

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 13

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. Вип. 13. 346 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії від початку ХХ ст. до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики. Окрему увагу присвячено проблемам російсько-української війни.

Contemporary era / Resp. ed. Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2025. Issue 13. 346 p.

The collection presents research on modern Ukrainian and world history from the beginning of the 20th century to the present day. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. The collection explores the characteristics of the Ukrainian liberation movement, military history, the formation of state institutions, the role of culture in shaping civil society, the study of sources, and historical biography. Special attention is given to issues related to the Russian-Ukrainian war.

**«Новітня доба» – фахове видання категорії «Б»
зі спеціальності 032 «Історія та археологія»
(наказ МОН України від 29.06.2021 № 735)**

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 6 від 3.07.2025 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (Gołębiowska-Tobiasz Aneta), д-р філос. (Польща)

Дзеньковський Томаш (Dzieńkowski Tomasz), д-р філос. (Польща)

Красівський Орест Якубович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, д-р іст. наук, ст. досл. (Україна)

Патер Іван Григорович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, д-р іст. наук, ст. досл. (Україна)

Сова Андрій Олегович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, д-р іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, канд. іст. наук, доц. (Україна)

Харук Андрій Іванович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, канд. іст. наук, доц. (Україна)

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03115.

Єлизавета МОЛНАР Д.

доктор філософії (PhD)

*доцент кафедри історії та суспільних дисциплін
директор Науково-дослідного центру ім. Т. Легоцькі*

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>

email: molnar.d.ertzsebet@kmf.org.ua

Каталін ПОЛЛОІ

доктор філософії (PhD)

*доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти
та управління закладом освіти
науковий співробітник*

Науково-дослідного центру ім. Т. Легоцькі

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

email: pallay.katalint@kmf.org.ua

Стефан МОЛНАР Д.

доктор філософії (PhD)

*доцент кафедри географії та туризму
науковий співробітник*

Науково-дослідного центру ім. Т. Легоцькі

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

email: molnar.d.istvan@kmf.org.ua

СТАНОВИЩЕ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Зауважено, що населення України на 1 січня 2022 р., за даними Державної служби статистики України, налічувало 41,17 млн осіб. Зазначено, що війна Росії проти України серйозно вплинула на політичні, соціальні й економічні умови в Україні та спричинила безпрецедентні порушення в економічній, політичній і культурній демографії у всій Європі та світі.

Зазначено, що на 14 березня 2023 р. 8,11 млн громадян України внаслідок російсько-української війни перебувало за кордоном, на отримання статусу тимчасового захисту в якійсь із європейських країн заявки подало 4 901 577 українських біженців. Встановлено, що на 16 березня 2022 р. кількість ВПО становила 6,48 млн.

Досліджено демографічні показники ВПО, які прибули в цей час до поселень українсько-угорського прикордоння. Проаналізовано їхню кількість, стать і вік.

Встановлено їхні плани на майбутнє, досвід перебування та погляди на багатостічність регіону. Використано метод збору даних від УВКБ ООН, Державної служби статистики України та Закарпатської обласної військової адміністрації. Також використано метод анкетного опитування (N=215), яке проведено із травня по серпень 2022 р.

Зауважено, що в Закарпатській обл. на 28 вересня 2022 р. перебувало 350 тис. ВПО, із них 150 тис. – офіційно на обліку в органах місцевої влади. Встановлено, що більшість ВПО, які прибули до регіону, зупинилися в Ужгороді й Мукачеві. Наголошено, що більшість прибула з тих населених пунктів, де тривають активні бойові дії або ж які перебувають під російською окупацією, а з часом з'явилися і з західних областей.

Встановлено, що більшість ВПО, розквартированих у Берегівському р-ні, – це жінки, серед яких велика частка з вищою освітою й науковим ступенем. Наголошено, що значна кількість ВПО планувала повернутися додому після закінчення війни.

Ключові слова: Україна, російсько-українська війна, Закарпаття, внутрішньо переміщені особи.

Становище внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні – одна з найгостріших соціальних тем сучасності, особливо в умовах актуальної збройної агресії Російської Федерації (РФ). Із 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 р., кількість ВПО зросла, охопивши мільйони співгромадян. Особливої уваги заслуговують регіони, що стали пунктами тимчасового або постійного переселення таких осіб, зокрема прикордонні території зі соціокультурними й економічними характеристиками.

Українсько-угорське прикордоння – це регіон, що поєднує етнічне, культурне та мовне різноманіття, де проживають як українці, так і угорська національна меншина. Через географічну близькість до країн Європейського Союзу Закарпатська обл. стала важливим транзитним і приймальним регіоном для ВПО. Крім того, її прикордонний статус відкриває перспективи для міжнародної співпраці, транскордонних програм допомоги й інтеграційних ініціатив. Так, наукове вивчення становища ВПО на українсько-угорському прикордонні важливе як для поглиблення розуміння соціальних трансформацій у регіоні, так і для розробки ефективних механізмів адаптації, інтеграції та підтримки ВПО у складних умовах сучасної України.

Окремі аспекти демографічних чинників населення України аналізували: Ірина Курило та ін. (Курило та ін., 2023), Мирослав Дністрянський, Йосип Молнар та Ірина Чайка (Dnistrianskyi, Molnar, & Chaika, 2021). Результати досліджень, спрямовані на ВПО, опублікували: Лідія Куземська (Куземська, 2023), Наталія Бльок (Бльок, 2022), Валентина Боняк (Боняк, 2023). Вивчаючи роботи українських науковців у сфері дослідження ситуації ВПО, треба відзначити, що ця тема мало досліджена, тому після закінчення війни їй варто приділити набагато більше уваги.

Повномасштабне вторгнення росіян 24 лютого 2022 р. стало жорстоким ударом не тільки для політичної, соціальної та економічної ситуації в Україні, але мало негативний вплив на економічні, політичні, культурні й демографічні процеси і в загальноєвропейському, і навіть світовому масштабі. З початком війни з територій, де тривали бої, виїхала значна кількість цивільного населення, яка прямувала в безпечніші регіони, переважно на Захід України. Велика частка біженців подалася ще далі – у напрямку Польщі, Угорщини, Румунії та Словаччини, проте багато ВПО зупинилося

в Закарпатській обл., не хотючи покидати Україну з різних причин: хтось із членів родини воює на фронті, нема до кого їхати за кордон або ж просто хотіли залишитися на Батьківщині. Таким особам органи місцевого самоврядування і громадські організації – за підтримки міжнародних гуманітарних організацій та інших держав – забезпечували тимчасове житло, харчування, соціальні послуги.

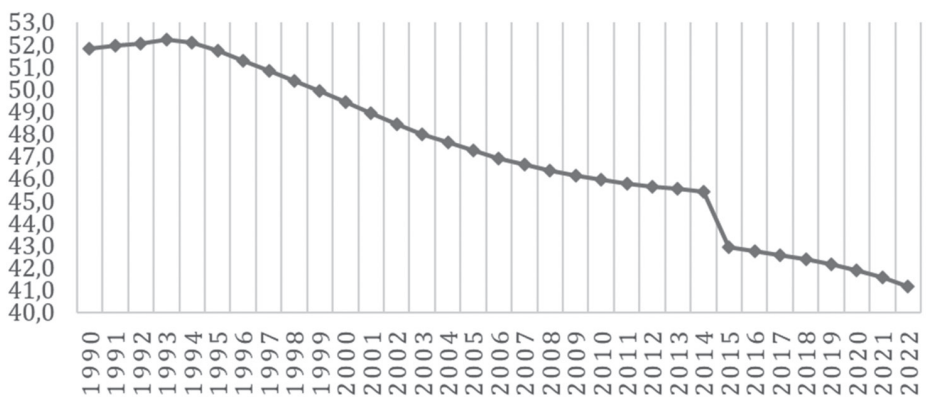
Мета статті – ознайомити читачів із результатами дослідження, проведеного із травня по серпень 2022 р. Основне завдання – з'ясувати кількість ВПО, що прибули в місця компактного проживання угорців Берегівського р-ну, їх статеву та вікову структуру. Крім цього, опитати прибулих про їхні подальші плани, позитивний і негативний досвід, здобутий за час перебування на Закарпатті, а також про те, якої вони думки про етнічну строкатість прикордонних земель Закарпатської обл.

У першій частині публікації розглянуто проблему внутрішньої міграції як фундаментальне питання, у контексті якого Україна належить до найпостраждаліших країн. Окрім цього, коротко простежено зміну чисельності населення України за останні 30 років, а також проаналізовано розподіл ВПО в межах держави. У другій – узагальнено результати опитування ВПО (215 анкет), які прибули до прикордонних населених пунктів Берегівського р-ну.

На момент відновлення незалежності України в 1991 р. її населення становило орієнтовно 52 млн осіб (Чисельність населення, 2022). Ця цифра мала тенденцію зростання аж до 1993 р., коли сягнула 52,2 млн, що пов'язано передовсім із поверненням українців додому та репатріацією депортованих за радянської доби етносів (наприклад, кримських татар, греків тощо) (діаграма 1).

Діаграма 1

Зміна чисельності населення України протягом 1990–2022 рр. (млн осіб)

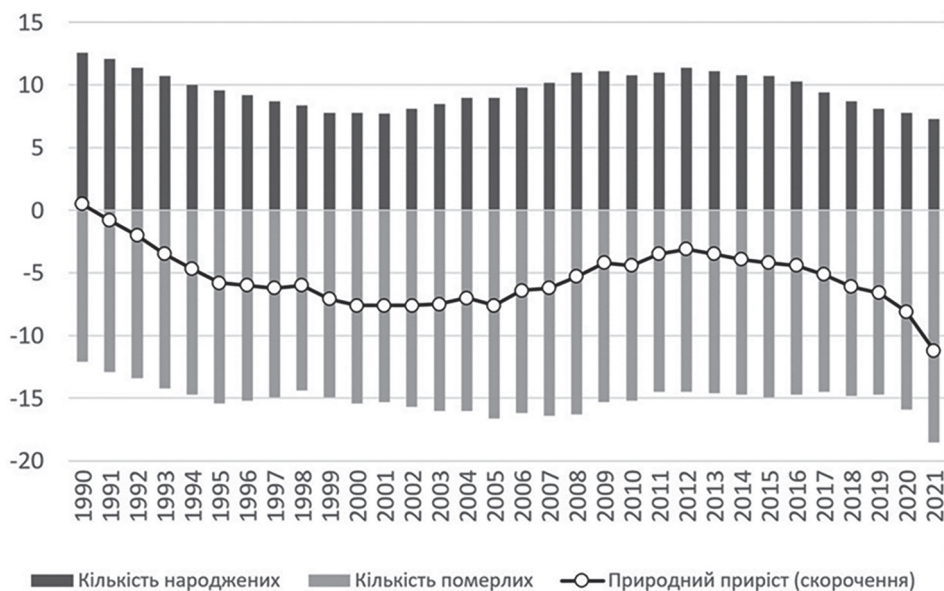
Джерело: www.ukrstat.gov.ua

Багато людей прибуло до країни з Кавказького регіону, рятуючись від тамтешніх військових конфліктів (Kocsis et al., 2008). Паралельно активізувався процес еміграції з території України представників нацменшин (поляків, угорців, євреїв, росіян тощо) до материнських держав. Унаслідок погіршення економічної ситуації у країні з 1994 р. кількість емігрантів перевищувала іммігрантів. Ця тенденція зберігалася до початку 2000-х років, коли щороку виїжджало приблизно на 150 тис. осіб більше, ніж в'їжджало.

У 1990 р. природний приріст населення був позитивним (0,5 ‰), оскільки на 657,2 тис. народжень було зафіксовано 629,6 тис. смертей, що означало збільшення населення на 27,6 тис. осіб. Але вже 1991 р. відбулося природне скорочення на 39,1 тис. осіб, у 1992 р. – на 100,3 тис., у 1993 р. – на 184,2 тис., у 1994 р. – на 243,1 тис., а в 1995 р. – на приблизно 300 тис. осіб. Паралельно зі зростанням кількості смертей постійно зменшувалася кількість народжень. Така негативна тенденція спостерігалася протягом майже 10 років, а найбільший розрив спостерігаємо у 2000 р., коли на 385,1 тис. народжених дітей припало 758,1 тис. смертей. Коефіцієнт народжуваності становив 7,8 ‰, смертності – 15,4 ‰, а природного скорочення – 7,6 ‰, що є одним із найгірших показників у світі (діаграма 2). Унаслідок демографічної кризи та міграційних утрат населення України щороку скорочувалося орієнтовно на 400 тис. осіб (Molnár, 2018).

Діаграма 2

Зміна коефіцієнта народження і смертності з 1990 р. по 2021 р. (‰)

Джерело: www.ukrstat.gov.ua

На початку нового тисячоліття з покращенням економічної ситуації зменшилися масштаби еміграції, а з 2005 р. сальдо міграції показало позитивне значення. Почала зростати і кількість народжень, проте від'ємні показники природного приросту збереглися. Завдяки покращенню цих двох показників темпи зменшення чисельності населення знизилися, відповідно протягом 2012–2014 рр. населення країни зменшувалося «всього» приблизно на 100 тис. осіб щороку, на противагу 300–400 тис. раніше. На 1 січня 2014 р. чисельність населення України становила орієнтовно 45,4 млн осіб.

Після початку російсько-української війни у 2014 р. зниження чисельності населення знову пришвидшилося. У 2014 р. Росія анексувала Кримський півострів, де на той час проживало 2,35 млн осіб (Fedinec et al., 2021; Сариогло та ін., 2020). Про чисельність населення сепаратистських т. зв. Луганської і Донецької Народних

Республік Державна служба статистики України наводить тільки часткові дані, а про кількість осіб, які виїхали з цих територій, дані взагалі відсутні. З названих причин чисельність населення країни з 2014 р. по 2015 р. зменшилася від 45,4 до 42,9 млн. Починаючи з 2013 р., відновилася тенденція зниження кількості народжень, і якщо у 2012 р. коефіцієнт становив 11,4 ‰, то у 2021 р. він упав до найнижчого в історії країни показника – 7,3 ‰ (див. діаграма 2). Паралельно коефіцієнт смертності становив 14–15 ‰, сягнувши у 2020 р. показника в 15,9 ‰, а в 2021 р. – у 18,5 ‰. Це передовсім пояснюють процес старіння населення, погіршення соціальної ситуації та зростання кількості загиблих унаслідок бойових дій. Відповідно природне скорочення населення у 2020–2021 рр. сягнуло рекордного показника – 11,2 ‰ (442,3 тис. осіб). Ці цифри незначно покращило позитивне сальдо міграції (21,3 тис. осіб).

Унаслідок описаних процесів населення України на 1 січня 2022 р., за даними Державної служби статистики України, становило 41,17 млн осіб (Чисельність населення, 2022). Натомість, згідно з результатами проведеного 2019 р. дослідження (Інституту демографії та соціальних досліджень, Кабінету Міністрів України, Державної служби статистики України спільно з кількома іншими установами й організаціями), чисельність населення насправді була значно нижчою, ніж за офіційними даними (Саріогло та ін., 2020). Результати отримано на основі даних Державної служби статистики України, даних мобільних операторів і різних державних реєстрів. Показники свідчили, що на 1 грудня 2019 р. в Україні проживало 37,29 млн осіб, а це на 4,86 млн менше, ніж вказані в державній статистиці – 42,15 млн. Якщо виходити з цих даних, то, ймовірно, у 2022 р. чисельність населення була меншою на 4–4,5 млн, і замість 41,17 млн становила десь 37–38 млн.

Внутрішньо переміщені особи в Україні. 24 лютого 2022 р. Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, внаслідок чого розпочалася найбільша з часу Другої світової війни хвиля міграції в Європі. Бої тривають на значних теренах держави, а ситуація не покращилася навіть після героїчного спротиву Сил оборони України й успішного повернення частини територій.

Внаслідок постійних ракетних атак росіян по всій території України її енергосистема опинилася у критичній ситуації, тож багато людей покинули житло, яке залишилося без електропостачання, водопостачання, опалення, і шукали прихистку в безпечних регіонах.

Більшість ВПО в західних областях України становили саме жінки та діти. Багато хто вважав, що війна швидко закінчиться і вони зможуть повернутися до рідних домів, тож і не виїжджали з країни.

На 16 березня 2022 р. кількість ВПО оцінювали в 6,48 млн (Звіт про повернення, 2023). Із просуванням російських військ кількість таких людей постійно зростала, відповідно на 5 травня її уже оцінювали у 8 млн. Після того, як вдалося відвоювати частину територій, багато хто повернувся додому, тож на 23 червня кількість ВПО знизилася до 6,27 млн. З активізацією бойових дій на Півдні країни зросла кількість осіб, що виїхали з Херсонщини, тож на кінець серпня цифра знову зросла. Проте з початком нового навчального року багато родин зважалося на повернення додому, тому у вересні кількість ВПО знову зменшилася. У жовтні 2022 р. розпочалися масові ракетні атаки росіян по українській інфраструктурі, тож частина українців, переважно зі східних регіонів, побоюючись нових ударів, покинула рідні домівки. Коли стало очевидно, що ворог зосередився на атаці ракетами критичної інфраструктури, а не

цивільних об'єктів, населення, попри регулярне відімкнення електроенергії та часті повітряні тривоги, поверталось додому, тому на 23 січня 2023 р. кількість ВПО знизилася до 5 352 000 осіб. Необхідно зазначити, що не всі ВПО реєструвалися в органах місцевого самоврядування, тому кількість офіційно зареєстрованих значно нижча: на 31 січня 2023 р. зафіксовано 3 621 723 особи (Україна – базова оцінка, 2023).

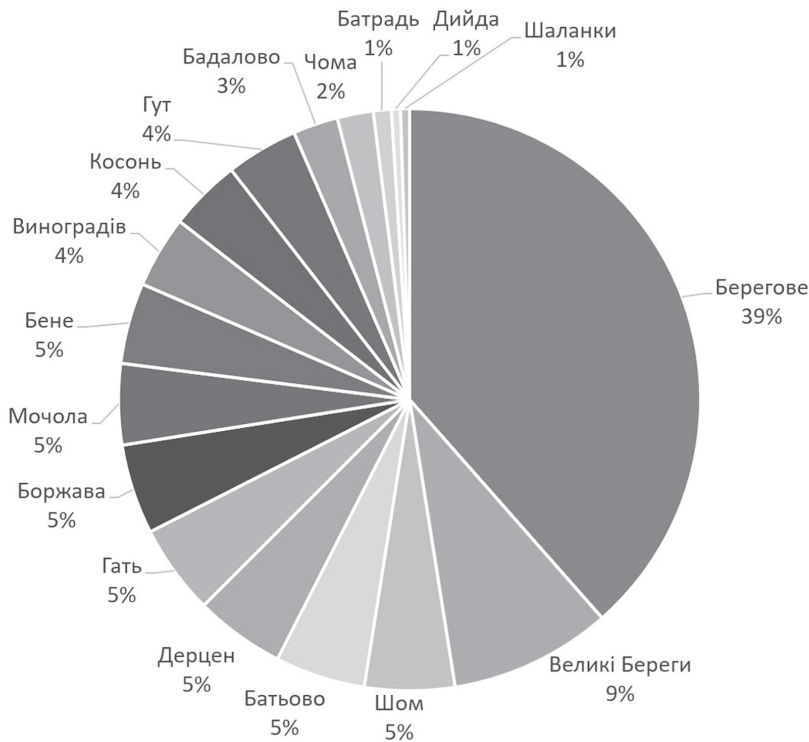
Згідно з даними Міжнародної організації з міграції при Організації Об'єднаних Націй, на 31 січня 2023 р. у Закарпатській обл. перебувало 149 786 офіційно зареєстрованих ВПО. Більшість – це міські жителі, тому і на Закарпатті вони намагалися розміститися в містах, здебільша в Ужгороді й Мукачевому. В Ужгородському р-ні зареєстрували загальною 50 365 ВПО, а в Мукачівському – 40 040 (Звіт про повернення, 2023). В інших районах їхня кількість значно менша: у Тячівському – 19 405, Хустському – 15 923, Берегівському – 13 359, а в Рахівському – 10 694 особи. Керівництво області разом з органами місцевого самоврядування та партнерськими організаціями активно працювало над тим, щоби створити для них комфортні умови. Велику допомогу надали Товариство Червоного Хреста України, відокремлений підрозділ Угорської екуменічної служби допомоги в Україні, Міжнародна організація «ZOA International», чеський і словацький підрозділи «People in Need», благодійні фонди «Боржавська надія», «Схід SOS» (Карпатський об'єктив, 2022).

З вересня 2022 р., коли в органах місцевого самоврядування було зареєстровано 166 316 ВПО, їхня кількість на Закарпатті поступово засвідчила тенденцію до зниження. Так, на кінець жовтня таких осіб було 155 464, на кінець листопада – 153 421, на кінець грудня – 156 728. На кінець січня 2023 р. спостерігаємо тенденцію до зниження: цього місяця офіційно на обліку перебувало 149 786 осіб.

При цьому важливо зазначити, що в Закарпатській обл., як і на інших територіях, зареєстровані не всі ВПО, оскільки багато людей не звертається до органів місцевого самоврядування, а самостійно шукає житло, тимчасову роботу тощо. Згідно із заявою голови Закарпатської обласної військової адміністрації Віктора Микити, кількість ВПО в Закарпатській обл. на 28 вересня 2022 р. становила орієнтовно 350 тис. осіб (На Закарпатті, 2022).

Внутрішньо переміщені особи на території Берегівського р-ну. Цільову групу нашого дослідження становили ВПО, які знайшли прихисток у Берегівському р-ні. Ця цільова група нова, оскільки більшість респондентів ніколи не були на Закарпатті раніше і, ймовірно, не планували довгий час залишатися в найзахіднішій області України. У їх розміщенні основну роль відіграв Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (ЗУІ ім. Ф. Ракоці II). Цей заклад вищої освіти прийняв загальною 711 ВПО, із яких 336 поселив у гуртожитках у м. Берегове. Анкетну частину нашого дослідження ми розпочали на базі ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, звідки, за принципом «снігової кулі», дійшли до інших біженців, що перебували на території Берегівського р-ну. Завдяки методу «снігової кулі» базу даних нашого квантитативного дослідження становлять відповіді 215 респондентів-переселенців. В одній родині анкету заповнювала тільки одна людина, так ми одержали інформацію про значно більшу кількість осіб. Опитування відбувалося навесні–влітку (травень–серпень) 2022 р. Більшість респондентів (38,5 %) зупинилася в Береговому. У закладах середньої освіти і дошкільних ближніх сіл прийняли значно меншу кількість людей. Місця розташування учасників дослідження в Береговому та Берегівському р-ні зображені на діаграмі 3.

Діаграма 3

Місця розташування респондентів N=215

Джерело: власне опрацювання.

Інструментом дослідження було анкетне опитування, що належить до групи квантитативних. Анкету ми розробили самостійно, вона містила 14 запитань закритого й відкритого типів і мала на меті з'ясувати соціально-економічний та соціально-демографічний стан респондентів, дату їхнього виїзду, кількість членів родини, які виїхали, те, чим вони займаються в місцях тимчасового перебування, їхні плани на майбутнє та чинники, що впливають на ці плани, а також на рівень задоволеності місцем, де їх розташували, і загалом Берегівським р-ном.

Більшість респондентів – жінки (78 %). Значна частина чоловіків у сім'ях військовозобов'язані, що ускладнює поїздки та перетин прикордонних областей. Багато жінок вказали в анкеті, що їхні чоловіки приєдналися до лав Збройних сил України, відповідно з таких сімей прибули тільки жінки та діти. За віковим розподілом більшість опитаних 35–44 років. Очевидно, що молодшому поколінню легше було покинути дім, воно більш відкрите до нового.

Основні результати дослідження. Застосувавши метод хі-квадрату, ми проаналізували зв'язок між віковою і статевою належністю. Відтак у випадку чоловіків маємо надмірно представлену частку осіб віком 55–64 роки (Adj. Resid.=2,1) і старших 65 років (Adj. Resid.=2). Це пов'язано з тим, що вони вже не підпадають під категорію військовозобов'язаних і можуть легше переїжджати з місця на місце (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння вікового та статевого складу (N=215)¹

Розподіл за віком	Чоловіки	Жінки	Хі-квадрат	Sig
15–24	0	4,2	6,836	0,033
25–34	24,1	24,1		
35–44	9,3	33		
45–54	11,1	43,8		
55–64	<u>29,6</u>	16,8		
Понад 65	<u>25,9</u>	15,7		

Джерело: авторське опрацювання.

Отож 22,5 % респондентів вирушили в дорогу самі. В їхньому випадку таке рішення було особливо важким, у зв'язку з тим, що решта членів родини залишилася вдома. Дослідження доводять, що географічна мобільність негативно впливає на соціальний капітал індивіда (Briggs, 1997; Putnam, 2000), особливо це справджується у випадку, коли стабільне місце проживання доводиться залишати з одного дня на інший. Науковці Керол Сمارт (Carol Smart) та Бекі Шіпмен (Becky Shipman) вказують, що хоча міграція негативно впливає на капітал зв'язків (соціальних контактів), однак збереження родинних зв'язків пріоритетне для тих, хто покидає рідний край (Smart, Shipman, 2004). Це підтверджує те, що більшість ВПО (77,5 %) виїхало з дому разом із членами родин. Найчастіше це діти, батьки та сімейні пари із зони проведення бойових дій, іноді – представники старшого покоління (дідусь, бабуся) разом з онуками. Застосувавши метод хі-квадрату, ми проаналізували зв'язок між статтю і питанням: «З ким Ви приїхали?». Відповідно у випадку чоловіків маємо надмірно представлену частку осіб, які прибули самі, натомість жінки покинули домівки переважно разом із родинами. Це можна пояснити тим, що у вибірці частка одружених жінок була більша, ніж чоловіків (табл. 2). У цьому контексті дослідник Годрі Ірен (Gödrí Iren) звертає увагу на те, що в разі міграції серед жінок намагання зберегти родину разом сильніше, ніж у чоловіків (Gödrí, 2005).

Таблиця 2

Порівняння «З ким Ви прибули» та статевого складу (N=215)²

З ким Ви прибули?	Чоловіки	Жінки	Хі-квадрат	Sig
Сам(а)	40,7	19,4	10,515	0,002
З родиною	59,3	80,6		

Джерело: авторське опрацювання.

¹ У підкреслених показниках абсолютний показник стандартного відхилення (*adjusted reziduals*) більший за два.

² У підкреслених показниках абсолютний показник стандартного відхилення (*adjusted reziduals*) більший за два.

Встановлено, що 34,3 % дітей навчається онлайн у своїх школах вдома. Це дає змогу припустити, що батьки розглядають опцію повернення і сподіваються, що їхні діти зможуть продовжити навчання у тих освітніх закладах, де й почали. 3,7 % дітей не брали участі в навчанні від початку великої війни, ймовірно, їхні батьки відчують непевність перед майбутнім, тому не записали дітей до школи в місцях тимчасового перебування. 2 % респондентів зазначили, що віддали дітей до одного з місцевих навчальних закладів, що дає підстави припустити, що вони не планують наразі повертатися додому. 60 % опитаних не мають дітей або ж їхні діти ще дошкільного віку.

Під час дослідження ми простежили, з яких регіонів України прибули ВПО. 29,8 % опитаних приїхали з Харкова, 20 % – з Києва, 12,2 % – з Донецька. Крім цього, були опитані з Маріуполя, Луганська, Дніпра, Краматорська та Миколаєва.

Отож 14,5 % опитаних залишили домівки відразу після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. Приблизно половина респондентів (47,5 %) прибула в березні, а 25 % – у квітні. Після цього хвиля біженців спала (діаграма 4).

Діаграма 4

Джерело: авторське опрацювання.

Між датою виїзду і місцем постійного проживання спостерігається достовірна кореляція ($p=0$). З-поміж тих, хто прибув у лютому, значно представленіша (Adj. Resid.=4,9) частка тих (55,2 %), які проживали у столиці. З-поміж тих, що приїхали в березні, значно представленіша (Adj. Resid.=2,1) частка прибулих із Харкова, Лисичанська, Ірпеня, Краматорська, Маріуполя. Перші групи ВПО прибували з тих населених пунктів, які зазнали нападу на початку повномасштабного вторгнення. Коли війна затягнулася, це вплинуло не тільки на тих, хто проживав у зоні ведення бойових дій, у літні місяці почали прибувати особи із більш західних областей, зокрема із Львівської, Житомирської, Вінницької.

Приблизно половина респондентів (49,8 %) прибула поїздом, 42,4 % – власним авто, а 7,8 % – автобусом. Застосувавши метод хі-квадрата, ми простежили взаємозв'язок між засобом пересування і віком кореспондентів. Серед опитаних віком понад 65 років значно більше представлена частка тих, хто прибув поїздом, а у віковій категорії 45–54 роки – автомобілем (табл. 3).

Таблиця 3

**Порівняння віку та питання «Яким транспортним засобом
Ви прибули?» (%) N=211³**

Яким транспортом Ви прибули?	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	Понад 65 років	Хі- квадрат	Sig.
Поїздом	75	49,1	51,9	29,2	54,2	<u>65,7</u>	24,517	0,006
Автобусом	0	9,4	7,8	6,2	20,8	0		
Автомобілем	25	41,5	40,3	<u>64,6</u>	25	34,3		

Джерело: авторське опрацювання.

Щодо рівня освіти, то майже половина респондентів (48,6 %) мають вищу освіту, 6,9 % – науковий ступінь доктора філософії (PhD), а кілька опитаних – звання професора. Це пов'язано з тим, що значна частина нашої вибірки – особи, які розташувалися на базі ЗУІ ім. Ф. Ракоці II. Цей заклад вищої освіти простягнув руку допомоги багатьом викладачам і науковцям з українських закладів-партнерів.

Одне з відкритих питань стосувалося професії/роду занять ВПО. Респонденти вказали дуже різні професії, які ми згрупували в чотири категорії. Більшість (78,7 %) працює у сфері послуг (значна частина – педагоги), 13,6 % зайнята у промисловості, 5,4 % – у науково-дослідній сфері, а 2,3 % – у сільському господарстві.

Усі опитані зі сфери сільського господарства знайшли нову роботу на Закарпатті, що не дивно, адже в цій галузі дистанційна робота неможлива. Серед тих, хто працював у промисловості, приблизно половина (45,2 %) влаштувалася на нову роботу в новому місці перебування, 25,8 % працює онлайн на старому, а 29 % долучилися до волонтерської діяльності. 43,9 % тих, хто працював у сфері послуг, працевлаштувалися на Закарпатті, 36,1 % працювали онлайн на старому місці роботи, а 20 % займалися волонтерством. Половина респондентів із науково-дослідницької сфери працевлаштувалася на Закарпатті, 30 % працювали онлайн на попередньому місці роботи, а 20 % долучилося до волонтерства.

Дослідження було спрямоване і на те, щоби з'ясувати, наскільки ВПО задоволені Закарпаттям та місцевими обставинами. Більшість (91 %) задоволена природними чинниками регіону, 80 % – його етнічною строкатістю, а 74,3 % – мовною різноманітністю краю. Допомогою благодійних організацій та місцевого населення цілком задоволений 71 % опитаних. Найнижчий рівень задоволеності був щодо місць проживання та допомоги від органів місцевого самоврядування.

Одне з визначальних питань для ВПО – те, де вони планують подальше життя. Більшість опитаних (70,6 %) – повернутися додому, проте всі наголосили на тому, що це відбудеться тільки тоді, коли стихнуть воєнні дії і повертатися буде безпечно. 22,9 % відповіли, що мають намір оселитися на Закарпатті. Багато хто відзначив, що їм уже нема куди повертатися, адже їхні домівки зруйновані, а 6,5 % вказали, що перебувають тут тимчасово, але вже не хочуть чи не мають куди повертатися – бачать своє майбутнє за кордоном.

³ У підкреслених показниках абсолютний показник стандартного відхилення (*adjusted reziduals*) більший за два.

Результати методу хі-квадрату свідчать, що плани на майбутнє дають достовірну кореляцію ($p=0,008$) із місцем походження: жителі Маріуполя, Луганської обл., Одеси, Краматорська, Донецької обл. не хочуть повертатися. Бачимо, що ВПО, які прибули з територій, де й далі тривають активні бої або ж які перебувають під російською окупацією, не планують або ж не можуть повернутися до своїх домівок.

У дослідженні ми спробували з'ясувати, які чинники впливають на плани ВПО. У показниках рівня задоволеності в п'яти місцях простежуємо суттєву різницю. Одержані дані свідчать, що респонденти, які вказали на вищий за середній рівень задоволеності місцем проживання, наданням допомоги з боку місцевих органів влади, населення і благодійних організацій, а також етнічною строкатістю, хочуть залишитися на Закарпатті. Найменш задоволені опитані особи перебувають у регіоні лише тимчасово і як тільки з'явиться можливість, мають намір виїхати за кордон й осісти там остаточно (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння планів на майбутнє з показниками рівня задоволеності (N=215)

Чинники, які впливають на плани ВПО	Повернутися додому	Залишитися на Закарпатті	Виїхати за кордон	Середній показник	F	Sig	N
Проживання	4,47	4,53	3,81	4,44	5,002	0,007	215
Допомога з боку місцевих органів влади	4,15	4,26	3,37	4,12	3,275	0,04	
Допомога з боку місцевого населення	4,53	4,69	3,87	4,52	5,124	0,007	
Допомога з боку каритативних організацій	4,38	4,64	3,88	4,31	3,01	0,051	
Етнічна строкатість регіону	4,7	4,83	4,31	4,71	4,157	0,017	

Джерело: авторське опрацювання.

Отже, першочерговою метою цього дослідження було з'ясувати, яка кількість біженців виїхала з України, скільки в державі ВПО та скільки з них, рятуючись від воєнних дій, зупинилося на території дослідження, зокрема в населених пунктах компактного проживання угорців Берегівського р-ну.

Отримані результати дають змогу зробити такі висновки:

– згідно з даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 р. населення країни становило 41,17 млн осіб. Проте, зважаючи на те, що результати дослідження 2019 р. оцінювали чисельність населення держави у 37,29 млн осіб, на противагу 42,15 млн, яких нарахувала Державна служба статистика України, маємо

підстави припустити, що у 2022 р. чисельність населення України не перевищувала 36,5 млн;

- внаслідок російсько-української війни на 14 березня 2023 р. за кордоном перебувало 8,11 млн громадян України;

- зважаючи на наведені цифри, населення України на березень 2023 р. становило орієнтовно 28–30 млн осіб;

- кількість ВПО становить 5,35 млн осіб;

- через війну 13,5 млн осіб усе ще перебуває за межами рідного дому;

- у Закарпатській обл. перебуває 350 тис. ВПО, з них 150 тис. – офіційно на обліку в органах місцевої влади;

- більшість ВПО, що прибули на Закарпаття, зупинилася в Ужгороді й Мукачевому;

- у Берегівський р-н прибували переважно люди з тих населених пунктів, де тривають активні бойові дії або ж які перебувають під російською окупацією, а з часом з'явилися і з західних областей;

- більшість ВПО, розквартированих у Берегівському р-ні, – жінки; серед них велика частка тих, хто має вищу освіту та науковий ступінь. Це пояснюється тим, що в гуртожитках ЗУІ ім. Ф. Ракоці II розміщували працівників партнерських закладів вищої освіти;

- більшість респондентів, розміщених у Берегівському р-ні, задоволена місцевими умовами; попри те, що значна частина опитаних поселена в гуртожитках, навчальних закладах, спортзалах, вони були задоволені і вдячні;

- значна частина опитаних ВПО планують повернутися додому із закінченням війни;

- на майбутні плани впливають рівень задоволеності від перебування на Закарпатті, місце походження й очікуваний позитивний розвиток війни.

Дослідження дає достовірну картину того, як сприймають місцеві реалії люди, що прибули в місця компактного проживання угорської меншини. Крім цього, опитування дало можливість об'єктивніше оцінити становище ВПО, які змушені були через війну покинути рідні домівки й шукати притулок на українсько-угорському прикордонні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бльок, Н. (2022). Деякі питання вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*, 3(35), 264–269.

Боняк, В. О. (2023). Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6, 20–23. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/1>

Звіт про повернення в Україні. (16–23 січня 2023 року). (2023). *Міжнародна організація з міграції (ІОМ)*. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnya-2023-rok>

На Закарпатті зареєструвалися близько 154 тисячі вимушених переселенців. (2022). *Закарпаття онлайн*. <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/223272-Na-Zakarpatti-zareiestruvalysia-blyzko-154-tysiachi-vymushenykh-pereselentsiv>

На Закарпатті облаштували понад 1400 місць для середньострокового проживання ВПО. (2022, 10 серпня). *Карпатський об'єктив*. <https://life.ko.net.ua/?p=136971>

Куземська, Л. (2023). Громадяни України переміщені внаслідок війни до Росії. *Огляд вимушеної міграції. Україна: ідеї та наслідки*, 72, 35–38.

Курило, І., Аксьонова, С., Гаврилюк, О., Гнатюк, С., Думанська, В., Корнійчук, О., Крімер, Б., Левчук, Н., Майданік, І., Позняк, О., Рингач, Н., Слюсар, Л., Шевчук, П. (2023). *Населення України: Нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності*. Київ: Наукова думка.

Україна – базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру. (2023). *Міжнародна організація з міграції (IOM)*. <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023?close=true>

Саріогло, В., Дубілет, Д., Вернер, І., Пацера, К., Данюк, М., Чертов, О., Полікарчук, П. (2020). Оцінка чисельності наявного населення України. *Державна служба статистики України*. https://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf

Чисельність населення по регіонах (за оцінкою) на 1 лютого 2022 року та середня чисельність у січні 2022 року = Population by Region (by Estimate) as of February 1, 2022. Average Annual Populations in January 2022. (2022). *Державна служба статистики України*. www.ukrstat.gov.ua

Briggs, X. (1997). Moving up Versus Moving out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs. *Housing Policy Debate*, 8(1), 195–234. <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521252>

Dnistrianskyi, M., Molnár J., & Chaika, I. (2021). Natural Reduction of Ukraine's Population: Regional Dimensions of the National Threat. *Hungarian Geographical Bulletin*, 70(4), 293–310. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.70.4.1>

Fedinec, Cs., Font, M., Szakál, I., & Varga, B. (2021). *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Gödri, I. (2005). Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban: A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In I. Nagy, T. Pongrácz, & I. Gy. Tóth (Eds.), *Szerepváltások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, 149–164.

Kocsis, K., Rudenko, L., & Schweitzer, F. (Eds.). (2008). *Ukraine in Maps*. Kyiv; Budapest.

Molnár, D. I. (2018). *Perifériáról perifériára: Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Kalligram.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: *The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>

Smart, C., & Shipman, B. (2004). Visions in Monochrome: Families, Marriage, and the Individualization Thesis. *The British Journal of Sociology*, 55(4), 491–509. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00034.x>

REFERENCES

Blok, N. (2022). Deiaiki pytannia vymushenoi mihratsii vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seria: *Yurydychni nauky*, 3(35), 264–269 (in Ukrainian).

Boniak, V. O. (2023). Sotsialnyi zakhyst vnutrishno peremishchenykh osib: suchasnyi stan ta perspektyvy udoskonalennia. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 20–23. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/1> (in Ukrainian).

Zvit pro povernennia v Ukraini. (16–23 sichnia 2023 roku). (2023). *Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (IOM)*. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnia-2023-rok> (in Ukrainian).

Na Zakarpatti zareiestruvalysia blyzko 154 tysiachi vymushenykh pereselentsiv. (2022). *Zakarpattia online*. <https://zakarpattia.net.ua/Zmi/223272-Na-Zakarpatti-zareiestruvalysia-blyzko-154-tysiachi-vymushenykh-pereselentsiv> (in Ukrainian).

Na Zakarpatti oblashtuvaly ponad 1400 mistis dlia serednostrokovoho prozhyvannia VPO. (2022, Serpen 10). *Karpatskyi obiektyv*. <https://life.ko.net.ua/?p=136971> (in Ukrainian).

Kuzemska, L. (2023). Hromadiany Ukrainy peremishcheni vnaslidok viiny do Rosii. *Ohliad vymushenoï mihratsii. Ukraina: idei ta naslidky*, 72, 35–38 (in Ukrainian).

Kurylo, I., Aksonova, S., Havryliuk, O., Hnatiuk, S., Dumanska, V., Korniiuchuk, O., Krimer, B., Levchuk, N., Maidanik, I., Pozniak, O., Rynhach, N., Sliusar, L., & Shevchuk, P. (2023). *Naseleння України: Нариси про демографічний стан країни у pershe trydtsiatyrichchia nezalezhnosti*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Ukraina – bazova otsinka terytorii zareiestrovanykh VPO – pidsumky 20 turu. (2023). *Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (IOM)*. <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-bazova-ocinka-teritorii-zareiestrovanykh-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023?close=true> (in Ukrainian).

Sariohlo, V., Dubilet, D., Verner, I., Patsera, K., Daniuk, M., Chertov, O., & Polikarchuk, P. (2020). Otsinka chyselnosti naiavnogo naseleння Ukrainy. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. https://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf (in Ukrainian).

Chyselnist naseleння po rehionakh (za otsinkoiu) na 1 liutoho 2022 roku ta serednia chyselnist u sichni 2022 roku = Population by Region (by Estimate) as of February 1, 2022. Average Annual Populations in January 2022. (2022). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. www.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian).

Briggs, X. (1997). Moving up Versus Moving out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs. *Housing Policy Debate*, 8(1), 195–234. <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521252> (in English).

Dnistrianskyi, M., Molnár J., & Chaika, I. (2021). Natural Reduction of Ukraine's Population: Regional Dimensions of the National Threat. *Hungarian Geographical Bulletin*, 70(4), 293–310. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.70.4.1> (in English).

Fedinec, Cs., Font, M., Szakál, I., & Varga, B. (2021). *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest: Gondolat Kiadó (in Hungarian).

Gödri, I. (2005). Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban: A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In I. Nagy, T. Pongrácz, & I. Gy. Tóth (Eds.), *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, 149–164 (in Hungarian).

Kocsis, K., Rudenko, L., & Schweitzer, F. (Eds.). (2008). *Ukraine in Maps*. Kyiv; Budapest (in English).

Molnár, D. I. (2018). *Perifériáról perifériára: Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Kalligram (in Hungarian).

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990> (in English).

Smart, C., & Shipman, B. (2004). Visions in Monochrome: Families, Marriage, and the Individualization Thesis. *The British Journal of Sociology*, 55(4), 491–509. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00034.x> (in English).

Yelyzaveta MOLNAR D

PhD (History)

*Associate Professor of the Department of History and Social Sciences
Director of T. Lehoczky Social Sciences Research Centre
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>
email: molnar.d.ertzsebet@kmf.org.ua*

Katalin POLLOI

PhD (Educational Sciences)

*Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary
and Preschool Education and Management of Educational Institutions
Research Fellow of T. Lehoczky Social Sciences Research Centre
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>
email: pallay.katalint@kmf.org.ua*

Stefan MOLNAR D

PhD (Geography)

*Associate Professor of the Department of Geography and Tourism
Research Fellow of T. Lehoczky Social Sciences Research Centre
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>
email: molnar.d.istvan@kmf.org.ua*

**SITUATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS
ON THE UKRAINIAN-HUNGARY BORDER**

The article states that, according to the State Statistics Service of Ukraine, the population of Ukraine as of January 1, 2022 was 41,17 million people. It is noted that Russia's aggressive war against Ukraine has seriously affected the political, social and economic conditions in Ukraine and caused unprecedented disruptions in the economic, political and cultural demographics throughout Europe and the world.

The authors noted that as of March 14, 2023, 8.11 million Ukrainian citizens were abroad as a result of the Russian-Ukrainian war. A total of 4,901,577 Ukrainian refugees have applied for temporary protection status in one of the European countries. It has been established that as of March 16, 2022, the number of IDPs was 6.48 million.

The demographic indicators of IDPs who arrived at this time in the settlements of the Ukrainian-Hungarian border region were studied. Their number, gender and age were analyzed. Their plans for the future, experiences of staying in the region and views on its multi-ethnicity were established. Data was collected from the UNHCR, the State

Statistics Service of Ukraine and the Transcarpathian Regional Military Administration. A questionnaire survey (N=215) was also used, which was conducted between May and August 2022.

It was noted that as of 28 September 2022, there were 350,000 IDPs in Zakarpattia Oblast, 150,000 of whom were officially registered with local authorities. It was established that most of the IDPs who arrived in the region settled in Uzhhorod and Mukachevo. It was emphasized that the vast majority came from settlements where active hostilities are ongoing or which are under Russian occupation, and over time, IDPs also began to arrive from western regions.

The article states that most of the IDPs accommodated in the Berehove district are women, a large proportion of whom have higher education and academic degrees. It is emphasized that a significant number of IDPs planned to return home after the end of the war.

Key words: Ukraine, Russian-Ukrainian war, Transcarpathia, internally displaced people (IDP).

Анатолій ФІЛІНЮК

доктор історичних наук

професор кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/HTP-1078-2023>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2659-114X>

e-mail: afilinyuk@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО СУЧАСНУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ У 2014–2021 РОКАХ

На основі аналізу наукової літератури і даних останніх соціологічних досліджень простежено зміни у ставленні українців до національно-визвольного руху 1920–1950-х років. З'ясовано, що феномен національно-визвольного руху та суттєві трансформації ставлення українців до боротьби ОУН–УПА в 1920–1950-х роках стали предметом активних наукових студій як істориків, так і політологів та соціологів України. Акцентовано, що на зміни у ставленні українців до неї вплинула не так державна політика історичної пам'яті чи суттєві наукові досягнення, як насильницьке захоплення Криму, окупація частини Донбасу й особливо повномасштабна російсько-українська війна.

Обґрунтовано, що за час московської збройної агресії зріс запит соціуму України на історичну правду як чинник подолання фальсифікацій, квазіміфів і маніпуляцій поняттям «колабораціонізм» щодо ОУН–УПА. Відзначено, що в суспільстві змінилося сприйняття конотації лексем «фашисти», «бандерівці» та сленгових неологізмів «укронацисти», «укри», «укропи» й ін. Зазначено, що наукові знання про національно-визвольний рух Опору в 1920–1950-х роках та їхнє осмислення стали основою значних змін у ставленні українців до нього і, що особливо важливо, чинником утвердження національної самоідентифікації, посилення почуття національної й політичної ідентичності та згуртування української нації і бойового духу на безумовну перемогу над російськими агресорами. Підсумовано, що історична правда про відчайдушний спротив учасників національно-визвольного руху і врахування уроків їх невдалої спроби відновити державність у 1920–1950-х роках відкривають шлях до перемоги та цивілізаційного поступу України.

Ключові слова: національно-визвольний рух, ставлення українців, зміни, збройна агресія.

В умовах російсько-української війни, що триває із 2014 р., зокрема її повномасштабної фази, розпочатої у 2024 р., Україна не припиняє працювати над реалізацією національної політики пам'яті як основи державної незалежності. Політика національної пам'яті формує сприятливе суспільне та медійне середовища для постійного процесу критичного осмислення уроків далекого і близького минулого, унеможливає використання комплексів національної меншовартості або величчя й винятковості

в зовнішній і внутрішній політиці, уможливило порозуміння з європейськими сусідами щодо травм минулого, зберігає, вшановує та поширює пам'ять про боротьбу українців за свободу, протистояння людиноненавистницьким, імперським режимам (Бачення, 2023). Знання чи незнання історії в умовах сьогодення – чинник увиразнення і консолідації української політичної нації – це взагалі питання національної безпеки (Удод, 2023, с. 11). Звернення до українського виміру Другої світової війни «дає змогу відтворювати загальні та одиничні соціальні ідентичності, незвичні соціальні дії, насамперед ті, які відбуваються в умовах катаклізмів, обставинці конкуренції чи проявів солідарності» (Литвин, 2020, с. 315).

Мета статті – схарактеризувати зміни у ставленні українців до національно-визвольного руху 1920–1950-х років за час теперішньої російсько-української війни.

Наголошу, що питання про трансформації у знаннях, розумінні й оцінках українців національно-визвольного руху Опору в 1920–1950-х роках останнім часом знайшли певне відображення у працях українських дослідників: Андрія Бондаря, Олександри Веселової, Володимира В'ятровича, Антона Грабовича, Владислава Гриневича, Ярослава Грицака, Валерія Грицюка, Олі Гуйван, Віктора Даниленка, Миколи Дорошка, Олександра Зайцева, Олеси Ісаюк, Василя Ільницького, Ярослава Калакури, Анатолія Кентія, Петра Кралука, Віктора Крука, Станіслава Кульчицького, Олександра Лисенка, Миколи Литвина, Олени Литвиненко, Лариси Нагорної, Івана Патриляка, Ростислава Пилявця, Яни Примаченко, Володимира Сергійчука, Валерія Солдатенка, Роберта Траби, Олександра Удода, Святослава Чегринця, Юрія Шаповала, Юрія Щура, Василя Яблонського, Володимира Ярича й ін. Чимало для цього зробили експерти, які проводили соціологічні зрізи й відобразили їхні результати в аналітичних звітах та оглядах. Проте системного висвітлення проблеми в науковій літературі поки немає.

Методологія дослідження побудована на принципах детермінізму, діалектики, історизму й об'єктивності. Використані загальнонаукові ретроспективний, компаративний методи, аналізу і синтезу, а також спеціально-історичні: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний.

Варто наголосити, що феномен «національно-визвольний рух 1920–1950-х рр.» – одна з найактуальніших тем історичного минулого та сучасної гуманітаристики, вивчення й осмислення якої слугує важливим чинником соціокультурного контексту, що впливає на теперішнє та майбутнє України. Його актуальність посилюється активним маніпулятивним використанням кремлівськими істориками і їх пропагандою історичної пам'яті й «наукових аргументів» для легітимації, обґрунтування мотивів та виправдання збройного вторгнення в Україну, тотального знищення українців, української історії, пам'яті, позбавлення нас національних цінностей, мови, права на майбутнє, повернення України в ярмо колоніалізму (Калакура, 2024, с. 55, 57). Проблема Організації українських націоналістів – Української повстанської армії (ОУН–УПА) посідає друге місце серед найдражливіших питань української історії, поступаючись лише темі героїв та антигероїв нового українського наративу, де, до речі, одне з чільних місць займають постаті Степана Бандери та Романа Шухевича (Примаченко, 2013, с. 24). Об'єктивне переосмислення національно-визвольної боротьби в Україні в 1920–1950-х роках актуалізує ще й конфлікт «різних пам'ятей», смисли яких більше пов'язані з тим, щоб таврувати, дискредитувати противника, здійснити перегляд історичних матеріалів, змінюючи в них вердикт, грати на конфліктному минулому в теперішніх політичних

змаганнях. Сучасні українські політичні сили, які позиціонують себе ідейними наступниками цих організацій і відстоюють патріотичні позиції, одержали ярлик «бандерівців» та «нацистів». Реалізуючи свою «політику пам'яті», Кремль намагається подати російсько-українську війну як морально-ціннісний українсько-російський конфлікт, у якому Росія і сепаратисти, яких вона підтримує, воюють не проти України, а проти «фашистів», які є ворогами українського народу (Литвиненко, 2018). Підтримку інших країн нашої держави Росія розглядає як антиросійську політику, при цьому Україну виставляє маріонеткою в політиці великих держав (Яблонський, 2019, с. 7). Але головною причиною такої «політики пам'яті», а відтак російських зазіхань на українську історію й територію, завжди було бажання кремлівських можновладців знищити саму згадку про Україну, про її право на державне існування (Дорошко, 2020). Їхня «правда» – не у відповідності фактам, а у здатності підтримувати існування спільноти, мобілізувати її на спільні дії (Зайцев, 2010, с. 16) і у приховуванні злочинів сталінського режиму. Російський гібридний культурно-інформаційний вплив стоїть і стоятиме на заваді впровадженню конструктивних напрямів політики пам'яті в Україні як елементу національного діалогу, консенсусу та солідарності (Шаповал, 2021, с. 129). Він спрямований на запобігання згуртуванню українського суспільства та примушення силою відмовитися від європейської і євроатлантичної інтеграції на користь «руського міру».

Пам'ять – це завжди конструкція, результат безперервної та нечутної активності, інколи свідомої, а інколи несвідомої взаємодії багатьох людей і різноспрямованих сил. За сутністю пам'ять вибіркова й суб'єктивна, до того ж тяжіє до спрощень, зрозумілих загалу. Історична пам'ять зберігає здебільш емоційні образи, але саме ті, які відповідають певним оціночним критеріям, витримують перевірку, якщо не на достовірність, то бодай на правдоподібність (Нагорна, 2012, с. 16–17). З огляду на духовні запити сучасного соціуму, почав зростати вплив історичного знання на формування суспільної свідомості, набувати особливого значення необхідність подолання фальсифікацій як соціально-психологічного інструментарію інформаційних війн, створення сприятливих умов для подальшого розвитку досліджень з історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу (Віднянський, 2020, с. 5). Важливо не ховатися від складних питань про участь українського народу у Другій світовій війні, а зайняти проактивну позицію – стати оплотом (навіть у контексті всього пострадянського простору!) власної концепції. Історики повинні стати агентами громадянського суспільства, що виступають у ролі посередників між академічною наукою і населенням. Адже у XX ст., як «віці крайнощів», у битві за новий переділ світу, породженій вадами Версальської системи, в Україні сформувалася сила, яка відчайдушно боролася за відновлення державної незалежності України. Цією силою став український націоналістичний рух, репрезентований, зокрема, ОУН–УПА (Щур, 2011, с. 7).

Опинившись, можливо, у найважчій і найдраматичнішій частині трансформаційного лабіринту, українці поступово долають непростий шлях зламу стереотипів, деміфологізації поглядів на своє історичне буття, учаться оцінювати національну історію за допомогою своїх, а не чужих категорій. Перші трансформаційні зміни колективної свідомості почали давати позитивний результат – остаточну «націоналізацію» історичного наративу, утвердження у суспільстві спільного погляду на українське минуле, а отже, допомогу нації об'єднатися довкола перспектив свого майбутнього (Яблонський, 2019, с. 21). Завдяки взаємодії традиційної та дистанційної (за допомогою Інтернет-ресурсу, електронних і цифрових платформ, соціальних мереж тощо)

наукової, освітньої, публічної та медійної діяльності учасників інформаційного процесу за останні 2 роки і понад 9 місяців (1 015 днів) російсько-української війни змінилися пріоритети історичної інформації; на передні рубежі вийшла воєнна історія, повчальні уроки національно-визвольних змагань за волю, незалежність, державність і соборність України (Калакура, 2024, с. 68). У свідомості українців відбулося чи не найбільше змін у ставленні до Росії і росіян, а також до нашого історичного минулого й особливо національно-визвольного руху 1920–1950-х років. «Такою ж мірою це стосується й “щільності наповнення” кожної одиниці “історичного часу”: наступний його відтинок зазвичай змістовно переважав попередній, знаменувався своєрідним прискоренням досягнення нових якісних рубежів» (Солдатенко, 2009, с. 525).

Значення національного історичного дискурсу в українському сьогоденні засвідчує той факт, що рівень своєї зацікавленості історичним минулим максимально оцінили у 2023 р. – 36,1 % респондентів, а у 2024 р. – уже 39 % (Аналітичний звіт, 2024, с. 6). Сьогодні вирішальне питання – це існування України як держави, її цілісності та соборності. Вперше за багато століть уся нація об'єдналася в державну цілість. За даними проведеного соціологічною групою «Рейтинг» опитування у квітні 2022 р., серед населення віком від 18 років і старше в усіх областях, окрім окупованих територій Криму та Донбасу, 81 % підтримав визнання ОУН–УПА учасниками боротьби за незалежність України і лише 10 % були проти. Порівняно з 2010 р. цей показник зріс у понад четверо, а відносно 2015 р. – удвічі (81 %, 2022).

Хоч у наш час «колективна пам'ять» домінує над «історією» (Траба, 2009, с. 59), у суспільстві помітними темпами долаються стереотипи щодо розуміння та сприйняття ОУН–УПА як явища, притаманного не лише для західноукраїнських, а й усіх інших етнічних земель України. Підтвердження цього – чітке окреслення державницької незалежницької позиції українських націоналістів у резолюції II Великого збору ОУН (серпень 1939 р.): «Ніколи і в ніякій ситуації не піде український націоналізм на компроміси із займанцями України, вбачаючи можливість спільного діяння тільки з тими народами, що респектують ідею українського державного і соборницького визволення» (Даниленко, 2021, с. 135). Тим паче, що визвольний рух українців став найтривалішим за часом спротивом тоталітаризму в Європі, проникаючи в усі українські структури. Він охоплював революційний підпільний парламент (Українську головну визвольну раду (УГВР)) та уряд (секретаріат УГВР), армію (УПА), дипломатичні місії (закордонні частини УГВР), підпільний адміністративний апарат, пресу, систему грошових знаків (бофонів), Червоний Хрест, школи, підпільну пошту, відзнаки та нагороди (Патриляк, 2024, с. 13, 21).

Те ж саме стосується ставлення українців до питань співпраці націоналістичного підпілля з окупаційним гітлерівським режимом, ворожого ставлення УПА до ЧА (Червоної армії), що нібито її метою була боротьба не з сталінським режимом, а червоноармійцями, і хронологічних меж націоналістичного руху Опору. Свідчення цього – той факт, що мешканці Харкова, Дніпра та Запоріжжя не пішли на співпрацю з російськими окупантами і «встояли» під час уторгнення у 2014 р. Щобільше, відтоді в їхньому просторі розпочався новий етап трансформації історичної пам'яті, зокрема про Другу світову війну. З 2014 р. через російське вторгнення розпочався процес декомунізації, що супроводжувався «війнами пам'ятей» (Пилявець, 2013, с. 10). Ідентичність жителів цих міст одержала новий імпульс відходу від «радянськості». Як доказ цього у 2022 р. під час повномасштабного російського вторгнен-

ня Харків, Дніпро та Запоріжжя вдруге «встояли» і підтвердили проукраїнську позицію. Радянсько-російські наративи стали майже неможливими, що сприяло новій хвилі знесення радянських «місць пам'яті» про Другу світову війну (Чегринець, 2022, с. 137–138).

Пам'ять про війну – лише одне з полів битви двох історичних міфологій: української національно-державницької в консервативній, ліберальній та інтегрально-націоналістичній версіях, і проросійської з радянським, слов'янсько-православним й євразійським різновидами. Очевидно, історичну пам'ять про націоналістичне підпілля та національно-визвольну боротьбу українці дедалі більше розглядають як ресурс самоідентифікації.

Міф не можна перемогти науковим знанням, тому що він замішаний на правді, напівправді й неправді, оперує засадничо іншою логікою та аргументацією. Де завершується розуміння, там одразу виникає міф. До того ж популярні знання формують головню масмедіа та масова культура, з досить обмеженим і здебільша непрямым проникненням наукових знань у царину узвичаєного й неproblemатизованого. Крім того, не можна проігнорувати і те, що український публічний простір досить плюралістичний, і антиоунівські/антиупівські дискурси в ньому майже так само поширені, як і апологетичні та глорифікаційні. У шкалі джерел інформації про історичне минуле найбільшу довіру в респондентів викликають учені, науковці (53,6 %), Український інститут національної пам'яті (35,8 %), місцеві краєзнавці, екскурсоводи (31,9 %), Інститут історії України (27,3 %), телебачення та радіо (20,3 %), і лише тоді – шкільна програма (вчителі) (18,2 %) (Аналітичний звіт, 2024, с. 20).

До російського вторгнення 2014 р. лише 27 % опитаних українців визнавали УПА борцями за національну незалежність України, натомість 52 % з цим не погоджувалися. За даними проведеного у квітні 2022 р. опитування соціологічної групи «Рейтинг», 81 % українців підтримав визнання ОУН–УПА учасниками боротьби за незалежність України і лише 10 % виступили проти.

Російська агресія, особливо повномасштабна геноцидна війна зі знищенням тисяч мирних українців, масовими похованнями, депортацією дітей, зруйнованими містами, фільтраційними таборами, розстрільними списками, насильницькою русифікацією не тільки спричинили всенародний опір, а й привели до того, що культ С. Бандери поширився на Центральну Україну та Київ (Грицак, Зайцев, 2023). Назвавши бандерівцями всіх, хто вийшов на Майдан 2014 р., а потім зі зброєю в руках пішов захищати Україну на східних її рубежах, російські пропагандисти досягли протилежного ефекту. Люди захотіли приміряти на себе «бандерівський однострій». Степана Бандеру почали асоціювати зі сучасною боротьбою України за свободу, і ставлення до нього різко змінилося на краще. За даними групи «Рейтинг», у 2012 р. позитивно до очільника ОУН ставилося 22 % українців, у 2022 р. – 74 % (Голик, Дидик-Меуш, 2024, с. 41). Якщо в 2002 р. у рейтингу історичних осіб С. Бандеру в масовій свідомості мешканців України позитивно оцінили 29 %, а 54 % – негативно (Шаповал, 2013, с. 240), у 2023 р. його постать повністю позитивно оцінили 47 % і швидше позитивно – 22,1 %, разом – 69,1 %, то у 2024 р. відповідно – 57,1 % і 21,5 %, тобто 78,6 %, або на 9,5 % більше. Для 62,2 % опитаних історія УПА дуже цікава і для 21,2 % – швидше цікава, загалом – 84,3 % (Аналітичний звіт, 2024, с. 10, 15). Позитивне ставлення до С. Бандери зросло серед російськомовного населення, голов-но молодих й освічених осіб. Уперше за всю історію української незалежності його

ім'я перестало роз'єднувати Україну. Навпаки, С. Бандера в період російсько-української війни став символом антиросійської боротьби (Грицак, Зайцев, 2023). Понад 70 % українців вважає, що традицію спротиву агресору заклала УПА (Понад 70 %, 2023). Зростає частка тих, хто висловлюється за використання в умовах окупації досвіду партизанської боротьби ОУН–УПА, особливо пропагандивної, та ідеї створення антиросійського блоку народів (Кралуєк, 2022).

За результатами проведеного 7–13 вересня 2022 р. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) соціологічного опитування, порівняно з 2013 р. на вересень 2022 р. частка тих, хто негативно оцінює діяльність ОУН–УПА зменшилася в понад 5 разів – із 42 до 8 %. Також із 22 до 43 % зросла частка опитаних, які її оцінюють позитивно. Водночас із 27 до 37 % збільшилося тих, кому «важко сказати напевно, негативно чи позитивно». У 2013 р. в усіх регіонах, окрім Заходу, було більше тих, хто негативно оцінював діяльність ОУН–УПА. У 2022 р. в Україні тих, хто позитивно ставиться до організації, збільшилося. На Заході 57 % респондентів оцінюють діяльність ОУН позитивно, 4 % – негативно. У Центрі співвідношення 43 % проти 6 %, на Півдні – 37 % проти 11 %, на Сході – 27 % проти 16 %. Покращення ставлення до ОУН–УПА простежується серед усіх вікових категорій (Гуйван, 2022). Водночас 69 % жителів країни вважає, що ОУН–УПА у Другій світовій боролися з усіма, хто посягав на незалежність України, 14 % – лише проти більшовицького режиму, 4 % – на боці нацистів проти ЧА, і 3 % – вели боротьбу лише проти нацистів та їхніх сателітів (Крук, 2023).

Серед військових ЗСУ (Збройних сил України), частково на противагу ворожій пропаганді, частково як наслідок системних зусиль науковців і просвітників, поширилася тенденція асоціювати себе з «бандерівцями» й самосприйняття продовжувачів традиції УПА. Така ж специфіка сприйняття поширилася і серед суспільства. Зрештою, асоціації з боротьбою УПА посилюють дії росіян на окупованих територіях, які в деяких випадках, наприклад, завезенням російських учителів чи насильницьким оселенням росіян у домівках евакуйованих мешканців, практично калькують дії радянської влади на Заході України в 1944–1953 рр. (Ісаюк, 2023).

Проведене експертами КМІС 29 вересня – 9 жовтня 2023 р. опитування засвідчило, що на запитання: чи знаєте Ви, чули що-небудь, читали або бачили про Р. Шухевича? – 52 % відповіли – що знають, 44 % – не знаю, 3 % – важко відповісти і 1 % відмовився відповідати. 58 % вказали, що Р. Шухевич – головний командир УПА, а 43 % – лідер українських націоналістів, разом – 91 %. 58 % респондентів зазначили, що дуже позитивно ставляться до визнання воїнів УПА борцями за незалежність України, а ще 32 % – швидше позитивно, загалом – 90 % і лише 3 % – негативно. Серед опитаних 77 % відповіли, що передовсім УПА боролася за незалежну Україну, 7 % – за Західну Україну і всього 1 % – за Україну у СРСР. Важливо, що 70 % учасників соціологічного дослідження зазначило, що УПА не перемогла, але заклала традиції спротиву агресору, ще 16 % – боротьба УПА завершилася перемогою, бо Україна стала незалежною. Всього 3 % сказали, що боротьба УПА була даремною (Результати, 2023). Під час опитування Центру досліджень визвольного руху, Фонду «Демократичні ініціативи» Ілька Кучеріва та Київського міжнародного інституту соціології за підтримки Українського культурного фонду у вересні–жовтні 2023 р. 87 % респондентів заявили, що ім'я Романа Шухевича має бути в Українському національному пантеоні; 67 % виявили бажання, щоб у їхньому населеному пункті був музей,

присвячений боротьбі УПА, а 92 % висловили переконання, що про неї має розповідатися в майбутньому Національному музеї війни (Понад 70 %, 2023).

Суттєво змінилося ставлення українців до ворогів. На запитання: хто був головним ворогом УПА, 52 % респондентів назвали СРСР, а 48 % – усі, хто посягав на свободу й незалежність України. Показово й те, що 77 % респондентів висловилися за те, щоб держава докладала більше зусиль до популяризації історії УПА, а 17 % вважала, що не повинна цього робити. Винятково важливим стало те, що 82 % учасників опитування наголосили, що пам'ять про УПА сприяє патріотичному вихованню дітей і молоді, 78 % – досвід УПА корисний для ЗСУ і руху Опору, а 74 % – пам'ять про УПА мобілізує українців на боротьбу з Росією. Варто звернути увагу на те, що 87 % опитаних висловилися за те, щоб в Українському національному пантеоні (Меморіальному комплексі) серед найвизначніших діячів історії України був Р. Шухевич. Доречно також зазначити, що 76 % учасників опитування підтримали вітання «Слава Україні! Героям слава!», 90 % відповіли, що знання про Р. Шухевича спотворені радянською та російською пропагандою. Очевидно, з цим пов'язана відповідь 92 % респондентів про те, що в національному музеї війни за незалежність має розповідатися про боротьбу УПА (Результати, 2023). 89 % українців підтримує державну політику пам'яті – основні дані соціології від УІНП (89 % українців, 2024).

Повномасштабна окупаційно-геноцидна російсько-українська війна (Калакура, 2024, с. 55) послужила маркером змін у ставленні українців не лише до Росії, а й доісторичного минулого, зокрема до боротьби ОУН–УПА за українську державну незалежність. Якщо раніше її історія виступала інструментом політичних змагань, то з набуттям нею українського контексту в останні роки вона дедалі більше перетворюється на вагомий чинник консолідації суспільства (Крालюк, 2022). У цьому зв'язку доцільна більш активна робота професійних істориків із популяризації наукових знань про національно-визвольну боротьбу українців не лише в роки Другої світової війни, а й упродовж 20-х – початку 60-х років ХХ ст. У майбутнє ведуть не лише герої та жертви, що історія України ХХ ст. зводиться не лише до історії ОУН–УПА, як усіх нас нині хочуть переконати (Бондар, 2017).

Отже, вивчення суспільно-політичних трансформацій у ставленні українців до національно-визвольної боротьби 1920–1950-х років упродовж сучасної московської збройної агресії, особливо починаючи з 24 лютого 2022 р., створило можливість для таких висновків. Пам'ять про найтриваліший у Європі спротив тоталітаризму – національно-визвольну боротьбу 20–50-х років ХХ ст. як потужну силу за справжні ідеали українців – залишається одним із головних «полів битви» в царині єдності та розколу українського суспільства. Більшість українців почала визнавати націоналістичне підпілля силою, яка насправді відстоювала ідею української державності. Свідоме ставлення до націоналістичного руху Опору перетворилося на чинник громадянської зрілості та злагоди і передумову консолідації, єдності в контексті реалій російсько-української війни. В індивідуальному розвитку на перший план вийшло артикулювання між «своїм» і «чужим», у межах якого не залишається місця толерантності, натомість основне – відстоювання своїх національних інтересів, державної незалежності України. Особливий здобуток нинішніх трансформацій у свідомості суспільства – усвідомлення місця та ролі досягнення справжньої свободи і волі, за які не на життя, а на смерть боролися націоналісти. Націоналістичне гасло «Слава

Україні! Героям слава!» стало як формою вітання захисників держави, так і засобом повсякденного вітання серед простих громадян. Дедалі менше мешканців України залишається на позиції «руського міра», «братньої дружби і співробітництва» з Росією. Але будь-який відступ від науковості може обернутися не лише ускладненнями в розумінні, тлумаченні й оцінці поточного досвіду, а отже, гальмом в оптимальному виборі суспільної перспективи, шляхів досягнення миру і цивілізаційного розвитку. «Лінія фронту» цієї завзятої «битви за пам'ять» проходить через відповіді на низку проблемних і болючих питань минулого. Звідси необхідність продовження вивчення, осмислення та достовірного розкриття різноманітних аспектів поступу українців до державної незалежності, європейської та євроатлантичної інтеграції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

81 % українців підтримують визнання ОУН–УПА учасниками боротьби за незалежність України – опитування. (2022). <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upa-opytuvannia/31834466.html>

89 % українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. (2024). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>

Аналітичний звіт за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом телефонного інтерв'ю (CATI). (2024). Київ. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>

Бачення України 2030: соціально-гуманітарна сфера. (2023). *UAREforms*. <https://uareforms.org/visions/new-vision-640>

Бондар, А. (2017). Політика пам'яті між революцією та війною. <https://www.dw.com/uk/андрій-бондар-політика-пам'яті-між-революцією-та-війною/a-39104554>

Віднянський, С. В. (ред.). (2020). *Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія*. Київ.

Голик, Р., Дидик-Меуш, Г. (відп. ред.). (2024). *Концептуалізація пам'ятіного дискурсу в умовах російсько-української війни. Аналітична записка*. Львів.

Грицак, Я., Зайцев, О. (2023, 26 червня). Степан Бандера в історії та історичні пам'яті. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. <https://uamoderna.com/history/stepan-bandera-v-istorii-ta-istorychniy-pamiaty/>

Гуйван, О. (2022). Українці почали менш негативно ставитись до ОУН–УПА – опитування. <https://suspilne.media/293300-ukrainci-pocali-mens-negativno-stavitis-do-oun-upa-opituvanna/>

Даниленко, В., Крупина, В., Кульчицький, С., Лисенко, О., Стяжкіна, О., Якубова, Л. (2021). *Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939–1990)*. Київ: Академперіодика.

Дорошко, М. (2020). *Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: причини і наслідки*. Київ: Ніка-Центр.

Зайцев, О. (2010). Війна міфів про війну в сучасній Україні. *Критика*, 3–4, 16–17.

Ісаюк, О. (2023). *Справа Романа Шухевича: політична міфологія у дослідженнях науковців*. <https://cdvr.org.ua/30523/2023/10/24/>

Калакура, Я. (2024). Українські історики в інформаційному просторі на тлі війни: методологія комунікації. *Український інформаційний простір*, 13, 51–72.

Кралуок, П. (2022). *Досвід УПА у боротьбі з окупантами: чи не час знову для АБН?* <https://www.radiosvoboda.org/a/dosvid-upa-putinizm-bilshovyzm/31754515.html>

Крук, В. (2023). *Українці змінили своє ставлення до минулого та назвали націю, яка до них історично найближча.* <https://www.telegraf.in.ua/kremenichug/10116350-ukrajinci-zminili-svoje-stavlennja-do-minulogo-ta-nazvali-naciju-jaka-do-nih-istorichno-najblizhcha.html>

Литвин, М. Р. (2020). Друга світова війна: український вимір трагедії. *Військово-історичний вісник*, 33, 312–315.

Литвиненко, О. М. (2015). Виклики національній політиці пам'яті в часи «гібридної війни». *Аналітична записка.* <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikliki-nacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viyni>

Нагорна, Л. П. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії.* Київ.

Патриляк, І. (2024). *Перемога або смерть. Український визвольний рух в 1939–1960 рр.* Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля».

Пилявець, Р. (2013). *Друга світова війна у суспільній свідомості українського народу: соціологічний вимір (Аналітичний огляд).* Київ.

Понад 70 % українців вважають, що традицію спротиву агресору заклала УПА. (2023, 27 жовтня). *Еспресо Захід.* <https://zahid.espresso.tv/ponad-70-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-traditsiyu-sprotivu-agresoru-zaklala-upa>

Примаченко, Я. (2013). Війни пам'яті: історія ОУН і УПА в сучасному соціокультурному контексті українського історіописання. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвид. зб. наук. праць*, 22, 18–30.

Результати всеукраїнського соціологічного опитування про знання та сприйняття діяльності Романа Шухевича та Української повстанської армії. (2023). <https://dif.org.ua/article/rezultati-vseukrainskogo-sotsiologichnogo-opituvannya-pro-znannya-ta-spriynyattya-diyalnosti-romana-shukhevicha-ta-ukrainskoi-povstanskoi-armii>

Солдатенко, В. Ф. (кер. авт. кол.). (2009). *Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій.* Київ: Парламентське видавництво.

Траба, Р. (2009). «Другий бік пам'яті»: історичні досвіди та їх пам'ятання в Центральній-Східній Європі. *Україна модерна*, 15(4), 53–61.

Удод, О. (2023). *Історія для об'єднаної Європи: концепція історичної освіти 12-річної школи в Україні: аналітична записка.* Київ.

Чегринєць, С. (2022). Вплив російсько-української війни на репрезентацію пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя. В *Трансформації історичної пам'яті. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції.* Вінниця, 124–138.

Шаповал, Ю. (ред.). (2013). *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід.* Київ.

Шаповал, Ю. (2021). Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. *Політичні дослідження*, 2, 111–134. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Shapoval.pdf>

Щур, Ю. І. (2011). *«На грані двох світів»: український націоналістичний рух на Наддніпрянщині (1920–1955 рр.).* Запоріжжя: Просвіта.

Яблонський, В. М. (за заг. ред.). (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь.* Київ.

REFERENCES

- 81 % ukraintsi pidtrymuiut vyznannia OUN–UPA uchasykamy borotby za nezalezhnist Ukrainy – opytuvannia. (2022). <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upa-opytuvannia/31834466.html> (in Ukrainian).
- 89 % ukraintsi pidtrymuiut derzhavnu polityku pamiaty: kliuchovi dani sotsiologii vid UINP. (2024). <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp> (in Ukrainian).
- Analitichnyi zvit za rezultaty provedennia zahalnonatsionalnoho reprezentatyvnoho opytuvannia metodom telefonnoho interv'iu (SATI)*. (2024). Kyiv. <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp> (in Ukrainian).
- Bachennia Ukrainy 2030: sotsialno-humanitarna sfera. (2023). *UAREforms*. <https://uareforms.org/visions/new-vision-640> (in Ukrainian).
- Bondar, A. (2017). *Polityka pamiaty mizh revoliutsiieiu ta viinoiu*. <https://www.dw.com/uk/andrii-bondar-polityka-pamiaty-mizh-revoliutsiieiu-ta-viinoiu/a-39104554> (in Ukrainian).
- Vidnianskyi, S. V. (Ed.). (2020). *Ukraina v istorii Yevropy XIX – pochatku XXI st.: istorychni narysy: monohrafiia*. Kyiv (in Ukrainian).
- Holyk, R., & Dydyk-Meush, H. (Eds.). (2024). *Kontseptualizatsiia pamiatinoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Analitichna zapyska*. Lviv (in Ukrainian).
- Hrytsak, Ya., & Zaitsev, O. (2023, Cherven 26). Stepan Bandera v istorii ta istorychni pamiaty. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. <https://uamoderna.com/history/stepan-bandera-v-istorii-ta-istorychniy-pamiaty/> (in Ukrainian).
- Huivan, O. (2022). *Ukraiinci pochaly mensh nehatyvno stavytys do OUN–UPA – opytuvannia*. <https://suspilne.media/293300-ukrainci-pocali-mens-negativno-stavitis-do-oun-upa-opytuvanna/> (in Ukrainian).
- Danylenko, V., Krupyna, V., Kulchytskyi, S., Lysenko, O., Stiazhkina, O., & Yakubova, L. (2021). *Ukraina v epitsentri protystoiannia svitovykh system (1939–1990)*. Kyiv: Akadempriodyka (in Ukrainian).
- Doroshko, M. (2020). *Neoholosheni viiny Rosii proty Ukrainy u XX – na pochatku XXI st.: prychyny i naslidky*. Kyiv: Nika-Tsentr (in Ukrainian).
- Zaitsev, O. (2010). Viina mifiv pro viinu v suchasni Ukraini. *Krytyka*, 3–4, 16–17 (in Ukrainian).
- Isaiuk, O. (2023). *Sprava Romana Shukhevycha: politychna mifologhiia u doslidzhenniakh naukovtsiv*. <https://cdvr.org.ua/30523/2023/10/24/> (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya. (2024). Ukrainski istoryky v informatsiinomomu prostori na tli viiny: metodolohiia komunikatsii. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, 13, 51–72 (in Ukrainian).
- Kraliuk, P. (2022). *Dosvid UPA u borotbi z okupantamy: chy ne chas znovu dlia ABN?* <https://www.radiosvoboda.org/a/dosvid-upa-putinizm-bilshovyzm/31754515.html> (in Ukrainian).
- Kruk, V. (2023). *Ukraiinci zminyly svoje stavlennia do mynuloho ta nazvaly natsiiu, yaka do nykh istorychno naiblyzhcha*. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10116350-ukrajinci-zminili-svoje-stavlennja-do-minulogo-ta-nazvali-naciju-jaka-do-nih-istorichno-najblizhcha.html> (in Ukrainian).

Lytvyn, M. R. (2020). Druha svitova viina: ukrainskyi vymir trahedii. *Viiskovo-istorychnyi visnyk*, 33, 312–315 (in Ukrainian).

Lytvynenko, O. M. (2015). *Vyklyky natsionalnii politytsi pamiaty v chasy «hibrydnoi viiny»*. *Analychna zapyska*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/viklyki-nacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viiny> (in Ukrainian).

Nahorna, L. P. (2012). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii*. Kyiv (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2024). *Peremoha abo smert. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh v 1939–1960 rr.* Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho dozvillia» (in Ukrainian).

Pyliavets, R. (2013). *Druha svitova viina u suspilnii svidomosti ukrainskoho narodu: sotsiologichnyi vymir (Analychnyi ohliad)*. Kyiv (in Ukrainian).

Ponad 70 % ukraintsiv vvazhaiut, shcho tradytsiiu sprotyvu ahresoru zaklala UPA. (2023, Zhovten 27). *Espresso Zakhid*. <https://zahid.espresso.tv/ponad-70-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-traditsiyu-sprotivu-agresoru-zaklala-upa> (in Ukrainian).

Prymachenko, Ya. (2013). Viiny pamiaty: istoriia OUN i UPA v suchasnomu sotsiokulturnomu konteksti ukrainskoho istoriopysannia. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. prats*, 22, 18–30 (in Ukrainian).

Rezultaty vseukrainskoho sotsiologichnogo opytuvannia pro znannia ta spryiniattia diialnosti Romana Shukhevycha ta Ukrainskoi povstanskoi armii. (2023). <https://dif.org.ua/article/rezultati-vseukrainskogo-sotsiologichnogo-opituvannya-pro-znannya-ta-spriynyattya-diyalnosti-romana-shukhevicha-ta-ukrainskoi-povstanskoi-armii> (in Ukrainian).

Soldatenko, V. F. (Head of the CT). (2009). *Suspilno-politychni transformatsii v Ukraini: vid zadumiv do realii*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Traba, R. (2009). «Druhyi bik pamiaty»: istorychni dosvidy ta yikh pamiatannia v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. *Ukraina moderna*, 15(4), 53–61 (in Ukrainian).

Udod, O. (2023). *Istoriia dlia obiednanoi Yevropy: kontseptsiiia istorychnoi osvity 12-richnoi shkoły v Ukraini: analychna zapyska*. Kyiv (in Ukrainian).

Chehrynets, S. (2022). Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na reprezentatsiiu pamiaty pro Druhu svitovu viinu u miskomu prostori Kharkova, Donetska, Dnipra ta Zaporizhzhia. In *Transformatsii istorychnoi pamiaty. Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Vinnytsia, 124–138 (in Ukrainian).

Shapoval, Yu. (Ed.). (2013). *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid*. Kyiv (in Ukrainian).

Shapoval, Yu. (2021). Antykryzovyi resurs polityky pamiaty v Ukraini. *Politychni doslidzhennia*, 2, 111–134. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Shapoval.pdf> (in Ukrainian).

Shehur, Yu. I. (2011). «Na hrani dvokh svitiv»: ukrainskyi natsionalistychnyi rukh na Naddniprianshchyni (1920–1955 rr.). Zaporizhzhia: Prosvita (in Ukrainian).

Iablonskyi, V. M. (Ed.). (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analychna dopovid*. Kyiv (in Ukrainian).

Anatoliy FILINYUK*Doctor of Historical Sciences**Professor of the Department of History of Ukraine**I. Ohienko State University of Kamianets-Podilskyi**ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/HTP-1078-2023>**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2659-114X>**e-mail: afilinyuk@ukr.net*

ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE IN PRESERVING THE MEMORY OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2014–2021

Based on the analysis of scholarly literature and recent sociological research data, this study traces the changes in Ukrainians' attitudes toward the national liberation movement of the 1920^s–1950^s. It has been established that the phenomenon of the national liberation movement and the significant transformations in Ukrainians' perception of the OUN–UPA struggle during the 1920^s–1950^s have become subjects of active academic study by historians, political scientists, and sociologists in Ukraine. The author emphasized that these changes in public attitudes have been influenced less by state policy on historical memory or scholarly achievements, and more by the violent annexation of Crimea, the occupation of parts of Donbas, and especially the full-scale Russian-Ukrainian war.

The paper argued that during the period of Moscow's armed aggression, Ukrainian society has shown an increased demand for historical truth as a means of countering falsifications, pseudo-myths, and manipulations related to the term «collaborationism» in reference to the OUN–UPA. It is noted that public perception of the connotation of terms such as «fascists», «banderites», and slang neologisms like «Ukronazis», «Ukry», «Ukropy», and others has undergone significant changes. Academic knowledge and rethinking of the national resistance movement in the 1920^s–1950^s have become the foundation for profound shifts in Ukrainians' attitudes toward it. Most importantly, this process has served as a factor in affirming national self-identification, strengthening national and political identity, consolidating the Ukrainian nation, and reinforcing the fighting spirit aimed at unconditional victory over Russian aggressors. In conclusion, the author asserted that the historical truth about the desperate resistance of participants in the national liberation movement, as well as the lessons learned from their unsuccessful attempt to restore statehood in the 1920^s–1950^s, open the path to victory and Ukraine's civilizational progress.

Key words: national liberation movement, attitude of Ukrainians, changes, armed aggression.

УДК 355.48(470+571:477)"2022/2024":303.446.4(051)(410)

DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-31-48>

Vasyl ILNYTSKYI

Doctor of Historical Sciences, Professor

Head of the Department of History and Low of Ukraine

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

e-mail: vilnickiy@gmail.com

Mykola HALIV

Doctor of Pedagogical Sciences

Professor of the Department of History and Low of Ukraine

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

e-mail: halivm@yahoo.com

Yuliya TALALAY

PhD (Pedagogy), Associate Professor

Head of the Department of English Language and Translation

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59518742600>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3134-2030>

e-mail: julietalalay@gmail.com

**THE RUSSO-UKRAINIAN WAR
IN ANALYTICAL REFLECTIONS OF BRITISH OBSERVERS
(BASED ON MATERIALS FROM
«THE BRITISH ARMY REVIEW» (2022–2024))**

In the article the features of covering the issues of the modern Russo-Ukrainian war in the columns of «The British Army Review» (2022–2024) have been analyzed. At the same time, the methodology of the research is based on the principles of objectivity, scientificity, systematicity and historicism, as well as the application of an interdisciplinary approach. There have been also used the structural functional and comparative historical methods. The scientific novelty of the article consists in revealing the features of covering the full-scale stage of the Russo-Ukrainian war on the pages of «The British Army Review». According to the analysis, the Russo-Ukrainian war issue received a lot more coverage in the British magazine «The British Army Review» starting from 2022.

The number of references to Ukraine and the Russian aggression has increased significantly in comparison to prior years (2014–2021). At the same time, the first (spring)

issue of 2024 has been analyzed, which was dedicated to repelling the offensive on Kyiv in February–March 2022.

Taking into consideration the war in Ukraine, it has been discovered that the magazine's authors realised the drastic need to improve their own armed forces. First of all, emphasizing modernization (managerial, technical), mobilization (improving the process itself taking into account Ukrainian experience), improving communications, the need to accelerate the procurement of air defense systems, long-range weapons, electronic warfare, unmanned aerial vehicles, the need to replenish strategic reserves and generally improve the material and technical base, etc. At the same time, quite objectively assessing the course, consequences of combat and political actions and further intentions. The authors clearly identify Russia as the main threat to peace and security in Europe, hence, recognize the need to prepare for a possible confrontation with it. Emphasizing the fact that deterrence is possible not only nuclear, but also with the help of a powerful army.

Key words: British observers, Russo-Ukrainian war, «The British Army Review», «Ukrainian experience», reception.

The issues on the ongoing Russo-Ukrainian war (2014–2024) were featured across all leading global media platforms, both published and digital. The above-mentioned issue also became the subject of numerous academic, popular scientific, and general interest reviews (written by journalists, scholars, military experts, and the others). It should be noted that the quality of these publications varies in terms of both breadth of topics covered and depth of analytical engagement. The British journal «The British Army Review» provided the in-depth analysis of the war among the authoritative periodicals.

The Russo-Ukrainian war, in general, and particularly its full-scale phase, was the focus of diverse academic and popular scientific studies. The study carried out by Oleksii Pokotylo and Oleksandr Nashyvochnikov, which highlights the origins of the conflict, including the role of the Black Sea Fleet and Moscow's deliberate anti-Ukrainian policy, should be mentioned firstly (Pokotylo, Nashyvochnikov, 2021). Borys Demianenko and Andrii Demianenko analysed the militarisation of education in the occupied Crimean Peninsula, which was marked by an active propaganda promoting military service in the Russian Armed Forces, the cultivation of future bearers and defenders of the «Ruskyi mir» («Russian world») and the formation of the cult of war and violence from 2014 to 2019 (Demianenko, B., Demianenko, A., 2021). Vasyl Ilnytskyi, Volodymyr Starka, and Mykola Haliv did the research on the use of the key propaganda measures carried out by Russia during the preparation for armed aggression against Ukraine (Ilnytskyi, Starka, Haliv, 2022). Ivanna Chobit and Viktoriia Boichenko covered the information warfare issue as one of the hybrid warfare's aspects in Ukraine (Чобіт, Бойченко, 2022). Mykola Haliv, Vasyl Ilnytskyi, and Oresta Karpenko studied the issues on Russia's genocidal policy towards the Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024) (Галів, Ільницький, Карпенко, 2024). Vasyl Ilnytskyi, Mykola Hlibishchuk, Volodymyr Starka, and Mykola Haliv did their research in the context of information warfare (Ільницький, Глібішук, Старка, 2022; Ільницький, Старка, Галів, 2022). Borys Drohomiretsky made an attempt to analyse historiographic studies of modern Russo-Ukrainian war (Дрогомирецький, 2022). There were made efforts by Vasyl Ilnytskyi and Olesia Kutska in order to periodise the war from 2014 to 2022 in the scientific publications (Ільницький, Куцька, 2023). Mykola Haliv, Vasyl Ilnytskyi, and Olesia Kutska also analysed the domestic historiographical

discourse regarding the nature and periodisation of the conflict (Галів, Ільницький, 2023; Ільницький, Куцька, 2023). Larysa Yakubova (Якубова, 2023) and Serhii Plokhii (Плохій, 2023) studied diverse dimensions of the war thoroughly. Vasyl Ilnytskyi and Roman Tsaryk covered the memory policy formation and implementation regarding the war (Ільницький, Царик, 2024а; Ільницький, Царик, 2024b; Ільницький, Царик, 2025). Mykola Haliv's and Vasyl Ilnytskyi's studies are the theoretical and methodological basis (Ilnytskyi, Haliv, 2022; Haliv, Ilnytskyi, 2023; Haliv, Ilnytskyi, 2021). Oksana Medvid analysed the reflection of the full-scale stage of the Russo-Ukrainian military conflict by the Polish journalists (Медвідь, 2022). The Polish reception of the Russo-Ukrainian war was studied in historiographical terms a number of times (Masnenko, Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2021). Vitaliy Telvak and Vasyl Ilnytskyi analysed the peculiarities of the understanding of the full-scale stage of Putin's aggression by the staff of one of the most authoritative European analytical institutions, the Warsaw-based Marek Karp Centre for Eastern Studies (Telvek, Ilnytskyi, 2023; Ilnytskyi, Telvak, 2024). The Russo-Ukrainian war was studied on the pages of the scientific journals such as «Eastern European Historical Bulletin» and «Military Scientific Bulletin» by Antonina Boichuk, Nataliia Ilnytska, and Nazarii Zadorozhnyi (Бойчук, Ільницька, 2023; Задорожний, Бойчук, 2023). The issue on the Russo-Ukrainian war was covered extensively in the columns of «The New York Times». It was Yuriy Ofitsynsky, who analysed the publication and identified the main thematic areas (Офіцинський, 2018). Yuriy Ofitsynsky and Liliya Hrynyk analysed the issues on the Russo-Ukrainian war in modern theses (Офіцинський, Гриник, 2023). The need to analyse the publication «The British Army Review» determines the relevance of our study.

The periodical «The British Army Review» is published by the Centre for Historical Analysis and Conflict Research. The editor of the journal, Andrew Simms, served at the Ministry of Defence for twelve years and produced a significant number of reports from Afghanistan, Iraq, and Kosovo. This journal serves as a platform for professional discussion of key military issues that are of direct interest to both private soldiers and high-ranking officers. Furthermore, the journal is considered to be an integral part of the British service members training, preparing them to counter future threats. The authorship is represented broadly by the professional military personnel (of all ranks), subject matter experts, and writers with a keen interest in military affairs. In general, the published material (small publications – up to 3,000 words) does not contain confidential information, only analytical opinions (well illustrated) of the authors about military experience, tactical and strategic tasks aimed at the future improvement of military forces.

It should be noted that the issue on the ongoing Russo-Ukrainian war was addressed (to a greater or lesser extent) in the publications since 2014. However, due to the full-scale stage of the Russo-Ukrainian war there was a significant increase regarding the focus in the texts on Ukraine and the preparation of its armed forces to face new challenges. The majority of the authors focused on the lessons learned and conclusions drawn from the combat operations. There have been published six issues (No. 182, 183, 184, 185, 186, and 187) since February 2022. There were published 58 texts and 6 introductory articles, reviews and overviews during the years of 2023–2024. The first issue in this series (No. 182, spring 2023) focused on serious mobilization efforts. In his introductory article, General Patrick Sanders emphasized the particular importance of enhancing readiness for emerging threats due to the Russian aggression. According to General, it was recommended to develop the resilience and competitiveness of the army and accelerate planned modernization in

order to prevent war in Europe (Sanders, 2023, s. 4). In general, almost the entire issue is devoted to the mobilization and development of the British army in the context of threats, which emerged due to the Russian aggression against Ukraine. There were the following authors: Chief of the General Staff, General Patrick Sanders, Assistant Chief of the General Staff, Major General Charles Collins, Professor Matthias Strohn, PhD Andrew Monaghan, Brigadier General (retired) Iain Harrison, Professor Peter Wilson, Major General (retired) PhD Andrew Sharpe, Captain Jamie Robson, Director of Policy and Research at the Army Families Federation, Michelle Alston, a graduate student at King's College London (specialization: military studies) Charlie MacCallum, Major, MA International Relations William George (Regular Army) and Captain, Visiting Fellow at the General Staff Military Science Research Group at Joint Royal Institute for Defence and Security Studies, Master of International Relations at Staffordshire University, Master of Business Administration at the University of Warwick Patrick Hinton, Major (Grenadier Guards) (GREN GDS) James Taylor, economic historian Chris Miller. Almost all authors explain the relevance of their texts by the Russian aggression against Ukraine. Hence, Major General Charles Collins defined the priority issues and tasks of the British army in the context of the war in Ukraine – a long-term concentration on the fight against terrorism shifted the emphasis in the training of military personnel (first of all, preparation for fighting under conditions of large-scale armed conflicts has receded into the background). The main priority areas for improvement, in his opinion, are air defense, long-range weapons, unmanned aerial vehicles, electronic warfare, and the formation of appropriate military reserves (Collins, 2023, s. 6). The author emphasizes the erroneous assertion that Russia will suffer such a defeat in Ukraine, from which it will not be able to recover for decades. Major General Charles Collins also emphasized that the experience of Ukraine proved the need for a well-trained and equipped army. Therefore, the primary need to prevent the spread of war in Europe is based on deterrence (not only with nuclear weapon), in which ground forces are an important component (Collins, 2023, s. 7). Taking everything into consideration, he acknowledges that it is important to review the provision, develop the military industrial complex, cooperate with allies, modernize military equipment rapidly, evolutionary change («preserving what was effective from the industrial era and using the best of the latest technologies»), improve data processing and communication technologies, etc. (Collins, 2023, s. 8).

Professor Matthias Strohn prepared an extensive publication in the same Issue in which he analysed the examples of mobilization campaigns, in particular, in Germany in the 1930^s and 1940^s, and their experience from a historical perspective (Strohn, 2023, s. 10–13).

Doctor Andrew Monaghan analysed the causes and consequences of the mobilization (September 21 – October 28, 2022) in the Russian Federation (Monaghan, 2023, s. 14–15). Hence, drawing conclusions that mobilization testified not only the made attempts to solve numerous issues that the Russian army faced on the battlefield, but also to a serious increase in tasks to achieve all goals, he exposed all the complexities of this process (misalignment of the military and political leadership, problems in command and logistics, lack of technical means, lack or low-quality provision of conscripts, errors in the inclusion of people (elderly, sick, with existing exemptions, etc.), the impact of mobilization on the country's economy, etc.) (Monaghan, 2023, s. 16–19).

Another author emphasized the need and urgency to improve the military capabilities of Western allies in view of Russia's reform of the armed forces and their preparation for

future armed conflicts (Harrison, 2023, s. 20). At the same time, he placed significant emphasis on improving the defense industrial complex. Therefore, it is summarized that the experience of combat operations in Ukraine poses specific tasks of modernizing warfighting capabilities, resilience on the battlefield (Harrison, 2023, s. 24).

Charlie McCallum, a Master's Degree student at King's College London, wrote about Russia's use of migration as a weapon against the West. He stated clearly that the attempt to destroy Ukraine's energy infrastructure is aimed at demoralizing the population, provoking new waves of the Ukrainian migration to the EU, and creating vast deserted areas unsuitable for living during the winter months. Due to the influx of people, in particular, emigration in EU countries, there will be a significant tension with housing, medicine, education, etc. (MacCallum, 2023, s. 43). In addition to the migration crisis, the author also wrote about the issue with food exports, the blocking of which by the Russian Federation was aimed at creating pressure on Europe and Ukraine, the hope that the threat of famine (in the poorest countries) will force the lifting of sanctions or even the cessation of the military support by Europe for Ukraine (MacCallum, 2023, s. 44). According to the author, there was another issue – the migration crisis, which could have a very serious escalation, in particular, a direct conflict between the Polish and Russian military, as well as create obstacles to the movement of NATO forces through the Suwałki Corridor (connecting Poland and the Baltic countries) to support Lithuania, Latvia, and Estonia in the event of the Russian aggression against them (MacCallum, 2023, s. 45).

William George, Major, Master of International Relations and Patrick Hinton, Captain, Visiting Fellow of the General Staff of the Military Sciences Research Group at the United Royal Institute for Defence and Security Studies, Master of International Relations at Staffordshire University, Master of Business Administration at the University of Warwick consider Russia's war against Ukraine as an experience of defending one's own land from the aggressor. They noted not only the power of the Armed Forces of Ukraine, but also the quality of weapons provided by Western countries and NATO since 2014 (George, Hinton, 2023, s. 47). In addition, they wrote about the significant support of the United Kingdom to the Ministry of Defense of Ukraine and other government structures in reforming procurements vulnerable to corruption. One more issue was also covered, in particular, the logistical issue (the weapons and other supplies delivery), which the United Kingdom managed to deal with the other European partners in the most optimal way (George, Hinton, 2023, s. 48). The issue on the possibilities of restraining Russia was raised (since economic sanctions and diplomatic pressure did not deter it, instead the presence of NATO troops, in the author's opinion, would, on the contrary, help confirm the narrative about Russia's struggle with the West for both internal and external consumers) (George, Hinton, 2023, s. 49–51).

The next Issue 183 (Summer 2023), is dedicated to preparing for future threats that could potentially arise in the nearest future. It is about improving management – reducing the number of headquarters, especially on the front line, ensuring tactical and operational freedom, maneuverability, preserving the lives of servicemen, coordinating operations with allies, taking into account shortcomings and weaknesses, etc. In Issue 183, the authors emphasize the reform of all structural units of the armed forces (in particular, command and control systems) taking into account the experience of Russia's war against Ukraine. The materials are also supplemented with photo illustrations from Ukraine. Almost all authors motivate the relevance of the proposed changes in the Russo-

Ukrainian war. The articles were submitted by Commander of the field army, Lieutenant General, Ralph Wooddisse, Major General, Chief of Staff of the Field Army Colin Weir, Director Land Warfare Centre, Major General Chris Barry and Chief of Staff of the Land Warfare Centre, Colonel Matt Lewis, Colonel, Commander of the group of experiments and tests Toby Till, Commander 1st Deep Recce Strike Brigade Combat Team Neil Budd, Lieutenant Colonel of Royal Logistic Corps Jez Pattinson, Colonel, Commander Field Army Understand Group Nat Haden, James Sladden, Lieutenant Colonel James Chandler, Major Mark Davies, Major Sophie Longstone (Corps of Royal Engineers), Major, Squadron Commander Giles Moon (the British Army Cavalry Regiment Her Majesty's Royal Lancers). In particular, Lieutenant General Ralph Wooddisse writes about the ongoing war in Ukraine, and therefore there is the need for urgent preparations for war («this evening») (Wooddisse, 2023, s. 4).

We would like to emphasize the interview (his own research was supposed to be published separately, in another issue) of an associate member of the Centre for Historical Analysis and Conflict Research James Sladden «How Ukraine Prepared for War in 2022». In order to study in detail the specifics of the Russo-Ukrainian war, he visited the front lines in Ukraine many times, collected field materials, and studied the practice of military combat. In the interview, he notes the extraordinary resilience of the Ukrainian military, which has repeatedly dispelled experts' predictions of the Kremlin's victory. He was especially impressed by the initiative of ordinary Ukrainians on February 24, 2022, in defending their own state (Sladden, 2023, s. 34). He notes that artillery made a significant contribution to holding positions, stopping the Russians, destroying pontoon bridges, hitting enemy units, etc. It is interesting to note that even during his studies, he was skeptical of lectures on artillery, tanks, and trenches, considering these means of warfare obsolete (instead, he focused on improvised explosive devices, small arms, psychological influences, etc.). However, the experience gained in Ukraine has convinced him and shown the importance of these means (Sladden, 2023, s. 36).

Another author, Major Mark Davies, analyzing the experience of Ukraine, writes that currently the armed forces of Great Britain have significantly fewer countermobility skills and capabilities, and he also emphasizes the ambiguity in the assertion of the presence of «combat relevance» for deterrence or operation under conditions of a high-intensity conflict. He carefully recalls a whole series of combat operations in the Russo-Ukrainian war and highlights the peculiarities of tactics (Davies, 2023, s. 46–47). In the article, Major Sophie Longstone also notes a number of negative factors that indicate the collapse of the world order (the Russian aggression against Ukraine, refugees drowning in the English Channel, growing levels of homelessness, poverty, climate change and weather disasters, the revival of ethno-nationalism, etc.) (Longstone, 2023, s. 50).

The next, small special Issue 184 was prepared by Major General (retired) (Chief Centre for Historical Analysis and Conflict Research) Doctor of Science Andrew Sharpe. Based on historical experience, he writes about the war in Ukraine, emphasizing that if neither side can seize, hold, or use the initiative, a «dead end» occurs. That is, he considers the operational situation that arose in the military operations in Ukraine as of the summer of 2023 to be a «dead end», and it is too early to call Russia a «spent force». After all, Russia holds 20 % of Ukraine's territory (rich in natural resources) and it will be very difficult to oust it from the territories of the Crimea and Donbas, which were seized back in 2014. At the same time, Andrew Sharpe writes that frozen conflicts are ordinary dead end that

become prolonged and less resolved. In order to change (turn around) this, it is necessary to consider not only tactical and operational mechanisms, but also the broader regional and global contexts (Sharpe, 2023, s. 4).

Andrew Sharpe notes that Russia has a very long tradition of combating using «active measures» (cyberattacks, attacks on critical infrastructure, assassinations and attempted assassinations, interference in democratic processes, disinformation, propaganda, proxy forces, civil unrest, etc.). At the same time, Russia does not distinguish between «supra-threshold» and «sub-threshold» operations. That is why, in a confrontation with Russia, a party that refrains (moral or strategic points of view) from using similar measures remains at a very disadvantageous position (Sharpe, 2023, s. 14). He provides quite a few recommendations and notes factors that will help influence the way out of the «dead end»: to avoid «freezing» (which may temporarily stop the bloodshed, but will not solve the underlying problems), expanding the support of friends and allies, in the absence of opportunities for tactical victory and further operational gains, it is better not to go on the offensive, but instead to expand one's own capabilities, to use any opportunity to inflict damage on the enemy, flexibility in managing strategic goals (if operational goals are successful), tightening economic sanctions, suspicion of Putin in war crimes, etc. (Sharpe, 2023, s. 15).

No less representative and authoritative authorship made Issue 185 (Autumn 2023). In particular, among the authors there is the Deputy Chief of the General Staff, Lieutenant General Sharon Nesmith, Chief of Army Futures, Major General James Bowder, Colonel, Assistant Head Concepts of Army Headquarters, Chris Coton, Senior Research Fellow, RUSI, Doctor of Science Jack Watling, Assistant Head of Research and Experimentation, Colonel Tim Wright, Assistant Head Strategy and Force Design, Colonel Nick English, Chief Land Analyst at Dstl Paul Elrick, Co-founder, Magazine Editor «Military Strategy», a former infantryman William F. Owen, Brigadier General, Advisor to the Foreign, Commonwealth and Development Office of the United Kingdom Gerhard Wheeler, Lieutenant, Department Commander at the Intelligence Analysis Centre of the Land Forces Jonathan Burden, Major Robb Bloomfield, Andrew Simms, Major Simon Swindells.

Issue 185 is the final one in 2023 and it is a logical continuation of the two previous ones – 182, dedicated to urgent mobilization, and 183 – preparation for the «struggle today» and in the next few years. In particular, this issue examines the programmes «Wavel» and «Future Warrior», which reveal the preparation for combat in the coming decades (Nesmith, 2023, s. 4).

Colonel Nick English and Chief Land Analyst at Dstl Paul Elrick describe the significant result of the use of small unmanned aerial vehicles in the Russo-Ukrainian war (English, Elrick, 2023, s. 20–23). In his text, William F. Owen, writing about the false lessons of the modern Russo-Ukrainian war, notes that the military affairs of both sides are actually two or three generations behind, taking into account the current standards of competent, well-trained armies. In the publication, he provides recommendations for the successful professional training of cadets for war under new conditions (Owen, 2023, s. 24). At the same time, the author considers the importance of Ukrainian experience for the British army and the feasibility/possibility of its use by others. Comparing the Arab-Israeli wars with the war in Ukraine, he notes a sharp contrast precisely because of outdated equipment and poor training that does not meet NATO standards. The author tries to refute the thesis about Ukrainian «lessons». In particular, he rejects the uniqueness

of the use of UAVs, referring back to the years of First World war, the Arab-Israeli wars, the Vietnam war, when these means were also used for both reconnaissance and combat operations, the author also indicates limited technical capabilities (in particular, the DJI Mavic). William F. Owen considers the impact of drones exaggerated compared to other, even older technologies (e. g., radar). At the same time, he emphasizes that even before February 2022, the British Army had a clear understanding of modern warfare and a developed concept, but a number of its areas were not funded (Owen, 2023, s. 26). The main conclusion he draws from observing modern conflicts is readiness for war. That is why, William F. Owen states that the British army should use reconnaissance, guidance, target designation (Owen, 2023, s. 27).

Instead, Major Robb Bloomfield, describing the struggle in cyberspace, writes about Ukraine's volunteer IT army, which has demonstrated real effectiveness. The Russo-Ukrainian war highlighted the need for cyber defense and effective cyber warfare (Bloomfield, 2023, s. 40–41). Andrew Simms continues this topic, writing about the specifics of creating Ukraine's IT army (after a full-scale invasion). In particular, Andrew Simms notes effective cyberattacks on the Russian infrastructure and sites, intelligence, the construction system (attack and defense units), organization (definition of goals and objectives) and work efficiency (over 700 attacks occurred in 15 months), etc. (Simms, 2023, s. 42–44). Emphasizing that the IT army closely cooperates and coordinates its actions with the army (which is not always easy due to the choice of targets), it also uses connections with government agencies, big technology companies, etc. (Simms, 2023, s. 44).

In the article Major Simon Swindells acknowledges the impact of Russia's full-scale invasion of Ukraine on the British foreign policy. Under these conditions, both the United Kingdom and its allies need to take measures to strengthen collective security. However, Russia's aggression against Ukraine, on the one hand, united the UK and its allies, and on the other hand, it reflected certain shortcomings – the emphasis on the Indo-Pacific region. Major Simon Swindells also emphasizes the expansion of tasks in the Euro-Atlantic region, especially in the Baltic and Black Sea areas, in order to free up the US resources in Europe and strengthen their positions in the Indo-Pacific region in confrontation with China (Swindells, 2023, s. 48–49).

The authorship expanded in Issue 186 (Spring 2024) significantly. The reflections were published by Commander ARRC, Lieutenant General Nick Borton, Deputy Chief of Staff Plans, Allied Joint Force Command Naples Major General John Mead and Deputy Chief of Staff Plans, Allied Joint Force Command Brunssum Major General Mark Pullan, Deputy Chief of Staff Transformation, HQ Allied Land Command in Izmir, Turkiye, Brigade General Chris Gent, Deputy Chief of NATO Rapid Deployable Corps, Italy, Major General Jez Bennett, Head of Strategy Department, Brigade General David Bickers, Chief of Staff, ARRC, Major General Mike Keating, Colonel, Assistant Head Strategy, Army Strategic Centre Hugo Lloyd and Major, NATO Land Special Operations Forces Strategic Coherence Staff Officer SO2 Alasdair Docherty, Head of Conflict Research, Professor Andrew Stewart, Lieutenant General (retired) Paul Newton, Major James Cowen, Lieutenant Colonel Héloïse Goodley, Royal Navy Reserve Bill Young, Major General (retired) Simon Hutchings, the US Army, Major Rocco P. Santurri III.

Major General John Mead and Deputy Chief of Staff Plans, Allied Joint Force Command Brunssum, Major General Mark Pullan, write about the lack of a plan and even a split in understanding the degree of threat to the Alliance from Russia. Considerable

importance was attached to the approximation of national plans with NATO plans in order to have a full-fledged opportunity to respond (priority deep pinpoint strike, joint fire strikes, integration of high-tech space and cyber capabilities) (Mead, Pullan, 2024, s. 7–8).

Brigadier General David Bickers stresses NATO's conceptual and strategic renewal after February 2022 (Bickers, 2024, s. 13). The experience of the 2022 mobilization in the Armed Forces was studied quite carefully, therefore, a number of corrections were even made to the functioning of the Armed Forces, which concerned training, formation of reserves, equipment, logistics, management (increasing the ability to conduct combat operations, optimization, reassignment, regrouping), lethality, resilience, air defense, etc. (Bickers, 2024, s. 15).

Major General Mike Keating projects the likely format of the future conflict with Russia. Accordingly, he assumes that Russia will use the same format as in Ukraine (being ready to lose a huge number of personnel and material resources, using political and economic levers, while waging an information war in parallel). Instead, NATO, in his opinion, should use its own key advantages: the quality of personnel (soldiers and officers), technological superiority, intellectual resource (a coalition of 31 countries) (Keating, 2024, s. 19). Like the previous author, he notes that the Russian aggression has stimulated a review of the concept of protection and defense of NATO member countries. Emphasizing the significant transformation of the Alliance's Special Operations Command – from more than twenty years of concentration on the fight against terrorism to combat activities to protect the Euro-Atlantic space (Keating, 2024, s. 19).

From information about the war in Ukraine and Gaza, Lieutenant General (retired) Paul Newton draws conclusions, noting the rapidly changing nature, the lack of a «safe rear area», due to constant attacks on military and civilian objects (hundreds of kilometers from the front line), etc. (Newton, 2024, s. 36).

Lieutenant Colonel Héloïse Goodley raises another equally important component of the war in Ukraine – respect for human rights. Emphasizing that the war disrupted the usual way of life, studying, and work, causing not only physical but also psychological trauma. Particular emphasis is on children who have suffered significant trauma caused by the war (illegal transportation of children from the occupied territories to Russia and Belarus, russification, etc.) (Goodley, 2024, s. 45). The author also focuses on other serious violations – human trafficking, sexual violence. The emergence of the refugees problem (over eight million people) and internally displaced people (5,6 million people) (Goodley, 2024, s. 45). Another problem, in her opinion, is the protection of cultural heritage. She emphasizes its targeted destruction by Russia in order to erase the national identity and uniqueness of Ukraine (Goodley, 2024, s. 46).

Major General (retired) Simon Hutchings, writes about the demands of the war in Ukraine and the corresponding weaknesses in the British logistics, some of which he defines as going far beyond the simple need for ammunition replenishment. The Ukrainian experience points at the Russian strategic and tactical failures precisely because of excessive frivolity in logistical preparation (Hutchings, 2024, s. 52). He defines the importance of logistics preparation long before the conflict and the protection of logistics chains, the effectiveness of their functioning during the war. Deterrence is possible under the condition of potential opportunities to wage war, supported by effective logistics (Hutchings, 2024, s. 53). The US Army, Major Rocco P. Santurri III notes that engaging people in the military is a difficult task, faced by both Britain and the US. However, his main message is that

«the Russian invasion of Ukraine has brought the specter of a global war back to Europe» (Santurri, 2024, s. 56–57).

The authors of the special Issue (No. 187, Spring 2024) are a former British military man, historian, conflict analyst, advisor to the BBC, CNN and ITN, and a member of the OSCE monitoring mission in Ukraine James Sladden. The second co-author is Liam Collins, Bachelor in Mechanical Engineering (Aerospace Engineering) at the United States Military Academy at West Point, MA in Public Affairs and PhD (Princeton University, School of Public and International Affairs). The third co-author is Ben Connable, PhD, Senior Foreign Fellow at the Atlantic Council, Adjunct Professor of Security Studies at Georgetown University, and independent researcher and author. He received a Master's degree at the Naval Postgraduate School and a doctorate in military studies at King's College London. In a special issue, these authors reveal how the Ukrainian military stopped the Russian army from crossing the Irpin River, and therefore preventing it from reaching the northwestern outskirts of Kyiv in February–March 2022 (Sladden, Collins, Connable, 2024). The special issue details the battles that took place from February 24 to the end of March 2022 at the Antonov airport, and then near the Irpin River (in the Horenka area), Irpin, Moshchun, and Huta Mezhyhirska (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 6). The authors rightly emphasize the importance, along with recording people's memories, of visiting the battlefield (to reconstruct the circumstances of the events), identifying and recording artifacts that may be lost. It is through the battlefield research that Western militaries gain an understanding of the battle specifics. For the authors of the publication, this is an example of a human will, coherence, and adaptability of the military and civilians, whose actions defied all predictions (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 7).

The researchers describe the main goals and plans of the Russian invaders, the directions of attack, and the forces trained. They emphasize that the main emphasis was on the rapid seizure or elimination of the legally elected government (through an initial special forces operation and an airborne operation), then signing a surrender and establishing a puppet government (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 8–9).

The main and additional forces of the defenders of Kyiv are described in no less detail (the 72nd mechanized brigade of the Armed Forces of Ukraine with all units, the 4th operational brigade of the National Guard of Ukraine, separate units of the 80th Airborne Assault Brigade, the 95th Airborne Assault Brigade, the 24th separate assault battalion «Aidar», artillery from the 128th separate mountain-assault brigade, the Georgian Legion, the «Omega» Special Operations Command, the 3rd separate special forces regiment, National Guard of Ukraine, «Azov» regiment, national police, territorial defense forces, etc.) (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 10). Very detailed descriptions of the geographical features of Kyiv region are provided – surrounding towns, their population, rivers and waterways, bridges, communication routes, distances between them, airports (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 10, 12–13). There is a fairly meticulous reconstruction, battles for the airport (almost minute-by-minute), blasting of the dam and flooding of the territory (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 24).

In their conclusions, the authors state that the first days of the Russian invasion were truly tense and decisive, as the military had not yet blown up bridges and dams, established positions around Kyiv, had not had time to bring up human, technical, and combat resources, etc. And in the first days, the Russians, with better preparation and knowledge of the terrain, could break through to the capital. However, the Russian troops

did not expect such powerful resistance, even in the weakest areas of defense. We agree with the interviewers that it was owing to the flooding of the lowlands near Kyiv that it was saved: «The 72nd Brigade and the Irpin River saved Kyiv» (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 49). The authors also emphasize the importance of local enthusiasts who, together with the Armed Forces of Ukraine, were able to win the battle for the Irpin River. They cite examples of the most vivid stories of people who were civilians and on February 23, on February 24 they entered into battle with the Russian professional military personnel (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 50). In total, 40 people (8 civilians and 32 military) were interviewed, the military, direct participants in the events, civilians, and witnesses of the events, supplementing the information collected on the battlefields (June and August 2022). Among them there were volunteers, military personnel, and officers (two colonels, one general). The text is supplemented with photo-illustrative and cartographic materials (Sladden, Collins, Connable, 2024, s. 51).

Thus, the analysis shows that the British magazine «The British Army Review» has been paying a lot of attention to the issues of the Russo-Ukrainian war since 2022. Compared to previous years (2014–2021), the number of mentions of Ukraine and the Russian aggression has increased many times over. Moreover, the first (spring) Issue of 2022 was dedicated to repelling the offensive on Kyiv in February–March 2022. The authors of the magazine highlight the need to improve our own armed forces precisely through prism of the war in Ukraine. In particular, modernization (management, technical), mobilization (improving the process itself, taking into account the Ukrainian experience), improving communications, the need to accelerate the procurement of air defense, long-range fire, electronic warfare, unmanned aerial vehicles, as well as replenishing strategic reserves and generally improving the material and technical base, etc., are meant. At the same time, the authors fairly objectively analyze the course, consequences of military and political actions, and further intentions. The authors very clearly identify Russia as the main threat to peace and security in Europe, and accordingly recognize the need to prepare for a possible confrontation with it. Emphasizing that deterrence is possible not only nuclear, but also with the help of a powerful army.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бойчук, А., Ільницька, Н. (2023). Матеріали до історії сучасної російсько-української війни на сторінках «Східноєвропейського історичного вісника» (2016–2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 26–46. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283084>

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 47–73. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164>

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба*, 12, 75–96. <https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-75-96>

Дрогомирецький, Б. (2022). Сучасна гібридно-інформаційна війна: історіографічний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 48/1, 11–17. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-2>

Задорожний, Н., Бойчук, А. (2023). Проблематика сучасної російсько-української війни на сторінках «Військово-наукового вісника» (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 108–140. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283181>

Льницький, В., Глібішук, М., Старка, В. (2022). Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 53/1, 12–21.

Льницький, В., Куцька, О. (2023). Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 162–177. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087>

Льницький В., Старка В., Галів М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>

Льницький, В., Царик, Р. (2024a). Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014–2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*, 2, 105–116.

Льницький, В., Царик, Р. (2024b). Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014–2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 81/2, 4–13.

Льницький, В., Царик, Р. (2025). Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*, 17(59), 213–224.

Медвідь, О. В. (2022). Польська преса про початок українсько-російської війни: за матеріалами газети «Wyborcza.pl» (квітень–серпень 2014). *The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 599–603.

Офіцинський, Ю. (2018). *Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років)*. Ужгород: РІК-У.

Офіцинський, Ю., Гриник, Л. (2023). Війна Росії проти України в дисертаційних дослідженнях українських науковців (2019–2023). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 234–263. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283186>

Плохій, С. (2023). *Російсько-українська війна: повернення історії*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.

Чобіт, І., Бойченко, В. (2022). Роль телебачення у російсько-українській інформаційній війні. *Воєнно-історичний вісник*, 43/1, 135–147. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2022-43-1-135-147>

Якубова, Л. (2023). *До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму*. Київ: Кліо.

Bickers, D. (2024). Piecing together a Picture of our Future Role in NATO. *The British Army Review*, 186, 12–15.

Bloomfield, R. (2023). Digital Diplomats: the Concept of Cyber Peacekeeping. *The British Army Review*, 185, 38–41.

Collins, Ch. (2023). Mobilising the British Army. *The British Army Review*, 182, 6–9.

Davies, M. (2023). Countering Enemy Mobility Redux. *The British Army Review*, 183, 46–49.

Demianenko, B., & Demianenko, A. (2021). Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). *East European Historical Bulletin*, 19, 228–238. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.19.233845>

English, N., & Elrick, P. (2023). Casting Aside the Crystal Ball: Putting Wargaming at the Heart of Force Design. *The British Army Review*, 185, 20–23.

George, W., & Hinton, P. (2023). Ukraine – a Case Study in Upstream Capacity Building? *The British Army Review*, 182, 46–51.

Goodley, H. (2024). Human Security in the War in Ukraine – why it Matters. *The British Army Review*, 186, 43–46.

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The Methods of Internal Criticism of Written Sources in the Works of Ukrainian Historians: on the Example of Scientific Narratives on the History of Education (1840^s–1930^s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 25/1, 281–297.

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education Between «Class» and «Nation»: the Influence of the Theory of Class Struggle on Ukrainian Educational Historiography (1920^s–1980^s). *Echa Przeszłości*, 24/2, 123–139.

Harrison, I. (2023). Industry Partners: Greasing the Wheels of Mobilisation. *The British Army Review*, 182, 20–25.

Hutchings, S. (2024). A Glimpse over the Horizon at a New Dawn in Logistics. *The British Army Review*, 186, 52–55.

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th Century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3/39, 66–80. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306344>

Keating, M. (2024). A Change in Arcc-Hitecture? Nato Remodelling's Impact on Corps Warfighting. *The British Army Review*, 186, 16–20.

Longstone, S. (2023). The British Army's Role in Combatting Transnational Health Challenges. *The British Army Review*, 183, 50–54.

MacCallum, Ch. (2023). Russia and the threat of 'Weaponised' Migration. *The British Army Review*, 182, 42–45.

Masnenko, V., Telvak, Vitalii, Yanyshyn, B., Telvak, Viktoria. (2021). Identity Ransformation of the Ukrainian Donbas: from the «wild field» to Russian Occupation. *Analele Universității din Craiova. Istorie*, XXVI, 2(40), 101–114.

Mead, J., & Pullan, M. (2024). The UK & NATO: a Window of Opportunity. *The British Army Review*, 186, 6–9.

Monaghan, A. (2023). Mobilizatsiya. *The British Army Review*, 182, 14–19.

Nesmith, Sh. (2023). Focus on the 'now, next and future' is Necessary to 'remain world beaters'. *The British Army Review*, 185, 4.

Newton, P. (2024). Are you Looking at the 'whole' Picture? *The British Army Review*, 186, 35–38.

Owen, W. F. (2023). The False Lessons of Modern War: why Ignorance is not Insight. *The British Army Review*, 185, 24–27.

Pokotylo, O., & Nashyvochnikov, O. (2021). Sources of the Russian-Ukrainian Armed Conflict. *East European Historical Bulletin*, 18, 210–218. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226536>

Sanders, P. (2023). Mobilise Building Momentum but ‘More to be done’. *The British Army Review*, 182, 4–5.

Santurri, III P. R. (2024). Marketing the Military to a Modern American Audience. *The British Army Review*, 186, 56–60.

Sharpe, A. (2023). Breaking Bad: History’s Steer on Unlocking Stalemate in Ukraine. *The British Army Review*, 184, 3–15.

Simms, A. (2023). Digital Dispatches: inside the Ranks of Ukraine’s it Army. *The British Army Review*, 185, 42–45.

Sladden, J. (2023). How Ukraine was made to Fight in 2022. *The British Army Review*, 183, 34–37.

Sladden, J., Collins, L., & Connable, B. (2024). The Battle of Irpin River. *The British Army Review*, 187, 6–53.

Strohn, M. (2023). Building an Army: some Lessons from History. *The British Army Review*, 182, 10–13.

Swindells, S. (2023). Facing up to Russia’s Actions: does the uk Need to Reappraise its Previous Strategic Assumptions? *The British Army Review*, 185, 47–49.

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.27.281552>

Wooddisse, R. (2023). The Army needs to be Ready ‘to fight tonight’. *The British Army Review*, 183, 4–5.

REFERENCES

Boichuk, A., & Ilnytska, N. (2023). Materialy do istorii suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny na storinkakh «Skhidnoievropeiskoho istorychnoho visnyka» (2016–2023). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*, 13/55, 26–46. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283084> (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*, 13/55, 47–73. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164> (in Ukrainian).

Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022–2024). *Novitnia doba*, 12, 75–96. <https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-75-96> (in Ukrainian).

Drohomyretskyi, B. (2022). Suchasna hibrydno-informatsiina viina: istoriohrafichni vymir. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 48/1, 11–17. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-1-2> (in Ukrainian).

Zadorozhnyi, N., & Boichuk, A. (2023). Problematyka suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny na storinkakh «Viiskovo-naukovoho visnyka» (2014–2022). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*

imeni Ivana Franka. *Seriia Istorii*, 13/55, 108–140. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283181> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., Hlibishchuk, M., & Starka, V. (2022). Yak ideolohichni zasady bilohvardiiskoho rukhu vplynuly na svitohliad V. Putina. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 53/1, 12–21 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii*, 13/55, 162–177. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087> (in Ukrainian).

Ilnytskyi V., Starka V., & Haliv M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024a). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2024). *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia istorychni nauky*, 2, 105–116 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024b). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchashnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2024). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81/2, 4–13 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025). Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ukrainski istorychni studii*, 17(59), 213–224 (in Ukrainian).

Medvid, O. V. (2022). Polska presa pro pochatok ukrainsko-rosiiskoi viiny: za materialamy hazety «Wyborcza.pl» (kviten–serpen 2014). *The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic, and Legal Aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 599–603 (in Ukrainian).

Ofitsynskyi, Yu. (2018). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013–2017 rokiv)*. Uzhhorod: RIK-U (in Ukrainian).

Ofitsynskyi, Yu., & Hrynyk, L. (2023). Viina Rosii proty Ukrainy v dysertatsiinykh doslidzhenniakh ukrainskykh naukovtsiv (2019–2023). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii*, 13/55, 234–263. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283186> (in Ukrainian).

Plokhii, S. (2023). *Rosiisko-ukrainska viina: povernennia istorii*. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia (in Ukrainian).

Chobit, I., & Boichenko, V. (2022). Rol telebachennia u rosiisko-ukrainskii informatsiinii viini. *Voienno-istorychnyi visnyk*, 43/1, 135–147. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2022-43-1-135-147> (in Ukrainian).

Yakubova, L. (2023). *Do svobody kriz vohon: Ukraina proty rashyzmu*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).

Bickers, D. (2024). Piecing together a Picture of our Future Role in NATO. *The British Army Review*, 186, 12–15 (in English).

Bloomfield, R. (2023). Digital Diplomats: the Concept of Cyber Peacekeeping. *The British Army Review*, 185, 38–41 (in English).

Collins, Ch. (2023). Mobilising the British Army. *The British Army Review*, 182, 6–9 (in English).

Davies, M. (2023). Countering Enemy Mobility Redux. *The British Army Review*, 183, 46–49 (in English).

Demianenko, B., & Demianenko, A. (2021). Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). *East European Historical Bulletin*, 19, 228–238. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.19.233845> (in English).

English, N., & Elrick, P. (2023). Casting Aside the Crystal Ball: Putting Wargaming at the Heart of Force Design. *The British Army Review*, 185, 20–23 (in English).

George, W., & Hinton, P. (2023). Ukraine – a Case Study in Upstream Capacity Building? *The British Army Review*, 182, 46–51 (in English).

Goodley, H. (2024). Human Security in the War in Ukraine – why it Matters. *The British Army Review*, 186, 43–46 (in English).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The Methods of Internal Criticism of Written Sources in the Works of Ukrainian Historians: on the Example of Scientific Narratives on the History of Education (1840^s–1930^s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 25/1, 281–297 (in English).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education Between «Class» and «Nation»: the Influence of the Theory of Class Struggle on Ukrainian Educational Historiography (1920^s–1980^s). *Echa Przeszłości*, 24/2, 123–139 (in English).

Harrison, I. (2023). Industry Partners: Greasing the Wheels of Mobilisation. *The British Army Review*, 182, 20–25 (in English).

Hutchings, S. (2024). A Glimpse over the Horizon at a New Dawn in Logistics. *The British Army Review*, 186, 52–55 (in English).

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th Century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3/39, 66–80. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591) (in English).

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306344> (in English).

Keating, M. (2024). A Change in Architecture? Nato Remodelling's Impact on Corps Warfighting. *The British Army Review*, 186, 16–20 (in English).

Longstone, S. (2023). The British Army's Role in Combatting Transnational Health Challenges. *The British Army Review*, 183, 50–54 (in English).

MacCallum, Ch. (2023). Russia and the threat of 'Weaponised' Migration. *The British Army Review*, 182, 42–45 (in English).

Masnenko, V., Telvak, Vitalii, Yanyshyn, B., Telvak, Viktoria. (2021). Identity Transformation of the Ukrainian Donbas: from the «wild field» to Russian Occupation. *Analele Universității din Craiova. Istorie*, XXVI, 2(40), 101–114 (in English).

Mead, J., & Pullan, M. (2024). The UK & NATO: a Window of Opportunity. *The British Army Review*, 186, 6–9 (in English).

Monaghan, A. (2023). Mobilizatsiya. *The British Army Review*, 182, 14–19 (in English).

Nesmith, Sh. (2023). Focus on the 'now, next and future' is Necessary to 'remain world beaters'. *The British Army Review*, 185, 4 (in English).

Newton, P. (2024). Are you Looking at the 'whole' Picture? *The British Army Review*, 186, 35–38 (in English).

- Owen, W. F. (2023). The False Lessons of Modern War: why Ignorance is not Insight. *The British Army Review*, 185, 24–27 (in English).
- Pokotylo, O., & Nashyvochnikov, O. (2021). Sources of the Russian-Ukrainian Armed Conflict. *East European Historical Bulletin*, 18, 210–218. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226536> (in English).
- Sanders, P. (2023). Mobilise Building Momentum but ‘More to be done’. *The British Army Review*, 182, 4–5 (in English).
- Santurri, III P. R. (2024). Marketing the Military to a Modern American Audience. *The British Army Review*, 186, 56–60 (in English).
- Sharpe, A. (2023). Breaking Bad: History’s Steer on Unlocking Stalemate in Ukraine. *The British Army Review*, 184, 3–15 (in English).
- Simms, A. (2023). Digital Dispatches: inside the Ranks of Ukraine’s it Army. *The British Army Review*, 185, 42–45 (in English).
- Sladden, J. (2023). How Ukraine was made to Fight in 2022. *The British Army Review*, 183, 34–37 (in English).
- Sladden, J., Collins, L., & Connable, B. (2024). The Battle of Irpin River. *The British Army Review*, 187, 6–53 (in English).
- Strohn, M. (2023). Building an Army: some Lessons from History. *The British Army Review*, 182, 10–13 (in English).
- Swindells, S. (2023). Facing up to Russia’s Actions: does the uk Need to Reappraise its Previous Strategic Assumptions? *The British Army Review*, 185, 47–49 (in English).
- Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.27.281552> (in English).
- Wooddisse, R. (2023). The Army needs to be Ready ‘to fight tonight’. *The British Army Review*, 183, 4–5 (in English).

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>
ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4969-052X>
e-mail: halivm@yahoo.com

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>
ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
e-mail: halivm@yahoo.com

Юлія ТАЛАЛАЙ*кандидат педагогічних наук, доцент**завідувач кафедри англійської мови та перекладу**Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка**Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59518742600>**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3134-2030>**e-mail: julietalalay@gmail.com*

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
В АНАЛІТИЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ БРИТАНСЬКИХ ОГЛЯДАЧІВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «THE BRITISH ARMY REVIEW» (2022–2024))**

Розглянуто особливості висвітлення проблематики сучасної російсько-української війни на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). Використанно структурно-функційний і порівняльно-історичний методи. Зазначено, що наукова новизна статті полягає в розкритті особливостей висвітлення повномасштабного етапу російсько-української війни на сторінках «The British Army Review». Встановлено, що британський журнал «The British Army Review», починаючи із 2022 р., суттєво більше приділяє уваги питанням російсько-української війни.

Доведено, що, порівняно з попередніми роками (2014–2021), кількість згадок про Україну та агресію Росії зросла в рази. Проаналізовано перший (весняний) номер 2024 р., який був присвячений відбиттю наступу на Київ у лютому–березні 2022 р.

Виявлено, що автори журналу актуалізують необхідність удосконалення власних збройних сил саме через війну в Україні, наголошуючи на модернізації (управлінської, технічної), мобілізації (вдосконалення самого процесу із врахуванням українського досвіду), вдосконаленні зв'язу, необхідності пришвидшення закупівлі засобів протиповітряної оборони, засобів для стрільби дальньої дії, засобів радіоелектронної боротьби, безпілотних літальних апаратів, необхідності поповнення стратегічних запасів і загалом покращенні матеріально-технічної бази тощо. Зауважено, що при цьому вони доволі об'єктивно оцінюють перебіг, наслідки бойових і політичних дій та подальші наміри. Стверджено, що автори чітко визначають Росію основною загрозою миру та безпеці в Європі, а відповідно визнають необхідність підготовки до ймовірного протистояння з нею, наголошуючи, що стримування можливе не тільки ядерне, а й за допомогою потужної армії.

Ключові слова: британські оглядачі, російсько-українська війна, «The British Army Review», «український досвід», рецепція.

Олег МУРАВСЬКИЙ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
вчений секретар*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>

e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net

Юлія МАТІЇВ

*викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2409-1552>

e-mail: matiivjuliya@ukr.net

ВТРАТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ТЕХНІЦІ ТА ЖИВІЙ СИЛІ В ПЕРШИЙ РІК ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Досліджено масштаби втрат особового складу та військової техніки ЗС РФ упродовж 2022 р., що стали наслідком провалу реалізації початкових стратегічних цілей збройної агресії проти України. На основі офіційних даних Генштабу ЗСУ, відкритих джерел, аналітичних висновків провідних міжнародних центрів реконструйовано хронологію й інтенсивність бойових дій у межах трьох основних стратегічних операцій (першої та другої оборонних і першої наступальної). Зазначено, що російські втрати в живій силі впродовж року сягнули десятків тисяч осіб, а в окремі періоди становили до тисячі вбитих і поранених щодня, що можна вважати безпрецедентними показниками для воєн сучасного типу.

Схарактеризовано специфіку бойових дій на Київському, Сумському, Донецькому, Херсонському та Харківському напрямках. Розглянуто співвідношення втрат у техніці РФ – танках, бронетранспортерах, авіації, системах ППО, корабельному складі, засобах РЕБ і тиловій інфраструктурі. Окреслено особливості застосування українською стороною високоточної зброї (HIMARS, «Javelin», NLAW) та дронів-розвідників як чинників асиметричної переваги. Окрему увагу приділено втратам Росії в періоди організованих штурмів, зокрема «м'ясних атак» у Бахмутському секторі.

Виснувано, що саме значні втрати техніки та живої сили визначили зміну стратегічної логіки ведення бойових дій держави-агресора, а зафіксовані втрати особового складу й озброєння свідчать про прорахунки у стратегії використання ЗС РФ у повномасштабній війні проти України в перший рік повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: Україна, Росія, збройна агресія, втрати, військова техніка, Збройні сили України, стратегічні операції, контрнаступ, Харківська операція, Херсонський напрямок.

Однією з визначальних ознак початкового етапу повномасштабного вторгнення Російської Федерації (РФ) на територію України у 2022 р. стали безпрецедентні за масштабами втрати агресора в живій силі та техніці. Суттєві втрати зафіксовані впродовж перших трьох стратегічних операцій: двох оборонних (лютий–серпень) і наступальної (вересень–грудень). Високий рівень організованості Збройних сил України (ЗСУ), ефективне використання сучасного західного озброєння, а також гнучкість української військової доктрини зумовили значні бойові втрати противника. Під час оборони Київщини, Сумщини, Чернігівщини, а згодом і в боях на Донбасі та контр-наступальних дій ЗСУ на Харківщині й Херсонщині вони набували системності, внаслідок чого агресор утратив значну кількість досвідчених кадрів, бойових формувань та озброєння оперативно-тактичного рівня.

Історіографія досліджуваної проблеми перебуває в зародковому стані, незважаючи на появу в останні роки багатьох узагальнювальних праць суміжної тематики. Особливу увагу звернено на видання, які підготували фахівці Апарату Головнокомандувача ЗСУ, Генерального штабу ЗСУ та Центру досліджень воєнної історії ЗСУ, серед яких: щомісячні «Воєнно-історичні описи російсько-української війни» (Воєнно-історичний опис, 2022), «Рік війни за свободу: воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023)» (Залужний, 2023). Багатогранна джерельна база статті – аналітичні доповіді неурядових організацій, зведення Генштабу ЗСУ, виступи відомих громадсько-політичних і військових діячів, статті в інтернет-медіа. Не взято до уваги документи й матеріали російських медіа, органів державної влади, зважаючи на їхню пропагандивність.

Важливо наголосити, що аналіз технічних і людських втрат Росії у 2022 р. наштовхується на низку методологічних проблем, основні з яких: засекречення офіційної статистики Росії – Міноборони свідомо публікує неповні дані про втрати; відсутність доступу незалежних спостерігачів, журналістів, військових експертів до районів бойових дій; фрагментарність інформації з відкритих джерел (OSINT); наявність «сірого контингенту» (велику кількість утрат серед мобілізованих із тимчасово окупованих територій, вагнерівців, добровольчих формувань та ув'язнених не фіксують офіційні реєстри); складність ідентифікації техніки (знищені або захоплені одиниці бронетехніки іноді неможливо точно класифікувати за типом і модифікацією, особливо сильно пошкоджені); системне заниження втрат у російських медіа (кремлівська пропаганда створює спотворену картину втрат); велика кількість техніки не знищена, а покинута або захоплена, що створює складнощі в точній класифікації (втрати/трофеї/покинута техніка). Зважаючи на зазначене, втрати РФ (людські, військова техніка) підраховано на основі офіційних зведень Генштабу ЗСУ, які, на жаль, теж важко верифікувати.

Мета статті – всебічно проаналізувати втрати Росії в живій силі та військовій техніці впродовж першого року повномасштабного вторгнення на територію України.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 р., як уже зазначено, супроводжувалося безпрецедентними втратами для держави-агресора як у живій силі, так і у військовій техніці. Уже в перші тижні бойових дій стало очевидно, що плани блискавичного захоплення українських територій наштовхнулися на стійкий опір ЗСУ й тотальну мобілізацію українського суспільства. Фахівці Центру досліджень воєнної історії ЗСУ за участю Головного оперативного управління Генштабу ЗСУ та Головного управління розвідки Міністерства оборони України розробили періодизацію бойових

дій у період повномасштабного вторгнення (Вистояли, 2023), відповідно до якої втрати РФ у техніці та живій силі доцільно розглянути відповідно до розгортання:

- 1) першої стратегічної оборонної операції (24 лютого – квітень 2022 р.);
- 2) другої стратегічної оборонної операції (травень–серпень 2022 р.);
- 3) першої стратегічної наступальної операції (вересень–грудень 2022 р.).

На кожному з цих етапів, які відрізняються інтенсивністю бойових дій і тривалістю, спостерігаємо відчутні втрати Росії в живій силі й військовій техніці. «180-тисячне російське угруповання, що вторглося в Україну 24 лютого 2022 року, складалося з найбільш тренованих частин із найсучаснішого зброєю. Усе це Росія втратила [упродовж першого року війни – О. М.], але розпакувала свої майже бездонні склади військової техніки», – зауважував Денис Губашов (Ільницький, Куцька, 2023, с. 170).

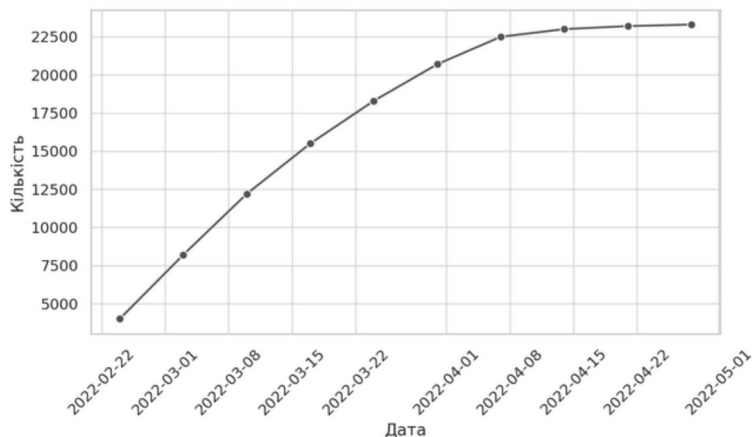
Перша стратегічна оборонна операція (24 лютого – квітень 2022 р.). Під час першої стратегічної операції РФ зазнала значних втрат у живій силі та техніці, що суттєво вплинуло на подальший перебіг війни. Інтенсивність бойових дій, особливо на Київському й Сумському напрямках, призвела до масових втрат серед особового складу регулярної армії Росії і сил спеціального призначення. «У планах повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року Київщина посідала особливе місце – як ворота до столиці, яку планували захопити за 3–5 днів, щоб змусити українську владу підписати повну капітуляцію на російських умовах, – відзначали аналітики. – Ставка робилася на ракетні атаки по стратегічних об’єктах Київщини, захоплення військових аеродромів поблизу Києва (у першу чергу – аеродрому “Антонов” у Гостомелі), висадку на них десанту і підкріплення у вигляді колон військової техніки, що рухалися з боку білоруського кордону» (Рік визволення, 2023).

Однак завдяки високому рівню організованості й адаптивності ЗСУ, окремі наступальні угруповання противника на цьому напрямку були знищені впродовж кількох тижнів, а 22 квітня 2022 р. узагалі витіснені з Київської обл. (2 квітня, 2025). Збройні сили (ЗС) РФ утратили значну кількість бронетехніки, зокрема танки Т-72, Т-80 та броньовані машини піхоти (БМП) різних модифікацій. В окремих випадках зафіксоване повне розформування батальйонно-тактичних груп (БТГ) через катастрофічні втрати.

Водночас значних утрат зазнали підрозділи Повітряно-десантних військ (ПДВ) Росії, зокрема 76-та дивізія із Пскова та 98-ма з Іваново, які не змогли виконати стратегічні завдання із захоплення Києва (Підрозділи, 2022). Українські сили успішно використовували мобільні групи протитанкових ракетних комплексів (ПТРК) («Javelin» та NLAW) і безпілотних літальних апаратів (БПЛА), що забезпечувало асиметричну перевагу в основних моментах спротиву. Знищення авіаційного компоненту противника – літаків Су-25, Су-34, вертольотів Ка-52 та Мі-24 – продемонструвало ефективність української протиповітряної оборони (ППО), зокрема ЗРК (зенітно-ракетного комплексу) «Бук», «Оса» та переносних ЗРК.

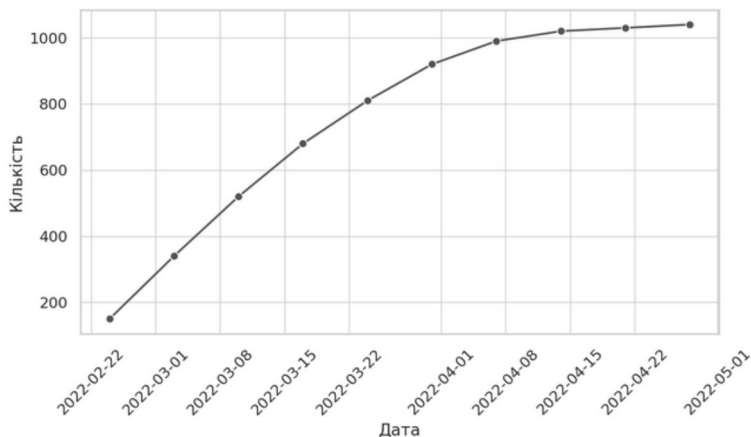
Провал російської наступальної операції під Києвом став стратегічною невдачею, яка зруйнувала загальний задум швидкого захоплення політичного центру України (Річниця, 2023). Без сумніву, «значною мірою провал початкового російського задуму стався через нерозуміння природи українського суспільства і недооцінку його здатності до опору. Оскільки в Росії відсутня скільки-небудь якісна наукова школа україністики, російська військово-політична верхівка покладалася здебільшого на власні великодер-

Графік 1

Втрати Російської Федерації в живій силі (24 лютого – 30 квітня 2022 р.)¹

жавні стереотипи та ілюзію близькості культур» (Безтурботний марш, 2024). У таких умовах підрозділи російської армії зазнали суттєвого морально-психологічного виснаження в умовах неочікуваного опору і браку мотивації. Дані OSINT-розвідки, супутникових знімків та повідомлень із відкритих джерел дали змогу міжнародним аналітикам оцінити втрати Росії як безпрецедентні для такого короткого проміжку часу війни. Після відступу російських військ із Київщини, Сумщини й Чернігівщини російське командування було змушене переглянути стратегічні пріоритети, що свідчить про фіаско держави-агресора під час початкової фази війни.

Графік 2

Втрати танків Російською Федерацією (24 лютого – 30 квітня 2022 р.)²

Загалом, за даними Генштабу ЗСУ, на кінець квітня 2022 р. утрати російської армії становили понад 23 тис. осіб убитими, без поранених і зниклих безвісти (За-

¹ Склад автор на основі офіційних джерел.

² Склад автор на основі офіційних джерел.

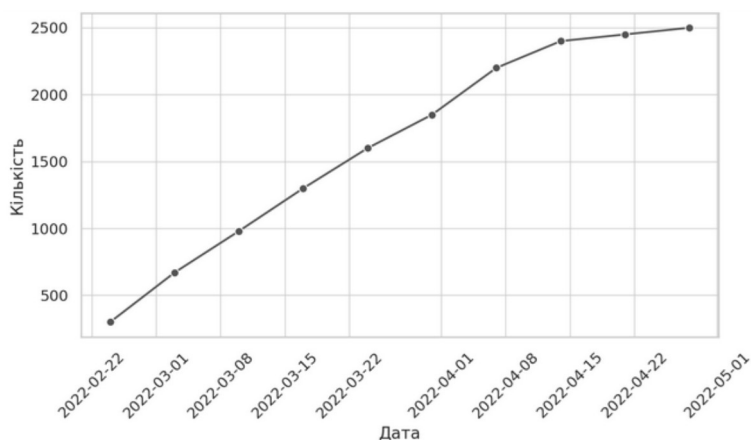
харова, 2022). Знищено понад 1 000 танків (переважно Т-72Б3, Т-80У та Т-90А), до 2 500 бойових броньованих машин (ББМ), понад 190 літаків, до 155 вертольотів, а також приблизно 10 кораблів і катерів, охопно із флагманом Чорноморського флоту РФ – крейсером «Москва» (Чорновол, 2024). Сумарно противник утратив понад 300 артилерійських систем, 90 РСЗВ (ракетних систем залпового вогню) і до 50 засобів ППО, що підірвало його вогневу перевагу на фронті (Воєнно-історичний опис, 2022, с. 75).

На 30 квітня 2022 р. Генштаб ЗСУ навів точну статистику загальних бойових втрат Росії: особовий склад – 23 200 осіб; танки – 1 008 од.; ББМ – 2 445; артсистеми – 436; РСЗВ – 151; засоби ППО – 77; літаки – 190; гелікоптери – 155; автомобільна техніка – 1 701; кораблі/катери – 8; цистерн із ПММ (пально-мастильними матеріалами) – 76; БПЛА оперативно-тактичного рівня – 232; спеціальна техніка – 32 (Захарова, 2022).

У березні 2022 р. щоденні втрати Росії сягали 600–800 осіб, що перевищує темпи втрат під час війни в Афганістані. Значна кількість ліквідованих офіцерів середньої ланки (понад 200) унеможливила ефективне командування підрозділами на місцях. Росія втратила кілька БТГ у повному складі, зокрема військових 76-ї Псковської та 106-ї Тульської дивізій ПДВ. Під Києвом було знищено елітну групу російського спецназу, яка намагалася штурмувати аеродром у Гостомелі (ГУР, 2023). «З приблизно 160 батальйонних тактичних груп, які Росія мала на початку війни, 120–130 вступили у війну. З цих 120–130, за останніми підрахунками, після того, як підрозділи почали відходити від Києва, росіяни мали приблизно 70–80 батальйонних тактичних груп. Це суттєві втрати. В результаті в Росії залишилося в наявності лише 50 % тих батальйонних тактичних груп, які вона мала на початку», – зауважував у квітні 2022 р. старший науковий співробітник Центру Белфер при Гарвардській школі Кеннеді (США) Кевін Райан (Kevin Ryan) (Мельничук, 2022).

Графік 3

**Втрати бойових броньованих машин Російською Федерацією
(24 лютого – 30 квітня 2022 р.)³**

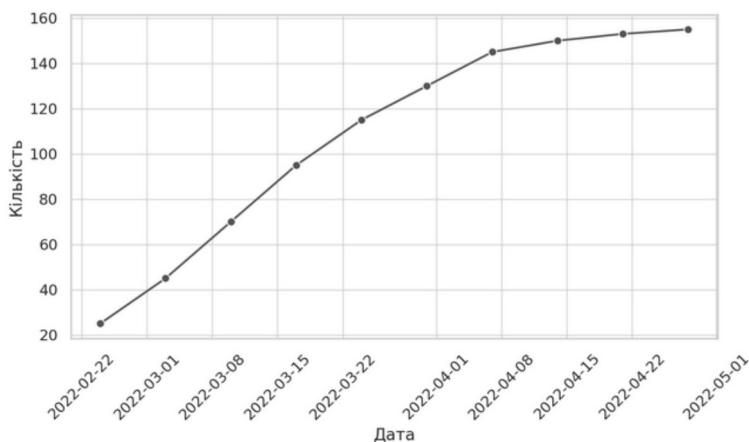

³ Склад автор на основі офіційних джерел.

Особливо значними були втрати під Києвом: тільки в районі Ірпеня, Бучі й Гостомеля знищено понад 500 од. бронетехніки та до 3 000 військових. Біля Чернігова і Сум противник залишив десятки покинутих танків і БМП, що були знищені або ж захоплені. Російська армія втратила також декілька радіолокаційних комплексів і мобільних штабів, зокрема завдяки точковим ударам української артилерії та безпілотників. Тільки в перші 3 дні повномасштабного вторгнення знищено до 100 літаків і гелікоптерів, переважно під час спроб авіапідтримки наземних угруповань (Пагулич, Кречко, Логінов, Терebinська, 2022).

Графік 4

**Втрати гелікоптерів Російською Федерацією
(24 лютого – 30 квітня 2022 р.)⁴**

Перша стратегічна оборонна операція зірвала первинні плани російських окупантів, змусивши їх вивести війська з Північно-Західної операційної зони і зосередити бойові дії на кількох операційних напрямках у межах Східної та Південно-Західної (Печерський, Букет, 2023). Упродовж травня–серпня 2022 р. ЗСУ провели Другу стратегічну оборонну операцію.

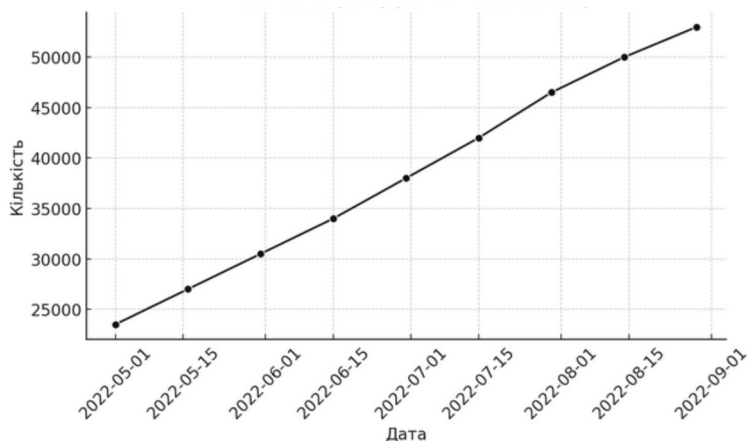
Друга стратегічна оборонна операція (травень–серпень 2022 р.). Під час другої операції РФ продовжувала зазнавати важких втрат у живій силі й військовій техніці, незважаючи на зосередження основних зусиль у Східній операційній зоні (Донбаський напрям) (Княжик, 2022). Після захоплення Маріуполя держава-агресор переорієнтувала зусилля на захоплення основних міських й інфраструктурних районів Донеччини та Луганщини. Через втрати вона не змогла сконцентрувати достатню бойову міць на кількох напрямках, що змусило її переорієнтувати зусилля на одну мету, одночасно закріпившись на захоплених територіях (наприклад, на Харківщині, Херсонщині та Запоріжжі) (Боуен, 2023). Серед знакових тактичних епізодів цього етапу – бої за Сіверськодонецьк–Лисичанськ. 8 травня війська держави-агресора захопили Попасну, 12 травня – Рубіжне, 24 травня – Світлодарськ. Водночас окупанти намагалися форсувати р. Сіверський Донець для створення оперативного плацдарму на правобережжі ріки та виходу в тил угруповання Сил оборони України в агломерації Сіверськодонецьк–Лисичанськ (До 10-ої річниці, 2024). Аналітики Центру Разумко-

⁴ Склад автор на основі офіційних джерел.

ва прогнозували, що й надалі «триватимуть (хоч і вщухнуть) спроби відвоювати нові території з “визволенням” братнього народу від утисків “українські хунти”, ракетні удари по інфраструктурі та вузлових пунктах постачання західної допомоги, обстріли житлових кварталів міст з метою збільшення потоків біженців і перевантаження транспортних магістралей – усе, на що вистачить запасів ресурсів» (Сунгуровський, 2022).

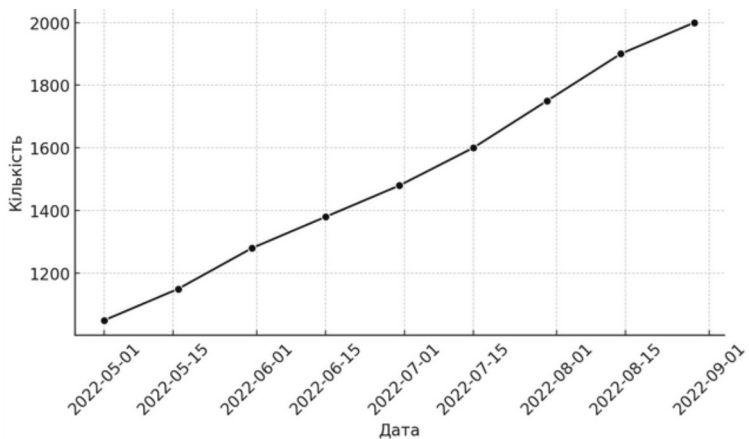
Графік 5

Втрати Російської Федерації в живій силі (травень–серпень 2022 р.)⁵

Графік 6

Втрати танків Російською Федерацією (травень–серпень 2022 р.)⁶

Зважаючи на те, що вести точний підрахунок людських втрат ворога в зоні ведення бойових дій «просто неможливо» (Бекало, 2022), все ж, опираючись на дані Генштабу ЗСУ, можна ствердити, що загальні втрати Росії в живій силі упродовж травня–серпня 2022 р. перевищили 25 тис. осіб, що разом із втратами попередньої фази довело загальну кількість убитих до майже 50 тис. (Мазуренко, 2022). Тільки в боях за Лисичанськ і Сіверськодонецьк було знищено понад 600 од. техніки, охопно з

⁵ Склад автор на основі офіційних джерел.

⁶ Склад автор на основі офіційних джерел.

танками, БМП та САУ (самохідними артилерійськими установками). Росія втратила щонайменше 500 танків, до 900 ББМ, 150 артсистем і десятки РСЗВ, особливо під час українських контрударів у районі Харкова.

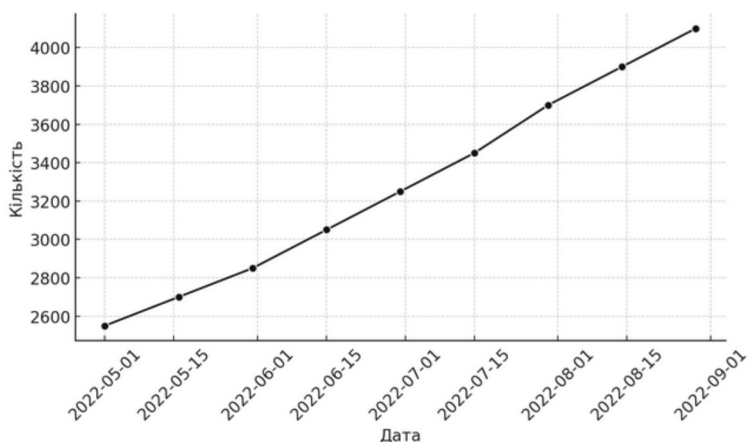
Загальні бойові втрати противника на 1 серпня 2022 р. орієнтовно склали: особовий склад – близько 41 030 осіб; танки – 1 768 од.; ББМ – 4 011; артсистеми – 932; РСЗВ – 259; засоби ППО – 117; літаки – 223; гелікоптери – 190; БПЛА оперативно-тактичного рівня – 736; крилаті ракети – 174; кораблі/катери – 15; автомобільна техніка й автоцистерни – 2 912; спецтехніка – 82 (Загальні бойові втрати, 2022). Найбільших утрат агресор зазнав на Донецькому та Криворізькому напрямках.

Під час підготовки до контрнаступу ЗСУ на Харківщині в серпні 2022 р. утрати противника зросли особливо стрімко: знищено понад 100 танків, до 200 вантажівок і десятки складів із боєприпасами. Українські сили знищили також значну кількість систем ППО та командно-штабних пунктів, зокрема в районі Ізюма й Куп'янська. Системна робота HIMARS і високоточних артсистем уможливила знищення понад 50 тилових об'єктів, що паралізувало логістику ворога. Ендрю Боуен (Andrew Bowen) відзначав, що «на початку серпня 2022 року, коли російські наступальні операції зупинилися, почалася поступова патова ситуація і війна на виснаження. Росія продовжувала деякі наступальні операції в напрямку Бахмута та Авдіївки Донецької області», натомість ЗСУ «готувалися до переходу від оборонних до наступальних операцій» (Боуен, 2023).

Так 29 серпня 2022 р. Українська держава розпочала довгоочікуваний наступ у Херсонській обл. Події передувала тривала підготовка. «ЗСУ розпочали підготовку до контрнаступу, завдаючи ударів по Херсонщині та Криму, щоб послабити російські можливості та перешкодити поповненню своїх сил на Херсонщині, включаючи атаки на ключові логістичні об'єкти та мости, що з'єднували окуповану Херсонщину з рештою окупованого півдня України, – зазначав Е. Боуен. – Україна завдала понад 400 ударів з комплексу HIMARS. Ці удари, ймовірно, серйозно ускладнили постачання російської логістики та артилерійських боєприпасів, оскільки були націлені на раніше недоступні склади» (Боуен, 2023).

Графік 7

**Втрати бойових броньованих машин
Російською Федерацією (травень–серпень 2022 р.)⁷**

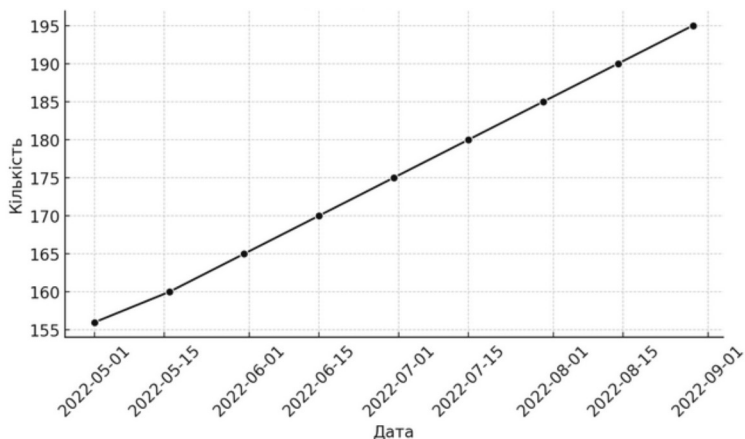

⁷ Склад автор на основі офіційних джерел.

У цей період активна робота українських БПЛА («Bayraktar TB2», «Leleka-100», «Valkyrie») дала змогу коригувати артогонь і завдавати точкових ударів по техніці противника. На тлі втрат, що зростали, підрозділи ЗС Росії втратили наступальний темп і були змушені перейти до оборонної тактики на низці ділянок. Поширення серед російських військ дезертирства, саботажу й відмови від виконання бойових наказів стало прямим наслідком масштабних утрат. Утрати техніки Росія компенсувала старими зразками, зокрема Т-62, які масово почали надходити зі складів Далекого Сходу.

Графік 8

Втрати гелікоптерів Російською Федерацією (травень–серпень 2022 р.)⁸

На 31 серпня 2022 р., згідно з даними Генштабу ЗСУ, російська армія втратила (статистика орієнтовна): танки – 1 974 од.; ББМ – 4 312; артсистеми – 1 091; РСЗВ – 285; засоби ППО – 152; літаки – 234; гелікоптери – 204; БПЛА оперативно-тактичного рівня – 849; крилаті ракети – 196; кораблі та катери – 15; автомобільна техніка та автоцистерни – 3 236; спецтехніка – 103 (Бекало, 2022).

Друга стратегічна оборонна операція виснажила війська російських окупантів і водночас дала змогу Силам оборони України накопичити сили й засоби для проведення наступальних дій із метою визволення тимчасово окупованих територій. Утілити зазначене вдалося починаючи з вересня 2022 р. під час стратегічної наступальної операції (Печерський, Букет, 2023).

Перша стратегічна наступальна операція (вересень–грудень 2022 р.). Під час першої наступальної операції ЗСУ РФ зазнала найбільших від початку війни втрат у живій силі та техніці внаслідок стрімкого контрнаступу України на Харківщині, правобережжі Херсонщини й інших ділянках фронту. «Вересень став найсмертоноснішим місяцем для російської армії з початку повномасштабної війни в Україні. За даними британської розвідки, середній рівень втрат російських військових зріс до 1 271 солдата, які були вбиті або поранені за добу», – писали українські журналісти (Мінус тисячу, 2022).

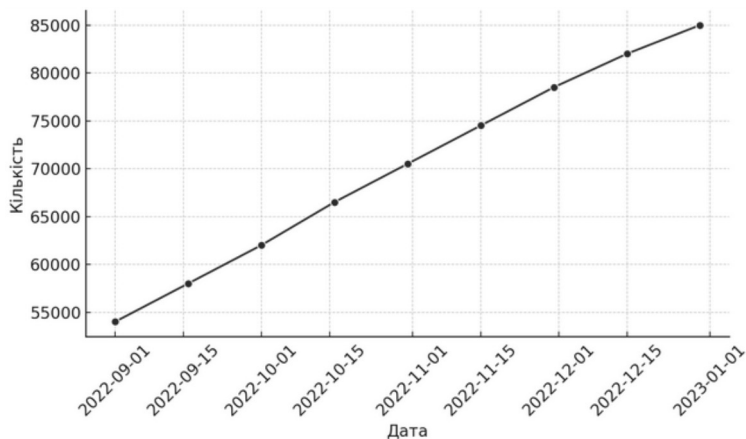
Під час Харківської (Слобожанської) операції, що розпочалася у вересні, ЗСУ знищили або ж захопили до 500 од. бронетехніки, зокрема новітні танки Т-90А та БМП-3 тощо. Російські війська втратили контроль над стратегічними логістичними

⁸ Склад автор на основі офіційних джерел.

вузлами – Ізюмом, Куп'янськом, Балаклією. Знищення мостів через Сіверський Донець й успішні рейди мобільних українських підрозділів у тил росіян привели до розгрому понад 10 БТГ (Російські окупанти, 2025).

Графік 9

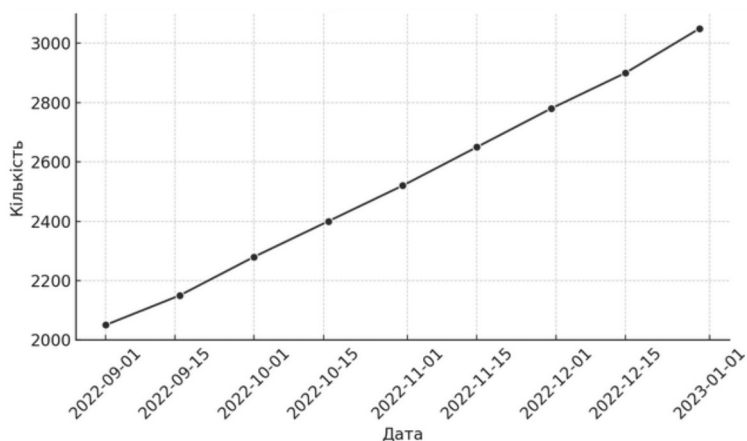
Втрати Російської Федерації в живій силі (вересень–грудень 2022 р.)⁹

Учасники подій згадували: «Успішна інформаційна кампанія дала свої результати – росіяни опинилися під загрозою оточення та почали масово втікати з Харківщини. ЗСУ стрімко звільнили Балаклію, Куп'янськ, Ізюм, Вовчанськ – майже всю Харківську область. А ще – захопили рекордну кількість ворожої техніки. росія стала ледве не найбільшим постачальником зброї для ЗСУ ... А після Слобожанщини відбувся контрнаступ на Херсонщині. 11 листопада ЗСУ увійшли в місто та відкинули російські війська на лівий берег Дніпра» (Підсумки 2022-го, 2022).

Графік 10

Втрати танків Російською Федерацією (вересень–грудень 2022 р.)¹⁰

⁹ Склад автор на основі офіційних джерел.

¹⁰ Склад автор на основі офіційних джерел.

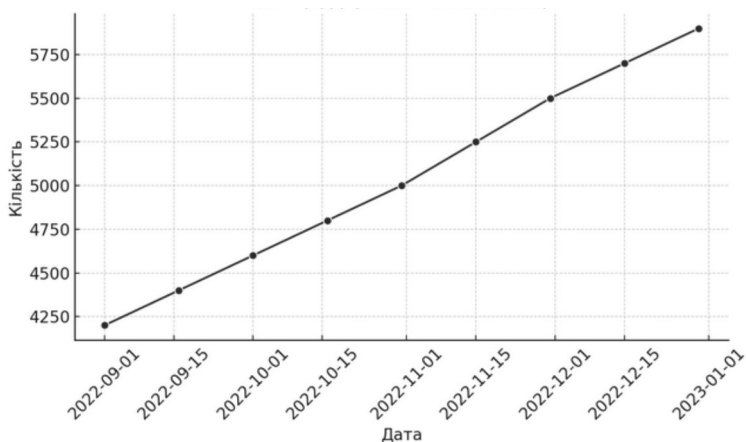
Водночас масштабна контрнаступальна операція в Херсоні впродовж вересня–жовтня 2022 р. привела до звільнення понад 11 тис. км² окупованої території (Сьогідні, 2024). Тільки впродовж перших двох тижнів вересня на південному напрямку втрати особового складу російської армії становили орієнтовно 1 800 військових. Уражено понад 150 пунктів управління, командних й опорних пунктів, знищено 122 танки та понад 500 од. авто-бронетехніки, 134 артсистеми, близько 20 РСЗВ, 2 літаки, 2 гелікоптери, 13 БПЛА, 70 складів боєприпасів. По мостах і переправах нанесено до 140 вогневих уражень (ЗСУ звільнили, 2022).

На Херсонському напрямку, під час евакуації росіянами було втрачено десятки САУ «Мста-С», зенітних комплексів «Тор» і «Панцир», сотні вантажівок. Українські безпілотники й артилерія знищували тиліві бази постачання і склади боєприпасів, зокрема в Токмаку, Чаплинці та Генічеську. Масовані удари по тилівій інфраструктурі, зокрема Новій Каховці, Чаплинці й Бериславу, привели до серйозних логістичних ускладнень держави-агресора (Підсумки 2022-го, 2022). Багатотижнева оборона Бахмута – до «м'ясних штурмів», де щодня втрати сягали 200–300 осіб без жодного стратегічного просування.

Загалом, згідно з підрахунками, на початку листопада 2022 р. ЗСУ звільнили 37 % територій України, яка перебувала під російською окупацією з 2014 р., або 50 % від тієї, яку Росія окупувала після 24 лютого 2022 р. (Руденко, 2022). Наприкінці грудня 2022 р. стало очевидно, що РФ втратила стратегічну ініціативу, попри часткову стабілізацію фронту. Загальні втрати ворога на 31 грудня 2022 р. (офіційні дані Генштабу ЗСУ): особовий склад – близько 105 960 осіб ліквідовано; танки – 3 029 од.; ББМ – 6 075; артсистеми – 2 016; РСЗВ – 423; засоби ППО – 213; літаки – 283; гелікоптери – 269; БПЛА оперативного-тактичного рівня – 1 746; крилаті ракети – 711; кораблі/катери – 16; автомобільна техніка й автоцистерни – 4 707; спецтехніка – 180 (Вторгнення, 2023).

Графік 11

**Втрати бойових броньованих машин
Російською Федерацією (вересень–грудень 2022 р.)¹¹**

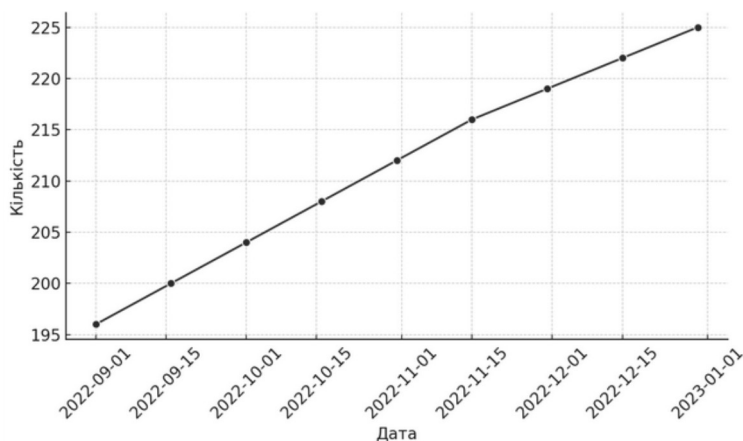

¹¹ Склад автор на основі офіційних джерел.

Аналітики відзначали, що успіх Харківської та Херсонської наступальних операцій Сил оборони України змусив російського агресора вдаватися до проведення часткової мобілізації, масового залучення до бойових дій найманців серед ув'язнених, пришвидшення заходів із переведення економіки на військові рейки. Відтак українські війська перейшли до стратегічної оборони (Печерський, Букет, 2023).

Графік 12

Втрати гелікоптерів Російською Федерацією (вересень–грудень 2022 р.)¹²

Отже, втрати РФ у живій силі та військовій техніці під час першої і другої стратегічних оборонних та першої наступальної операцій ЗСУ у 2022 р. набули безпрецедентного після Другої світової війни масштабу, який суттєво вплинув на перебіг подальших бойових дій російсько-української війни й бойову спроможність держави-агресора. На кінець грудня 2022 р. сукупні втрати особового складу перевищили 100 тис. осіб убитими, пораненими та зниклими безвісти, що стало найвищим показником для збройних конфліктів, у яких брала участь Росія у другій половині XX – на початку XXI ст. Загалом, упродовж 2022 р. вона втратила понад 3 000 танків (зокрема Т-72Б3, Т-80У, Т-90А), понад 6 000 ББМ, понад 2 000 артсистем, сотні РСЗВ і засобів ППО. Були знищені або захоплені десятки сучасних засобів зв'язку, радіолокаційних станцій, командних пунктів і складів із боеприпасами. Масштаб утрат змусив державу-агресора активізувати мобілізацію, виводити з резервів застарілу техніку (зокрема танки Т-62), а також здійснювати термінові поставки з далекосхідних складів. Утрати підрозділів у техніці подекуди сягали 60–80 % штатної чисельності, що змушувало командування розформовувати або об'єднувати залишки БТГ. Утрата значної кількості сучасної бойової авіації, бронетехніки та ракетно-артилерійських систем підірвала наступальний потенціал Росії і привела до переходу від масштабного наступу до позиційної оборони в період першої наступальної операції ЗСУ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

2 квітня – річниця звільнення Київщини. Події тих днів у репортажах Радіо Свобода. (2025). <https://www.radiosvoboda.org/a/zvylennya-kyivshchyny-reportazhi-radio-svoboda/33368640.html>

¹² Склад автор на основі офіційних джерел.

Безтурботний марш. Як велика війна Росії проти України змінила військову науку. (2024). <https://argumentua.com/stati/bezturbotnii-marsh-yak-velika-viina-rosii-proti-ukraini-zminila-viiskovu-nauku>

Бекало, М. (2022). *Ще 350 ворогів, система ППО та 20 танків: свіжі втрати ворога станом на 31 серпня.* https://24tv.ua/vtrati-rosiyi-31-08-2022-statistika-vtrat-voroga_n2147208

Боуен, Е. (2023). *Війна росії в Україні: Військові та розвідувальні аспекти.* <https://www.patreon.com/posts/viina-rosiyi-v-89601441>

«Вистояли – переможемо!». Інформаційні матеріали до річниці повномасштабного вторгнення РФ в Україну. (2023). <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/vystoyal-peremozhemo-informaciyni-materialy-do-richnyci-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu>

Воєнно-історичний опис російсько-української війни: в 21 вип. (Вип. 2: Квітень 2022 року). (2022). Київ.

Вторгнення Росії в Україну. 1–31 грудня 2022 року. (2023). <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4550062-vtorhnennia-rosii-v-ukrainu-1-31-hrudnia>

ГУР: у боях за Гостомельський аеропорт РФ втратила близько 200 елітних фахівців із захоплення летовищ. (2023). <https://espresso.tv/gur-u-boyakh-za-gostomelskiy-aeroport-rf-vtratil-blizko-200-elitnikh-fakhivtsiv-iz-zakhoplennya-letovishch>

До 10-ої річниці від початку російсько-української війни. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року і відсіч широкомасштабній агресії. (2024). <https://milovska-gromada.gov.ua/news/1708680657/>

Загальні бойові втрати противника з 24.02.2022 по 1.08.2022. (2022). <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-boiovi-vtraty-protyvnyka-z-24022022-po-1082022>

Залужний, В. (гол. роб. групи). (2023). *Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022–24.02.2023): у 4 кн., I.* Київ: Видавництво Ліра-K270.

Захарова, А. (2022). *Вже 23 200 мертвих загарбників і понад 1000 знищених танків: свіжі втрати російських окупантів.* https://24tv.ua/vtrati-rosiyi-na-30-kvitnya-2022-skilki-znishcheno_n1967271

ЗСУ звільнили 13 населених пунктів на півдні. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3569876-zsu-zvilnili-13-naselenih-punktiv-na-pivdni.html>

Ільницький, В., Куцька, О. (2023). *Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 13/55, 162–176.*

Княжик, О. (2022). *На кількох напрямках росіяни зазнали невдач і відступили: карта бойових дій станом на 17 травня.* https://24tv.ua/karta-boyovih-diy-17-05-2022-novini-z-frontu_n1980755

Мазуренко, А. (2022). *За добу росіяни втратили 350 вояк і 20 танків – Генштаб.* <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/31/7365474/>

Мінус тисячу окупантів на добу. У вересні Росія зазнала найбільших втрат на фронті з 2022 року – британська розвідка. (2022). <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vtrati-rosiji-na-viyni-v-ukrajini-veresen-stav-naysmertonosnishim-misyacem-dlya-rosiyskoji-armiji-50457231.html>

Мельничук, Ю. (2022). *Росія втратила половину своїх БТГ з початку війни проти України – американський експерт*. <https://zn.ua/ukr/WORLD/rosija-vtrabila-popolovinu-svojikh-bth-z-pochatku-vijni-proti-ukrajini-amerikanskij-ekspert.html>

Пагулич, Р., Кречко, Я., Логінов, Є., Тереминська, О. (2022). *Як Росія втрачає бойову авіацію в Україні?* <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-rosiya-vtrachaye-boyovu-aviaciyu-v-ukrayini/32096988.html>

Печерський, А., Букет, Є. (2023). *Хронологія російсько-української війни: етапи відсічі вторгнення рф*. <https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/>

Підрозділи ЗС РФ, що окупували Київщину. (2022). <https://truth-hounds.org/cases/boyi-u-kyuyivskij-oblasti-rozpochalysya-pislya-vtorgnennya-vijskovyh-rosijskoyi-federacziyi-v-ukrayinu-24-lyutogo-2022-roku/>

Підсумки 2022-го: як ЗСУ перехопили стратегічну ініціативу. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3639064-pidsumki-2022go-ak-zsu-perehopili-strategicnu-iniciativu.html>

Рік визволення: Київщина. (2023). <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vyzvoleni-regiony-materialy-do-richnyci-deokupaciyi/rik-vyzvolennya-kyuyivshchyna>

Річниця звільнення Київщини: як оборона Києва у 2022 році змінила хід війни. (2023). <https://kyivschina24.com/news/richnyczya-zvilnennya-kyuyivshhyny-yak-u-2022-roczy-oborona-kyueva-zminyla-hid-vijny/>

Російські окупанти тікали в паніці. Олександр Ушинський та Євген Межевікін про Харківський контрнаступ. (2025). <https://ukr.radio/news.html?newsID=107197>

Руденко, О. (2022). *Скільки ЗСУ звільнили території України з початку війни: інфографіка*. <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-11-07/skolko-vsu-osvobodili-territorii-ukrainyi-s-nachala-voynyi-infografika/283386>

Сунгуровський, М. (2022). *Нова фаза війни після 9 травня. Чого чекати від Путіна*. <https://razumkov.org.ua/statti/nova-faza-viiny-pislia-9-travnia-chogo-chekaty-vid-putina>

Сьогодні – 1000-й день повномасштабного вторгнення Росії в Україну. (2024). <https://bukvy.org/sogodni-1000-j-den-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu/>

Чорновол, К. (2024). *Від «Саратова» до «Циклона»: ВІ нагадає, як Україна нищила російський флот*. <https://www.unian.ua/war/udari-po-korablyah-rf-yak-ukrajina-znishchuvala-rosiyskiy-flot-12644961.html>

REFERENCES

2 kvitnia – richnytsia zvilnennia Kyivshchyny. Podii tykh dniv u reportazhakh Radio Svoboda. (2025). <https://www.radiosvoboda.org/a/zvilnennya-kyuyivshchyny-reportazhi-radio-svoboda/33368640.html> (in Ukrainian).

Bezturbotnyi marsh. Yak velyka viina Rosii proty Ukrainy zminyla viiskovu nauku. (2024). <https://argumentua.com/stati/bezturbotnii-marsh-yak-velika-viina-rosii-proti-ukraini-zminila-viiskovu-nauku> (in Ukrainian).

Bekalo, M. (2022). *Shche 350 vorohiv, systema PPO ta 20 tankiv: svizhi vtraty voroha stanom na 31 serpnia*. https://24tv.ua/vtrati-rosiyi-31-08-2022-statistika-vtrat-voroga_n2147208 (in Ukrainian).

Bouen, E. (2023). *Viina rosii v Ukraini: Viiskovi ta rozviduvalni aspekty*. <https://www.patreon.com/posts/viina-rosiyyi-v-89601441> (in Ukrainian).

«Vystoiialy – peremozhemo!». *Informatsiini materialy do richnytsi povnomasshtabnoho vtorhnennia RF v Ukrainu*. (2023). <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/vystoiyaly-peremozhemo-informaciyni-materialy-do-richnyci-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu> (in Ukrainian).

Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny: v 21 vyp. (Vyp. 2: Kviten 2022 roku). (2022). Kyiv (in Ukrainian).

Vtorhnennia Rosii v Ukrainu. 1–31 hrudnia 2022 roku. (2023). <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4550062-vtorhnennia-rosii-v-ukrainu-1-31-hrudnia> (in Ukrainian).

HUR: u boiakh za Hostomelskyi aeroport RF vtratylo blyzko 200 elitnykh fakhivtsiv iz zakhoplennia letovyshch. (2023). <https://espresso.tv/gur-u-boyakh-za-gostomelskiy-aeroport-rf-vtratylo-blizko-200-elitnykh-fakhivtsiv-iz-zakhoplennya-letovyshch> (in Ukrainian).

Do 10-oi richnytsi vid pochatku rosiisko-ukrainskoi viiny. Povnomasshtabne vtorhnennia 24 liutoho 2022 roku i vidsich shyrokomasshtabnii ahresii. (2024). <https://milovska-gromada.gov.ua/news/1708680657/> (in Ukrainian).

Zahalni boiovi vtraty protyvyuka z 24.02.2022 po 1.08.2022. (2022). <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-boiovi-vtraty-protyvyuka-z-24022022-po-1082022> (in Ukrainian).

Zaluzhnyi, V. (Head of the WG). (2023). *Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychni narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023): u 4 kn., I*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K270 (in Ukrainian).

Zakharova, A. (2022). *Vzhe 23 200 mertvykh zaharbnykiv i ponad 1000 znyshchenykh tankiv: svizhi vtraty rosiiskyykh okupantiv*. https://24tv.ua/vtrati-rosiyyi-na-30-kvitnya-2022-skilki-znishcheno_n1967271 (in Ukrainian).

ZSU zvilnyly 13 naselenykh punktiv na pivdni. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3569876-zsu-zvilnili-13-naselenih-punktiv-na-pivdni.html> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). *Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi. Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia, 13/55, 162–176* (in Ukrainian).

Kniazhyk, O. (2022). *Na kilkokh napriamkakh rosiiany zaznaly nevdach i vidstupyly: karta boiovykh dii stanom na 17 travnia*. https://24tv.ua/karta-boyovih-diy-17-05-2022-novini-z-frontu_n1980755 (in Ukrainian).

Mazurenko, A. (2022). *Za dobu rosiiany vtratyly 350 voiak i 20 tankiv – Henshtab*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/08/31/7365474/> (in Ukrainian).

Minus tysiachu okupantiv na dobu. U veresni Rosiia zaznala naibilshykh vtrat na fronti z 2022 roku – brytanska rozvidka. (2022). <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vtrati-rosiji-na-viyni-v-ukrajini-veresen-stav-naysmertonosnishim-misyacem-dlya-rosiyskoji-armiji-50457231.html> (in Ukrainian).

Melnychuk, Yu. (2022). *Rosiia vtratylo polovynu svoikh BTH z pochatku viiny proty Ukrainy – amerykanskyy ekspert*. <https://zn.ua/ukr/WORLD/rosija-vtratylo-polovinu-svojikh-bth-z-pochatku-viyni-proti-ukrajini-amerikanskij-ekspert.html> (in Ukrainian).

Pahulych, R., Krechko, Ya., Lohinov, Ye., & Terebynska, O. (2022). *Yak Rosiia vtrachaie boiovu aviatsiiu v Ukraini?* <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-rosiya-vtrachaye-boyovy-aviatsiyu-v-ukrayini/32096988.html> (in Ukrainian).

Pecherskyi, A., & Buket, Ye. (2023). *Khronolohiia rosiisko-ukrainskoi viiny: etapy vidsichi vtorhnennia rf*. <https://armyinform.com.ua/2023/02/24/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-viiny-etapy-vidsichi-vtorgnennya-rf/> (in Ukrainian).

Pidrozdyly ZS RF, shcho okupuvaly Kyivshchynu. (2022). <https://truth-hounds.org/cases/boyi-u-kyivskij-oblasti-rozpochalysya-pislya-vtorgnennya-vijskovyh-rosijskoyi-federacziyi-v-ukrayinu-24-lyutogo-2022-roku/> (in Ukrainian).

Pidsumky 2022-ho: yak ZSU perekhopyly stratehichnu initsiatyvu. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3639064-pidsumki-2022go-ak-zsu-perehopili-strategicnu-iniciativu.html> (in Ukrainian).

Rik vyzzvolennia: Kyivshchyna. (2023). <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vyzvoleni-regiony-materialy-do-richnyci-deokupacziyi/rik-vyzzvolennya-kyivshchyna> (in Ukrainian).

Richnytsia zvilnennia Kyivshchyny: yak oborona Kyieva u 2022 rotsi zminyla khid viiny. (2023). <https://kyivschina24.com/news/richnyczya-zvilnennya-kyivshchyny-yak-u-2022-roczyi-oborona-kyieva-zminyla-hid-viiny/> (in Ukrainian).

Rosiiski okupanty tikaly v panitsi. Oleksandr Ushynskiy ta Yevhen Mezhevikin pro Kharkivskiy kontrnastup. (2025). <https://ukr.radio/news.html?newsID=107197> (in Ukrainian).

Rudenko, O. (2022). *Skilky ZSU zvilnyly terytorii Ukrainy z pochatku viiny: infografika*. <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-11-07/skolko-vsu-osvobodili-teritorii-ukrainyi-s-nachala-voynyi-infografika/283386> (in Ukrainian).

Sunhurovskiy, M. (2022). *Nova faza viiny pislia 9 travnia. Choho chekaty vid Putina*. <https://razumkov.org.ua/statti/nova-faza-viiny-pislia-9-travnja-chogo-chekaty-vid-putina> (in Ukrainian).

Sohodni – 1000-i den povnomasshtabnoho vtorhnennia Rosii v Ukrainu. (2024). <https://bukvy.org/sogodni-1000-j-den-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosiyyi-v-ukrayinu/> (in Ukrainian).

Chornovol, K. (2024). *Vid «Saratova» do «Tsyklona»: BI nahadalo, yak Ukraina nyschyla rosiyskyyi flot*. <https://www.unian.ua/war/udari-po-korablyah-rf-yak-ukrajina-znishchuvala-rosiyskyyi-flot-12644961.html> (in Ukrainian).

Oleh MURAVSKIY

PhD in History, Senior Research Fellow

Scientific Secretary of the

I. Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

Senior Lecturer of the Department of History,

Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>

e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net

Yuliia MATIIV

Lecturer at the Department of Foreign Languages and Military Translation

The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2409-1552>

e-mail: matiivjuliya@ukr.net

LOSSES OF THE RUSSIAN FEDERATION IN MILITARY EQUIPMENT AND MANPOWER DURING THE FIRST YEAR OF THE FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE

This study investigates the scale of personnel and military equipment losses suffered by the Armed Forces of the Russian Federation during 2022, resulting from the failure to achieve the initial strategic objectives of the armed aggression against Ukraine. Based on official data from the General Staff of the AFU, open sources, and analytical conclusions of leading international centers, the chronology and intensity of combat operations within the framework of three major strategic campaigns (the first and second defensive operations and the first offensive operation) have been reconstructed. Russian manpower losses during the year reached tens of thousands, with daily casualties of up to a thousand killed and wounded during peak periods – figures that can be considered unprecedented for modern warfare.

The article characterizes the specific nature of combat in the Kyiv, Sumy, Donetsk, Kherson, and Kharkiv directions and examines the ratio of Russia's equipment losses – tanks, armored vehicles, aviation, air defense systems, naval assets, electronic warfare means, and logistical infrastructure. Special attention is given to the role of Ukraine's use of precision-guided weapons (HIMARS, «Javelin», NLAW) and reconnaissance drones as key factors in achieving asymmetric advantage. Particular focus is placed on Russian losses during organized assaults, including the so-called «meat-grinder attacks» in the Bakhmut sector.

The study concludes that the considerable loss of both manpower and equipment fundamentally altered the strategic logic of warfare for the aggressor state. Recorded losses in personnel and armaments reflect critical miscalculations in Russia's military strategy during the first year of the full-scale invasion of Ukraine.

Key words: Ukraine, Russia, armed aggression, losses, military equipment, Armed Forces of Ukraine, strategic operations, counteroffensive, Kharkiv operation, Kherson direction.

УДК [061.237СОКІЛ(477.83/.86):799.3]"1912/1914"

DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-66-74>

Andrii SOVA

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow

Professor of the Department of Olympic Education

I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>

e-mail: sovaandrij1980@gmail.com

RIFLEMEN'S TRAINING IN THE THEORY AND PRACTICE OF THE «SOKIL» SOCIETIES IN GALICIA ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

Based on the periodicals «Visty z Zaporozha», «Dilo», and «Ilustrovana Ukraina»; documents and publications of the Ukrainian society «Sokil-Batko»; articles and educational-methodological works of Ivan Boberskyi; reports from the Academic Gymnasium in Lviv; photographs and documents from the private archive of Stepan Haiduchok (Lviv); and memoirs of the organizers and members of «Sokil», «Sich», «Zmahovoho Soiuzu», and the sports society «Ukraina», this study highlights the formation and development of the rifle movement in Galicia within the activities of the «Sokil» organization. Particular attention is given to the involvement of S. Haiduchok, S. Horiuk, K. Hutkovskyi, O. Dovbenko, Z. and R. Noskovskyi, Y. Perfetskyi, L. Lepkyi, and other activists in the establishment of riflemen's Sokil centers, procurement of specialized equipment, training of relevant specialists, and organization of shooting competitions.

It has been determined that I. Boberskyi's notes and educational-methodological work «Strilianie do vluchi» (1913) gained wide popularity among the youth. Another of his significant achievements was the development and standardization of shooting terminology. New terms appeared in the vocabulary of young people at the time, including «strilianie do vluchi» (target shooting), «potsilka» (hit), «vlucha» (bullseye), «strilets» (riflesman), «strilytsia» (female rifle shooter), «stepin» (degree), «postava» (stance), and others.

It is concluded that the diligent work of the Sokil leadership contributed to the fact that soon many members of this organization, who had undergone rifle training, actively participated in the anniversary events of Shevchenko's Zdvih in 1914, joined the ranks of the Ukrainian Sich Riflemen Legion, contributed to the development of the Western Ukrainian People's Republic, and fought in the ranks of the Galician Army. The chronological scope of the study covers the years 1912–1914.

Key words: Galicia, Lviv, «Sokil-Batko» Society, «Sokil», military force, rifle movement, shooting training, drills, sports competitions.

With the escalation of the military-political situation in Europe at the beginning of the 20th century, military-applied training was introduced in educational institutions

of Austria-Hungary. For example, at the Academic Gymnasium in Lviv, the «science of shooting» was intensively conducted between 1912 and 1914. Typically, once a week, gymnasium students were trained in shooting under the supervision of professional military instructors and a gymnasium professor. The training program included both theoretical and practical preparation, covering familiarity with weapons, gunpowder, and ammunition, firearm handling rules, and shooting practice (either at the gymnasium or on a small shooting range of an infantry regiment). Notably, on March 21, 1914, 37 students of the Academic Gymnasium participated in such shooting exercises. A photograph from this event has been preserved, depicting Ivan Boberskyi – head of «Sokil-Batko», professor at the Academic Gymnasium, and organizer of the rifle movement – as a spectator and one of the event's organizers (Звіт, с. 46–55; Світлини).

The riflemen's training provided to Ukrainians in gymnasiums did not fully meet the existing demand. Therefore, on the eve of First World War, rifle training actively spread within Ukrainian youth circles in Galicia, particularly in the «Sokil» and «Sich» societies.

On December 16, 1912, an interparty committee convened in Lviv, bringing together Longyn Tshelskyi, Stepan Tomashivskyi, Ivan Boberskyi, Konstantyna Malyska, Ivan Chmola, Mykola Balytskyi, Stepan Haiduchok, Stepan Indyshchevskyi, Roman Dashkevych, and others. The committee discussed the establishment of an organization called the «Ukrainian Riflemen's Society», the development of its charter, the organization of professional military training for Ukrainian youth, and other related issues (Думін, 1936, с. 15). However, due to tactical disagreements, it was not possible to establish a unified governing body to address these issues. As a result, the rifle movement developed in parallel within the «Ukrainian Sich Union» (led by Kyrylo Trylovskyi), «Sokil-Batko» (under Ivan Boberskyi), and several independent centers that were not subordinate to either the «Ukrainian Sich Union» or «Sokil-Batko» (ЦДІАЛУ-2, арк. 1–12; Дашкевич, 1921, с. 56–66; Степанів, 1936, с. 31–32; Трильовський, 1913, с. 142–145).

Ukrainian historiography includes studies by Osy Dumin (Думін, 1936), Stepan Ripetskyi (Ріпецький, 1956), Olena Stepaniv (Степанів, 1930), Oleksandr Demianiuk (Дем'янюк, 2007), and others on the Ukrainian paramilitary movement in Galicia at the beginning of the 20th century. However, there is a lack of specialized research that examines the theory and practice of rifle training within the «Sokil» societies in Galicia on the eve of First World War. In view of this, the present study has been prepared.

The spread of the rifle movement within the Ukrainian gymnastics' society «Sokil» in Galicia was facilitated by the head of «Sokil-Batko», Ivan Boberskyi (who presided from 1908 to 1918), with the support of notable Sokil activists such as Stepan Haiduchok, Sen Horiuk, Klym Hutkovskyi, Oleksandr Dovbenko, Zenon and Roman Noskovskyi, Ludomyr Ohonovskyi, Yevhen Perfetskyi, Lev Lepkyi, and others. In November 1912, in Boryslav, Klym Hutkovskyi and Lev Lepkyi actively promoted rifle training and special exercises, encouraging Ukrainian workers to join. Soon, the rifle club acquired shooting weapons, including three Werndl rifles, one Mannlicher, and two Krötsch rifles (Боберський, 1914, арк. 11 зв.).

Between 1912 and 1914, meticulous preparation took place within the Sokil organization to form a military force for the Ukrainian people in the riflemen's Sokil battalions. This effort was carried out by the Zaporizhzhia Council. Its first meeting took place on December 15, 1912, at the «Sokil-Batko» movement headquarters in Lviv (Запорожська Рада, с. 2–4). A total of 127 participants attended, including 79 representatives

from 32 Sokil districts (1. Lviv, 2. Shchyrets, 3. Horodok, 6. Peremyshliany, 7. Bibrka, 8. Khodoriv, 9. Kaminka-strumyl'ova, 10. Busk, 11. Rava ruska, 12. Zhovkva, 13. Sokal, 14. Peremyshl, 15. Sudova Vyshnia, 18. Tsishaniv, 19. Sambir, 20. Staryi Sambir, 21. Rudky, 27. Dolyna, 28. Zhydachiv, 30. Stanyslaviv, 32. Nadvirna, 33. Kalush, 35. Kolomyia, 39. Chortkiv, 40. Buchach, 42. Ternopil, 43. Zbarazh, 46. Berezhan, 48. Vyshnivchyk, 49. Rohatyn, 51. Bilyi Kamin), as well as delegates from the sports society «Ukraina» and the «Zmahovy soiuz».

During discussions and debates, a Commission for the Union's Charter was established, consisting of I. Kossak from Chortkiv, Voytovych from Sudova Vyshnia, Henrikh Budzynowski from Stanislaviv, Roman Shypaylo from Kolomyia, Ivan Dygdalevych from Ternopil, as well as Ivan Boberskyi, Lonkyn Tsegelskyi, and Stepan Haiduchok from Lviv. The Commission was tasked with developing the draft of the charter, which was printed in the periodical «Visty z Zaporozha» in October 1912 (Ustav-1), and also to conduct negotiations with the «Main Sich Committee» under the leadership of Kyrylo Tryliovskiy regarding the terms of uniting into a single union (Запорожська Рада, с. 3). In the draft of the charter, the goal of the organization was defined as follows: «§ 1. The name of the society is: 'Union of Physical Education, Fire, Physical-Education-Fire, and Sports Societies of Ukrainians "Zaporizhe" in Lviv. § 2. Purpose: The society sets itself the task of stimulating and facilitating the development of physical education, sports, gymnastics, games, and firefighting as means that strengthen the nation physically and mentally, improve its health, strength, beauty, agility, endurance, courage, discipline, and national consciousness. Party-based ambitions, whether political or religious, are excluded. § 3. Headquarters of the society: Lviv; Language: Ukrainian» (Устав-2, с. 8).

With the development of the riflemen's movement in Sokil organizations and the spread of shooting exercises, the issue of purchasing rifles and manufacturing targets (bullseyes) arose. In February 1913, at the initiative of Ivan Boberskyi and at his expense, a thousand copies of the «vlucha for riflemen» or «potsilka» (target) were printed for shooting with rifles (Гайдучок, 1937, с. 37). On the «potsilka» (target), which measured 28,5x22 cm, after the shooting was completed, the date and location of the competition were recorded, along with the shooter's results, which were certified by the signatures of the judges. Ivan Boberskyi also purchased two Belgian rifles of the Comblain system for the Lviv Sokil members at his own expense, so they could practice shooting (Фондова книга, арк. 47). It was also planned to build a «strilnytsia» (shooting range) for training. The leadership of «Sokil-Batko» urged Sokil branches to conduct field exercises and shooting drills (Вправи-1, с. 12; Вправи-2, с. 12). For this, pistols with 6mm caliber ammunition (Flobert rifles), Mannlicher M1895 and Vervent rifles were purchased, and shooting ranges were set up, etc.

The senior officer of the «Sokil-Batko» organization conducted explanatory work regarding the organization of shooting training for Sokil branches on the pages of their newspaper «Visty z Zaporozha». For example, in issue 77–78, dated February 28, 1913, it reads: «The Ministry rejected the Statute of the shooting societies for amendments to some points. It will be approved later. For now, the branches of "S[okil]-Batko]" can practice shooting based on § 5 of their statute. They should buy 6mm pistols (15–50 crowns) and practice shooting at targets indoors. One hundred cartridges cost 1 crown. When the Society arranges a small, well-secured shooting range, they can shoot with such a flobert rifle outdoors. Those who wish to shoot at the Society's range with

larger rifles or carbines must have permission from the local administration and a weapon card (Waffenpass). The shooting range should be arranged like a military one, and the local administration grants the permit for it. Military rifles (carbines) will be available to our societies "S[okil]-B[atko]", when the main command approves the submitted request of "S[okil]-B[atko]", which applies to all branches. Those who wish to buy a Mannlicher rifle will be able to get it for 104 crowns, including the bayonet and strap. When the command approves the request of "S[okil]-B[atko]", the societies will receive a number of military rifles and will be able to learn shooting at military shooting ranges». (Вправи-1, с. 12). In the approved statutes of the «Sokil» societies in Galicia, one of the tasks was to conduct shooting training for members (ЦДІАЛЮ-1, арк. 3, 3 зв., 7).

In 1913, Ivan Boberksyi wrote an educational and methodological guide titled «Strilianie do vluchi» (Боберський, 1913, с. 58–63). In this guide, Ivan Boberksyi provided brief information about weapons, shooting techniques, described the rules of shooting competitions, safety protocols, and more. Each member of the shooting club was expected to learn how to hit the target at distances of 15, 25, 35, 50 meters, and more. Among other things, it was noted: «In the statutes of the "Sokil-Batko" branches, shooting is listed as one of the physical exercises. It is an exercise that sharpens the eye and prepares for defense. ... Every shooting exercise must be conducted under the supervision of the chief or the leader, or their deputies. Shooting with a 6mm flobert pistol does not require a separate permit from the state authorities. If the society wishes to shoot with larger rifles, it must organize a shooting range according to military standards and obtain permission for shooting with rifles» (Боберський, 1913, с. 63).

Ivan Boberksyi developed and unified shooting terminology. Thanks to him, the terms «*strilianie do vluchi*» (target shooting), «*potsilka*» (hit), «*vlucha*» (bullseye), «*strilets*» (rifleman), «*strilytsia*» (female shooter), «*stepin*» (degree), «*postava*» (stance), and others appeared in the vocabulary of Ukrainian youth. In 1914, he planned to publish a more comprehensive work on shooting, but his initiatives were interrupted by the First World War.

On December 27, 1913, the general meeting of the shooting company, which operated under the «Sokil-Batko» society, took place (Загальні збори, с. 12). At the beginning of 1914, the Sokil journal «Visty z Zaporozha» changed its name from «Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovoikh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv» (Вісти-2) to «Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandryvnytstvo, Plast, Strilectvo» (Вісти-1). As we can see, shooting training took on an important role among other areas of activity within the Sokil organization.

The popularization of shooting among the members of «Sokil», gymnastics, sports, paramilitary societies, and the general public was promoted by shooting competitions called «*strilianie do vluchi*» (shooting to hit). The first one took place on February 10, 1913 (І. стріляє, с. 12), the second on April 19, 1913 (Стріляє, с. 5), the third on November 8, 1913 (ІІІ. нагородне стріляє, с. 6), and the fourth on March 7, 1914 (Четверті, с. 6). The fifth, planned for June 29, 1914, did not take place.

The shooting competitions were held in the gym of «Sokil-Batko» at 20 Ruska Street (Світлини). The constant organizer and head of the judging panel was Ivan Boberenskyi. The best shooters of «Sokil-Batko» in the first «*strilianie do vluchi*» competition were Volodymyr Nedilka (first place), Yuriy Vintkovskyi (second), and Semen Magalyas (third) (І. стріляє, с. 12). Twenty-five shooters from the Lviv organizations «Sokil-Batko»,

«Sokil-III», «Ukraina» and the Academic Gymnasium in Lviv participated in the competition (Гайдучок, 1913, с. 14). By the way, Semen Magalyas (1885–1978) was a Ukrainian public and cultural figure, military, and state official, and a co-founder of the State Secretariat for Military Affairs of the West Ukrainian People's Republic.

As mentioned earlier, since shooting training became an important part of the other activities of the Sokil organization, at the extraordinary general meeting of «Sokil-Batko» on April 25, 1914, in the Sokil gym, a proposal from the chairman, Ivan Boberenskyi, was approved to change the name of the society from a gymnastics society to «Sokil» Gymnastics and Shooting Society (Королик, 1914, с. 2). This change was made due to the fact that, between 1912 and 1914, the organization actively carried out paramilitary training for its members. In May 1914, after extensive discussions and debates, a uniform manual for the shooting battalions under the leadership of «Sokil-Batko» was introduced, as well as regulations for shooting officers (Бабин, 1914а, с. 6; Краска, с. 8; Постанови, с. 7–8).

With the spread of paramilitary training among the members of the Sokil societies in Galicia, many questions arose regarding the organization of shooting. In this regard, in July 1914, the following clarification was published in the journal «Visty z Zaporozha»: «There is no need to establish separate shooting societies because by doing so we divide our forces, our money, and our time. If we have a society like “Sich” or “Sokil”, it should engage in gymnastics, firefighting, scouting, and also shooting. If any “Sich” or “Sokil” wants to expand shooting activities, we remind them that the statute of the “Sokil-Batko” societies has included a paragraph for 20 years stating that the society is engaged in target shooting. According to the law, military authorities can only allow military shooting training to societies that bear the name “Schützenverein”. Therefore, the general assembly of the society must propose an «amendment to the statute and add the word “shooting” to the name of the society. Then, the name would sound like: Shooting and Gymnastics Society “Sich” (“Sokil”) or Shooting, Firefighting, and Gymnastics Society “Sich” (“Sokil”). The article on the society's activities should include “field exercises”, and in the section on the society's salute, the word “shooting range” should be added. These are changes only necessary in relation to military authorities. A society with such a statute will clearly carry the name “Shooting Society” (Schützenverein), and military circles, according to the law, may loan several rifles for training purposes and allow shooting at a military shooting range upon an appropriate written request» (Бабин, 1914b, с. 10).

A significant conclusion to the activities of the shooting squadrons of the «Sokil-Batko» society and Sokil branches was the Shevchenko Rally in Lviv, held from June 27–29, 1914. At the event, 78 members of the «Sokil» society appeared in uniform, and 146 members from the «Sich» society participated (Сова, 2019, с. 252). The «Ukrainian Sich Riflemen» performed exercises with their bare hands, with spears, and rifles. On the spread of paramilitary societies, Sich rifleman Andriy Babiuk wrote: «All over Galicia, our people began establishing “Sich Riflemen” societies – where young boys were taught military drills. Anyone who wanted could join the society. Over the course of a year, 86 such societies were established throughout Galicia, not only in cities but also in villages. Young boys eagerly joined the “Sich Riflemen”, and everyone was even proud to be a member» (Баб'юк, с. 2–3).

Thus, the Ukrainian «Sokil-Batko» society played an essential role in the development and spread of rifle training among the Ukrainians of Lviv and Galicia on the eve of the

First World War. The Sokil branches carried out proper work in creating shooting clubs, procuring equipment and weapons, preparing facilities and open-air ranges, training qualified instructors, and organizing shooting competitions. Ivan Bober's notes and his educational and methodological work «Strilianie do vluchi» (1913) became very popular among the youth. A significant achievement was the development and standardization of shooting terminology, as well as the approval of uniforms. Thanks to the diligent work of the leaders and active members of the «Sokil» societies, all willing members were able to undergo proper rifle training.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

І. стріляне до влучі. (1913, 28 лютого). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*, 77–78, 12.

ІІІ. нагородне стріляне до влучі. (1913, 8 грудня). *Діло*, 273, 6.

Бабин, Е. (1914а, 15 мая). Стрілецький однострій. *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожежарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*, 93, 6.

Бабин, Е. (1914б, 30 липня). Стрілецьтво. *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожежарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*, 95–96, 10.

Баб'юк, А. (1919). *Хто такі У. С. С.?* Б. м.

[Боберський, І. Нотатник (1912–1914), 25 арк.]. *Архів-Музей ім. Дмитра Антоновича УВАН у США*.

Боберський, І. (1913). Стріляне до влучі. *Календар «Вістий з Запорожжя» на 1914 рік*. Львів, 58–63.

Вісти-1: *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожежарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*. (1914, 28 лютого). 89–90.

Вісти-2: *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*. (1913, 30 жовтня). 86 а.

Вправи-1: Вправи в стрілянню. (1913, 28 лютого). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*, 77–78, 12.

Вправи-2: Вправи полеві. (1913, 28 лютого). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*, 77–78, 12.

Гайдучок, С. (1913, 8 марта). Стріляне. *Ілюстрована Україна*, 5, 14.

Гайдучок, С. (1937). *Пів століття сокільських видань*. Львів.

Дашкевич, Р. (1921). Початки Українських Січових Стрільців. *Запорожець. Календар для народу на рік звичайний 1921*. Відень, 56–66.

Дем'янюк, О. (2007). *Український молодіжний рух Західної України: від зародження до боротьби за українську державність: монографія*. Луцьк.

Думін, О. (1936). *Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 з 99 світлинами і 23 схемами*. Львів.

Загальні Збори. (1913, 30 грудня). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*, 86–88, 12.

Запорожська Рада. (1912, 31 грудня). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств*, 75–76, 2–4.

Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1913/1914. (1914). Львів.

Королик, Р. (1914, 15 мая). Надзвичайні загальні збори «Сокола-Батька». *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожежарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*, 93, 2.

Краска вилогів стрільців організації «С.-Б.». (1914, 15 мая). *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змах, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*, 93, 8.

Постанови що до стрільцьких старшин в організації «С.-Б.». (1914, 15 мая). *Вісти з Запорожжя. Руханка, Змах, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво*, 93, 7–8.

Ріпецький, С. (1956). *Українське Січове Стрілецьтво. Визвольна ідея і збройний чин*. Нью-Йорк.

Світлини. *Архів Степана Гайдучка, м. Львів*.

Сова, А. (2019). *Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія*. Львів.

Степанів, О. (1930). *Напередодні великих подій. Власні переживання і думки. 1912–1914*. Львів.

Стріляне до влучі. (1913, 18 квітня). *Діло*, 86, 5.

Трильовський, К. (1913). В справі Товариств «Січові Стрільці». *Запорожець. Календар для народу на рік звичайний 1914*. Коломия, 142–152.

Устав-1: Устав запорожських округів (паланок). (1912, 31 жовтня). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств*, 72–74, 13–15.

Устав-2: Устав Союзу руханкових, пожарних, руханково-пожарних і змагових товариств українських під назвою «Запороже». (1912, 31 жовтня). *Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств*, 72–74, 8–12.

Фондова книга Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, т. 6: 22112–23884. 150 арк.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 312 (Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів), оп. 1, спр. 1. 16 арк.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 360 (Старосольський Володимир-Степан (1878–1942), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор), оп. 1, спр. 48, 12 арк.

Четверті нагородні змагання в стрілянню. (1914, 5 марта). *Діло*, 49, 6.

REFERENCES

I. strilianie do vluchi. (1913, Liutyi 28). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 77–78, 12 (in Ukrainian).

III. nahorodne strilianie do vluchi. (1913, Hruden 8). *Dilo*, 273, 6 (in Ukrainian).

Babyn, E. (1914a, Mai 15). Striletskyi odnostrii. *Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo*, 93, 6 (in Ukrainian).

Babyn, E. (1914b, Lypen 30). Striletstvo. *Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo*, 95–96, 10 (in Ukrainian).

Babiuk, A. (1919). *Khto taki U. S. S.?* N. p. (in Ukrainian).

[Boberskyi, I. Notatnyk (1912–1914), 25 ark.]. *Arkhiv-Muzei im. Dmytra Antonovycha UVAN u SShA* (in Ukrainian).

Boberskyi, I. (1913). Strilianie do vluchi. *Kaliendar «Visty z Zaporozha» na 1914 rik*. Lviv, 58–63 (in Ukrainian).

Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo. (1914, Liutyi 28). 89–90 (in Ukrainian).

Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv. (1913, Zhovten 30). 86 a (in Ukrainian).

Vpravy v striliani. (1913, Liutyi 28). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 77–78, 12 (in Ukrainian).

Vpravy polevi. (1913, Liutyi 28). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 77–78, 12 (in Ukrainian).

Haiduchok, S. (1913, Mart 8). *Strilianie. Iliustrovana Ukraina*, 5, 14 (in Ukrainian).

Haiduchok, S. (1937). *Piv stolittia sokilskykh vydan.* Lviv (in Ukrainian).

Dashkevych, R. (1921). *Pochatky Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. Zaporozhets. Kaliendar dlia naroda na rik zvychainyi 1921.* Viden, 56–66 (in Ukrainian).

Demianiuk, O. (2007). *Ukrainskyi molodizhnyi rukh Zakhidnoi Ukrainy: vid zarodzhennia do borotby za ukrainsku derzhavnist: monohrafiia.* Luts'k (in Ukrainian).

Dumin, O. (1936). *Istoriia Liegiону Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv 1914–1918 z 99 svitlynamy i 23 skhemamy.* Lviv (in Ukrainian).

Zahalni Zbory. (1913, Hruden 30). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 86–88, 12 (in Ukrainian).

Zaporozhska Rada. (1912, Hruden 31). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 75–76, 2–4 (in Ukrainian).

Zvit dyrektsyi ts. k. akademichnoi gimnazyi u Lvovi za shkilnyi rik 1913/1914. (1914). Lviv (in Ukrainian).

Korolyk, R. (1914, Mai 15). *Nadzvychaini zahalni zbory «Sokola-Batka».* *Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo*, 93, 2 (in Ukrainian).

Kraska vylohyv striltsiv organizatsyi «S.-B.». (1914, Mai 15). *Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo*, 93, 8 (in Ukrainian).

Postanovy shcho do striletskykh starshyn v organizatsyi «S.-B.». (1914, Mai 15). *Visty z Zaporozha. Rukhanka, Zmah, Pozharnytstvo, Mandrivnytstvo, Plast, Striletstvo*, 93, 7–8 (in Ukrainian).

Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove Striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroiny chyn.* Niu-Iork (in Ukrainian).

Svitlyny. *Arkhiv Stepana Haiduchka, m.* Lviv (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvitho-vykhovna diialnist: monohrafiia.* Lviv (in Ukrainian).

Stepaniv, O. (1930). *Naperedodni velykykh podii. Vlasni perezhyvannia i dumky. 1912–1914.* Lviv (in Ukrainian).

Strilianie do vluchi. (1913, Kviten 18). *Dilo*, 86, 5 (in Ukrainian).

Trylovskyi, K. (1913). *V spravi Tovarystv «Sichovi Striltsi».* *Zaporozhets. Kaliendar dlia naroda na rik zvychainyi 1914.* Kolomyia, 142–152 (in Ukrainian).

Ustav zaporozhskykh okruhiv (palanok). (1912, Zhovten 31). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 72–74, 13–15 (in Ukrainian).

Ustav Soiuzu rukhankovykh, pozharnykh, rukhankovo-pozharnykh i zmahovykh tovarystv ukrainskykh pid nazvoiu «Zaporozhe». (1912, Zhovten 31). *Visty z Zaporozha. Chasopys rukhankovykh, zmahovykh, mandrivnykh i pozharnykh tovarystv*, 72–74, 8–12 (in Ukrainian).

Fondova knyha Muzeiu etnografii ta khudozhnoho promyslu Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy, t. 6: 22112–23884. 150 ark. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 312 (Ukrainske sportyvne tovarystvo «Sokil-Batko», m. Lviv), op. 1, spr. 1. 16 ark. (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 360 (Starosolskyi Volodymyr-Stepan (1878–1942), advokat, pravnyk, sotsiolog, hromadskyi i politychnyi diiach, diisnyi chlen NTSh, profesor), op. 1, spr. 48, 12 ark. (in Ukrainian).

Chetverti nahorodni zmahania v striliani. (1914, Mart 5). *Dilo*, 49, 6 (in Ukrainian).

Андрій СОВА

*доктор історичних наук, професор, старший дослідник
професор кафедри олімпійської освіти*

Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>

e-mail: sovaandrij1980@gmail.com

СТРІЛЕЦЬКИЙ ВИШКІЛ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ТОВАРИСТВ «СОКІЛ» У ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На основі періодики «Вісти з Запорожа», «Діла», «Ілюстрована Україна»; документів і видань українського товариства «Сокіл-Батько»; статей та навчально-методичних праць І. Боберського; звітів Академічної гімназії у Львові, фотографій та документів із приватного архіву С. Гайдучка (м. Львів); спогадів організаторів і членів «Сокола», «Січі», Змагового союзу, спортивного товариства «Україна» висвітлено становлення та розвиток стрілецького руху в Галичині в контексті діяльності організації «Сокіл». Звернено увагу на участь С. Гайдучка, С. Горука, К. Гутковського, О. Довбенка, З. та Р. Носковських, Є. Перфецького, Л. Лепкого й інших активістів у створенні стрілецьких сокільських осередків, закупівлі спеціального інвентарю, підготовці відповідних фахівців, проведенні спортивних змагань зі стрільби тощо.

З'ясовано, що широкої популярності серед молоді набули замітки та навчально-методична праця І. Боберського «Стріляне до влучі» (1913). Зазначено, що ще одним його досягненням була розробка й уніфікація термінології зі стрільби – у словнику тодішньої молоді з'явилися терміни: «стріляне до влучі», «поцілка», «влуча», «стрілець», «стрілиця», «степінь», «постава» тощо.

Константовано, що сумлінна праця сокільського керівництва сприяла тому, що невдовзі чимало членів цієї організації, які пройшли стрілецький вишкіл, взяли активну участь у ювілейних заходах у межах Шевченківського здвигу 1914 р., поповнили лави Легіону Українських січових стрільців, брали участь у розбудові Західноукраїнської Народної Республіки, воювали в лавах Галицької армії тощо. Хронологічними межами статті визначено 1912–1914 рр.

Ключові слова: Галичина, Львів, товариство «Сокіл-Батько», «Сокіл», мілітарна сила, стрілецький рух, навчання зі стрільби, вишколи, спортивні змагання.

Дмитро ПУГАЧ

*асистент кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>
e-mail: dmpgch@gmail.com*

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 1918–1919 РОКІВ У СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ ЛЬВІВЩИНИ

Розглянуто меморіалізацію подій і персоналій польсько-української війни 1918–1919 рр. крізь призму символічного простору Львівської обл. Проведено систематизацію та категоризацію пам'яток, серед яких варто виділити пам'ятники, меморіальні дошки і знаки, одиничні та братські могили, меморіальні комплекси, некрополі, кладовища, музейні експозиції. Укладено перелік осіб і явищ, увіковчених у м. Львів та окремих районах Львівської обл. Означено історію створення і функціонування місць пам'яті, розкрито їхнє символічне наповнення, інформаційний і просвітницький потенціал та показано фактичний зв'язок із подіями польсько-української війни 1918–1919 рр.

На основі зібраних даних продемонстровано спроби сформувати історичну політику та колективну пам'ять щодо подій сторічної давнини. Крім аналізу традиційних засобів конструювання символічного простору (монументи, інформаційні таблиці, топоніми), особливий фокус зроблено на репрезентації польсько-української боротьби початку ХХ ст. через масштабні меморіальні поховання (зокрема комплекси в межах Личаківського, Янівського, Клепарівського й інших кладовищ).

Звернено увагу на специфіку репрезентації польсько-українського протистояння 1918–1919 рр., що виявляється у вибіркового, фрагментарного пам'ятанні провідних військових і цивільних діячів, обмеженій географічній перспективі відображення мілітарних та державотворчих практик, диспропорцій між символічним простором центру й регіонів, героїзації (а відтак схематизації) постатей та історичних наративів, частковою негачією досвіду національних меншин і соборницьких зусиль українців. Запропоновано шляхи та методи, які могли би зробити відображення історії Галичини початку ХХ ст. більш цілісним, доступним і систематичним.

Ключові слова: Східна Галичина, Львівська обл., ЗУНР, польсько-українські відносини, меморіальні пам'ятки, поховання.

Одна із провідних функцій історії – поєднати реконструйоване в межах академічного дослідження минуле із сьогоденням, продемонструвати зв'язок і тяглість попереднього досвіду з актуальними проблемами й поглядами суспільства. Формування такого містка можна досягти завдяки витворенню колективної пам'яті, національної історії та цілісної історичної політики. Дослідження цих трьох понять, як і загалом «memory studies», стали популярними у світовій історіографії після Другої світової війни й увиразнилися в декількох напрямках, що вивчали пам'ять в історичному,

соціологічному, психологічному, філософському та культурологічному контекстах. Із 1990-х років «memoory boom» охопив і українських науковців та на сьогодні продовжує бути одним із перспективних, ґрунтовно представлених в історіографії напрямів досліджень (Киридон, 2017, с. 152–161). У цьому контексті відповідної уваги заслуговує і тема меморіалізації визвольних змагань початку ХХ ст., зокрема польсько-української війни 1918–1919 рр. Актуальності темі додає те, що, за винятком статті Зої Баран (Баран, 2019, с. 49–54), яка розкриває політику пам'яті та основні місця і способи меморіалізації державотворчої та мілітарної історії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у м. Львів, цілісних чи синтетичних досліджень із цієї проблематики немає. Зрештою, розуміння наявного стану та перспектив пам'ятання про польсько-українське протистояння має і видиме суспільну значущість. Адже чітке формування векторів національної історичної політики – це передумова діалогу з польською стороною в умовах конфлікту історичних пам'ятей (вираженому зокрема і в символічному просторі), а кристалізація українського мілітарного пантеону (охоплюючи провідні постаті й бойові звитяги Галицької армії (ГА)) може бути інструментом об'єднання суспільства, деколонізації та девітимізації національної пам'яті в умовах російсько-української війни.

Цільний засіб актуалізації історичних подій – символічний простір міста чи регіону. Традиційно до його структури як найважливіші елементи належать пам'ятники, меморіальні дошки і знаки, назви вулиць, площ, скверів й інші топоніми та урбаноніми (Середа, 2008, с. 75). Однак це поняття можна трактувати ширше, адже наше візуальне сприйняття історії також формують й одиничні та братські могили, меморіальні комплекси, некрополі, кладовища, музейні експозиції та інші матеріальні способи пошанування та збереження уявлень про минуле. Тому мета статті – кодифікувати і систематизувати названі елементи символічного простору Львівської обл., які репрезентують події та персоналії польсько-української війни 1918–1919 рр. Очевидно, відображення історичних явищ неможливе без певних особливостей, звужених чи розширених фокусів, усвідомлених та інтуїтивних обмежень, аналіз яких становить підсумкову частину цієї розвідки.

Найбільша кількість культурно-історичних пам'яток перебуває у м. **Львів**. На будівлі Народного дому (вул. Театральна, 22) 1990 р. установили таблицю скульптора Геннадія Черненка, яка інформує, що 1 листопада 1918 р. у цьому місці було проголошено утворення ЗУНР (насправді ця подія відбулася 13 листопада). У 2014 р. на фасаді приміщення встановили нову дошку, яка повідомляє: «Тут, у Народному Домі, знаходився штаб збройного повстання, яке завершилося проголошенням 1 листопада 1918 року Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР)» (Баран, 2019, с. 52; Масик, Мельник, 2012, с. 47). Інша споруда, дотична до історії ЗУНР, – міська Ратуша (вул. Площа Ринок, 1), на якій розміщено меморіальну таблицю на честь встановлення синьо-жовтого прапора 1 листопада 1918 р. На цьому місці від 1934 р. і до Другої світової війни висіла таблиця в честь польських «орлят», які загинули в боях за Львів (Масик, Мельник, 2012, с. 19). Про обстріли вояками ГА Львова 1919 р. свідчать збережене ядро на Латинській кафедрі Успіння Пресвятої Богородиці (Крип'якевич, 1991, с. 64) і снаряд у стіні Преображенської церкви (вул. Краківська, 21).

Окрім споруд, об'єктами меморіалізації історії польсько-українського протистояння стали персоналії. Найбільше пам'яток присвячено військовим діячам. У с. Лисиничі встановлено пам'ятник Петрові Бубелі – правнику, старшині ГА та заступнику

Державного секретаріату військових справ (ДСВС). Першого керівника військового міністерства полковника Дмитра Вітовського вшановано меморіальною таблицею з барельєфом на фасаді колишнього готелю «Народна гостинниця» (у цьому будинку, на розі споруд по вул. Дорошенка, 20, та вул. Костюшка, 1, здійснювали останні підготування до Листопадового чину), яку виготовили Любомир Яремчук та Василь Каменщик у 2007–2008 рр. Ці ж мистці спорудили пам'ятник сотнику Юліанові Головінському (вул. Симоненка, 4) – командирі 4-ї бригади ГА, який урочисто відкрили 12 жовтня 2014 р. Меморіальні таблиці встановлені на місцях, де колись проживали: Іван Карпинець – член ГА, дослідник військової історії (вул. Новий світ, 14); Володимир Старосольський – поручник ГА, організатор Листопадового чину (вул. Коперника, 14); Олександр Тисовський – засновник «Пласту», учасник Листопадового перевороту (вул. Глібова, 15); Дмитро Паліїв – організатор та учасник Листопадового чину, старшина ГА (вул. Винниченка, 8); Іван Боберський – референт пропаганди та редактор вісника ДСВС, представник ЗУНР у США та Канаді (вул. Драгоманова, 23). На будівлі штабу 9-го австрійського корпусу (пл. Соборна, 6), яка була одним з осередків українського командування під час боїв за Львів, у 2003 р. розміщено барельєф із написом, присвяченим Миколі Мариновичу – полковнику ГА, першому українському військовому коменданту Львова. Відразу декілька пам'ятних знаків (вул. Дорошенка, 41, вул. Козацька, 11, вул. Кирила і Мефодія, 17, вул. Туган-Барановського, 10) вшановують четаря Золочівської бригади ГА, референта пресового відділу Державного секретаріату закордонних справ Олену Степанів-Дашкевич. У навчальних закладах, де викладали сотники ГА Олександр Малиновський і Петро Франко (Духовна семінарія та Комерційна академія), їм встановлено меморіальні таблиці (Масик, Мельник, 2012, с. 13, 77, 117, 153, 157, 213–215, 224, 229, 241, 249).

До 100-річчя ЗУНР, 1 листопада 2018 р., Львівська обласна державна адміністрація на перетині вул. Листопадового чину та вул. Огієнка встановила пам'ятник із розлогою інформацією. Львівська міська рада з нагоди тієї ж події звела на розі вул. Бенедиктовича та вул. Городоцької скульптурну композицію – зображення лева, запозичене з герба ЗУНР, із присвятою: «Героям Листопадового чину» та викарбованими словами Івана Франка: «Не ридать, а добувать!». Також було заплановане виготовлення інформаційних таблиць 1-му Львівському піхотному полку ім. князя Лева на вул. Лисенка, 12, і вул. Ш. Руставелі (приміщення колишніх казарм); Петрові Франку на вул. Городоцькій, 40 (споруда т. зв. казарм Фердинанда); меморіальних таблиць Степанові Панківському і Петрові Бубелі на пл. Ринок, 1. Лише перша з них уже встановлена.

Останню, проте не менш важливу, категорію становлять меморіальні поховання та некрополі. Так, Личаківське кладовище стало місцем першого поховання українських вояків – під час листопадових боїв за Львів у ділянці, що належала родині Боднарів, поховано 170 осіб (103 із них відомі поіменно) у 111 (за іншими даними – 112) могилах. У 1935 р. унаслідок політики «комасації» («ущільнення») тіла перенесено в 44 могили на іншій ділянці кладовища. У 1946 р. некрополь зруйновано, єдиною вцілілою могилою залишається поховання четаря Павла Ліскевича (Харчук, 1998, с. 18–20; Дзюбан, 1998, с. 3–4). На території кладовища споруджено Меморіал воїнам ГА, встановлено меморіальний хрест на т. зв. Марсовому полі. Втім, Личаківське кладовище – не лише українське місце пам'яті. Перше поховання польських військових тут відбулося 24 листопада 1918 р., а починаючи з весни 1919 р., сюди, на новостворений цвинтар, перенесли останки загиблих із місць тимчасових поховань.

Із 1921 р. на Личаківському кладовищі розпочалося спорудження Польського військового меморіалу, де поховано 2 318 учасників Польсько-української та Польсько-українсько-радянської воєн. Некрополь зазнав руйнувань за часів радянського режиму (особливо 1971 р.) і був відновлений у 1999–2005 рр. Серед похованих тут визначних діячів – генерал Тадеуш Розадовський, бригадир Чеслав Мончинський, віцепрезидент Львова Леонард Сталь (Харчук, 2013, с. 304–309).

На території Янівського цвинтаря (переважно на сучасному 38 полі) було поховано близько 1 000 українських вояків, що загинули в боях, померли від епідемій у 1918–1919 рр. Упродовж 1930-х років Товариство охорони воєнних могил (ТОВМ) упорядкувало ці поховання і встановило 440 хрестів. Меморіал зазнав руйнувань під час Другої світової війни та був остаточно знищений за наказом радянської влади 1971 р. Із 1994 р. на території кладовища почали спорудження Меморіалу воякам УСС (Українських січових стрільців) та ГА. Серед найвідоміших збережених поховань – могили Костя Левицького та Мирона Тарнавського. Загиблих у польсько-українській війні бійців ховали також на Клепарівському, Голосівському, Кульпарківському, Сихівському цвинтарях та на Збоїщах. У 1918 р. на Клепарівському цвинтарі викопано сім могил невідомих українських стрільців. На початку 1990-х років споруджено меморіальний курган. Збережені братські поховання на кладовищі Старого Знесіння. Поховання українських вояків були у приміських поселеннях Львова: Брюховичах, Скнилові, Голоску Великому, Козельниках (Харчук, 2011, с. 50–55; Дзюбан, 1998, с. 4–6).

Попри наявність достатньо великої та багатоманітної кількості місць пам'яті, відображення польсько-українського протистояння дещо фрагментарне. На жаль, більшість основних місць досі не увіковічені, як-от: будівлі Головної пошти, Цитаделі, Галицького крайового сейму, Бібліотеки та Музею Оссолінських, Головного вокзалу. Подібна доля спіткала керівний склад української армії. У публічному просторі відсутні згадки про начальних комендантів Григорія Коссака та Гната Стефанива, а також командирів відтинків фронту й окремих позицій Теодора Мартинця, Осипа Букшованого, Іллі Цьокана, Зенона Носковського, Івана Рудницького й ін. За допомогою встановлення пам'яток неординарним персоналіям можна продемонструвати нетрадиційні аспекти Листопадових подій. Так, постать отамана Андрія Долуда може засвідчити соборність українських земель у визвольних змаганнях, а згадки про Романа Купчинського чи Романа Криштальського – показати феноменальне переплетення творчої натури й відданого вояка.

Необхідно також зазначити, що місця пам'яті сучасного Львова відображають винятково український і польський досвід листопада 1918 р., виводячи за межі історію тогочасної єврейської громади, яка також відчула вплив цих революційних процесів. Так, із наростанням польсько-українського конфлікту євреї опинилися у непростому становищі – між двох вогнів, переживаючи соціальну та гуманітарну кризи. Показово, що українська влада допомагала у скруті цій національній меншині. Водночас трагічною та не вартою забуття сторінкою став погром, який учинили 22–24 листопада польські військові, цивільні та кримінальні елементи.

Також варто розглянути численні пам'ятки, розташовані на території області.

Дрогобицький район. Із Дрогобичем пов'язана історія родини Коссаків, зокрема тут народилися Начальний комендант ГА Гриць Коссак і його брати – Іван та Василь – старшини ГА. На місці родинної садиби (тепер – вул. Лесі Українки, 71, будівля не збереглася) встановлена пам'ятна стела на честь братів, а у 2019 р. міська рада

вирішила обладнати спеціальний сквер. Меморіальна таблиця також встановлена на будинку (вул. Лесі Українки, 122), де проживав о. Северин Сапрун – відомий композитор і диригент, хорунжий ГА (Сивохіп, 2016, с. 30, 62).

У Доброгостові, рідному селі Івана Боберського, у 2013 р. сформовано меморіальну кімнату-музей у приміщенні локальної школи. 1 листопада 2018 р. також відкриті шість інформаційних таблиць, присвячених 100-річчю ЗУНР, зокрема на приміщеннях шкіл у селах Долішній Лужок, Рихтичі й Опори (остання – поручнику ГА Олексієві Чушаку), а також меморіальна дошка українським воякам поблизу селища Підбуж.

Золочівський район. Із цим регіоном пов'язана меморіалізація низки визначних постатей ЗУНР. Ананія Степанів – поручника ГА, організатора українського війська у Щирці, брата Олени Степанів – увіковічено пам'ятником на могилі в с. Заболотинці, спорудженим 1993 р. (Державний реєстр). 25 серпня 1996 р. новозбудованій лікарні у с. Білий Камінь присвоєно ім'я її уродженця Володимира Свідерського – відомого лікаря, учасника Листопадових боїв, сотника ГА, коменданта польового шпиталю в Ожидові. На фасаді споруди відкрито меморіальну таблицю докторові (автор – Андрій Возницький), а у приміщенні лікарні створена музейна кімната (Серба, 2013, с. 7–8). У 2018 р. при в'їзді у с. Велика Вільшаниця розміщено вказівник, який інформує, що тут народився генерал ГА Віктор Курманович.

Шанована постать на Бродівщині – генерал Мирон Тарнавський: у м. Броди, на будівлі гімназії ім. Івана Труша (вул. Коцюбинського, 2), де він навчався, у січні 2000 р. розміщена пам'ятна табличка (Ковальчук, 2011, с. 24); у с. Черниця йому у 2007 р. встановлено пам'ятник на місці поховання та організовано меморіальний музей у приміщенні сільської ради. 1 листопада 2018 р. у м. Броди на символічній курган-могилі, насипаній на подвір'ї церкви Святого Юра 1928 р. на честь 10-ї річниці вшанування листопадових подій 1918 р., було освячено пам'ятну таблицю до 100-річчя проголошення ЗУНР (Стрільчук, 2018). Частина експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею присвячена ювілеям Листопадового чину, УСС і генералові М. Тарнавському.

Інша визначна культурно-історична пам'ятка розташована в селищі Красне – на місці поховання авіаторів ГА встановлено меморіал «Героям українського неба» з короткою інформаційною таблицею та переліком імен загиблих вояків (ЗУНР, 2018, с. 1).

Львівський район. У м. Городок із травня 2019 р. меморіальна таблиця встановлена на будинку (вул. Підгір'я, 20), де мешкав о. Володимир Лиско – організатор Листопадового чину в Городку, згодом інтернований у концтаборі Домб'є. Також у межах проєкту «Відновлені імена героїв» у Комплексі січових стрільців, розташованому на міському цвинтарі, у 2018 р. розміщено інформаційні таблиці з іменами загиблих вояків ГА – місцевих мешканців. У с. Вовчухи у лютому 2020 р. відкрито меморіал «Героям Вовчухівської офензиви». Пам'ятник двом стрільцям збудовано на місці їхнього поховання у с. Бартатів (Державний реєстр).

Важлива постать меморіалізації історії Перемишлянщини – Олена Степанів-Дашкевич. У с. Вишнівчик збереглася хата, у якій 7 грудня 1892 р. народилася майбутня офіцерка. Художньо-меморіальну таблицю, встановлену 1992 р., виконав скульптор Богдан Романець (Державний реєстр). У 2018 р. перед в'їздом у село розміщено вказівник, який інформує про видатну місцеву уродженку. 1 вересня 2016 р. у с. Великі Глібовичі названо школу іменем Юліана Головінського, а 1 жовтня 2017 р.

на місці його загибелі в цьому селі відкрито пам'ятний знак. Барельєф на честь Ярослава Дудикевича – адвоката, голови повітової філії товариства «Просвіта», старшини та польового судді ГА – встановлено 2009 р. у м. Бібірка. Постаць о. Омеляна Ковча – капелана ГА і Праведника народів світу, вшановано меморіальною дошкою (2002) та пам'ятником (2012) у м. Перемишляни (Березанська, 2019, с. 171).

У листопаді 2018 р. у селах Давидів, Зубра, Миклашів, Чорнушовичі, Старе Село, Підберізці, Чишки відкрито меморіальні таблиці «Борцям за волю України». На території району також розташовані численні поховання. У 1921 р. у м. Винники споруджено братську могилу вояків ГА, де поховано приблизно 16 осіб.

Окремі некрополі містяться на Жовківщині р-ні: у м. Жовкві захоронено 129 стрільців, могили вояків ГА є у Крехові, Великих Мостах, Куликові тощо. Некрополь у м. Рава-Руська складається із 3-х братських могил, де поховано приблизно 100 осіб. У 1936 р. місцева філія ТОВМ спорудила пам'ятник, який був зруйнований у радянський час, у 1990-х роках – відновлений.

Самбірський район. 1 листопада 2018 р. у селах Чайковичі й Биличі, містах Рудки та Дубляни встановлено інформаційні таблиці в межах проєкту «Відновлені імена героїв», які розповідають про місця поховання відомих і невідомих українських вояків. Тоді ж споруджено монумент «Борцям за волю України» в м. Рудки.

Стрийський район. У 2018 р. у с. Гірне, де народився сотник ГА й учасник Листопадового чину Григорій Трух, відкрито відповідний вказівник. Тоді ж споруджено низку інших інформаційних табличок: на будівлі Миколаївської міської ради, у селах Надітичі, Розвадів (сотнику ГА Василеві Панчаку), Колодруби (поручнику ГА Григорієві Давиду). На міському кладовищі Миколаєва є кілька пам'ятників воїнам 2-го полку 7-ї Львівської бригади ГА, які загинули при обороні міста 19 травня 1919 р.

Меморіалізація пам'яток, пов'язаних з історією Жидачівщини періоду ЗУНР, була здійснена до відзначення 100-річчя Західноукраїнської держави. У межах проєкту «Відновлені імена героїв» інформаційні таблиці відкрито в селах Юшківці, Заліски, Вибранівка, Ходорів, Богородичі.

Шептицький район. У с. Барилів 1994 р. споруджено пам'ятник Мironові Тарнавському роботи Ярослава Лози та Володимира Блюсюка (Панькевич, 2005, с. 3). У м. Угнів є пам'ятний знак стрільцям ГА й УПА, виготовлений роком пізніше. У 2006 р. на кладовищі м. Сокаль відкрито пам'ятник воякам УСС та ГА (Нечай, 2010, с. 45). У межах відзначення 100-річчя ЗУНР на Сокальщині встановлено 21 пам'ятну таблицю, зокрема на фасаді школи у с. Межиріччя, де протягом лютого–травня 1919 р. розміщувався штаб 9-ї Белзько-Унівської бригади ГА. З цієї ж нагоди у м. Радехів і селах Стоянів, Вузлове та Сушно відбулося відкриття уніфікованих інформаційних таблиць. У с. Угнів зараз є одна братська могила із 13 вояками та встановлений 1995 р. пам'ятний знак стрільцям ГА.

Яворівський район. У с. Оселя, де розташована могила Миколи Мариновича, у 2018 р. встановлено інформаційний вказівник. 1 листопада 2018 р. у м. Яворів відкрито пам'ятну таблицю на честь 100-річчя ЗУНР. На урочистостях був присутній Надзвичайний та Поважний посол Канади в Україні Роман Ващук, дід якого – Микола Хархаліс – був сотником ГА та повітовим військовим комендантом ЗУНР.

На Мостищині розташовано до 30 індивідуальних і спільних могил українських вояків, частина з них належно упорядкована (Зілінський, 2006, с. 14–53). Інформаційні таблиці у с. Довгомостиська, містах Судова Вишня та Мостиська поряд з експози-

цією локального народного історико-краєзнавчого музею доповнюють меморіальний фонд цього району.

Такий основний, але, очевидно, невичерпний перелік пам'яток з історії польсько-українського протистояння у Львівській обл. Показово, що в чинному форматі меморіалізація цієї війни має низку особливостей:

1) фрагментарність репрезентації, часто пов'язана з окремими особами, поєднана із практичною відсутністю репрезентації подієвої історії війни (зокрема увіковічення локацій масштабних операцій ГА) та її географічного розмаху. Водночас присутня традиційна героїзація (та як наслідок – схематизація у представленні) постатей сторін війни;

2) лаконічна, подекуди малоінформативна чи помилкова форма подання інформації, яка не завжди дає можливість зрозуміти роль певної особи чи події у Польсько-українській війні. Як наслідок, місця пам'яті радше репрезентують біограму конкретної персоналії, ніж історію українського визвольного руху;

3) ігнорування ширшого контексту протистояння, яке не обмежувалося польською та західноукраїнською сторонами, а охоплювало єврейський досвід та, що особливо цінно для конструювання національної історичної політики, давало практичні приклади реалізації соборницьких зусиль українців;

4) відсутність, за невеликим винятком, тематичних експозицій у краєзнавчих та історичних музеях.

Попри це, історія Польсько-української війни 1918–1919 рр. усе ж достатньо широко й різноманітно представлена в символічному просторі Львівщини. Сподіваюся, що в найближчій перспективі цей меморіальний фонд зросте та (що більш актуально для регіонів поза обласним центром) набуде систематичності й упорядкованості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баран, З. (2019). Західно-Українська Народна Республіка у символічному просторі Львова. *Вісник НТШ*, 61, 49–54.

Березанська, І. (2019). Душпастирська та громадська діяльність о. Омеляна Ковча у місті Перемишляни (1922–1944). *Наукові записки з української історії: збірник наукових праць*, 46, 164–173.

Державний реєстр нерухомих пам'яток. Пам'ятки Львівської області. (2014). https://old.loda.gov.ua/derzhavnyy_reyestr_nerukhomykh_pam_yatok

Дзюбан, О. (1998). Стрілецькі некрополі Львова. *Галицька брама*, 5–6(53–54), 3–6.

Зілінський, В. (2006). *В борні за Україну (Мостицина)*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження».

ЗУНР – перший крок до соборності. (2018, 1 листопада). *Воля народу*, 1.

Киридон, А. (2017). Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення. *Український історичний журнал*, 4, 150–161.

Ковальчук, Г. (2011). Меморіальні таблиці м. Бродів. *Бридицина – край на межі Галичини і Волині*, 4, 23–25.

Крип'якевич, І. (1991). *Історичні проходи по Львові*. Львів: Каменяр.

Масик, Р., Мельник, І. (2012). *Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова*. Львів: Апріорі.

Нечай, Б. (2010). *Сокальщина. Книга пам'яті України. 1914–1990*. Львів: Край.

Панькевич, О. (2005). *Генерал Мирон Тарнавський*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.

Серба, Г. (2013). *Їх імена вишановує Золочівщина: краєзнавча пам'ятка*, 2. Золочів.
 Середа, В. (2008). Місто як lieu de memoire: спільна чи поділена пам'ять. Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 2, 73–99.

Сивошип, Г., Кульчицький, Ю. (упоряд.). (2016). *Пам'ятники, пам'ятні таблиці та знаки Дрогобича: довідник*. Дрогобич: Швидкодрук.

Стрільчук, В. (2018). Олександр Вислоцький – ініціатор відзначення 10-ої річниці Листопадового Чину в Бродах у 1928 р. *Історична спадщина Бродів*. <https://www.brodyhistory.org.ua/oleksandr-vyslotskyi-initsiator-vidznachennya-10-oyi-richnytsi-lystopadovogo-chynu-v-brodah-u-1928-r/>

Харчук, Х. (1998). Австрійський військовий цвинтар та поховання Українських Стрільців на Личакові. *Галицька брама*, 5–6(53–54), 18–23.

Харчук, Х. (2011). Військові поховання на Янівському цвинтарі у Львові. *Воєнна історія*, 3, 50–55.

Харчук, Х. (2013). Польські військові поховання у Львові. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 5, 298–310.

REFERENCES

Baran, Z. (2019). Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika u symbolichnomu prostori Lvova. *Visnyk NTSh*, 61, 49–54 (in Ukrainian).

Berezanska, I. (2019). Dushpastyrska ta hromadska diialnist o. Omeliana Kovcha u misti Peremyshliany (1922–1944). *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 46, 164–173 (in Ukrainian).

Derzhavnyi reiestr nerukhomykh pamiatok. *Pamiatky Lvivskoi oblasti*. (2014). https://old.loda.gov.ua/derzhavnyy_reyestr_nerukhomykh_pam_yatok (in Ukrainian).

Dziuban, O. (1998). Striletski nekropoli Lvova. *Halytska brama*, 5–6(53–54), 3–6. (in Ukrainian).

Zilinskyi, V. (2006). *V borni za Ukrainu (Mostyshchyna)*. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrozhennia» (in Ukrainian).

ZUNR – pershyi krok do sobornosti. (2018, Lystopad 1). *Volia narodu*, 1 (in Ukrainian).

Kyrydon, A. (2017). Studii pamiaty u suchasni humanitarystyti: istoriia stanovlennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 150–161 (in Ukrainian).

Kovalchuk, H. (2011). Memorialni tablytsi m. Brodiv. *Bridshchyna – krai na mezhi Halychyny i Volyni*, 4, 23–25 (in Ukrainian).

Krypiakevych, I. (1991). *Istorychni prokhody po Lvovi*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Masyk, R., & Melnyk, I. (2012). *Pamiatnyky ta memorialni tablytsi mista Lvova*. Lviv: Apriori (in Ukrainian).

Nechai, B. (2010). *Sokalshchyna. Knyha pamiaty Ukrainy. 1914–1990*. Lviv: Krai (in Ukrainian).

Pankevych, O. (2005). *Heneryal Myron Tarnavskyy*. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka (in Ukrainian).

Serba, H. (2013). *Yikh imena vshanovuie Zolochivshchyna: kraieznavcha pamiatka*, 2. Zolochiv (in Ukrainian).

Sereda, V. (2008). Misto yak lieu de memoire: spilna chy podilena pamiat. Pryklad Lvova. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiologichna*, 2, 73–99 (in Ukrainian).

Syvokhip, H., & Kulchytskyi, Yu. (Comps.). (2016). *Pamiatnyky, pamiatni tablytsi ta znaky Drohobycha: dovidnyk*. Drohobych: Shvydkodruk (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2018). Oleksandr Vyslotskyi – initsiator vidznachennia 10-oi richnytsi Lystopadovoho Chynu v Brodakh u 1928 r. *Istorychna spadshchyna Brodiv*. <https://www.brodyhistory.org.ua/oleksandr-vyslotskyi-initsiator-vidznachennya-10-oyi-richnytsi-lystopadovogo-chynu-v-brodah-u-1928-r/> (in Ukrainian).

Kharchuk, Kh. (1998). Avstriiskyi viiskovy tsvyntar ta pokhovannia Ukrainskykh Striltsiv na Lychakovi. *Halytska brama*, 5–6(53–54), 18–23 (in Ukrainian).

Kharchuk, Kh. (2011). Viiskovi pokhovannia na Yanivskomu tsvyntari u Lvovi. *Voenna istoriia*, 3, 50–55 (in Ukrainian).

Kharchuk, Kh. (2013). Polski viiskovi pokhovannia u Lvovi. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 5, 298–310 (in Ukrainian).

Dmytro PUHACH

Assistant of the M. Hrushevskyi Department of Contemporary History of Ukraine

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>

e-mail: dmpgch@gmail.com

THE POLISH-UKRAINIAN WAR OF 1918–1919 IN THE SYMBOLIC SPACE OF THE LVIV REGION

The article deals with the memorialization of events and figures of the Polish-Ukrainian war of 1918–1919 through the prism of the symbolic space of Lviv oblast. The monuments are systematized and categorized, among which are monuments, memorial plaques, signs, individual and mass graves, memorial complexes, necropolises, necropolises, cemeteries, and museum expositions. A list of persons and phenomena commemorated in Lviv and certain districts of the Lviv region is compiled. The history of the creation and functioning of the sites of memory is outlined, their symbolic content, informational and educational potential is revealed, and their actual connection with the events of the Polish-Ukrainian war of 1918–1919 is shown.

The collected data demonstrates attempts to shape historical policy and collective memory of the events of a century ago. In addition to analysing the traditional means of constructing symbolic space (monuments, information tables, place names), a special focus is given to the representation of the Polish-Ukrainian struggle of the early twentieth century through large-scale memorial burials in Lviv (in particular, complexes within Lychakiv, Janowska, Kleparivska, and other cemeteries).

Attention is drawn to the specifics of the representation of the Polish-Ukrainian confrontation of 1918–1919, which is manifested in the selective, fragmentary memory of key military and civilian figures, the limited geographical perspective of military and state-building practices, the imbalance between the symbolic space of the center and the regions, the heroization (and thus the schematization) of figures and historical narratives, the partial negation of the experience of national minorities and the unification efforts of Ukrainians. The author suggests ways and methods that, in his opinion, could make the history of early 20th-century Galicia more holistic, accessible, and systematic.

Key words: Eastern Galicia, Lviv oblast, WUPR, polish-ukrainian relations, memorials, burials.

Василь СТЕФАНІВ

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії*

гуманітарного факультету

Українського католицького університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-7069>

e-mail: stefaniv@ucu.edu.ua

ДМИТРО ДОНЦОВ ТА РЕЛІГІЯ: СВІДЧЕННЯ ТЕКСТІВ І КОНТЕКСТІВ

Простежено еволюцію поглядів на релігію та Церкву теоретика інтегрально-го націоналізму Д. Донцова, зокрема встановлено історично-психологічні причини таких трансформацій. Визначено, що в першому періоді своєї публічної діяльності (марксистському) Д. Донцов різко негативно ставився до релігії, зокрема щодо її викладання у школах. Встановлено, що на той час він вважав, що релігія та Церква допомагають державі пригноблювати народні маси політично й економічно. З'ясовано, що причиною появи таких поглядів у молодого публіциста було значне поширення ідей соціалізму в Європі, під впливом яких опинилося багато видатних людей того часу. Наголошено, що соціалістичні ідеї видавалися прогресивними й здатними змінити суспільний устрій на краще.

Визначено, що у другому періоді своєї діяльності (націоналістичному) Д. Донцов визнав вагому роль релігії та Церкви у функціонуванні суспільства, вбачав консолідаційну роль Церкви в перетворенні племені на націю, навіть зауважував ідеологічно-структурні подібності між інтегральним націоналізмом і релігією та Церквою; вважав, що як вірні служать своєму абсолютowi – Богові, так націоналісти вірні своєму богові – нації, й задля служіння ідеалowi і вірний католик, і вірний націоналіст готовий піти на великі жертви, навіть віддати життя.

З'ясовано, що різка зміна ставлення Д. Донцова до релігії та Церкви сталася передовсім унаслідок спостереження публіциста за діяльністю більшовиків, які в підрадянській Україні активно втілювали в життя марксистські постулати: руйнували храми, розстрілювали священників та вчителів, спалювали книжки і, звичайно ж, заборонили викладання релігії у школі (чого так прагнув у 10-х роках ХХ ст. Д. Донцов).

Спостережено, що, попри визнання важливої виховної та організаційної ролі Церкви в суспільному житті, зокрема українського народу, Д. Донцов не виявляв у тогочасних працях особистих християнських переконань, радше навпаки – іронія та критицизм щодо християнства й надалі помітні в його працях. Тож констатовано, що звертання до релігійної ідеології та церковної структури в автора суто прагматичне: він «приглядався», що можна використати для створення ефективної націоналістичної ідеології та дієвої структури націоналістичної організації.

Визначено, що з роками інтерес до релігійних догм у Д. Донцова посилювався, тож окреслено ще один період у його політологічній творчості – містичний (хроно-

логічно не чітко обрاملений). Зауважено, що більшовизм автор сприймає як слугу диявола, тим часом українську націю, українську Церкву – як слуг Божих. Спостережено, що тексти Д. Донцова містять усе менше гострих зауваг щодо Церкви чи віри, натомість перейняті релігійним пафосом. Стверджено, що погляди Д. Донцова як публіциста і як людини на релігію та Церкву зазнали впродовж його життя кардинальних змін, зумовлених передусім історичними й частково психологічними чинниками.

Ключові слова: Церква, релігія, освіта, національна держава, інтегральний націоналізм, соціалізм, національна еліта.

Релігія та релігійні інституції в кожній організованій спільноті – це важливі регуляторні чинники суспільних відносин. Діапазон їх дії доволі широкий: від цезаропапізму чи конкордату до повного відокремлення Церкви від держави. Дмитро Донцов починав як запальний прихильник останньої моделі, а зупинився, якщо не на різновиді націоналістичного цезаропапізму/конкордату, то принаймні на визнанні ролі релігійних інституцій у функціонуванні національної держави. Зазначена проблема не втрачає актуальності впродовж тисячоліть розвитку людства, а в сучасних українських реаліях постала доволі гостро. Також не менш актуальне внутрішнє прийняття/неприйняття основ віри окремою особистістю.

Об'єкт дослідження – світогляд теоретика українського інтегрального націоналізму Д. Донцова, викладений у його основоположних працях. Предмет – причини еволюції поглядів Д. Донцова на місце і роль релігії та Церкви у функціонуванні держави загалом та національної зокрема, а також зміни у ставленні до віри і Церкви Д. Донцова як особистості.

Мета статті – простежити еволюцію поглядів теоретика інтегрального націоналізму щодо місця релігії та Церкви в національній державі й визначити причини змін його світогляду. Досягненню поставленої мети слугуватиме виконання таких завдань: 1) аналіз праць Д. Донцова, присвячених взаємодії інтегрального націоналізму (згодом – національної держави) з релігією та Церквою; 2) визначення вектора зміни світогляду публіциста; 3) виявлення причини таких змін.

Про світоглядні постулати Д. Донцова (серед яких питання «Церква–націоналізм» та «релігія–націоналізм» посідають одне з важливих місць) і про саму особу головного теоретика українського інтегрального націоналізму сьогодні є чимало публікацій, виданих в Україні та за кордоном. Безперечно, базова, стартова для дослідника в цій ділянці – праця Степана Ленкавського «Філософічні підстави “Націоналізму” Донцова» (Ленкавський, 1928). Серед діаспорних досліджень цієї теми вагомі праці Володимира Мартинця (Мартинець, 1949), Михайла Сосновського (Сосновський, 1974), Юрія Шереха (Шевельова) (Шерех, 1949), Мирослава Прокопа (Прокоп, 1973) й ін. Після відновлення Україною незалежності питання про місце релігії та Церкви в доктрині інтегрального націоналізму було предметом дослідження таких авторів, як Олександр Зайцев (Зайцев, 2011, 2013), Сергій Квіт (Квіт, 2013), Олег Баган (Баган, 2010), Василь Стефанів (Стефанів, 2008а, 2008б), Юрій Рудницький (Рудницький, 2020) та ін., однак деталізованого й поглибленого аналізу, що простежував би причинно-наслідкові зв'язки зміни поглядів головного теоретика інтегрального націоналізму щодо ролі Церкви і релігії в житті нації та національної держави, немає.

Провідний метод цього дослідження – описово-аналітичний, відтак порівняльний, частково – історичної реконструкції.

Нижче розгляну еволюцію поглядів Д. Донцова щодо ролі релігії та Церкви в житті суспільства/держави відповідно до трьох основних періодів його ідейного життя, що їх зазвичай визначають дослідники: соціал-демократичного, націоналістичного, містичного (Мислене древо, б. р.).

Соціал-демократичний (марксистський) період. Потреба суспільних реформ у Росії, студентські рухи в Санкт-Петербурзі, де навчався Д. Донцов, потужна соціалістична література з Європи, що була популярною також у Галичині, куди приїхав революціонер, Франкові: «Наша ціль – людське щастя і воля,/ Розум владний без віри основ», «Не моліться вже більше до бога.../ Бо молитва – слаба там підмога,/ Де лиш розум і труд у пригоді стає» («Вічний революціонер») (Франко, 1979, с.14), Лесині «люди робочі» з «Досвітніх огнів» та багато інших творів і подій – усе дихало соціалістичною ідеєю, яка на той час видавалася дуже прогресивною, народною, справедливою. Тож цілком закономірно, що активний юнак, який прагнув позитивних змін у суспільстві, захопився, як і багато інших талановитих людей, цією ідеологією. Головна праця Д. Донцова на цьому етапі – реферат «Школа а релігії», виголошений на 3'їзді академічної (студентської) молоді у Львові 1909 р. У цій невеликій брошурі молодий (26-річний) автор переконував, навіть агітував, що Церква з її вченням – надзвичайно шкідлива інституція в суспільному житті. Попри те, що XIX ст. мало багато наукових відкриттів, які перекреслювали релігію, говорити про її смерть, на думку доповідача, рано – вона ще залишалася активним ворогом. І цей ворог жив у школі, де ще дотепер викладали Катехизм.

Завдання школи, вважав Д. Донцов, – формувати в учнів критичне мислення, яке водночас є «важним засобом до політичної і соціальної еманіпації широких народніх мас» (Донцов, 1910, с. 8). Натомість релігія вчить покори, пасивності, некритичного сприйняття дійсності. Автор детально розглядав складові релігії: космогонію, систему моральності, культ – і на кожному етапі емоційно розвінчував віру, передусім християнство. Слова на взірць «дикість», «абсурд», «ослячі чесноти», «релігія попів», численні знаки оклику можуть свідчити про дві речі: автор пропускав сказане через серце та маємо текст умілого маніпулятора, що апелював і до розуму читача, і до його душі. Висновок щодо космогонії у Д. Донцова такий: «Прошу уявити собі, що діється в голові ученика, коли один професор викладає йому “дійсність”, а другий (катехет) – “неможливість”; ... один – закони фізики, другий – ходжене по водах» – і далі в такому ж гостро полемічному дусі (Донцов, 1910, с. 16). Оскільки текст належить соціалістові-марксистові, то не обійшлося і без економічної складової: «А між тим і професорів, і катехетів удержує одна і та сама держава» (Донцов, 1910, с. 16). Нижче знайдемо цілком категоричний марксистський постулат: Церква «є рівночасно слугою держави і капіталу» (Донцов, 1910, с. 30). І навіть просту відповідь на найскладніше екзистенційне питання: коріння релігійності мас – в «економічних і соціальних умовах життя цих мас» (Донцов, 1910, с. 35).

Щодо християнської моральності автор також категоричний: вона є «психологічним гальмом», «утримує народні маси в їх скотському існуванні і помагає їм не ремствуючи, в покорі, носити свої кайдани» (Донцов, 1910, с. 22). Щодо шкільних катехитів Д. Донцов уживав термін «денунціатори» – агенти держави, які доносять на викладачів та учнів, якщо ті не дотримуються церковних приписів. Відтак, як стверджував полеміст, порушників карають: професорів переводять на нижчі посади, учнів «віддаляють» із гімназій. Картина з катехитами виглядала справді похмуро – автор

умів досягати мети. Варто констатувати, що Д. Донцов не виступав проти свободи совісті: нехай охочі проповідують релігійні істини деінде, лишень не у школі. Забігаючи наперед, зазначу, що саме більшовики з їхньою реально втіленою «свободою віросповідання» змусять соціаліста-марксиста Д. Донцова кардинально переглянути своє бачення як марксистського вчення, так і християнських догм.

Подібна ситуація щодо кліру. Марксист нарікав, що служителі культу не лише проповідують про гріх і покуту, а сиплють прокльони на голови соціалістів. Згодом, у другій половині політичного життя, Д. Донцов захоплюватиметься «воюючою церквою», її незламністю й жертвністю, а поки що звинувачував *«ecclesia militans»* у тому, що вона кидається у вир політичного життя, підбурює, агітує заради досягнення власного *credo* (Донцов, 1910, с. 14). Свої твердження він часто аргументував «анти-демократичними» папськими енцикліками, що вийшли в 60-х роках XIX ст. Однак ще за життя автора, у 60-ті роки XX ст., відбувся Другий Ватиканський собор, що значно здемократизував католицьку доктрину (Документи, 2014). Безперечно, такий уважний публіцист, як Д. Донцов, не міг не спостерегти цих змін у діяльності Католицької Церкви. Однак письмової реакції автора конкретно на ці події немає.

Епіграфом до реферату слугували слова бельгійського соціаліста Еміля Вандервельде (Émile Vandervelde) про те, що релігія для панівного класу є засобом політичного та економічного панування. Ці марксистські тези вказують принаймні на дві обставини: Д. Донцов «сповідував» соціалізм і робив це не на основі самих гасел, а був обізнаний із тодішньою європейською політичною літературою. Загалом, брошура рясніє прізвищами європейських і менше – азійських науковців, письменників, філософів різних часів (Чарльза Дарвіна (Charles Darwin), Ернеста Геккля (Ernst Haeckel), Миколая Коперника (Mikołaj Kopernik), Іммануїла Канта (Immanuel Kant), П'єра-Сімона Лапласа (Pierre-Simon Laplace), Ісаака Нютона (Isaac Newton), Йогана Вольфганга Гете (Johann Wolfgang von Goethe), Вармунда (Adolf Warmund), Арістотеля (Αριστοτέλης), Артура Шніцлера (Arthur Schnitzler), Августа Бебеля (August Bebel), Вільяма Оккама (William of Ockham), Ернана Кортеса (Hernán Cortés), Томаша Масарика (Tomáš Masaryk), Сократа (Σωκράτης), Конфуція (孔子) та ін.), що разом із цитатами німецькою, латиною, польською надає їй «інтелектуального вигляду» і свідчить про високу ерудицію автора. А проте можна спостерігати високу частотність уживання марксистських термінів, як-от: «робочі маси», «класова держава», «ідеологія пануючих клас», «буржуазія», «економічне визволене», «ідеал соціалізму» й ін., а також відомих гасел на кшталт: «...ми, соціалдемократи, знаємо, що не “свідомість чоловіка визначає спосіб його життя, а навпаки, спосіб його життя визначає його свідомість”» (Донцов, 1910, с. 35), що надає реферату рис агітаційної літератури. До речі, покликання на праці Карла Маркса (Karl Marx) у брошурі відсутні. І ще одне спостереження: автор критикував здебільша Католицьку Церкву, добре обізнаний із папськими енцикліками, часто цитував їх та праці католицьких священників. І лише на 29-й сторінці зауважив, що Православна Церква також шкідлива для розвитку суспільства, як і Католицька. Пояснити більшу увагу до «шкідливості» саме католицизму можна, очевидно, тим, що автор користувався європейськими джерелами, а також, на мою думку, його належністю, принаймні номінальною, до православ'я. Звісно, «чуже» критикувати легше, ніж «своє». Зрештою, це лише мій висновок, що впливає із цієї доповіді, а не глибоко аргументоване твердження. До того ж, попри значно меншу увагу до Православної Церкви, автор афористично, цілком у своєму

стилі, підсумовує: якщо й існує якась різниця між Православною і Католицькою Церквою, то хіба така сама, як між дияволом і вельзевулом (Донцов, 1910, с. 30). Про регресивну роль протестантизму в рефераті не йдеться взагалі.

Передмову до реферату написав Микола Залізняк – 21-річний український соціаліст-революціонер, родом із Мелітополя, земляк Дмитра Донцова, що також емігрував до Львова, рятуючись від арешту в Російській імперії. Микола Залізняк прожив насичене політичне життя, однак згодом загинув у Пермі, у радянському концтаборі. Так-от, у передмові М. Залізняк вказував на позитивний досвід Франції, де у школах уже не викладають релігії, та на негативний – Австрії, де цього відокремлення ще не зробили. Також критикував галицьких українців, що вони, попри те, що домоглися відкриття в Австрії українських гімназій, не дбають про зміст освіти, тобто допускають викладання у школах релігії. Показово, що автор передмови використовував партійні звертання соціалістів, які сучасний читач сприймає вже як комуністичні: «Реферат тов. Донцова, який отсе йде в світ і порушує одну з пекучих сторін модернізації шкільництва взагалі» (Донцов, 1910, с. VI). Цікаво, що відповідь влади на таку антицерковну публікацію була прогнозованою, хоч і не миттєвою: лише 27 травня 1910 р. «львівський ц. к. державний прокуратор сконфіскував слідуочу брошуру» (Донцов, 1910, с. II).

Підсумовуючи, зазначу, що соціл-демократичний період у житті людини, яка формувалася на зламі XIX–XX ст., був неминучим. Також неминучими були й наслідки захоплення соціалізмом (марксизмом) – різко негативне ставлення до релігії та Церкви.

Націоналістичний період. Переорієнтація Д. Донцова від марксизму до націоналізму подібна вже не на еволюцію, а радше на революцію в його світогляді. Це відбулося після Першої світової війни. Публіцистично-науково-політична зрілість (у 1917 р. Дмитро Донцов був у прекрасному творчому віці – 34 роки, за плечима – навчання у Відні, розчарування в європейській демократії, одруження з галичанкою, життя в Берліні та Швейцарії, знайомство з помітними національно свідомими постатями, до прикладу, В'ячеславом Липинським чи Євгеном Коновальцем); відтак праця в гетьманському уряді в Києві; тривале життя в Галичині (провідна роль Греко-Католицької Церкви (особливо – митрополита Андрея Шептицького) в житті галицьких українців) – це, без сумніву, досить вагомі чинники, що вплинули на зміну ідейної орієнтації бунтівного таврійця. Хоч, на мою думку, визначальним чинником був прихід до влади більшовиків у Наддніпрянській Україні. Дмитро Донцов побачив утілення марксистських ідей в «окремо взятій країні» – СРСР – і зробив відповідні висновки.

Показово, що 1909 р. у доповіді «Школа а релігія» тоді ще марксист Д. Донцов, громлячи Церкву, негативно-іронічно відгукувався і про націю: «... натомість з'являють ся нові фетиші: “загальне добро”, “інтереси нації” та інші, не менше од господа бога проблематичні реальности, але які, про те, в ділі оглупління народу [підкреслення моє – В. С.] гратимуть ни менше важну ролю» (Донцов, 1910, с. 33). І тут через якийсь десяток років ситуація змінилася на 180 градусів: нація – уже не фетиш для одурманення народу, а абсолют, а релігія – цілком нормальний світогляд, корисний для побудови національної держави. Ба більше, націоналістичний і релігійний світогляди, виявляється, досить подібні, тож уже можна говорити про вірних католиків та вірних націоналістів. Стаття Д. Донцова цього періоду «Церква і націоналізм» (1924),

як і більшість його творів, рясніє афоризмами, однак має чітку структурування думки: старий європейський націоналізм (тобто націоналізм XIX ст.), що ґрунтувався на антиклерикалізмі, – це пережиток минулого. Натомість модерний націоналізм знаходить точки дотику з релігією, зокрема із християнством.

У Європі після війни починаються «перепросини» з Ватиканом, у Галичині «де-які націоналістичні напрямки одверто простягають руку церкві» (Донцов, 1924, с. 2). Також автор зауважив, що, виявляється, Церква таки служила нації: «Не хочу сказати, що церква відверталася від служіння національному ідеалові. Коли перед революцією таке можна було твердити про українське духовенство за Збручем, то ні в якому разі про галицьке або буковинське» (Донцов, 1924, с. 2). Як і у своєму соціалістично-марксистському минулому, Д. Донцов здебільша говорить про Католицьку Церкву. Також про Греко-Католицьку Церкву написано несподіваний позитивний пасаж – у проєкції на Православну Церкву Польщі: «Багато ... в справі оздоровлення православної церкви в Польщі могли б зробити і наше греко-католицьке духовенство. (Ріжниця вір тут не має нічого до діла)» (До процесу, 1923, с. 265). Ідеться тут про потребу внутрішньої організації, яку Православна Церква Польщі успадкувала від Російської Православної Церкви, з якої Пйотр I (Пётр I) зробив «податне знаряддя в руках уряду» настільки, що «навіть її вірні сини, як напр. В. Соловцов і Розанов, нераз звертали свої очі до далекого Риму, чекаючи від нього тої сили, що могли б відродити змиршавілий організм» (До процесу, 1923, с. 265). Цікава деталь: таврійський бунтівник називав греко-католицьке духовенство «нашим». Що це: політична гра чи ознаки певної асиміляції, «оголичення»? Безперечно, роки спілкування з галицькими націоналістами, а перед тим і соціалістами, які переважно походили зі священничих греко-католицьких родин або навчалися в греко-католицьких школах, давалися взнаки. Зрештою, Марія Бачинська, дружина Дмитра Донцова, по материнській лінії також походила зі священничої родини. Щоправда, як «наше греко-католицьке духовенство» мало б «оздоровлювати» Православну Церкву в Польщі, – автор не пояснив. Загалом, як зазначають дослідники, саме через пригнічений стан православ'я в Росії Д. Донцов більше апелював до католицизму через його «активізуючий дух» (Хорват, 1995, с. 34).

Дмитро Донцов різко заперечував постулати старого націоналізму: матеріалізм, раціоналізм і соціалізм. Зауважував, що тепер на них опираються хіба що комуністи, які «з ясністю вульгаризатора, в п'ять мінут розв'яжуть вам усяку світову проблему» (Донцов, 1924, с. 1) (щоправда, не так давно з такою самою «ясністю» розвінчував релігійні догми й він сам). Цим трьома постулатами, наче божкам, поклонялися Михайло Павлик, Михайло Драгоманов та Іван Франко. Але з настанням нового часу божки «заникли», натомість прийшов новий націоналізм, світогляд якого надзвичайно наближений до світогляду Церкви (Донцов, 1924, с. 1). На місце раціоналізму – національний догматизм. Беручи за взірць релігійне вчення, новітній націоналізм почав шукати «свого Бога». І знайшов – націю. Також матеріалізм поступився місцем ідеалізму. Якщо раніше соціалісти (і «старі» націоналісти) не сприймали думки, що «не хлібом єдиним живе людина», то тепер новий націоналізм, як і Церква, використовував різні засоби, зокрема й мистецтво, яке раніше відкидав, для досягнення своїх цілей, якими є слава, честь нації, її майбутнє. Для наближення до свого ідеалу націоналісти, наче вірні для Спасителя, готові були йти на будь-які жертви. Дмитро Донцов нагадував, що вороги новітнього націоналізму закидають йому войовничість і фанатизм. Але саме ці риси, вважав автор, надавали йому «теологічного характеру»

(Донцов, 1924, с. 1). Давній націоналізм «поклонявся», на думку Д. Донцова, соціалізму і в питанні ставлення до предків. Натомість новітній – «високо тримає прапор традиціоналізму» – як і Церква (Донцов, 1924, с. 2).

Як уже зазначено, найбільше до зміни поглядів соціаліста Д. Донцова спричинився більшовизм, його війна проти мови, традицій, родини, предків і віри, що є «фундаментом нації» (Донцов, 1967b, с. 11). Тому він був захоплений тим, що українська Церква бореться проти більшовизму, саме вона «перетворює розпорошене плем'я в свідому націю» (Донцов, 1924, с. 2). Як уже зауважено, Д. Донцов більше як критичної, так і позитивної уваги приділяв Католицькій Церкві, ніж Православній. Здається, у праці «Церква і націоналізм» можна знайти й позитивну відповідь щодо причин такої уваги. Автор навів промовисті слова Миколи Гоголя, з якими, щоправда, погодився лише частково: «Коли б ся всемогуча влада (папство) не вхопила всього в свої руки, не двигала і не кермувала народами по своєму бажанню, – Європа розсипалась би ... Вона б не вийшла з хаосу, не злилась би залізною силою ентузіазму в одну стіну, що перелякала своєю міцністю східних завойовників» (Донцов, 1924, с. 3).

Однак загалом, визнаючи багато спільного в підході до пояснення суспільних процесів і керування ними в Церкві й організованого націоналістичного руху, Д. Донцов продемонстрував технічний, інструменталістський підхід: якщо в минулому критикував Церкву, викривав її як ворога трудящих, то тепер іронізував із неї: «Для ідеалу церкви ніяка жертва не завелика ... В ім'я сього абсолюта можна спалити Содом і Гомору, грішників разом із праведниками, наслати на людськість голод, потоп, огонь і меч, підняти брата на брата» (Донцов, 1924, с. 6). Водночас зазначав, що такі методи прийнятні для націоналістів. Важко буває відрізнити, де він маніпулював церковними догмами, особливо біблійними фразами, а де – щиро вважав їх прийнятними й ефективними для «модерного», нового націоналізму. «Модерний націоналізм “нетолерантний” і “фанатичний”, бо занадто вірить у свою правду. І в тім відбивається світогляд *тої великої організації* [Церкви – В. С.], яка вчить, що “хто не зо мною, той проти мене”: яка своїх ворогів зве “зміями і кодлом гадючим”, а не простягає їм руку в ім'я “міжнародної солідарності”» (Донцов, 1924, с. 6). Про те, що Церква, передусім Греко-Католицька, не могла залишити подібні сумнівні паралелі без відповіді, є дослідження (Зайцев, Беген, Стефанів, 2011; Зайцев, 2013; Квіт, 2013; Стефанів, 2008а; Стефанів, 2008б), тут ж ідеться передовсім про внутрішню мотивацію Д. Донцова. Як людина високої ерудиції, він не міг не знати богословської інтерпретації вказаних біблійних епізодів, однак у його конструкті гарно виглядала паралель «воююча церква – воюючий націоналізм». Автор ж, на мою думку, залишався атеїстом або ж агностиком.

Містичний період. Більшість людей починають глибоко задумуватися над питаннями вічності у другій половині свого життя. Це стосується і Д. Донцова. Якщо в молодому віці він різко негативно ставився до релігії, у зрілому – сприймав її і Церкву передусім як інструменти в побудові й функціонуванні національної держави, то у старшому – спостерігаємо глибоке занурення в духовні питання, аж «до заакцептування волюнтаристичного ідеалізму, іраціоналізму і, врешті, навіть містицизму у політичній філософії» (Сосновський, 1974). Щоправда, на відміну від простого обивателя, який піклувався передусім про власне спасіння, автор і надалі переймався життям нації – духовним, містичним, вічним. Як уже зазначено, крім вікового й інших названих чинників, найголовнішим стимулом звернутися до містичного добра

було містичне зло – більшовизм. Тож містичне бачення націоналістичної боротьби почалося в Д. Донцова досить рано, власне, з його прийняттям націоналістичного світогляду. Відтак виокремлення містичного періоду в його ідейному розвитку досить умовне, хоча й зручне для періодизації.

У праці «Націоналізм» (1926), що вийшла задовго до поважного віку автора, є розділ «“Містика” і “реальне життя”», у якому він наголошував на важливості ідеалу, романтики, містики в боротьбі за національну державу. Вважав, що нам треба вчитися від рядових польських чи російських займанців (урядовців, священників, учителів), які працювали в Україні не лише задля платні, а й несли, на їхню думку, «вищу ідею» своєї нації та держави, тобто мали містичну мету. Натомість українські культурні діячі дбали передусім про освіту народу та дешеві товари в кооперативах. Інше – вище – було не на часі (Донцов, 1926). «Як віра втілюється в церкві, так національна містика – в політиці» (Донцов, 1926). У праці «Хрест проти диявола» (1949) є розділ «Тінь диявола впала на землю!», де автор із притаманною йому гострото змалював більшовизм як есхатологічне зло: «Щоб молилися ми не Святій Софії у Києві, не Святому Петрові у Римі, а намісникові Нечистого на землі» (Донцов, 1967с, с. 242). Європа боїться більшовиків, і причину він убачав у дехристиянізації Заходу, адже в Німеччині ще Отто фон Бісмарк (Otto von Bismarck) почав воювати з Церквою, а у Франції і США «усувають ... молитву з шкіл» (Донцов, 1967с, с. 243). І це бідкалася людина, яка перед тим категорично стверджувала: «Ясно, що вплив цілого християнського світогляду ... суперечить завданням школи» (Донцов, 1910, с. 18) і далі: «Церква ... завше була і є залятим ворогом всякої свободи» (Донцов, 1910, с. 28). Щоправда, з того часу минуло чотири десятиліття. До того ж, як зазначив С. Квіт, «критикам Донцова, які закидають йому атеїзм і соціалізм на початку політичної кар’єри, слід визнати, що здатність людини змінювати свої позиції через саморозвиток і критичне ставлення до дійсності, є радше позитивною характеристикою мислячої особистості» (Квіт, 2013, с. 143). Бачимо зовсім іншого автора, який усю культуру Окциденту зводить до християнства, що підтверджує історичність містичної події, коли імператор Костянтин (Constantinus) побачив на небі знак хреста і наказав зобразити його на візантійських прапорах – і тому переміг у битві. У XX ст. у Європі, констатував Д. Донцов, стирають хрести на гербах, забрали хрести зі шкіл – тому вона занепадає, диявол перемагає. Переїхавши за океан, автор побачив дехристиянізацію мегаполісів, порожні храми, натомість спостерігав ідолізацію людини: «Не треба думати, що там, де нидіє Христова наука, ... не здвигається вівтарів якоїсь нової “віри” ... здвигаються вівтарі ідолам матеріалізму» (Донцов, 1955, с. 71). Однак думка його знову й знову поверталася до більшовизму: «Большевизмові ходить передусім про зламання духу християнської людини, щоби вона “падши поклонилася” дияволу» (Донцов, 1955, с. 75). При цьому бачив у більшовизмі загрозу не лише для України, а й для людства загалом.

У передмові до збірки своїх праць «Хрестом і мечем», що вийшла 1967 р. у Торонто, 84-річний автор щиро, без іронічних стилістичних фігур, зазначив, що наша християнська цивілізація у XX ст. мусить боротися з темними силами ординського Сходу, особливо з Москвою, які намагаються «знищити релігію Христа, заступивши її релігією Маркса, Фрейда, Леніна, Троцького чи Мао-Тзе-тунга» (Донцов, 1967d, с. 7). Тому перед Києвом постає велика місія боротьби проти Москви. Цю боротьбу здійснюватиме нова еліта – нові люди, які не вступатимуть у спілку з дияволом, а

боротимуться проти нього хрестом і мечем. Від успіху цієї боротьби, пророчо зауважив Д. Донцов, залежатиме, чи буде Україна (Донцов, 1967а, с. 266). Як бачимо, мало минути понад пів століття роздумів і духовної еволюції, щоб із-під пера гострого критика Церкви та релігії почали з'являтися переконливо християнські слова.

Перспективи подальшого розвитку досліджень. Надзвичайно багата спадщина Д. Донцова потребує глибокого дослідження, осмислення із сучасної перспективи. У подальшому опрацюванні напряму «Д. Донцов і Церква, Д. Донцов і релігія» важливо продовжити герменевтику текстів публіциста, особливо «містичного» періоду, з богословської перспективи; варто дослідити на матеріалі широкої мемуаристики й епістолярію періоди в житті Д. Донцова, коли його можна було б назвати християнином-практиком; важливо глибше дослідити дитячі роки публіциста з огляду на його релігійне оточення і виховання; продовжити пошук контактів публіциста із представниками духовенства тощо.

Отже, Д. Донцов пройшов тривалий шлях релігійного формування – як особистість і публічний діяч, теоретик українського інтегрального націоналізму. У першому періоді публічного життя (марксистському) автор виступав переконаним ворогом Церкви й гострим критиком релігії. Можна також стверджувати, що він був атеїстом. У другому періоді діяльності (націоналістичному) публіцист активно обстоював значимість релігії та Церкви в організації суспільного життя, знаходив багато точок подібності між релігійним ученням та ідеологією інтегрального націоналізму, також намагався знайти паралелі між методами втілення в життя релігійних ідеалів і націоналістичних. На цьому етапі Д. Донцов досить механічно проєктував релігійні постулати та структурну організацію Церкви як суспільної інституції на діяльність й ідеологію радикального націоналістичного руху. У багатьох текстах цього періоду бачимо передусім дослідника, а не християнина – іронічність, опосередкована критика релігії та клиру залишається. Третій період формування світогляду Д. Донцова щодо релігії та Церкви (містичний) досить умовний хронологічно, оскільки схильність автора до містицизму помітна вже у працях другої половини 20-х років ХХ ст., однак тексти головного теоретика українського інтегрального націоналізму 70-х років ХХ ст. не містять ознак дослідницької препарції, натомість виявляють ознаки щирості. Умовно їх уже можна назвати християнськими. Вважаю, що таку еволюцію світогляду Д. Донцова в релігії спричинили різні історично-психологічні чинники, найголовніший із яких – втілення на практиці боротьби з релігією та Церквою в більшовицькому СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баган, О. (2010). Дмитро Донцов, вістниківство, націоналізм: питання спадщини і спадковості. В *Д. Донцов, Літературна есеїстика*. Дрогобич, 667–685.

Документи Другого Ватиканського Собору. (2014). Львів: Свічадо.

Донцов, Д. (1910). *Школа а релігія*. Виданє Українського Студентського Союзу. Львів.

Донцов, Д. (1924). *Церква і націоналізм*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16835>

Донцов, Д. (1926). *Націоналізм*. Львів. <https://www.e-reading.club/bookreader.php/1020751/dmitro-doncov-nacionalizm.html>

Донцов, Д. (1955). Проти антихриста – знак хреста. В *Д. Донцов, Московська отрута*. Торонто; Монтреаль: Спілка визволення України, 71–78.

Донцов, Д. (1967а). Від містики до політики. В *Д. Донцов, Хрестом і мечем*. Торонто, 266–318.

Донцов, Д. (1967b). Дух наших історичних традицій. В *Д. Донцов, Хрестом і мечем*. Торонто, 9–77.

Донцов, Д. (1967с). Хрест проти диявола. В *Д. Донцов, Хрестом і мечем*. Торонто, 242–266.

Донцов, Д. (1967d). *Хрестом і мечем*. Торонто.

До процесу о. Смарагда. (1923, 15 листопада). *Загравва*, 265.

Зайцев, О., Беген, О., Стефанів, В. (2011). *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*. Львів.

Зайцев, О. (2013). Доктрина Дмитра Донцова та її вплив на націоналістичний рух 1920–1940-х років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 1–18.

Квіт, С. (2013). *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет*. Львів: Галицька видавнича спілка.

Ленкавський, С. (1928). Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова. *Розбудова нації*, 7–8.

Мартинець, В. (1949). *Українське підпілля від УВО до ОУН*. Вінніпег.

Мислене древо. (б. р.). <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/Biography.html>

Прокоп, М. (1973). Дмитро Донцов (1883–1973). *Сучасність*, 5, 51–69.

Рудницький, Ю. (2020). *Дмитро Донцов. Нотатки на сторінках біографії і творів*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fa294630bc29/>

Сосновський, М. (1974). *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк.

Стефанів, В. (2008а). Дискусія між Греко-Католицькою Церквою та Організацією Українських Націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920-х – 1930-х роках. *Український визвольний рух*, 12, 32–42.

Стефанів, В. (2008б). Релігія та церква в ідеології націоналістичного руху в Україні в 1920–1930-ті роки. *Гілея: науковий вісник*, 14, 34–45.

Франко, І. (1979). *Вічний революціонер. Поезії*. Київ.

Хорват, Б. (1995). Дух католицизму. *Українські проблеми*, 1, 41–79.

Шерех, Ю. (1949). *Думки проти течії: публіцистика*. Мюнхен.

REFERENCES

Bahan, O. (2010). Dmytro Dontsov, vistnykivstvo, natsionalizm: pytannia spadshchyny i spadkovosty. In *D. Dontsov, Literaturna eseistyka*. Drohobych, 667–685 (in Ukrainian).

Dokumenty Druhoho Vatykanskoho Soboru. (2014). Lviv: Svichado (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1910). *Shkola a relihiia. Vydanie Ukrainskoho Studentskoho Soiuzu*. Lviv (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1924). *Tserkva i natsionalizm*. <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=16835> (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1926). *Natsionalizm*. Lviv. <https://www.e-reading.club/bookreader.php/1020751/dmitro-doncov-nacionalizm.html> (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1955). Proty antykhrysta – znak khresta. In *D. Dontsov, Moskovska otruta*. Toronto; Montreal: Spilka vyzvolennia Ukrainy, 71–78 (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1967a). Vid mistyky do polityky. In *D. Dontsov, Khrestom i mechem*. Toronto, 266–318 (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1967b). Dukh nashykh istorychnykh tradytsii. In *D. Dontsov, Khrestom i mechem*. Toronto, 9–77 (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1967c). Khrest proty dyiavola. In *D. Dontsov, Khrestom i mechem*. Toronto, 242–266 (in Ukrainian).

Dontsov, D. (1967d). *Khrestom i mechem*. Toronto (in Ukrainian).

Do protsesu o. Smarahda. (1923, Lystopad 15). *Zahrava*, 265 (in Ukrainian).

Zaitsev, O., Behen, O., & Stefaniv, V. (2011). *Natsionalizm i relihiia. Hreko-Katolytska Tserkva ta ukrainskyi natsionalistychnyi rukh u Halychyni (1920–1930-ti roky)*. Lviv (in Ukrainian).

Zaitsev, O. (2013). Doktryna Dmytra Dontsova ta yii vplyv na natsionalistychnyi rukh 1920–1940-kh rokiv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 24, 1–18 (in Ukrainian).

Kvit, S. (2013). *Dmytro Dontsov: ideolohichnyi portret*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Lenkavskiy, S. (1928). Filosofichni pidstavy «Natsionalizmu» Dontsova. *Rozbudova natsii*, 7–8 (in Ukrainian).

Martynets, V. (1949). *Ukrainske pidpillia vid UVO do OUN*. Vinnipeh (in Ukrainian).

Myslene drevo. (n. d.). <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/Biography.html> (in Ukrainian).

Prokop, M. (1973). Dmytro Dontsov (1883–1973). *Suchasnist*, 5, 51–69 (in Ukrainian).

Rudnytskyi, Yu. (2020). *Dmytro Dontsov. Notatky na storinkakh biohrafii i tvoriv*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fa294630bc29/> (in Ukrainian)

Sosnovskiy, M. (1974). *Dmytro Dontsov: politychnyi portret*. Niu-Iork (in Ukrainian).

Stefaniv, V. (2008a). Dyskusiia mizh Hreko-Katolytskoiu Tserkvoiu ta Orhanizatsiieiu Ukrainskykh Natsionalistiv pro aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva v 1920-kh – 1930-kh rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 12, 32–42 (in Ukrainian).

Stefaniv, V. (2008b). Relihiia ta tserkva v ideolohii natsionalistychnoho rukhu v Ukraini v 1920–1930-ti roky. *Hileia: naukovi visnyk*, 14, 34–45 (in Ukrainian).

Franko, I. (1979). *Vichnyi revoliutsioner. Poezii*. Kyiv (in Ukrainian).

Khorvat, B. (1995). Dukh katolytsyzmu. *Ukrainski problemy*, 1, 41–79 (in Ukrainian).

Sherekh, Yu. (1949). *Dumky proty techii: publitsytyka*. Miunkhen (in Ukrainian).

Vasyl STEFANIV

PhD (History)

Associate Professor of the Department of History

The Faculty of Humanities

Ukrainian Catholic University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-7069>

e-mail: stefaniv@ucu.edu.ua

DMYTRO DONTSOV AND RELIGION: EVIDENCE OF TEXTS AND CONTEXTS

The evolution of the views on religion and the Church held by D. Dontsov, the theorist of integral nationalism, is traced, with particular attention given to the historical

and psychological reasons behind these transformations. It has been established that in the first period of his public activity (the Marxist period), D. Dontsov held strongly negative views on religion, particularly regarding its teaching in schools. At that time, he believed that religion and the Church served as tools used by the state to politically and economically oppress the masses. It is revealed that these views of the young publicist were largely influenced by the widespread popularity of socialist ideas in Europe, which impacted many prominent intellectuals of the time. Socialist ideas were perceived as progressive and capable of transforming the social order for the better.

In the second period of his activity (the nationalist period), D. Dontsov acknowledges the significant role of religion and the Church in the functioning of society. He views the Church as a consolidating force in the transformation of a tribe into a nation and even notes ideological and structural similarities between integral nationalism and religion. According to Dontsov, just as the faithful serve their absolute – God – nationalists serve their own absolute – the nation. In service to their ideal, both a faithful Catholic and a committed nationalist are ready to make great sacrifices, even give their lives.

The article determined that the radical change in D. Dontsov's attitude toward religion and the Church was primarily the result of his observations of Bolshevik activity in Soviet Ukraine. The Bolsheviks actively implemented Marxist principles: destroying churches, executing priests and teachers, burning books, and, of course, banning religious education in schools – something Dontsov himself had advocated for in the 1910^s.

Despite recognizing the important educational and organizational role of the Church in social life, particularly in that of the Ukrainian people, D. Dontsov's works from that period reveal no signs of personal Christian conviction. On the contrary, irony and criticism toward Christianity remain present in his writings. Thus, his turn to religious ideology and church structure appears to be purely pragmatic: he was «observing» what could be utilized for the creation of an effective nationalist ideology and a functional structure for a nationalist organization.

Over time, D. Dontsov's interest in religious dogma intensified, prompting the identification of another phase in his political thought – the mystical period (chronologically loosely defined). He came to view Russian Bolshevism as a servant of the devil, while the Ukrainian nation and the Ukrainian Church were seen as servants of God. His later texts contain fewer sharp critiques of the Church or religion and are increasingly imbued with religious pathos. Thus, D. Dontsov's views – as both a publicist and an individual – on religion and the Church underwent profound changes throughout his life, driven primarily by historical and, to a lesser extent, psychological factors.

Key words: Church, religion, education, national state, integral nationalism, socialism, national elite.

Наталія МИСАК

*кандидат історичних наук, доцент
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
старший науковий співробітник
КЗ ЛОР «Львівський історичний музей»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-9566>
e-mail: natalia_mysak@ukr.net*

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА ДОКУМЕНТУВАННЯ ВІЙНИ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ВИДАВНИЧОГО КООПЕРАТИВУ «ЧЕРВОНА КАЛИНА»)¹

Проаналізовано проблему документування участі українців у Першій світовій війні, їх героїзму, жертвності в боротьбі за свою свободу як важливу складову історичної пам'яті. Наголошено, що в міжвоєнний період входження українських земель до складу різних державних утворень негативно позначилося на формуванні національної пам'яті. Зауважено, що в жодному з них на офіційному рівні не стимулювали цілеспрямовані кроки з документування ролі українців у бойових діях 1914–1918 рр. Акцентовано увагу на громадській ініціативі, зокрема зі середовища ветеранів, із фіксування подій воєнного лихоліття на полі бою, у запіллі (тилу) та зоні окупації російською армією. Простежено процес документування воєнних звитяг українців від зародження ініціативи ще 1914 р. до практичного втілення в повоєнний час, а також визначено соціальний портрет реалізаторів та основні джерела фінансової підтримки цього задуму.

На прикладі видавничого кооперативу «Червона калина» проаналізовано особливості увічнення пам'яті про участь українців, зокрема бійців Легіону УСС, у Першій світовій війні, у визначних битвах на г. Маківка, під Галичем, Бережанами, під г. Лисоня, над р. Стрипа тощо. Розглянуто основні видавничі проєкти кооперативу, пов'язані з документуванням героїзму українців. Значну увагу приділено напрямам діяльності місячника «Літопис Червоної калини» та річника «Історичний календар-альманах Червоної калини», що перетворилися на справжній архів мемуарної, науково-популярної, художньої літератури про військові звитяги українців. Простежено, що на їхніх сторінках систематично популяризували питання участі українців у збройних формуваннях на різних фронтах, тилового забезпечення війська, перебування під російською окупацією, у концентраційних таборах для біженців/виселенців, у полоні й на засланні.

¹ Стаття підготовлена за сприяння Національного фонду досліджень України в межах виконання проєкту «Історична пам'ять українців в умовах війни: від конфронтації до консолідації» (реєстраційний номер – 2023.03/0207).

Розглянуто жанрові особливості документування, репрезентовані не лише мемуаристикою, а й художньою прозою, історичними розвідками/нарисами, публіцистикою та поезією. Акцентовано увагу на публікації численного ілюстративного матеріалу з часу Великої війни, зокрема світлин січових стрільців, їх повсякдення на фронті й заплілі, також картин, малюнків, замальовок учасників Пресової квартири. Проаналізовано роль цих видань у меморіалізації зв'язг українців через публікацію локальних мартирологів загиблих героїв, некрологів, звітів із відкриття пам'ятних знаків на честь полеглих героїв, на місці визначних битв, упорядкування персональних і братських поховань тощо.

Ключові слова: історична пам'ять, документування, війна, меморіалізація, спогади, історичні розвідки, Українські січові стрільці, герой, видавничий кооператив «Червона калина», «Літопис Червоної калини», «Історичний календар-альманах Червоної калини».

Початок російсько-української війни з її гібридними технологіями, особливо інформаційною складовою, спрямованою на дискредитацію українства, його національних традицій й історичної пам'яті, актуалізував у суспільному дискурсі проблему документування війни та використання зафіксованих фактів, подій, думок для, по-перше, створення цілісного та релевантного уявлення про війну, її причин й перебігу, по-друге, здійснення правосуддя над військовими злочинцями, по-третє, належного вшанування героїв/жертв. У сучасному світі практикують кілька видів документування: історичне, публіцистичне, мистецьке, аудіо-, фото- і відео-документування, мемуаристика та створення его-документів із висвітленням у них суб'єктивного досвіду війни тощо. Однак усі вони відіграють важливу роль у формуванні індивідуальної і суспільної пам'яті, відтак національної ідентичності. Фіксація свідчень про війну для українців не є новим феноменом, про що свідчить досвід низки громадських ініціатив, реалізованих у першій половині ХХ ст. Вони не лише акумулювали значний матеріал про участь українців у Першій світовій війні, їхній досвід національно-визвольної боротьби, а й напрацювали методологічну базу збору свідчень, які в подальшому стали основою об'єктивного, позбавленого ідеологічних штампів, трактування національної історії. Тому завдання сучасних дослідників – активно використовувати досвід попередників для максимально ґрунтовного й різнобічного фіксування подій і злочинів війни, героїзму та жертвовності українців, що стали на захист своєї свободи.

На жаль, проблема історичних традицій документування війни в Україні, а також використання зібраних матеріалів у подальших наукових дослідженнях не достатньо висвітлена в сучасній науці. Навіть видавничі проекти чи громадські організації, які займалися збором свідчень про Першу світову війну та роль у ній українства, вивчають радше з погляду їх публіцистичної чи/та просвітницької діяльності. Серед таких публікацій варто назвати дослідження Валентини Передирій (Передирій, 2009, с. 666–673), Надії Любовець (Любовець, 2022а; Любовець, 2022b; Любовець, 2024, с. 236–250), Ірини Дружкової (Дружкова, 2019, с. 92–98). Ролі перших військових журналістів у фотодокументуванні війни присвячена стаття Романа Ратушного (Ратушний, 2021, с. 21–27).

Мета статті – на прикладі видавничого кооперативу «Червона калина», що функціював у Львові в міжвоєнний період, комплексно проаналізувати національні

традиції документування війни, розглянути основні видавничі проєкти, спрямовані на збір, систематизацію й архівування даних про події, факти та особистий досвід українців у роки Першої світової війни, спробувати визначити ступінь важливості зібраного матеріалу для подальших наукових досліджень, едукації молодших поколінь, доцільність/ефективність його використання у процесі формування історичної пам'яті та національної ідентичності.

Ініціатива документування воєнних звітів українців і меморіалізації героїв/жертв, полеглих у Першій світовій війні, виходила зі середовища національно свідомого громадянства, зокрема січового стрілецтва. Саму ідею фіксувати події воєнного лихоліття, фронтове й тилове повсякдення січових стрільців, життя населення (де) окупованих територій, за твердженням Івана Іванця, запропонували Григорій Коссак, Богдан Герасимів і він сам ще наприкінці 1914 р. Відомо, що І. Іванець у грудні того ж року навіть відлучався «з фронту на Бескиди до Мукачева та закупив фотографічний апарат, щоб освітлити ним події з життя УСС [Українських січових стрільців – *Н. М.*] на фронті» (Іванець, 1934, с. 5). Захоплення декого зі стрільців фотографією, спонукало їх фіксувати події, очевидцями, яких вони були. Авторами більшості світлин були члени Пресової квартири², зокрема «Артистичної горстки»³. Варто зауважити, що вони не просто документували війну, а й публікували фото на шпальтах різних видань. Частина світлин, які зробили вояки, у 1916 р. склала основу експозиції, присвяченої Українському легіону («Ukrainische Legion») у межах Військової виставки («Kriegsausstellung») у Відні.

Проблема документування воєнних звітів українців знову постала перед громадськістю після закінчення війни. Одним із чинників, що її актуалізував, стали повоєнні географічні трансформації в Центрально-Східній Європі, зокрема розпад Габсбурзької імперії, поява нових національних держав та суспільно-політичні й соціокультурні наслідки таких кроків для національних меншин. Самостійницькі й соборницькі ідеї українців, на відміну від поляків, не знайшли підтримки у світовій громадськості. Відновлена Польська Республіка, до складу якої ввійшли Галичина й Західна Волинь, на державному та регіональному рівнях не підтримувала меморіалізацію і героїзацію українських воїнів, що полягли в Першій світовій війні. Тому відповідальність за належне їхнє вшанування ініціювала й цілком фінансувала українська суспільність, яка усвідомлювала важливість таких кроків у процесі формування і збереження історичної пам'яті та національної ідентичності.

Відтак у середовищі колишніх вояків УСС та УГА (Української галицької армії)

² Пресова квартира – допоміжна культурно-просвітня формація УСС, яка постала на початку 1915 р. Первісно мала на меті збирати матеріали до історії січового стрілецтва, зберігати його традиції. З часом перетворилася на своєрідний центр духовного і культурно-просвітнього життя Легіону. Мала осередки на фронті, у Коші й Вишколі УСС. Фронтний осередок більшу увагу приділяв саме документуванню війни (через фотографування боїв, щоденного життя стрілецтва, інтерпретацію воєнного лихоліття за допомогою живопису, літературної та музичної творчості), кошовий акцентував діяльність над поглибленням освіти вояків, рівня їх національної свідомості (через заснування читальні й бібліотеки, курсів для неписьменних, стрілецької гімназії, низки часописів тощо). Членами Пресової квартири були: Іван Іванець, Осип Сорохтей, Теофіл Мелень, Осип Назарук, Микола Угрин-Безгрішний, Осип Курилас, Лев Лепкий, Василь Оробець, Антін Лотоцький та ін.

³ «Артистична горстка» – польовий відділ Пресової квартири УСС. До нього належали поети Роман Купчинський і Лев Лепкий, мистці Іван Іванець, Осип Курилас і Лев Гец, фотографі Теофіл Мойсейович і Василь Оробець, композитор Михайло Гайворонський тощо.

виник задум якнайповніше задокументувати військову звияту та боротьбу українців за свою державність, заснувавши для цього військово-історичне видавництво під назвою «Червона калина», яке функціювало як кооператив з обмеженою відповідальністю. Установчі збори видавництва відбулися в липні 1921 р., а свою діяльність воно розгорнуло наступного року. Керівними органами «Червоної калини» були наглядова рада, яку очолював колишній комендант куреня УСС, отаман УГА Степан Шухевич, та управа з п'яти членів. Видавництво публікувало мемуари визначних діячів, оглядові, історичні, літературні твори, «що насвітлювали змагання українського народу до самостійного державного життя» (Качор, 1983, с. 9–10), з особливим акцентом на військовій звияті і героїзмі. Редактором видань кооперативу спершу був Роман Купчинський, а згодом – Лев Лепкий.

Більшість опублікованих матеріалів стосувалися періоду Української революції, втім були мемуари, розвідки й художні твори про події Першої світової війни. В різні роки у видавництві побачили світ: п'ятитомник «Спомини з Українсько-Галицької армії (1918–1920)» (1929), спогади Олени Степанів «Напередодні великих подій: Власні переживання і думки 1912–1914 рр.» (1930) про становлення січового руху в Галичині, підготовку до війни серед української суспільності краю, особистий вибір авторки вступити до лав УСС і вирушити на фронт, видання Юрія Шкрумеляка «Поїзд мерців: картини жертв і трудів» (1922), Софії Тобілевич «Рідні гості: спогади з побуту Українських січових стрільців на Степовій Україні» (1922) про перебування і культурно-освітню роботу січовиків на Херсонщині, а ще чимало історичних праць та літературних творів, зокрема трилогія Романа Купчинського зі стрілецького життя «Заметіль» (1928), історичні повісті Богдана Лепкого «Сотниківна» (1927), Олеся Бабія «Перші стежі» (1931), гумористична поема Антіна Вільшенка «Життя і пригоди Цяпки Скоропада» (1926), п'єса для дітей про стрілецьке життя Левка Лепкого «Сон Івасика» (1922) тощо (Качор, 1983, с. 11–12).

Наймасштабнішим проєктом кооперативу були два видання, приурочені 20-річчю створення Легіону УСС. Вони мали на меті героїзувати і популяризувати роль цього військового утворення. З початку 1934 р. кооператив розпочав активну роботу з підготовки «Історії УСС» та «Альбому УСС» (назви робочі). За задумом видавців, ці книжки мали вражати монументальністю і ґрунтовніше висвітлити діяльність січового стрілецтва, показати його роль у боротьбі з ворогом у роки Великої війни та в реалізації української національної ідеї. А «Альбом» мав перетворитися на настільну книжку кожної української хати. Кооператив «Червона калина» заздалегідь звернувся до населення краю, емігрантських осередків за кордоном із проханням долучати документальний та ілюстративний матеріал (особливо світлини). До роботи над виданнями були залучені: художник Іван Іванець (для пошуку й опрацювання фотоілюстрацій), історик Іван Кревецький, а також Роман Купчинський, Осип Назарук, Богдан Гнатевич та ін. До підготовки також долучилася й видавнича секція комітету, що займався підготовкою до відзначення ювілею УСС (ЦДІАЛУ-2, арк. 18–20). Зрештою, фотоальбом побачив світ у Львові 1935 р. У ньому були опубліковані унікальні світлини не лише фронтового життя стрільців, а й тилових буднів (санітарної служби і польових шпиталів, господарської частини, кухні, дровітні, Пресової квартири, капеланів і духовного життя вояків, відзначення різних свят тощо) (Гнатевич, Лепкий, Німчук, 1935, с. 1–160). Натомість історія УСС вийшла двома окремими книжками. Перша – 1936 р. під назвою «Історія легіону Українських Січових Стрільців.

1914–1918 з 99 світлинами і 23 схемами» авторства Осипа Думіна⁴. Друга – результат спільної праці Василя Кучабського, Марка Безручка та Євгена Коновальця, продовження першого тому і стосувалася участі УСС у подіях Української революції. Вона вийшла 1937 р. під назвою «Золоті Ворота. Історія Січових стрільців 1917–1919». Особливостями цих праць був значний ілюстративний матеріал (другий том налічував 198 світлин), який на сьогодні є унікальним, адже в силу історичних обставин частина оригіналів фотографій втрачена.

У 1938 р. кооператив розпочав роботу над підготовкою до друку другого фундаментального видання з історії національних військових формувань – «Альбому УГА», приуроченого 20-річчю походу військ Української Народної Республіки (УНР) на Київ, що мав стати продовженням і завершенням фотоальбому «Українські Січові Стрільці, 1914–1920». Масштабність задуму організатори оприлюднили у зверненні до населення: «Змаганням впорядчиків книги буде віддати розвій воєнних подій в їх хронологічному порядку на тлі організаційної та державницько-творчої праці та історію УГА від перших початків до кінця на еміграції в ЧСР» (ЦДІАЛУ-1, арк 2). Попри складність поставлених завдань (брак систематизованих архівних матеріалів, ілюстрацій), видавці усвідомлювали важливість задуму й необхідність його втілення. Тому практично відразу ж звернулися до учасників національно-визвольних змагань із закликом надсилати «заховані матеріяли, документи та світлини, шкіци і рисунки та доповнити таким чином досі зібраний матеріял» (ЦДІАЛУ-1, арк 2). Але намір видати альбом до кінця 1938 р. через певні суспільно-політичні обставини здійснити так і не вдалося.

Найуспішнішими проєктами кооперативу з документування війни стали щорічник «Історичний календар-альманах Червоної калини» (1921–1939) та щомісячник «Літопис Червоної калини» (1929–1939). Перший часопис до 1925 р. виходив під назвою «Календар Червоної калини», а згодом – як «Історичний календар-альманах Червоної калини». Його редагували колишні старшини УСС Лев Лепкий, Олександр Навроцький та Іван Іванець. Змістове наповнення видання охоплювало публікації, присвячені подвигам вояків УСС та УГА, окремим постатям військових і громадсько-політичних діячів, учасників Української революції, історії визвольних змагань українців. Загалом, контент часопису представлений різножанровими групами текстів: художня література, мемуари, біографічні матеріали (некрологи, нариси, біографії), історичні огляди, матеріали й документи. Тематично більшість публікацій присвячена періоду визвольних змагань (1917–1920). Однак у кожному висвітлювали і проблему участі українців у Першій світовій війні. Цей сегмент матеріалів здебільша був репрезентований мемуарами. З-поміж них варто назвати спогади Івана Гижі про його службу у 5-му курені 33-го стрілецького австрійського полку, комплектуваному

⁴ Осип Думін (1893–1945) – сотник УСС та Армії УНР, письменник. Народився у с. Грушів на Дрогобиччині. Навчався у Львівському університеті. У 1914 р., перервавши навчання, вступив до лав УСС. У 1915 р. потрапив у російський полон, звідки разом з іншими галичанами на початку 1918 р. організував втечу. У Києві долучився до куреня УСС. 1919 р. потрапив у польський полон, звідки втік до Чехословаччини. На еміграції захопився комуністичними ідеями. У 1920 р. виїхав до Москви, а звідти до Петрограда, потім деякий час жив у Харкові й Умані. Розчарувавшись у політиці більшовиків, 1922 р. повернувся в Галичину, навчався у Таємному університеті у Львові. Згодом емігрував до Німеччини, де очолив відділ розвідки Української військової організації (УВО). Арештований Народним комісаріатом внутрішніх справ (НКВС) у Гданську (Республіка Польща), страчений у травні 1945 р.

переважно українцями, на Албанському фронті (Гижа, 1927, с. 58–64), Богдана Гнатевича про бої під Лисонею (Гнатевич, 1935, с. 30–32), Олени Губчак про особисті переживання жінки під час війни, горе і біль утрат рідних на війні (Губчакова, 1935, с. 55–56). На сторінках календаря-альманаху часто публікували й художні твори, у яких піднімали теми життя в окупації, фронтових буднів, повосенних реалій, адаптації до мирного життя, морально-психічного стану вояків. Наприклад, оповідання Василя Софроніва «Інвалід» присвячено проблемі посттравматичного синдрому у військових, його несприйняття й нерозуміння в тогочасному суспільстві. Головний герой твору Павло Бардега, переживши важку контузію, цілковито втратив інтерес до життя. Водночас зіштовхнувся з насмішками й кпинами односельців, цькуванням із боку родини, яка «терпіла» його лише заради соціальних виплат по інвалідності. Зрештою, таке існування спровокувало в колишнього вояка неконтрольовані вияви агресії, що закінчилися навмисною пожежею в домі (Софронів, 1935, с. 56–61).

«Літопис Червоної калини», за задумом засновників, мав бути популярним виданням, розрахованим на широку читацьку аудиторію, виходити у формі ілюстрованого щомісячника з історії та побуту. Проте доволі швидко перетворився на військово-історичний журнал. До 1934 р. його спільно редагували поручник УСС, письменник та журналіст Лев Лепкий і Василь Софронів-Левицький, також колишній січовий стрілець, письменник і публіцист; упродовж 1935–1939 рр. – лише останній.

Редактори обох часописів, та й члени видавничого кооперативу загалом, здебільша колишні учасники Першої світової війни й Української революції, усвідомлювали виняткову роль історичної пам'яті для формування національної самосвідомості, ідентичності українського населення краю, особливо молоді. Тому вважали в умовах бездержавності документування історії першого українського військового формування, його визначних постатей, звитяги героїв, їхньої боротьби за свободу і незалежність головними завданнями видань. Адже широка джерельна база уможливить у майбутньому дослідити минуле, дати йому об'єктивну оцінку з перспективи саме українців, а не представників інших народів/націй. Колишні вояки також розуміли багатющий потенціал свідчень про воєнну звитягу для едукції майбутніх поколінь, формування у них патріотизму, історичної пам'яті як підґрунтя національної тожсамості. Редактори навіть відчували відповідальність за цей сегмент роботи: «Наших змагань, наших досягнень, довгих і кривавих зусиль не сміємо пустити в непам'ять. Ми мусимо їх в цілій їх величч як найвірніше зберегти. Зокрема, творців минулої великої історичної доби кличе обов'язок – взиває до списання всіх цих стремлінь, всіх подвигів, злиднів і радощів, щоб тим способом зібрати в одну велику скарбницю все те, що в майбутньому стане невичерпаним жерелом самосвідомості, стане національним євангелієм для грядучих поколінь» (Зберігаймо, 1930, с. 2)

Відтак редактори зосередили увагу на зборі свідчень про війну як у формі мемуарів, так і розвідок чи/або літературних творів. Вони прагнули трансформувати індивідуальну пам'ять, мемуарно-емпатичний досвід очевидців війни та звитяги українців у соціальну пам'ять, що передаватиметься майбутнім поколінням і відіграватиме виняткову роль у формуванні національної ідентичності. Втіленню цих намірів сприяла різножанровість часописів, їхня орієнтація на широку читацьку аудиторію. У першому випуску «Літопису Червоної калини» у зверненні до читачів вказано, що видання «буде передусім історично висвітлювати і звеличувати визвольні змагання українського народу в недавньому минулому і з цією метою буде містити історичні

розвідки, спомини, оповідання і т. п., писані у тому дусі. Журнал буде містити знімки, які можуть причинитися до зілюстрування наших змагань» (ЛЧК-1, 1929). Часопис проголошував своєю метою збір різноманітних свідчень про воєнне і повоєнне лихоліття, їх систематизацію, публікацію, популяризацію серед населення. З цього приводу редколегія зазначала: «Нашим головним завданням було, перш за все, зберігати друком історичні матеріали, розкинені поки що в пам'яті учасників нашого недавнього минулого і в такім сирім виді давати їх до розпорядження наших теперішніх та майбутніх істориків. Притому, журнал наш повинен був своїм змістом плекати у своїх читачів традицію, зберігати її як цінність майбутнього» (На порозі, 1931, с. 2).

Для інформативного наповнення видання редакція періодично зверталася до очевидців війни із закликом документувати свій досвід і переживання у формі мемуарів. Вона навіть запропонувала орієнтовну для документування тематику, що охоплювала 69 пунктів, зокрема: історія УСС від заснування до 1 листопада 1918 р.; особливості мобілізації в Галичині й поза нею; функціонування збірних станиць за межами краю; епізоди героїзму вояків; некрологи; біографії героїв, особливо полеглих на полі бою; санітарні відносини; дезертирство й звільнення з армії; злочини і «гешефтарства» в армії; полонені і воєнна здобич; життя в полоні, описи втеч із неволі; жінка в армії; стрілецький гумор; військова освіта на еміграції; психічний стан вояків під час кампаній і бив тощо. Водночас редактори акцентували, що спогади «може писати кожний, хто тільки вміє писати. Все-таки всякий фахівець знає найліпше справи свого фаху і тому при описуванні різних подій найкраще вийдуть з-під його пера ті справи, на яких він визнається. Тому фронтовик повинен описувати події з фронту, організатор запілля – про організацію етапу, інтендант – про постачання і т. п.» (На порозі, 1931, с. 2–3). Також вони просили якнайповніше ілюструвати свої розповіді світлинами і малюнками.

Опубліковані в «Літописі Червоної калини» мемуари переважно репрезентовані у формі т. зв. спогадів «малих форм», спогадів-зіміток про якусь конкретну, обмежену часово-просторовими характеристиками, подію (Передирій, 2009, с. 670). Матеріали доволі різні: деякі розкривають суб'єктивну думку, емоції й почуття автора, інші – максимально об'єктивовані, наближені до жанру історичного огляду, позбавлені оціночних суджень. З-поміж найбільш висвітленої тематики варто назвати сюжетні лінії про початок війни (Миколаєвич, 1935a; Миколаєвич, 1935b; Миколаєвич, 1935c; Горбовий, 1934, с. 9–11; Чайковський, 1931, с. 13–14), найважливіші битви за участю УСС (Гончарик, 1936, с. 20–23; Гончарик, 1937, с. 9–11), вишкіл і моральний дух воїнів (Гнатевич, 1934, с. 5–9). Подекуди мемуари відображають складні, трагічні для самого автора моменти війни, пронизані болем усвідомлення неминучості, страху, безпорадності, безвихідності чи навіть несприйняття реальності. Варто згадати уривок зі спогадів угорського старшини Гета Герцега (Geta Herceg) про його перебування у форті в с. Селиська (тепер – Перемишльський повіт Підкарпатського воєводства, Республіка Польща) у жовтні 1914 р., де російські війська, потрапивши в оточення гонведів (угорська піхота), були розбиті. Найбільш гнітюче враження справили численні трупи, що кілька тижнів розкладалися. Спогади атмосферні, вражають драматизмом війни, а водночас передають складний емоційно-почуттєвий і психічний стан вояків: «Тяжка це була робота ховати трупів з дротяних засіків. Коли висвободилося їх з колючих дротів з одного боку, то вони ще глибше замотувалися з другого. Це була праця просто понад людські сили; не тільки вдихувати увесь час сморід гниючих

трупів, але і безустанно бачити перед собою голови з отвореними кривавими ротами, заверненими очима, пошарпаними ногами, подертими руками і раменами. Деколи здавалося, що все це тільки паноптікум, що такі річі в дійсності неможливі. Я зловився за голову і питав себе: чи це все правда? Задух смерти, що уносився довкола мене, дав мені відповідь» (Трупи, 1930, с. 9).

Інші блоки мемуаристики становлять спогади про діяльність різних структурних підрозділів Легіону УСС, зокрема санітарної та патронатної служб (Матвійчукова, 1931, с. 2–3), технічної сотні (Патерин, 1934, с. 2–4), Пресової квартири (Лотоцький, 1937, с. 7; Лотоцький, 1937, 3–5), а також про основні напрями культурно-просвітньої роботи стрільців: оркестр (Гайворонський, 1935, с. 12–14), театр (Гриневич, с. 4–7), стрілецьку карикатуру (Іванець, 1935b, с. 5–6), часопис «Бомба» (Іванець, 1936a, с. 7–9) тощо. Варто згадати і про підняту на шпальтах «Літопису» тему молоді та підлітків на війні, їх героїзм, юнацький максималізм, самозреченість і, зрештою, трагізм загибелі (Лисяк, 1934, с. 2). Особлива цінність цих спогадів у тому, що вони дають змогу цілісно, різнопланово, всебічно дослідити проблему участі українців у війні, її впливу на ідентифікаційні процеси, часто особистісну аксіологічну трансформацію, переосмислення цілей і завдань національної боротьби. Варто погодитися із твердженням Н. Любовець про унікальність цих текстів для розуміння «психології людини, яка жила “на війні”»: дії та думки авторів спогадів, обставини їхнього повсякденного побутування, спонукальні мотиви написання спогадів, їх винятковість для майбутніх поколінь (Любовець, 2024, с. 242). Ба більше, вони дають можливість провести паралелі між людиною війни початку ХХ ст. і сучасними воїнами та цивільним населенням в умовах російсько-української війни, визначити спільні та відмінні риси.

Ще одна проблема, репрезентована спогадами на шпальтах «Літопису», – полон і біженство/виселення. Одна частина мемуарів розкриває складні емоційні переживання, повне вір'я полонених, безвихідність становища, у якому вони опинилися, невизначеність, бажання повернутися додому (Гончарик, 1938, с. 7–10; Островерха, 1936, с. 15–18; Стечишин, 1932, с. 17–21; Терлецький, 1932a, с. 8–10), а інша – ілюструє згуртованість, самоорганізацію українців у таборах для виселенців і біженців (Олеськова, 1939a, с. 4–7; Олеськова, 1939b, с. 11–15; Терлецький, 1932b; Терлецький, 1932c).

Важлива роль часопису полягала не лише в публікації мемуарів і розвідок про участь українців у війні, а й у фіксуванні процесу меморіалізації її героїв/жертв. Редакція «Літопису» вела постійну рубрику про різні форми вшанування пам'яті про полеглих, зокрема про встановлення пам'ятних хрестів на одиничних похованнях січових стрільців, братських могилах, символічних знаків на місцях битв часу Великої війни, облаштування місць поховання, поминальні богослужіння за участю громадських товариств і політичних діячів, відкриття експозицій/музеїв, присвячених військовим поховань у Відні Івана Німчука. Починаючи розповідь про відомих українців, похованих у столиці Габсбурзької імперії ще з кінця ХVІІ ст., автор значну увагу приділив полеглим у Першій світовій війні, що знайшли вічний спочинок на Цвинтарі Слави (Heldenfriedhof) (Німчук, 1933, с. 6–8). Публікувалися численні фотоматеріали із зображенням меморіалів і пам'ятників українським воїнам, загиблим у роки Першої світової війни. Це, наприклад, світлини пам'ятника полеглим у Рогатині, спорудженого коштом громадянства Рогатинщини (проект інженера-архітектора Романа Грицяя)

(ЛЧК-2, 1929), у Раві-Руській (Пам'ятник, 1936, с. 7–8), стрілецького цвинтаря у Станіславові (ЛЧК-3, 1929), на Янівському передмісті у Львові (ЛЧК-5, 1932), у Золочеві (ЛЧК-6, 1933), пам'ятника стрільцям⁵ у с. Пісочна (тепер – Стрийського р-ну Львівської обл.) (ЛЧК-4, 1931), впорядкованих стрілецьких могил у с. Осердів біля Белза (ЛЧК-7, 1935), с. Борщовичі поблизу Львова (Качор, 1930, с. 19–20), стрільця Осипа Назаркевича в м. Ярослав (ЛЧК-8, 1936) тощо. Варто наголосити на унікальності цих світлин, адже вони в деяких випадках – єдині джерела меморіалізаційної практики українців першої половини ХХ ст., оскільки більшість зображених на них пам'ятних місць зруйнована в роки радянської окупації.

Та й сам часопис велику увагу приділяв меморіалізації та героїзації воїнів УСС. Традиційними були рубрики: «Ті, що відійшли...», де публікували некрологи нещодавно померлих стрільців, та «Посмертні згадки», де вшановували пам'ять раніше полеглих. Окрім того, періодично друкували біографічні силуетки про визначних старшин і вояків УСС та УГА.

Водночас редакція намагалася якнайширше ознайомити читачів із проблемою збереження пам'яті про героїв/жертв «великої війни». Тому постійно інформувала про відкриття експозицій, приурочених подіям війни. Зокрема, доцільно згадати висвітлення такої події, як відкриття наприкінці 1934 р. у приміщенні Національного музею у Львові, приуроченої 20-річчю створення стрілецької формації, виставки під назвою «УСС 1914–1934 рр.». Понад три сотні експонатів (світлин, картини, зокрема й батальні сцени, зброя, обмундирування, військові нагороди, особисті речі стрільців) вражали своєю детальністю і демонстрували бойову звичаю й славу УСС (Іванець, 1935а).

Доволі інформативною в часописі була й рубрика, присвячена діяльності Товариства охорони воєнних могил (ТОВМ)⁶, яке займалося реєстрацією, обліком, впорядкуванням місць поховань українських вояків, їх вшануванням. Читачів періодично інформували про основні напрями роботи організації (Інформація, 1929, с. 11–13; 3 Товариства, 1931, с. 17–18) та її філій, наприклад, у Кракові (Кабарівський, 1930, с. 17), Рогатині (Каменецький, 1930, с. 15), Чорткові (3 діяльності, 1930, с. 11) тощо.

З часом у середовищі колишніх українських вояків і громадських діячів сформувалося чітке усвідомлення необхідності меморіалізації війни як важливої складової формування історичної пам'яті українців. Зокрема, І. Німчук наголошував на винятковій ролі військових поховань у процесі становлення національної самосвідомості, особливо молоді. У статті «Пам'ятники в честь полеглих» він наголошував, що моги-

⁵ Пам'ятник УСС у с. Пісочна був споруджений коштом самих січових стрільців, а фундамент під нього в жовтні 1917 р. освятив митрополит Андрей Шептицький. Згодом пам'ятник зруйнувала радянська влада, відновлений аж 1989 р.

⁶ Товариство охорони воєнних могил – громадська організація, покликана культивувати ідеї пошани до могил українських воїнів, що полягли під час Першої світової війни й Української національної революції, а також опікуватися похованнями, утримувати їх на належному рівні тощо. Засноване у Львові в березні 1927 р. Ареалом своєї діяльності товариство проголошувало територію Польської держави. Першим головою був обраний Броніслав Янів. У різні роки його очолювали: Лев Лепкий, Павло Кривуцький, Юліан Шепарович, Ярослав Гузар. Організація спрямовувала діяльність проти політики комісації воєнних могил, а також на упорядкування могил січових стрільців, передовсім на Янівському та Личаківському кладовищах Львова, встановлення меморіальних знаків на місцях поховання українських вояків (у Рогатині, Золочеві, Раві-Руській тощо). ТОВМ мало широку мережу філій (32) і налічувало близько 3 000 членів. Припинило діяльність 1939 р.

ли українських героїв, що полягли в роки Першої світової війни, – це «наш великий національний скорб, наш найбільший моральний капітал, що його ми винесли з великої світової завірюхи», а меморіали їм – «найважніший, у нас майже самотній засіб для плекання давно перерваної і загубленої, щойно в останніх часах знову нав'язаної історичної традиції» (Німчук, 1927, с. 156).

Традиційною була рубрика про відкриття музеїв чи їхніх структурних підрозділів, присвячених військовій звитязі українців. Значну увагу «Літопис Червоної калини» приділив визначній події – відкриттю відділу воєнно-історичних пам'яток Музею Наукового товариства ім. Шевченка. Редакція опублікувала численні світлина ініціаторів і гостей цієї події, урочистостей із нагоди заснування, експозиції й окремих експонатів. А І. Іванець у статті з нагоди події наголосив на винятковій важливості цього кроку для формування історичної пам'яті, адже в такий спосіб «уфондовуємо пам'ятник героїзмові і посвяти Українських Військ, закріплюємо ідею їх чину та робимо її живою» (Іванець, 1936b). А завдання суспільства вбачав у систематичній роботі над документуванням і музеєфікацією української історії: «Наш обов'язок зберегти те, що ще можна відтворити. При свідомій, плановій праці, зможемо чимало такого зробити, за що будуть нам вдячні майбутні покоління» (Іванець, 1936b). Часопис також публікував інформацію про відкриття/функціонування експозицій/музеїв, присвячених героїзму українських вояків, за кордоном. Більшість таких установ з'являлася завдяки ініціативі й наполегливій праці українських емігрантів. Це, зокрема, Український відділ при Королівському військовому музеї у Брюсселі (Український відділ, 1931, с. 15–16), Музей визвольної боротьби України в Чехословаччині (Музей, 1934, 22–23) тощо.

Отже, документування війни – важлива й невід'ємна складова формування історичної пам'яті, а відтак запорука становлення/збереження національної ідентичності й державності. На початку ХХ ст. завдяки ініціативі колишніх українських вояків був заснований видавничий кооператив «Червона калина», який продовжив і розвинув, започатковані ще в роки Першої світової війни збір та публікацію документальних свідчень і фотографій про військову звитягу, героїзм УСС, життя українського цивільного населення в умовах російської окупації, на засланні й у таборах для біженців/виселенців. Цілеспрямована і скоординована робота з документування подій 1914–1918 рр. із часом перетворила часопис «Літопис Червоної калини» на неофіційний архів участі українців у світовій війні, їх боротьби за свою свободу, на трибуну формування національної пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Гайворонський, М. (1935). Перша орхестра УСС. *Літопис Червоної Калини*, 12, 12–14.
- Гижа, І. (1927). Останні дні на альбанському фронті. *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1928 рік*, 58–64.
- Гнатевич, Б. (1934). Вишкіл Українських Січових Стрільців. *Літопис Червоної Калини*, 10, 5–9.
- Гнатевич, Б. (1935). Лисоня 1916 – вересень 1936. *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1936 рік*, 30–32.
- Гнатевич, Б., Лепкий, Л., Німчук, І. (ред.). (1935). *Українські Січові Стрільці, 1914–1920: [фотоальбом]*. Львів.

Гончарик, Т. (1936). Бої УСС на відтинку Ужока в рр. 1914 і 1915. Уривок зі споминів. *Літопис Червоної Калини*, 1, 20–23.

Гончарик, Т. (1937). Бої УСС на горі Кобилі 1914 р. Уривки зі споминів. *Літопис Червоної Калини*, 10, 9–11.

Гончарик, Т. (1938). Петроград – Гапаранда – Вижиця. 1917–1918. Спогад. *Літопис Червоної Калини*, 12, 7–10.

Горбовий, М. (1934). Під Стриєм. Перший бій УСС сотні Дудинського. *Літопис Червоної Калини*, 3, 9–11.

Гриневиц, Я. (1936). Стрільці на сцені. *Літопис Червоної Калини*, 9, 4–7.

Губчакова, О. (1935). Листи (Воєнні спомини). *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1936 рік*, 55–56.

Дружкова, І. (2019). Сатирично-гумористичні часописи українських січових стрільців (на прикладі перших номерів «Червоної калини»). *Галичина*, 32, 92–98. <https://doi.org/10.15330/gal.32.92-98>

З діяльності Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Чорткові. (1930). *Літопис Червоної Калини*, 3, 11.

З Товариства Охорони Воєнних Могил. (1931). *Літопис Червоної Калини*, 6, 17–18.

Зберігаймо історичні цінності. (1930). *Літопис Червоної Калини*, 10, 2.

Іванець, І. (1934). Пресова квартира УСС. *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1935 рік*, 5–11.

Іванець, І. (1935a). Вистава стрілецьких памяток. *Літопис Червоної Калини*, 2, 3–4.

Іванець, І. (1935b). Стрілецька карикатура. *Літопис Червоної Калини*, 3, 5–6.

Іванець, І. (1936a). Великодня «Бомба». *Літопис Червоної Калини*, 4, 7–9.

Іванець, І. (1936b). Почин великого діла. *Літопис Червоної Калини*, 12, 3–4.

Інформація про діяльність Тов. Охорони Воєнних Могил. (1929). *Літопис Червоної Калини*, 3, 11–13.

Кабарівський, Б. (1930). З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил в Кракові. *Літопис Червоної Калини*, 2, 17.

Каменецький, Ю. (1930). З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил. Як вибудовано пам'ятник поляглим в Рогатині. *Літопис Червоної Калини*, 1, 15.

Качор, А. (1930). Могила Героїв в Борщовичах. *Літопис Червоної Калини*, 9, 19–20.

Качор, А. (1983). «Червона Калина»: 60-річчя її славної видавничої діяльності. Вінніпег.

Лисяк, С. (1934). І ми мали малих героїв... *Літопис Червоної Калини*, 2, 2.

ЛЧК-1: *Літопис Червоної Калини*. (1929). 1, 1.

ЛЧК-2: *Літопис Червоної Калини*. (1929). 2, 15.

ЛЧК-3: *Літопис Червоної Калини*. (1929). 3, 11.

ЛЧК-4: *Літопис Червоної Калини*. (1931). 6, 16.

ЛЧК-5: *Літопис Червоної Калини*. (1932). 11, 1.

ЛЧК-6: *Літопис Червоної Калини*. (1933). 1, 11.

ЛЧК-7: *Літопис Червоної Калини*. (1935). 7–8, 9.

ЛЧК-8: *Літопис Червоної Калини*. (1936). 4, 13.

Лотоцький, А. (1937a). Як дійсно було з проводом Пресової Квартири УСС? *Літопис Червоної Калини*, 4, 7.

Лотоцький, А. (1937b). Як дійсно було з проводом Пресової Квартри УСС? *Літопис Червоної Калини*, 11, 3–5.

Любовець, Н. (2022a). Перша світова війна 1914–1918 рр. у мемуарній репрезентації. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 64, 196–211. <https://doi.org/10.15407/nr.64.196109>

Любовець, Н. (2022b). Спогади про війну в сучасному вимірі: інформаційно-комунікативний потенціал. *Biography. Біографіка. Біографістика: електронне наукове видання*, 1, 32–38.

Любовець, Н. (2024). Спогади на сторінках «Літопису Червоної Калини»: джерелознавчий та інформаційно-комунікативний вимір. *Рукописна та книжкова спадщина України*, 4(35), 236–250. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.236>

Матвійчукова, Г. (1931). Спомини сестри-жалібниці. *Літопис Червоної Калини*, 9, 2–3.

Миколаєвич, О. (1935a). З мотиною на сонці. Спомини учасника від 7.X до 21.X.1914 р. (Далекойдуча стежа УСС. Верб'яз, Лавочне, Сколе, Стрий). *Літопис Червоної Калини*, 5, 9–10.

Миколаєвич, О. (1935b). З мотиною на сонці. Спомини учасника від 7.X до 21.X.1914 р. (Далекойдуча стежа УСС. Верб'яз, Лавочне, Сколе, Стрий). *Літопис Червоної Калини*, 6, 12–15.

Миколаєвич, О. (1935c). З мотиною на сонці. Спомини учасника від 7.X до 21.X.1914 р. (Далекойдуча стежа УСС. Верб'яз, Лавочне, Сколе, Стрий). *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 11–14.

Музей Визвольної Боротьби України. (1934). *Літопис Червоної Калини*, 2, 22–23.

На порозі нового року. (1931). *Літопис Червоної Калини*, 1, 2–3.

Німчук, І. (1927). Пам'ятники в честь поляглих. *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1928 рік*. Львів; Київ, 155–158.

Німчук, І. (1933). Українські могили у Відні. *Літопис Червоної Калини*, 11, 6–8.

Олеськова, І. (1939a). Гміндські типи і краєвиди. *Літопис Червоної Калини*, 7, 11–15.

Олеськова, І. (1939b). Перший день у Гмінді. Уривок із споминів. *Літопис Червоної Калини*, 6, 4–7.

Островерха, М. (1936). У московському полоні (1916–1918 рр.). *Літопис Червоної Калини*, 4, 15–18.

Пам'ятник полеглим у Раві Руській. (1936). *Літопис Червоної Калини*, 9, 7–8.

Патерин, І. (1934). Технічна сотня УСС на Лисоні. *Літопис Червоної Калини*, 6, 2–4.

Передирій, В. (2009). Матеріали до вивчення історії ЗУНР на сторінках «Літопису Червоної Калини» (1929–1939 рр.), (1991–1995 рр.): джерелознавчий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 666–673.

Ратушний, Р. (2021). Українські січові стрільці та їх роль у зародженні національної військової фотожурналістики. *Інтегровані комунікації*, 1(11), 21–27. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2021.13>

Софронів, В. (1935). Інвалід. *Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1936 рік*, 56–61.

Стечишин, С. (1932). Зі споминів полоненого. *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 17–21.

Терлецький, О. (1932а). 3 життя полонених Українців в Німеччині в 1916 році. *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 8–10.

Терлецький, О. (1932б). Як полонені Українці у вєцлярському таборі привитали революцію в 1917 році? *Літопис Червоної Калини*, 11, 6–8.

Терлецький, О. (1932с). Як полонені Українці у вєцлярському таборі привитали революцію в 1917 році? *Літопис Червоної Калини*, 12, 4–5.

Трупи в дротяних засіках. Уривок зі споминів мадярського старшини Гета Герцег про побут в Перемишлі в жовтні 1914 р. (1930). *Літопис Червоної Калини*, 1, 9–10.

Український відділ при Військовим Музею в Брюсселі. (1931). *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 15–16.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 316 (видавничий кооператив «Червона Калина» у Львові), оп. 1, спр. 1, 2 арк.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 316, оп. 1, спр. 3, 90 арк.

Чайковський, А. (1931). Як формовано Січових Стрільців у Самбірщині. *Літопис Червоної Калини*, 9, 13–14.

REFERENCES

Haivoronskyi, M. (1935). Persha orkhestra USS. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 12, 12–14 (in Ukrainian).

Hyzha, I. (1927). Ostanni dni na albanskim fronti. *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoi Kalyny na 1928 rik*, 58–64 (in Ukrainian).

Hnatevych, B. (1934). Vyshkil Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 10, 5–9 (in Ukrainian).

Hnatevych, B. (1935). Lysonia 1916 – veresen 1936. *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoi Kalyny na 1936 rik*, 30–32 (in Ukrainian).

Hnatevych, B., Lepkyi, L., & Nimchuk, I. (Eds.). (1935). *Ukrainski Sichovi Striltsi, 1914–1920: [fotoalbum]*. Lviv (in Ukrainian).

Honcharyk, T. (1936). Boi USS na vidtynku Uzhoka v rr. 1914 i 1915. Uryvok zi spomyniv. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 1, 20–23 (in Ukrainian).

Honcharyk, T. (1937). Boi USS na hori Kobyli 1914 r. Uryvky zi spomyniv. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 10, 9–11 (in Ukrainian).

Honcharyk, T. (1938). Petrohrad – Haparanda – Vyzhnytsia. 1917–1918. Spohad. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 12, 7–10 (in Ukrainian).

Horbovyi, M. (1934). Pid Stryiem. Pershyi bii USS sotni Dudynskoho. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 3, 9–11 (in Ukrainian).

Hrynevych, Ya. (1936). Striltsi na stsni. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 9, 4–7 (in Ukrainian).

Hubchakova, O. (1935). Lysty (Voienni spomyny). *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoi Kalyny na 1936 rik*, 55–56 (in Ukrainian).

Druzhkova, I. (2019). Satyrychno-humorystychni chasopysy ukraïnskykh sichovykh striltsiv (na prykladi pershykh nomeriv «Chervonoi kalyny»). *Halychyna*, 32, 92–98. <https://doi.org/10.15330/gal.32.92-98> (in Ukrainian).

Z diialnosti Filii T-va Okhorony Voiennykh Mohyl v Chortkovi. (1930). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 3, 11 (in Ukrainian).

Z Tovarystva Okhorony Voiennykh Mohyl. (1931). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 6, 17–18 (in Ukrainian).

Zberihaimo istorychni tsinnosti. (1930). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 10, 2 (in Ukrainian).

Ivanets, I. (1934). Presova kvartyra USS. *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoi Kalyny na 1935 rik*, 5–11 (in Ukrainian).

Ivanets, I. (1935a). Vystava striletskykh pamiatok. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 2, 3–4 (in Ukrainian).

Ivanets, I. (1935b). Striletska karykatura. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 3, 5–6 (in Ukrainian).

Ivanets, I. (1936a). Velykodnia «Bomba». *Litopys Chervonoi Kalyny*, 4, 7–9 (in Ukrainian).

Ivanets, I. (1936b). Pochyn velykoho dila. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 12, 3–4 (in Ukrainian).

Informatsiia pro diialnist Tov. Okhorony Voiennykh Mohyl. (1929). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 3, 11–13 (in Ukrainian).

Kabarivskiy, B. (1930). Z diialnosti Tov. Okhorony Voiennykh Mohyl v Krakovi. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 2, 17 (in Ukrainian).

Kamenetskyi, Yu. (1930). Z diialnosti Tov. Okhorony Voiennykh Mohyl. Yak vybudovano pamiatnyk poliahlym v Rohatyni. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 1, 15 (in Ukrainian).

Kachor, A. (1930). Mohyla Heroiv v Borshchovychakh. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 9, 19–20 (in Ukrainian).

Kachor, A. (1983). «Chervona Kalyna»: 60-richchia yii slavnoï vydavnychoï diialnosti. Vinnipeg (in Ukrainian).

Lysiak, S. (1934). I my maly malykh heroiv... *Litopys Chervonoi Kalyny*, 2, 2 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1929). 1, 1 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1929). 2, 15 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1929). 3, 11 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1931). 6, 16 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1932). 11, 1 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1933). 1, 11 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1935). 7–8, 9 (in Ukrainian).

Litopys Chervonoi Kalyny. (1936). 4, 13 (in Ukrainian).

Lototskyi, A. (1937a). Yak diisno bulo z provodom Presovoi Kvartyry USS? *Litopys Chervonoi Kalyny*, 4, 7 (in Ukrainian).

Lototskyi, A. (1937b). Yak diisno bulo z provodom Presovoi Kvartyry USS? *Litopys Chervonoi Kalyny*, 11, 3–5 (in Ukrainian).

Liubovets, N. (2022a). Persha svitova viina 1914–1918 rr. u memuaranii reprezentatsii. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 64, 196–211. <https://doi.org/10.15407/np.64.196109> (in Ukrainian).

Liubovets, N. (2022b). Spohady pro viinu v suchasnomu vymiri: informatsiino-komunikatyvnyi potentsial. *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka: elektronne naukove vydannia*, 1, 32–38 (in Ukrainian).

Liubovets, N. (2024). Spohady na storinkakh «Litopysu Chervonoï Kalyny»: dzhereloznavchyi ta informatsiino-komunikatyvnyi vymir. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 4(35), 236–250. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.236> (in Ukrainian).

Matviichukova, H. (1931). Spomyny sestry-zhalibnytsi. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 9, 2–3 (in Ukrainian).

Mykolaievych, O. (1935a). Z motykoïu na sontse. Spomyny uchashnyka vid 7.X do 21.X.1914 r. (Dalekoiducha stezha USS. Verbiash, Lavochno, Skole, Stryi). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 5, 9–10 (in Ukrainian).

Mykolaievych, O. (1935b). Z motykoïu na sontse. Spomyny uchashnyka vid 7.X do 21.X.1914 r. (Dalekoiducha stezha USS. Verbiash, Lavochno, Skole, Stryi). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 6, 12–15 (in Ukrainian).

Mykolaievych, O. (1935c). Z motykoïu na sontse. Spomyny uchashnyka vid 7.X do 21.X.1914 r. (Dalekoiducha stezha USS. Verbiash, Lavochno, Skole, Stryi). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 7–8, 11–14 (in Ukrainian).

Muzei Vyzvolnoi Borotby Ukrainy. (1934). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 2, 22–23 (in Ukrainian).

Na porozï novoho roku. (1931). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 1, 2–3 (in Ukrainian).

Nimchuk, I. (1927). Pamiatnyky v chest poliahlykh. *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoï Kalyny na 1928 rik*. Lviv; Kyiv, 155–158 (in Ukrainian).

Nimchuk, I. (1933). Ukrainski mohyly u Vidni. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 11, 6–8 (in Ukrainian).

Oleskova, I. (1939a). Gmindski typy i kraievdy. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 7, 11–15 (in Ukrainian).

Oleskova, I. (1939b). Pershy den u Gmindi. Uryvok iz spomyniv. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 6, 4–7 (in Ukrainian).

Ostroverkha, M. (1936). U moskovskomu poloni (1916–1918 rr.). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 4, 15–18 (in Ukrainian).

Pamiatnyk polehlym u Ravi Ruskii. (1936). *Litopys Chervonoï Kalyny*, 9, 7–8 (in Ukrainian).

Pateryn, I. (1934). Tekhnichna sotnia USS na Lysoni. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 6, 2–4 (in Ukrainian).

Peredyrii, V. (2009). Materialy do vyvchennia istorii ZUNR na storinkakh «Litopysu Chervonoï Kalyny» (1929–1939 rr.), (1991–1995 rr.): dzhereloznavchyi aspekt. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 666–673 (in Ukrainian).

Ratushnyi, R. (2021). Ukrainski sichovi striltsi ta yikh rol u zarodzhenni natsionalnoi viiskovoi fotozhurnalistyky. *Intehrovani komunikatsii*, 1(11), 21–27. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2021.13> (in Ukrainian).

Sofroniv, V. (1935). Invalid. *Istorychnyi Kaliendar-Almanakh Chervonoï Kalyny na 1936 rik*, 56–61 (in Ukrainian).

Stechyshyn, S. (1932). Zi spomyniv polonenoïho. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 7–8, 17–21 (in Ukrainian).

Terletskyi, O. (1932a). Z zhyttia polonenykh Ukraintsiv v Nimechchyni v 1916 rotsi. *Litopys Chervonoï Kalyny*, 7–8, 8–10 (in Ukrainian).

Terletskyi, O. (1932b). Yak poloneni Ukraintsi u vetsliarskomu tabori pryvytaly revoliutsiiu v 1917 rotsi? *Litopys Chervonoï Kalyny*, 11, 6–8 (in Ukrainian).

Terletskyi, O. (1932c). Yak poloneni Ukraintsi u vetsliarskomu tabori pryvytaly revoliutsiiu v 1917 rotsi? *Litopys Chervonoi Kalyny*, 12, 4–5 (in Ukrainian).

Trupy v drotianykh zasikakh. Uryvok zi spomyniv madiarskoho starshyny Geta Hertseg pro pobut v Peremysli v zhovtni 1914 r. (1930). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 1, 9–10 (in Ukrainian).

Ukrainskyi viddil pry Viiskovim Muzeiu v Briuseli. (1931). *Litopys Chervonoi Kalyny*, 7–8, 15–16 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 316 (vydavnychy kooperativ «Chervona Kalyna» u Lvovi), op. 1, spr. 1, 2 ark. (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 316, op. 1, spr. 3, 90 ark. (in Ukrainian).

Chaikovskiy, A. (1931). Yak formovano Sichovykh Striltsiv u Sambirshchyni. *Litopys Chervonoi Kalyny*, 9, 13–14 (in Ukrainian).

Nataliia MYSAK

PhD (History), Associate Professor

of the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

Senior Researcher of the MI LRC Lviv Historical Museum

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-9566>

e-mail: natalia_mysak@ukr.net

**PUBLISHING ACTIVITY AS A FORM OF DOCUMENTING THE WAR
AND PRESERVING THE HISTORICAL MEMORY OF UKRAINIANS
(ON THE EXAMPLE OF THE PUBLISHING COOPERATIVE
«CHERVONA KALYNA»)**

The problem of documenting the participation of Ukrainians in the First World War, their heroism, and sacrifice in the struggle for their freedom as an important component of historical memory has been analysed. It was emphasized that in the interwar period, the inclusion of Ukrainian lands in various state formations had a negative impact on the formation of national memory. In any of them no purposeful measures at the official level were taken to document the role of Ukrainians in the hostilities during 1914–1918. Attention has been focused on public initiative, in particular among veterans, to record the events of wartime hardships both on the battlefield, in the rear and in the zone of occupation by the Russian army. The process of documenting the military victories of Ukrainians from the inception of the initiative in 1914 to its practical implementation in the post-war period has been traced, and the social portrait of the implementers and the main sources of financial support for this idea have also been determined.

Using the example of the publishing cooperative «Chervona Kalyna», the features of perpetuating the memory of the participation of Ukrainians, in particular, the fighters of the USS Legion, in the First World War, in significant battles on Makivka, near Halych, Berezhany, near Lysoneya, over the Strypa River are analysed. The main publishing projects of the cooperative related to documenting the heroism of Ukrainians are considered. Considerable attention is paid to the areas of activity of the monthly «Chronicle of Chervona Kalyna» and the yearbook «Historical Calendar-Almanac of Chervona Kalyna», which have become a real archive of memoir, popular science, and fiction about the military exploits

of Ukrainians. It was observed that their pages systematically popularized the issues of Ukrainian participation in armed formations on various fronts, logistical support for the army, being under Russian occupation, in concentration camps for refugees/deportees, in captivity, and in exile.

The genre features of documentation, represented not only by memoirs, but also by fiction, historical investigations/essays, journalism and poetry were examined. Attention was focused on the publication of numerous illustrative material from the times of the «Great war», in particular, photographs of Sich riflemen, their daily lives at the front and in the rear, as well as paintings, drawings, and sketches by members of the Press Apartment. The role of these publications in the memorialization of the victories of Ukrainians through the publication of local martyrologies of fallen heroes, obituaries, reports on the opening of memorial signs in honour of fallen heroes at the sites of significant battles, the arrangement of personal and fraternal burials, etc. were analysed.

Key words: historical memory, documentation, war, memorialization, memories, historical research, literary works, Ukrainian Sich Riflemen, hero, publishing cooperative «Chervona Kalyna», «Chronicle of Chervona Kalyna», «Historical Calendar-Almanac of Chervona Kalyna».

Ярослав АНТОНЮК

*доктор історичних наук
науковий співробітник*

Галузевого державного архіву Служби безпеки України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

e-mail: history.volyn@gmail.com

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ДОНЕСЕННЯХ РАДЯНСЬКИХ АГЕНТІВ

Проаналізовано донесення радянських агентів про події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні. З'ясовано, що їхня більшість охоплює значно ширший хронологічний період, а досліджуваних подій стосується лише певна частина документів. Виявлено псевда 20 авторів агентурних донесень: «Герасимов», «Гущак», «Бразильський», «Чорний», «Синус», «Грот», «Ігор», «Людвіг», «Янек», «Петров», «Бистрий», «Тиса», «Кишфалуш», «Самарін», «Скалов», «Тишко», «Марко», «Карий», «Остап» і «Чумаченко». Зазначено, що їхня кількість була значно більшою. З-поміж цих авторів донесень ідентифіковано трьох: «Герасимова» (Івана Гермакіна), «Остапа» (Олексія Великдуса) і «Тису» (Миколу Бандусяка). Крім того, встановлено детальні біографічні дані «Чумаченка». На основі цієї інформації доведено, що названі особи були місцевими жителями та брали активну участь у громадсько-політичному житті регіону.

Констатовано, що агентурні повідомлення про події Карпатської України написані з 26 жовтня 1944 р. по 23 травня 1952 р., понад половину з них – у перший повоєнний рік. Зауважено, що тематично агентурні повідомлення – це переважно характеристики певних осіб або невеликих груп, які обмежуються конкретним тереном, хоча трапляються і розлогі, де автори не лише описують, а й аналізують досліджувані події.

З'ясовано, що основними темами донесень були: становлення політичних і державних інституцій, вплив на це міжнародної ситуації, «погроми» проукраїнського населення щодо євреїв, моквофілів і мадярофілів, вибори до сейму, робота в цей час на Закарпатті агентури західних розвідок, спротив «січовиків» вторгненню окупантів, діяльність диверсантів, бойові ексцеси, репресії угорської влади та шляхи порятунку, які обирали прибічники Карпатської України.

Ключові слова: Карпатська Україна, Чехословаччина, «січовики», УНО, угорці, радянські агенти, донесення, псевда.

Шлях до здобуття Україною незалежності був довгим і тернистим. Упродовж ХХ ст. на ньому траплялися найрізноманітніші противники. Однак, поза сумнівом, головний із них – радянські органи держбезпеки. Їхня агентура нанесла визвольній боротьбі найбільше шкоди. Одна з маловідомих сторінок цього процесу охоплювала короткий період існування Карпатської України. Погляд на ці події крізь призму донесень радянської агентури робить картину минулого багатограннішою, дає можливість провести верифікацію джерел і заповнити прогалини в дослідженнях.

Мета статті – проаналізувати донесення радянських агентів про події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні.

Аналізуючи попередні дослідження на цю тематику, варто виділити двотомну працю Станіслава Аржевітіна «Закарпатська Україна: викоринення Карпатської України» (Аржевітін, 2020), особливо розділи «4.2.1.», «4.2.2.» та «4.2.3.» другого тому (Аржевітін, 2020b, с. 289–511).

Основою для написання статті стали документи з фондів 2, 11, 13 та 65 Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Передусім літерна справа № 34 на «Українських націоналістів, запідозрених у зв'язках з Закордонними центрами Організації українських націоналістів (ОУН) і американо-англійськими розвідувальними органами» (ГДА СБУ-25; ГДА СБУ-15; ГДА СБУ-11; ГДА СБУ-20; ГДА СБУ-20; ГДА СБУ-28; ГДА СБУ-18) й агентурна справа «Ворожі тропи» на Закарпатський крайовий провід ОУН (ГДА СБУ-26; ГДА СБУ-30; ГДА СБУ-13; ГДА СБУ-17).

Аналізуючи названі агентурні донесення, було виявлено 20 оперативних псевд їхніх авторів: «Герасимов», «Гущак», «Бразильський», «Чорний», «Синусів», «Грот», «Ігор», «Людвіг», «Янек», «Петров», «Бистрий», «Тиса», «Кишфалуш», «Самарін», «Скалов», «Тишко», «Марко», «Карий», «Остап» і «Чумаченко». З-поміж них кількох агентів вдалося ідентифікувати: «Герасимова» (Івана Івановича Гермакіна, 1912 р. н., мешканця Перечинської округи, завербованого 23 липня 1945 р.); «Остапа» (Олексія Федоровича Великдуса, 1915 р. н., завербованого 2 червня 1946 р.) (ГДА СБУ-29, арк. 52–53); «Тису» (Миколу Михайловича Бандусяка, 1909 р. н., члена Українського національного об'єднання (УНО) в уряді Волошина, у 1958 р. – юристконсул Рахівської райспоживспілки) (ГДА СБУ-19, арк. 278); «Чумаченка», який називав себе секретарем міністра Юлія Ревая (ГДА СБУ-16, арк. 200). Щодо останнього збереглася довідка-характеристика від 10 листопада 1952 р. У ній зазначено, що «Чумаченко» народився 1901 р. у Севлюшській окрузі, закінчив учительську семінарію і до 1938 р. учителював. У 1924 р. керівник Хліборобської партії Михайло Брацайк залучив його до агітаційної роботи. Згодом став членом Соціал-демократичної партії, однак був відрахований за виступ проти керівника Антона Кекуса. У 1938 р. «Чумаченко» став одним із керівників УНО. Водночас він входив до складу редакції журналу «Учительський голос». У 1940 р. у Будапешті німці завербували «Чумаченка» в агенти під псевдо «Чорний». До приходу Червоної армії він працював службовцем на підприємстві, а в листопаді 1944 р. його схопили співробітники СМЕРШ 4-го Українського фронту. За даними «Чумаченка», у Празі було заарештовано шестеро керівників УНО, серед них і Августина Волошина. Після цього «Чумаченка» звільнили з-під варти й відправили працювати агентом у Закарпатську обл. (Аржевітін, 2020b, с. 487).

Відомо також, що про події періоду Карпатської України співробітникам радянських органів держбезпеки доповідали: «Крутий» (Євген Семенович Дзямко, 1913 р. н., комендант «Січі» у Воловській окрузі, у 1946 р. – директор Мукачівської спілки сліпих), «Марко» (Василь Васильович Лівак, 1918 р. н., «січовик» із с. Сірма Севлюшської округи, у 1949 р. – викладач Виноградівської торговельно-кооперативної школи), «Фролов» (Юрій Юрійович Долинич, 1904 р. н., «січовик» із м. Перечин, де 1949 р. працював викладачем середньої школи), «Станислав» (Василь Петрович Мазюта, 1917 р. н., «січовик» із с. Кальник Мукачівської округи, у 1949 р. – бухгалтер Закарпатської обласної промислової ради), «Луч» (Федір Михайлович Шимановський, 1905 р. н., працював у Міністерстві просвіти при уряді Волошина, а на

1953 р. – директор початкової школи с. Великі Ратовці Ужгородського р-ну), «Крук» (Іван Петрович Стен, 1912 р. н., служив поліцейським у с. Тарновка Тячівської округи при уряді Волошина, у 1953 р. – нотаріус у м. Тячів), «Борканюк» (Микола Андрійович Грицак, 1908 р. н., «січовик» із с. Росушка Рахівської округи, у 1953 р. – завуч Великобиківської середньої школи), «Родак» (Михайло Михайлович Каперлес, 1913 р. н., «січовик» із с. Великий Бичків Рахівської округи, у 1953 р. – голова сільради) (ГДА СБУ-14, арк. 14–15; ГДА СБУ-15, арк. 16–17; ГДА СБУ-21, арк. 22–24; ГДА СБУ-17, арк. 28–30; ГДА СБУ-13, арк. 31–34; ГДА СБУ-18, арк. 37–39; ГДА СБУ-16, арк. 40–41), «Молот» (активний «січовик», згодом перейшов до Комуністичної партії Західної України, де працював другим секретарем Іршавського окружного комітету), «Миронюк» (брат Августина Волошина, член УНО), «Справедливий» (керівник «січовиків» Воловської округи) (ГДА СБУ-20, арк. 168–175). Агент «Вацький» був провідником УНО у своєму селі, брав участь у засіданні «січовиків» у Хусті. У 1939–1942 рр. його неодноразово заарештовували угорці. Завербований у вересні 1945 р. співробітниками Народного комісаріату державної безпеки (Аржевітін, 2020b, с. 488). Агент «Яровий» 1915 р. н. із с. Підгоряни Мукачівського р-ну, учасник «Пласту» та «Січі». Впродовж 1939–1940 рр. мешкав у Відні, де товаришував із Юлієм Хімінцем. Завербований 21 листопада 1955 р. Агент «Бурлак» 1911 р. н. із с. Косова Поляна Рахівського р-ну. Був комендантом «Січі» в с. Ясіня, працював учителем. Завербований 30 жовтня 1945 р. Агент «Когут» 1920 р. н. із с. Старе Давидково Мукачівського р-ну. Учасник «Пласту», УНО й «Січі». Виїхав 1940 р. до Австрії. Завербований 7 жовтня 1947 р. (ГДА СБУ-24, арк. 100; ГДА СБУ-22, арк. 105; ГДА СБУ-23, арк. 126–127). Однак текстів їхніх донесень виявити не вдалося.

Агентурні повідомлення про події Карпатської України написані в період із 26 жовтня 1944 р. по 23 травня 1952 р., понад половину з яких – у перший повоєнний рік. Натомість не вдалося виявити повідомлень радянських агентів про події в Карпатській Україні, датованих 1938–1941 рр. Хоча існують документальні підтвердження, що керівництво СРСР ними цікавилася й навіть коментувало на XVIII З'їзді компартії (ГДА СБУ-27, арк. 30).

Досліджувані донесення відрізнялися за обсягом й інформативністю матеріалу. Більша частина – це окремі факти з життя Карпатської України. Переважно інформували радянські органи держбезпеки про минуле окремих осіб, зокрема симпатиків українського визвольного руху. Агент «Герасимов» інформував начальника відділу боротьби з бандитизмом Народного комісаріату внутрішніх справ Закарпатської України майора Герасимова про вчителя с. Нові Селищі Воловської округи Шафранка, який ще з 1938 р. був «активним січовиком» (ГДА СБУ-1, арк. 235). Щодо Миколи Гаврилка агент «Бразильський» доповідав: «В період Волошинського урядування Гаврилко мешкав в с. Буштино і брав активну участь в націоналістичному русі. При цьому офіційно він жодної посади не займав» (ГДА СБУ-26, арк. 265–266). Агент «Янек» 26 грудня 1945 р. інформував про жителя с. Мірча Великобerezнянської округи Михайла Штебеля: «За часів Волошина переслідував осіб, які відмовлялися вступати до “Січі” і не проявляли активності в побудові “Самостійної України”» (ГДА СБУ-11, арк. 251). Про Василя Деху агент «Карий» 31 травня 1952 р. доповідав: «Активіст і організатор загонів січовиків на Перечинщині» (Аржевітін, 2020a, с. 454). Щодо адвоката Станька в донесенні агента «Людвіга» від 21 грудня 1945 р. вказано: «За часів Волошина приїхав до Хуста, столиці “Вільної Карпатської України”, де брав

активну участь у видавництві української періодики» (ГДА СБУ-15, арк. 248–249). Агент «Скалов» 10 квітня 1946 р. інформував співробітників Міністерства державної безпеки (МДБ) про директора Мукачівської торговельної академії Августина Штефана, який був міністром уряду Волошина (Аржевітін, 2020b, с. 428). Щодо жителя с. Драгове Марамороського повіту Миколи Ришка агент «Гущак» 20 вересня 1946 р. доповідав: «В період Волошинської України Ришко був вчителем с. Драгове і комендантом місцевої “Січі”. З приходом маляр був заарештований за націоналістичну діяльність» (ГДА СБУ-20, арк. 80). Агент «Кишфалуш» 3 жовтня 1946 р. про Дребитка (ім'я не встановлено) свідчив: «У часи Волошина був директором школи у Чинадієво. За його вказівкою була знята рельєфна дошка Пушкіна, член УНО, “Січі”, емігрував до Моравії. У село приїжджав нелегально» (Аржевітін, 2020b, с. 438). Подібним було донесення «Дорошенка» від 14 лютого 1955 р. щодо діяльності Івана Рогача: «У період існування Волошинського “уряду” на Закарпатті, працював одним з редакторів газети “Нова свобода”, носив військову форму офіцера “Січі” та був довіреною особою Волошина» (ГДА СБУ-14, арк. 232).

Окремі агентурні повідомлення стосувалися групи осіб. Наприклад, «Ігоря» від 3 серпня 1945 р. (Аржевітін, 2020b, с. 417) і 23 вересня 1945 р. (ГДА СБУ-18, арк. 132–133). Агент «Петров» доповідав 8 жовтня 1945 р. начальникові Тячівського окружного відділу держбезпеки капітанові Гончарову (ім'я не встановлено) про учасників «волошинської влади»: Федора Ковалика, Михайла Борща, Юрія Ороса, Івана Ригана і Костянтина Медведя (ГДА СБУ-17, арк. 458).

Певні агентурні донесення стосувалися представників західних розвідок, які працювали в Карпатській Україні. 20 травня 1946 р. агент «Бистрий» повідомляв: «Лесюк – українець, націоналіст, директор “Дніпрофільму” в Нью-Йорку. У 1938–1939 рр. перебував на території Західної України. Практично усю діяльність здійснював у вигляді пропагування націоналістичних ідей через кінофільми, так, наприклад: показував бої чехів і січовиків, які відбувалися у Хусті. У 1939 р. був в Братиславі, звідти виїхав до Америки, забравши з собою інженера Клименка. Підтримував зв'язок на Закарпатській Україні з урядом Волошина, а також між ним і українськими націоналістами – емігрантами в Америці» (ГДА СБУ-20, арк. 13–14). У донесенні від 21 лютого 1947 р. «Бистрий» зазначав, що інженер Клименко був організатором «Січі» у Свалявській окрузі (Аржевітін, 2020b, с. 311).

Щодо окремих осіб агентурні донесення мають чіткі оціночні думки. Агент «Ігор» доповідав 23 вересня 1945 р. щодо вчителя Смерчинського: «Належить до того типу людей, які намагаються пристосуватися до будь-яких обставин і політичних змін. Як людина – розумний, енергійний, працьовитий, але позбавлений чітких ідеологічних переконань. Упродовж 1938–1939 рр., в період Волошинщини, він підтримував націоналістів. Переїхавши до Чехії, став чехофілом, а зараз вже є симпатиком радянської влади, хоче повернутися до Галичини або Закарпаття» (ГДА СБУ-18, арк. 132).

Траплялися й доволі несподівані оцінки радянськими агентами діяльності певних діячів Карпатської України. Щодо А. Волошина «Гущак» зазначав: «Він був гарячим патріотом, який увесь свій час, усі свої сили, увесь свій прибуток віддавав на народне просвітництво. У 1916 р. коли усе українське заборонили, Волошин продовжував працювати, знаходячи можливості вийти з будь-якої неприємності, “щоб лише не загинув український дух під Карпатами”. До такої заслуженої людини звертало-

ся українство, щоб бути під його захистом, керуватися його розумом і авторитетом. Адже Волошин був захисником української мови» (ГДА СБУ-25, арк. 47–48). Щодо Юліана Ревая стверджено: «Він посилено захищав інтереси вчителів і народної мови. До нього можна було звернутися за кожною проблемою і завжди отримати допомогу або цінну пораду. Це, з однієї сторони, притягувало до нього вчителів проукраїнських поглядів, а з іншої – викликало злість та ненависть інших напрямків ... Завдяки своєму розуму, енергії і реалістичному світогляду, Ревай виріс до впливової людини на Закарпатській Україні. Саме ці якості зробили його, вчителя, міністром Закарпатської України, відомим “літаючим міністром”, який здійснював свою роботу навіть у літаку між Хутом і Прагою» (ГДА СБУ-25, арк. 58–59).

Частина агентурних повідомлень стосується участі певних осіб у виборах до сейму Карпатської України. 15 серпня 1945 р. «Синусів» інформував щодо жителя с. Нове Давидково Мукачівської округи Василя Скиби: «За часів Волошинської влади був заступником голови партії УНО. Головою партії УНО в Новому Давидкові був вчитель Дубницький, який перед приходом мадяр на Закарпатську Україну емігрував до Німеччини. Скиба Василь був заступником Дубницького. В 1939 р., коли проходили вибори до сейму Карпатської України, Скиба вів активну пропаганду в партії УНО і в деяких випадках навіть примушував голосувати за Волошинську партію» (ГДА СБУ-13, арк. 300). Щодо Йосипа Охримовича з Мукачєвого агент «Тиса» 27 вересня 1949 р. доповідав: «Під час виборів він надіслав в села Корецькі і Березник уповноваженого, який повинен був усю документацію забрати у Сваляву. Прізвище його невідоме. Під час виборів в с. Березник цей уповноважений тероризував виборців. Вимагав, щоб вони віддали свої голоси за Волошина. Протокол голосування складав сам уповноважений, цифри результатів голосування проставляв незалежно від результатів виборів і кількості голосів, відданих за Волошина. Він привіз з собою із Сваляви кілька тисяч бюлетенів, які виборці залишали собі, а до конвертів клали пусті папірці. Таким чином результат виборів на користь Волошина міг складати 99 %» (Аржевітін, 2020b, с. 445–446).

Об'єктами зацікавлень радянської агентури були також родичі «січовиків». У справі-формулярі № 168 на учасника агентурної справи «Ворожі стежки» Івана Климпуша від березня 1947 р. зазначено: «В 1938–1939 рр., коли його брат Дмитро був головним комендантом націоналістичної організації “Січ” при Волошинському “уряді”, Климпуш Іван організував і очолив збройні загони “січовиків” в с. Ясіня Рахівської округи, які складалися з українських націоналістів для боротьби проти Радянського союзу за створення “Самостійної України” під протекторатом Німеччини» (ГДА СБУ-12, арк. 52).

Агент «Чорний» 4 серпня 1945 р. доповідав про відвідування ним в Ужгороді помешкання сім'ї Куцинових на вул. Різницька, 70: «У сусідній кімнаті жила дружина Федора Ревая, колишнього посла часів Волошина. Ревай правдоподібно помер в руках росіян ... Його видали люди з Хуста за те, що він їм так багато добра зробив. За те, що терпів і боровся за свій народ» (ГДА СБУ-30, арк. 297).

Агент «Тишко» доповідав 5 жовтня 1945 р., що відвідував разом з Андрієм Петричиком сестру Августина Волошина, яка проживала з монахинями у Празі. Вона скаржилася, що не знає про долю брата. Зазначала, що він й інші члени уряду не чекали арештів, оскільки не обіймали за німців жодних посад і навіть переслідувались владою протекторату. Августин Волошин останній час займався науковою діяльністю

і, враховуючи вік, політикою не цікавився. «Тишко» переглянув усі останні рукописи А. Волошина, однак нічого підозрілого в них не знайшов (Аржевітін, 2020b, с. 418).

Меншу частину агентурних повідомлень можна віднести до повноцінних аналітичних праць. Зокрема, «Записки про Тячівську округу (1936–1948 рр.)» авторства «Самаріна» (ГДА СБУ-28, арк. 125–127), «Українські націоналісти в Закарпатській Україні (колишня Підкарпатській Русі)» – «Остапа» від 23 травня 1952 р. (ГДА СБУ-21, арк. 167–169) або повідомлення «Чумаченка» від 22 березня 1951 р. (ГДА СБУ-10, арк. 195–203; Аржевітін, 2020a, с. 437–441). Оскільки їхній обсяг значно перевищує формат наукових статей, зупинюся на основних моментах, які розкривають досліджуваний період. Переважно вони дають негативні характеристики керівникам Карпатської Січі та «січовикам». Їхній хронологічний зріз виглядає так. Щодо створення органів влади зазначено: «У 1938 р. почала розширюватися існуюча до того часу як спортивна організація “Карпатська Січ”. На неї із всією енергією зразу ж накинута ОУН, підтримана увесь час німцями. Утворився тоді нездоровий психоз – усі провідні українці Закарпаття повірили ОУН, що почався процес створення “Незалежної Соборної України”. Цьому впливу піддався також й уряд Волошина, за виключенням лише двох членів – Клотурака і Перевузника – і, звичайно, цілком повірила цьому міфу “Карпатська Січ”, вплив у якій як провідники зайняли члени ОУН. Головними особами “К. С” були: Іван Роман, Іван Рогач, Степан Росоха, Дмитро Климпуш, Олег Кандиба, Роман Шухевич (псевдонім “Щука”), Гузар – останні троє, як інспіратори, не займали ключових посад» (ГДА СБУ-21, арк. 167).

Виразно негативними були агентурні повідомлення про «погроми» на Закарпатті: «“Карп. Січ” вирізнялася своєю нетерпимістю щодо усіх груп населення неукраїнського походження, а до течії великоруського спрямування (колишніх членів “Товариства Духновича”) була нещадно ворожа: заарештовувала, вчиняла побиття, засилала в концтабір і т. д., при цьому уряд Волошина “не помічав” цієї “діяльності” “Карп. Січі”» (ГДА СБУ-21, арк. 168). В іншому повідомленні зазначено: «Почалися єврейські погроми. Були розгромлені єврейські прилавки в селах Кричево і Буштин. Скрізь на місцях з’явилися свої “фюрери”. Вулицями ходили демонстранти з січовиків і кричали: “Геть москалів!”, “Хай живе вуйко Гітлер!”. Розпочалися дикі розправи і грабунки. Так закінчився 1938 р. На початку 1939 р. терор ще більше посилювався. Йшла чистка адміністративних кадрів, а у першу чергу взялися за вчителів. Вчительські організації не українського спрямування були ліквідовані. Вчителям пропонувалося вступити до українського “Вчительського товариства” або погрожували концтабором» (ГДА СБУ-28, арк. 127). В іншому донесенні вказано: «Значна група січовиків базувалася в Тячеві і почала розправу з мадярськими активістами. Поштоухом для цього був інцидент з “міністром” Волошинського уряду Федором Реваєм. Він приїхав до Тячева легковим авто, де був “жовто-блакитний” прапор. Хлопці з Тячівських лазів, які стояли натовпом на площі, побачивши цю “націоналістичну емблему”, закидали авто “міністра” камінням і, якби не чеські жандарми, які прибули на порятунк, Ревай не встиг би втекти. Присутній на площі натовп з цікавістю спостерігав цю картину і насміхався з недолугості “міністра”, жодним чином не перешкоджаючи хлопцям здійснювати зазначену розправу. Після цього з присутніх на площі жандарми заарештували до 50 чоловік» (ГДА СБУ-28, арк. 126).

Окремо варто виділити агентурні повідомлення про проведення виборів до сейму Карпатської України. Агент «Чумаченко» повідомляв: «... уряд Волошина назна-

чив день виборів в автономний сейм – 12 лютого 1939 р. Комісаром проведення виборів назначили Тячівського окружного начальника – Петра Калинюка. Постановили виставити на вибори лише один бюлетень партії – “УНО”. Крім кандидатів-українців, у ньому були представники інших національностей. Розпочалися переговори з представниками національних меншин щодо осіб, які вони планують включити до списку кандидатів у депутати сейму. Однак представники угорської меншини Гоккі, Шименфалві і Гайка на першій же нараді оголосили, що не визнають автономію Карпатської України, а вважають її територію частиною Угорщини. Чеська меншина запропонувала включити до списку кандидатів Хустського адвоката Дрбал Мілоша. Німецькі представники запропонували ввести до списку кандидатів Олдофреді Генріка з Хуста, а румунські – священника з Білої Церкви – Мойша Івана» (Аржевітін, 2020а, с. 441).

Особливо агентів цікавили випадки фальсифікацій результатів голосування: «На початку 1939 р. Волошинський уряд почав готувати скликання сейму. Були призначені вибори, які виявилися суцільною комедією і фальсифікацією. Місцеві ділки так перестаралися, що в окремих селах “проголосувало” 105, 110 або й більше відсотків виборців. Трапилося, наприклад, що в селі Чумалево до виборчих списків внесли усіх жителів, які перебували на заробітках у Бельгії, Франції або в інших країнах. Як згодом виявилось, в день виборів вони усі віддали свої голоси за Волошинський список. Таким чином виборчі комісії “доповнювали” голоси відсутніх виборців» (ГДА СБУ-28, арк. 127).

Не менш цікава сторінка – спротив «січовиків» вторгненню угорських військ: «Коли мадярські гонведи у березні 1939 р. перейшли кордон і почали окупацію, то в середовищі волошинців розпочалася паніка. Спочатку вони намагалися організувати супротив. В Тячівській окрузі оголосили мобілізацію. Хустське радіо повідомило, що Німеччина негайно надасть допомогу. Міністр Ревай кинувся до Братислави і звідти повідомив, що німецькі частини уже в дорозі і потрібно протриматися кілька днів – становище буде відновлено. Йому вдалося обдурити навіть братиславських німців, які упродовж двох днів виходили з прапорами і квітами зустрічати німецькі війська. Однак цього не трапилося, і мадяри окупували Закарпаття. У ці дні сильна паніка охопила Тячівську округу. Січовики групами втікали до Польщі, Румунії і Словаччини, територію залишали чеські військові та чиновники. Між втікаючими виникали сутички. Так, артилерійський батальйон, який ешеленом направлявся з Тячева в Буштино, був обстріляний і відповів артилерійським вогнем. При цьому було розбито синагогу в Буштино, звідки січовики вели кулеметний вогонь. Під час втечі загони січовиків грабували чехів, які евакуюювалися, а також місцеве населення. Серйозного супротиву мадярським гонведам на території Тячівської округи не було» (ГДА СБУ-28, арк. 127). Агент «Марко» повідомляв про роботу диверсантів: «Угорських і польських терористів переховували священники, російські емігранти і вихованці Мукачівської учительської семінарії. Волошинська влада почала направляти жандармерію, а пізніше направлялися січовики на чолі з Климпушем, Рогачем Іваном, Гренджою-Донським і Россохою. Це були штабні працівники січовиків, які підпорядковувалися чеському генералу Олегу Сватку, міністру внутрішніх справ і оборони на Закарпатті (розстріляний у 1943 р.). У штаб січовиків пробрались польські диверсанти і шпигуни за підробленими документами, як офіцери галицьких стрільців. Їх підривна робота довела січовиків до перестрілки з чеською жандармерією» (Аржевітін, 2020b, с. 448).

Агент «Чумаченко» щодо цих подій інформував: «Закарпатський автономний сейм проголосив Карпатську Україну самостійною республікою. Щойно вибраний президент Волошин, спільно з німецьким консулом Гофманом, по телефону звернувся до Гітлера з проханням прийняти протекторат над Самостійною Карпатською Україною. Однак Гітлер відмовився від протекторату і заявив Волошину, що доля Карпатської України вирішена інакше. Вечором того ж дня Волошин разом з Штефаном Августиним, автомобілем втік через Великий Бичків до Румунії, де через Югославію потрапив до Праги. Самостійна Карпатська Україна проіснувала всього 3–4 дні, оскільки зранку 15 березня 1939 р. угорська армія окупувала Хуст, а через два дні – усю Карпатську Україну» (Аржевітін, 2020а, с. 441).

Окремим епізодом агентурних повідомлень були репресії угорської влади щодо «січовиків». В одному з них стверджено: «15 березня 1939 р. округа була уже повністю окупована. Разом з гонведами з'явилася мадярська жандармерія. Мадяри, які втекли від січовиків, повернулися до Тячево. Повернувся нотар Гойдич, Дем'янович та інші. У селах розпочалися розправи. Тюрми були заповнені Волошинськими активістами. Під шумок зводились й особисті порахунки. Однак активності мадяр щодо викорінення українських націоналістів скоро поклали кінець. Німці “пояснили” мадярам, що українські націоналісти їм ще потрібні, і все заспокоїлося. Їх випустили з в'язниць, а багатьох навіть відновили на попередніх посадах» (ГДА СБУ-28, арк. 127).

Агент «Остап» доповідав: «... ця “К.С” виступила проти мадярської армії, без зброї і підготовки, була в основній своїй масі розстріляна мадярськими військами і добита унаслідок шаленіючого довгий час терору. У цей останній період “відзначились”, крім вищеназваних: Сергій Єфремов, Філонович, Яків Голота. Перший з них – Єфремов – петлюрівський сотник, жив на той час в Ужгороді, за якісь мальверзації грошового характеру і бухгалтерії міста, де працював, був засуджений. Отримав в останні дні існування Карпатської України призначення Головнокомандуючого і на другий день одразу втік до Братислави, кинувши свої “війська”. Здається, й досі живе в Чехословаччині, на території Словаччини. Філонович – петлюрівський полковник, два дні займав місце “Головкома”. Живе на Заході. Яків Голота з молоддю бився біля Хуста з мадярами, при цьому майже усі юнаки загинули, а сам він – старезний чоловік, живе спокійно у місті Брий в Чехословаччині» (ГДА СБУ-21, арк. 169).

Отже, зважаючи на наявні джерела, можна ствердити, що написання донесень обмежене часом – із 26 жовтня 1944 р. по 23 травня 1952 р. Із них понад половину написано впродовж 1945 р. Натомість не вдалося виявити повідомлення радянських агентів про події в Карпатській Україні, які б датувалися 1938–1941 рр. Імовірно, вони ще чекають відкриття. Щодо радянської агентури, то з'ясовано, що вона походила з місцевих жителів, які були безпосередніми учасниками події 1938–1939 рр. на теренах Карпатської України. При цьому нерідко займали в її установах керівні посади. Вдалося встановити 20 псевдо авторів донесень. Із них трьох – ідентифікувати. За інформаційним наповненням більшість повідомлень – характеристики окремих осіб, не завжди негативні. Водночас частину агентурних повідомлень можна віднести до повноцінних аналітичних праць. Вони у хронологічній послідовності детально розкривають основні періоди та події в Карпатській Україні. Подана інформація вирізняється суб'єктивним, інколи відверто ворожим, ставленням до прибічників українських націоналістичних організацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Аржевітін, С. (2020a). *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України, 1. Кам'янець-Подільський*.

Аржевітін, С. (2020b). *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України, 2. Кам'янець-Подільський*.

ГДА СБУ-1: Агентурне донесення джерела «Бистрого» від 20 травня 1946 р. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)*, ф. 11, оп. 1, спр. 1433, т. 2, арк. 13–15.

ГДА СБУ-2: Агентурне донесення джерела «Герасимова» від 27 грудня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 291, арк. 233–235.

ГДА СБУ-3: Агентурне донесення джерела «Гушака» від 20 вересня 1946 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1433, т. 2, арк. 80.

ГДА СБУ-4: Агентурне донесення джерела «Дорошенка» від 14 лютого 1955 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 232–233.

ГДА СБУ-5: Агентурне донесення джерела «Людвіга» від 21 грудня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1433, т. 1, арк. 248–249.

ГДА СБУ-6: Агентурне донесення джерела «Остапа» від 23 травня 1952 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1434, т. 2, арк. 167–169.

ГДА СБУ-7: Агентурне донесення джерела «Петрова» від 8 жовтня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 65, оп. 1, спр. С-10489, арк. 458.

ГДА СБУ-8: Агентурне донесення джерела «Синусова» від 15 серпня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 65, оп. 1, спр. С-10489, арк. 300.

ГДА СБУ-9: Агентурне донесення джерела «Тиса» від 27 вересня 1949 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1434, т. 2, арк. 132–135.

ГДА СБУ-10: Агентурне донесення джерела «Чумаченка» від 22 березня 1951 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1434, т. 2, арк. 191–203.

ГДА СБУ-11: Агентурне донесення джерела «Янека» від 26 грудня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1433, т. 1, арк. 251.

ГДА СБУ-12: Довідка за справою-формуляром № 168 учасника агентурної справи «Вражье тропы». *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1067, т. 3, арк. 52–54.

ГДА СБУ-13: Довідка на агента «Крук» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 33–34.

ГДА СБУ-14: Довідка на агента «Куртий» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 14–15.

ГДА СБУ-15: Довідка на агента «Марко» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 16–17.

ГДА СБУ-16: Довідка на агента «Родака» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 40–41.

ГДА СБУ-17: Довідка на агента «Станіслав» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 28–30.

ГДА СБУ-18: Довідка на агента УМВС Закарпатської обл. «Борканюк» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 37–39.

ГДА СБУ-19: Довідка на агента «Тису» від 7 травня 1958 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2869, арк. 278–281.

ГДА СБУ-20: Довідка про стан оперативно-чекістської роботи УМДБ Закарпатської обл. по роботі з викриття ПУНівського підпілля від 10 березня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2220, арк. 144–178.

ГДА СБУ-21: Довідка-характеристика на агента «Фролова» від 15 вересня 1953 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 2558, арк. 22–24.

ГДА СБУ-22: Довідка щодо агентів, які використовуються для протидії підривної діяльності українських буржуазних націоналістів Виноградівським райапаратом УКДБ від 1 березня 1962 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1163, т. 2, арк. 105–107.

ГДА СБУ-23: Довідка щодо агентів, які використовуються для протидії підривної діяльності українських (угорських) буржуазних націоналістів Мукачівським райапаратом УКДБ від 1 березня 1962 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1163, т. 2, арк. 126–131.

ГДА СБУ-24: Довідка щодо агентів, які використовуються для протидії підривної діяльності українських (угорських) буржуазних націоналістів Свалявським райапаратом УКДБ від 1 березня 1962 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1163, т. 2, арк. 100–103.

ГДА СБУ-25: Донесення агента «Гущака» про політичну ситуацію в Закарпатській Україні від 26 жовтня 1944 р. *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1433, т. 1, арк. 34–81.

ГДА СБУ-26: Донесення джерела «Бразильського» від 12 червня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 65, оп. 1, спр. С-10489, арк. 265–266.

ГДА СБУ-27: Контрреволюційна діяльність українських буржуазних націоналістів в Закарпатській Україні (Коротка довідка) від 1949 р. *ГДА СБУ*, ф. 13, оп. 1, спр. 377, арк. 1–127.

ГДА СБУ-28: Нотатки про Тячівську округу (1936–1948 рр.). *ГДА СБУ*, ф. 11, оп. 1, спр. 1434, т. 2, арк. 118–127.

ГДА СБУ-29: Опис особових справ агентурно-інформативної мережі 1-го відділення відділу боротьби з бандитизмом УМВС, передані в УМДБ Закарпатської обл. від лютого 1947 р. *ГДА СБУ*, ф. 2, оп. 1, спр. 685, арк. 52–70.

ГДА СБУ-30: Протокол про Куцинових джерела «Чорного» від 4 серпня 1945 р. *ГДА СБУ*, ф. 65, оп. 1, спр. С-10489, арк. 297–298.

REFERENCES

Arzhevitin, S. (2020a). *Zakarpatska Ukraina: vykorinennia Karpatskoi Ukrainy, 1.* Kamianets-Podilskyi (in Ukrainain).

Arzhevitin, S. (2020b). *Zakarpatska Ukraina: vykorinennia Karpatskoi Ukrainy, 2.* Kamianets-Podilskyi (in Ukrainain).

Ahenturne donesennia dzherela «Bystroho» vid 20 travnia 1946 r. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU)*, f. 11, op. 1, spr. 1433, t. 2, ark. 13–15 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Herasymova» vid 27 hrudnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 291, ark. 233–235 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Hushchaka» vid 20 veresnia 1946 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1433, t. 2, ark. 80 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Doroshenka» vid 14 liutoho 1955 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 232–233 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Liudviha» vid 21 hrudnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1433, t. 1, ark. 248–249 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Ostapa» vid 23 travnia 1952 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1434, t. 2, ark. 167–169 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Petrova» vid 8 zhovtnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 65, op. 1, spr. S-10489, ark. 458 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Synusova» vid 15 serpnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 65, op. 1, spr. S-10489, ark. 300 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Tysa» vid 27 veresnia 1949 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1434, t. 2, ark. 132–135 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Chumachenka» vid 22 bereznia 1951 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1434, t. 2, ark. 191–203 (in Russian).

Ahenturne donesennia dzherela «Ilaneka» vid 26 hrudnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1433, t. 1, ark. 251 (in Russian).

Dovidka za spravoiu-formuliarom № 168 uchasnyka ahenturnoi spravy «Vrazhe tropi». *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1067, t. 3, ark. 52–54 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Kruk» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 33–34 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Kurtyi» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 14–15 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Marko» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 16–17 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Rodaka» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 40–41 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Stanislav» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 28–30 (in Russian).

Dovidka na ahenta UMVS Zakarpatskoi obl. «Borkaniuk» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 37–39 (in Russian).

Dovidka na ahenta «Tysu» vid 7 travnia 1958 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2869, ark. 278–281 (in Russian).

Dovidka pro stan operativno-chekistskoi roboty UMDB Zakarpatskoi obl. po roboti z vykryttia PUNivskoho pidpillia vid 10 bereznia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2220, ark. 144–178 (in Russian).

Dovidka-kharakterystyka na ahenta «Frolova» vid 15 veresnia 1953 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 2558, ark. 22–24 (in Russian).

Dovidka shchodo ahentiv, yaki vykorystovuiutsia dlia protydii pidryvnoi diialnosti ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv Vynohradivskym raiaparatom UKDB vid 1 bereznia 1962 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1163, t. 2, ark. 105–107 (in Russian).

Dovidka shchodo ahentiv, yaki vykorystovuiutsia dlia protydii pidryvnoi diialnosti ukrainskykh (uhorskykh) burzhuaznykh natsionalistiv Mukachivskym raiaparatom UKDB vid 1 bereznia 1962 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1163, t. 2, ark. 126–131 (in Russian).

Dovidka shchodo ahentiv, yaki vykorystovuiutsia dlia protydii pidryvnoi diialnosti ukrainskykh (uhorskykh) burzhuaznykh natsionalistiv Svaliavskym raiaparatom UKDB vid 1 bereznia 1962 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1163, t. 2, ark. 100–103 (in Russian).

Donesennia ahenta «Hushchaka» pro politychnu sytuatsiiu v Zakarpatskii Ukraini vid 26 zhovtnia 1944 r. *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1433, t. 1, ark. 34–81 (in Russian).

Donesennia dzherela «Brazylskoho» vid 12 chervnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 65, op. 1, spr. S-10489, ark. 265–266 (in Russian).

Kontrevoliutsiina diialnist ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv v Zakarpatskii Ukraini (Korotka dovidka) vid 1949 r. *HDA SBU*, f. 13, op. 1, spr. 377, ark. 1–127 (in Russian).

Notatky pro Tiachivsku okruhu (1936–1948 rr.). *HDA SBU*, f. 11, op. 1, spr. 1434, t. 2, ark. 118–127 (in Russian).

Opys osobovykh sprav ahenturno-informatyvnoi merezhi 1-ho viddilennia viddilu borotby z bandytyzmmom UMVS, peredani v UMDB Zakarpatskoi obl. vid liutoho 1947 r. *HDA SBU*, f. 2, op. 1, spr. 685, ark. 52–70 (in Russian).

Protokol pro Kutsynovykh dzherela «Chornoho» vid 4 serpnia 1945 r. *HDA SBU*, f. 65, op. 1, spr. S-10489, ark. 297–298 (in Russian).

Yaroslav ANTONIUK

Doctor of Historical Sciences

Research Fellow

of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

e-mail: history.volyn@gmail.com

CARPATHIAN UKRAINE IN THE REPORTS OF SOVIET AGENTS

The purpose of the article is to analyse reports by Soviet agents about the events of 1938–1939 in Carpathian Ukraine. It was found that the vast majority of them cover a much wider chronological period. At the same time, only a certain part of the document concerns the investigation. The article discovered the pseudonyms of twenty authors of intelligence reports. In particular, «Gerasimov», «Gushchak», «Brazilsky», «Black», «Sinus», «Grot», «Ihor», «Ludvig», «Yaneka», «Petrov», «Bystrogo», «Tisu», «Kishfalusha», «Samarin», «Skalova», «Tyshka», «Marka», «Karogo», «Ostapa» and «Chumachenko». Undoubtedly, their number was much larger. Among the mentioned authors of the reports, it was possible to identify three: «Gerasimov» (Ivan Germakina); «Ostapa» (Olexii Velikdusa); «Tysa» (Mykola Bandusiak). In addition, detailed biographical data on «Chumachenko» were established. Based on this information, it was proven that the people mentioned were local residents and took an active part in the social and political life of the region.

It was established that intelligence reports about events in Carpathian Ukraine were written in the period from October 26, 1944 to May 23, 1952. More than half of them in the first post-war year. Thematically, the agency messages mentioned are mostly characteristics of certain individuals or small groups of people and are limited to a specific area. Although extensive agency messages do happen. Their authors not only describe, but also analyse the studied events.

It was found that the key topics of the reports were: the formation of political and state institutions, the influence of the international situation on it, «pogroms» of the pro-Ukrainian population against Jews, Mokvophiles and Magyarophiles, elections to the Diet, the work of Western intelligence agencies in Transcarpathia during this period, the resistance of the «Sichovites» to the invasion of the invaders, the activities of saboteurs, military excesses, repressions by the Hungarian authorities and the ways of salvation chosen by supporters of Carpathian Ukraine.

Key words: Carpathian Ukraine, Czechoslovakia, «Sichovites», UNO, Hungarians, Soviet agents, denunciation, pseudonyms.

Олександр ПАГІРЯ

кандидат історичних наук

докторант історичного факультету

Київського національного університету ім. Т. Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

e-mail: bandusak@ukr.net

МІЛІТАРИЗАЦІЯ ЖІНОЦТВА: СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧОЇ СІЧІ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938–1939)

На основі архівних матеріалів, мемуарної літератури і періодики розкрито діяльність Жіночої Січі як структурного підрозділу Карпатської Січі й організаційну форму участі жіноцтва у громадсько-політичному та парамілітарному русі в Карпатській Україні в період «чехословацької кризи» (1938–1939). Цей феномен розглянуто в ширшому історичному контексті розвитку жіночого руху на Закарпатті в міжвоєнний період і як вияв загальноєвропейської тенденції до мілітаризації суспільства, зокрема жіночої частини, в умовах наростання воєнної загрози напередодні Другої світової війни.

Встановлено, що Жіноча Січ стала першою спробою масової мілітаризації жінок українським націоналістичним рухом у міжвоєнний період. З'ясовано, що за короткий проміжок часу – від початку січня до середини березня 1939 р. – організація змогла розгорнути свою діяльність у всіх округах Карпатської України, розбудувати структуру жіночих відділів, сформувати власний однострій, провести санітарний, суспільно-політичний і розвідувальний вишколи, організувати шпиталь для поранених січовиків у Хусті. Зазначено, що, незважаючи на те, що жінки в Карпатській Січі виконували переважно допоміжні й обслуговувальні функції, їхня роль була незамінною для забезпечення потреб військового формування Карпатської України.

З'ясовано, що закарпатські жінки вперше одержали можливість створити окремий напіввійськовий підрозділ і налагодити його роботу згідно із власним баченням, здобути нові знання й опанувати нові спеціальності, розширити спектр соціальних ролей, прийнятних для них, зрештою – продемонструвати свою громадянську та національну позицію як повноцінних членів суспільства. Стверджено, що при цьому їхній вплив на діяльність та управління Карпатською Січчю залишався досить обмеженим: жінки не були представлені у складі її Головної команди та військового штабу, не мали права володіти та застосовувати зброю, не були введені нарівні з чоловіками до складу бойових підрозділів. Виявлено, що ці обмеження відповідали панівним суспільним уявленням про роль жінки, які не поширювалися на сферу збройного насильства.

Констатовано, що мілітаризація жіноцтва у Карпатській Україні була передвісником ширшої гендерної трансформації, що мала місце під час Другої світової війни, коли жінки суттєво збільшили свою присутність як у тилкових, так і бойових підрозділах збройних сил країн-учасниць.

Ключові слова: Карпатська Україна, Жіноча Січ, «чехословацька криза», мілітаризація, націоналізм.

Гендерний підхід до історії – один із провідних напрямів наукових студій на Заході, який в останні десятиліття впевнено завойовує позиції і в українській історіографії. Дослідники гендерної проблематики звертаються до осмислення ролі статей і їхніх соціальних взаємозв'язків в історичному процесі. «Повернення» жінки до історії та відтворення гендерних моделей минулого – одне з головних завдань гендерної історії. Застосування гендеру як центрального категорію аналізу процесів дає змогу розкрити історичні події в усьому їхньому багатоманітному вимірі та функційності. Значний потенціал має застосування гендерного підходу до висвітлення воєнно-історичних процесів минулого. У гендерній ерархії армію та війну традиційно вважали чоловічою справою. Водночас жінка була або повністю вилучена з мілітарної тематики, або виконувала переважно допоміжні та другорядні ролі.

Один із прикладів «особливої ролі» українського жіноцтва в історичному процесі – його участь у національно-визвольній боротьбі у XX ст. Загальновідомі факти участі дівчат і жінок у Легіоні Українських січових стрільців (УСС), українських військових формуваннях періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. (Українській галицькій армії (УГА) та Армії УНР (Української Народної Республіки)), збройної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) 1930–1950-х років. Поряд із цим менш актуалізована в історичній пам'яті участь жіноцтва у визвольних змаганнях закарпатських українців у період існування Карпатської України (1938–1939). Саме в цей час у структурі військового формування автономного краю – Карпатської Січі – були створені та на рівноправних засадах функціювали жіночі відділи – Жіноча Січ.

Проблема діяльності Жіночої Січі у складі Організації народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) у 1938–1939 рр. залишається слабо вивченою в науковій історіографії, що загалом відображає незначний інтерес дослідників до гендерних аспектів українського державного й військового будівництва напередодні Другої світової війни. Зародження та особливості розвитку жіночого руху на Підкарпатській Русі в ширшому західноукраїнському контексті досліджувала Марта Богачевська-Хом'як. Водночас формування жіночих парамілітарних структур у краї у період «чехословацької кризи» не привернуло належної уваги відомої дослідниці жіночого руху (Богачевська-Хом'як, 2018, с. 390–394). На матеріалах жіночої преси Галичини різні організаційні форми жіночого руху на Закарпатті в міжвоєнний період висвітлював пресо- та літературознавець Василь Габор (Габор, 2017, с. 197–217). Біографії засновниць і провідниць Жіночої Січі Марії Кедюлич-Химинець та Стефанії Тисовської розкрили Василь Худанич (Худанич, 2007, с. 153–154) і Сергій Федака (Федака, 2010, с. 512–513). Участь жінок у військово-політичному житті Карпатської України на обмеженій джерельній базі вивчала Інгрід Абрамович (Абрамович, 2019а, с. 41–43; Абрамович, 2019b, с. 230–233). Валерій Капелюшний і Юрій Каліберда присвятили окрему статтю діяльності Жіночої Січі, яка швидше стала спробою актуалізації наявних історіографічних та мемуарних джерел із цієї проблеми, ніж оригінальним дослідженням гендерних аспектів парамілітарного руху на Закарпатті (Капелюшний, Каліберда, 2024, с. 196–202). У цьому контексті також варто згадати публіцистичні статті Оксани Штефаньо (Штефаньо, 2012, с. 20) й Ірини Гармасій (Гармасій, 2013).

Загалом, як справедливо зазначають Михайло та Андріана Зани, комплексне вивчення громадської і політичної участі жіноцтва в державотворчих процесах Карпатської України на базі архівних документів, мемуарної літератури та періодичної преси залишається перспективною темою пошукового наукового дослідження (Зан, М., Зан, А., 2024, 83–93).

Мета статті – проактуалізувати наявні архівні матеріали, спогади та матеріали періодики із проблеми діяльності Жіночої Січі в Карпатській Україні у 1938–1939 рр. і розглянути цей феномен у ширшому історичному контексті розвитку жіночого руху на Закарпатті в міжвоєнний період та як вияв загальноєвропейської тенденції до мілітаризації суспільства, зокрема і його жіночої частини, в умовах наростання воєнної загрози напередодні Другої світової війни. Стаття є продовженням попередніх досліджень автора із проблеми парамілітарного руху в Карпатській Україні (Пагіря, 2010, с. 102–109).

У період входження Закарпаття до складу демократичної Чехословацької Республіки з конституційно гарантованими правами і свободами громадян обох статей роль жінки в суспільно-політичному та національно-культурному житті значно зросла. У міжвоєнний час український жіночий рух у краї вперше вийшов на публічну арену, що знайшло відображення в діяльності Жіночого союзу, жіночих секцій «Пласту» та «Просвіти», а також жіночого Юнацтва ОУН. Із кращим доступом до освіти в Чехословацькій державі підкарпатські жінки стали поступово опановувати раніше невідомі для них професії і сфери, брати активнішу участь у громадсько-політичному та національному житті. Як справедливо відзначає дослідниця жіночого руху М. Богачевська-Хом'як, для українського жіночого руху міжвоєнного періоду домашня господарина перестала бути жіночим ідеалом, а її місце заступила національно й політично свідомо, а також віддана громадській роботі жінка (Богачевська-Хом'як, 1995, с. 210).

Через запізнілі процеси національного відродження для українського контексту було притаманне поєднання націоналізму та фемінізму, за якого завдання емансипації жінок і гендерної рівності було підпорядковане завданням боротьби за національну емансипацію. Відтак, в умовах подвійної дискримінації української жінки – національної та гендерної – українки все ж більше переймалися національною. Провідниця жіночого руху в Галичині Мілена Рудницька наголошувала, що багато питань, які турбували жіноцтво державних народів, для українців було неактуальними, бо на перший план в умовах української дійсності виходило «національне усвідомлення жіноцтва». Поряд з ідеями соціального визволення жінки, вона акцентувала увагу на національно-організаційних завданнях у політичній, економічній та культурно-освітній сферах (Гавришко, 2014, с. 85–97).

Зародження жіночого руху на Підкарпатській Русі пов'язане із заснуванням 1923 р. Жіночого союзу під керівництвом дружини о. Августина Волошина – Ірини (з дому Петрик). На початку діяльності Жіночий союз не мав яскраво вираженого національного характеру та займався благочинною діяльністю, організовуючи обіди для сиріт і дітей із малозабезпечених сімей м. Ужгород та збір коштів на благодійних заходах. Із розвитком українського національного руху в регіоні Жіночий союз поступово почав проникати у культурно-просвітню сферу та займатися фаховою підготовкою жінок.

Новий етап у розвитку жіночого руху на Закарпатті був пов'язаний із заснуванням за ініціативи дитячої письменниці, вчительки та громадської діячки Ірини

Невицької жіночої секції при товаристві «Просвіта» в Ужгороді 1933 р. Її зусиллями 28 травня 1934 р. в Ужгороді був проведений I Жіночий з'їзд за участю 3 000–5 000 учасниць, який став першою публічною демонстрацією «свідомості закарпатського жіноцтва». Захід був приурочений 25-річчю створення першої жіночої організації у краї – «Марійської дружини» (1909). Серед присутніх було багато вчительок, які напередодні взяли участь у з'їзді Українського педагогічного товариства. На нього також прибули відомі громадсько-політичні діячки зі Східної Галичини, зокрема Олена Кисілевська, Мілена Рудницька й Ірина Павликовська, що засвідчило тісний зв'язок жіночого руху по обидва боки Карпат. Із нагоди з'їзду організаційний комітет видав брошуру під назвою «Жіноча сила». Ухвалені резолюції були політичними і проголошували не права жінки, а всіх українців. З'їзд показав зрілість та силу жіночого руху. Протягом кількох років жінки створили мережу організацій, метою якої була просвіта селянок, заснування дитячих садків, надання лікарських і господарських консультацій, фахових курсів. На 1934 р. вже існувало 250 жіночих гуртків «Просвіти», організаційно пов'язаних із Жіночим союзом. Заходами жіночої секції «Просвіти» були проведені літературні академії на честь видатних українських жінок – Марка Вовчка, Марії Заньковецької та Лесі Українки, налагоджено культурно-просвітню роботу українського спрямування серед дітей (Габор, 2017, с. 197–217).

Залучення до жіночого руху нового національно свідомого покоління, яке у 1930-х роках активно долучилося до культурно-освітньої і громадської діяльності, надало йому національного й суспільно-політичного виміру. Особлива роль у поширенні жіночого руху належала педагогічним працівникам. На відміну від Східної Галичини, на Закарпатті в міжвоєнний період не було періодичних видань жіночого спрямування, що суттєво гальмувало розвиток їхнього руху. А проте розвиток останнього засвідчив зрілість українського руху на Закарпатті. Як справедливо зазначила М. Богачевська-Хом'як, його опоненти, які дотримувалися проугорських чи проросійських поглядів, або ті, для яких «русинство» становило окрему національність, не спромоглися на розбудову навіть релігійно-філантропних товариств (Богачевська-Хом'як, 2018, с. 390).

В умовах розбудови автономної Карпатської України в 1938–1939 рр. жіночий рух прагнув закріпити свої досягнення в новій організаційній формі та розширити свій вплив на значну частину неактивного жіноцтва краю. Таку організаційну форму надала Жіноча Січ, що поєднала функції громадської суспільно-політичної організації та парамілітарної структури.

Від часу заснування Карпатської Січі (9 листопада 1938 р.) у її структурі не було окремих жіночих відділів. Однак уже на I З'їзді Карпатської Січі 4 грудня 1938 р. у Хусті питання залучення жіноцтва до товариства стояло на порядку денному. Зокрема, у планах військово-організаційної розбудови ОНОКС передбачали створити у складі ради (штабу) окрему референтуру жіночих відділів і заснувати організацію «Жіноча Січ» (Наступ-1, с. 4). У брошурі «У що вірить і за що змагається “Карпатська Січ”» зазначено, що ОНОКС організує жіноцтво «для всяких помічних оборонних потреб» (Наступ-1, с. 5).

Для обговорення структури та завдань жіночого крила Карпатської Січі 12 грудня 1938 р. у Хусті відбулися збори представниць жіночого руху, на яких було ухвалено рішення про організацію Жіночої Січі на чолі з учителькою С. Тисовською.

Найближчим часом мала розпочатися робота на курсах першої медичної допомоги та куховарення для потреб січовиків (Габор, 2017, с. 210).

Ще до офіційного створення окремого жіночого підрозділу у складі Карпатської Січі жінки вступали до складу добровольчих паламітарних структур на території Підкарпатської Русі. Так, в оперативному донесенні Східномалопольського округу Прикордонної охорони Польщі за жовтень 1938 р. повідомляли про участь жінок у військових формуваннях на чехословацькому боці кордону, які як відзнаку носили пов'язку Червоного Хреста (ASG, s. 326–335).

Так, 1 січня 1939 р. в офіційному органі Карпатської Січі – газеті «Наступ» – було оголошено про появу у структурі Ради ОНОКС Головної референтури жіночих відділів на чолі зі С. Тисовською, а також відповідних референтур при окружних і районних командах. Їхнім завданням було визначено створення осередків Жіночої Січі на місцях та проведення різних вишколів (Наступ-3, с. 4). Заступницею командантки й організаційним референтом Жіночої Січі стала М. Химинець, яка ще наприкінці 1938 р., перебуваючи у Відні, розробила детальний план організації та діяльності жіночих відділів ОНОКС (Химинець Ю., 1996, с. 362). У межах Головної референтури жіночих відділів Січі невдовзі постали такі референтури: організаційна, вишколу, санітарна, мистецька та дитячих садків (Нова Свобода, 1939, с. 2).

Водночас було опубліковане звернення Головної команди Карпатської Січі до свідомого українського жіноцтва із закликом долучатися разом із чоловіками до боротьби за утвердження української державності, вступати до лав ОНОКС, організовувати жіночі січові відділи в населених пунктах Карпатської України, вишколювати місцевих провідниць та організаторок січового руху, засновувати районні й окружні референтури. «Нехай не лишиться ні одна українська жінка поза рамцями січової організації», – писали автори звернення (Наступ-3, с. 3; Діло-1, с. 6).

Також були розповсюдженні інструкції для заснування жіночих відділів і референтур при окружних та районних командах Карпатської Січі. За потреби в межах референтур могли створювати субреферентури організації, вишколу тощо. У документі був наказ негайно приступити до створення по селах відділів із жінок і дівчат. Їхні списки мали бути подані до Головної референтури в Хусті (Наступ-3, с. 4).

Виконуючи ці вказівки, вже 9 січня 1939 р. відбулися установчі збори жіночого відділу у Великому Бичкові Рахівського округу, куди записалося 45 дівчат, розподілених у 3 рої (гуртки). До складу місцевої районної референтури ввійшли місцеві вчительки: референтка Анна Ткачуківна, її заступниця Анна Сурупова та писарка Марія Підмалівна. На зборах були зачитані реферати п. Маркуш (ім'я не встановлено) на тему «Завдання жінки в ОНОКС», Олени Коперльос «Чистота мови», районного команданта Павла Волощука про «Значення Січі для українського народу» та ін. (Наступ-7, с. 3).

У доповіді п. Маркуш зазначила: «Велике значіння для нас, українських жінок, має “Карпатська Січ”. Сьогодні жінка має ті самі права, що й мужчина з політичної сторони. Однак далеко більше завдання паде на жінку. Вона є матір'ю, господинею і виховницею. Щоби вона, тобто жінка-мати, могла виховувати нам молоду генерацію, свідому, як національно, так і політично, мусить бути сама добре підготована. Завданням нашої організації є виховати свідомих жінок, щоби в часі потреби могли стати на поміч мужчинам, які підуть на фронт ... Жінка працює як санітарка, а головню як розвідчиця. Жінка має ліпшу нагоду доступити до всіх тайн державного

життя ... Маємо гуртувати жінок менш свідомих і привчати їх пізнавати свій рідний край, щоби вони могли підбадьорувати і заохочувати наших борців, котрі будуть на фронті. На мою думку, завданням жінки є стати свідомою виховницею й організаторкою в молодій Карпатській Україні, і то на полі політичнім, культурнім і виховнім» (ЦДАВО, арк. 46–48).

На початку січня 1939 р. про своє створення оголосив жіночий відділ у складі двох роїв на чолі з учителькою С. Грицевою у с. Малий Бичків. Менші відділи також постали в Кобилецькій Полянці (3 осіб) та Росішці (10 осіб) Рахівського округу (Наступ-7, с. 3). 15 січня 1939 р. відбулися установчі збори жіночих відділів (40 осіб) при окружній команді в Перечині, які відкрив окружний командант учитель Степан Прокоп. На них було обрано склад окружної референтури жіночих відділів у такому складі: референтки А. Долиничевої, її заступниці проф. М. Панькевич і писарки А. Цмурівни. На з'їзді з рефератами виступали проф. І. Романченко та учитель Ю. Долинич¹ (Наступ-4, с. 3). 22 січня 1939 р. новостворені жіночі відділи взяли участь у святкуванні Дня Соборності України в Перечині (Наступ-8, с. 3), а згодом – у підготовці до виборів до Сейму Карпатської України (12 лютого 1939 р.).

Діяльність окружного осередку Жіночої Січі відбувалася у формі щотижневих зборів, на яких січовички виголошували реферати на важливі історичні та національні теми, читали жіночу пресу зі Східної Галичини, вели суспільно-політичні дискусії. Крім русинок-українок, до складу Жіночої Січі зголошувалися також представниці єврейської, чеської й угорської національностей (Химинець М., 1996, с. 85). Багато-національний склад Жіночої Січі певною мірою відобразив мультикультурне середовище, у якому відбувалося її формування.

На початку січня 1939 р. постали також жіночі відділи Карпатської Січі у Сваляві, які очолила референтка Куцуляк (ім'я не встановлено). Збори Жіночої Січі тут відбувалися двічі на тиждень. Велику увагу приділяли національній культурно-просвітній роботі, організації вечорів і вистав, проведенню збору грошових засобів на потреби Карпатської Січі. З 16 лютого 1939 р. жіночі відділи Січі у Сваляві почали проводити курси санітарної та медичної допомоги за участю лікаря Мануляка (ім'я не встановлено). Водночас вони долучалися до різних мітингів, демонстрацій та урочистих походів із нагоди національних і релігійних свят, а також виборів до Сейму Карпатської України. Також у структурі референтури жіночих відділів було створено секцію соціальної опіки, яка займалася забезпеченням соціальної допомоги бідним родинам (ЦДАВО, арк. 46–48).

Жіночі відділи Свалявського й Воловецького округів 26 лютого 1939 р. взяли участь в окружному з'їзді Карпатської Січі у Сваляві. Під час Служби Божої відбулося освячення січового прапору, який подарувала жіноча референтура свалявській окружній команді. Січовички в одностроях взяли участь в урочистому марші січових загонів вулицями міста. На з'їзді були присутні також членкині Жіночої Січі зі Сваляви на чолі з команданткою Мільфайтовою (ім'я не встановлено), січовички із Верхніх Верецьких, Волівця та Керецьких. Після офіційних промов керівників ОНОКС і гостей жіночі відділи Карпатської Січі разом із січовиками прийняли урочисту присягу у приміщенні Торговельної академії (Наступ-7, с. 4).

Головна команда 17 січня 1939 р. звернулася до національно свідомого жіноцтва Карпатської України із закликом вступати до лав Жіночої Січі, протистояти ворожій

¹ Імена вказаних осіб встановити не вдалося.

агітації та пропаганді в Карпатській Україні, проводити культурно-просвітницьку й національну роботу, поширювати українські часописи та брошури, проводити лекції, виховувати дітей у національному дусі, а також всіляко допомагати січовикам у їхній діяльності (Наступ-5, с. 3).

В інструкції для Жіночої Січі, опублікованій у газеті «Наступ» 1 лютого 1939 р., зазначено, що до місцевого жіночого відділу могло належати як мінімум п'ять членкинь, які досягли 18 років, чия обрану провідницю затверджувала Головна референтура в Хусті. Відділ був зобов'язаний двічі на тиждень проводити зібрання та заняття зі стройової підготовки («впоряд»), а також виконувати «вправи для жінок». До теоретичного курсу підготовки входили базові предмети з українознавства: мовознавство, плекання чистої літературної мови, історія та географія України тощо. Санітарні вишколи мали відбуватися за участю місцевих лікарів. Інструкції вказували на необхідність поширення культу матері, «конечності виховувати і опікуватися дітьми» (Наступ-2, с. 3). Зокрема, місцевий відділ повинен був організувати дитячі садочки та призначати провідниць для виховання дітей «в дусі любові до України» (Наступ-2, с. 3). Крім цього, січовички мали «пізнавати українське народне мистецтво та поширювати народні пісні» (Наступ-2, с. 3).

Важливим напрямом підготовки жіночих відділів Карпатської Січі були інструкторські й вишкільні курси, які відбувалися на різних рівнях організації. 18 січня 1939 р. керівництво Жіночої Січі видало інструкції для проходження тритижневих курсів організаторками та провідницями жіночих відділів Карпатської Січі, що мали відбуватися з 1 по 22 лютого 1939 р. Кожна окружна команда повинна була делегувати на них по три кандидатки, вимогами до яких були лише наявність середньої освіти та досвіду активної діяльності на національно-культурній чи громадській ниві (Архів УСБУ 30).

В інструкторському курсі, який розпочався в Хусті 15 лютого і тривав до 10 березня 1939 р., взяли участь 54 особи. Збереглися лише фрагментарні дані з іменами вчительок. Зокрема, згідно із заявою командантки Стефанії Тисовської, направленої на адресу Міністерства культу, шкіл і народної освіти 18 лютого 1939 р., туди мали зголоситися дев'ять курсанток: Марія Біла (Королево), Анна Гопкова (Перечин), Анна Гавюківна (Богдан), Христина Олагівна (Тячів), Єлисавета Отченашівна (Березово), Софія Полякова (Королево), Ангелика Феделешівна (Іршава), Анна Цокланівна (Волове) та Шпаківна (ім'я не встановлено) (Колочава) (ДАЗО, арк. 2). Програма курсу охоплювала такі дисципліни: українознавство (історія України, географія України, історія української літератури), картознавство і теренознавство (топографія), жінка та родина, культ матері, народне мистецтво, організація жіночих курсів по містах, гігієна, санітарний вишкіл (анатомія людини, фізіологія, перша медична допомога, отруйні гази), розвідка. Організаторками навчання були Марія Химинець і Ніна Михалевич (Химинець Ю., 1996, с. 363; Діло-2, с. 1). До викладання було залучено низку осіб: Н. Коваленкову, інж. Чаплю, Пушкаря, інж. Євгена Кульчицького, д-ра Волинця, д-р З. Плітасову, Ольгу Галаган, Івана Кедюлича, Ніну Михалевич, Горбачевську² та Єлизавету Кузьмівну (ДАЗО, арк. 2–3).

У «Вістях з Карпатської України» подано розклад занять для курсанток. День починався о 6-й ранку. Від 8-ї до 12-ї тривали курси з картознавства, географії й історії України, української літератури, анатомії та фізіології людини. Січовички

² Імена вказаних осіб встановити не вдалося.

опанували навички надання першої домедичної допомоги, орієнтування на місцевості, порядку дій при отруєнні газами. Із 12-ї по 14-ту – відпочинок, після чого до 18-ї продовжувалося навчання. Вільний час використовували для самоосвіти – читання преси, підготовки рефератів тощо. Навчальний день закінчувався вечерею (о 19:15) та спільною молитвою (ЦДАВО, арк. 50).

Одночасно за ініціативи районної команди ОНОКС відбулися інструкторські курси з вишколу провідниць та організаторок жіночих відділів Карпатської Січі у Великому Бичкові. 15 лютого 1939 р. аналогічні курси відкрилися у домівці Жіночої Січі в Перечині (Наступ-7, с. 3). Успіх їх проведення сприяв поширенню жіночого руху й напливу добровольців у жіночі відділи Карпатської Січі.

Цьому також слугували пропагандивні засоби, зокрема листівки «Жінки Карпатської України», що вийшли в січні 1939 р. (Архів УСБУ ЗО). Важливу роль у процесі рекрутування січовичок відіграла угода, яку в лютому 1939 р. досягнула заступниця командантки Жіночої Січі М. Химинець із головою Жіночого союзу І. Невицькою, що передбачала залучення молодих представниць останнього до складу Жіночої Січі. Водночас було налагоджено співпрацю з жіночою секцією підкарпатського «Пласту», внаслідок чого його членкині також долучилися до роботи в Січі. Остаточним закріпленням цього партнерства стало обрання в лютому 1939 р. на загальних зборах пластунів у Хусті М. Химинець крайовою провідницею жіночого «Пласту» Підкарпаття (Химинець Ю., 1996, с. 363).

Так, 16 лютого 1939 р. були опубліковані інструкції ч. 3 і наказ ч. 1 Головної референтури жіночих відділів ОНОКС, у яких від окружних команд вимагали підшукати професійних лікарів для проведення санітарних курсів Жіночої Січі. Водночас необхідно було знайти інструкторів для занять із національного виховання, ідеологічного вишколу й культурно-просвітницької роботи. Окружні інструктори спільно з місцевими командами Січі мали проводити регулярні навчання зі січовичками згідно із затвердженими програмами вишколу й виховання. До останніх, окрім українознавчих предметів, входили такі курси: обов'язки січовичок, загальноосвітня праця, гігієна, боротьба з неписьменністю, утвердження культу матері, виховання й опікування дітьми, санітарний вишкіл, фізичне виховання (спорт, зарядка) та стройова підготовка (Наступ-4, с. 3).

Велику увагу приділяли санітарному вишколу, адже саме жіночі відділи Карпатської Січі мали виконувати функції підрозділів медичного забезпечення на полі бою. У мирний час Жіноча Січ планувала охопити все організоване й національно свідоме жіноцтво Карпатської України, виховуючи в ньому високі цінності та національні ідеали. У такий спосіб культивували ідеальний образ жінки Карпатської України – відданої дружини, люблячої матері, чудового педагога, палкої патріотки, активної громадсько-культурної діячки і вправної санітарки.

Відтак 7 лютого 1939 р. був поширений «Заклик до сестер» санітарного відділу Головної референтури жіночих відділів із наказом зголоситися до референтури всім українкам, які закінчили сестринські курси («сестрам-жалібницям» і «добровільним сестрам») для організації сестринської справи в Жіночій Січі (Наступ-6, с. 4). Зокрема, у лютому 1939 р. при осередку Карпатської Січі у Великому Березному за сприянням лікаря-емігранта Миколи Качалуби був заснований санітарний відділ у складі 10 січовиків і 10 січовичок, який пройшов відповідний вишкіл (Архів ОУН; Качалуба, 1983, с. 14–15). На березень 1939 р. планували провести санітарний курс

для «сестер-жалібниць», а також курс для провідниць дитячих садочків (Нова Свобода, 1939, с. 2).

Жіночі відділи Карпатської Січі 19 лютого 1939 р. взяли участь у II Крайовому з'їзді ОНОКС. До 3 000 січовичок з усієї Карпатської України прибуло до Хуста, щоб долучитися до спільного з чоловічими відділами Січі урочистого маршу вулицями міста. З балкону «Січової гостинниці» перед присутніми виступила командантка Жіночої Січі С. Тисовська. Після урочистої частини відбувся з'їзд окружних і районних командантів, на якому з рефератом на тему «Організація жіночих відділів ОНОКС» виступила заступниця командатки М. Химинець (Нова Свобода, 1939, с. 3). У 22-му пункті прийнятих постанов II Крайового з'їзду ОНОКС наголошував на необхідності посилення організаційної праці серед жіноцтва Карпатської України, яке мало об'єднуватися в жіночих відділах Січі і проходити відповідний військово-політичний та санітарний вишкіл (ЦДАВО, арк. 41).

Для потреб Жіночої Січі був розроблений окремий однострій, поява якого засвідчила подальшу фемінізацію Карпатської Січі. До нього входили: шапка-«мазепинка» без дашка, яку спереду прикрашали синьо-жовтою стрічкою, сорочка із краваткою, кітель із нижніми кишенями, шкіряний ремінь, довга (нижче колін) бавовняна спідниця і туфлі. На відмінну від чоловічих, жіночі відділи Карпатської Січі не послуговувалися військовими званнями і не мали рангових розрізень. Єдина відзнака, яка розрізняла вищих за посадою січовичок від рядових, – шкіряна портуся, прикріплена до поясного ремня. Окружні командантки використовували також позолочені гудзики (Нова Свобода, 1939, с. 2). Часто елементи уніформи замінювали частинами традиційного жіночого одягу того часу, наприклад, вишитою сорочкою, спідницею чи кофтинкою цивільного крою.

У зв'язку з тим, що в Жіночій Січі ще більше, ніж у чоловічих відділах Карпатської Січі, відчувався брак повного комплексу уніформи, більшість січовичок ходила в цивільному одязі або використовувала лише окремі елементи військового однострою (шапки-«мазепинки», спідниці, сорочки з краваткою чи кітель). Під час урочистих заходів (з'їздів, зібрань і маніфестацій) жіночі відділи, які не мали уніформи, відповідно до інструкцій керівництва, одягалися в цивільний одяг однорідного складу.

Членкині жіночих відділів виконували різні допоміжні завдання. Крім медичної служби та функцій Червоного Хреста, січовички були також зв'язковими й розвідницями. Зокрема, передавали вказівки та накази Головної команди в окружні та місцеві осередки Карпатської Січі. Також багато дівчат працювало на радіотелеграфній і телефонній службі, підтримуючи зв'язок з окремими командами ОНОКС. Інколи січовичкам доводилося виконувати відповідальні й важкі розвідувальні завдання, здобуваючи інформацію про розташування чехословацьких військ і плани їхнього командування у краї (Кедюлич-Химинець, 2011, с. 39).

Окрім цього, жіночі відділи брали активну участь у громадсько-політичному та національно-культурному житті Карпатської України. Зокрема, організовували різні вечори, свята, панахиди в пам'ять за загиблими героями, урочисті походи, брали участь у мітингах, демонстраціях, передвиборчій кампанії до Сейму Карпатської України тощо. Водночас січовички проводили активну культурно-просвітницьку роботу серед населення, поширювали українську літературу та пресу, збирали кошти на потреби Карпатської Січі, надавали соціальну допомогу убогим родинам. Жіноча Січ

займалася пошиттям січових одностроїв (чоловічих і жіночих), виготовленням національних та січових прапорів, мистецьким оформленням залів для зібрань і засідань тощо.

Важливою була праця січовичок-санітарок і працівниць медичного персоналу, які в умовах бойових дій 14–18 березня 1939 р. надавали допомогу пораненим січовикам. У Хусті із членкинь Жіночої Січі був створений відділ Червоного Хреста, до якого входили також професійні лікарі, зокрема сотник д-р Гуменюк і д-р Волинець (імена не встановлено). Їхніми зусиллями в домівці Жіночої Січі в Хусті був організований шпиталь для січовиків, поранених у боях із чехословацькими військами в ніч на 14 березня 1939 р. (Кедюлич-Химинець, 2011, с. 43). Однак відсутність достатньої кількості лікарів і медикаментів обмежували його можливості. Як згадувала медсестра Червоного Хреста Ніна Кульчицька: «Їхні рани ми могли лише вичистити та перев'язати. На більше не було ані часу, ані можливостей. Треба було оперативного виймати кулі та відламки гранат з ран, а ми не мали до диспозиції ані лічниці, ані доста лікарів» (Карпатська Україна, 1939, с. 99). Подальше лікування й опікування пораненими перервала угорська окупація краю, яка змусила січовичок евакуюватися до Великого Бичкова та Румунії (Карпатська Україна, 1939, с. 99). Про роботу відділу Червоного Хреста у трагічні березневі дні 1939 р. згадувала також Ніна Самчук, дружина письменника Уласа Самчука (Карпатська Україна, с. 152–158).

Після проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. січовички разом із карпатськими січовиками ввійшли до складу збройних сил молодшої держави – Національної оборони Карпатської України. Під час боїв з угорськими військами 14–18 березня 1939 р. санітарки Жіночої Січі надавали першу медичну допомогу пораненим бійцям на полі бою. Є дані, що одну групу січовичок розстріляли угорські війська 16 березня 1939 р. під час боїв на Севлюшсько-Хустському напрямку (Химинець Ю., 1996, с. 268).

Підсумовуючи, варто зазначити, що участь українських жінок у діяльності Жіночої Січі в 1939 р. стала виявом їхньої національно-політичної мобілізації для допомоги в розбудові оборонних структур Карпатської України. За короткий проміжок часу – від початку січня до середини березня 1939 р. – Жіноча Січ змогла розгорнути діяльність у всіх округах Карпатської України, розбудувати структуру жіночих відділів, сформувати власний однострій, провести санітарний, суспільно-політичний і розвідувальний вишколи, організувати шпиталь для поранених січовиків у Хусті. Незважаючи на те, що жінки виконували в Карпатській Січі переважно допоміжні й обслуговувальні функції, їхня роль була незамінною для забезпечення потреб військового формування Карпатської України.

Водночас Жіноча Січ стала першою спробою масової мілітаризації жінок українським націоналістичним рухом у міжвоєнний період (Khromeychuk, 2018, р. 1–34). Її історія відкриває нові перспективи для дослідження взаємовідносин гендеру й націоналізму. Як засвідчує досвід Карпатської України, залучення жінок до українського парамілітарного руху відбувалося через створення спеціалізованих допоміжних жіночих підрозділів, діяльність яких була підпорядкована потребам Карпатської Січі.

Мілітаризація закарпатського жіноцтва була складовою загальної мілітаризації суспільства в умовах посилення воєнної загрози у Європі напередодні Другої світової війни. Вона відбувалася через актуалізацію їх традиційної фемінінності й усталених жіночих ролей, які охоплювали головню такі напрями: санітарне, матеріальне і продо-

вольче забезпечення. Крім цього, великий наголос у діяльності Жіночої Січі робився на культивуванні материнства, опіці над дітьми, підтриманні «домашнього вогнища». Хоча участь українок у діяльності Карпатської Січі обмежилася звичними жіночими сферами і не порушувала базові норми панівного гендерного порядку, уявлення про маскуліність та фемінінність, загалом вона була прогресивним явищем, виявом гендерної рівності (хоча й неповноцінної), що зростала, ознакою зрілості українського суспільства та його модернізації під впливом воєнного чинника. Як показали дослідники феміністичного спрямування, у різний спосіб, працюючи в допоміжних службах для потреб армій, жінки вийшли за межі власне приватної сфери, тому найтрадиційніша жіноча робота в цьому форматі набула нового значення, ставши важливою у воєнному та політичному сенсах (Грінченко, Кобченко, Кісь, 2015, с. 26).

Закарпатські жінки вперше одержали можливість створити окремий напіввійськовий підрозділ і налагодити його роботу згідно із власним баченням, здобути нові знання й опанувати нові спеціальності, розширити спектр соціальних ролей, прийнятних для них, зрештою – продемонструвати свою громадянську й національну позицію як повноцінних членів суспільства. Водночас їхній вплив на діяльність та управління Карпатською Січчю залишався досить обмеженим. Жінки не були представлені у складі її Головної команди та військового штабу, не мали права володіти та застосовувати зброю, не були введені нарівні з чоловіками до складу бойових підрозділів. Ці обмеження відповідали суспільним уявленням про роль жінки, які не поширювалися на сферу збройного насильства. Водночас продовжувалася дискримінація жінок у політичній сфері. Показово, що серед 32-х обраних депутатів Сейму Карпатської України не було жодної жінки, хоча в апараті автономного уряду вони були представлені.

Мілітаризація жіноцтва в Карпатській Україні була передвісником ширшої гендерної трансформації, що відбувалася під час Другої світової війни, коли жінки суттєво збільшили свою присутність як у тилowych, так і бойових підрозділах збройних сил країн-учасниць. Поява жінок у війську, яке традиційно вважалося територією чоловічої ідентичності та влади, не привела до кардинальних змін у гендерній структурі та системі комплектування армій, через їх відносно незначну частку щодо чоловічого контингенту. Успішна участь жінок у збройних силах напередодні та під час Другої світової війни не змінила і навіть якось суттєво не вплинула на сприйняття війська як символічного bastіону маскуліності та його фемінізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Абрамович, І. (2019a). Жіноцтво Карпатської України. В *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність: матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (Ужгород, 14 березня 2019 р.)*. Ужгород, 41–43.

Абрамович, І. (2019b). Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України. В *Карпатська Україна – незалежна держава: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (Ужгород, 14–15 березня 2019 р.)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 230–233.

Архів ОУН в Києві: Фонд Михайла Селешка.

Архів УСБУ ЗО: Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, ф. 5, спр. 159, т. 1, конверт № 1.

Богачевська-Хомяк, М. (1995). *Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884–1939*. Київ.

Богачевська-Хомяк, М. (2018). *Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939*. Львів.

Габор, В. (2017). Жіночий рух у Карпатській Україні: національні, соціально-політичні та культурно-освітні аспекти (За матеріалами жіночої преси Галичини 1938–1939 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 7, 197–217.

Гавришко, М. (2014). Ставлення представників ліберального фемінізму в Галичині до ОУН у 1929–1939-х роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 85–97.

Гармасій, І. (2013). *Жіноча Карпатська Січ та її провідниці – приклад служіння нації та державі*. <https://surli.cc/aahrgq>

Грінченко, Г., Кобченко, К., Кісь, О. (ред.). (2015). *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: збірник наукових праць*. Київ.

ДАЗО: Державний архів Закарпатської області, ф. 109, оп. 1, спр. 40.

Діло-1: Діло. (1939, 17 січня).

Діло-2: Діло. (1939, 4 березня).

Зан, М., Зан, А. (2024). Громадська та політична участь жіноцтва у державотворчих процесах Карпатської України (історіографічний аспект). В К. Куцов, І. Шніцер (ред.), *Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 14–15 березня 2024 р.)*. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 83–93.

Капелюшний, В., Каліберда, Ю. (2024). Жіноча Січ у визвольних змаганнях 1938–1939 рр. на Закарпатті: відоме і маловідоме. *Етнічна історія народів Європи*, 74, 196–202.

Качалуба, М. (1983). *З моєї Одиссеї* (Ч. 3: Лікарські спомини з Карпатської України й Словаччини). Прудентопіль; Шерне.

Карпатська Україна в боротьбі. (1939). Відень.

Кедюлич-Химинець, М. (2011). *Відлуння буремних років. Спогади*. Нью-Йорк; Ужгород.

Наступ-1: *Наступ*. (1938, 4 грудня).

Наступ-2: *Наступ*. (1939, 1 лютого).

Наступ-3: *Наступ*. (1939, 1 січня).

Наступ-4: *Наступ*. (1939, 16 лютого).

Наступ-5: *Наступ*. (1939, 17 січня).

Наступ-6: *Наступ*. (1939, 23 лютого).

Наступ-7: *Наступ*. (1939, 4 березня).

Наступ-8: *Наступ*. (1939, 9 лютого).

Нова свобода. (1939, 7 березня).

Пагіря, О. (2010). *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Науково-популярне видання*. Київ: Темпора.

Федака, С. (2010). Стефанія Тисовська. В С. Федака (упоряд.), *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: у 2 т.* (Т. 2: Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії). Ужгород: ПРАТ «Видавництво “Закарпаття”», 512–513.

Химинець, М. (1996). Жіноча Карпатська Січ. В *Карпатська Січ: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської України (Ужгород, 11–12 березня 1995 р.)*. Ужгород: Гражда, 84–87.

Химинець, Ю. (1996). *Тернистий шлях до України*. Ужгород: Гражда.

Худанич, В. Марія Кедюлич-Химинець. *Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи XX століття*. Ужгород: Гражда, 153–154.

Штефаньо, О. (2012, 24 березня). Маловідома «Жіноча Січ». *Новини Закарпаття*, 20.

ЦДАВО: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3575с, оп. 1, спр. 18.

ASG: Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie: Wschodniomałopolski Inspektorat Okręgowy 194, sygn. 6.

Khromeychuk, O. (2018). Militarizing Women in the Ukrainian Nationalist Movement from the 1930s to the 1950s. *Aspasia*, 12/1, 1–34.

REFERENCES

Abramovych, I. (2019a). Zhinotstvo Karpatskoi Ukrainy. In *Karpatska Ukraina – etap ukraïnskoho derzhavotvorennia: istoriia i suchasnist: materialy naukovoi konferentsii, prysviachenoi 80-richchiu proholoshennia nezalezhnosti Karpato-Ukraïnskoi derzhavy i 145-richchiu vid dnia narodzhennia vydatnoho zakarpatskoho polityka i hromadsko-kulturnoho myslytelia Avhustyna Voloshyna (Uzhhorod, 14 bereznia 2019 r.)*. Uzhhorod, 41–43 (in Ukrainian).

Abramovych, I. (2019b). Proïav zhinochoï aktyvnosti u viiskovo-politychnomu zhytti Karpatskoi Ukrainy. In *Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, prysviachenoi Nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy (Uzhhorod, 14–15 bereznia 2019 r.)*. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP «AUTDOR-ShARK», 230–233 (in Ukrainian).

Arkhiv OUN v Kyievi: Fond Mykhaila Seleshka (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti, f. 5, spr. 159, t. 1, konvert № 1 (in Ukrainian).

Bohachevska-Khomiak, M. (1995). Bilym po bilomu: Zhinky v hromadskom zhytti Ukrainy. 1884–1939. Kyiv (in Ukrainian).

Bohachevska-Khomiak, M. (2018). Bilym po bilomu. Zhinky v hromadskom zhytti Ukrainy 1884–1939. Lviv (in Ukrainian).

Gabor, V. (2017). Zhinochyï rukh u Karpatskii Ukraini: natsionalni, sotsialno-politychni ta kulturno-osvitni aspekty (Za materialamy zhinochoï presy Halychyny 1938–1939 rr.). *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 7, 197–217 (in Ukrainian).

Havryshko, M. (2014). Stavlennia predstavnykiv liberalnoho feminizmu v Halychyni do OUN u 1929–1939-kh rokakh. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 24, 85–97 (in Ukrainian).

Harmasii, I. (2013). *Zhinocha Karpatska Sich ta yïi providnytsi – pryklad sluzhinnia natsii ta derzhavi*. <https://surli.cc/aahrgq> (in Ukrainian).

Hrinchenko, H., Kobchenko, K., & Kis, O. (Eds.). (2015). *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasystva: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti, f. 109, op. 1, spr. 40 (in Ukrainian).

Dilo. (1939, Sich 17) (in Ukrainian).

Dilo. (1939, Berezen 4) (in Ukrainian).

Zan, M., & Zan, A. (2024). Hromadska ta politychna uchast zhinotstva u derzhavotvorchykh protsesakh Karpatskoi Ukrainy (istoriohrafichniy aspekt). In K. Kutsov, & I. Shnitser (Eds.), *Karpatska Ukraina yak etap ukrainskoho derzhavotvorennia ta borotby ukrainsiv za nezalezhnist u XX st.: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 14–15 bereznia 2024 r.)*. Uzhhorod: TOV «RIK-U», 83–93 (in Ukrainian).

Kapeliushnyi, V., & Kaliberda, Yu. (2024). Zhinocha Sich u vyzvolnykh zmahanniakh 1938–1939 rr. na Zakarpatti: vidome i malovidome. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 74, 196–202 (in Ukrainian).

Kachaluba, M. (1983). *Z moiei Odissei* (Ch. 3: Likarski spomyny z Karpatskoi Ukrainy y Slovachchyny). Prudentopil; Sherne (in Ukrainian).

Karpatska Ukraina v borotbi. (1939). Viden (in Ukrainian).

Kediulych-Khymynets, M. (2011). *Vidlunnia buremnykh rokiv. Spohady*. Niu-Iork; Uzhhorod (in Ukrainian).

Nastup. (1938, Hruden 4) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Sich 1) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Sich 17) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Liutyi 1) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Liutyi 9) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Liutyi 16) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Liutyi 23) (in Ukrainian).

Nastup. (1939, Berezen 4) (in Ukrainian).

Nova svoboda. (1939, Berezen 7) (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2010). *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy. Naukovo-populiarne vydannia*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Fedaka, S. (2010). Stefaniia Tysovska. In S. Fedaka (Comp.), *Karpatska Ukraina. Dokumenty i materialy. Khronika podii. Personalii: u 2 t.* (T. 2: Karpatska Ukraina. Khronika podii. Personalii). Uzhhorod: PRAT «Vydavnytstvo “Zakarpattia”», 512–513 (in Ukrainian).

Khymynets, M. (1996). Zhinocha Karpatska Sich. In *Karpatska Sich: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 56-ii richnytsi Karpatskoi Ukrainy (Uzhhorod, 11–12 bereznia 1995 r.)*. Uzhhorod: Grazhda, 84–87 (in Ukrainian).

Khymynets, Yu. (1996). *Ternystyi shliakh do Ukrainy*. Uzhhorod: Grazhda (in Ukrainian).

Khudanych, V. Mariia Kediulych-Khymynets. *Entsyklopediia Zakarpattia: Vyznachni osoby XX stolittia*. Uzhhorod: Grazhda, 153–154 (in Ukrainian).

Shtefano, O. (2012, Berezen 24). Malovidoma «Zhinocha Sich». *Novyny Zakarpattia*, 20 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 3575s, op. 1, spr. 18 (in Ukrainian).

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie: Wschodniomałopolski Inspektorat Okręgowy 194, sygn. 6 (in Polish).

Khromeychuk, O. (2018). Militarizing Women in the Ukrainian Nationalist Movement from the 1930s to the 1950s. *Aspasia*, 12/1, 1–34 (in English).

Oleksandr PAHIRIA

PhD (History)

Postdoctoral Student of the History Faculty

T. Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

e-mail: bandusak@ukr.net

MILITARIZATION OF WOMEN: CREATION AND ACTIVITIES OF THE WOMEN'S SITCH IN CARPATHO-UKRAINE (1938–1939)

Drawing on available archival sources, memoir literature, and periodical materials, the article reveals the activities of the Women's Sich as a structural unit of the Carpathian Sich and the organizational form of women's participation in the socio-political and paramilitary movement in Carpathian Ukraine during the «Czechoslovak crisis» (1938–1939). This phenomenon is analysed in the broader historical context of the development of the women's movement in Transcarpathia in the interwar period and as a manifestation of the pan-European tendency towards the militarization of society, including its female part, amid growing military threats on the eve of the Second World War.

It has been established that the Women's Sich was the first attempt at mass militarization of women by the Ukrainian nationalist movement in the interwar period. In a short period of time – from the beginning of January to mid-March 1939 – the organization was able to expand its activities in all districts of Carpatho-Ukraine, develop a network of women's units, form its own uniform, conduct sanitary, socio-political and intelligence training, and organize a hospital for wounded Sich fighters in the city of Khust. Even though women performed mainly auxiliary and service functions in the Carpathian Sich, their role was indispensable for ensuring the needs of Carpatho-Ukraine's military formation.

Transcarpathian women were for the first time given the opportunity to create a separate paramilitary unit and organize its work in accordance with their own vision, to acquire new knowledge and master new specialties, to expand the range of social roles acceptable to them, and ultimately to demonstrate their civic and national position as full members of society. At the same time, their influence on the activities and leadership of the Carpathian Sich remained quite limited. Women were not represented in its Chief Command and military headquarters, did not have the right to possess and use weapons, and were not included on an equal basis with men in combat units. These restrictions corresponded to the prevailing social ideas about the role of women, which did not extend to the sphere of armed violence.

The militarization of women in Carpatho-Ukraine was a harbinger of a broader gender transformation that took place during the Second World War, when women significantly increased their presence in both the rear and combat units of the armed forces of the main belligerents.

Key words: Carpatho-Ukraine, Women's Sich, Czechoslovak crisis, militarization, nationalism.

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

викладач кафедри теорії та методики навчання

Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

УНС ЯК ОСНОВА ПОСТАННЯ УПА-ЗАХІД (КІНЕЦЬ 1943 – ПОЧАТОК 1944 РОКУ)

Окреслено розгортання військового виміру реалізації визначальних політичних устремлінь у середовищі радикальної частини націоналістичного крила національного руху Опору наприкінці міжвоєнного періоду та в час Другої світової війни.

Названо чинники, що вплинули на видозміну тактики представників вказаного суспільно-політичного напрямку щодо розбудови національного війська зокрема і початків та розгортання збройної боротьби загалом.

Проаналізовано військову складову організаційної діяльності українського радикального націоналістичного сегмента перед Другою світовою війною, напередодні та на початках нацистсько-радянського зіткнення й етапі встановлення нацистського окупаційного режиму з його регіональною специфікою в межах Галичини та Волині.

Визначено значення зовнішньополітичних чинників у процесі постання та розвитку військових форм протистояння із карально-репресивною системою окупаційних режимів. Представлено вияви суспільно-політичного життя регіонального виміру, що пришвидшили справу розгортання збройного опору. На основі цього визначено передумови і причини появи й розбудови військових структур повстанського типу в межах Волині та Галичини.

Окреслено регіональні особливості й форми військового вияву національного руху Опору. Водночас відзначено взаємозв'язок і послідовність у справі розбудови збройних структур радикального націоналістичного сегмента національного руху Опору.

Наголошено на незмінній позиції представників вказаного суспільно-політичного напрямку щодо необхідності розбудови суверенної державності з оперттям на національні регулярні збройні сили. Стверджено, що військові формування, які поставали під керівництвом націоналістів у межах Волині та Галичини, варто сприймати як окремі етапи розбудови української регулярної армії, яку трактували як основний чинник здобуття й утвердження національного суверенітету.

Ключові слова: збройні сили, рух Опору, націоналізм, окупаційний режим, повстанський рух, Українська народна самооборона, Українська повстанська армія.

Об'єктивне та глибоке дослідження минувшини сьогодні – один із чинників протидії викликам, що постають у межах інформаційної складової повномасштабної російсько-української війни. У контексті збройного протистояння варто наголосити

на доречності окреслення та розпрацювання проблематики національних військових формацій. Відзначу, що період середини минулого століття – один із найяскравіших і найзнаковіших у цьому векторі.

Мета статті – означити загальні аспекти причинно-наслідкових зв'язків, регіональної специфіки та взаємозалежності розгортання збройного вияву боротьби за реалізацію національної ідеї під керівництвом представників радикального крила націоналістичного сегмента національного руху Опору періоду Другої світової війни.

Джерельно-історіографічне підґрунтя теми охоплює передовсім корпус опублікованих архівних матеріалів (Вітенко, Кугутяк, 2009; Богунов та ін., 2007). В окремих випадках джерельна база доповнена матеріалами архівних фондів (ГДА СБУ). Відзначу, що представлені джерельні матеріали репрезентують досліджувану проблему з різних ракурсів. Ідеться, наприклад, про використання матеріалів націоналістичного підпілля, як-от публіцистичних («Тарас Чупринка», 1948; Бутковський, 1944) чи інструктивних (Дашкевич, Кук, 2001). Водночас джерельна основа дослідження охоплює документи радянських карально-репресивних органів. Передовсім це матеріали карних справ, що велися щодо тих представників національно-визвольного спротиву, яких захопили радянські спецслужби у протистоянні зі структурами національно-визвольного руху (Протокол допиту-1, 2007а; Протокол допиту-2, 2007б).

Архівний блок матеріалів доповнюють опубліковані спогади сучасників описаних подій (Яшан, 1989; Паньківський, 1983). Використання мемуаристики уможливлює ширше й чіткіше відтворення як загального історичного тла, так і процесу представлених у темі національних збройних формувань безпосередньо.

Історіографічна база дослідження представлена узагальнювальними роботами – як науково-популярними (Брехуненко та ін., 2016), так і науковими (Патриляк, 2012). Водночас автори цих праць предмет означеного в темі дослідження розглядають опосередковано, актуалізуючи й аналізуючи проблематику національно-визвольного руху середини ХХ ст. загалом (Ковальчук, 2016, с. 165–221). Проблематика ж особливостей розгортання збройного руху під егідою націоналістичного крила тодішнього українського політикуму представлена, зокрема в окремих попередніх публікаціях автора (Дрогобицький, 2022а, с. 191–197; Дрогобицький, 2022б, с. 52, 54–55; Дрогобицький та ін., 2023, с. 88–90).

Події початку Другої світової війни увиразнили потребу втілення наявного в середовищі керівництва й загалу учасників Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) твердження про необхідність створення національних збройних сил (НЗС). Відзначу, що створення і функціонування НЗС розглядали як головну складову процесу досягнення визначальної цілі, що її намагалася досягнути ОУН(б), – розбудови й утвердження суверенної Української держави.

Перебіг нацистсько-польського (з 1 вересня 1939 р.), а від 17 вересня 1939 р. – нацистсько-радянсько-польського протистояння пришвидшив реалізацію і видозміни окремих складових військової доктрини ОУН(б). Ідеться, зокрема, про організацію та розгортання збройного повстання проти частин ВП (Війська Польського), розгортання мережі військових вишколів особового складу ОУН(б), захоплення і магазинування військового спорядження та зброї тощо.

Після вторгнення в межі Галичини й Волині Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) з подальшою окупацією захоплених територій і пришвидшеним процесом радянзації, що супроводжувався розбудовою репресивно-каральної системи, окремі

складові бачення збройного протистояння на, зокрема, тактично-оперативному рівні в середовищі проводу ОУН(б) зазнали видозмін. Визначальним чинником при цьому варто вважати посталу окупаційну дійсність із поступовим розгортанням терористично-каральних заходів, спрямованих проти політичних опонентів радянської влади.

Тому акцент було зроблено на посиленні конспірації, розбудові підпільних структур ОУН(б) у краї та збереженні сил для протистояння з окупантами, що, як передбачалося, мало розпочатися в недалекому майбутньому.

Напередодні нацистсько-радянського конфлікту (21 червня 1941 р.) у середовищі керівництва ОУН(б) було напрацьовано низку інструктивних документів, що відображали бачення розвитку військової царини. Аналізуючи окремі з них, можна констатувати, що кінцевою метою відповідних зусиль ланок підпілля було постання регулярних НЗС. Зокрема, стверджувалося: «Наша пропаганда ... має бути початком і основою творення правильної Української армії, для оборони Української держави ... Дальша боротьба українського війська проти Москви буде співучасництвом України у протимосковській війні ... Цю боротьбу має продовжувати українське військо аж до повного розбиття Москви та звільнення від її окупації тих теренів, як це вимагає наша зовнішньо-політична концепція» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 27). При цьому виходили із припущення про тривале майбутнє протистояння, що посилювало необхідність постання та розбудови НЗС. Так, в інструктивних документах наголошено, що «бої з московськими військами триватимуть довше й війна взагалі ще вестисьме, отже, необхідно мати сильну армію, незалежну від чужої сили» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 24).

Так, розгортання збройної боротьби проти ВП і РСЧА у вигляді повстанського руху керівництво ОУН(б) сприймало як передумову або ж початок процесу постання регулярних НЗС. У цьому контексті показовий заклик: «Не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно-визвольна реакція мільйонів українських мас – наш шлях» (Сірський, 2000, с. 9). Формування і розгортання НЗС трактували як один із найоптимальніших виявів цієї позиції. Саме таке спрямування простежується в окремих інструктивних матеріалах ОУН(б) напередодні нацистсько-радянського зіткнення. Так, на початковому етапі війни вимагали «з місця переформувати повстанчі загони в регулярні частини» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 38).

У першому пункті «Акта відновлення Української Державності», проголошення якого 30 червня 1941 р. ініціювали чільні представники ОУН(б), українців закликали «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада», а у прикінцевій частині констатовано, що за «Суверенну Соборну Державу» (УССД) боротиметься «Українська Національна Революційна Армія» (УНРА) (Вітенко, Когутяк, 2009, с. 159).

Після придушення нацистами державотворчих, охопно з військовою складовою, спрямувань ОУН(б) (липень–вересень 1941 р.) процес повноцінного формування регулярних національних збройних сил у вигляді УНРА було призупинено.

Представники окупаційної влади пропонували українцям вступати до підконтрольних нацистській адміністрації поліційних формувань. У середині серпня 1941 р., відповідно до рішення губернатора, у межах дистрикту «Галичина» Генеральної губернії (ГГ) створювали Українську допоміжну поліцію (УДП), а також різноманітні воєнізовані структури. Така політика йшла врозріз із цілями радикального крила національно-визвольного руху Опору.

У цьому контексті доречно представити відображений у віцілій джерельній базі підпілля ОУН(б) аналіз стадій розгортання збройної боротьби. Зокрема, у середині другої половини 1940-х років, на етапі функціонування збройного підпілля, Роман Шухевич («Тарас Чупринка»), ретроспективно узагальнюючи шлях еволюції військового чину, який ініціювали й очолювали діячі ОУН(б), наголошував: «Український визвольний рух ... прямує завжди до ... побудови Української Самостійної Соборної Держави» («Тарас Чупринка», 1948, с. 337). Він стверджував, що втілення цієї складової національної ідеї, а також необхідність належного реагування на посилення карально-репресивного тиску зі сторони нацистського й радянського окупаційних режимів, обумовили виникнення і необхідність розгортання саме збройного опору. Роман Шухевич акцентував, що, як наслідок, «активний, бойовий елемент Полісся та північної Волині ... з метою боронити українські маси від терору гітлерівців і більшовицьких партизанів та прагнучи ... зі зброєю у руках боротися за здійснення самостійницьких прагнень українського народу, восени 1942 р. почав творити збройні групи» («Тарас Чупринка», 1948, с. 337). Так окреслено процес постановня Української повстанської армії (УПА) в межах Північно-західних українських земель (ПЗУЗ), що входили до створеного 20 серпня 1941 р. нацистською адміністрацією райхскомісаріату «Україна».

Натомість у Галичині, територія якої стала основою постановня дистрикту «Галичина» у складі ГГ, масштабну розбудову військових структур ОУН(б) варто пов'язувати з утворенням Української народної самооборони (УНС). Початком цього процесу треба вважати середину літа 1943 р.

Формувати УНС був уповноважений Олександр Луцький («Беркут»). Призначення на посаду командувача обумовлював рівень його військово-адміністративного досвіду та функції, які він попередньо виконував у керівництві ОУН(б). Так, у першій половині 1943 р. він інспектував посталі та наявні на ПЗУЗ тактичні одиниці УПА. Розбудова УНС відбувалася з опертям на досвід створення та діяльності УПА і з «максимальним використанням для цього людських резервів Станіславського, Тернопільського, Стрийського і Дрогобицького обласних “Проводів” ОУН» (ГДА СБУ, арк. 36–37).

Постання цих збройних відділів не залишилося поза увагою сучасників. Так, Володимир Яшан згадував, що «між тим по лісах вишколювалися невеличкі кадри Української Народної Самооборони, що стала зав'язком Української Повстанської Армії» (Яшан, 1989, с. 90).

Створення відділів УНС, зокрема в територіальних межах сучасної Івано-Франківщини, О. Луцький описував так: «Перший курінь, під назвою “Чорні чорти” у складі приблизно 400–500 чоловік, дислокувався в районі села Микуличин і Березів Яремчанського району Станіславської області. Командиром куреня був хорунжий “Лепей” [Ілля Рачок – *І. Д.*].

Другий курінь мав назву “Трембіта”, нараховував 350–400 чоловік, дислокувався в лісах Долинського району Станіславської області. Командиром куреня був сотенний “Чорнобривий”, прізвища його не знаю.

Третій курінь під назвою “Сіроманці”, в складі до 250–300 чоловік, дислокувався на горі “Чорна сигла” Болахівського району Станіславської області. Командиром куреня був хорунжий “Яструб” [Дмитро Карпенко – *І. Д.*], фамілія його мені не відома.

Четвертий курінь під назвою – “Кривоніс”, біля 300–400 чоловік, дислокувався на горі “Магура” на Стрийщині Дрогобицької області. Командиром куреня був хорунжий “Шухай” [Григорій Котельницький – *І. Д.*], прізвища його я не знаю.

П’ятий курінь, який також називався “Кривоніс”, нараховував близько 400 чоловік, розміщувався в районі села Недільна Старо-Самбірського району Дрогобицької області. Командиром куреня був булавний “Омельян” [Антін Шкітак – *І. Д.*] (Протокол допиту-1, 2007а, с. 337).

Варто зазначити, що в наведеному переліку тактичних одиниць УНС О. Луцький не згадує курінь «Гайдамаки» і трактує окремі сотні («Сіроманці», «Трембіта») як курені. Крім цього, простежуються неточності щодо осіб командного складу частин. Це, гіпотетично, може свідчити про намагання заплутати представників карально-репресивних органів після його захоплення радянським спецвідділом 22 січня 1945 р.

Перший командир IV військової округи «Говерля» УПА-Захід Іван Бутковський («Гуцул»), окреслюючи місце УНС у розгортанні військових формацій національного руху Опору в регіоні, констатував, що на початку 1944 р. відбулося злиття УНС та УПА (Бутковський, 1944, с. 25). Така ж хронологія міститься і в окремих мемуарних джерелах. Так, Кость Паньківський відзначав, що «з початком 1944 р. акції ОУН на галицькій землі прийняли назву УПА» (Паньківський, 1983, с. 285).

Відзначаю, що рішення про «розширення УПА на території Галичини шляхом перетворення УНС в УПА» було прийнято на засіданні Центрального проводу ОУН(б) у грудні 1943 р. після схвалення звіту Р. Шухевича з його поїздки на Волинь із метою інспектування діяльності Волинського крайового проводу ОУН(б) і загонів УПА (Протокол допиту-2, 2007б, с. 352).

Олександр Луцький, визначаючи причини приєднання УНС до УПА, наголошував, що «на Волині вже впродовж року існувала УПА, причому серед націоналістичного підпілля вона завоювала певний авторитет і стала широко відомою на територіях Галичини. ... Через це, з метою об’єднання зусиль УНС Галичини і УПА Волині, для організованої боротьби з ЧА [РСЧА – *І. Д.*], Головний Провід ОУН вирішив перейменувати УНС в УПА» (Протокол допиту-1, 2007а, с. 339–340).

У цьому контексті О. Луцький констатував, що «до березня 1944 р. я створив групу УПА-“Захід” у кількості до 12–15 тис. чоловік. У березні 1944 р. керівництво групою УПА-“Захід” я передав “Шелесту” [Василь Сидор – *І. Д.*], а сам, залишаючись членом Головного Проводу ОУН, перейшов працювати в Головний воєнний штаб УПА» (Протокол допиту-1, 2007а, с. 341).

Отже, варто наголосити, що успіх реалізації державницьких устремлінь національної спільноти в час Другої світової війни, на думку представників радикального націоналістичного крила національного руху Опору, визначальною мірою обумовлювався існуванням НЗС.

Перебіг протистоянням вермахту, ВП і РСЧА у вересні 1939 р. із подальшим постановом радянських окупаційних структур у регіоні, а згодом початок нацистсько-радянського зіткнення зі зміною окупаційної влади, внесли корективи в бачення представниками ОУН(б) шляхів створення та розбудови регулярних НЗС.

Тиск зі сторони нацистського окупаційного режиму та намагання радянського й польського військово-політичних чинників закріпитися в межах українських етнічних територій, зокрема на ПЗУЗ, обумовили зародження та розгортання збройної пов-

станської протидії. Цей процес у межах ПЗУЗ ознаменувався створенням і діяльністю загонів УПА.

У Галичині, на відміну від ПЗУЗ, розгортання збройного опору – як нацистському окупаційному режиму, так і радянським силам – ознаменувалося постановням та розбудовою УНС. Наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р., у процесі реформування УПА, структури УНС стали основою для розбудови УПА-Захід. Бойовий шлях збройних відділів останньої засвідчив стійкість і жертвність у боротьбі за УССД.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Брехуненко, В., Ковальчук, В., Ковальчук, М., Корнієнко, В. (2016). *«Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.* Київ: ПАТ «Віпол».

Бутковський, І. (1944). Рік боротьби УНС–УПА за опанування Карпат. В П. Содоль (упоряд.). (1992). *Літопис Української повстанської армії* (Т. 19: Група УПА «Говерля»; кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру). Торонто; Львів: Літопис УПА, 19–41.

Вітенко, М., Кугутяк, М. (упоряд.). (2009). *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX ст. Документи і матеріали: у 2 т., 2* (Кн. 1: (1939–1945)). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК».

ГДА СБУ: Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13, спр. 372, т. 88.

Генерал «Тарас Чупринка». (1948). До генези Української Головної Визвольної Ради. В С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич (упоряд.). (2007). *Літопис УПА. Нова серія* (Т. 10: Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали). Київ; Торонто, 335–347.

Дашкевич, Я., Кук, В. (ред.). (2001). *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів.* Львів; Київ: Піраміда.

Дрогобицький, І. (2022а). Українська народна самооборона як етап регіонального вияву реалізації воєнної доктрини ОУН(б) (літо–осінь 1943 року). *Новітня доба*, 10, 191–197. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-191-197>

Дрогобицький, І. (2022b). Військовотворчий вимір державницьких зусиль ОУН(б) у Галичині (червень–серпень 1941 р.). *Військово-науковий вісник*, 37, 43–59. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.43-59>

Дрогобицький, І., Довган, Ю., Дрогобицька, О. (2023). Галицький вимір Волинського досвіду: Українська Народна Самооборона як вияв розгортання військової складової національно-визвольного руху в регіоні (друга половина 1943 р.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний часопис*, 36, 84–94. <https://doi.org/10.15330/gal.36.85-95>

Ковальчук, В. (2016). ОУН і УПА проти Москви за незалежність України 1941 – середина 1950-х рр. У В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко, *«Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.* Київ, 165–221.

Паньківський, К. (1983). *Роки німецької окупації 1941–1944*, 42: 2-ге вид. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.

Патриляк, І. (2012). *«Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр.* Львів: Часопис.

Протокол допиту-1: Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р. (2007а). В О. Ішук, С. Кокін (упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія*

(Т. 9: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945). Київ; Торонто, 333–348.

Протокол допиту-2: Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 6 серпня 1945 р. (2007б). В О. Ішук, С. Кокін (упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія* (Т. 9: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945). Київ; Торонто, 349–353.

Сірський, В. (2000). *УПА й дивізія «Галичина»: факти й фантазія*. [б. м.].

Яшан, В. (1989). *Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні, 1941–1944*. Торонто: New Pathway Publishers Limited.

REFERENCES

Brekhunenko, V., Kovalchuk, V., Kovalchuk, M., & Korniienko, V. (2016). «*Bratnia*» *navala. Віiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st.* Kyiv: PAT «Vipol» (in Ukrainian).

Butkovskiy, I. (1944). Rik borotby UNS–UPA za opanuvannia Karpat. In P. Sodol (Comp.). (1992). *Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii* (Т. 19: Hrupa UPA «Hoverlia»; kn. 2: Spomyny, statii ta vydannia istorichno-memuarnoho kharakteru). Toronto; Lviv: Litopys UPA, 19–41 (in Ukrainian).

Vitenko, M., & Kuhutiak, M. (Comps.). (2009). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX st. Dokumenty i materialy: u 2 t., 2* (Kn. 1: (1939–1945)). Ivano-Frankivsk: KPF «LIK» (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 13, spr. 372, t. 88 (in Russian).

Heneral «Taras Chuprynka». (1948). Do henezy Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, S. Kokin, V. Lozytskyi, M. Posivnych (Comps.). (2007). *Litopys UPA. Nova seriia* (Т. 10: Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy). Kyiv; Toronto, 335–347. (in Ukrainian).

Dashkevych, Ya., & Kuk, V. (Eds.). (2001). *Ukrainske derzhavotvorennia. Akt 30 chervnia 1941. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Lviv; Kyiv: Piramida (in Ukrainian).

Drohobyskyi, I. (2022a). Ukrainka narodna samooborona yak etap rehionalnoho vyjavu realizatsii voiennoi doktryny OUN(b) (lito–osin 1943 roku). *Novitnia doba*, 10, 191–197. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-191-197> (in Ukrainian).

Drohobyskyi, I. (2022b). Viiskovotvorchyi vymir derzhavnytskykh zusyl OUN(b) u Halychyni (Cherven–Serpen 1941 r.). *Viiskovo-naukovi visnyk*, 37, 43–59. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.43-59> (in Ukrainian).

Drohobyskyi, I., Dovhan, Yu., & Drohobyska, O. (2023). Halytskyi vymir Volynskoho dosvidu: Ukrainka Narodna Samooborona yak vyjav rozghortannia viiskovoi skladovoi natsionalno-vyzvolnoho rukhu v rehioni (druha polovyna 1943 r.). *Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitni chasopys*, 36, 84–94. <https://doi.org/10.15330/gal.36.85-95> (in Ukrainian).

Kovalchuk, V. (2016). OUN i UPA proty Moskvy za nezalezhnist Ukrainy 1941 – seredyna 1950-kh rr. In V. Brekhunenko, V. Kovalchuk, M. Kovalchuk, & V. Korniienko, «*Bratnia*» *navala. Віiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st.* Kyiv, 165–221 (in Ukrainian).

Pankivskiy, K. (1983). *Roky nimetskoï okupatsii 1941–1944*, 42 (2nd ed). Niu-Iork; Paryzh; Sidnei; Toronto (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2012). *«Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr.* Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Protokol dopytu Lutsenko Oleksandra Andriiovycha vid 1–2 serpnia 1945 r. (2007a). In O. Ishchuk, & S. Kokin (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia* (T. 9: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshтовanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945). Kyiv; Toronto, 333–348 (in Ukrainian).

Protokol dopytu Lutsenko Oleksandra Andriiovycha vid 6 serpnia 1945 r. (2007b). In O. Ishchuk, & S. Kokin (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia* (T. 9: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshтовanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945). Kyiv; Toronto, 349–353 (in Ukrainian).

Sirskiy, V. (2000). *UPA y dyviziia «Halychyna»: fakty y fantaziia.* [n. p.] (in Ukrainian).

Yashan, V. (1989). *Pid brunatnym chobotom. Nimetska okupatsiia Stanyslavivshchyny v Druhii svitovii viini, 1941–1944.* Toronto: New Pathway Publishers Limited (in Ukrainian).

Ihor Drohobysky

PhD (History)

Lecturer of the Department of Theory and Methods of Education

Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

UKRAINIAN PEOPLE'S SELF-DEFENSE AS THE BASIS OF THE UPA-ZAKHID POSITION (END OF 1943 – BEGINNING OF 1944)

The presented material summarizes the deployment of the armed dimension of the implementation of defining national-political aspirations in the environment of the radical part of the nationalist wing of the national political community at the end of the interwar period and during the Second World War.

The factors that influenced the modification of the tactics of representatives of this socio-political trend regarding the development of the national army and the beginnings and deployment of the armed struggle in general are established.

The stages of the process of creating military structures are traced. The essence of the military component of the organizational activity of the domestic radical nationalist segment on the eve of the Second World War, on the eve and at the beginning of the Nazi-Soviet conflict and, in particular, at the stage of the establishment of the Nazi occupation regime with its regional specificity

The importance of factors of a foreign policy nature in the process of emergence and development of military forms of confrontation with the punitive and repressive system of occupation regimes is noted. Manifestations of socio-political life of a regional nature that became accelerators of the deployment of armed resistance are also presented. Based on this, the prerequisites and reasons for the emergence and development of insurgent-type military structures within the borders of Volyn and Halychyna are determined.

Regional features and forms of military expression of the national Resistance movement are generally outlined. At the same time, the interrelationship and consistency in the development of the armed structures of the radical nationalist segment of the national Resistance movement is emphasized.

The unchanging position of representatives of the aforementioned socio-political trend regarding the need to build sovereign statehood with support from national regular armed forces is emphasized. It is argued that the military formations that appeared under the leadership of nationalists within the borders of Volyn and Halychyna should be perceived as separate stages of the formation of the national regular army, which was interpreted as a key factor in the acquisition and establishment of national sovereignty.

Key words: armed forces, resistance movement, nationalism, occupation regime, insurgent movement, Ukrainian People's Self-Defense, Ukrainian Insurgent Army.

Лідія МАЗУРЧАК

*аспірант кафедри історії України та правознавства
факультету історії, педагогіки та психології
Дрогобицького державного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0474-984X>
e-mail: lidia.mazurchak@dspu.edu.ua*

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДИЧНОГО ВІДДІЛУ УЧХ У СКЛАДІ УПА НА ЛЬВІВЩИНІ (1943–1945): ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Розглянуто основні аспекти функціонування медичного відділу УЧХ у складі УПА на території Львівщини в 1943–1945 рр. Проаналізовано організацію медичної допомоги, методи конспірації, взаємодію медичних структур із цивільним населенням, а також роль окремих осіб у забезпеченні діяльності УЧХ в умовах підпільної боротьби.

З'ясовано, що санітарна служба УПА, створена разом із військовими підрозділами, забезпечувала порятунок життя вояків у бойових умовах та організацію польових шпиталів. Доведено, що УЧХ відіграв важливу роль у структурі медичної опіки, функціуючи переважно в заплілі. Встановлено, що УЧХ забезпечував медичний супровід, підготовку кадрів, лікування поранених і хворих, профілактику захворювань та підтримку цивільного населення.

Особливу увагу приділено діяльності видатних лікарів, зокрема М. Лотовича, який став першим головним лікарем Проводу УПА. Висвітлено роль жінок у медичній службі, які брали участь у створенні шпиталів, проведенні санітарних вишколів, виготовленні медичних матеріалів та організації конспіративної роботи.

Описано структуру УЧХ, яка ґрунтувалася на територіальному принципі й охоплювала медичний, аптечний, господарський і харитативний відділи. Проаналізовано методи звітування, що передбачали детальний облік пацієнтів, медикаментів та медичних процедур. Розглянуто особливості облаштування шпиталів, які були підземними приміщеннями, оснащеними вентиляцією, водопостачанням і каналізацією.

Виявлено, що УЧХ проводив санітарно-освітню роботу серед цивільного населення, забезпечуючи профілактику епідемій, боротьбу з інфекційними хворобами й надання медичної допомоги дітям. Наголошено на складних умовах роботи медиків, зокрема браку медикаментів, інструментів і необхідності функціонувати в умовах суворой конспірації.

Відзначено важливість діяльності УЧХ для підтримки боєздатності УПА, а також для забезпечення допомоги цивільному населенню в умовах військової окупації. Акцентовано на необхідності подальших досліджень регіональних особливостей медичної служби УПА, гендерного аспекту та взаємодії медичних структур із населенням.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, референтура, санітарна служба, шпиталь, Провід ОУН.

Початок повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 р. поставив перед історичною наукою нові виклики. Передовсім погляд науковців усе більше почав звертатися в минуле з метою проведення паралелей і всебічного аналізу попередніх військових конфліктів. У контексті цього особливо важливе вивчення досвіду медичної служби Української повстанської армії (УПА). Досвід медичної допомоги в умовах підпільної боротьби проти окупантів, організація польових госпіталів та евакуації поранених – безцінний урок для сучасних військових і волонтерських медичних структур. Попри сувору конспірацію та недостатнє матеріальне забезпечення, медична служба УПА, а саме УЧХ (Український Червоний Хрест), змогла продемонструвати високий рівень організації та функціонування, надання першої медичної допомоги. Саме УЧХ розробило методики лікування поранень, профілактики захворювань у польових умовах.

Перші згадки про медичну службу УПА з'явилися в роботах української діаспори. Збірник «Літопис Української повстанської армії», т. 23 (Ріпещкий, 1992) і двотомник, присвячений воєнній окрузі УПА «Буг» (Мороз, Вовк, 2009а; Мороз, Вовк, 2009b), стали важливим джерелом документів та спогадів, які детально описують структуру медичних підрозділів, діяльність лікарів і медсестер. Діяльність медичної служби УПА розглянуто також у контексті загальних досліджень визвольного руху. Варто відзначити наукові праці Володимира В'ятровича (В'ятрович, 2017; В'ятрович та ін., 2023), які містять огляд основних аспектів функціонування УПА, охопно з медичною службою.

Особливості функціонування медичної служби в окремих регіонах висвітлено у працях дрогобицького історика Василя Ільницького (Ільницький, 2009; Ільницький, 2016), де детально проаналізовано діяльність Карпатського краю та Дрогобицької округи ОУН. Важливе джерело для вивчення цієї проблематики – спогади учасників визвольного руху, зокрема Марії Савчин «Тисяча доріг» (Савчин, 2022), а також біографічні роботи, присвячені окремим особистостям. Наприклад, книжка історикині Лесі Онишко про Катерину Зарицьку розкриває роль жінок у діяльності УЧХ (Онишко, 2002). Однак жоден дослідник не використовує географічний підхід для висвітлення особливостей функціонування медичного відділу УЧХ указаний час.

Мета статті – проаналізувати основні аспекти функціонування медичного відділу УЧХ у складі УПА на території Львівщини в 1943–1945 рр., зокрема організацію медичної допомоги, методи конспірації, взаємодію медичних структур із цивільним населенням, а також роль окремих осіб у забезпеченні діяльності УЧХ в умовах підпільної боротьби.

Від початків існування УПА у відділах діяла окрема санітарна служба, яку створювали разом із військовими підрозділами (В'ятрович, 2017, с. 42). Участь у цьому зазвичай брали українські лікарі. Серед них можна виділити д-ра Матвія Лотовича, який із 1940 р. по 1944 р. працював старшим лаборантом Львівського медичного інституту, що дало йому змогу всебічно допомагати підпільним медичним пунктам. Його залучали також до боротьби з різними епідеміями. Так, наприклад, йому вдалося побороти епідемію шкірного захворювання в с. Рожанка Вижня (тепер – с. Нижня Рожанка Стрийського р-ну Львівської обл.). Саме М. Лотович був першим головним лікарем Проводу УПА. Так, у квітні 1946 р. він зі своїм племінником, теж лікарем, Любомиром Плютою проводив рентген ноги Романа Шухевича (Стех, 2004, с. 239).

Загалом, можна виділити два основні напрями, за якими працювали лікарі. Перший – допомога пораненим в умовах бойових дій, їхня евакуація і доправлення до лікарень. Другий – робота в районних військових шпиталях, де здійснювалася й допомога цивільному населенню, боротьба з інфекційними хворобами, наприклад тифом (В'ятрович та ін., 2023, с. 109).

Санітарний відділ куреня УПА охоплював лікарів і їхніх помічників-асистентів. Один лікар або помічник був закріплений до сотні стрільців. Один санітар – до повстанського рою (9–15 вояків) (Андрійчук, 2021, с. 91). В умовах бойових дій потрібно було або лікувати повстанців на місці, або ж евакуювати їх у підпільні шпиталі. Домінував перший варіант, адже мета діяльності медичної служби зрозуміла – порятунк життя вояка.

Однак санітарна служба не могла вповні забезпечити медичні препарати, кадровий склад, проводити навчання чи опікуватися цивільним населенням. Структура УПА вимагала уніфікації. Відтак навесні 1943 р. була створена окрема референтура – Український Червоний Хрест (Андрійчук, 2021, с. 89). Це можна пояснити ще й тим, що саме 1943 р. спостерігалася активізація німецьких каральних загонів на Волині, а відтак кількість сутичок українських повстанців різко зросла. У листопаді 1943 р. до складу Галицького крайового проводу ОУН було введено Катерину Зарицьку («Монету»). Тоді ж її затверджено референтом УЧХ (Онишко, 2002, с. 60). УЧХ був утворений на базі жіночої сітки. Спершу сформований на Волині, а потім його діяльність поширилася й на терени Галичини (Ільницький, 2016, с. 213).

Співпраця між Санітарною службою та УЧХ була настільки тісною, що їх функції іноді дуже важко розмежувати. Щоправда, УЧХ діяв переважно в запіллі, а Санітарна служба – винятково в бойових умовах. Медичний персонал Санітарної служби підпорядковувався командирові сотні чи куреня, а працівники УЧХ – його керівникові (референтові) (Гінда, 2024, с. 359–360).

УЧХ був побудований за територіальним принципом: від станиці до краю. Кожен референт входив і до складу проводу певного осередку: станиці, куща чи району (Криськів, 2008, с. 41). На кожному рівні УЧХ – від обласного до районного – було засновано чотири головні відділи: медичний, аптечний (фармацевтичний), господарський і харитативний (Онишко, 2002, с. 63). Такий розподіл був зафіксований у Правильнику УЧХ, виданому 10 листопада 1943 р. Медичний відділ відповідав за організацію підпільних шпиталів, перев'язувальних пунктів, опікувався хворими, пораненими, поповненням медичного персоналу (Гінда, 2024, с. 360). Згідно із Правильником, референт УЧХ був як медичний шеф, до сфери безпосередньої відповідальності якого входила санітарна робота у війську та запіллі. Також окремим напрямом його діяльності була санітарно-освітня робота. Обласним референтом УЧХ на Львівщині протягом 1943 р. – березня 1945 р. була Ірина Козак («Лада») (Мороз, Вовк, 2009а, с. 627).

В УЧХ була встановлена система звітування. Так, наприклад, надрайонний референт УЧХ 15 лютого 1946 р. видав для районових референтів схему звіту. Він мав складатися з 19 основних пунктів, серед них: кількість санітарних пунктів, зміни в кількості хворих у звітний період, кількість операцій, ін'єкцій, перев'язок, стан здоров'я в організаційній сітці, стан медикаментів, праця з цивільним населенням. Інструкція числа 1/46, яку видав надрайонний референт, вказує, що кожен район від 1 січня 1947 р. повинен вести книжку «Історія недуг», виділяючи кожному хворому

окрему сторінку із зазначенням основної інформації: псевдо, дата приходу в санітарний пункт, анамнез хвороби, температура зранку і ввечері, детальний опис недуги, час вибуття зі санпункту. Також треба було вести книгу щоденної видачі ліків, місячного приходу й розходу, касову книгу, інвентарну та господарську (Криськів, 2008, с. 45–46). Припускаю, подібну схему звітування використовували й раніше, у 1943–1945 рр.

Варто зазначити, що при всіх лікувальних закладах УЧХ були організовані своєрідні аптеки – сховища з необхідним запасом медикаментів, що мали своє визначене призначення. Цей запас мали постійно поповнювати (Кавка-Прохна, 2023, с. 70).

Підпільниця Марія Савчин («Марічка»), яка восени 1944 р. була призначена повітовою УЧХ у Мостиському повіті, згадує, що працівники УЧХ на замовлення лікарів УПА заготовляли лікарські рослини, віск, виготовляли бинти й ін. Це все відбувалося в умовах суворой конспірації, пов'язаної з активізацією каральних акцій та арештів, які здійснював Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС). Жінки-підпільниці намагалися влитися в сільське населення, переодягаючись у цивільний одяг. Та все ж енкаведисти іноді впізнавали їх і заарештовували. Все ж УЧХ намагався проводити санітарні вишколи, щоправда, з обмеженою кількістю учениць й інструкторів (Савчин, 2022, с. 77).

Районова провідниця УЧХ Радехівщини, Лопатинщини й Великомоствішчини (1944–1947) Ярослав Романіна-Левкович згадувала, як разом із лікарем, двома медбратами та п'ятьма медсестрами в с. Бутин (імовірно, районова приїхала в с. Бутин, тепер – Червоноградського р-н) рятували повстанця з гангреною, проводячи ампутацію руки без наркозу. Після операції вона всю ніч чергувала біля хворого, міряючи температуру та контролюючи рівень стискання джгута, щоби відновити циркуляцію крові (В'ятрович та ін., 2023, с. 110).

Іноді поранені помирали від ускладнень у шпиталі, тому що медичні працівники не мали змоги здійснювати оперативні втручання через відсутність необхідних медичних інструментів. Про такий випадок згадує медсестра УЧХ Наталка Косарчин-Марунчак, яка навесні 1944 р. прибула на Бібреччину, в околиці Стрілиськ Старих. Першою втратою у шпиталі, свідком якої стала підпільниця, був юний підпільник із вогнепальним пораненням у живіт. Куля пошкодила сечовивідні шляхи, потрібна була термінова операція. Проте все, що могла зробити на цей час Н. Косарчин, – лише сидіти біля хлопця й витирати піт із його обличчя (Ріпецький, 1992, с. 265).

На 30 червня 1944 р. на Сокальщині, Радехівщині, Кам'янецьчині вже були організовані кадри для праці в УЧХ і створені відповідні осередки. У теренах бракувало фармацевтів, тож жінки збирали лікарські рослини та магазинували їх. Значна частина санітарок, медсестер, лікарів здобували практичні навички в легальних, тобто державних, лікарнях (Мороз, Вовк, 2009b, с. 373). Так, наприклад, І. Козак («Лада») підбирала кадри для санітарної і медичної роботи. Ці дівчата згодом мали навчатися в Ліни Скремети, медсестри, яка працювала в лікарні в Ходорові (Служинська, Шашков, 2000, с. 56). Усе ж більшість підпільниць здобувала практичні навички першої медичної допомоги безпосередньо в польових умовах і повстанських шпиталях. Так, Катерина Гаврилів-Данилів («Зелена», «Оленка») спершу була медсестрою сотні «Вікторія», а з серпня 1945 р. виконувала функції референта УЧХ Стрийського районного проводу ОУН (Ільницький, 2009, с. 217–218).

Шпиталь УЧХ (санітарна кріївка) облаштовувався під землею й охоплював приміщення, розраховане на 6–15 ліжок, кухню та канцелярію. Усі елементи кріївки, зокрема вентиляція, водопостачання і каналізація, були спроектовані технічними підрозділами УПА з дотриманням вимог суворої конспірації. Перевезення поранених здійснювали спеціально призначені повстанці. Вони доставляли пацієнтів до визначеного місця, відомого як «мертвий пункт», де їх із зав'язаними очима забирали працівники медичної кріївки. Після лікування повернення відбувалося аналогічно (Крапивко, 1993, с. 71–72). Іноді траплялися випадки «чисток» у терені, які здійснювали більшовики. Тоді хворих переміщували зі шпиталю на безпечніші відстані, переважно на возах (Ріпецький, 1992, с. 266).

Поширеним методом надання допомоги пораненим і хворим було лікування в цивільних лікарнях або ж вдома в місцевого населення. Хворі поступали туди під вигаданими прізвищами та зміненими історіями хвороби (Андрійчук, 2021, с. 93). Окрім догляду за пораненими і хворими повстанцями, працівники УЧХ займалися лікуванням й оглядом місцевого населення, зокрема дітей шкільного віку. Також надавали рекомендації щодо дотримання санітарних умов у сільських будинках (Мороз, Вовк, 2009b, с. 374).

Окремим аспектом діяльності УЧХ була боротьба з епідеміями. Щобільше, більшовики поряд із військовим терором застосовували бактеріологічну зброю. Так, у 1945–1946 рр. загони НКВС–НКДБ (Народний комісаріат державної безпеки) розповсюджували по селах тифозні воші, спричиняючи тим самим епідемію тифу. Для вакцинації і введення профілактичних заходів бракувало ліків. Тому підпільникам доводилося закуповувати їх на т. зв. медичному «чорному ринку», тобто отримувати нелегально. Часто медики отримували протерміновані препарати (Онишко, 2002, с. 63).

Для повнішої характеристики діяльності медичного відділу УЧХ варто проаналізувати звіти лікарів округ. Один із них – лікаря Сокальщини Івана Дмитраша («Олега», «Кривоноса»), датований 31 жовтня 1944 р. Так, бачимо, що на Радехівщині та Сколівщині спалахнула епідемія червінки (дизентерії), однак вона вже йшла на спад. Хворі дотримувалися дієти та вживали активоване вугілля. Траплялися випадки й венеричних захворювань, особливо серед тих повстанців, які потрапляли до рук радянських каральних органів чи щойно вийшли з тюрми, де зазнавали насильства, зокрема й сексуального. Жінок відправляли на лікування в державну лікарню Львова, а чоловіків лікували на місці постою (Мороз, Вовк, 2009b, с. 380). Повстанці хворіли і на туберкульоз, грип, запалення легень, страждали на коросту та педикульоз.

Однак в умовах постійної небезпеки й бойових зіткнень медикам УПА було вкрай важко працювати і здобувати ліки. Та, попри все, вони продовжували опікуватися хворими та пораненими. Варто згадати Олену Лебедович («Зоряну», «Звениславу», «Заграву»), що була надрайонною референткою УЧХ на Любачівщині в 1944–1945 рр. Наприкінці зими 1944 р. вона одержала завдання організувати санітарну допомогу на Жовківщині. Для цього їй довелося перейти польсько-радянський кордон разом із підвідділом «Крука». В околицях Жовки «Зоряна» зустрілася із працівницями місцевого УЧХ, розподілила медикаменти, які привезла зі собою. Наступного дня вона планувала інспектувати польовий шпиталь, але потрапила в більшовицьку облаву разом зі стрільцями. Одного з них, 17-річного «Ярка», кулею поранили в ногу. «Зоряна» згадувала про це так: «Піднявши раненого, я доволіклася з ним до розвалені сяди, що стояла недалеко в лісі. Там порадила я раненому, щоб

нашвидку замаскувався галуззям та ждав на мене, а сама побігла дальше» (Ріпечкий, 1992, с. 274).

У «Стрілецьких вістях» від 4 жовтня 1944 р., друкованому органі воєнної округи УПА «Буг-2», що територіально охоплювала Львівщину, є відзначення медичної сестри Ольги (ймовірно, псевдо), яка в умовах бойового протистояння все одно опікувалася пораненими. Показав себе і стрілець-охоронець шпиталю Зінгер (Мороз, Вовк, 2009б, с. 523).

Промовистий приклад незламності й самопожертви медичних працівників – референт УЧХ Дрогобицького обласного проводу ОУН Олег Король («Бурунда»), який був лікарем до переведення на посаду керівника УЧХ у 1946 р. Письменниця Люба Гайовська («Рута») описувала «Бурунду» як виняткового лікаря, для якого не існувало перешкод у виконанні обов’язків. Він не зважав ані на великі відстані, ані на власну важку хворобу. «Бурунда» йшов до поранених навіть тоді, коли знав, що може загинути. У присутності хворих завжди використовував почуття гумору, чим полегшував моральний стан особливо важких пацієнтів. За роки діяльності «Бурунда» провів понад тисячу операцій, врятував понад сотню життів (Ільницький, 2009, с. 111). Непоодинокими були й напади на шпиталі. Так, 9 жовтня 1945 р. енкаведисти напали на повстанський шпиталь поблизу с. Свидник Турківського р-ну. Всередині перебувало троє повстанців на лікуванні, дві санітарки та троє цивільних. Останні разом зі санітарками були важкопоранені й потрапили до рук енкаведистів (Голько, 2017, с. 93).

Як бачимо, медичний відділ УЧХ відігравав важливу роль у підтримці боєздатності УПА й наданні допомоги цивільному населенню в умовах окупації. Організація медичних шпиталів, застосування доступних методів лікування, а також сувора конспірація свідчать про високий рівень адаптивності та професіоналізму медичного персоналу. Попри брак ресурсів, медикам УЧХ вдалося створити ефективну систему надання першої допомоги, профілактики захворювань і реабілітації поранених.

Подальші дослідження в межах цієї теми можуть бути зосереджені на деталізованому аналізі структури та функцій медичних підрозділів УЧХ у різних регіонах, зокрема їх адаптації до специфіки географічних, соціальних і військових умов. Особливу увагу можна приділити порівнянню діяльності УЧХ на Львівщині з іншими територіями, як-от Волинь чи Лемківщина, що дасть можливість виявити регіональні особливості організації медичної допомоги.

Важливий напрям – дослідження ролі жінок у діяльності УЧХ, їхнього внеску в організацію медичних шпиталів, санітарних вишколів і забезпечення матеріальними ресурсами. Аналіз гендерного аспекту може поглибити розуміння соціальної структури УЧХ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрійчук, Л. (2021). Особливості медичної опіки в Калуській окрузі ОУН в 1940-х рр. XX ст.: огляд джерел. *Калуські історичні студії: зб. наук. статей*, 5. Івано-Франківськ: Фоліант, 89–113.

В’ятрович, В. (заг. ред.). (2017). *УПА – відповідь нескореного народу. Книжка-каталог виставки*. Київ: К.І.С.

В’ятрович, В., Забілий, Р., Дерев’яний, І., Содоль, П. (2023). *УПА. Історія нескорених*. 4-те вид. Київ: Наш Формат.

Гінда, В. (2024). *Національно-визвольний рух в Україні 1930–1950 років: факти, постаті, події*. Київ: Арій.

Голько, О. (ред.). (2017). *Українська повстанська армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Частина друга*. Львів: Левада.

Ільницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952)*. Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Кавка-Прохна, Г. (2023). *Медична служба УПА на Бойківщині: поезія, есеїстика*. Львів: Сполом.

Крапивко, С. (1993). *Медична мережа ОУН і УПА: матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність)*. Стрий: ТОВ «УВІС», 71–72.

Криськів, В. (2008). *Медично-санітарна служба в УПА-Захід*. Стрий: ДП «Видавничий дім “Укрпол”».

Мороз, В., Вовк, О. (2009а). *Літопис УПА. Нова серія* (Т. 13. Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943–1952. Кн. 1). Київ; Торонто: Літопис УПА.

Мороз, В., Вовк, О. (2009б). *Літопис УПА. Нова серія* (Т. 13. Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943–1952. Кн. 2). Київ; Торонто: Літопис УПА.

Онишко, Л. (2002). *Катерина Зарицька. Молитва до сина*. Львів: Світ.

Ріпецький, М. (упоряд.). (1992). *Літопис Української повстанської армії* (Т. 23: Медична опіка в УПА). Торонто; Львів: Літопис УПА.

Савчин, М. (2022). *Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни*. 2-ге вид. Київ: Смолоскип.

Служинська, З., Шашков, Ю. (2000). Катерина Зарицька – організатор мережі вишколів підпільного Українського Червоного Хреста (УЧХ). *Визвольний шлях*, 5(626)/53, 54–59.

Стех, Я. (2004). *У 100-ліття українського патріота доктора Матвія Лотовича. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів*. Львів, 238–241.

REFERENCES

Andriichuk, L. (2021). Osoblyvosti medychnoi opiky v Kaluskii okruzi OUN v 1940-kh rr. XX st.: ohliad dzherel. *Kaluski istorychni studii: zb. nauk. statei*, 5. Ivano-Frankivsk: Foliant, 89–113 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (Ed). (2017). *UPA – vidpovid neskorenogo narodu. Knyha-kataloh vystavky*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Viatrovych, V., Zabilyi, R., Dereviani, I., & Sodol, P. (2023). *UPA. Istoriia neskorenykh* (4th ed.). Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).

Hinda, V. (2024). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini 1930–1950 rokiv: fakty, postati, podii*. Kyiv: Aarii (in Ukrainian).

Holko, O. (Ed.). (2017). *Ukrainska povstanska armii. Boiovi dii UPA za 1943–1950 rr. Chastyna druha*. Lviv: Levada (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobytska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952)*. Drohobych: Vymir (in Ukrainian).

- Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatyskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).
- Kavka-Prokhna, H. (2023). *Medychna sluzhba UPA na Boikivshchyni: poeziia, eseistka*. Lviv: Spolom (in Ukrainian).
- Krapyvko, S. (1993). *Medychna merezha OUN i UPA: materialy naukovoï konferentsii Vseukrainskoho Bratstva voiakiv UPA (Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia. Istoriia, uroky, suchasnist)*. Stryi: TOV «UVIS», 71–72 (in Ukrainian).
- Kryskiv, V. (2008). *Medychno-sanitarna sluzhba v UPA-Zakhid*. Stryi: DP «Vydavnychyï dim “Ukrpol”» (in Ukrainian).
- Moroz, V., Vovk, O. (2009a). *Litopys UPA. Nova seriia* (T. 13. Voienna okruha UPA «Buh»). Dokumenty i materialy 1943–1952. Kn. 1). Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Moroz, V., Vovk, O. (2009b). *Litopys UPA. Nova seriia* (T. 13. Voienna okruha UPA «Buh»). Dokumenty i materialy 1943–1952. Kn. 2). Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Onyshko, L. (2002). *Kateryna Zarytska. Molytva do syna*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Ripetskyi, M. (Comp). (1992). *Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii* (T. 23: Medychna opika v UPA). Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Savchyn, M. (2022). *Tysiacha dori. Spohady zhinky uchasnytsi pidpilno-vyzvolnoi borotby pid chas i pislia Druhoi svitovoi viiny* (2nd ed.). Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Sluzhynska, Z., & Shashkov, Yu. (2000). *Kateryna Zarytska – orhanizator merezhi vyshkoliv pidpilnoho Ukrainskoho Chervonoho Khresta (UChKh). Vyzvolnyi shliakh*, 5(626)/53, 54–59 (in Ukrainian).
- Stekh, Ya. (2004). *U 100-littia ukrainskoho patriota doktora Matviia Lotovycha. Ukrainska Povstanska Armiia u borotbi proty totalitarnykh rezhymiv*. Lviv, 238–241 (in Ukrainian).

Lidiia MAZURCHAK

*PhD Student of the Department History of Ukraine and Law
Faculty of History, Pedagogy and Psychology
I. Franko State Pedagogical University of Drohobych
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0474-984X>
e-mail: lidiia.mazurchak@dspu.edu.ua*

FUNCTIONING OF THE MEDICAL DEPARTMENT OF THE URC WITHIN THE UPA IN THE LVIV REGION (1943–1945): KEY ASPECTS

The article examines the key aspects of the functioning of the medical department of the URC within the structure of the UPA in the Lviv region during 1943–1945. The organization of medical care, methods of concealment, interactions between medical structures and the civilian population, as well as the role of specific individuals in ensuring the activities of the URC under conditions of underground resistance, are analyzed.

The UPA's sanitary service, created alongside military units, provided life-saving assistance to soldiers in combat conditions and organized field hospitals. The Ukrainian

Red Cross played a significant role in the structure of medical care, operating primarily in rear areas. The URC ensured medical support, staff training, treatment of the wounded and sick, disease prevention, and support for the civilian population.

Special attention is given to the activities of prominent doctors, including M. Lotovych, the first chief physician of the UPA leadership. The role of women in the medical service is highlighted, as they contributed to the establishment of hospitals, conducted sanitary training, produced medical supplies, and organized covert operations.

The structure of the URC, which was based on a territorial principle and included medical, pharmaceutical, economic, and charitable departments, is described. Reporting methods that involved detailed accounting of patients, medications, and medical procedures are analyzed. The features of hospital arrangements, including underground facilities equipped with ventilation, water supply, and sewage systems, are discussed.

It has been revealed that the URC conducted sanitary-educational work among the civilian population, ensuring epidemic prevention, combating infectious diseases, and providing medical assistance to children. The challenging working conditions of medical personnel are emphasized, including shortages of medicines and instruments and the need to operate under strict secrecy.

The article highlights the importance of the URC's activities in maintaining the combat readiness of the UPA and providing assistance to the civilian population under military occupation. The necessity of further research into the regional specifics of the UPA's medical service, the gender aspect, and the interaction of medical structures with the population is underscored.

Key words: Ukrainian Red Cross, reference office, sanitary service, hospital, OUN leadership.

Андрій ЩЕГЛОВ

кандидат історичних наук, докторант

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6484-0864>

e-mail: deepinfaith2202@gmail.com

МІСЦЕВА ПРЕСА СТАНІСЛАВЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УПА Й ОУН (1944–1945)

Проаналізовано місце та роль місцевої періодики Станіславської обл. як інструмента інформаційної війни сталінського тоталітарного режиму проти членів ОУН і вояків УПА й ескалації українсько-польських відносин.

Використано комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів наукового пізнання, які ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності та системності в підходах до вивчення інструментарію інформаційно-психологічного протистояння спеціальних служб і партійних органів СРСР й українського національно-визвольного руху на Станіславщині на шпальтах обласної та районної періодики.

Вперше до публічного наукового обігу введено публікації обласної та районної преси Станіславської обл. періоду найактивнішої боротьби ЧА та репресивних структур сталінського тоталітарного режиму із відділами УПА загалом і членами ОУН зокрема.

Розкрито основні наративи радянської пропаганди, які партійні агітатори й радянські спецслужби прагнули донести до різних верств місцевого населення з метою зменшення кадрової та соціально-економічної бази підтримки українського національно-визвольного руху.

Акцентовано, що однією з важливих складових інформаційної війни радянських спецслужб і партійних органів у західноукраїнському регіоні на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки стало формування й актуалізація «образу ворога», передовсім через негативне представлення членів ОУН і вояків УПА, зокрема для польського населення краю, яке опинилося у складних умовах необхідності виїзду до Польщі відповідно до угоди про евакуацію населення від 9 вересня 1944 р.

Встановлено, що чільне місце в радянському пропагандивному наративі проти ОУН та УПА займала маніпулятивна розробка теми «зради» та «зрадників».

Зазначено, що інформаційно-психологічне протистояння сталінізму з українським національно-визвольним рухом набуло специфічних форм і масштабів у контексті «всенародної помсти».

Показано, що малотиражна місцева преса Станіславщини відігравала допоміжну роль у механізмі інформаційно-психологічного впливу сталінського тоталітарного режиму на мешканців краю, а її локальність посилювала пропагандивний ефект поширення маніпулятивних тез про «українсько-німецьких буржуазних націоналістів – зрадників», «всенародну помсту» за їхню «терористичну діяльність», «прощення ра-

дяньською владою бандитів, які прийдуть з повинною» із прагненням долучитися до «мирної праці» тощо.

Ключові слова: інформаційна війна, преса, Станіславщина, тоталітарний режим, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія.

Поряд із традиційною для української історіографії 1990-х – початку 2020-х років увагою до вивчення радянської репресивно-каральної системи, на мою думку, варто окремо аналізувати ідеологічно-пропагандивне забезпечення фактичної окупації Західної України Червоною армією (ЧА) за підтримки структур Народного комісаріату внутрішніх справ – Народного комісаріату державної безпеки (НКВС–НКДБ). У цьому контексті дослідницький інтерес становить комплекс тогочасних періодичних видань, які відновили/почали вихід в обласних і районних центрах західних областей УРСР у 1944–1945 рр.

Мета статті – розкрити місце та роль місцевої періодики Станіславської обл. як інструмента інформаційної війни сталінського тоталітарного режиму проти членів Організації українських націоналістів (ОУН) і вояків Української повстанської армії (УПА) на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки.

Методологічну основу становить комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів наукового пізнання, які ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності та системності в підходах до вивчення інструментарію інформаційно-психологічного протистояння спеціальних служб і партійних органів СРСР й українського національно-визвольного руху на Станіславщині загалом і шпальтах обласної та районної періодики зокрема.

Історіографічна база – нечисленні публікації українських істориків і політологів, переважно періоду повномасштабної російсько-української війни (Гулай, Гриньох, 2022, с. 127–148; Даниленко, 2022, с. 158–182; Федик, 2022, с. 62–68) та ін.

Основна джерельна база – публікації обласної газети «Прикарпатська правда» та матеріали районної періодики – газет «Більшовицька правда» (Рогатин), «Наша перемога» (Кути), «Сталінська перемога» (Обертин), «Сталінським шляхом» (Надвірна) та ін.

Заняття ЧА західноукраїнського регіону на завершальному етапі Другої світової війни супроводжувала потужна пропагандивна кампанія, що мала змінити ідейно-політичні установки місцевого населення, забезпечити встановлення тотального ідеологічного контролю над духовним життям мешканців краю (Гулай, Гриньох, 2022, с. 134).

Варто погодитися із висновками проф. Івана Крупського про те, що інформаційний простір післявоєнної України формувала партійно-радянська преса, яка виконувала функцію колективного пропагандиста й агітатора більшовицької політики. Її діяльність не передбачала об'єктивного висвітлення подій – усе визначали політична доцільність та інтереси правлячої партії. Найголовнішою рисою тогочасних засобів масової інформації стала політична заангажованість, що чітко виявлялася в тематичній наповненості газетно-журнальних публікацій (Крупський, 2017, с. 5).

Одними з домінантних наративів інформаційної війни радянських спецслужб і партійних органів у західноукраїнському регіоні на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки стали формування й актуалізація внутрішнього «образу ворога», передовсім через негативне представлення членів ОУН і вояків

(УПА). Для цього використовували різні методи: викривлення історичних фактів, наведення «правильних» аналогій, пропаганду й агітацію, «роз'яснювальну роботу»; залучали пресу, радіо, мистецтво, літературу тощо (Гулай, Гриньох, 2022, с. 134). Так, на початок 1945 р. в Україні виходило 707 газет, із них у західноукраїнському регіоні – 93 (Малярчук, 2008, с. 94).

Інформаційно-психологічні функції в повсякденному житті мешканців західних областей УРСР виконувала періодика – республіканські газети «Радянська Україна» і російськомовна «Правда Украины», органи обкомів партії «Вільна Україна», «Радянське слово», «Радянська Волинь», «Прикарпатська правда», «Радянська Буковина», інформаційно-пропагандивні зведення Радінформбюро тощо (Даниленко, 2022, с. 176–177). Водночас варто звернути увагу на обласну та районну пресу на прикладі Станіславщини. У цій інформаційній війні місцева преса повинна була не просто репродукувати для своєї аудиторії основні пропагандивні концепти центральних і республіканських газет, а задля більшої переконливості доповнювати відповідні наративи близьким для її читачів локальним контекстом. Зокрема, у 1944–1945 рр. до радянського інформаційно-пропагандивного наступу проти ОУН та УПА все активніше долучилися газети Станіславської обл.

Досліджуючи запропоновану проблематику, необхідно брати до уваги, що боротьба УПА та збройного підпілля ОУН(б) за державність на західноукраїнських землях у 1944–1945 рр. набула безкомпромісного протистояння з радянською владою. Повстансько-партизанський рух на території Станіславської обл. був одним із найорганізованіших і найдинамічніших, оскільки опирався на підтримку місцевого населення (Галицька-Дідух, 2013, с. 252).

Про ведення радянською владою активної інформаційної кампанії за допомогою преси свідчить і той факт, що лише за перші чотири місяця 1945 р. у Станіславській обл. було розповсюджено 240 тис. примірників газет і журналів. Окрім цього, через відділення «Союздруку» в містах та селах регіону продано 125 тис. примірників книжок і брошур масової політичної літератури (Розповсюдження преси, с. 1).

Франківська історикиня Лілія Федик доходить висновку, що основна ідея радянських фейків, яку активно застосовують і сучасні російські пропагандисти, – це дискредитація українців загалом й українського націоналістичного руху зокрема через зараховування їх до «нацистів» із метою формування в суспільстві негативних асоціацій і зміни ціннісних орієнтацій (Федик, 2022, с. 66).

Такі звинувачення у відповідних пропагандивних матеріалах подавали з особливо брутально-звинувачувальним тоном, із метою максимальної дегуманізації ОУН та УПА в очах місцевого населення, починаючи від подання самих назв учасників українського національно-визвольного руху: «Український народ, визволений доблесною Червоною Армією від німецько-фашистського ярма, таврує ганьбою мерзенніших німецьких наймитів, цепних псів Гітлера – українсько-німецьких націоналістів (оунівців усіх мастей: бандерівці, мельниківці, бульбівці і іншу наволоч)» (Миколаєнко, 1944, с. 2); «Убивці самі себе називають “бандерівцями”, “бульбівцями” або ще якось там, але селяни не прикладають імені до них, а звуть тільки “проклятими”» (Коба, 1944, с. 2); «Прокляті українським народом, вони – ці оунівці – наймити Гітлера, цепні пси і українопродавці – ось їх справжнє ім'я. Їхні руки в крові українського народу» (Миколаєнко, 1944, с. 2).

Чільне місце в радянському пропагандивному наративі проти ОУН та УПА займала маніпулятивна розробка теми «зради». Якщо обласний офіціоз «Прикарпатська правда» (орган Станіславського обласного і міського комітетів Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), обласної та міської ради депутатів трудящих) публікував звинувачувальні матеріали із загальними тезами: «З давніх-давен, з сивої давнини, в українському народі найтяжчим, найчорнішим злочином вважали зраду народу» (Миколаєнко, 1944, с. 2), то, вже районна газета «Сталінська правда» (Обертин) «конкретизувала»: «... німецькі бандити, утікаючи під натиском доблесної Червоної Армії, залишили свою агентуру українсько-німецьких націоналістів, цих лютих зрадників і запродавців українського народу» (Зорін, 1945, с. 2).

Ще один приклад допису такого спрямування – радянського пропагандиста Ярослава Галана під незрозумілим заголовком «Ох!...», передрукований «Прикарпатською правдою»: «... любов української націоналістичної мамзельки до німецького різника невиліковна та що тільки смерть одна розлучить цю пару» (Галан, 1944, с. 2), бо: «Цілком ясно! Між кривавим загарбницьким, кріпосницьким німецьким фашизмом і українським націоналізмом поставлено знак рівності» (Миколаєнко, 1944, с. 2).

Продовженням теми «зради» в маніпулятивно-пропагандивному контенті місцевої преси Станіславщини вказаного періоду було висвітлення помсти українського народу визначеним партійними ідеологами «зрадникам» з числа «українсько-німецьких буржуазних націоналістів»: «Прокляття українського народу падає на голови мерзенних оунівських верховодів. Прокляття і жадоба помсти. Нікуди не сховаються вони від кари народної» (Коба, 1944, с. 2), бо: «Український народ нещадно розправиться з жалюгідною зграєю оунівсько-німецькою бандою українопродавців... Банда гітлерівських наймитів буде розчавлена!» (Миколаєнко, 1944, с. 2) чи навіть більше: «Але безпощадна буде кара для всіх тих українопродавців, хто далі залишатиметься служити Гітлерові. Кров народу на руках оунівців. Вони зазнають тяжкої кари за свої зlodіяння, вони поділяють долю своїх німецьких хазяїв!» (Миколаєнко, 1944, с. 2). І на завершення: «Тільки так можна поступити з тими, хто намагається за шмат гнилої ковбаси торгувати Україною, хто тілом і душею продався найлютішому ворогу України, хто руки свої обагряє кров'ю радянських людей» (Коба, 1944, с. 2).

Особливої гостроти інформаційно-психологічне протистояння сталінізму з українським національно-визвольним рухом набуло не тільки в контексті «всенародної помсти» – активно залучали тематику міжособистісного родинного протистояння між тими, хто опинився по різні боки цієї війни: «Старший його брат – Микола пішов на ганебно-зрадницький шлях боротьби проти українського народу: він знаходиться в бандерівській банді ... Власними б руками задушив, – заявляє Петро Свідрук, – як би попався він мені! ... Лише тому, що Микола перейшов на сторону підлих ворогів, зрадивши інтереси українського народу, за щастя і свободу якого я боровся на протязі цілого періоду Вітчизняної війни, – продовжує гвардієць, – від нього, як рідного брата, я відмовляюсь і зрікаюсь, як від підлого зрадника» (Ухов, 1945, с. 2).

Паралельно з наративами «зради українсько-німецьких буржуазних націоналістів» і «всенародної помсти» акцентували та значно перебільшували терористичну діяльність ОУН(б). Зокрема, інформували про жорстокі розправи не тільки над радянськими активістами, а й над літніми людьми, жінками та дітьми, деталізуючи опис

способів убивств (Федик, 2022, с. 63): «Так оунівський каральний загін розправився з 14-ти річним українським хлопчиськом із Донбаса за те, що той не хотів бути німецьким рабом» (Миколаєнко, 1944, с. 2), а «Сотня “Шума” замордувала 5 родин в селі Тумер. В селі Лози Галицького району на моїх очах замордовано 27 осіб» (До сотень «Сапера», 1945, с. 2), бо «... Проклятими називають українсько-німецьких націоналістів і в селі Лани, Жовтневого району, де вони, бандити, зарізали селянина Михайла Бабія, і в Грабівці Богородчанського району, де бандити зарізали гром. Жатушніка, його дружину і двох дітей, і в Старих Кутах, де замордували дружину лікаря Сіверську» (Коба, 1944, с. 2), які навіть «... Замордували з мого села Семківка й сироту Марію Губар лише за те, що вона працювала в сільраді» (До сотень «Сапера», 1945, с. 2).

Розвитком теми т. зв. терористичної діяльності ОУН та УПА в інформаційній війні сталінського режиму після завершення бойових дій Другої світової війни став пропагандивний контекст «повернення до мирної праці» та чинення цьому опору українського національно-визвольного руху, бо: «Це вороже недобите охвістя ще й зараз продовжує піднімати свою брудну криваву руку над мирними людьми, намагаючись заважати мирній праці» (Зорін, 1945, с. 2) і «Недобиткам банд українсько-німецьких націоналістів недовподоби стала віддана праця гуцулів» (Івченко, 1945, с. 2).

Чільне місце на сторінках обласної та районної преси Станіславської обл. від осені 1944 р. займають публікації на взірєць: «Уряд Радянської України в свій час звертався до всіх учасників так званих “УПА” і “УНРА”. В цьому зверненні від імені Уряду України всім тим, хто чесно порве зв’язки з бандитами націоналістами, дарувалося повне прощення. Радянський Уряд України і тепер звертається до всіх цих обманутих і силою затягнутих у фашистські банди оунівців, порвати зв’язки з своїми верховодами, з своїм бандитським ремеслом і повернутись до чесної роботи. І радянський народ прийме всіх тих, хто прийде до нього з повинною, покине табір ворога» (Миколаєнко, 1944, с. 2) чи «Радянський уряд не раз звертався до тих, хто знаходиться в бандитських зграях, залишити свої гнусні дії, вийти з схронів та лісів, до мирного життя і тоді їм буде прощено» (Зорін, 1945, с. 2).

Так, 19 травня 1945 р. голова Президії Верховної Ради УРСР Михайло Гречуха, голова Ради народних комісарів УРСР Нікіта Хрущов (Никита Хрущёв) і секретар ЦК (Центрального комітету) КП(б)У Дем’ян Коротченко оголосили «усім учасникам українсько-німецьких націоналістичних банд термін для явки з повинною до 20 липня 1945 р. Це останній термін і останнє попередження. Огидні і нікчемні бандити будуть розчавлені. Якщо ворог не здається, його знищують, – така воля українського народу» (Звернення, 1945, с. 3). Інший подібний допис: «20 липня був останній строк явки з повинною учасників банд українсько-німецьких націоналістів. До цього часу прийшли з повинною багато учасників банд в нашому районі. І тепер разом з усіма трудящими будують нове щасливе радянське життя. Частина заядливих головорізів, в яких більше всього були руки в крові стариків, дітей і жінок, не з’явилися і тепер ще нишпорять по ночах і шукають “добичі”» (Івченко, 1945, с. 2).

За словами історика Василя Даниленка, тих, хто відгукнувся на заклики радянської влади і з’явився із зізнанням, намагалися завербувати й затягнути в тенета протидії національним формуванням. Щоби відрізати шляхи відступу, багатьом пропонували виступати на мітингах, писати заяви про розрив із минулим, засудженням «українського буржуазно-націоналістичного руху» і з закликом до своїх учораших

соратників припинити боротьбу. Заяви друкували в місцевій пресі, яку потім поширювали серед населення краю (Даниленко, 2022, с. 172).

Чи не найпоширенішим був друк на сторінках газет листів-звернень колишніх учасників ОУН–УПА із закликом здатися. Наприклад, у «Прикарпатській правді» опублікували лист-звернення до сотень «Сапера» і «Чорного» провідника «Кармелюка»: «Я всім Вам відомий “Кармалюк”, а за останні дні “Довбуш”, число 1, по прізвищу Деркевич Михайло Данилович, родом з села Семківці, Жовтневого району, Станіславської області, – колишній провідник транспортної бойвки 4-го червня 1945 року, прочитавши звернення Радянського Уряду України, я добровільно зі зброєю з’явився до органів радянської влади, щоб чесною працею відкупити свою провину перед українським народом» (До сотень «Сапера», 1945, с. 2).

До Надвірнянського райвідділу НКВС 12 липня 1945 р. нібито надійшла така заява: «Я, громадянин Шпитко Микола Олексійович, родом з села Пнів, Надвірнянського району, заявляю про зголошення себе до органів радянської влади!» (Дрепук, 1945, с. 4). З вересня 1944 р. М. Шпитко перебував у загоні «Крука» і мав кличку «Сокіл». «Тепер чесною працею хочу спокутувати свою провину перед народом, радянською владою ... Я звертаюся до всіх бандитів: припинити бандитські дії і повернутися до чесної праці. “Радянська влада сьогодні прощає, а далі глядіть, – буде пізно”» (Дрепук, 1945, с. 4).

Із наближенням дати останнього помилування – 20 липня 1945 р. – у районній пресі Станіславщини з’являлося все більше дописів, як-от: «15 липня Дронюк Дмитро Федорович був у райвідділі НКВС. Згідно звернення Українського Уряду та ЦК КП(б)У, йому простили його тяжкі провини перед народом та звертається до всіх учасників банд приходити з повинною» (Прощу помилування, 1945, с. 2).

Ось інший візирець «покаянних звернень»: «... коли вбили станичного “Зінька”, я [Петро Юркович Максим’юк (“Вовк”) – *А. Ш.*] прийшов до райвідділу НКВС. Тут простили мій злочин перед народом і, згідно звернення Українського Уряду, відпустили додому. Я чесно працюю на користь радянської держави та звертаюся до всіх бандитів сотні “Нечая” негайно тікати з банди, бо вже 21 липня буде пізно» (Максим’юк, 1945, с. 2).

У цих листах колишні учасники ОУН(б) оцінювали її як «націоналістичну банду», а мотиви вступу до неї обґрунтовували несвідомістю, залякуванням та обманом (Федик, 2022, с. 64). Наприклад: «Знайшлися деякі простаки, які не второпали, до чого це ведеться. Удалося професійним вбивцям, шпигунам, невдачливим політикам та іншій наволочі із горезвісної оунівської зграї організувати націоналістичну банду» (Коба, 1944, с. 2); «Багато з нас потрапили в бандитські тенети або шляхом залякування, або шляхом обдурювання» (До сотень «Сапера», 1945, с. 2); чи навіть певним пошуком слабкої ланки в лавах повстанців: «Тим же, хто заблудився, хто обманом був затягнутий в ці банди, народ-переможець говорить благородно, але грізно: негайно покиньте криваве діло! Повертайтеся до чесної праці» (Коба, 1944, с. 2). Із персоніфікацією для більшого маніпулятивно-пропагандивного ефекту стверджували: «Я звертаюся до Юркевича Броніслава Івановича, по псевдоніму “Дзвін” кинути банду і повернутися в чесну сім’ю радянських людей. Радянська влада покищо прощає» (Хомункін, 1945, с. 2).

У публікаціях нібито від колишніх членів ОУН і вояків УПА недвозначно вказували на застосування репресій проти членів родин повстанців: «Хто не отямиться

сьогодні і не порве зв'язки з бандитами, той буде знищений, а сім'я – вивезена в далекі табори Радянського Союзу» (Максим'юк, 1945, с. 2), бо: «Завтра, 20 липня, для бандитів останній день попередження. Хто не з'явиться з покутою і буде сидіти у ямах, лісах, горах та інших сховищах, їх буде знайдено і знищено, а їх родини будуть вислані за межі Радянської України» (Зорін, 1945, с. 2).

Як бачимо, пропагандисти прямо стверджували про колективну відповідальність і вислання родини, але одночасно в іншому зверненні-покаянні читаємо: «Верховоди з банд УПА казали їм: “Не вірте більшовикам. Наших людей вони мордують, у Сибір вивозять ... І вірили хлопці і не вірили тому, що плещуть язиками “провідники” бандерівців» (Кравець, 1945, с. 2).

Провокування соціальних, національно-етнічних і релігійно-конфесійних зіткнень міцно ввійшло в арсенал радянських засобів досягнення переваги над противником (Даниленко, 2022, с. 165). Український націоналістичний рух радянська пропаганда розглядала тільки в симбіозі з німецьким нацизмом й оцінювала як «український буржуазний контрреволюційний націоналізм, який своєю базою мав українське куркульство» (Федик, 2022, с. 65), стверджуючи, що «найактивнішу допомогу бандитам надавали куркулі» (Прошу помилування, 1945, с. 2).

Отже, на основі проведеного джерелознавчого-бібліографічного аналізу можна ствердити про наукову цінність місцевої преси радянського періоду для подальших історичних, політологічних і соціокомунікативних досліджень інформаційної війни сталінського тоталітаризму проти УПА й ОУН на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки. В обласній і районній періодиці Станіславської обл. 1944–1945 рр. удалося віднайти публіцистичні матеріали, які ілюструють основні наративи радянської пропаганди, що партійні агітатори й радянські спецслужби прагнули донести до різних верств місцевого населення з метою зменшення кадрової та соціально-економічної бази підтримки українського національно-визвольного руху. Хоча нечисленна малотиражна місцева преса в цей час відігравала допоміжну роль у механізмі інформаційно-психологічного впливу сталінського тоталітарного режиму на мешканців краю, її локальність мала б посилити пропагандивний ефект від поширення маніпулятивних тез про «українсько-німецьких буржуазних націоналістів – зрадників», «всенародну помсту» за їхню «терористичну діяльність», «прощення радянською владою бандитів, які прийдуть з повинною» із прагненням долучитися до «мирної праці» тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Галан, Я. Ох!.. (1944, 4 вересня). *Прикарпатська правда*, 89, 2.

Галицька-Дідух, Т. (2013). Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. (на прикладі Станіславської області). *Галичина*, 22–23, 252–263.

Гулай, В., Гриньох, Н. (2022). Ідеологічно-пропагандистська складова репресивної політики сталінського тоталітарного режиму в західних областях України наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки як основа формування та реалізації радянської моделі політики пам'яті. В В. Ільницький (відп. ред.), *Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять*. Рига: Baltija Publishing, 127–148.

Даниленко, В. (2022). Засоби радянського інформаційно-психологічного впливу на жителів Західної України в 1944–1945 рр. В В. Ільницький (відп. ред.), *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя*. Рига: Baltija Publishing, 158–182.

До сотень «Сапера», «Чорного» і провідникові бойовки «Крамаренко». (1945, 7 липня). *Прикарпатська правда*, 130, 2.

Дрепук, М. (1945, 20 липня). Каяття. *Прикарпатська правда*, 130, 4.

Звернення. До робітників, селян і інтелігенції західних областей України. (1945, 20 травня). *Радянська Україна*, 99, 3.

Зорін, І. (1945, 19 липня). 20 липня – останній строк явки з повинною. *Сталінська перемога*, 23, 2.

Івченко, С. (1945, 9 вересня). Злочинні дії бандерівців. *Наша перемога*, 31, 2.

Коба, Ф. (1944, 22 серпня). Українопродавці. *Прикарпатська правда*, 2.

Кравець, Р. (1945, 31 липня). В людях. *Більшовицька правда*, 38, 2.

Крупський, І. (2017). Західноукраїнська преса 1944–1956 рр. в умовах посилення компартійного диктату. *Збірник матеріалів звітної наукової конференції за 2016 рік (секція «Журналістики»)*. Львів: Малий видавничий центр факультету журналістики, 3–5.

Максим'юк, П. (1945, 19 липня). Буде пізно. *Сталінським шляхом*, 56, 2.

Малярчук, О. (2008). *Тоталітаризм проти західноукраїнського села*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Миколаєнко, І. (1944, 10 грудня). Цепні пси Гілера. *Прикарпатська правда*, 158, 2.

Миколаєнко, І. (1944, 12 грудня). Цепні пси Гілера (бесіда друга). *Прикарпатська правда*, 159, 2.

Прошу помилювання. (1945, 19 липня). *Сталінським шляхом*, 56, 2.

Розповсюдження преси. (1945, 29 травня). *Радянська Україна*, 105, 1.

Ухов, О. (1945, 2 серпня). Два брати. *Сталінським шляхом*, 60, 2.

Федик, Л. (2022). Фейки та пропаганда у інформаційній боротьбі радянської влади з ОУН(б). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 1, 66–67.

Федорів, У. (2016). Образ ворога як моделюючої фігури соцреалістичного тексту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2, 257–261.

Хомункін, М. (1945, 19 липня). Заява Шпитько. *Сталінським шляхом*, 56, 2.

REFERENCES

- Halan, Ya. Okh!.. (1944, Veresen 4). *Prykarpatska pravda*, 89, 2 (in Ukrainian).
- Halytska-Didukh, T. (2013). Viiskove y ideoloho-politychne protystoiannia UPA ta OUN(b) i radianskykh karalnykh struktur u 1944–1945 rr. (na prykladi Stanislavskoi oblasti). *Halychyna*, 22–23, 252–263 (in Ukrainian).
- Hulai, V., & Hrynokh, N. (2022). Ideolohichno-propahandystska skladova represyvnoi polityky stalinskoho totalitarnoho rezhymu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy naprykintsi Druhoi svitovoi viiny ta v pershi povoienni roky yak osnova formuvannia ta realizatsii radianskoi modeli polityky pamiaty. In V. Ilnytskyi (Ed.), *Radianski represii u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939–1953): istoriia, osobystosti, pamiat*. Ryha: Baltija Publishing, 127–148 (in Ukrainian).
- Danylenko, V. (2022). Zasoby radianskoho informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na zhyteliv Zakhidnoi Ukrainy v 1944–1945 rr. In V. Ilnytskyi (Ed.), *Zakhidni zemli Ukrainy*

u pershi pisliavoienni roky (1944–1953): povsiakdenne zhyttia. Ryha: Baltija Publishing, 158–182 (in Ukrainian).

Do soten «Sapera», «Chornoho» i providnykovi boiovky «Kramarenko». (1945, Lypen 7). *Prykarpatska pravda*, 130, 2 (in Ukrainian).

Drepiuk, M. (1945, Lypen 20). Kaiattia. *Prykarpatska pravda*, 130, 4 (in Ukrainian).

Zvernennia. Do robitnykiv, selian i intelihentsii zakhidnykh oblastei Ukrainy. (1945, Traven 20). *Radianska Ukraina*, 99, 3 (in Ukrainian).

Zorin, I. (1945, Lypen 19). 20 lypnia – ostannii strok yavky z povynnoi. *Stalinska peremoha*, 23, 2 (in Ukrainian).

Ivchenko, S. (1945, Veresen 9). Zlochynni dii banderovtsiv. *Nasha peremoha*, 31, 2 (in Ukrainian).

Koba, F. (1944, Serpen 22). Ukrainoprodavtsi. *Prykarpatska pravda*, 2 (in Ukrainian).

Kravets, R. (1945, Lypen 31). V liudiakh. *Bilshovytska pravda*, 38, 2 (in Ukrainian).

Krupskiy, I. (2017). Zakhidnoukrainska presa 1944–1956 rr. v umovakh posylennia kompartiinoho dyktatu. *Zbirnyk materialiv zvitnoi naukovoï konferentsii za 2016 rik (seksiia «Zhurnalistyky»)*. Lviv: Malyi vydavnychy tsentr fakultetu zhurnalistyky, 3–5.

Maksym'uk, P. (1945, Lypen 19). Bude pizno. *Stalinskym shliakhom*, 56, 2 (in Ukrainian).

Maliarchuk, O. (2008). *Totalitaryzm proty zakhidnoukrainskoho sela*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Mykolaenko, I. (1944, Hruden 10). Tsejni psy Hilera. *Prykarpatska pravda*, 158, 2 (in Ukrainian).

Mykolaenko, I. (1944, Hruden 12). Tsejni psy Hilera (besida druha). *Prykarpatska pravda*, 159, 2 (in Ukrainian).

Proshu pomyluvannia. (1945, Lypen 19). *Stalinskym shliakhom*, 56, 2 (in Ukrainian).

Rozpovsiudzhennia presy. (1945, Traven 29). *Radianska Ukraina*, 105, 1 (in Ukrainian).

Ukhov, O. (1945, Serpen 2). Dva braty. *Stalinskym shliakhom*, 60, 2 (in Ukrainian).

Fedyk, L. (2022). Feiky ta propahanda u informatsiinii borotbi radianskoï vlady z OUN(b). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia*, 1, 66–67 (in Ukrainian).

Fedoriv, U. (2016). Obraz voroha yak modeliuiuchoi fihury sotsrealistychnoho tekstu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 2, 257–261 (in Ukrainian).

Khomunkin, M. (1945, Lypen 19). Zaiava Shpytko. *Stalinskym shliakhom*, 56, 2 (in Ukrainian).

Andrii SHCHEHLOV

PhD (History), Doctoral Candidate

The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6484-0864>

e-mail: deepinfaith2202@gmail.com

THE STANISLAV REGION LOCAL PRESS AS A TOOL OF INFORMATION WARFARE OF THE STALIN TOTALITARIAN REGIME AGAINST THE UPA AND THE OUN (1944–1945)

The place and role of the local periodicals of Stanislav Oblast as an instrument of the information war waged by Stalin's totalitarian regime against members of the OUN and soldiers of the UPA, as well as in escalating Ukrainian-Polish relations, are analysed.

A set of general scientific and specialized historical research methods, grounded in the principles of historicism, objectivity, and systemic analysis, is employed to study the tools of the information-psychological confrontation between Soviet security services and party bodies and the Ukrainian national-liberation movement in Stanislav region as reflected in oblast and district-level periodicals.

For the first time, publications from the oblast and district press of Stanislav Oblast from the period of the most intense struggle between the Red Army and the repressive structures of Stalin's regime against UPA detachments and OUN members are introduced into scholarly circulation.

The principal narratives of Soviet propaganda that party agitators and security services sought to convey to various strata of the local population – aimed at eroding the personnel and socio-economic base of support for the Ukrainian national-liberation movement are revealed.

The article emphasized that one of the key components of the information war conducted by Soviet security services and party organs in Western Ukraine during the final stage of Second World War and the early postwar years was the construction and activation of an «enemy image», primarily through the negative portrayal of OUN members and UPA soldiers – especially for the region's Polish population, which faced relocation to Poland under the evacuation agreement of 9 September 1944.

A comprehensive examination shows that the manipulative development of the theme of «betrayal» and «traitors» occupied a central place in the Soviet propaganda narrative against OUN and UPA.

The author noted that the information-psychological confrontation between Stalinism and the Ukrainian national-liberation movement acquired specific forms and scale in the context of the notion of «nation-wide vengeance».

The study demonstrates that the small-circulation local press of Stanislav region played an auxiliary role in the mechanism of information-psychological influence exerted by Stalin's totalitarian regime on the area's inhabitants, while its local character amplified the propagandistic effect of disseminating manipulative theses about «Ukrainian-German bourgeois nationalists – traitors», «nation-wide vengeance» for their «terrorist activity», and «Soviet forgiveness of bandits who surrender» in hopes of joining «peaceful labor» and so forth.

Key words: information war, press, Stanislav region, totalitarian regime, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army.

Ольга МАЛЮТА

кандидат історичних наук, доцент

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1970-7260>

e-mail: maliutaov@gmail.com

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В КОНТЕКСТІ АСИМЕТРИЧНИХ ВИКЛИКІВ, МИРОТВОРЧОСТІ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

На основі аналізу писемних іноземних та українських джерел визначено актуальність дослідження української державності. Вивчено значення й застосування дефініції «державність» у світовій та українській науці. Виявлено відмінність семантичного ряду, закладеного в основу однієї і тієї ж самої дефініції українськими й іноземними вченими.

Визначено необхідність переосмислення теоретичних підходів до дослідження державності як умови існування міжнародної безпеки, обумовленої створенням нового міжнародного порядку, необхідністю інтерпретувати власний національний історіографічний багаж відповідно до потреб світового виміру й віднайти раціональну парадигму дослідження української державності. Альтернативою такого підходу визначено здатність оцінювати й порівнювати державність у вимірі світових процесів сучасності, конкретно-історичних прикладів окремих територій, описувати в контексті зрозумілої дослідникові та читачеві методології й термінології.

Визначено потребу наукової спільноти мати зрозумілі підходи до вивчення української державності, однаково застосовувати понятійно-категоріальний апарат до всіх процесів боротьби за державність, державотворення. Порівняно здобутки світової й української історіографії щодо дослідження категорії «державність». Встановлено, що у світовій науці наукову категорію «державність» вивчають історія, політичні науки, міжнародна економіка та міжнародне право. Розглянуто державність у контексті поглядів учених-істориків, політологів, економістів-міжнародників, юристів-міжнародників.

Проаналізовано «державність» у контексті досліджень міжнародної економіки як здатність здобутків і впливу економічного розвитку на здобуття державності й ефект впливу на економіку та навпаки – міжнародних економічних відносин на державність. Розглянуто чотири наукові парадигми дослідження української державності, визначено їх переваги та недоліки, можливість співіснувати в демократичних умовах наукового середовища. Досліджено ймовірність переосмислення теоретичних підходів вивчення української державності в ракурсі критеріїв міжнародного права. За результатами ґрунтовного аналізу наукових досліджень визначено, що найоптимальніший теоретичний підхід до вивчення української державності – підхід відповідно до забезпечення критеріїв набуття міжнародної правосуб'єктності: постійного населення, визначеної території, уряду, здатності вступати у відносини з іншими державами.

Ключові слова: державність, теоретичні підходи, українська державність, миротворчість, конкурентоспроможність.

Турбулентні виклики світової безпеці та воєнні дії в Україні спричиняють потребу переосмислення теоретичних підходів до розгляду й дослідження першооснов міжнародного порядку, одна з яких – державність. Українська державність від часу відновлення незалежності – це актуальна наукова проблема та значущий предмет спеціальних наукових студій. Її актуальність посилює потреба наукової спільноти одновимірно розуміти стан і смисл наукової проблеми й інтерпретувати науковий результат. Міжнародний порядок, підґрунтям якого є передусім міждержавні відносини, передбачає і гарантує державність як умову існування міжнародної безпеки. Звідси виникає необхідність інтерпретувати власний національний історіографічний багаж відповідно до потреб світового виміру, переосмислити теоретичні підходи, віднайти раціональну парадигму дослідження української державності. Альтернатива такого підходу – здатність оцінювати й порівнювати державність у вимірі світових процесів сучасності, конкретно-історичних прикладів окремих територій, описувати в контексті зрозумілої дослідникові і читачеві методології й термінології.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці Крайга Гріна (Craig Green) (Green, 2020, р. 1–70), Кеннеса Н. Овенса (Kenneth N. Owens) (Owens 1987, р. 2–9), Волкера Массесона (Walker Matheson) (Matheson 1939, р. 131–140), Карлоса Ромеро-Барцело (Carlos Romero-Barcelo) (Romero-Barcel, 1980, р. 60–81), Байрда Стілла (Bayrd Steell) (Steell, 1936, р. 189–204), Джона Харріса (John S. Harris), (Harris, 1955, р. 140–150), Джона-Пола Химки (John-Paul Himka) (Himka, 1949, 1988; Дж.-П. Химка, 2002), Романа Шпорлюка (Шпорлюк, 2000) тощо.

Науковий інтерес до проблем державності у світовій історіографії існував і підживлювався впродовж усього ХХ ст., однак досі бракує напрацьованого інтегровано-теоретичного підходу до її вивчення (зокрема української державності), системного дослідження порушеної проблеми. Мета статті – проаналізувати і порівняти здобутки світової англомовної та української історіографії як її складової щодо семантичного ряду, смислового навантаження дефініції «державність»; переосмислити теоретичні підходи в умовах асиметричних викликів, усвідомленої боротьби за утвердження миру, себто миротворчості; забезпечення конкурентоспроможності держави через потребу одержати новий теоретичний результат. Причиною написання статті стала потреба в умовах асиметричних викликів переоцінити напрацювання української історіографії крізь аналітичні підходи західних учених та західні схеми оцінки національно-визвольних рухів і, як результат, державотворчих процесів. Під асиметричними викликами треба розуміти нерівноцінні відносини на міжнародній арені між державами різних рівнів, відмінність співвідношення ролі, місця, різної геополітичної значимості, потужності, рівня впливу суб'єктів міжнародних відносин на міжнародне середовище.

У світовій науці «державність» як наукову категорію досліджують історики, політологи, економісти- та юристи-міжнародники. У ретроспективному відображенні незалежної конкретно-історичної форми державно-політичної організації суспільства «державність» – це категорія історії. Історики розуміють її як ознаку незалежної держави. У світовій історіографії «державністю» визнають процес набуття, проголошення, створення власної держави або здобуття адміністративними одиницями

окремої держави права на самоврядування та незалежність у прийнятті рішень щодо свого політичного життя. В українській історіографії дослідження державності накладається на схему-періодизацію української історії, яку розробив учений-історик, академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Михайло Грушевський, заклавши в її основу тяглість у часі й континуїтет української державності. Вчений у травні 1904 р. оприлюднив її у статті «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (Грушевський, 1904). Періодизацію, яку він послідовно довів від доби Київської Русі до процесів державотворення першої чверті XX ст., наші сучасники поширили на останню чверть XX ст. – чергову хвилю українського державотворення. Відмінною від періодизації Михайла Грушевського є періодизація світової історії в контексті кросс-культурної взаємодії Джері Бенслі (Jerry H. Bentley) (Bentley, 1996, р. 749–770) крізь призму теорії Вільяма Гріна (William A. Green) (Green, 1995, р. 99–111). Ці схеми важливі як окремий погляд на проблему, втім їх некоректно застосовують до європейської історії. Переосмислити інтерпретацію подій у розрізі періодизацій спробували Алмус Ебке (Almuth Ebke) і Кристоф Хаак (Christoph Haack) (Ebke, Haack, 2024, р. 1–14), Ангеліка Еппл (Angelika Epple) (Epple, 2020, р. 43–62), Алегра Фріхель (Allegra Fryxell), Анна Гутгартс (Anna Gutgarts), Оded Стейнберг (Oded Y. Steinberg) (Fryxell, Gutgarts, Steinberg, 2022, р. 1–35) тощо.

Закономірно, «державність» стала предметом досліджень політології. Політичні науки вивчають категорію «державність» як державно-політичну організацію суспільства новітньої доби. Українські політологи не виявляють особливого наукового інтересу до студій і розвитку цього напрямку, натомість західна політична наука перенасичена ретельними науковими дослідженнями європейського виміру державності, взаємозалежності політичного статусу і правосуб'єктності окремих держав, еволюцією державності на різних територіях. У світовій історіографії різні національні наукові школи виявляють стійкий науковий інтерес до власної державності як ознаки незалежної держави.

Економісти-міжнародники досліджують «державність» у контексті розкриття таких категорій, як «національна конкурентоспроможність» і «прибуток», вивчають вплив економічного розвитку на її здобуття й ефекту здобуття державності на економіку, міжнародних економічних відносин на державність у Європі, економічних наслідків для Європи.

«Державність» не стала правовою категорією національного права, тому, природно, її не використовують у національній юридичній практиці та правотворчій діяльності. Втім, юристи-теоретики досліджують «державність» як ознаку державно-політичної організації суспільства, очевидно, перетинаючись і займаючи у сфері досліджень та застосуванні понятійно-категоріального апарату нішу, якій не приділили належної уваги політологи. Власне суто правнича, теоретично важлива проблема юридичної науки про вивчення механізмів забезпечення і гарантування державності досі не досліджена. Заповнюючи політологічну прогалину у вивченні державності, юридична наука уникає досліджень у власній площині, ігнорує законодавчу лакуну.

«Державність» – це категорія міжнародного права, широко представлена у джерелах міжнародного права – договорах і доктринальних працях, оскільки набуття правосуб'єктності державою встановлюється відповідно до норм міжнародного права. У світовій історіографії репрезентована численна кількість теоретичних досліджень із міжнародного права, у яких найпопулярніші – питання визнання державності, тоб-

то міжнародної правосуб'єктності держави. У міжнародному праві критерії міжнародної правосуб'єктності держави такі: постійне населення, визначена територія, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами (Crawford, 1977, p. 111). Теоретична парадигма дослідження української державності в розрізі цих критеріїв, за умови визнання континуїтету і тяглості процесу державотворення в контексті загальноприйнятної в українській історіографії схеми-періодизації М. Грушевського, на мою думку, на сучасному етапі студій могла стати найоптимальнішою й найзатребуванішою з позицій гарантування суверенітету і територіальної цілісності України в моделі нового міжнародного порядку.

Сучасні здобутки української науки у визначенні та вивченні «державності» і представленні наукового результату відтворюються за принципом антитези, не корелюються зі світовими, водночас «державність» стала сферою студій відмінних від світової науки галузей (українські економісти-теоретики не вивчають «державність», юристи-теоретики занурюються в дослідницьке середовище політологів). Зіставлення українського та світового досвіду породжує дихотомію, яка завадила напрацюванню спільної для світової науки теоретичної парадигми дослідження державності. Водночас плюралістичне мислення і множинні підходи демократизують та збагачують наукові дослідження, визначають економічну кон'юнктуру і стан її показників.

Виклик для державності – це порушення умов миру, гарантування суверенітету і територіальної цілісності. Українська державність сьогодні зазнала виклику, який є прямим порушенням миротворчості. Під останньою розуміємо операції збройних сил без застосування зброї, припинення воєнних дій, забезпечення миру. Тому дослідницька база і сформульовані теоретичні підходи мають допомогти подолати цей виклик та його наслідки теоретичним інструментарієм, гарантувати й забезпечити українську державність. Статут Організації Об'єднаних Націй своєю метою визначає підтримку міжнародного миру й безпеки (Статут ООН, с. 5). Його перша стаття передбачає підтримку міжнародного миру всіма колективними заходами та мирними засобами (Статут ООН, с. 7). Суб'єкт міжнародного права самостійно забезпечує суверенітет і державність. В умовах війни суспільство змушене крізь свідомість комбатантів і цивільного населення переосмислити своє ставлення та розуміння миру й миротворчості в умовах забезпечення державності.

Неконвенційна гібридна війна Росії – асиметричний виклик українській державності та державотворенню, однак вона і змушує переглянути теоретичні підходи до дослідження, напрацювати єдину парадигму. Ця асиметрична війна має нищівний вплив на мирне співіснування, позначається на свідомості населення, загрозлива для правосуб'єктності держави, незалежності, територіальної цілісності, тому потрібно нагально вивчати й висвітлювати історію української державності в розрізі критеріїв правосуб'єктності. Збереження державності найкраще забезпечується в умовах миру, тому державність – ознака мирного співіснування незалежних держав. Відтак виникає необхідність переоцінити роль української державності у світовій політиці й безпеці, гармонізувати теоретичні підходи та парадигми досліджень.

Асиметричний виклик у вже упорядкованому світі в умовах створення нового міжнародного порядку – національна конкурентоздатність країни. Тому теоретичні підходи до досліджень української державності синхронно мають врахувати й екстраполювати висновки, одержані під час досліджень державності у світовій економіці. Адже від економічних наслідків набуття саме української державності та міжнародних

економічних відносин відчутний тривалий вплив на світову економіку і, як наслідок, зберігається пряма залежність та зв'язок світової економіки з національною економікою України і навпаки. Теоретичні підходи дослідження української державності мають враховувати економічну самостійність, оскільки теоретичні висновки можуть бути використані для прийняття світових політичних рішень на користь України. Водночас співвідношення економічного розвитку до архітектури безпеки – важливий чинник, який визначає спроможність і витривалість державності. Як наслідок, у країні із високою конкурентоспроможністю менші загрози й виклики державності, вони більш захищені та менш чутливі до зовнішніх політичних або воєнних загроз.

У тривалому ХХ ст. Україна відновила незалежність і в останній його чверті вшосте набула державності: у час Української Народної Республіки, Української Держави доби Павла Скоропадського, другої Української Народної Республіки, Карпатської України, 1941 р. за відновленої Української держави, у 1991 р. як незалежна Українська держава. Всі етапи українського державотворення вели до набуття Україною міжнародної правосуб'єктності. Статус правоздатного суб'єкта міжнародного права вона відновила 2 грудня 1991 року як Українська незалежна держава.

Дотепер в українській історіографії найпоширеніші декілька схем висвітлення історії української державності. По-перше, історично усталився підхід розгляду еволюції української державності, враховуючи тяглість, синкретичність процесу в контексті схеми-періодизації історичного процесу М. Грушевського. Втім, більшість праць з історії України останнього 30-річчя висвітлює історію країни як історію населення на власній території, праці з історії української державності за вказаним принципом найчастіше відтворюють історичні етапи відновлення української державності. Недолік цього підходу – ігнорування факту та чітких меж міжнародно визнаної території, неповне висвітлення міжнародних відносин (оскільки в історії перших п'яти форм української державності нема чіткого розуміння всіх суб'єктів та предмета взаємодії, досі представлене фрагментарне відтворення процесу), постійного населення (а не ситуативних, мігруючих, переселенських груп), подекуди у відтворенні еволюції української державності фіксуємо переміщення уряду, але не надаємо значення тому, що це критерій збереження державності.

По-друге, вже понад 30 років наукові дослідження продовжують утверджувати неоромантичну традицію відновлення української державності, ігноруючи погляд світової історіографії. Теоретичні підходи накладають на популярну схему вивчення національно-визвольних рухів і, як наслідок, здобуття, відновлення чи відродження державності. В українській історіографії ХХ ст. відсутня інтерпретація недружніх дій недержавних акторів, їхнє втручання в державні інтереси, проігнорована або применшена участь і результат протидії державних акторів інтервенціям, інвазіям територій. Міжнародні конфлікти ХХ ст. в Україні українська історіографія класифікує викривлено, відсутня кваліфікація їх як субконвенційних, маріонеткових іррегулярних війн щодо українського народу та його державної території. Результат – утвердження відмінного від світової історіографії понятійно-категоріального апарату, викривлена інтерпретація подій, фрагментарне відтворення державницьких змагань, неповні, незрозумілі світовій науці та міжнародній спільноті висновки, відсутність чіткого розуміння сторін, подій сучасного етапу асиметричної війни в Україні. Це стосується висвітлення національно-визвольних рухів, оскільки наслідком боротьби їх переважної кількості є здобуття державності. Відсутність одностайності в інтерпретації

подій світовою й українською історіографією звужує поле діяльності українського дипломатичного корпусу, позбавляє чітких і правильних формулювань міжнародні документи, затягує воєнні дії в Україні.

По-третє, розгляд історії криз процес боротьби за здобуття державності. Цей підхід має значний недолік – боротьба за незалежність на витку XVII ст. позбавлена застосування термінологічного апарату сучасності й подекуди окремі дослідники не завжди інтерпретують її як змагання за державну незалежність (поширена штучно утверджена думка боротьби за владу окремих угруповань і повне ігнорування впливу й інтересів недержавних акторів в Україні).

Події неконвенційної асиметричної війни в Україні приводять до висновку, що найоптимальніший теоретичний підхід до вивчення української державності – підхід відповідно до забезпечення критеріїв набуття міжнародної правосуб'єктності задля збереження та гарантування української державності і, відповідно, якнайшвидшого забезпечення миру, соборності, територіальної цілісності. Така наукова парадигма дасть змогу сформулювати правдиві громадянські цінності, сфокусувати одностайний погляд, напрацювати спільний для наукового співтовариства понятійно-категоріальний апарат, чіткі висновки міжнародної спільноти із приводу гарантування суверенітету України як суб'єкта міжнародного права. Таке теоретичне осмислення процесу висвітлення еволюції української державності історично виправдане й найделікатніше, оскільки Україна має міжнародну правосуб'єктність і є визнаною державою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Грушевський, М. (1904). *Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного словянства*. Санкт-Петербург.

Статут ООН: *Статут Організації Об'єднаних Націй*. (2008). Київ.

Химка, Дж.-П. (2002). *Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890)*. Київ: Основні цінності.

Шпорлюк, Р. (2000). *Імперія та нації*. Київ: Дух і літера.

Bentley, J. H. (1996, June). Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History. *American Historical Review*, 101, 749–770.

Crawford, J. (1976–1977). The Criteria for Statehood in International Law. *British Yearbook of International Law*, 48/1, 93–182.

Ebke, A., & Haack, C. (2024, July 23). Periodisation and Modernity: an Introduction. *History of European Ideas*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/01916599.2024.2373542>

Epple, A. (2020). Periodization in Global History: The Productive Power of Comparing. *What in the World? Understanding Global Social Change*, 43–62. <https://doi.org/10.51952/9781529213348.ch003>

Fryxell, A., Gutgarts A., & Steinberg O. (2022). Lost in Time: Periodization and Temporality in Abnormal Times. *Global Intellectual History*, 1–35. <https://doi.org/10.1080/23801883.2022.2093768>

Green, C. (2020). *United/States: A Revolutionary History of American Statehood, 119(1)*. <https://doi.org/10.36644/mlr.119.1.united/states>

Green, W. A. (1995, May). Periodizing World History. *History and Theory*, 34(2) (Issue 34: World Historians and Their Critic), 99–111.

Harris, J. S. (1955). The Politics of Statehood in America. *Parliamentary Affairs*, 9(2), 140–150. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pa.a052875>

Matheson, W. (1939). Hawaii Pleads for Statehood. *The North American Review*, 247(1), 130–141.

Himka, J-P (1949; 1988). *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. London.

Owens, K. N. (1987, Autumn) The Prizes of Statehood. *Montana The Magazine of Western History*, 37(4), 2–9.

Romero-Barcelo, C. (1980, Fall). Puerto Rico, USA: the case for statehood. *Foreign Affairs*, 59(1), 60–81.

Steell, B. (September, 1936). An Interpretation of the Statehood Process, 1800 to 1850. *The Mississippi Valley Historical Review*, 23(2), 189–204.

REFERENCES

Hrushevskiy, M. (1904). *Zvychaina skhema «russkoi» istorii y sprava ratsionalnoho ukladu istorii skhidnoho slovianstva*. Sankt-Peterburh (in Ukrainian).

Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. (2008). Kyiv (in Ukrainian).

Rhymka, Dzh.-P. (2002). *Zarodzhennia polskoi sotsial-demokratii ta ukrainskoho radykalizmu v Halychyni (1860–1890)*. Kyiv: Osnovni tsinnosti (in Ukrainian).

Shporliuk, R. (2000). *Imperiia ta natsii*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).

Bentley, J. H. (1996, June). Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History. *American Historical Review*, 101, 749–770 (in English).

Crawford, J. (1976–1977). The Criteria for Statehood in International Law. *British Yearbook of International Law*, 48/1, 93–182 (in English).

Ebke, A., & Haack, C. (2024, July 23). Periodisation and Modernity: an Introduction. *History of European Ideas*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/01916599.2024.2373542> (in English).

Epple, A. (2020). Periodization in Global History: The Productive Power of Comparing. *What in the World? Understanding Global Social Change*, 43–62. <https://doi.org/10.51952/9781529213348.ch003> (in English).

Fryxell, A., Gutgarts A., & Steinberg O. (2022). Lost in Time: Periodization and Temporality in Abnormal Times. *Global Intellectual History*, 1–35. <https://doi.org/10.1080/23801883.2022.2093768> (in English).

Green, C. (2020). *United/States: A Revolutionary History of American Statehood*, 119(1). <https://doi.org/10.36644/mlr.119.1.united/states> (in English).

Green, W. A. (1995, May). Periodizing World History. *History and Theory*, 34(2) (Issue 34: World Historians and Their Critic), 99–111 (in English).

Harris, J. S. (1955). The Politics of Statehood in America. *Parliamentary Affairs*, 9(2), 140–150. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pa.a052875> (in English).

Matheson, W. (1939). Hawaii Pleads for Statehood. *The North American Review*, 247(1), 130–141 (in English).

Himka, J.-P. (1949; 1988). *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. London (in English).

Owens, K. N. (1987, Autumn) The Prizes of Statehood. *Montana The Magazine of Western History*, 37(4), 2–9 (in English).

Romero-Barcelo, C. (1980, Fall). Puerto Rico, USA: the case for statehood. *Foreign Affairs*, 59(1), 60–81 (in English).

Steell, B. (September, 1936). An Interpretation of the Statehood Process, 1800 to 1850. *The Mississippi Valley Historical Review*, 23(2), 189–204 (in English).

OLGA MALIUTA

PhD (History), Associate Professor

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1970-7260>

e-mail: maliutaov@gmail.com

**RETHINKING THEORETICAL RESEARCH APPROACHES
TO THE STUDY OF UKRAINIAN STATEHOOD
IN THE CONTEXT OF ASYMMETRIC CHALLENGES, PEACEMAKING
AND COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY**

Based on the analysis of written foreign and Ukrainian sources, the relevance of the study of Ukrainian statehood has been determined. The meaning and application of the definition of «statehood» in world and Ukrainian science have been studied. The difference in the semantic series underlying the same definition by Ukrainian and foreign scientists has been revealed.

The need to rethink theoretical approaches to the study of statehood as a condition for the existence of international security, conditioned by the creation of a new international order, the need to interpret one's own national historiographical baggage in accordance with the needs of the world dimension and to find a rational paradigm for the study of Ukrainian statehood has been determined. An alternative to such an approach has been identified as the ability to evaluate and compare statehood in the dimension of world processes of modernity, specific historical examples of individual territories, and to describe in the context of a methodology and terminology that is understandable to the researcher and reader.

The need of the scientific community to have clear approaches to the study of Ukrainian statehood, to apply the conceptual and categorical apparatus equally to all processes of the struggle for statehood, state-building has been studied. The achievements of world and Ukrainian historiography in studying the category of «statehood» have been compared. It has been established that in world science the scientific category of «statehood» is studied by history, political science, international economics and international law. Statehood has been studied in the context of the views of historians, political scientists, international economists, international lawyers.

«Statehood» has been considered in the context of research on international economics as the ability of achievements and the influence of economic development on the acquisition of statehood and the effect of influence on the economy and vice versa – of international economic relations on statehood. Four scientific paradigms of the study of Ukrainian statehood have been considered, their advantages and disadvantages have been determined, and the possibility of coexistence in democratic conditions of the scientific environment has been identified. The possibility of rethinking theoretical approaches to the study of Ukrainian statehood in the light of international law criteria has been investigated. Based on the results of a thorough analysis of scientific research, it has been determined that the most optimal theoretical approach to the study of Ukrainian statehood is an approach that ensures the criteria for acquiring international legal personality: a permanent population, a defined territory, a government, and the ability to enter into relations with other states.

Key words: statehood, theoretical approaches, Ukrainian statehood, peacekeeping, competitiveness.

УДК 069.5:821.161.2-83-84:[355.715ГУЛАГ(47+57)-058.566:271-393
(=161.2)-054.74]"194/195"
DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-176-191>

Юлія АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

науковий співробітник

Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

**ПОБУТ І РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ ВИЖИВАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ:
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ
МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ
«ТЕРИТОРІЯ ТЕРОРУ»**

Проаналізовано усноісторичні записи інтерв'ю з українськими політичними в'язнями, що походили зі сімей священнослужителів УГКЦ, громадсько активних осіб, які були членами ОУН, УПА або ж співпрацювали та допомагали їм, мешкали в Західній Україні. Представлено транскрипти інтерв'ю, доповнені стислими біографічними довідками репресованих осіб, які відображають їхні життєві траєкторії. Більшість спогадів записано з особами, репресованими в дитячому та юнацькому віці. Зазначено, що такі особисті наративи теж мають чималий дослідницький потенціал, адже відображають різні виміри повсякдення політичних в'язнів.

Стверджено, що досвід арешту, нелюдські умови перебування у в'язниці та подальша депортація на місце відбування покарання негативно впливали на здоров'я і психоемоційний стан арештованих. Констатовано, що в таких важких умовах важливо було вижити, пристосуватися до нової реальності, виробити психологічну стійкість. Зауважено, що у процесі адаптації до в'язничної реальності допомагали й релігійні практики.

Зауважено, що для збереження у в'язниці життєздатності українські політв'язні зверталися до Бога, виготовляли вервиці, проводили спільні молитви. Встановлено, що підпільні Літургії, уділення Таїнств звершували священнослужителі УГКЦ. Відзначено, що в табірній системі ГУЛАГу значно важче було проводити релігійні практики, за них суворіше карали, однак навіть у таких умовах, попри всі ризики, частина ув'язнених збиралася на імпровізовані святкування. Зауважено, що у спецпоселенні з дещо послабленим режимом утримання депортовані українці гуртувалися навколо священників, які намагалися надалі здійснювати душпастирську діяльність. Встановлено, що релігійне життя було невід'ємною складовою побуту, частиною громадського життя до ув'язнення, а відтак єднання навколо релігійних практик посилювало зв'язок нової спільноти українців, слугувало певним маркером національної ідентичності, допомагало відчувати зв'язок із домом.

Ключові слова: ГУЛАГ, спецпоселення, репресії, радянізація, усна історія, українські політичні в'язні, ОУН, УПА, дисиденти, історія повсякдення, релігія, УГКЦ, священники, релігійні практики.

Радянізація західних областей УРСР після Другої світової війни зумовила ескалацію репресивної політики Радянського Союзу. Відтак українці серед в'язнів ГУЛАГу в 1944–1947 рр., згідно із дослідженнями історикині Оксани Кісь, становили другу за чисельністю етнічну групу (Кісь, 2013, с. 50).

Дані про утримання політичних в'язнів у системі ГУЛАГу довгий час були замовчуваними, адже будь-яка інформація про досвід перебування під арештом, у таборі, під страхом покарання не могла бути розголошена. Дослідження системи ГУЛАГу стало можливим лише в контексті частково ліберальних змін, розпаду СРСР і можливості отримання доступу для дослідників раніше засекречених архівів служб державної безпеки, внутрішніх справ. Після відновлення незалежності України вчені одержали змогу окреслити репресивну систему СРСР, виокремити напрями каральної політики, зокрема примусової депортації за етнічними й політико-ідеологічними принципами: Іван Білас (Білас, 1994а; Білас, 1994b), Олег Бажан (Бажан, 2013, с. 338–347; Бажан, 2004, с. 155–167), Юрій Данилюк (Бажан, Данилюк, 2000), Сергій Білокінь (Білокінь, 2013), Юрій Сливка (Сливка та ін., 1996; Сливка та ін., 1997; Сливка та ін., 2002), Андрій Когут (Когут, 2020). Як зауважувала українська історикиня Тетяна Пастушенко, проблема політичного терору була однією з топових тем в українській історіографії, однак більшість розвідок присвячена певним аспектам функціонування табірної системи (Пастушенко, 2017, с. 70–71). У працях Лесі Боднарук проаналізовано участь українців у масових повстаннях у Кенгірі, Воркуті, Норильську, досліджено спротив українських політичних в'язнів (Боднарук, 2010, с. 38–42; Боднарук, 2022), Роман Подкур досліджував систему організації дитячих таборів (Подкур, 2007, с. 189–204). Антропоцентричний погляд на досвід перебування українців у табірній системі довгий час був відсутнім в українській історіографії. Ґрунтовним поступом у розвитку таких досліджень стала низка публікацій Оксани Кісь, у яких авторка представила різні аспекти повсякдення українських політичних бранок ГУЛАГу, змалювала гендерну специфіку (Кісь, 2017; Кісь, 2016а, с. 41–48; Кісь, 2016b, с. 125–138). Також важливі роботи української дослідниці Тамари Вронської, яка вивчала умови перебування жінок у таборах для членів сімей зрадників Батьківщини (Вронська, 2009; Вронська, 2013; Вронська, 2022). В англomовній історіографії чимало уваги приділено формуванню системи виправно-трудова таборів (ВТТ), організації примусової праці, депортаціям 1920–1930-х років. Серед низки авторів можна виокремити роботи Енн Епплбом (Anne Applebaum) (Епплбом, 2006; Applebaum, 2011), Джеффри С. Гарді (Jeffrey S. Hardy) (Hardy, 2016), Гольфо Алексопулоса (Golfo Alexopoulos) (Alexopoulos, 2017), Майкла Джекобсона (Michael Jakobson) (Jakobson, 2014).

Отож у контексті вивчення досвіду життя ув'язнених дослідники головню звертали увагу на умови утримання та праці, стратегії виживання, суттєво менше вивчали повсякдення, релігійні практики та гендерну специфіку. У 1990-х роках на хвилі демократичних змін в Україні побачили світ перші спогади політичних в'язнів, а від 2000-х їхня кількість суттєво зросла (Губка, 2005; Губка, 2004; Заячківська-Михальчук, 2009; Кривуцький, 2009; Козяр, 2010; Коханська, 2008).

Матеріали особового походження, зокрема усні й письмові спогади, мемуарна література – це важливе джерело для розуміння та реконструкції режиму утримання, побуту, сприйняття цієї реальності політичними в'язнями, їх пристосування до нових умов, спротиву (Даценко, 2019, с. 63).

Від початку діяльності команда Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» займалася збором спогадів про життя в умовах війни, репресії українців у Західній Україні. Музей діє на місці колишніх пересильної тюрми № 25 (1944–1955) та гетто (1941–1943) і представляє досвід національних груп (мешканців Львова) в час екстремі війни та повоєнних років. Експозиція побудована на історіографічному підході, з використанням усноісторичних свідчень. Протягом 2009–2017 рр. стратегія музею була націлена на опрацювання, збереження і передачу досвіду про тоталітарне минуле, акцент був на прогероїчному дискурсі, тобто боротьбі з тоталітарними режимами, відтак також проводилося документування спогадів з учасниками українського національного підпілля. У 2018 р. музей розпочав усноісторичний проєкт «Непочуті» з документування спогадів безпосередніх свідків подій 1930–1950-х років: розкуркулення, до- та післявоєнні депортації, Друга світова війна. Під час реалізації проєкту головний фокус був зосереджений на записі спогадів в'язнів Львівської пересильної тюрми № 25, примусових депортацій діячів Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), пов'язаних із ними осіб, священнослужителів Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та їхніх родин, житті в умовах заслання (Проект «Непочуті»).

Мета статті – представити спогади осіб із фондової колекції Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору», які демонструють релігійні практики українських політв'язнів (молитву, богослужіння, відзначення свят), адже в умовах неволі християнська віра та її практикування, обряди були важливими для збереження ментального здоров'я, стійкості та виживання.

Значимість християнства для українських політичних бранок у таборах і в'язницях ГУЛАГу відзначила українська антропологиня О. Кісь (Кісь, 2017, с. 143). Дослідниця Галина Кравцова вказала на «життєствердний вплив» обрядовості релігійних свят, духовних практик на політичних в'язнів, водночас наголошуючи на їхній ролі в маркуванні власної національної належності (Кравцова, 2020, с. 595).

Молитва та релігійна мораль ставали опорою для в'язнів, які зазнавали систематичного знущання та катування. Ірина Лашевська (Лукашевич), репресована донька греко-католицького священника Дениса Лукашевича, поділилася спогадами батька про перебування у в'язниці: «Тато казав, що вони там, в тюрмі, відправляли Службу Божу і робили вервечки з хліба. Я бачила ту вервечку з хліба, може мати маленькі і великі зернятка з хліба. А, каже, хтось там доносить на нас з сокамерників, там, наприклад, 5 чоловік в камері тій. Де вони в бараку живуть 5 чи 6 чоловік, може більше, не знаю, не буду казати, скільки людей. І каже: “Дивлюсь, уже на другий день роблять шмон” [обшук – Ю. А.] ... Тато з хустинки стелив собі під причастя чашу. Чаша – був якийсь стаканчик за чашу, ну, але пристосовувались як могли. А хліба такого кусочок, то брали, десь комусь прислали, такі проскурки прислали, вони ділились вже трохи там... Десь ми посиляли, але тато казав, яку робити форму хліба простого несоленого – ну, договорювались вже в листах» (Інтерв'ю-6).

Ірина Лашевська (Лукашевич), 1945 р. н., с. Сороки-Львівські Львівської обл., народилася в багатодітній сім'ї. У кінці жовтня 1949 р. радянська влада заарештувала

її старших братів – Олександра, Мирона й Іларія, які мали зв'язок з ОУН, – висунувши обвинувачення у вбивстві Ярослава Галана (комуністичного письменника) 24 жовтня 1949 р. Розслідування справи Іларія Лукашевича відбувалося разом із бойовиком ОУН Михайлом Стахуром (засуджений до смертної кари через повішення в жовтні 1951 р.), їм інкримінували вбивство Ярослава Галана (Льницький, Антонюк, 2023, с. 185). Усіх трьом братам Лукашевичам на початку 1951 р. винесли вирок – смертна кара та невдовзі розстріляли (Льницький, Антонюк, 2023, с. 185; Iryna Lashchevska). Дениса Лукашевича також заарештували та засудили до 25 років позбавлення волі (відбував покарання в таборах ГУЛАГу у Воркуті й Інті). У листопаді 1949 р. матір Ірини Лащевської Софію та її п'ятеро дітей заарештували, утримували у Львівській пересильній тюрмі, депортували у м. Бикін Хабаровського краю. У 1956 р. родина Лукашевичів переїхала в Інту, АРСР Кома, щоби воз'єднатися зі звільненим батьком. Однак уже в січні 1957 р. о. Д. Лукашевича повторно заарештували й відправили в табір у Воркуті, мати невдовзі померла, діти переїхали до родичів по маминій лінії в Коломию (Інтерв'ю-6).

Як зауважувала дослідниця Світлана Даценко, значний відсоток політичних в'язнів 1940–1950-х років був із Галичини та Волині, які в міжвоєнний час не входили до складу СРСР і не зазнали радянської політики атеїзму, відтак «християнська віра була невід'ємною складовою світогляду, релігійна ідентичність становила значущу частину особистості, а релігійні практики були важливим елементом звичного повсякдення (Даценко, 2019, с. 67).

Лаврентію Харів (Таланчук), 1944 р. н., с. Олесько Львівської обл., 1949 р. разом із матір'ю, сестрою, бабусею і дідом було заарештовано й відправлено до Львівської пересильної тюрми. Звідси сім'ю етапували до поселення Балей (тепер – райцентр Забайкальського краю). Батько був засуджений дещо швидше та перебував у в'язниці в Золочеві. Підставою для арешту послужила залученість до українського підпільного руху, зокрема батьків брат Костянтин Таланчук служив у дивізії «Галичина» (Інтерв'ю-10), а інший – Теодор Таланчук – за наказом Проводу ОУН працював на Сумщині, був залучений до створення Конотопського окружного проводу (Романюк, 2015, с. 258–259). Лаврентія Харів, ділячись дитячими спогадами про перебування у Львівській пересильній тюрмі, передовсім акцентувала на важких санітарних умовах перебування: спека, тиснява, блощиці та воші. Однак відзначала солідарність ув'язнених, спільну молитву: «Нормальні. Знаєте, спільна молитва, щось співали, щось розповідали. Було спокійно. Нас, дітей, було трохи більше, ми бавились, як могли, ліпили ляльки, ліпили хрестики, я пам'ятаю, з хліба» (Інтерв'ю-10).

Галина Решетник (Миколайчук) 1941 р. н., с. Радів Млинівського р-ну Рівненської обл., арештована з матір'ю 1945 р., засуджена 1947 р. до 5 років заслання у спецпоселенні Іркутської обл. Батько Іван Миколайчук, маючи військовий досвід (до війни служив у польській армії), приєднався до лав УПА та, зі слів респондентки, був сотенним. Арештований 1944 р. і засуджений до 10 років ВТТ (Інтерв'ю-8). Галину Решетник, тоді малу дитину, намагалася захвати батькова сестра у знайомих, щоби вона уникла депортації, однак її знайшли й етапували з матір'ю до поселення Мама Іркутської обл. Натомість вдалося приховати молодшого брата, який залишився з бабцею. Під час важкої праці на лісоповалі матір респондентки захворіла, але продовжувала працювати до втрати свідомості. Після цього її завезли в лікарню та поставили діагноз – туберкульоз кісток. Спершу Г. Решетник мешкала у вихідців із Рівненщини,

однак її вилучили з родини та перевезли в дитячий будинок для дітей ворогів народу, де вона перебувала 2 роки. Це – одні з найважчих її поневірянь, які супроводжувалися систематичними покараннями карцером, голодуванням, зараженням кривавою дизентерією, яка загрожувала життю: «... мене кинули там вже в лікарні, я вже не в палаті десь, а десь в коморі була, там повзала, бо ходити я вже не могла» (Інтерв'ю-8). Матір, частково одужавши, зуміла викрасти її з лікарні й виходити: «... мама мене вкрала так: вона мене повісила на руку, бо я вже, я ж кажу, я не ходила, вона так перевисила і накрила мене пальто. І так мене винесла з лікарні. І вона мене виходила, допомогли люди добрі» (Інтерв'ю-8). Окрім таких важких та межових моментів із побуту в дитячому будинку, Г. Решетник пригадує також спільні молитви дітей, які просили захисту та допомоги в Бога, щоби Він сприяв зустрічі з батьками: «Ну, ми молилися. Оті діти, що були старші, і ми молилися вночі потихеньку, вони нас вчили, і просили Боженьку, щоб допоміг нам зустрітися з батьками, вот... така в нас була молитва» (Інтерв'ю-8).

Богослужбена діяльність духовенства УГКЦ в умовах арешту й подальшого заслання також залишалася важливою та невід'ємною складовою життя священнослужителів, їхніх сімей. Наприклад, Г. Решетник зауважувала, що, перебуваючи у спецпоселенні, родичі духовенства допомагали організовувати підпільні служби: «... священників не було там, бо вже всіх знищили, але були сім'ї священників, і вот з Західної України особливо, кожен раз ти тихенько, кажуть, от збираємося там. І в нашій кімнаті тоже в тому... теж збирались такі люди, і були служби, співали пісні, тобто то все в нас було» (Інтерв'ю-8). Детальніше про організацію релігійного життя розповідали діти репресованих священників УГКЦ.

Олександра (Леся) Крип'якевич (Цегельська), відома художниця і громадська діячка, 1944 р. н., м. Стрий, народилася у відомій родині Артемія (священника УГКЦ) та Марти Цегельських. У 1941 р. у Львові о. Артемія хіротонізував митрополит Андрей Шептицький. Надалі він служив у парафії у Стрию, водночас викладаючи теорію музики і гру на скрипці у стрийському філіалі Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка. У 1944 р. на запрошення ректора греко-католицької духовної семінарії Йосипа Сліпого почав працювати на посаді викладача церковної музики, отримав парафію в каплиці Святого Йосафата на Замарстинові у Львові. У 1946 р. через відмову перейти у православ'я о. А. Цегельського арештував Народний комісаріат внутрішніх справ і за рік його засудили до 5 років. Перебував у Тюрмі на Лонцького у Львові та Золочеві. Відбував покарання у Воркуті, Омську й Томську (Інтерв'ю-4). У 1951 р., відбувши покарання, розшукав дружину у Красному Ярі Томської обл. Згодом родині вдалося придбати будинок, де вони мешкали до реабілітації батька та повернення у Львів у 1956 р.

Олександра Крип'якевич відзначала, що віра та підтримка священницької діяльності батька – «центральна лінія моєї сім'ї, це є той хребет, який ми всі одержали, бо воно віддзеркалювало на все, що ми робили... Це був основний моральний стержень. Ми були як армія співпраці батька» (Інтерв'ю-4). «Як у нас був обшук, то кожен знав, що він має робити. Заходить 12 людей, тупають. То брат знав, що він має добігти до вікна і через шнурок спустити всі плівки, закрити вікно. Мама знала, що в нас є таємна табуретка, а вона там має подвійне дно, і там є всі зошити, що тато навчає семінаристів підпільних. І мама сідала на ту табуретку, і вже не вставала, а вони все навколо шукали, а то знаходили... Кожен із нас знав що робити, і що говорити» (Інтерв'ю-4).

Також О. Крип'якевич пригадувала, що їхній дім у Сибірі був важливим місцем, де батько провадив Літургії, хрестив дітей, він став місцем збору мешканців різних національностей: «І там правилась літургія до причасті, кожен хрестився по своєму, як міг, але то було колосальні хвилини радості і тато все говорив проповідь» (Інтерв'ю-4). Вона наголошувала, що релігійні практики були невід'ємним елементом життям української громади: «І на Сибірі були такі випадки, знаєте, як помер старий священник, а все село втратило духовний центр. А не могло зупинитись, як ми без Бога. І тоді ставили стілець, а на нього епітрофіль священника, який лишився, клякали і перед ним сповідались» (Інтерв'ю-4).

Олександра Крип'якевич згадувала, що, перебуваючи на заслані, ходила з братом колядувати, але «тільки до тих родин, що ми їх знали. Тато казав йдіть до тих, до тих і до тих. І ми не були перебрані, але ми дуже тішились, коли нам давали пампуха. То була така найбільша радість» (Інтерв'ю-4).

Заслужений художник України Олександр Ласовський, 1940 р. н., м. Галич Івано-Франківської обл., був арештований із сім'єю в 1950 р. через відмову батька-священника перейти у православ'я. Сім'ю відправили в Пересильну тюрму № 25, а звідти – до Улан-Уде Бурятської Республіки. Дід по батьковій лінії був греко-католицьким священником, батько В'ячеслав Костантинівич – спершу «сотрудником», тобто допомагав священникові, а після переїзду в с. Жидтичі (тепер – Гамаліївка Львівської обл.) – священником, навіть після заборони 1946 р. Олександр Ласовський пригадував, що батько продовжував відправляти Служби на свята, відтак сім'ю депортували з Улан-Уде у віддаленіший район: «Кімнатка невеличка, а то свята, Різдво, чи Великдень, чи там... хрестини, чи похорон, і всі до нас йшли, і то невеличке. Навіть пам'ятаю такий момент: тато відправляє, а якийсь заходить, ну напевно з тих, з синою шапкою, а сестра, ну маленька то ж була (усміхається), не пускає заходити, то таке, розумієте, то весь час переживання. Їм то надоїло, вже советским... словом, і нас на грузовик, і далеко в Тайгу» (Інтерв'ю-5).

У таборах ГУЛАГу з посиленням контролем і суворішими умовами утриманнями було важче провадити душпастирську діяльність (Даценко, 2019, с. 66) чи організовувати богослужіння, святкування. Натомість у спецпоселеннях був менший контроль комендатури за політичними в'язнями, особливо після смерті Іосіфа Сталіна (Іосиф Сталин).

Віра Дрозд (Чопик), 1929 р. н., с. Бенева Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., зростала в сім'ї керівника місцевого осередка «Просвіти», який займався національно-патріотичним вихованням дітей. Із приходом радянської влади у вересні 1939 р. батька арештували й утримували в Тернопільській в'язниці, подальша його доля невідома. У 1944 р. В. Дрозд приєдналася до лав Юнацтва ОУН, згодом стала зв'язковою бойової служби безпеки ОУН «Сулими». Влітку 1950 р. заарештована та засуджена до 25 років ВТТ і 5 років позбавлення прав. Відбувала покарання в Мінеральному ВТТ біля м. Інта, Республіка Кома, який водночас мав статус особливого, де утримували «особливо небезпечних злочинців». У 1956 р. амністована, проживала у спецпоселенні у Красноярському краї, РРФСР, адже не мала права повертатися додому. Лише 1973 р. змогла приїхати на Захід України (Інтерв'ю-2).

Віра Дрозд пригадувала, що разом з іншими українськими бранками організувала в бараці Святвечір. Приховавши відро з кашею та невелику пригорщу цукру, які видавали як тюремний пайок, жінки зробили імпровізовану кутю. «Якраз на Святий

вечір нам дали відро, на бригаду відро каші... Ми не їмо, а на роботу нас будуть виводити. Ту кашу принесли в барак. Барак ділився на двоє. По одній – три секції, і по другій – три секції. Так, ніби, по три кімнати. По середині – піч. Велика дуже, вугльом палиться і повно бушлатів і штани. Тая робоча бригада, яка приходила з роботи, скидала то, то, і за ніч днювальні чередували: дньом і ночами. І тії бушлати сушили нам до рання... І в тії бушлати, які до сушки, то відро з кашею сховали. А давали нам порціїки цукру на місяць. Такий мішочок... трошки більше, як то горнятко цукру. Ми той цукор сховали, бо то буде наша кутя. І ввечері прийшли ми з роботи... Тоді прийшли в барак і пороздівалися і зразу за молитву. То як поки з нами була монахиня, то вона проводила молитву. Помолилися. Застілили були нижні і верхні нари. Внизу застілили... і тую кашу кожний порцію з тим цукром розділили. Але ми вже пообідали. І стали: хто молиться, хто плаче, хто дім згадує і хто колядує» (Інтерв'ю-2). Респондентка зазначила, що була дівчиною веселої вдачі. Із подругою, завдяки знайомій дівчині на складі, де зберігався одяг в'язнів, зуміли отримати свою «цивільну одежу» (зокрема й вишиванки) та переодягнувшись ходили по барках і колядували. «Ми давай колядувати. Зараз товаришка моя в Черкасах – Іванка. Вона чорна кучерява була. Підмалювала собі вусики. А знакому дівчину мала в каптьорці, де наша цивільна одежа. Вони давали цивільну. Вона сказала, якось в кишені випхала вбралася в вишиту блузочку – вона козак. А я дівчина коло неї. І ходимо. Насамперед заколядували в себе – в своїй секції. Тоді пішли в другу секцію, а тоді на другу половину перейшли, де три секції – і там: “Спи, Ісусе, спи на сні. Дай же волю Україні. Спи, Ісусе, спи серденько. Спи, Ісусе, спи”» (Інтерв'ю-2). Та за донесенням бригадирки була покарана за колядування і переведена до БУРу¹ на пів року.

Спецпоселення також було місцем примусового утримання політично небезпечних і неблагодійних осіб (куркулів, етносів) із погляду СРСР, із чітко окресленою територією й органами, які підтримували порядок. За підрахунками історика О. Бажана, впродовж 1955–1957 рр. на «спецпоселення додатково було визначено після звільнення з місць позбавлення волі 3,4 тис. колиш. членів ОУН та учасників УПА та 3,5 тис. “церковників і сектантів” з України» (Бажан, 2012). Українці, які тут відбували покарання, також підтримували зв'язок між собою, утворювали нові невеликі громади, що прагнули зберегти окремішність через практикування звичаїв, обрядів.

Марія Баб'юк (Яцун) 1945 р. н., с. Піратин Жовківського р-ну Львівської обл., у жовтні 1947 р. із сім'єю була депортована до спецпоселення у м. Кисельовськ (частина Кузбасу – Кузнецького вугільного басейну) Кемеровської обл. Сім'я Яцун провела 16 років на спецпоселенні, а на Львівщину повернулася 1963 р., уже після того, як М. Баб'юк закінчила школу. Причиною арешту та подальшої депортації став опосередкований зв'язок рідних братів батька із загонами УПА, які дислокувалися в Піратинському лісі (Жовківський р-н Львівської обл.). Крім бабці, батьків та двох дітей, раніше був вивезений і дядько респондентки – Онуфрій Яцун. Його заарештували 1945 р. і вислали на 15 років у Карлаг (один із підрозділів ГУЛАГу, який розташовувався неподалік Караганди). Марія Баб'юк пригадувала очікування Різдва та коляди з особливим пієтетом: «То я пам'ятаю, що чекала, просто вечером сиділа вже в пальто, і тато, і мама тоже майже так само. Я чекала, коли прийдуть колядувати (емоційне піднесення). От прийшли, багато людей приходило, і так гарно, знаєте... дотепер (роз-

¹ БУР – від рос. «барак усиленного режима» – барак посиленого режиму в таборах ГУЛАГу.

чуленість)... А потім ми до того ж хору собі прикладались і так години до 4-ї, до 5-ї ранку по всіх українцях ходили і колядували» (Інтерв'ю-1).

Подібний досвід мав Михайло Кондрин, 1948 р. н., с. Велика Тур'я Долинського р-ну Івано-Франківської обл., який 1952 р. разом із сім'єю через звинувачення у співпраці із «бандерівською організацією» (батько чинив спротив колективізації та не хотів приєднуватися до колгоспу) був депортований у Ханти-Мансійськ Тюменської обл. (Інтерв'ю-1). У спецпоселенні, за спогадами респондента, не було священника, який би міг організовувати релігійне життя, однак українці гуртувалися у спільному відзначенні релігійних свят: «... просто коли була коляда, Різдво, то до нас приходили з тих навколишніх містечок, котрі були біля Хантів ... батько вмів людей консолідувати, і колядували. І так колядували, що збігалася та частина посьолка, “как хахли пают”, розумієте, (сміється) і ... кажуть: “пойте ещю, пойте, пойте, ребята”» (Інтерв'ю-3).

Також теплими спогадами про очікування колядників під час відбування покарання у спецпоселенні поділилася Ірина Станкевич (Бирка), 1947 р. н., передмістя Судової Вишні Львівської обл., яка була арештована й етапована в 1950 р. із матір'ю та братом до спецпоселення Роздольне (Роздолінськ) Красноярського краю. Батько Василь Бирка був арештований швидше, у 1948 р., за виступи проти організації колгоспів, водночас його завербували до «стрибків», призначили головою «батальйону по пошуку та знищенню бандерівців». Однак під час його головування кількість розсекречених і впійманих підпільників зменшилася, адже він сприяв УПА. Василю Бирці інкримінували зраду батьківщини та засудили до 10 років ВТТ. Чоловік відбував покарання в Караганді, згодом – у Мордовії, у 1964 р. – реабілітований, і родина поїхала до України (Інтерв'ю-9).

«А тато вже як приїхав, був на лісопогрузці, нам вже дали барак, масив називався “Зімовйю”. І ми жили на Зімовйю. І от уявіть собі після вечері..., а вечеря своєрідна була, після вечері всі в кожную хату... на Зімовйю ми жили останні... до нас приходили 6–7 година ранку, спання не було. Коляда закінчувалася була у нас, пригощали квашеною капустою, якщо була олія, то трошки олії, картопля вже була, смажена картопля, вареники обов'язково, то святе. І мама по крупинці збирала гречку, то ж такий дефіцит, і мама тримала до свят, аби пиріг з гречки і бульби спекти, то таке було пригощення. В нас закінчували колядувати, гостина була. І Йосип, мій брат, Йосипа й Марії так же ж..., а він молодий був... така веселість була, так колядували» (Інтерв'ю-9). Українська коляда захоплювала навіть частину керівництва спецпоселення, то ж місцеві чиновники-росіяни запрошували колядників до себе: «Дім секретарки... така Маруся була Морозова. То вона на другий день прийшла, на Різдво, від Святої вечері йшли і в нас закінчували. Вона прийшла і: “Боже, тьотя Аня, как же красиво поют, тетя Анечка, ну я вас прошу, пригласите, мы заплатим с Пашей”. А її чоловік був начальником леспромхозу» (Інтерв'ю-9).

Сім'я Ольги Шадної (Ватраль), 1941 р. н., с. Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл., 1946 р. арештована й депортована у спецпоселення в Архангельську обл. через зв'язок безвісти зниклого старшого брата Славка з українським підпіллям. За відмову здати непосильний сільськогосподарський контингент дещо швидше був також арештований дід респондентки, який помер у в'язниці. Ольгу Шадну намагалися заховати в бабусі, щоби вона уникла депортації, однак її знайшли та вивезли разом із батьками та старшим братом. Вдалося уникнути депортації старшій сестрі. Сім'я респондентки зуміла повернутися у рідні сторони лише 1965 р. (Інтерв'ю-11).

Ольга Шадна відзначала, що спершу в поселенні Службу правив священник. Після його арешту люди перестали організовувати Літургії, але намагалися зберегти традиції святкувань найбільших свят – Великодня чи Різдва, – незважаючи на заборони. Влаштували імпровізовані частування з обмеженого переліку продуктів. «На Різдво, яка кутя, звідки? Там якби картопля була, не помащена. Часто було, що ми вечеряли солоною водичкою, бо не було шо. А якійсь жінці прислали пшеницю, вона зварила і ходила з кімнати в кімнату, та як священник причащає, так нас причащала тою кутею. Намагались люди дотримуватись своїх [традицій], але наскільки було можна... Нас жінка, що жила, вона була зі Львова, пані Челядин, вчила нас колядувати, і ми ходили і колядували. Ну що цікаво, ну, ми така шантропа, я лише в початковій школі була, а брат зібрав хлопців, вони зробили звезду, поставили там якісь свічки. Вони ходили співали, і ми співали... начальство на посольку бачило, що шантропа чось бігає (сміється), але не донесли в школу... Но ніхто не доніс. Ми заходили, отакій барак: то сюди кімнати, сюди кімнати, посередині стовпи. І ми так з кімнати в кімнату, в кожну заходили» (Інтерв'ю-11).

Варто зауважити, що, розповідаючи про побут у засланні, респонденти згадують імпровізовані святкування релігійних свят, натомість рідше – Нового року, або ж представляють його як елемент «радянськості»: «А свята святкували нормально, "они же не знали что это такое". Паску вони святкують, Новий рік вони святкували, а ми – Різдво» (Інтерв'ю-10).

Цікавий також факт певної солідарності різних національностей і віросповідань під час спільних таємних служб чи молитов (Інтерв'ю-4). Такі випадки екуменізму засвідчували й політичні в'язні-дисиденти. Наприклад, Мирослав Маринович пригадував імпровізовані святкування під час перебування в таборі в с. Кучино Пермського краю у кінці 1970-х – на початку 1980-х років. Водночас такі спільні «акції» давали змогу одержати менше покарання від адміністрації: «Будь-який релігійний культ був заборонений категорично. Все, що в'язні робили, це робили всупереч правилу ... ну про Літургії навіть мови не могло іти, навіть якщо були священники, то... ше в сталінський час священники проводили табірні Літургії, в брежнєвський час уже ні... ідеться здебільшого про Різдво і Пасху, тому що інші свята то так, релігійні, мало відзначалися, а Різдво і Пасху так. І в таборі відзначалися двічі – відповідно до двох календарів. Але ми добре усвідомлювали, що нам треба триматися ... купи, і якщо ми будемо відзначати поодиночі, то легше карати, ніж разом. І тому збиралися разом, скажімо на Різдво, 25-го чи там 24-го на Святий вечір... грудня, і так само 6–7-го січня. І з тими, і з тими. І відповідно на Великдень так само на дві... дві дати. Часом, ну адміністрація заплющувала очі на це, не реагувала, а часом реагувала» (Інтерв'ю-7).

Досвід виживання в екстремальних умовах насильства та подальшого відбування покарання в системі ГУЛАГу українськими політичними в'язнями демонструє певні подібні моделі поведінки, стратегії виживання. Релігійна піднесеність позитивно впливала на ментальне здоров'я репресованих українців. Серед способів пристосування до нових умов було згуртування навколо громади своєї національності (українства), місцевості. Посилювали цей зв'язок спільні імпровізовані релігійні дієства (як-от колядування), Літургія (об'єднувала навіть представників різних конфесій). Спільних молебні, Літургії, уділення Таїнств також можна трактувати як один із виявів пасивного супротиву.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.)*. Київ.

Бажан, О. (2004). *Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб. Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей*, 26, 155–167.

Бажан, О. (2012). Спецпоселення. *Енциклопедія історії України* (Т. 9: Прил–С). Київ, 745–746. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf>

Бажан, О. (2013). *Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 18, 338–347.

Білас, І. (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн., 1*. Київ: Либідь: Військо України.

Білас, І. (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: в 2 кн., 2*. Київ: Либідь: Військо України.

Білокінь, С. (2013). *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження*, 2. Дрогобич: Коло.

Бондарук, Л. (2010). Роль українського руху опору в організації Норильського повстання. *Історичний архів. Наукові студії*, 4, 38–42.

Бондарук, Л. (2022). *Книга Прямостояння. Українці в особливих таборах ГУЛАГу*. Харків: Folio.

Вронська, Т. (2009). *Репресії проти родин «ворогів народу» в Україні: ідеологія та практика (1917–1953 рр.)* [дис. ... д-ра іст. наук, Інститут історії України НАН України]. Київ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vronska_Tamara/Represii_protty_rodyn_vorohiv_narodu_v_Ukraini_ideolohiia_ta_praktyka_1917-1953_rr.pdf

Вронська, Т. (2013). *Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.)*. Київ: Темпора.

Вронська, Т. (2022). *Непевний контин[г]ент: депортації із Західної України 1944–1953 років, режимне повсякдення, повернення*. Київ: Дух і літера.

Губка, І. (2004). *Дорогою боротьби*. Львів: Афіша.

Губка, І. (2005). *Правда про Норильськ: (повстання 1953 року)*. Львів: Афіша.

Даценко, С. (2019). Віра в неволі. З особистих наративів в'язнів ГУЛАГу у фондовій колекції Меморіалу. *Військово-історичний меридіан*, 1(23), 62–71.

Епплбом, Е. (2006). *Історія ГУЛАГу*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Заячківська-Михальчук, Г. (2009). *Заручниця імперії (спогади політв'язня)*. Львів: ГПІ Сорока Т. Б.

Ільницький, В., Антонюк, Я. (2023). Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення та діяльність. *Новітня доба*, 11, 175–194. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-175-194>

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Баб'юк (Яцун) Марією, 1945 р. н., записане у м. Жовква 11 квітня 2021 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Дрозд (Чопик) Віра Григорівна 1929 р. н., записане у м. Моршин Львівської області 2 січня 2009 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю з Кондрином Михайлом Івановичем, 1948 р. н., записане у м. Львові, 29 липня 2022 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю з Крип'якевич (Цегельською) Олександрою, 1944 р. н., записане у м. Львові 15 липня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-5: Інтерв'ю з Ласовським Олександром В'ячеславовичем, 1940 р. н., записане у м. Львові 11 лютого 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-6: Інтерв'ю з Лашевською (Лукашевич) Іриною, 1945 р. н., записане у м. Моршин, 28 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-7: Інтерв'ю з Мариновичем Мирославом, 1949 р. н., записане у м. Львові 24 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-8: Інтерв'ю з Решетник (Миколайчук) Галиною, 1941 р. н., записане у м. Тернополі 25 листопада 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-9: Інтерв'ю з Станкевич (Биркою) Іриною 1947 р. н., записане у м. Моршин Львівської області, 28 вересня 2020 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-10: Інтерв'ю з Харів (Таланчук) Лаврентією, 1944 р. н., записане у м. Львові 6 грудня 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Інтерв'ю-11: Інтерв'ю з Шадна (Ватраль) Ольгою, 1941 р. н. Записане у м. Львові 1 серпня 2019 р. *Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»*.

Кісь, О. (2013). Вивчення досвіду українок-політв'язнів ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси (Studying the experiences of Ukrainian women-political prisoners: state of research and primary sources). В І. Д. Пасічник та ін. (ред. кол.), *Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках (22 листопада 2012 р.)*. *Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури (21 лютого 2013 р.)*: збірник матеріалів круглих столів. Острог, 50–61.

Кісь, О. (2016a). Релігійні практики українок-політв'язнів у Гулагу. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, 6, 41–48.

Кісь, О. (2016b). Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті. *Український історичний журнал*, 3, 125–138.

Кісь, О. (2017). *Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти*. Львів.

Когут, А. (2020). *Особливості депортації українського населення під час операції «Запад» (за документами ГДА СБУ)* [дис. ... канд. іст. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Київ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Andrii/Osoblyvosti_deportatsii_ukrainskoho_naselennia_pid_chas_operatsii_Zapad_zh_dokumentamy_HDA_SBU.pdf

Козяр, І. (2010). *Спогади*. Київ.

Коханська, Г. (2008). *З Україною у серці. Спомини*, 9. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Кравцова, Г. (2020). Специфіка наративів про предметно-емоційні й духовні національні маркери у побуті політичних в'язнів (на матеріалах, зафіксованих у

Стрийському р-ні Львівської обл. та в м. Бурштин Івано-Франківської обл.). *Народознавчі зошити*, 3, 594–604.

Кривуцький, І. (упоряд.). (2009). *В намісті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць норильського повстання 1953 року*. Львів: Манускрипт.

Пастушенко, Т. (2017). Украинский образ ГУЛАГа в Казахстане: тематические доминанты национального нарратива. В К. Н. Менлибаев, Г. М. Рысмагамбетова и др. (ред. кол.), *Депортация народов в эпоху тоталитаризма: исторические уроки. Материалы круглого стола*. Караганды: Болашак-Баспа, 70–79.

Подкур, Р. (2007). «Дитячий ГУЛАГ» у контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1(28), 189–204.

Проект «Непочуті»: Архів усноісторичних свідчень. Проект «Непочуті». *Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»*.

Романюк, М. (2015). Розбудова оунівського підпілля Золочівської округи в період німецької окупації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки), 253–265.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (1996). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. (Т. 1: 1939–1945 рр.)*. Львів.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (1997). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. (Т. 2: 1946–1947 рр.)*. Львів.

Сливка, Ю. та ін. (упоряд.). (2002). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. (Т. 3: Спогади)*. Львів.

Applebaum, A. (Ed.). (2011). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven, CT: Yale University Press.

Alexopoulos, G. (2017). *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*. New Haven, CT: Yale University Press.

Hardy, J. (2016). *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Jakobson, M. (2014). *Origins Of The Gulag: The Soviet Prison Camp System, 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky.

Iryna Lashchevskya (Lukashevych) Ирина Лашчевська (Лукашевич) (* 1945). *Paměť národa*. <https://www.pametnaroda.cz/uk/lashchevskya-lukashevych-irina-lashevskya-lukashevich-iryna-20200928-0>

REFERENCES

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2004). *Deportatsii narodiv Krymu v roky Druhoi svitovoi viiny cherez pryzmu dokumentiv radianskykh spetssluzhb. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: zbirnyk statei*, 26, 155–167 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2012). *Spetsposlennia. Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 9: Pryl–S). Kyiv, 745–746. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf> (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2013). *Operatsiia «Zakhid»: do 75-richchia deportatsii naselennia Zakhidnoi Ukrainy u viddaleni raiony SRSR. Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 18, 338–347 (in Ukrainian).

Bilas, I. (1994a). *Represyyno-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz: v 2 kn., 1*. Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy (in Ukrainian).

- Bilas, I. (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz: v 2 kn., 2*. Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (2013). *Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): dzhereloznavche doslidzhennia, 2*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).
- Bondaruk, L. (2010). Rol ukrainskoho rukhu oporu v orhanizatsii Norylskoho povstannia. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii, 4*, 38–42 (in Ukrainian).
- Bodnaruk, L. (2022). *Knyha Priamostiannia. Ukraintsi v osoblyvykh taborakh HULAHu*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2009). *Represii proty rodyn «vorohiv narodu» v Ukraini: ideolohiia ta praktyka (1917–1953 rr.)* [Doctoral thesis, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy]. Kyiv. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vronska_Tamara/Represii_prot_rodyn_vorohiv_narodu_v_Ukraini_ideolohiia_ta_praktyka_1917-1953_rr.pdf? (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2013). *Upokorennia strakhom: simeine zaruchnytstvo u karalnii praktytsi radianskoi vlady (1917–1953 rr.)*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- Vronska, T. (2022). *Nepevnyi kontyn[h]ent: deportatsii iz Zakhidnoi Ukrainy 1944–1953 rokiv; rezhymne povsiakdennia, povernennia*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2004). *Dorohoiu borotby*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2005). *Pravda pro Norylsk: (povstannia 1953 roku)*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).
- Datsenko, S. (2019). Vira v nevoli. Z osobystykh naratyviv viazniv HULAHU u fondovii kolektsii Memorialu. *Viiskovo-istorychnyi merydian, 1(23)*, 62–71 (in Ukrainian).
- Epplbom, E. (2006). *Istoriia HULAHu*. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademii» (in Ukrainian).
- Zaiachkivska-Mykhalchuk, H. (2009). *Zaruchnytsia imperii (spohady politviaznia)*. Lviv: HIP Soroka T. B. (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V., & Antoniuk, Ya. (2023). Miski boivky Sluzhby bezpeky OUN (1941–1951): stvorennia ta diialnist. *Novitnia doba, 11*, 175–194. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-175-194> (in Ukrainian).
- Interviu z Babiuk (Iatsun) Mariieiu, 1945 r. n., zapysane u m. Zhovkva 11 kvitnia 2021 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Drozd (Chopyk) Vira Hryhorivna 1929 r. n., zapysane u m. Morshyn Lvivskoi oblasti 2 sichnia 2009 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Kondrynom Mykhailom Ivanovychem, 1948 r. n., zapysane u m. Lvovi, 29 lypnia 2022 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Krypiakevych (Tsehelskoii) Oleksandroiu, 1944 r. n., zapysane u m. Lvovi 15 lypnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Lasovsskym Oleksandrom Viacheslavovychem, 1940 r. n., zapysane u m. Lvovi 11 liutoho 2019 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).
- Interviu z Lashchevskoiu (Lukashevych) Irynoi, 1945 r. n., zapysane u m. Morshyn, 28 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Marynovychem Myroslavom, 1949 r. n., zapysane u m. Lvovi 24 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Reshetnyk (Mykolaichuk) Halynoiu, 1941 r. n., zapysane u m. Ternopoli 25 lystopada 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Stankevych (Byrkoiu) Irynoi 1947 r. n., zapysane u m. Morshyn Lvivskoi oblasti, 28 veresnia 2020 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Khariv (Talachuk) Lavrentiieiu, 1944 r. n., zapysane u m. Lvovi 6 hrudnia 2019 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Interviu z Shadna (Vatral) Olhoiu, 1941 r. n. Zapysane u m. Lvovi 1 serpnia 2019 r. [Interview]. *Arkhiv Memorialnoho muzeiu totalitarnykh rezhymiv «Terytoriia teroru»* (in Ukrainian).

Kis, O. (2013). Vyvchennia dosvidu ukrainok-politv'iazniv HULAHu: stan doslidzhen ta dzherelni resursy (Studying the experiences of Ukrainian women-political prisoners: state of research and primary sources). In I. D. Pasichnyk & in. (EB), *Hender ta filosofiia: henderni studii u filosofskykh naukakh* (22 lystopada 2012 r.). *Hender ta kulturolohiia: henderni doslidzhennia fenomeniv kultury* (21 liutoho 2013 r.): zbirnyk materialiv kruhlykh stoliv. Ostroh, 50–61 (in Ukrainian).

Kis, O. (2016a). Relihiini praktyky ukrainok-politv'iazniv u Hulahu. *Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia*, 6, 41–48 (in Ukrainian).

Kis, O. (2016b). Zhinochy dosvid HULAHu: stan doslidzhen ta dzherelni resursy v ukrainskomu konteksti. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 125–138 (in Ukrainian).

Kis, O. (2017). *Ukrainky v HULAHu: vyzhyty znachyt peremohty*. Lviv (in Ukrainian).

Kohut, A. (2020). *Osoblyvosti deportatsii ukrainskoho naselennia pid chas operatsii «Zapad» (za dokumentamy HDA SBU)* [PhD thesis, Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka]. Kyiv. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Andrii/Osoblyvosti_deportatsii_ukrainskoho_naselennia_pid_chas_operatsii_Zapad_za_dokumentamy_HDA_SBU.pdf? (in Ukrainian).

Koziar, I. (2010). *Spohady*. Kyiv (in Ukrainian).

Kokhanska, H. (2008). *Z Ukrainoiu u sertsii. Spomyny*, 9. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Kravtsova, H. (2020). Spetsyfika naratyviv pro predmetno-emotsiini y dukhovni natsionalni markery u pobuti politychnykh v'iazniv (na materialakh, zafiksovanykh u Stryiskomu r-ni Lvivskoi obl. ta v m. Burshtyn Ivano-Frankivskoi obl.). *Narodoznachchi zoshyty*, 3, 594–604 (in Ukrainian).

Kryvutskyi, I. (Comp.). (2009). *V namysti z koliuchoho drotu. Spohady zhynok, v'iazniv HULAHu, uchasnyts norylskoho povstannia 1953 roku*. Lviv: Manuscript (in Ukrainian).

Pastushenko, T. (2017). Ukrainskii obraz GULAGa v Kazakhstane: tematicheskie dominanti natsionalnogo narativa. In K. N. Menlibaev, G. M. Rismagambetova & dr. (EB), *Deportatsiya narodov v epokhu totalitarizma: istoricheskie uroki. Materiali kruglogo stola*. Karagandi: Bolashak-Baspa, 70–79 (in Russian).

Podkur, R. (2007). «Dytiachyi HULAH» u konteksti polityky derzhavnoho teroru (1937–1939 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1(28), 189–204 (in Ukrainian).

Arkhiv usnoistorychnykh svidchen. Proekt «Nepochuti». *Memorialnyi muzei totalitarnykh rezhymiv «Terytorii Teroru»* (in Ukrainian).

Romaniuk, M. (2015). Rozbudova ounivskoho pidpillia Zolochivskoi okruhy v period nimetskoï okupatsii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Vyp. 27: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yuriia Slyvky), 253–265 (in Ukrainian).

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (1996). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 1: 1939–1945 rr.). Lviv (in Ukrainian)

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (1997). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 2: 1946–1947 rr.). Lviv (in Ukrainian).

Slyvka, Yu. & in. (Comps.). (2002). *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady: u 3 t.* (T. 3: Spohady). Lviv (in Ukrainian).

Applebaum, A. (Ed.). (2011). *Gulag Voices: An Anthology*. New Haven, CT: Yale University Press (in English).

Alexopoulos, G. (2017). *Illness and Inhumanity in Stalin's Gulag*. New Haven, CT: Yale University Press (in English).

Hardy, J. (2016). *The Gulag after Stalin: Redefining Punishment in Khrushchev's Soviet Union, 1953–1964*. Ithaca, NY: Cornell University Press (in English).

Jakobson, M. (2014). *Origins Of The Gulag: The Soviet Prison Camp System, 1917–1934*. Kentucky: University Press of Kentucky (in English).

Iryna Lashchevska (Lukashevych) Iryna Lashchevska (Lukashevych) (*1945). *Paměť národa*. <https://www.pametnaroda.cz/uk/lashchevska-lukashevych-irina-laschevska-lukashevich-iryna-20200928-0> (in English).

Yuliia ARTYMYSHYN

PhD (History)

Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

Research Fellow of the Memorial Museum

of Totalitarian Regimes «Territory of Terror»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

**EVERYDAY LIFE AND SURVIVAL PRACTICES
OF UKRAINIAN POLITICAL PRISONERS
ACCORDING TO MATERIALS FROM THE FUNDS COLLECTION
OF THE MEMORIAL MUSEUM OF TOTALITARIAN REGIME
«TERRITORY OF TERROR»**

The oral history recordings of interviews with Ukrainian political prisoners who came from families of clergymen of the UGCC; socially active individuals who were members of the OUN, UPA, or collaborated and helped them, living in Western Ukraine were analysed. The presented interview transcripts are supplemented with brief biographical notes of repressed individuals, which reflect their life trajectories. Most of the memories

were recorded with individuals repressed in childhood and adolescence. Such personal narratives also have considerable research potential, as they reflect different dimensions of the everyday life of political prisoners.

The author noted that the experience of arrest, difficult, inhuman conditions of imprisonment and subsequent deportation to the place of serving the sentence negatively affected the health and psycho-emotional state of the arrested. In such difficult conditions, difficult for physical survival and the destructive effects of a number of stressors, it was important to survive, adapt to the new reality, and develop psychological resilience. The author emphasized that religious practices and rituals also helped in this process of adaptation to prison reality.

The article reconstructed that in order to maintain viability in prison, Ukrainian political prisoners turned to God, made rosaries, and held joint prayers. Underground liturgies and the administration of sacraments continued to be organized by the clergy of the UGCC. It is noted that the Gulag camp system made it significantly more difficult to carry out religious practices, and they were punished more severely. However, even in such conditions, as demonstrated by the interview materials, taking into account all the risks, some prisoners gathered for improvised celebrations. It was noted that in the special settlement with a somewhat relaxed maintenance regime, in contrast to the camp, the deported Ukrainians gathered around the priests and their families, who tried to continue their pastoral activities. Simultaneously, practicing religious life was an integral part of everyday life, a part of public life before imprisonment. At the same time, unity around religious practices strengthened the bond of the new community of Ukrainians, served as a certain marker of national identity, and helped to feel a connection with home.

Key words: Gulag, special settlements, repressions, Sovietization, oral history, Ukrainian political prisoners, OUN, UPA, dissidents, history of everyday life, religion, UGCC, priests, religious practices.

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

БОЙОВІ ДІЇ В ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: СЕРПЕНЬ 1914 – КВІТЕНЬ 1915 РОКУ

Розкрито плани Центральних держав і Росії щодо галицько-буковинських земель, зокрема їхнє місце та роль у воєнних битвах між австро-угорсько-німецькими й російськими військами в перший рік Великої війни. Наголошено на кількісному та якісному особовому складі військ супротивних держав, їхній технічній оснащеності й насиченості на фронтах. Розглянуто їхню військову структуру, а також плани розгрому один одного. Акцентовано на ідеологічному обґрунтуванні росіянами війни, питанні щодо належності українських теренів й українців до «руської землі та народу», чим відзначали свою «визвольну місію».

Висвітлено перебіг воєнних дій на початковому етапі війни, виділено низку бойових операцій на західноукраїнських землях, серед них найбільшу і найкровопролитнішу – Галицьку битву. Зауважено, що внаслідок цієї, а також інших битв, російські війська зайняли Східну Галичину, оточили найсильнішу твердиню в Європі – Перемишльську фортецю. Наголошено, що російська армія на різних напрямках Південно-Західного фронту неабияк просунулася вперед, дійшовши до Карпатських перевалів, загрожуючи передовсім Угорщині, Західній Галичині, зокрема Кракову і німецькій Сілезії. Зазначено, що з окупацією Галичини та Буковини російський уряд вважав їх своїми землями. Звернено увагу на те, що величезні втрати противника, виснаженість його військ вимагали перепочинку, тому, із зайняттям у грудні 1914 р. Карпатських перевалів, війна в Галичині на деякий час перетворилася з маневреної на позиційну. Наголошено на відновленні бойових дій у січні 1915 р. між російською й австро-угорською арміями в Карпатах.

Зазначено, що перша Карпатська битва не привела до бажаного ні одну зі сторін, а квітневі, або «великодні», бої належали до одних із найкривавіших та найжорстокіших у війні і стали останніми в зимовій воєнній кампанії, відтак фронт став на зайнятих позиціях. Спостережено, що відбувалися поодинокі бої в Карпатах, однак це було зрадливе затишшя напередодні Горлицької битви.

Окремо виділено участь у бойових діях на боці Австро-Угорщини УСС. Особливо наголошено на їхніх боях у галицькому Підгір'ї та на Карпатських перевалах, відзначено їхній героїзм у битвах за рідну землю.

Ключові слова: Велика війна, австро-угорські війська, російська армія, бойові дії, Карпатські битви, українські землі, січові стрільці.

Плани щодо війни головних її учасників – Центральних держав і Росії – передбачали короткочасність бойових дій. За рівнем підготовки й технічної оснащеності найкращою була німецька армія, яка після мобілізації нараховувала приблизно 2,5 млн багнетів і шабель (Шамбаров, 2003, с. 109). Стратегічний план, який розробив генерал Альфред фон Шліффен (Alfred von Schlieffen) і пристосував його наступник генерал Хельмут фон Мольтке (Helmut von Moltke) до вимог того часу, передбачав за декілька тижнів розбити французьку армію і на 39-й день мобілізації ввійти в Париж.

Дискредитована поразкою в Російсько-японській війні 1904–1905 рр. Росія мало турбувала Німеччину, яка розраховувала легко здолати її після перемоги над Францією (Функен, І., Функен, Л., 2002, с. 92–94). План був такий: німецькі дивізії швидко перемістити на схід проти росіян, завдати зустрічних ударів – німців із півночі, австрійців із півдня від Кракова. Союзники мали зустрітися в районі Варшави, оточити росіян у Польщі і влаштувати їм «Канни» (Шамбаров, 2003, с. 11). Верховним головнокомандувачем німецької армії був кайзер Вільгельм II (Wilhelm II), а фактичне керівництво здійснював начальник штабу генерал-полковник Хельмут фон Мольтке (Helmut von Moltke) (молодший).

Військова структура австро-угорської армії наближалася до німецької. У 1914 р. вона складалася з 49 піхотних та 11 кавалерійських дивізій, а також 39 єгерських батальйонів. Загальна чисельність війська становила 1 568 000 осіб. Це була багатонаціональна армія, до якої входили представники 11 народностей. Спочатку вони служили у змішаних полках, а напередодні війни військові з'єднання сформували за національним принципом. Із 102-х австро-угорських полків, 48 були сформовані зі слов'ян, зокрема 9 – з українців (Волковинський, 2002, с. 53). Українські кадрові полки австро-угорської армії воювали на Сербському й Італійському фронтах. У бойових діях проти російської армії брали участь лише 3 піхотні (58-й Станіславський, 89-й Городоцький та 109-й Чортківський) і 2 стрілецькі (19-й Львівський і 15-й Золочівський) полки, у яких налічувалося до 60–70 % українців (Якимович, 1996, с. 85–86).

Через поважний вік цісаря Франца Йосифа (Franz Jozef) (84 роки), Верховним головнокомандувачем, по суті номінальним, став ерцгерцог Фрідріх (Fridrich), а фактичним був начальник Генштабу генерал Франц Конрад фон Гецендорф (Franz Conrad von Hötzendorf). Військові плани австрійців були подібними до німецького плану Альфреда фон Шліффена (Alfred von Schlieffen), але менш масштабні.

Австро-угорський план війни передбачав два етапи: розгромити маленьку сербську армію, а потім перекинути війська в Галичину і провести генеральну битву – головний удар завдати між Віслою та Західним Бугом назустріч німцям, які, розгромивши Францію, мали до того часу підтягнути війська (Шамбаров, 2003, с. 115). Однак про нього дізналися росіяни, і австро-угорське командування змінило розгортання військ, обмеживши їх фронт лінією рік Сян та Дністер.

Російський план передбачав два варіанти дій: 1) «А» – якщо перший удар німців буде спрямований на Францію; 2) «Б» – на Росію. Згідно з першим, який і почали реалізовувати, головне угруповання з чотирьох армій (52 % усіх сил) зосереджувалося проти Австро-Угорщини. Зустрічними ударами з Польщі й України росіяни повинні були розгромити ворожі війська в Галичині та розвивати наступ на Відень і Будапешт. Проти Німеччини діяли дві армії (33 % сил). Їхня мета – зустрічними ударами зі сходу, з Литви, і з півдня, з Польщі, розгромити німців у Східній Пруссії і створити загрозу центральним районам Німеччини, відтягнувши на себе війська з Франції. Крім

Північно-Західного і Південно-Західного фронтів, розгорнено дві окремі армії (15 % сил): 6-ту для прикриття Петрограда й узбережжя Балтики і 7-му для захисту румунського кордону і берегів Чорного моря (Шамбаров, 2003, с. 126).

Верховним головнокомандувачем цар Нікалай II (Николай II) призначив великого князя Нікалаєвіча (Николая Николаевича) (цю посаду він обіймав на початку війни та після повалення самодержавства в березні 1917 р.) начальником Генерального штабу – генерала Нікалає Янушкевіча (Николай Янушкевич), а на посаду генерал-квартирмейстера, що відповідав за всю оперативну роботу, – генерала Юрія Данилова (Юрия Данилова). Зазначу, що з серпня 1915 р. по лютий 1917 р. Верховним головнокомандувачем російської армії був імператор Нікалай II. Командувачами російських армій, які воювали на українських землях, – генерали Міхаїл Алексєєв (Михаил Алексеев), Алексєй Брусілов (Алексей Брусилов), Лавр Корнілов (Лавр Корнилов) і Нікалай Духонін (Николай Духонин).

Із вибухом війни Російська й Австро-Угорська імперії розпочали широку кампанію мобілізаційних заходів. Росія ще 29 липня 1914 р. провела мобілізацію у прикордонних з Австро-Угорщиною військових округах, а 30 липня оголосила загальну мобілізацію. Внаслідок цього до російського війська було призвано до 70 тис. осіб зі Західної Волині: українців, росіян, поляків, чехів (Берест, 2009, с. 6).

Австро-угорський уряд розпочав мобілізацію на початку серпня 1914 р. Значну кількість галичан (українців, поляків, євреїв – понад 100 тис. осіб) було скеровано до військових частин на Балканський фронт (Довідник, 2001, с. 400).

Українці (у російській армії перебувало 3,5 млн українських вояків, а в австрійській – 250–300 тис.) боролися і вмирили за імперії, які не лише ігнорували їхні національні інтереси, а й активно намагалися знищити їхній національний рух. Однак найгіршим було те, що їх, як учасників боїв з обидвох сторін, змушували вбивати один одного (Субтельний, 1991, с. 296).

Галицькі землі з перших днів війни стали однією з основних територій ведення бойових дій між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Тут відбулася Галицька битва – одна з найбільших у війні, яка тривала з 18 серпня по 21 вересня 1914 р.

Проти австро-угорської армії було розгорнуто війська Південно-Західного фронту від Вісли до Румунії під командуванням генерала Нікалає Іванова (Николая Иванова). Війська фронту склалися з п'яти армій: 3-ї генерала від інфантерії Нікалає Рузского (Николая Рузского), 4-ї – генерала від інфантерії Антона Зальца, 5-ї – генерала кавалерії Павла Плеве, 8-ї – генерала кавалерії Алексєя Брусілова, 9-ї – генерала Платона Лечицкого (Платона Лечицкого), яка брала участь в останні дні операції. Ці сили були розгорнуті на фронті завдовжки понад 400 км – від Любліна на Холм, Ковель, Луцьк, Кременець і Проскурів. До армій належало 14 корпусів, які нараховували 34 піхотних та 12 кавалерійських дивізій, що склалися з 576 батальйонів, мали понад 600 тис. осіб і 2 099 гармат.

Австрійці на фронті завдовжки приблизно 310 км – від устя Сяну через Ярослав, Перемишль, Львів, Станіславів, Заліщики – розгорнули три армії та армійську групу. Від устя Сяну до Вісли аж по Синяву (над Сяном) концентрувалася 1-ша армія генерала Віктора Данкля (Виктора Данкля) (дев'ять піхотних і дві кавалерійські дивізії), з головними силами піхоти на схід від Ніско. Від Синяви на південь по Радимно й Перемишль зосереджувалася 4-та армія генерала Моріца Ауффенберга (Moriz Auffenberg) (вісім піхотних і дві кавалерійські дивізії). У районі Самбора аж

по Львів було зосереджено 3-тю армію генерала Рудольфа фон Брудермана (Rudolf von Brudermann) (шість піхотних і три кавалерійські дивізії). Поблизу Кракова стояв корпус генерала Генріха Куммера (Henrich Cummer) (дві з половиною піхотних і кавалерійська дивізії). Частини 2-ї австрійської армії, які від 12 серпня поверталися зі Сербського фронту до Галичини, розміщувалися над Дністром на схід від Самбора, у районі Стрия, Станіславова, Бережан та Заліщиків і творили групу генерала Германа фон Кевеса (Herman von Keves) (вісім піхотних і три кавалерійські дивізії). До кінця серпня кількість австрійських сил становила 774 батальйони (приблизно 997 тис. осіб) і 2 052 гармати (Карпинець, 2005, с. 52–53). Загалом, у Галицькій битві з обох сторін брало участь 9 армій, понад 100 піхотних і кавалерійських дивізій, до 2 млн солдатів і офіцерів (Строков, 1974, с. 240).

Галицька битва складалася із трьох етапів: перший – Люблінсько-Холмська операція (бої під Красніком – між 4-ю російською і 1-ю австро-угорською арміями, під Томашевом – між 4-ю австрійською і 5-ю російською); Галич-Львівська операція – бої під Золочевим (р. Золота Липа) і Перемишлянами (р. Гнила Липа) між 3-ю і 8-ю російськими та 2-ю і 3-ю австро-угорськими арміями; другий – битва під Рава-Руською і Городком; третій – переслідування росіянами австро-угорських військ.

Під час Люблінсько-Холмської операції 23 серпня австрійці під Красніком розбили російський 14-й, наступного дня Гвардійський і 16-й армійський корпуси, які почали відступ. 4-та армія не змогла відновити позиції і небезпека наслідків обходу змусила її відійти південніше Любліна. У бою під Красніком росіяни за два дні втратили майже 20 тис. осіб (із них 6 тис. полоненими) і 28 гармат (Керсновський, 1994, с. 204).

Бої на території Східної Галичини розпочато 18 серпня наступом 8-ї армії А. Брусілова (21 піхотна і 7 кавалерійських дивізій) на 3-тю армію Р. фон Брудермана (9 піхотних і 5 кавалерійських дивізій), а 19 серпня – наступом 3-ї армії Н. Рузского. Варто наголосити, що напередодні форсування Збруча А. Брусілов видав наказ, у якому наголосив: «Поздоровляю славні війська з переходом кордону. Наказую пояснити нижчим чинам, що ми вступаємо у Галичину, хоч і складову частину Австро Угорщини, але це споконвіку “русская” земля, населена, головним чином, “руським” же народом, для визволення якого ведеться війна» (Шамбаров, 2003, с. 185–186).

Просування російських сил відбулося легко, австрійські війська вчинили слабкий опір тільки біля Тернополя, Острова й Чорткова, бо головні сили армії Р. фон Брудермана були ще далеко на заході (Карпинець, 2005, с. 54). Нечисельне австрійське військо було розбите, взято декілька гармат, кулеметів і полонених. Серйозніший бій між російськими й австрійськими військами відбувся на р. Коропець, але й тут останні змушені були втікати. Наступ росіян став настільки несподіваним, що багато полонених на допиті заявили, що перебувають на р. Серет (Брусілов, 1983, с. 77). У наступні дні армія Н. Рузского вийшла на лінію Радехів–Соколівка–Сасів–Озерна, а збройні сили А. Брусілова перейшли р. Стрипа і досягли Монастирська, подолавши від державного кордону 130–150 км (Кеegan, 1999, р. 217).

Із рапортів про перші бої А. Брусілов виснував, що розбитий противник, навіть за наявності великої кількості кавалерії, відступав непоміченим, зіткнення втрачалося, переслідування не застосовувалося.

Упродовж 29 серпня 3-тя армія Н. Рузского, метою якої було захоплення м. Львів, із великими труднощами вийшла передовими частинами на лінію Кам'янка-

Струмилова–Перемишляни–Гнила Липа. Отримавши телеграму від Головнокомандувача фронту про надання допомоги 3-й армії, А. Брусілов залишив 24-й корпус як заслін біля Галича і з трьома корпусами (7-м, 8-м і 12-м) у ніч на 29 серпня здійснив 50-кілометровий фланговий марш, щоби приєднатися до лівого крила 3-ї армії і розгорнути бій проти головних сил противника на р. Гнила Липа (Брусілов, 1983, с. 78). Біля Рогатина на р. Гнила Липа зав'язалися бої з австро-угорськими військами, які тривали з 29 серпня по 1 вересня 1914 р.

Частини армії А. Брусілова розгромили 12-й корпус австрійців, який діяв на стику 8-ї та 3-ї російських армій, і створили загрозу захоплення усього ворожого угруповання, розташованого південніше Львова. Після відступу деяких частин 12-го корпусу на Львів та Бібрку почали відходити всі інші австрійські частини з цього фронту на захід. Для австрійської армії бій за Львів був програний. Австрійські війська – розділені на три групи: біля Львова півколом стояли залишки 3-ї армії Р. фон Брудермана, у районі Ходорова – 7-й корпус і 20-та дивізія гонведів, а в передмісті Галича – 38-ма і 43-тя ландверні дивізії. Опір австро-угорських військ на цих позиціях був неможливий (Карпинець, 2005, с. 55).

Так, 30 серпня 3-тя і 8-ма російські армії одержали наказ головнокомандувача Південно-Західного фронту Н. Іванова вийти на лінію Львів–Миколаїв–Городок і здобути Львів. 2 вересня 24-й корпус армії А. Брусілова, який діяв окремо від головних сил, здобув Галич. Цього ж дня зведена козаčia дивізія захопила Станіславів і пішла в рейд тилами противника на Калуш та Стрий (Шамбаров, 2003, с. 191).

Російська армія все більше просувалася до Львова. До початку війни російське командування вважало місто фортецею. Однак ще перед війною австрійці ліквідували навколо міста застарілі укріплення, які не відповідали фортифікаційним вимогам, зняли гармати з фортів. Тому всі надії відстояти Львів пов'язували з польовими боями на підступах до нього. Проте невдалі битви на Золотій і Гнилій Липах змусили командування ухвалити нове рішення – після деяких вагань начальник австро-угорського Генштабу Ф. Конрад віддав наказ покинути місто. Австрійці відступили на р. Верещицю та м. Городок і почали організацію оборони.

Російська авіарозвідка доповідала А. Брусілову, що до Львівського вокзалу стягнено велику кількість військ і заповнені вагони від'їжджають один за одним. Згодом з'ясовано, що австрійці чекали головного удару із заходу і, справді, зуміли зупинити тут Н. Рузського. Проте прорив 8-ї армії з півдня виявився для австрійців дуже небезпечним. Австрійське командування, налякане можливим захопленням росіянами залізничного вузла, що відрізало б військам шлях відходу, вирішило покинути Львів (Брусілов, 1983, с. 84).

Алексей Брусілов 3 вересня 1914 р. доповів у штаб Південно-Західного фронту, що об 11-й годині ранку, роз'їзди 12-ї кавалерійської дивізії вступили в залишене противником м. Львів та були зустрінуті мешканцями вельми привітно. Здобуття Львова мало для росіян велике політичне значення. Верховний головнокомандувач, великий князь Нікалай Нікалаєвіч, отримавши телеграму про взяття Львова, сказав: «Матір Божа не залишила нашої Батьківщини! Місто Львів – взято. Колосальна перемога! Потрібно дати повідомлення в газети!» (Солженицын, 1992, с. 61). А імператор Нікалай II сприйняв цю подію як величезний успіх російської армії і записав у щоденнику: «Вдень отримав радісну звістку про взяття Львова і Галича! Неймовірно щасливий з цієї перемоги і радію тріумфу нашої дорогої армії» (Реєнт, 2008, с. 253).

А з вересня стало переломним у великій битві від Вісли до Дністра. Ставка російських військ прагнула у зв'язку з великою затримкою 2-ї армії будь-що покінчити з австрійцями до підходу з заходу німецьких підкріплень. Арміям Південно-Західного фронту було наказано перейти до найрішучіших дій, щоб розбити противника. Генерал Н. Алексєєв повідомив генералові Н. Рузському, що успіх кампанії «залежить не від операцій наших проти Львова і Дністра, а від результату битви Люблінсько-Холмсько-Грубешівського фронту. Навіть взяття Львова не винагородить нас за втрату битви на півночі» (Керсновский, 1994, с. 212).

Виконуючи директиву Ставки, штаб Південно-Західного фронту наказав 9-й армії Платона Лечицького (Платона Лечицького) і 4-й армії Алексея Еверта (Алексея Еверта) рішуче натиснути на північну групу австрійців та відкинути її до Вісли, а 3-й і 5-й арміям – обійти з півночі Південну групу противника на Городоцьких позиціях та притиснути її до Сяну, одночасно із фронтальним ударом 8-ї армії. Отже, штаб Південно-Західного фронту задумав дві битви: під Любліном і Рава-Руською–Городком.

Вирішальний бій Люблінської битви відбувся 7 вересня під Тарнавкою, де війська 4-ї армії А. Еверта провели успішний наступ під прикриттям артилерійського вогню 552 гармат. Під натиском росіян 1-ша австрійська армія Данкля відступила. Австро-німецькі війська втратили в бою під Тарнавкою приблизно 14 тис. убитих, 15 тис. полонених солдатів і 55 гармат. Втрати росіян теж були значними. Тільки 2 полки (Московський та Гренадерський) недорахувалися 113 офіцерів і 5 700 солдатів (Керсновский, 1994, с. 214). Унаслідок цього 1-ша австрійська армія не могла вже більше виконувати роль заслону, поки 4-та, 3-тя і 2-га армії не розіб'ють російські війська на фронті Рава-Руська–Миколаїв, і поставила під загрозу результат Городоцької битви.

Після взяття Львова 3-тя армія Н. Рузського рушила на північний захід до Рави-Руської, щоб забезпечити успішний вихід головного угруповання в тил противника. Росіяни вважали, що австрійські війська, розбиті під Тарнавкою, відступають на захід. Однак начальник австро-угорського Генштабу Ф. Конрад спланував подвійний удар на Львів – із півночі та півдня, з метою оточення 3-ї та 8-ї російських армій. Тому замість виходу в тили австрійців Н. Рузський зіткнувся з 4-ю австрійською армією Ауфенберга, яка рухалася з півночі – із Томашівського поля битви. Головні сили 3-ї російської армії (9-й і 11-й корпуси) 6 вересня зіткнулися біля Рави-Руської із трьома корпусами (6-м, 9-м, 17-м) М. Ауфенберга, зав'язавши тут шестиденні кровопролитні бої (Керсновский, 1994, с. 215).

Перша частина плану Ф. Конрада була перекреслена вже на другий день битви, однак, атакуючи в напрямку Львова, М. Ауфенберг зустрів контрнаступи росіян. Австро-угорські відділи ще втрималися 7 вересня у запеклому бою під Магеровом, але вже не могли йти вперед і виконати поставлені перед ними завдання. Того ж дня 3-тя російська армія своїм правим крилом розбила частину групи ерцгерцога Фердинанда, а на 8-му армію Алексея Брусілова стали сильно натискати частини 3-ї австрійської армії Світозар Бороєвіча, який замінив Рудольфа Брудермана.

Тяжкі бої відбулися 8 вересня на стику 3-ї і 8-ї російських армій (відтинок Вишенька–Лелехівка), куди на підмогу російське командування вислало три кавалерійські дивізії.

Франц Конрад вирішив переломити перебіг подій на свою користь, бо скерування головних сил Нікалая Рузського проти Моріца Ауфенберга послабило інші позиції росіян. Використовуючи таке становище, начальник австро-угорського Генштабу

наказав вільним від наступу 2-й і 3-й арміям негайно перейти р. Верещицю, обійти росіян із флангів і відбити Львів. Австрійці у кривавих боях досягли лінії Янів–Мшана–Ставчани, дійшовши аж до Миколаєва. Австрійські війська перебували за 14 км від Львова і здобуття столиці Галичини здавалося неминучим (Bandrowski, 1917, s. 80).

Важке становище склалося для лівого крила 8-ї російської армії на р. Дністрі (відтинок Тершаків–Колодруби) (Карпинець, 2005, с. 57). Тому для зміцнення свого лівого флангу під Миколаєвом А. Брусілов стягнув із-під Станіслава бригаду 12-ї піхотної дивізії, 2 батальйони по 1 000 осіб із Тернополя і 2-гу зведену козачу дивізію 3-під Стрия. Як наслідок, частини російської 48-ї піхотної дивізії генерал-майора Л. Корнілова (одного з майбутніх вождів Білої гвардії) майже без бою зайняли незакінчену фортецю Миколаїв і саме місто. У боях під Миколаєвом вирішувалася доля одного з основних етапів Галицької битви (Литвин, Науменко, 1998, с. 207).

Після захоплення Львова, Галича й Миколаєва завершилася Галич-Львівська операція, яка, як і Люблін-Холмська, стала знаковою подією Галицької битви. Вирішальну роль у цьому відіграли бої на річках Золота і Гнила Липа. Далі перед 8-ю армією постало завдання захопити Городоцьку позицію.

Основні бойові дії розгорнулися на відтинку Янів (тепер – Івано-Франкове) – Рава-Руська. Наступаючи на Янів із прилеглої Лелехівки, 3-тя австрійська армія під командуванням генерала С. Бороєвіча зуміла відтіснити частини 8-ї російської. Апогеєм стали події 11–12 вересня. У той час, коли солдати 8-ї армії генерала Брусілова з великими втратами відбивали атаки на Янів, на лівому фланзі фронту 4-та і 9-та російські армії перейшли в наступ. Вистояла й російська оборона Щирця. Тепер ситуація в центрі фронту – під Яновим – змінилася діаметрально: оточення стало загрожувати 3-й австрійській армії генерала Бороєвіча, який зробив відчайдушну спробу переломити ситуацію 10 вересня. Від 21-ї до опівночі вздовж усього фронту 3-ї і 8-ї російських армій працювала австрійська артилерія, після чого розпочався нічний наступ. Атаки продовжувалися і наступної доби. Проте вранці 12 вересня австрійські підрозділи відступили, виконавши наказ Генштабу. Так закінчилася Городоцька битва – одна зі складових Галицької (Чорновол, 2014, с. 11).

Втрати австро-угорської армії були величезні. Згідно з російськими джерелами – 326 тис. убитими й пораненими, з них 100 тис. – полоненими. Себто склад трьох армій зменшився майже наполовину і становив 400 тис.!. Очевидно, що найбільше постраждала 3-тя армія генерала С. Бороєвіча, яка наступала на Янів, – понад 100 тис.

Становище російських армій було не менш проблематичним. Втрати також були величезні – 220 тис. убитими, пораненими й полоненими, до того ж стрілецький запас – повністю вичерпаний. Тому командувач 3-ї армії генерал Н. Рузський відмовився від наміру інтенсивного переслідування противника й наказав закріпитися на лінії фронту р. Сян–Чесанів–Немирів–Янів–Миколаїв.

Городоцька битва – основна військова операція кампанії 1914 р. у Галичині. У той час в австрійському Генштабі виникла думка здати Львів. Однак потенціал російської армії посилила 5-та армія генерала П. Плеве. Тому австрійський Генштаб вирішив більше не ризикувати й наказав продовжити відступ. Тим паче, що основним пунктом стратегії австрійської оборони Східної Галичини був не Львів, а Перемишль (Чорновол, 2014, с. 11).

Відступ австро-угорських армій був хаотичним. Щоправда, оточити і знищити їх росіянам не вдалося. Переслідування здійснювали передусім до зайняття районів,

які залишав противник. Австрійські війська 16 вересня досягли р. Сян, перебралися на її лівий берег, залишивши у Ярославі та Перемишлі гарнізон, а 17 вересня відійшли на р. Дунаєць, аж по Ужоцький перевал у Карпатах.

Відзначу, що наприкінці вересня 1914 р. у Карпатах пройшли «бойове хрещення» дві сотні Українських січових стрільців (УСС) – Василя Дідушка і Осипа Семенюка, яким довелося захищати Ужоцький перевал. Стрільці втратили 10 осіб убитими, 11 – пораненими і 8 – полоненими.

Галицька битва, яка розгорнулася на фронті до 400 км і тривала 35 днів (від 18 серпня до 21 вересня 1914 р.), закінчилася перемогою росіян. Російська армія просулася на різних напрямках на 200–300 км, загрожуючи тепер Угорщині, польському Кракову й німецькій Сілезії. Фортецю Перемишль було взято в облогу. Бойовий склад австро-німецької армії, що воював проти Росії, зменшився майже на половину. Військо втратило до 400 тис. осіб, із них 100 тис. полоненими, і 400 гармат. Російські втрати теж були суттєві – майже 230 тис. солдатів і 94 гармати. Наведені цифри – це загальні дані вибулих зі строю – вбитих, поранених, полонених, хворих і тих, що пропали безвісти.

Безпосереднім результатом Галицької битви став вхід російської армії в Карпати і заблокування найбільшої в Європі фортеці – Перемишля. Галицька битва мала для Росії й Антанти велике військово-політичне значення. По-перше, вона створила ґрунт для вторгнення російської армії у східні області Німеччини, а після зайняття Галичини – безпосереднього здійснення свого плану проникнення в Угорську рівнину. По-друге, військова сила Австро-Угорщини була підірвана, план Німеччини на швидке закінчення війни не здійснився. Начальник німецького Генерального штабу Еріх фон Фалькенгайн (Erich von Falkenhne) так оцінив перший період війни: «Події на Марні і в Галіції відсунули завершення війни на невизначений час» (Литвин, 2008, с. 398). Втрата Східної Галичини, яка, за словами начальника Генштабу австро-угорської армії Ф. Конрада, представляла для монархії таку цінність, як Східна Пруссія для Німеччини, поразка німців на Марні (5–9 вересня 1914 р.) призвели до перегляду планів Центральних держав. Німеччина доклала чимало зусиль, щоб Австро-Угорщина подолала зневіру в можливість успішного ведення війни і погодилася на подальше її проведення.

Ситуація, що склалася у вересні 1914 р. на фронті в Галичині, була нетривалою. За кілька тижнів розпочалися нові бої – австрійці прагнули відвоювати Галичину, а росіяни – перейти через Карпатські перевали в Угорщину. Крім цього, російське командування на вимогу французів почало готуватися до великого наступу на Берлін і, відповідно, зосереджувало великі сили на середній Віслі. Під Варшаву й Івангород було переведено 5-ту і 9-ту армії Південно-Західного фронту, а 3-й і 8-й суворо наказано вести оборонні дії – триматися на рубежі Сяну для збереження львівського району. Всі російські сили в Галичині були об'єднані під загальним керівництвом А. Брусілова (Керсновський, 1994, с. 228–229). Російські частини перейшли через Ужоцький і Вишківський перевали 27 вересня і зайняли Мукачево та Мараморош-Сірет (Bator, 2008, s. 102).

Варто зазначити, що під час відступу австрійських відділів із позицій, стрілецькі сотні Івана Коссака, Осипа Букшованого, Михайла Барана стримували наступ росіян в околицях Синевидська. Сотня Володимира Сроковського 28 жовтня здобула г. Ключ, сотня Осипа Семенюка боронила позиції на Лисій Горі, брала участь у наступі

на г. Залярьську. У цих жовтневих боях було вбито 16 стрільців та 21 поранено, серед них і сотник Володимир Сроковський, який помер 5 квітня 1916 р. у м. Меран (Тіроль) (Гнатевич, Лепкий, Німчук 1991, с. 23).

У жовтневому наступі на Стрий брав участь корпус генерала М. Гофмана. До його складу входили 129-та і 130-та бригади, у розпорядженні яких були УСС, розділені на три групи: перша – сотника Михайла Волошина – рушила через Вишків і Семичів на Людвиківку; друга, найбільша, – з отаманом Григорієм Коссаком пішла через Воловець на Стрий, третя – отамана Степана Шухевича – рухалася через Ужок та Турку, потім – на Дрогобич (Гнатевич, Лепкий, Німчук, 1991, с. 23).

Півкурінь отамана С. Шухевича 18 жовтня у вилазці з Карпатських гір на долину дійшов до Борислава, Дрогобича й Нагуевич. Сотня Григорія Коссака після бою із трьома сотнями росіян під Сільцем 20 жовтня здобула Дрогобич, а 21 жовтня сотня Романа Дудинського ввійшла до Стрия (Гнатевич, Лепкий, Німчук, 1991, с. 23).

Головнокомандувач усім Галицьким фронтом Ф. Конрад 2 листопада був змушений видати наказ припинити бої і негайно відійти. Єдиною присутністю збройних сил австрійців над Сяном стала Перемишльська фортеця, у якій залишено 130 тис. воїнів, серед яких були хворі й поранені. Проте Перемишль мав не тільки оборонятися, а й за найменшої нагоди робити вилазки проти ворога. 9 листопада розпочато другу облогу Перемишля, яка тривала до 22 березня 1915 р.

Наступи російських військ на Краків і Карпати в листопаді 1914 р. австрійські війська відбивали. Щоправда, 23 листопада росіяни заволоділи містом і важливим залізничним вузлом Гуменне (тепер – Словаччина), але вже 27 листопада їх вибили австрійці, після чого вони перейшли через Карпати і зайняли Сянок. 10 грудня 3-тю австрійську армію було зупинено, а 14 грудня 3-тя російська закінчила відхід за р. Дунаєць. Спроби австрійців форсувати річку були відбиті, й вони відступили в Карпати, аж до угорського кордону (Вістник, 1915, с. 6).

Австро-угорські війська перемогли в битві, що тривала з 11 по 16 грудня, під Лімановим (Західна Галичина), у полон було взято 31 тис. російських солдатів (Вістник, 1914, с. 4). За даними верховного командування, на 5 грудня тільки в Галичині росіяни за останні 5 тижнів утратили 250 тис. осіб (Dąbrowski, 1937, s. 269).

Німецький генерал Еріх Людендорф (Erich Ludendorff) про бої в останній місяць 1914 р. написав: «Генерал фон Конрад хотів охопити в Карпатах південне крило російського фронту, проте успіху не досягнув. Наніс росіянам поразку в битвах під Лімановим і Лепановим, але охопити генерала С. Бороєвича з Карпат між м. Сянок і р. Дунайцем скоро наштотхнувся на переважаючі сили противника, який, не гаючи часу, не гаючи часу перейшов в атаку» (Шамбаров, 2003, с. 300).

Ще 21 листопада 1914 р. на зустрічі з французьким послом Морісом Палеологом цар Нікалай II, говорячи про очікувані результати у війні, зазначив, що «Галичина і Північна Буковина (він вважав їх повністю російськими землями) дозволять Росії досягнути своїх природних рубежів – Карпат» (Палеолог, 1991, с. 128).

До кінця 1914 р. війська Південно-Західного фронту знову вийшли в Карпати і зайняли перевали. Так, 25 грудня російський фронт розміщувався на гірських хребтах, проходив долиною р. Лімниці та через Татарів і Криворівню. 28 грудня в районі Надвірної, Делятина, Татарова, Зеленого перебував підрозділ 1-ї Кубанської дивізії (Клапчук, 2007, с. 133). На деякий час війна в Галичині перетворилася з маневреної на позиційну. Таким був результат боїв у кінці 1914 р. Більшість західноукраїнських

земель – Східна Галичина, частина Лемківщини і Буковини – перебували під російською окупацією.

На зламі 1914–1915 рр. увесь тягар війни перенісся на південний відтинок Східного фронту. Тоді у всіх військових штабах Антанти і Центральних держав панувало розчарування. Воєнні події перекреслили оптимістичні плани, а великі людські втрати і спротив не передбачали поступу.

З початком 1915 р. російське вище командування і Генеральний штаб вважали можливим негайно відновити воєнні дії, щоби швидше закінчити війну, яка почала розхищувати Росію і могла в будь-який момент привести до її занепаду. Крім недостатньої кількості боєприпасів і втрати бойової техніки, царське військо мало в розпорядженні 103 дивізії проти 77 австро-угорських і німецьких. Зазначу, що становище російських тактичних з'єднань переважало аналогічні противника і, отже, давало росіянам значно більшу реальну перевагу (Bator, 2008, s. 176).

Російські війська мали вийти на Угорську рівнину. Проте князь Нікалай Нікалаєвіч вагався щодо розподілу резервів між фронтами своїх військ, підготовка до наступу тягнулася дуже довго і тому було втрачено момент, що перекреслило амбітні плани росіян.

Згодом А. Брусілов, бідкався, що для виконання цього завдання були виділені недостатні сили, і тільки вже весною потрохи вони збільшувалися. Російський генерал вважав, що в січні 1915 р. за значної переваги російських сил можна було би почергово розбити війська противника. Однак, не маючи потрібної підмоги, це зробити було неможливо, тому російські війська опинилися у важкому становищі, просування вперед надзвичайно поволі, особливо в такій важкодоступній місцевості, як Карпатські гори (Брусілов, 1946, с. 127).

Австро-угорське вище командування (АОК) також звернуло увагу на Карпатський відтинок фронту і вирішило зосередити на ньому всі сили, щоб реалізувати тут важливу мету – розблокувати облогу Перемишля, а в перспективі – звільнити Східну Галичину. Проте схилити начальника німецького Генштабу Еріх фон Фалькенгайна до спільного наступу не вдалося і навіть головнокомандувач німецької армії Пауль фон Гінденбург (Paul von Hindenburg) радив Францові Конраду пожертвувати Перемишлем і сконцентруватися на дальшій підтримці німців у Польському Королівстві.

Однак очільник австро-угорського Генштабу вирішив будь-що втримати фронт на лінії Карпат, не звертаючи уваги на зайняту союзником позицію (Bator, 2008, s. 178). Щоправда, німці замість обіцяної цілої армії, надали союзникові дві з половиною піхотних і кавалерійську дивізії, що дорівнювало тільки половині армії. Незважаючи на це та певні розходження у виборі місця битви, австро-німецькі воєначальники досягли консенсусу, визначивши остаточні позиції у Бескидах, на схід від Ужоцького перевалу (Forstner, 2000, s. 169).

Відповідно до кінцевого плану австро-німецького командування, у Карпатському наступі безпосередню участь брали три угруповання: 3-тя армія Бороєвіча, створена в січні 1915 р. із трьох німецьких і п'яти австрійських дивізій, південна армія під командуванням німецького генерала Олександр фон Лінзінгена (Aleksander von Linsingen) і група Карла фон Пфлянцера-Балтіна (Karl von Pflanzer-Baltin). Їхня мета – перехід через головні Карпатські перевали (Дуклінський, Ужоцький і Верецький), захоплення плацдармів у Східній Галичині та повернення її Австрії. Натомість 4-та

армія архикнязя Фердинанда повинна була зв'язати 3-тю армію Радка Дмитрієва (Радко Дмитриев) й утримувати напрям на Ясло аж до досягнення успіху інших військ. В операції було задіяно 39 дивізій, у яких налічувалося 330 тис. піхотинців, 23 тис. кіннотників та інших армійських підрозділів, загальною кількістю 573 тис. осіб. Росіяни на тому самому відтинку зосередили 31 дивізію, а також інші особові склади, що загалом становило майже 610 тис. солдатів (Dąbrowski, 1937, s. 304).

Зазначу, що проти планів Франца Конрада виступив архикнязь Фрідріх, який від початку війни був противником будь-яких наступальних дій, вважаючи, що потрібно пожертвувати Галичиною й обороняти монархію на лінії Карпат. Зваживши всі обставини, 23 січня 1915 р. Ф. Конрад видав наказ про наступ військ Центральних держав у Карпатах, випередивши на три дні росіян.

Перша Карпатська битва розпочалася, з одного боку, у важких зимових умовах, у яких гинули тисячі жовнірів, а з другого – серед неприхильного, а то й ворожого ставлення русофільськи налаштованого місцевого населення – лемків до австро-угорського війська, за те, що в багатьох гірських селах австрійці проводили пацифікацію і виселення населення. Як наслідок, цісарські війська входили в обезлюднені поселення, оточені холодною пусткою.

Подолавши Дуклінський і Ужоцький перевали, незважаючи на всі труднощі, 3-й армії Бороєвича вдалося вторгнутися на територію Галичини. Корпус Гофмана, який перебував у складі німецько-австро-угорської армії Лізінгена наступав на Верецький перевал і Бескиди. Однак контрнаступ росіян 26 січня 1915 р. не дав змоги арміям Центральних держав повністю досягти мети. Єдиний вагомий успіх мала група Пфляндера-Балтіна на Буковині, де 22 січня 1915 р. здобула Кірлібабу і Якобени, стримавши похід росіян на Семиград (Вістник, 1915, с. 12).

Ударні 3-тя армія Бороєвича й армія Лізінгена, зазнавши значних утрат, не змогли перейти гірські хребти та відкрити дорогу на Перемишль. 26 січня 1915 р. австрійцям знову вдалося взяти Ужоцький перевал і розпочати сходження в долину р. Сян. Кінцевою метою цього наступу був вихід на лінію Перемишль–Стрий і пересування військ у напрямку Львова. Армія Лізінгена відкинула росіян із південних схилів Карпат, здобула Верецький і Бескидський перевали, а також низку місцевостей на галицькому боці (Сможе, Тухольку) (Волковинський, 2002, с. 61–62).

Варто виокремити участь у цих боях УСС, які входили до 25-го корпусу Гофмана армії Лізінгена. Усуши йшли вперед між першими військами наступу, здобувши Лавочне і Славське. Ввійшовши на територію Галичини, стрільці вірили, що відтепер маршуватимуть тільки вперед. Однак не все так легко вдавалося. Завзята оборона росіянами кожної Карпатської гори, її часті контратаки стрільці відчували на собі. Зокрема, 1-й курінь уесесів (командант – Гриць Коссак), який складався зі сотень Букшованого, Носковського, Дудинського і Семенюка, зазнав у цьому наступі багато труднощів та великих втрат. Сотні Букшованого та Носковського провели важкий бій на г. Магура, де росіяни розбили 131-шу австрійську бригаду (Ріпецький, 1956, с. 99).

Від 16 до 22 лютого 1-й курінь УСС брав участь у боях у підніжжі гір Татарівки та Чиряка біля Рожанки. На цьому відтинку росіяни повели сильні контрнаступи. Завзято боронили сибірські полки також г. Клива. У бою за неї відбито багато німецьких наступів і загинуло кілька тисяч німців (Гнатевич, Лепкий, Німчук, 1991, с. 29). Крім убитих і поранених, стрільці мали серйозні втрати внаслідок великих морозів. До березня 1915 р. утрати Легіону становили до 66–75 % від первісного 90 % скла-

ду (Гірняк, 1955, с. 22). Жодних поповнень стрілецьких рядів не було, оскільки начальником штабу корпусу Гофмана був полковник Роберт Лямезан (Robert Lamezan), поляк за походженням, який не хотів кількісного збільшення українського Легіону (Луців, 1965, с. 12). Загалом, зі січневим наступом стрільці знову ступили на рідну землю, а Карпатський похід зробив із них справжню бойову одиницю, що втрималася у всій воєнній хуртовині.

Однак армія Лінзінгена, зайнявши Вишківський перевал, не зуміла просунутися далі на схід і зайняти на галицькому боці долишні райони, що могло значно змінити становище на Карпатському відтинку фронту (Bator, 2008, s. 182–183). Однак війська Центральних держав у кінці січня 1915 р. оволоділи найважливішими Карпатськими переходами, крім Дуклінського.

Виокремлю похід австрійців на Буковині. У першій половині лютого витіснено росіян з усієї Південної Буковини аж до р. Прут, взято в полон понад 30 тис. російських солдатів. 16 лютого австрійці зайняли Коломию, 17-го – Чернівці й Новоселицю (передвоєнний австро-російський кордон), 18-го відвойовано Снятин, села – Стецева і Ясенів Долишній, 19-го – Надвірну, 20-го – впад Станіславів, який здобули німецькі відділи (Вістник, 1915, с. 12). Загалом, групі Пфлянциера-Балтіна забракло сил, щоби визволити значну частину південно-східної Галичини, тобто відкинути на північ ліве крило російських військ, а отже, підтримати весь Карпатський фронт, розблокувати Перемишль, вийти в тил росіян на лінії Долина–Стрий і відкрити дорогу армії Лізінгена, яка затрималася в Карпатах. Однак головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал Іванов зробив усе, щоби втримати подальший австро-угорський успіх. Зрозуміло, що віддача лінії верхнього Дністра означала для росіян відхід за Сян і відступ від Перемишля. Це був би кінець балканських планів для Російської імперії (Bator, 2008, s. 190).

Перша Карпатська битва закінчилася в Нижніх Бескидах 15 лютого, а у східних Карпатах тривала ще декілька днів. Однак, незважаючи на запеклість і велику кількість вбитих та поранених з обох сторін, останні бойові дії нічого не вирішили. Сторони почали перегруповувати війська. Нікалай Іванов, не маючи згоди вищого командування на додаткові сили, перевів із Королівства Польського 9-ту армію Лечицького, посилену ще одним корпусом, сформованим із резервних дивізій, перегрупував 3-тю армію Дмитрієва, завдання якої тепер разом із 8-ю армією Брусілова полягало тільки у затриманні ворожих сил, не випускаючи їх із району східних Карпат. Тепер Н. Іванов міг приступити до омріяного перелому над Дністром і на Карпатському фронті (Bator, 2008, s. 194).

Австро-угорський Генеральний штаб, прагнучи якнайшвидше виконати наказ цісаря Франца Йосифа від 15 лютого 1915 р. про відбиття Перемишля будь-якою ціною (Forstner, 2000, s. 173), визначив термін початку нової операції – 27 лютого. З пошматованої 3-ї армії Бороєвіча з 18 дивізій утворено тільки 10, інші 8 передано 2-й армії Бем-Ермолі (Eduard von Bohm-Ermolli), переведеної з-під Пйотркова в Польському Королівстві. Ці армії розміщено між Ужоцьким і Лупківським перевалами, на захід від німецької армії Лінзінгена, а решту – на флангах російських корпусів, які до того подолали Дуклінський перевал. На ці сили Конрад покладав найважливіші завдання, зокрема і визволення Перемишля (Bator, 2008, s. 194).

Австро-угорсько-німецькі війська 27 лютого 1915 р. розпочали жорстокий і кривавий наступ. Російські війська, маючи чисельну перевагу (21 дивізію проти 12 на

фронті 2-ї і 3-ї армій), чинили опір, використовуючи свої укріплені позиції, не дуже зважаючи на власні втрати. Найзавятіші бої розгорнулися між Лупковом й Ужоком. Австрійці дещо просунулися вперед у напрямку Балигорода, але їхній поступ був дуже незначним. Проте росіяни, оцінюючи значимість цього наступу, зібрали в тій ділянці фронту значні сили, щоби стримати противника, а в околиці Дуклінського перевалу розпочати наступ.

Розмах російського наступу австрійцям удавалося стримувати, однак у них згасала надія на порятунок Перемишля, який мав запаси тільки до 19 березня. Ще 14 березня вище австро-угорське командування офіційно визнало, що воюючими арміями неможливо звільнити фортецю з району Бескид, і припинило операцію (Forstner, 2000, s. 174). Останній порятунок Перемишльської твердині австрійське командування вбачало тільки в наступі групи Пфляндера-Балтіна зі сторони Південно-Східної Галичини. Проте перехід російської армії через Дністер та знову зайняття Станіславова, змусили її відійти на південь, закріпитися на лінії Бистриця–Отинія–Незвисько–Дністер і закрити кордон зі сторони Бессарабії. Великі плани Н. Іванова зійшли нанівець – фронт у Східних Карпатах не був прорваний.

Австро-угорська армія, яка воювала на Галицькому фронті, виявилася не надто боєздатною в найкритичнішій ситуації від початку війни. У монархії похитнулася віра не тільки у відвоювання Східної Галичини, а й в утримання її західної частини. Серед вояків панувало розчарування і жаль до військового керівництва за невдалі битви. Вище австро-угорське командування не мало ні бажання, ні сил на підготовку контрнаступу, і після декількох місяців воно повинно було обмежитися оборонними заходами, а ініціатива на фронті на південь від Вісли перейшла до росіян (Bator, 2008, s. 200–201).

Генерал Н. Іванов 20 березня 1915 р. віддав наказ про наступ 3-ї і 8-ї арміям Дмитрієва і Брусілова проти 2-ї і 3-ї австро-угорських армій Бороєвіча та Бем-Ермолі. Впродовж чотирьох днів російські війська вийшли на гірську Угорщину (тепер – Північна Словаччина) і на південь Карпат між Волею Міховою й Устриками Гірними. Однак очікуваного успіху не мали.

Щоправда, начальник австро-угорського штабу Ф. Конрад зробив деякі перегрупування своїх армій, зокрема відтягнув 2-гу армію Бем-Ермолі південніше на 20 км на гірських позиціях для утримання головних атак ворога. 3-й армії Бороєвіча було додано під кінець березня німецький корпус «Бескид» у складі трьох дивізій під командуванням Г. фон Марвітца, який заступив виснажений Перемишльський корпус (Bator, 2008, s. 204–205).

Росіяни вдарили 1 квітня, а оскільки це був Великодній тиждень, то вирішальні бої названо «великодня битва». Основні протистояння відбувалися з 1 по 5 квітня і належали до одних із найкривавіших та найжорстокіших у війні. Внаслідок цих боїв росіяни здобули Устрики Гірні, Волохату, Буківський перевал та вийшли до Ужока, зайняли Беньову, Сянки. У західній частині Бескидів взяли Волю Міхову, вершини Жолоб і Глибокий Верх, опанувавши головний хребет Карпат. До 14–20 квітня (залежно від відтинку фронту) натиск росіян утратив силу, вони одержали наказ перейти до оборони (Керсновский, 1994, с. 268).

Квітневий, або «великодній», наступ став останнім у зимовій воєнній кампанії. Обидві сторони не мали сил для подальших агресивних дій. Фронт став на зайнятих позиціях у Західній Галичині – на більшості Карпатських вершин: від Смереківця на

півдні до Старини і Руніни на півночі. Австрійцям залишилися оборонні осередки на вершинах Менчилі й Ополонці, а також окремі неатаковані росіянами верхи та Ужок (Olszański, 1985, s. 33–35).

Карпатські битви принесли надзвичайно великі втрати обом сторонам. Австро-угорська армія від 1 січня до 30 квітня втратила 700 тис. осіб, із них 1/3 становили вбиті, інваліди та полонені. Серед росіян людські втрати були ще більші. Тільки «великодня битва», що тривала 5 днів, забрала 40 тис. убитих і поранених, а всі Карпатські битви – 1,2 млн осіб (Bator, 2008, s. 211).

Загалом, австро-угорська сторона ціною життя сотні тисяч вояків зуміла втримати свої головні позиції в Карпатах, визволити невелику частину південно-східної частини Галичини й більшість Буковини. Росіяни зуміли 22 березня 1915 р. взяти Перемишль (це була їхня остання перемога 1915 р.) і оборонили зайняту Східну Галичину. Зазначу, що обидві сторони в цій зимово-весняній кампанії перекреслили свої плани й не отримали очікуваного. Однак російське командування вважало Карпатську операцію однією з головних 1915 р. Цар Нікалай II 22–23 квітня відвідав Галичину, побував у Львові, Перемишлі, Бродах, Самборі, де був штаб 8-ї армії Брусілова. Генерал обурювався, що в момент, коли армія Августа Макензена (August von Mackensen) готова була прорвати фронт, був придуманий цей недоречний приїзд царя, вважав цю поїздку гіршою, ніж несвоєчасну – просто безглуздою (Брусілов, 1946, с. 135).

Французькі офіцери, які супроводжували царя, зауважували, що солдати зустрічали монарха холодно й байдуже, це було поганою ознакою. Найбільш задоволеним, очевидно, був Верховний головнокомандувач великий князь Нікалай Нікалаєвіч, який отримав від царя пам'ятну шаблю з написом «За освобождение Галичины» (Dąbrowski, 1937, s. 333).

На середину квітня 1915 р. усі бойові дії на Галицькому фронті були призупинені з обох сторін, що давало їм змогу проводити широкі маневрені заходи. Проте, зазначу, що стан і російської, й австро-угорської армії не був піднесеним. Стратегічне становище останньої не вселяло великого оптимізму. Адже з вибухом війни до 30 квітня 1915 р. Австро-Угорщина втратила в битвах майже 1,5 млн вояків – більше, ніж виставила в перші дні війни (Zgórniak, 1987, s. 154). Австро-угорські війська гнітив тягар утрати Перемишля та російська окупація більшості Галичини. Щоправда, австрійські політичні й воєнні чиновники раділи із провалу панславистичної пропаганди, на яку піддалася незначна кількість чеських добровольців, що потрапили до російського полону. Тому Ф. Конрад сподівався на активну допомогу німецького союзника у критичній ситуації в Карпатах, оскільки після «великоднього» наступу росіян катастрофічні настрої серед австро-угорських військ почали змінюватися на реваншистські.

Натомість Російська імперія і її військо весною 1915 р. переживали перелом. Усі їхні успіхи (зайняття більшості Галичини, відтіснення противника в Карпати, взяття Перемишльської твердині) затьмарювали два моменти: перший – царській Росії не вдалося досягнути найважливішої воєнної і політичної мети – повністю розбити «склеротичну» (тодішня російська преса вживала цей термін через поважний вік цесаря Франца Йосифа) і слабку Австро-Угорщину; другий – усіх успіхів росіяни домоглися завдяки величезним людським втратам і майже повністю вичерпали воєнні, матеріальні та технічні ресурси, не маючи змоги через свою слабку воєнну промисловість їх навестати (Bator, 2008, s. 254).

Варто зазначити, що із запланованих Ставкою наступальних великих операцій росіянам не вдалося довести до завершення жодної: не повністю взято в кільце Галичину, не зайнято Східної Пруссії, не знищено противника в листопаді 1914 р., не здобуто Кракова, не перейдено Карпати. Щоправда, здобуто Східну Галичину і навіть, нехтуючи міжнародним правом, оголошено про її приєднання до Росії. Однак зі стратегічних, господарських і політичних поглядів утрачено західну частину Польського Королівства з важливими промисловими центрами – Лодзем і Домбровським вугільним басейном (Holzer, Molenda, 1966, s. 48).

Це неабияк позначилося на російському верховному командуванню. Переслідуючи політичні цілі, не погоджуючись відмовлятися від якогось із експансіоністських напрямів, воно розпорошило свої бойові сили, кидаючи їх одночасно і в Карпати, і у Східну Пруссію, що дало можливість слабшому противникові організовувати дієву оборону та призвело до великих людських втрат. У рапорті головний квартирмейстер російських військ генерал Ю. Данілов вказував, що після зимових Карпатських боїв більшість полків 3-ї армії Дмитрієва нараховувала до 1 200 солдатів, а у 8-й армії Брусілова і 9-й Лечицького, які кілька разів намагалися перейти через Східні Карпати, були навіть такі, що мали до 400 багнетів, близько 4 000 штатних одиниць (Dąbrowski, 1937, s. 288).

На квітень 1915 р. армії Південно-Західного фронту займали лінію Опічно–р. Дунаєць–Горлиця–Мезалабороць–Ужок–Чернівці. Відповідно до свого плану, генерал Н. Іванов оцінював пересування і концентрацію противника не як корінну зміну ситуації, а як маневр, який може лише частково змінити співвідношення сил на Південно-Західному фронті. Він лише частково підтягував фронтові резерви до центру 3-ї армії, вважаючи, що для неї не має небезпечного становища. Крім того, російське командування з недовірою поставилося до розвідувальних даних, завдяки яким можна було відмовитися від наступу, тимчасово перейти до оборони й одержати сильні підкріплення. Проте в цих умовах і командувач Південно-Західного фронту, і Ставка все ще продовжували готуватися до наступу згідно з березневим планом (Горлицкая операция, 1941, с. 11).

У той час, як командувач Південно-Західного фронту Н. Іванов кидав до підніжжя Карпат усі наявні сили, німецько-австрійське командування готувало удар по російських військах у Галичині. Для його проведення з найбоєздатніших військ, які брали участь у боях у Франції, було сформовано 11-ту німецьку армію, яку передислокували спочатку на північ Німеччини, а потім – до Галичини. Командувачем був генерал-полковник А. фон Макензен. Разом із німцями воювали й австро-угорські з'єднання (4-та армія), що мали відповідний досвід боротьби з росіянами. Крім цього, щоби відволікти увагу росіян від створення ударної німецько-австрійської групи у Східній Галичині, командування цісарських збройних сил активізувало бойові дії на Буковинському фронті. Війська під командуванням Пфлянцера-Балтіна (8 травня 1915 р. реорганізовані в 7-му австро-угорську армію) постійно вели локальні бої з росіянами, сковуючи їхні сили. Для протидії австрійцям, командування Південно-Західного фронту скерувало до Буковини 2-й (у район Заліщиків) та 3-й (під Хотин) кінні корпуси, якими командували генерали Алексей Каледін (Алексей Каледин) і Фьодор Келлер (Фёдор Келлер). Для дезінформації росіян щодо вибору місця удару австро-німецьких військ, наприкінці квітня в Чернівцях зосереджувалися німецькі війська, а 28 квітня до міста прибув і командувач армійської групи

Пфлянцер-Балтін для інспекції Буковинського фронту в районі Раранче–Топорівці (Волковинський, Реснт, 2004, с. 13).

До того ж Ставка нехтувала повідомленнями розвідки про концентрацію австро-німецьких військ на 35-кілометровій ділянці Горлиця–Тарнів, що постійно змінювали дислокацію, а зосередила увагу на прориві німців у Балтиці. Командувач Південно-Західного фронту Н. Іванов і його штаб вважали, що австро-німецькі війська найвірогідніше розпочнуть наступ на Буковину, а зосередження сил проти 3-ї армії – це лише спроба ввести росіян в оману. Так складалася ситуація для російської армії напередодні Горлицької битви.

Наголошу, що внаслідок Горлицької битви, яка тривала 52 дні й була однією з найбільших воєнних операцій Першої світової війни, німецько-австро-угорська армія зайняла частину Східної Галичини та Буковини. Звільненням Львова і здобуттям Перемишля завершився найдраматичніший етап у війні, який вирішив подальшу долю галицько-буковинських земель. Навіть т. зв. брусівський прорив 1916 р., окрім тактичних успіхів, уже серйозно не загрожував Галичині. Вичерпувалися воєнні ресурси і терпіння поневолених народів царської Росії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Берест, І. (2009). Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни [автореф. дис. ... канд. іст. наук, Львівський національний університет ім. І. Франка].

Брусилов, А. (1946). *Мои воспоминания*. Москва.

Брусилов, А. (1983). *Мои воспоминания*. Москва.

Вістник Союзу визволення України. (1914). 5–6, 3–5.

Вістник Союзу визволення України. (1915). 7–8, 5–7.

Волковинський, В. (2002). Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. Проблеми історії України XIX–XX ст., 4. Київ, 52–59.

Волковинський, В., Реснт, О. (2004). Україна в період Великої війни (1914–1918 рр.). *Історія України*, 29–32, 6.

Гірняк, Н. (1955). *Організація і духовний ріст Українських Січових Стрільців*. Філадельфія.

Гнатевич, Б., Лепкий, Л., Німчук, І. (ред.). (1991). *Українські Січові Стрільці, 1914–1920: [фотоальбом]*. Репринт. відтворення з вид. 1935 р. Львів: Слово.

Горлицкая операция. (1941). *Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.)*. Москва.

Довідник: Підкова, І. З., Шуст, Р. М. (заг. ред.). (2002). *Довідник з історії України (А–Я)*. 2-ге вид. доопрац. допов. Київ.

Карпинець, І. (2005). *Галичина: військова історія 1914–1921*. Львів.

Керсновский, А. (1994). *История русской армии: в 3 т.* (Т. 3: 1881–1915 гг.). Москва.

Клапчук, В., Клапчук, М. (2007). *Делятинщина: історико-географічне дослідження*. Делятин, 133.

Литвин, М., Науменко, К. (1998). Миколаївщина в роки визвольних змагань 1914–1920 рр. *Миколаївщина*, 1, 207.

Литвин, В. (2008). *Історія України*. Київ.

Луців, Л. (1965). *Слідами стрілецької слави*. Джерсі-Сіті.

- Палеолог, М. (1991). *Царская Россия во время мировой войны*. Москва.
- Реєнт, О. (2008). Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні аспекти. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 16, 252–264.
- Ріпецький, С. (1956). *Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин*. Нью-Йорк.
- Романюк, І. (1974). Спогади про Мельниччину і Борщівщину. *Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Бориців, Заліщики*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 514.
- Солженицын, А. (1992). *Август четырнадцатого. Роман-газета-3*. Москва, 61.
- Строков, А. (1974). *Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне*. Москва.
- Субтельний, О. (1991). *Україна. Історія*. Київ.
- Функен, Ф., Функен, Л. (2002). *Первая мировая война 1914–1918. Пехота – бронетехника – авиация*. Москва.
- Чорновол, І. (2014). Городоцька битва. До 100-річчя Першої світової війни. *Галіція. Українсько-австрійський огляд*, 4, 9.
- Шамбаров, В. (2003). *За Веру, Царя и Отечество*. Москва.
- Якимович, Б. (1996). *Збройні сили України. Нарис історії*. Львів.
- Bandrowski, J. (1917). *W płomieniach. Lwów w lecie 1914*. Kijów.
- Bator, J. (2008). *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*. Kraków.
- Dąbrowski, I. (1937). *Wielka wojna 1914–1918*. Warszawa.
- Forstner, F. (2000). *Twierdza Przemyśl*. Warszawa.
- Holzer, J., & Molenda, J. (1966). *Polska w pierwszej wojnie światowej*. Warszawa.
- Keegan, I. (1999). *The First World War*. New-York.
- Olszański, T. A. (red.). (1985). *Pierwsza wojna światowa w Karpatach*. Warszawa.
- Zgórniak, M. (1987). *1914–1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*. Warszawa.

REFERENCES

- Berest, I. (2009). *Sotsialne stanovyshche naselennia Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny* [Abstract of PhD thesis, Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka] (in Ukrainian).
- Brusilov, A. (1946). *Moi vospominaniya*. Moskva (in Russian).
- Brusilov, A. (1983). *Moi vospominaniya*. Moskva (in Russian).
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. (1914). 5–6, 3–5 (in Ukrainian).
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. (1915). 7–8, 5–7 (in Ukrainian).
- Volkovynskyi, V. (2002). *Boiovi dii na ukraïnskykh zemliakh u roky Pershoi svitovoi viiny. Problemy istorii Ukrainy XIX–XX st.*, 4. Kyiv, 52–59 (in Ukrainian).
- Volkovynskyi, V., & Reient, O. (2004). *Ukraina v period Velykoï viiny (1914–1918 rr.)*. *Istoriia Ukrainy*, 29–32, 6 (in Ukrainian).
- Hirniak, N. (1955). *Orhanizatsiia i dukhovnyi rist Ukraïnskykh Sichovykh Striltsiv*. Filadelfiia (in Ukrainian).
- Hnatevych, B., Lepkyi, L., & Nimchuk, I. (Eds.). (1991). *Ukraïnski Sichovi Striltsi, 1914–1920: [fotoalbum]*. Reprint. vidtvorennia z vyd. 1935 r. Lviv: Slovo. (in Ukrainian).

- Gorlitskaya operatsiya. (1941). *Sbornik dokumentov mirovoi imperialisticheskoi voini na ruskom fronte (1914–1917 gg.)*. Moskva (in Russian).
- Pidkova, I. Z., & Shust, R. M. (Eds.). (2002). *Dovidnyk z istorii Ukrainy (A–Ia)* (2nd ed.). Kyiv (in Ukrainian).
- Karpynets, I. (2005). *Halychyna: viiskova istoriia 1914–1921*. Lviv (in Ukrainian).
- Kersnovskii, A. (1994). *Istoriya russkoi armii: v 3 t. (T. 3: 1881–1915 gg.)*. Moskva (in Russian).
- Klapchuk, V., & Klapchuk, M. (2007). *Deliatynshchyna: istoryko-heohrafichne doslidzhennia*. Deliatyn, 133 (in Ukrainian).
- Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1998). *Mykolaivshchyna v roky vyzvolnykh zmahan 1914–1920 rr. Mykolaivshchyna, 1*, 207 (in Ukrainian).
- Lytvyn, V. (2008). *Istoriia Ukrainy*. Kyiv (in Ukrainian).
- Lutsiv, L. (1965). *Slidamy striletskoi slavy*. Dzhersti-Siti (in Ukrainian).
- Paleolog, M. (1991). *Tsarskaya Rossiya vo vremya mirovoi voini*. Moskva (in Russian).
- Reient, O. (2008). Ukraina v Pershii svitovii viini: suchasni naukovo-metodolohichni aspekty. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 16, 252–264 (in Ukrainian).
- Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove Strilestvo. Vyzvolna ideia i zbroiny chyn*. Niu-York (in Ukrainian).
- Romaniuk, I. (1974). Spohady pro Melnychchynu i Borshchivshchynu. *Istoryko-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky*. Niu-York; Paryzh; Sidney; Toronto, 514 (in Ukrainian).
- Solzhenitsin, A. (1992). *Avgust chetirnadtsatogo. Roman-gazeta-3*. Moskva, 61 (in Russian).
- Strokov, A. (1974). *Vooruzhennie sili i voennoe iskusstvo v Pervoi mirovoi voine*. Moskva (in Russian).
- Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina. Istoriia*. Kyiv (in Ukrainian).
- Funken, F., & Funken, L. (2002). *Pervaya mirovaya voina 1914–1918. Pekhota – bronetekhnika – aviatsiya*. Moskva (in Russian).
- Chornovol, I. (2014). Horodotska bytva. Do 100-richchia Pershoi svitovoi viiny. *Halitsiia. Ukrainsko-avstriiskyi ohliad*, 4, 9 (in Ukrainian).
- Shambarov, V. (2003). *Za Veru, Tsarya i Otechestvo*. Moskva (in Russian).
- Yakymovych, B. (1996). *Zbroini syly Ukrainy. Narys istorii*. Lviv (in Ukrainian).
- Bandrowski, J. (1917). *W płomieniach. Lwów w lecie 1914*. Kijów (in Polish).
- Bator, J. (2008). *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*. Kraków (in Polish).
- Dąbrowski, I. (1937). *Wielka wojna 1914–1918*. Warszawa (in Polish).
- Forstner, F. (2000). *Twierdza Przemyśl*. Warszawa (in Polish).
- Holzer, J., & Molenda, J. (1966). *Polska w pierwszej wojnie światowej*. Warszawa (in Polish).
- Keegan, I. (1999). *The First World War*. New-York (in Polish).
- Olszański, T. A. (red.). (1985). *Pierwsza wojna światowa w Karpatach*. Warszawa (in Polish).
- Zgórniak, M. (1987). *1914–1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*. Warszawa (in Polish).

Ivan PATER

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Chief Research Fellow of the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

MILITARY OPERATIONS IN THE GALICIAN AND BUKOVINIAN LANDS: AUGUST 1914 – APRIL 1915

The plans of the Central Powers and Russia regarding the Galician and Bukovinian lands are revealed, with particular attention to their place and role in the military battles between Austro-Hungarian-German and Russian forces during the first year of the Great war. Emphasis is placed on the quantitative and qualitative composition of the opposing armies, their technical equipment, and the density of troops along the front lines. Their military structures are examined, as well as their strategic plans for defeating each other. Special attention is given to the ideological justification used by the Russians for the war, particularly the claim that Ukrainian territories and Ukrainians belonged to the «Russian land and people», which underpinned their self-proclaimed «liberation mission».

The course of military operations during the early stage of the war is outlined, highlighting several combat operations in Western Ukrainian territories, most notably the largest and bloodiest – the Battle of Galicia. As a result of this and other battles, Russian troops occupied Eastern Galicia and encircled the strongest fortress in Europe – the Przemyśl Fortress. The Russian army made significant advances along various directions of the Southwestern Front, reaching the Carpathian passes and threatening Hungary, Western Galicia (including Krakow), and German Silesia. With the occupation of Galicia and Bukovyna, the Russian government considered these lands its own.

Attention is drawn to the massive losses and exhaustion of the enemy forces, which required a pause in combat. Therefore, after taking the Carpathian passes in December 1914, the war in Galicia temporarily shifted from maneuver warfare to positional warfare. Hostilities resumed in January 1915 between the Russian and Austro-Hungarian armies in the Carpathians. The author noted that the First Carpathian Battle did not yield a decisive outcome for either side. The April (or «Easter») battles were among the bloodiest and most brutal of the war, marking the final phase of the winter campaign, after which the front stabilized. While isolated skirmishes continued in the Carpathians, they represented a deceptive lull before the Battle of Gorlice.

Special attention is given to the participation of the Ukrainian Sich Riflemen on the side of Austria-Hungary. Their battles in the Galician foothills and the Carpathian passes are emphasized, highlighting their heroism in defending their native land.

Key words: Great war, Austro-Hungarian forces, Russian army, military operations, Carpathian battles, Ukrainian territories, Sich Riflemen.

Богдан ЗЕК

*кандидат історичних наук
завідувач науково-експозиційного відділу історії Волині
Волинського краєзнавчого музею
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7116-7487>
e-mail: zekbohdan@gmail.com*

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН САМООБОРОНИ (31-й ОХОРОННИЙ БАТАЛЬЙОН СД): ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД

Встановлено, що восени 1943 р. німецьке командування налагодило контакт із підпіллям ОУН(м) на Волині, результатом чого стали переговори про створення окремого військового відділу, який пізніше одержав назву «Український легіон самооборони». Акцентовано увагу на тому, що її використовували комбатанти, а для німецького командування легіон залишався 31-м охоронним батальйоном СД. Висвітлено комплектування підрозділу, рейд спеціальної групи на південь Волині з метою залучення до легіону інших членів ОУН(м).

Порушено проблему взаємин ОУН(м) і ОУН(б) улітку 1943 р., приєднання мельниківських військових відділів до УПА. Досліджено вплив цих подій на формування УЛС. Встановлено, що мельниківці, переслідувані СБ ОУН(б) й іншими партизанами, змушені були перейти на нелегальне становище. Встановлено, що вступ до лав підрозділу розцінювався як одна зі стратегій власного порятунку.

Розкрито процес безпосереднього формування УЛС у с. Підгайці неподалік Луцька, куди перебазувалася рейдова група з півдня Волині й інші члени ОУН(м). На основі опрацьованих мемуарів комбатантів встановлено, що в Підгайцях мельниківцям не вдалося довести чисельність підрозділу до повноцінного батальйону, порівняно з часом його перебування на території Польщі. З'ясовано, що на етапі формування підрозділ залучали до антипартизанських операцій. Розглянуто питання участі УЛС у реалізації нацистської політики, зокрема карально-репресивних заходах проти місцевого населення. Встановлено, що через відсутність належного вишколу та злагодження, УЛС на території Волині поніс втрати, допустивши помилки в тактичному плануванні й необережному поводженні зі зброєю. Виснувано про неефективність ведення боїв УЛС проти ЧА, його низький рівень бойової готовності через членів родин комбатантів, які перебували поряд із підрозділом у місцях його розташування.

Ключові слова: ОУН(м), мельниківці, Волинь, Український легіон самооборони, батальйон, комбатанти.

Довший час історію Українського легіону самооборони (УЛС) дослідники висвітлювали на основі мемуарів його комбатантів. Як наслідок, обмежена джерельна база унеможливила належне розкриття як етапів формування підрозділу, так і загальном його військового шляху. Поряд із цим вказана проблема сприяла суб'єктивному трактуванню подій, які в комплексі давали упереджені або ж тенденційні висновки.

Водночас довкола теми постав гострий дискурс, який виявився сприятливим до політизації проблемних питань, які інколи спекулятивно використовували в інформаційних кампаніях проти України. Останні могли прагнути нівелювати розробку концепції національної історії, державних комеморативних практик, формування образу українців як колаборантів, заперечення їхньої участі в русі Опору тощо. Щобільше, УЛС і його комбатанти стали предметом дипломатичних відносин інших держав. Так, 14 березня 2017 р. окружний суд у Любліні задовольнив клопотання прокурора Галузевої комісії з переслідування злочинів проти польського народу Інституту національної пам'яті Польщі щодо арешту колишнього комбатанта легіону Михайла Каркоця («Вовка»). Його звинувачували в тому, що 23 липня 1944 р. він організував пацифікацію в с. Хланьов, колоніях Хланьов і Владиславів, унаслідок чого загинуло 44 поляки (Pion śledczy IPN, 2017). На той час 98-річний М. Каркоць проживав у Міннеаполісі (США) і потребував постійної опіки (Польща вимагає, 2017). Питання подальшої екстрадиції не мало продовження – 14 грудня 2019 р. М. Каркоць помер на 100-му році життя (Rising, Glass, 2020). Так, проблематика УЛС продовжує привертати увагу дослідників і зберігає актуальність.

З огляду на те, що УЛС є не лише складовою українського історичного дискурсу часу Другої світової війни, його вивчали як українські, так і зарубіжні фахівці. Загалом, озвучена тема почала цікавити дослідників відносно нещодавно. Одним із перших у незалежній Україні в монографії, присвяченій українським військовим формуванням у збройних силах Німеччини, УЛС виділив Андрій Боляновський (Боляновський, 2003). Польський історик Марцін Маєвські (Marcin Majewski) на основі мемуарів комбатантів підготував статтю, у якій висвітлив історію формування підрозділу, його бойовий шлях, зосередивши увагу на боях із відділами Армії Крайової, діях проти місцевого населення на території Польщі (Majewski, 2005). Формування стало об'єктом окремих публікацій Юрія Каліберди (Каліберда, 2010), Валентина Мазурка (Мазурок, 2012), Андрія Д'яченка (Д'яченко, 2017), В'ячеслава Оліцького й Ігоря Карпенка (Оліцький, Карпенко, 2022). Послугуючись значною джерельною базою, діяльність УЛС в англомовній публікації детально висвітлили Юрій Радченко та Андрій Усач. Автори звернули увагу на постаті членів формування, їхню участь у реалізації нацистської політики на окупованих територіях. Утім, період перебування УЛС на Волині поданий більш узагальнено (Radchenko, Usach, 2020). З огляду на спектр невирішених проблем, мета статті – розкрити причини формування УЛС і висвітлити період його перебування на території Волині.

Переходячи до розкриття теми, зазначу, що основою легіону стали військові формування Організації українських націоналістів (мельниківців) (ОУН(м)) на території Волині, які виникли на весні 1943 р. за наказом голови Волинського обласного проводу Кіндрата Швеця («Ігоря») як загони самооборони (ВКМ, арк. 1). Загальне керівництво над ними здійснював військовий референт обласного проводу Сидір Кушнірук («Бистрий») (ГДА СБУ-2, арк. 173). Для координації дій між ними в червні 1943 р. також був створений загін зв'язку чисельністю до 120 бійців. Спочатку його командиром був «Волинець» (ймовірно, Петро Марчук), пізніше – Михайло Солтис («Черкас») (ГДА СБУ-2, арк. 263). Деякий час підрозділ перебував у с. Буяни Луцького р-ну (ГДА СБУ-1, арк. 29).

Становище мельниківців ускладнилося після того, як Організація українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) почала приєднувати їхні загони до Української

повстанської армії (УПА). За словами М. Каркоця, деякі відділи ОУН(м) вирушили на Полісся або ж діяли меншими групами, часто збираючись для проведення акцій лише вночі. Після цього стрільці розходилися по домівкам, а розконспіровані йшли до своїх криївок (Каркоць-Вовк, 2002, с. 98). Мемуари Михайла Каркоця підтверджують покази іншого легіонера Михайла Дрозденка («Гичка», «Грушка»), пізніше дані радянським силовиками. Під час слідства останній зазначив, що вступив до сотні «Черкаса» у квітні 1943 р., коли та перебувала у с. Буяни. Однак восени підрозділ розпустили по домівкам з умовою, що за першим наказом вони всі знову прибудуть у загін (ГДА СБУ-1, арк. 138–139).

Відповідно до мемуарів Михайла Каркоця і Костя Гірняка, контакт мельниківців із німцями був встановлений випадково у другій половині серпня 1943 р. через Ананія Федчука («Окунь»), якого польська поліція арештувала у с. Уляники під час реквізиції сільськогосподарської продукції. Підставою для затримання, очевидно, послужила зброя і листівки, виявлені при ньому під час обшуку. Дізнавшись про арешт «Окуня», М. Солтис написав листа німцям із вимогою звільнити побратима, погрожуючи підірвати будівлю СД (нім. – *Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)* – Служба безпеки) і вчиняти інший терор. Однак усі здивувалися, коли «Окунь» приніс лист-відповідь із запрошенням на зустріч (Гірняк, 1977, с. 17; Каркоць-Вовк, 2002, с. 106–107).

Дещо по-іншому описує ці події Микола Куделя («Недобитий») – керівник Торчинського районного проводу ОУН(м). За його спогадами, в арештованого А. Федчука («Окуня»)¹ німці виявили листівки такого змісту: «Не бити німців, а бити найлютішого ворога України – Москву, большевицькі банди, яких агенти повлазили в УПА і руйнують Україну». Після цього «Окуня» відпустили і через нього передали листа провідникам ОУН(м) (Куделя, 1999, с. 65).

Через відсутність зв'язку із вищим проводом рішення про зустріч із німцями було прийняте на локальному рівні. Місцем переговорів обрали цвинтар у с. Милуші неподалік Луцька. Мельниківців на них представляли М. Солтис і дезертир Вермахту М. Каркоць, який приєднався до підпілля ОУН(м). Вони обоє володіли німецькою мовою (Каркоць-Вовк, 2002, с. 108).

У мемуарах комбатанти УЛС так аргументували прийняте рішення. За словами К. Гірняка, причиною співпраці з німцями став терор із боку СБ (Служби безпеки) ОУН(б) і загроза проникнення більшовицьких партизан (Гірняк, 1977, с. 21). Василь Станіславів («Юрко Макух») наводив такі пояснення: «Наш провід категорично забороняв робити будь-які домовлення з німцями в політичній площині, бо ж знав і трактував німців як окупантів, які знаходяться напередодні упадку. Але обставини, в яких ми знаходились, диктували нам що іншого. Ми були переконані, що не той виграє, хто загине, а той, хто буде жити. Вивезти своїх розконспірованих людей на захід було в цей час неможливо без збройних відділів. Залишити їх під соювську окупацію – це рівнялося самогубству, і ця ситуація диктувала нам пристосуватися до обставин, використати їх для збереження наших людей» (Станіславів, 2002, с. 138–139).

Під час переговорів на цвинтарі в с. Милуші німецьку сторону представляли штурмбанфюрер СС (нім. – *Schutzstaffel (SS)* – «Захисні загони») Зігфрід Ассмус (Siegfried Assmuss) та обершарфюрер СС Густав Раулінг (Gustav Rauling) із СД у Луцьку, який вільно володів російською мовою (Majewski, 2005, s. 302; Radchenko, Usach, 2020, p. 454). Під час зустрічі мельниківці озвучили вимоги: припинити терор

¹ За спогадами Миколи Куделі, псевдо «Окунь» мав не Ананій Федчук, а Ананій Шевчук.

українського населення німецько-польською поліцією; звільнити українських в'язнів з усіх тюрем Волині, за винятком комуністів і бандитів; дати необмежену кількість амуніції та легкої автоматичної зброї; передати всю адміністрацію в українські руки (Каркоць-Вовк, 2002, с. 108–109). Які саме питання порушувала німецька сторона, – у мемуарах комбатантів УЛС не вказано.

Між німцями і мельниківцями згодом відбулося ще два раунди переговорів. Про їхній перебіг та результати також свідчать мемуари легіонерів. Німецька сторона погодилася на створення українського військового загону, який мав вести боротьбу з радянськими й польськими партизанами. Забезпечувати відділ амуніцією і зброєю повинні були німці. У внутрішні справи загону вони погодилися не втручатися й дали згоду на звільнення українських в'язнів із волинських тюрем, незалежно від їхніх політичних переконань (Гірняк, 1977, с. 20; Каркоць-Вовк, 2002, с. 114).

Варто зазначити, що З. Асмус уже мав досвід організації подібного батальйону СД з українців у містечку Клевань, після чого перейшов на роботу в СД у Луцьку (Radchenko, Usach, 2020, р. 456). Цей батальйон формувався в березні 1943 р. у будівлі клеванської середньої школи. Його командиром був призначений полковник армії Української Народної Республіки Петро Смородський. Однак у ніч на 21 липня 1943 р. його роззброїли місцеві відділи УПА, згодом він був розформований (Марчук, 2020).

Після встановлення паролів із німцями, М. Каркоць і М. Солтис вирушили до проводу ОУН(м) у Львові, щоб погодити свої дії. Останній під час зустрічі з керівництвом одержав згоду на подальшу співпрацю з німцями. Щобільше, провід пообіцяв прислати когось із вищих старшин (Каркоць-Вовк, 2002, с. 114–116). Тому в листопаді 1943 р. за завданням крайового провідника Ярослава Гайваса («Бистрого») на Волинь вирушив полковник Володимир Герасименко («Тур»). Однак фактичним командиром підрозділу, очевидно, все ще залишався М. Солтис (Radchenko, Usach, 2020, р. 462).

Відсутність у переговорному процесі з німцями політичного керівництва ОУН(м), як і те, що командири місцевих відділів М. Солтис і М. Каркоць вирушили до Центрального проводу у Львові без волинських обласних провідників чи інших посередників, породжує низку питань. Імовірно, автори мемуарів, до яких апелюю, замовчували певні факти або ж в ОУН(м) на Волині був внутрішній конфлікт. Про останнє може свідчити такий випадок. У час, коли М. Солтис командував мельниківським загonom зв'язку, до нього з листом звернувся обласний провідник К. Швець. Він вимагав розпустити загін і припинити будь-які акції проти місцевого населення. Михайло Солтис виконувати наказ відмовився, розірвав лист і назвав Кіндрата Швеця дурнем (ГДА СБУ-2, арк. 152).

Процес формування батальйону ускладнювала відсутність належного організаційного зв'язку між осередками ОУН(м), що варто пов'язувати з контролем терену СБ ОУН(б). Очевидно, ці обставини склалися внаслідок внутрішніх проблем у самій системі управління мельниківської організації. Відтак із метою поширення інформації про формування батальйону була створена спеціальна група оповіщення з 11 осіб, яка вирушила на Кременеччину. Вона мала не лише донести інформацію про створення батальйону, а й зібрати членів організації та її прихильників, яким загрожувала небезпека (Гірняк, 1977, с. 21–22). Поряд із цим чисельніша група могла краще себе убезпечити від нападу інших партизанів.

Рейд на Кременеччину, найімовірніше, орієнтувався на членів мельниківського загону Михайла Недзведського («Хрона»), якого роззброїла УПА в лісі непода-

лік с. Антонівці 6 липня 1943 р. Про приєднання бійців «Хрона» до рейдової групи йдеться і у спогадах комбатантів УЛС, де вони зазначили, що всі ці люди перебували в небезпеці через дії СБ ОУН(б) (Гірняк, 1977, с. 22; Каркоць-Вовк, с. 119). Загалом, їхня кількість варіювалася від 30 (Гірняк, 1977, с. 24) до понад 50 осіб (Каркоць-Вовк, 2002, с. 120). Під час рейду мельниківська група вступала в бої з опонентами. Зокрема, В. Станіславів повідомляє про бій із поляками в с. Туники (тепер – частина Кременця) (Станіславів, 2002, с. 132). Імовірно, з огляду на таку постійну мобільність, мельниківці на початку називали свій підрозділ «Рейдуючим відділом» (Гірняк, 1977, с. 32).

Об'єднаний мельниківський загін 30 листопада 1943 р. зупинився в Білокриниці. 2 грудня сюди прибуло п'ять вантажних автомобілів, які перевезли всіх у с. Підгайці біля Луцька, де вони розташувалися у будівлі місцевої школи (Гірняк, 1977, с. 24). За словами М. Каркоця, було прийнято рішення вийти з партизанки і діяти офіційно, тому німці їй прислали вантажні автомобілі для переїзду на Луччину (Каркоць-Вовк, 2002, с. 123). Припускаю, що відділ від початку не мав функціонувати на партизанських засадах. Німецьке командування було зацікавлене в тому, щоб загін перебував в оперативному підпорядкуванні, виконував конкретні завдання, які можна було би проконтролювати. Тому до мемуарів М. Каркоця варто ставитися критично.

Прибути до Підгайців наказали і членам військових формувань ОУН(м), які перебували по домівкам. Його отримав і вже згаданий М. Дрозденко. За його словами, наприкінці 1943 р. «Черкас» наказав йому прибути в село біля Луцька. Саме в такий спосіб він і вступив до УЛС (ГДА СБУ-1, арк. 139).

Водночас, відповідно до домовленостей, відбувалося звільнення бранців із волинських тюрем. Із цією метою члени ОУН(м) вирушили до в'язниць у Дубні і Луцьку. Звільняли не лише мельниківців, а й бандерівців. Зокрема, з Луцької в'язниці за сприяння «Черкаса» був звільнений бандерівський есбіст «Азіат» (Станіславів, 2022, с. 137). Частина бранців також приєдналася до відділу, який на тоді сягав двох сотень бійців. За словами К. Гірняка, як зв'язкові при відділі залишилися ті самі німці, які вели переговори, – З. Ассмус і Г. Раулінг (Гірняк, 1977, с. 25–26). На мою думку, німецькі офіцери, найімовірніше, були прикріплені для командування та контролю за легіонерами.

Варто зазначити, що далеко не всі в'язні вступали до легіону з особистих переконань. Частина з них просто хотіла вийти на волю, щоб уникнути нацистських репресій, інші обирали шлях комбатанта, щоб не потрапити на примусові роботи до Німеччини (Radchenko, Usach, 2020, р. 460).

Незважаючи на проведені мобілізаційні заходи, УЛС не досягав чисельності батальйону. До такого висновку доходжу, з огляду на проаналізовані мемуари легіонерів. Певною мірою це перешкоджало виконанню завдань, які ставило німецьке командування. Відділ почали використовувати для боротьби з партизанами. Так, на початку січня 1944 р. одна з чот під командуванням М. Каркоця («Вовка») із важкими кулеметами вирушила в розвідку до Цумані, де, за повідомленням, оперували великі більшовицькі з'єднання. Група розташувалася на місцевому деревообробному підприємстві, але контакту з противником так і не було, тому на Святвечір повернулися в Підгайці (Гірняк, 1977, с. 26). Свою вилазку описав і сам М. Каркоць: «Розмістились ми у тартакових приміщеннях, які були забезпечені оборонними гніздами, але ми тут почували себе не цілком зручно, знаючи про сили большевицької партизанки, яка мала свої більші скупчення у тих лісових масивах» (Каркоць-Вовк, 2002, с. 127).

У цей час два рої УЛС під командуванням чотового «Гіркового»² разом із луцькою кримінальною поліцією вирушили до колонії Олександрівка біля Луцька, де, за одержаною інформацією, мав перебувати один із командирів радянських партизан (за версією Михайла Каркоця і Василя Станіславова, це був Дмитрій Медведєв (Дмитрий Медведєв)) разом із членами свого штабу. Операція пройшла невдало. У бою ліквідували супровід більшовицького командира, однак сам він зумів утекти з хати, що палала, і вирвався з оточення. Чотовий «Гіркий» також загинув і був похований із військовими почеснями на цвинтарі в Луцьку (Гіряк, 1977, с. 27; Каркоць-Вовк, 2002, с. 128–129). Учасник бою В. Станіславів стверджував, що в операції взяло участь 42 бійці легіону, однак радянські партизани виявилися куди більш підготовленими (Станіславів, 2002, с. 134–135).

Поряд з антипартизанською боротьбою легіон став одним з інструментів реалізації нацистської політики. Відкритим залишається питання його причетності до проведення операцій проти цивільного населення. Радянські джерела повідомляють про розстріл у ніч на 1 січня 1944 р. у будівлі школи с. Підгайці 100 в'язнів Луцької тюрми. Згідно з мемуарами комбатантів, саме там розташовувався УЛС. Після страти школу спалили. Радянська комісія, яка працювала в післявоєнний час на вказаній території, виявила три ями. Під час розкопок першої встановлено наявність 53 роздягнених тіл (ДАВО, арк. 4) чоловічої статі (Фетісова, 1944, с. 3). Серед них був опізнаний житель с. Ківерці Юрій Петрович Парфенюк. Імена інших жертв не встановлено. За згодою родичів і жителів Підгайців, тіла вбитих були поховані у братській могилі неподалік школи (ДАВО, арк. 4). «Акт про звірства німецьких окупантів в с. Підгайці Теремнівського району» був опублікований у газеті «Радянська Волинь» за 31 травня 1944 р. (Акт, 1944, с. 3).

Радянські джерела доповнюють спогади очевидців. Так, жителька Підгайців Зінаїда Кондратюк, 1934 р. н., в інтерв'ю журналістці Олені Лівіцькій розповіла про новорічну ніч 1944 р. За її словами, у будівлі підгайцівської школи розташувалися німецькі солдати, офіцери – у хатах місцевих селян. У переддень Нового року німці привезли в'язнів із Луцької тюрми, яких змусили копати довгу яму в людський зріст. Жителів прилеглих будинків попередили, щоб у новорічну ніч не дивилися у вікна, бо туди може влучити куля. Після розстрілу якась жінка приїхала забрати тіло свого сина, але, очевидно, воно було дуже понівечене, бо вона довго вагалася (Лівіцька, 2022).

Про національну належність в'язнів, склад їхнього злочину, як і участь у розстрілі конкретного підрозділу джерела поки відсутні. Тому питання належності бійців легіону до цієї події залишається відкритим. Хоча радянські автори повідомляють, що серед жертв були єврейські кваліфіковані робітники, яких утримували у Луцькій тюрмі, і ті, кого підозрювали у співпраці з радянським партизанами (Radchenko, Usach, p. 453). Зокрема, участь мельниківського легіону в розстрілі в Підгайцях у художньо-документальних картинах «Чорний легіон» (1988) змальовує письменник Полікарп Шафета. Він апелює до «Акта про звірства німецьких окупантів в с. Підгайці», але спотворює його зміст вигаданими формулюваннями на кшталт: «У селі Підгайці Луцького району націоналістичні карателі з так званого мельниківського легіону самооборони розстріляли велику кількість радянських громадян різної національності і закопали їх у спільних могилах» (Шафета, 1988, с. 45).

² Під цим псевдо, ймовірно, перебував Володимир Ремішевський.

Історик та архівіст Владислав Наконечний зазначив, що в січні 1944 р. військово-вослужбовці легіону виявили в лісі неподалік с. Підгайці понад 70 євреїв, які були розстріляні (Наконечний, 2006, с. 24). Причетність УЛС до їхнього вбивства підтверджує один зі звітів ОУН(б). У документі зазначено, що під час відходу з Підгаєць було страчено до 30 євреїв та кількох інших людей. Також члени УЛС жорстоко побили кількох бандерівців і тих, кого підозрювали у співпраці з ними (Radchenko, Usach, p. 452). Детальніше висвітлення порушених проблем потребує залучення ширшої джерельної бази.

Про подальший шлях легіону дізнаємося переважно з мемуарів його комбатантів. Із наближенням Червоної армії (ЧА) відділ розквартирувався за Луцьком, у с. Забороль, де чота М. Каркоця перетворюється на сотню із 150 вояків. Загальне командування підрозділом здійснює М. Солтис, серед старшин залишалися: «Гуня», «Хрін», «Жарина», «Угренько», «Троян» і «Остап» (Гірняк, 1977, с. 27). З огляду на те, що відділ до цього часу нараховував менше 200 осіб, то після доукомплектування чоти М. Каркоця, він налічував, імовірно, вже більше.

За свідченнями М. Куделі, 13 січня 1944 р. УЛС вступив у с. Буяни Луцького р-ну, де захистив місцеве населення від нападу поляків. Останні прибули на двох підводах і встигли спалити хату Федося Кревського. Нападників роззброїли і відпустили, попередивши, що якщо вони сплять ще хоча б одну українську хату, то їхня колонія Усичівські-Будки також буде знищена. Микола Куделя наводить й інші приклади лояльного ставлення до поляків. Зокрема, 20 січня сотник Василь Станиславів («Макух») наказав арештувати дві фури з поляками, що їхали дорогою Торчин–Веселе. Це були селяни з колонії Григоровка, що біля с. Шепель. Вони, як і багато інших поляків, удень їхали годувати худобу, а на вечір поверталися в Торчин, бо боялися нападу УПА. На прохання М. Куделі, сотник «Макух» їх відпустив.

Комунікація легіонерів із місцевим населенням, очевидно, була різною. Комбатанти долучалися до проведення масових заходів. Так, 19 січня 1944 р. чота Костя Шевчука взяла участь у святкуванні Водохреща в Торчині. Під час салютування через необережне поводження зі зброєю він загинув (Куделя, 1999, с. 103–107). Інша частина батальйону разом зі своїми священниками – отцями Паладієм та Іовом – відзначала це свято в Луцьку (Гірняк, 1977, с. 27). Під час цього вояки УЛС пройшли парадним маршем через усе місто (Каркоць-Вовк, 2002, с. 130).

Продовжуючи виконувати завдання протидії партизанам, на двох вантажних автомобілях із с. Буяни новосформована сотня «Трактора» вирушила до Клевани (Гірняк, 1977, с. 27). Однак підрозділ зіткнувся з передовими частинами ЧА. За свідченнями очевидця Степана Матвійчука, після годинного бою сотня втратила 30 осіб убитими і пораненими та хаотично відступила, після чого з'єдналася з легіоном уже на території Польщі (ГДА СБУ-1, арк. 69–70). Учасником бою був і вже згаданий М. Дрозденко. Арештований пізніше радянськими силовиками, він дав покази, що у складі сотні «Трактора» вступив у бій із червоноармійськими кавалеристами в районі Клевани. Щоб не потрапити під обстріл, заліз у канаву і спробував відійти до лісу, однак був взятий у полон, із якого йому пощастило втекти. Приєднатися до легіону зміг лише в Устилузі (ГДА СБУ-1, арк. 176–178). За свідченнями «Макуха», у бою на тартаку під Клеванем із чоти «Крилатих» у живих залишилося лише чотири бійців (Станиславів, 2002, с. 144–145). У мемуарах мельниківців можна віднайти імена деяких загинув: медсестра Маня Подругиля («Леся»), Павло Горбачук («Рибак»),

Микола Король, Микола Борисюк, Петро Філіпчук із с. Усичі (Каркоць-Вовк, 2002, с. 130; Куделя, 1999, с. 67).

Із наближенням радянсько-німецького фронту УЛС відступив на Захід. Після постою в Буянах відділ пішим маршем перебазувався до Торчина. За свідченнями М. Куделі, підрозділ зупинився тут лише на кілька годин для поповнення провізії. Кость Гірняк стверджує, що в містечку він пробув два дні, де його наздогнали декілька стрільців розбитої сотні «Трактора» (Гірняк, 1977, с. 27). Вже 25 січня УЛС вирушив у напрямку Володимира (Куделя, 1999, с. 68).

Під час відступу легіону на Захід до нього приєднувалися як члени родин, так і представники ОУН(м) із симпатиками. Лише з одного с. Буяні їх було не менше 22 осіб (Куделя, 1999, с. 69), 2–3 – із сіл Жидичин, Усичі, Уляники та Городок (Боляновський, 2003, с. 265). Обставини, за яких це відбувалося, характеризують слова М. Куделі: «При відступі Українського легіону самооборони на Захід до нього примкнули всі, хто був розконспірований за німецької окупації, а ті, що осталися у Торчинському районі, для советських органів були зовсім невідомі, завдячуючи добрій конспірації і розумній тактиці, яка все покрила до сьогоднішнього дня» (Куделя, 1999, с. 34). Окрім репресій радянської влади, яка невдовзі мала повернутися на Волинь, члени мельниківських родин остерігалися репресій СБ ОУН(б) і польського підпілля. Тому приєднання до УЛС для них могло стати чи не єдиною спробою порятунку. Цивільні, що слідували за відділом, перебували в господарській частині, однак постійна присутність родичів негативно позначалася на виконанні завдань легіону, що підтверджують свідчення К. Гірняка (Гірняк, 1977, с. 34).

Після Торчина відділ прибув до Устилуга, де перебував до кінця лютого. Частина особового складу розташувалася в будинку поліції, інші – по хатах. 15 лютого особовий склад брав участь у сутичках із поляками в колоніях неподалік сіл Корчунок (на сьогодні не існує) та Едвардполе (Majewski, 2005, s. 306). В одному з цих боїв загинув чотовий «Граб», ройовий «Терен» і ще двоє стрільців (Гірняк, 1977, с. 28). За версією краєзнавця Ярослава Царука, весною 1944 р. с. Корчунок фактично знищили угорські підрозділи, а внаслідок наступу мельниківців (припускаю, що автор має на увазі УЛС), імовірно, загинуло троє поляків (Царук, 2003, с. 83–84). Власне, за рік до цього поляки вбили двох українців (Федорчук, Пушук, 2011, с. 318). На противагу цьому польський історик М. Маєвські зазначає, що внаслідок нападу легіонерів на Корчунок загинуло від 13 до 60 поляків. Щонайменше двоє поляків загинуло й одна особа була поранена під час проведення операції УЛС у районі Едвардполя (Majewski, 2005, s. 306). УЛС у цей час мав і небойові втрати: унаслідок детонації міни у стволі міномета загинув командир мінометної ланки білорус «Руский», його помічник «Ворон», були поранені двоє стрільців (Гірняк, 1977, с. 29; Каркоць-Вовк, 2002, с. 132).

Наприкінці лютого УЛС переправився через р. Західний Буг, де розквартирувався у селах Дяконів і Морочин на Грубешівщині. Варто зауважити, що, за свідченнями К. Гірняка, лише в березні 1944 р. назва «Рейдуючий відділ» змінюється на УЛС. Власне, вона і збереглася до весни 1945 р., коли легіон увійшов до складу дивізії СС «Галичина» (Гірняк, 1977, с. 30–32). Припускаю, що для позначення підрозділу використовували дві назви: німецьку – 31-й охоронний батальйон СД і внутрішню українську – УЛС. Чому саме остання побутувала серед легіонерів та як позначували підрозділ в ОУН(м), – ще варто з'ясувати. Ймовірно, через вживання в назві слів

«Український», а подекуди «Волинський», комбатанти намагалися відмежуватися від німців і доводили належність відділу до ОУН(м).

У березні 1944 р. до УЛС приєдналася група східняків – чота 101-го охоронного батальйону поліції порядку під командуванням Миколи Собчика із санітарним відділом батальйону, сформованим у Староконстантинові (Radchenko, Usach, 2020, р. 463). У цей час знову загострилися протиріччя між командиром УЛС М. Солтисом і референтом Волинського обласного проводу ОУН(м) К. Швецем, який разом з іншими цивільними прибув із легіоном у с. Морочин. Після чергового конфлікту К. Швець почав шукати зв'язок із керівництвом ОУН(м) (ГДА СБУ-2, арк. 102). Непорозуміння існували і серед особового складу легіону, зокрема представниками луцької та дубенсько-кременецької груп. Ще одна лінія поділу виникла між більшістю західняків і меншістю східняків. Чимало військовослужбовців УЛС були незадоволені командиром М. Солтисом (Radchenko, Usach, 2020, р. 464).

Після операцій проти поляків на Грубешівщині легіон знову повернувся на Волинь. Згадка про це є в інформації проводу ОУН про ситуацію на Холмщині, де зазначено, що на початку квітня 1944 р. бійці легіону разом із німецькими прикордонниками напали на відділ УПА в с. Лудин Володимир-Волинського р-ну. Відтак загинуло два повстанці, ще один був тяжко поранений (Д'яченко, 2017, с. 76). Варто зазначити, що перед вимаршем на Волинь із УЛС дезертирувала частина прихильників ОУН(б), тому до легіону вербували місцеве населення, зокрема використовуючи антипольські настрої, поширюючи відповідні листівки (Radchenko, Usach, 2020, р. 459).

У першій половині травня 1944 р. штаб легіону (Гірняк, 1977, с. 35) і вишкільна сотня зупинилися в с. Бискупичі Штяхетські, друга – в Іваничах і третя – у с. Бубнові, де зайняла будиночки біля залізничної станції (Станиславів, 2002, с. 152). У цьому районі легіон пробув до 16 липня, коли одержав наказ знову перейти р. Західний Буг. На той час ЧА вже фактично зайняла всю територію Волині. У спогадах комбатанти не згадували участі в боях цього часу. У їхніх мемуарах мовиться про завершення навчання у військовій школі, яка діяла при легіоні, й академію з цієї нагоди 16 липня в Бискупичах (Гірняк, 1977, с. 36). Інші дані про двомісячне перебування легіону на цій території фактично відсутні. Так, на разі можна стверджувати, що т. зв. волинський період УЛС завершився 16 липня 1944 р. Натомість кінцевою датою існування легіону як окремого формування варто вважати 7 березня 1945 р., коли він був приєднаний до дивізії СС «Галичина» (Каркоць-Вовк, 2002, с. 234).

Отже, головною причиною створення УЛС убачаю конфлікт ОУН(м) з ОУН(б), послаблення їхньої організації, чим і скористалися німці. Вступ до легіону, ймовірно, інколи розцінювався як стратегія виживання. Доказ цього – присутність поряд із підрозділом понад двох десятків членів родин. Джерела не повідомляють про спеціальний вишкіл загону для виконання функцій як батальйону СД. Наслідком цього стала його невисока бойова ефективність, втрати через неналежне поводження зі зброєю. На Волині підрозділ не мав значної кількості рекрутів, що може свідчити як про невелику чисельність ОУН(м), так і небажання йти на службу до німців через розчарування їхньою політикою. Водночас значна частина прихильників мельниківців уже опинилася у лавах УПА. УЛС став інструментом реалізації нацистської політики, проводив операції проти цивільного населення, проте це питання потребує детальнішого розгляду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Акт про звірства німецьких окупантів в с. Підгайці, Теремнівського району. (1944, 31 травня). *Радянська Волинь*, 3.

Боляновський, А. (2003). *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. Жовква.

ВКМ: Волинський краєзнавчий музей, ф. Допоміжні матеріали (ДМ), інв. № 63289. Совершенно секретно. Министра государственной безопасности УССР генерал-майору тов. Дроздову, арк. 1–2.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, оп. 1, спр. 1660 (Гаврилюк-Новак М. Ф., Матвійчук С. П., Дрозденко М. І. Почато: 27 червня 1948 р. Закінчено: 20 серпня 1993 р.), 395 арк.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 75178 у 5 т. (Т. 3. Швець К. Ф., Ілик Д. І., Швець-Кусяк Е. Д.), 376 арк.

Гірняк, К. (1977). *Український легіон самооборони. Причинки до історії*. Торонто.

ДАВО: Державний архів Волинської області, ф. р-66 (Архівний відділ МВС Волинської області), оп. 4, спр. 13, т. 1, 213 арк.

Д'яченко, А. В. (2017). Український Легіон Самооборони в боротьбі за українську справу в роки німецько-радянської війни (1941–1945 рр.). *Гілея: науковий вісник*, 125, 74–78.

Каліберда, Ю. (2010). Збройні формування ОУН Мельника у 1943–1944 рр. на Волині. *Воєнна історія*, 1(49), 70–78.

Каркоць-Вовк, М. (2002). *Від Вороніжжа до Українського легіону самооборони*. 2-ге вид., допов. Рівне.

Куделя, М. П. (1999). *Крізь бурі лихоліть: спогади*. Міннеаполіс.

Лівіцька, О. (2022). «Кузьмови діти» втекли з Сибіру. *Репортаж-спогад з Волині про советське пекло* (Ч. 1: Своя історія). <https://pershyj.com/p-kuzmovi-diti-vtekli-z-sibiru-reportazhspogad-z-volini-pro-sovyetske-peklo-ch-1-svoya-istoriya-56357>

Мазурок, В. (2012). Українці Волині у Збройних силах Німеччини у роки Другої світової. *Вісті комбатанта*, 2. https://komb-a-ingwar.blogspot.com/2012/06/blog-post_24.html

Марчук, І. (2020). «Холоднокрівний флегматик і аскетичний педант». Полковник Смородський. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/4/157440/>

Наконечний, В. (2006). *Волинь – криваве поле війни*. Тернопіль.

Оліцький, В., Карпенко, І. (2022). Історія формування та бойовий шлях Українського легіону самооборони (за матеріалами мемуарів його учасників). *Консенсус*, 3, 22–34.

Польща вимагає екстрадиції українця за звинуваченням у воєнних злочинах. (2017). *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/short/58c813004b4e4/>

Станиславів, В. (Макух Ю.). (2002). *Ліс приймає повстанців*. Кременець.

Федорчук, Я. (ред.). Пушук, І. (упоряд.). (2011). *Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район*. Луцьк.

Фетісова, Я. (1944, 31 травня). Трагедія в Підгайцях. *Радянська Волинь*, 3.

Царук, Я. (2003). *Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район*. Львів.

Шафета, П. Г. (1988). *Чорний легіон. Художньо-документальні нариси*. Київ.

Majewski, M. (2005). Przyczynek do wojennych dziejów Ukraińskiego Legionu Samoobrony (1943–1945). *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2, 295–327.

Radchenko, Yu., & Usach, A. (2020). «For the Eradication of Polish and Jewish-Muscovite Rule in Ukraine»: An Examination of the Crimes of the Ukrainian Legion of Self-Defense. *Holocaust and Genocide Studies*, 34/3, 450–477.

Rising, D., & Glass, D. (2020). *Minnesota man exposed as commander of Nazi-led unit dies*. <https://apnews.com/article/76fc8d452d0635683dffd23b82dd4e42>

Pion śledczy IPN wystąpi do USA o wydanie Polsce podejrzanego o popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości. (2017). <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/39188,Pion-sledczy-IPN-wystapi-do-USA-o-wydanie-Polsce-podejrzanego-o-popełnienie-zbrodni.html>

REFERENCES

Akt pro zvirstva nimetskykh okupantiv v s. Pidhaitsi, Teremnivskoho raionu. (1944, Travnia 31). *Radianska Volyn*, 3 (in Ukrainian).

Bolianovskiy, A. (2003). *Ukrainski viiskovi formuvannia v zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939–1945)*. Zhovkva (in Ukrainian).

Volynskiy kraieznavchyi muzei, f. Dopomizhnyi materialy (DM), inv. № 63289. Sovershenno sekretno. Ministra gosudarstvennoi bezopasnosti USSR general-maioru tov. Drozdovu, ark. 1–2 (in Russian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 5, op. 1, spr. 1660 (Havryliuk-Novak M. F., Matviichuk S. P., & Drozdenko M. I. Pochato: 27 chervnia 1948 r. Zakincheno: 20 serpnia 1993 r.), 395 ark. (in Russian).

HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 75178 u 5 t. (T. 3. Shvets K. F., Ilyk D. I., & Shvets-Kusiak E. D.), 376 ark. (in Russian).

Hirniak, K. (1977). *Ukrainskyi lehion samooborony. Prychynky do istorii*. Toronto (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti, f. r-66 (Arkhivnyi viddil MVS Volynskoi oblasti), op. 4, spr. 13, t. 1, 213 ark. (in Ukrainian).

Diachenko, A. V. (2017). *Ukrainskyi Lehion Samooborony v borotbi za ukrainsku spravu v roky nimetsko-radianskoi viiny (1941–1945 rr.)*. *Hileia: naukovyi visnyk*, 125, 74–78 (in Ukrainian).

Kaliberda, Yu. (2010). Zbroini formuvannia OUN Melnyka u 1943–1944 rr. na Volyni. *Voienna istoriia*, 1(49), 70–78 (in Ukrainian).

Karkots-Vovk, M. (2002). *Vid Voronizha do Ukrainskoho lehionu samooborony*. (2nd ed.). Rivne (in Ukrainian).

Kudelia, M. P. (1999). *Kriz buri lykholit: spohady*. Minneapolis (in Ukrainian).

Livitska, O. (2022). «Kuzmovy dity» vtekly z Sybiru. *Reportazh-spohad z Volyni pro sovietske peklo* (Ch. 1: Svoia istoriia). <https://pershyj.com/p-kuzmovi-diti-vtekli-z-sibiru-reportazhspogad-z-volyni-pro-sovyetske-peklo-ch-1-svoia-istoriya-56357> (in Ukrainian).

Mazurok, V. (2012). *Ukraintsi Volyni u Zbroinykh sylakh Nimechchyny u roky Druhoi svitovoi. Visti kombatanta*, 2. https://komb-a-ingwar.blogspot.com/2012/06/blog-post_24.html (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2020). «Kholodnokrovnyi flehmatyk i asketychnyi pedant». Polkovnyk Smorodskiy. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/4/157440/> (in Ukrainian).

Nakonechnyi, V. (2006). *Volyn – kryvave pole viiny*. Ternopil (in Ukrainian).

Olitskyi, V., & Karpenko, I. (2022). Istoriia formuvannia ta boiovyi shliakh Ukrainskoho lehionu samooborony (za materialamy memuariv yoho uchasnykiv). *Konsensus*, 3, 22–34 (in Ukrainian).

Polshcha vymahaie ekstradytsii ukraintsia za zvyuvachenniam u voiennykh zlochynakh. (2017). *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/short/58c813004b4e4/> (in Ukrainian).

Stanyславiv, V. (Makukh Yu.). (2002). *Lis pryimaie povstantsiv*. Kremenets (in Ukrainian).

Fedorchuk, Ya. (Ed.). Pushchuk, I. (Comp.). (2011). *Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Volodymyr-Volynskiy raion*. Lutsk (in Ukrainian).

Fetisova, Ya. (1944, Traven 31). Trahediia v Pidhaitsiakh. *Radianska Volyn*, 3 (in Ukrainian).

Tsaruk, Ya. (2003). *Trahediia volynskykh sil 1943–1944 rr. Ukrainski i polski zhertvy zbroinoho protystoiannia. Volodymyr-Volynskiy raion*. Lviv (in Ukrainian).

Shafeta, P. H. (1988). *Chornyi lehion. Khudozhno-dokumentalni narysy*. Kyiv (in Ukrainian).

Majewski, M. (2005). Przyczynek do wojennych dziejów Ukrainskiego Legionu Samoobrony (1943–1945). *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2, 295–327 (in Polish).

Radchenko, Yu., & Usach, A. (2020). «For the Eradication of Polish and Jewish-Muscovite Rule in Ukraine»: An Examination of the Crimes of the Ukrainian Legion of Self-Defense. *Holocaust and Genocide Studies*, 34/3, 450–477 (in English).

Rising, D., & Glass, D. (2020). *Minnesota man exposed as commander of Nazi-led unit dies*. <https://apnews.com/article/76fc8d452d0635683dffd23b82dd4e42> (in English).

Pion śledczy IPN wystąpi do USA o wydanie Polsce podejrzanego o popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości. (2017). <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/39188,Pion-sledczy-IPN-wystapi-do-USA-o-wydanie-Polsce-podejrzanego-o-popełnienie-zbrodni.html> (in Polish).

Bohdan ZEK

PhD (History)

*Head of the Scientific and Expository Department of History of Volyn
Volyn Regional Muzeum*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7116-7487>

e-mail: zekbohdan@gmail.com

UKRAINIAN LEGION OF SELF-DEFENSE (the 31st SECURITY BATTALION SD): VOLYN PERIOD

The German command established contact with the underground of the OUN(M) in Volhynia in the fall of 1943. The result was negotiations on the creation of a separate military unit, which later received the name Ukrainian Legion of Self-Defense (ULS). It is emphasized that the name was used among combatants, and for the German command the legion remained the 31st Security Battalion of the SD. The author describes the recruitment of the unit, the raid of a special group to the south of Volyn in order to attract other members of the OUN(m) to the legion.

The problem of the relationship between the OUN(m) and the OUN(b) in the summer of 1943, the accession of Melnyk's military units to the UPA is raised. The influence of these events on the formation of the ULA is investigated. It is established that the Melnykivtsi, persecuted by the OUN(b) Security Service and other partisans, were forced to go into an illegal position. Joining the ranks of the unit was seen as one of the strategies for their own salvation.

The process of the direct formation of the ULS in the village of Pidhaitsi near Lutsk, where a raiding group from the south of Volyn and other members of the OUN(m) were relocated, is revealed. Based on the memoirs of combatants, it is established that in Pidhaitsi the Melnykivtsi failed to increase the size of the unit to a full-fledged battalion, compared to the time of its stay in Poland. At the stage of formation the unit was involved in anti-guerrilla operations. The author examines the participation of the ULS in the implementation of Nazi policy, in particular, punitive and repressive measures against the local population. It is established that due to the lack of proper training and coordination, the ULS in Volyn suffered losses due to tactical planning errors and careless handling of weapons. The study resulted in the thesis that the ULS was ineffective in fighting against the Red Army, and that its combat readiness was low due to the presence of a large number of combatant families in the unit.

Key words: OUN(m), Melnykivtsy, Volyn, Ukrainian Legion of Self-Defense, battalion, combatants.

Роман КВЯТКОВСЬКИЙ

магістр соціальної роботи

ад'юнкт науково-організаційного відділу

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7917-1739>

e-mail: roman_kviatkovskiy@ukr.net

ГІБРИДНА ВІЙНА В КАРАБАСІ: ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ, ДЕЗІНФОРМАЦІЇ І ПРОПАГАНДИ У ДРУГІЙ КАРАБАСЬКІЙ ВІЙНІ

Розглянуто конфлікт у Карабасі й описано його перебіг у період Другої карабаської війни. Досліджено інформаційне протиборство як одну з основних складових гібридних війн у контексті зазначеного конфлікту. Проаналізовано різні аспекти цієї війни, зосереджено увагу на ролі інформаційно-психологічних операцій у локальних конфліктах, зокрема вплив дезінформації та пропаганди на формування громадської думки і міжнародну спільноту. Вивчено механізми поширення дезінформації та пропаганди, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій, соціальних мереж й інших засобів комунікації як стратегічного ресурсу.

Визначено стратегії і тактики, які використовували сторони конфлікту для маніпулювання інформаційним простором та формування образу ворога. Проаналізовано інструменти пропаганди, які застосовували для мобілізації громадської підтримки і впливу на міжнародну дипломатію. Досліджено, як маніпуляція інформацією може призвести до поглиблення напруженості й ескалації конфлікту, а також як це впливає на можливість досягнення мирного врегулювання.

Проаналізовано ефективність заходів інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання впливу дезінформації і пропаганди на громадську думку, політичні процеси. Розглянуто стратегії та механізми захисту сторонами конфлікту інформаційного простору від зовнішніх впливів і маніпуляцій.

Проаналізовано ефективність інформаційного протиборства між Азербайджаном і Вірменією у Другій карабаській війні, його взаємозв'язок зі соціально-економічним потенціалом кожної країни та потенціалом використання інформаційно-комунікаційних технологій як стратегічного ресурсу сторін конфлікту.

Зазначено, що узагальнені результати дослідження можуть бути корисними для розробки стратегій протидії дезінформації та пропаганді в подібних конфліктах, а також для розвитку ефективних методів інформаційної безпеки і комунікаційної політики національного рівня.

Ключові слова: гібридна війна, дезінформація, Друга карабаська війна, інформаційний простір, інформаційно-психологічний вплив, Карабах, пропаганда.

Один із яскравих прикладів гібридної війни – «Карабаський конфлікт» між Вірменією та Азербайджаном за територію останнього. Друга карабаська війна, що три-

вала з вересня по листопад 2020 р., стала одним із найбільш значущих конфліктів у Кавказькому регіоні за останні десятиліття. Вона відрізнялася від попередніх не лише розмахом та інтенсивністю бойових дій, а й використанням сучасних засобів комунікації та інформаційної війни. Під час конфлікту фактично створено простір, у якому технології забезпечення інформаційного домінування активно використовували для реалізації національної військової стратегії кожної зі сторін через маніпулювання інформацією, вплив на інформаційно-комунікаційні системи противника і моральний дух особового складу військ противника та власних, а також зміцнення й підтримання власних інформаційних систем та інфраструктури.

Вивчення особливостей інформаційного протиборства в цьому конфлікті має важливе значення для розуміння впливу інформаційної війни на результати військових операцій, дає змогу виявити нові тенденції, стратегії і тактики, які використовуються в сучасних збройних конфліктах. Це може стати основою для розробки нових стратегій і політик у галузі інформаційної безпеки України й організації протиборства в інформаційному просторі.

Незважаючи на значну кількість досліджень і публікацій, присвячених інформаційним та психологічним операціям, захисту від інформаційно-психологічного впливу противника, а також специфічним питанням інформаційного протиборства, цим темам приділено не достатньо уваги в сучасній українській та міжнародній літературі.

Серед українських дослідників цієї тематики потрібно виділити: Євгена Магду (Магда, 2014), Якова Жаркова і Михайла Онищука (Жарков, Онищук, 2015), Корнелію Попович (Попович, 2016), Володимира Горбуліна (Горбулін, 2017), Володимира Хорошка (Хорошко та ін., 2022) та ін.

Інформаційно-комунікаційні аспекти воєнного протистояння Азербайджану та Вірменії у Другій карабаській війні й особливості інформаційного протиборства у своїх роботах розглядали Олег Поплавський (Поплавський, 2020; Поплавський, Левін, Саричев, 2021) і Роман Квятковський (Квятковський, 2023).

Дослідження й аналіз інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість проводили такі відомі закордонні науковці: Мартін Лібікі (Martin Libicki) (Libicki, 1998; Libicki, 2007), Едвард Лукас (Edward Lucas) і Пітер Померанцев (Peter Pomerantsev) (Lucas, Pomerantsev, 2016), Герберт Лін (Herbert Lin) і Жаклін Керр (Jacly Kerr) (Lin, Kerr, 2021) та ін.

Гібридну війну в Карабаху як предмет дослідження розглядали Томас Де Ваал (Thomas De Waal) (De Waal, 2021), Андрюс Бівайніс (Andrius Bivainis) (Bivainis, 2022) та ін.

Однак, незважаючи на велику кількість публікацій, досвід інформаційно-психологічного протиборства в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах та їхнє значення потребують подальшого аналізу.

Актуальність теми також полягає в тому, що триває російсько-українська війна, під час якої вже довгий час Україна залишається об'єктом організованого військово-політичного й інформаційно-психологічного впливу з боку Російської Федерації (РФ). Тому питання аналізу застосування інформаційно-психологічного впливу під час конфліктів набуває великого значення і потребує всесторонньої уваги українських науковців.

Мета статті – з'ясувати роль та ефективність використання інформаційного простору, дезінформації і пропаганди сторонами конфлікту, виявити особливості

стратегій і тактик ведення гібридної війни в Карабасі в період Другої карабаської війни, проаналізувати способи та методи інформаційно-психологічного впливу на противника й ефективність заходів інформаційної безпеки.

Це дослідження міждисциплінарне й опирається не лише на історію та політологію, а й на теоретико-методологічні підходи конфліктології, теорії міжнародних відносин, теорії конфлікту тощо.

Інформаційна та психологічна війна – це метод ведення війни без застосування летального озброєння. Її головне завдання – знищення людей не як фізичної сили, а як суспільства. Ефективність сучасної збройної боротьби визначається не лише вогневою міццю, а й результативністю інформаційно-психологічного протистояння. Сучасна війна стає війною, що руйнує як фізичний, так і духовний аспект, вражаючи національну ідентичність та єдність народу (Поплавський, Левін, Саричев, 2021).

На думку М. Лібікі, провідного дослідника цієї галузі, суть інформаційно-психологічної війни полягає в управлінні людьми і впливі на їхню свідомість із метою знищення суспільства (Libicki, 1998). Також він у праці 2007 р. наголошує, що інформаційна війна – це атака інформації однієї сторони на інформацію іншої (Libicki, 2007).

Інформаційно-психологічні операції у військовій справі зараз домінують у багатьох провідних арміях світу. За даними американського Центру стратегічних і міжнародних досліджень, у розвинених країнах світу концепція інформаційної війни – це частина військової доктрини, що приводить до спеціалізованої підготовки особового складу й окремих підрозділів для ведення інформаційних операцій. Практика міжнародних, регіональних та етнічних конфліктів вплинула на світову спільноту й виявила унікальність використання інформаційної зброї для боротьби за геополітичні інтереси (Global Security Forum, 2023).

Інформаційно-технологічна революція підвищила роль інформаційної складової в армії. Практичний досвід локальних війн і регіональних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст., засвідчує, що ефективність боротьби визначається не лише класичними показниками (підготовка військ, рівень постачання, наявність сучасного озброєння тощо), а й рівнем застосування інформаційних технологій, наявністю відповідної інфраструктури, фахівців із певної сфери, які організовують опосередкований та безпосередній інформаційно-психологічний вплив, уміють протидіяти інформаційним і психологічним операціям противника (Поплавський, Левін, Саричев, 2021).

Вирішення цих завдань вимагає всебічного аналізу ризиків можливих втрат і врахування всіх зовнішніх та внутрішніх загроз, а також потужних економічних і соціальних ресурсів. Саме з цієї позиції стає зрозумілою рішучість дій Азербайджану, який має суттєві переваги в економічній та соціальній сферах. Вже у вересні 2020 р. розпочалася головна фаза інформаційних операцій Азербайджану проти Вірменії, основним завданням якої був відбір, підготовка та створення відповідних інформаційних приводів для розгортання скоординованих інформаційно-психологічних дій. Такими стали регулярні вірменські провокації по всій лінії фронту, що їх висвітлювали медіа Азербайджану, а 27 вересня 2020 р. на всій лінії зіткнення розпочалися активні бойові дії із застосуванням важкого озброєння (IA Al Jazeera, 2020).

Азербайджан і Вірменія традиційно звинувачували один одного в початку бойових дій. Вранці Вірменія та самопроголошена т. зв. Нагірно-Карабаська Республіка оголосили воєнний стан на всій території країни. У перший день Другої карабаської

війни Міністерство оборони Азербайджану оголосило про звільнення семи сіл у Карабасі, захоплення вершини хребта Муравдаг і контроль над магістраллю Варденіс–Мартакерт/Агдере, що з'єднує Карабах із Вірменією (NA Report, 2020).

Поряд з активними бойовими діями на всіх фронтах, між Азербайджаном і Вірменією також проводилася інтенсивна пропагандивна кампанія. Вже в перший день конфлікту Міністерство транспорту, зв'язку та високих технологій Азербайджану анонсувало, що буде обмежено доступ до мережі Інтернет у країні, щоб запобігти можливим провокаціям із боку Вірменії. Були заблоковані соціальні мережі та месенджери Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, TikTok, WhatsApp, Messenger, Skype, Zoom та відеохостинг YouTube. Хоча до соціальних мереж в Азербайджані можна отримати доступ через VPN, але мало хто з абонентів у країні користувався такими сервісами (МЦР, 2020).

Наступного дня пресслужба Служби національної безпеки Вірменії повідомила про незаконне втручання в роботу веб-порталів органів державної влади, вчинене Азербайджаном. Також було оголошено, що азербайджанські хакери здійснили кібератаку на сервери вірменських медіа та веб-сайтів: Lin.am, armenpres.am, news.am, mamul.am, armtimes.am, hetg.am. Під час атаки на всіх цих ресурсах були розміщені зображення президента Азербайджану Ільхама Алієва (İlham Əliyev) (IA Axar, 2020).

З першого дня війни Азербайджан дуже обмежив потік неофіційної інформації із зони бойових дій. Приклад такого контролю – кримінальна справа, порушена Генеральною прокуратурою Азербайджану проти російського журналіста Семена Пегова (Семён Пегов), який вів репортажі на своєму телеграм каналі «War Gonzo» з Карабаху та відкрито підтримував самопроголошену т. зв. Нагірно-Карабахську Республіку.

Від початку конфлікту азербайджанські медіа продемонстрували оперативне та професійне ставлення до всієї воєнної ситуації. На державних телевізійних каналах Az TV, Idman TV, Medeniyet TV, а також на приватних – İctimai Television, ANS TV, Space TV, Lider TV, Azad Azerbaijan TV, Xazar TV, Region TV тощо, у друкованих медіа, передусім у щоденних газетах «Yeni Müsavat», «Azadlıq», «Azərbaycan», «Xalq qəzeti» тощо, а також на новинних інтернет-порталах, як-от «Azertag», агентство «Trend» і т. д., одночасно та масово почали надходити повідомлення про успіхи армії Азербайджану на кожному із фронтів.

Майже одночасно на всіх каналах і частотах, а також у друкованих медіа почали транслювати повідомлення, заяви та звернення державних чиновників, які демонстрували силу й міць збройних сил. При цьому азербайджанські медіа зазвичай використовували стратегію «одного голосу», коли офіційна інформація транслювалася з одного джерела.

Азербайджанські медіа почали активно застосовувати ативірменські фальсифікації новин, радикальні заяви та приховані натяжки. Такі меседжі чує, бачить та читає кожен, і вони можуть як об'єднувати народ країни та змусити кожного відчувати свою належність до певної країни чи нації, так і створювати напружену ситуацію у країні, вселяти підозру в людей ворожої країни та налаштовувати їх проти чинного режиму.

З метою підвищення ефективності національного й патріотичного виховання молоді в соціальних мережах та на телевізійних каналах були поширені відеоматеріали з кліпом пісні про Карабах – «Вогонь!» («Атаş!») азербайджанського рок-гурту «Нур» («Nur»), а також із щоденними виступами солдатів та офіцерів азербайджанської армії, кожен з яких закінчувався словами: «Карабах – це Азербайджан» (IA DSX Media, 2020).

Вплив інформаційного простору на населення у власній та чужій країні може мати різні форми, зокрема активне використання дезінформації, суть якої полягає в навмисному поширенні спотвореної інформації з метою заплутати об'єкт впливу. Наприклад, азербайджанські джерела використовували дезінформацію, висвітлюючи позицію Грузії щодо цього військового конфлікту. Під час розгортання масштабних військових дій у Грузії було створено віртуально-інформаційний фронт. Через використання інформаційних ресурсів поширювалися повідомлення про причетність Грузії до надання військової допомоги Азербайджану, яка надходила з Туреччини й Ізраїлю. Цю неправдиву інформацію негайно спростували уряд Грузії та Посольство Вірменії у Грузії, але, незважаючи на це, вірменські джерела поширили її та презентували як достовірний факт (Поплавський, 2020; Поплавський, Левін, Саричев, 2021).

Трохи згодом з'явилася фейкове повідомлення про те, що телевежу в Тбілісі та міст Миру підсвітили кольорами азербайджанського прапора на підтримку Азербайджану. Справжнім джерелом цієї новини було інформаційне агентство Oxu.az. Ця «ведмежа послуга» азербайджанців не спрацювала на користь Грузії і була поширена як в азербайджанських, так і вірменських соціальних мережах, погіршивши ситуацію та спровокувавши протести вірмен, які проживали у грузинському регіоні Самцхе-Джавахеті (ІА Інформ Напалм, 2020).

Ще один приклад дезінформаційних атак – новина, одночасно опублікована декількома азербайджанськими інформаційними ресурсами 27 жовтня 2020 р. про ліквідацію «міністра оборони і командувача силами оборони Арцаху» генерал-майора Давида Арутюняна (Դավիթ Հարությունյան). Новина швидко поширювалася. Водночас у соціальних мережах ширилося відео, на якому генерал-майор Д. Арутюнян «знищується» за допомогою безпілотного літального апарата (БПЛА). Пізніше цю інформацію спростувала вірменська сторона, але вона мала сильний психологічний вплив на обидві сторони конфлікту (ІА Defence Express, 2020; ІА Naqqin az, 2020).

Висвітлення війни у медіа стало центром уваги військово-політичного керівництва Азербайджану. Кожна заява про успіхи на фронті та звільнення окупованих територій супроводжувалася відповідними відео- та фотоматеріалами. Інформаційно-психологічні операції стали головним елементом бойових дій азербайджанської армії, зокрема активне використання БПЛА й ударних дронів – новим чинником у воєнних операціях. Міністерство оборони Азербайджану щодня публікувало відео та фото атак на вірменські позиції, де були зображені успішні удари. Особливо потужним елементом інформаційно-психологічних операцій стали щоденні відеоролики, розміщені пресцентром Міністерства оборони Азербайджану в Twitter та Telegram, які зображували безпілотні літальні апарати, що нібито фіксували ракетні удари та безпілотні атаки камікадзе на військові формування Вірменії (Заблоцький, 2021).

Азербайджан активно застосовував тактику цілеспрямованого знищення командного ешелону противника, подібну до тієї, яку використовує Ізраїль. Практично щодня повідомляли про втрати генералів та офіцерів вірменської армії. Через пресекретаря Міністерства оборони Азербайджану Анара Ейвазова (Anar Eyvazov) на YouTube-каналі міністерства, сторінці у Facebook і Telegram-каналі «Карабах – це Азербайджан» («Qarabağ Azərbaycanı») поширювалася інформація про поранення колишнього міністра оборони Вірменії полковника Сержа Саргасяна (Սերժ Սարգսյան), про поранення командира 77-го окремого бронетанкового батальйону Ніколая Акобджаняна (Նիկոլայ Ակոբջանյան) та ін. (Qarabağ Azərbaycanı, 2020).

Ще одна платформа для інформаційно-психологічної війни між Азербайджаном і Вірменією – питання релігії. Єреванські медіа постійно намагалися представити війну як конфлікт між азербайджанськими мусульманами та вірменськими християнами. У відповідь Азербайджан звинувачував Вірменію в неповазі до ісламських традицій та руйнуванні мечетей на окупованих нею територіях.

Президент Азербайджану І. Алієв 2 листопада 2020 р. на зустрічі із представниками тюркомовних країн заявив, що «на окупованих територіях знищуються й оскверняються історичні та релігійні пам'ятки, у Зангеланському районі, в мечеті, розташованій на окупованих територіях, вірмени утримували свиней, відповідні відеокадри є в інтернеті, і це викликає гнів всього мусульманського світу» (IC 1news. az, 2020).

Після звільнення азербайджанськими військами м. Шуша, духовної святині Карабаху, вірменські медіа, за підтримки російських, розгорнули інформаційну кампанію про осквернення азербайджанськими військами храму Христа Спасителя (собор Казанчецоц). Однак стратегічна ініціатива в цьому питанні залишилася за Баку (ІА Благовест, 2020).

Особливості цього етапу інформаційних маніпуляцій такі:

- одночасна публікація аналогічних за змістом матеріалів у медіа (передовсім державних);
- чітка координованість у тематиці інформаційних повідомлень, а також у час їх публікації;
- активна робота з іноземними медіа з метою представлення позиції держави у своїх інтересах.

Ці прийоми ефективно втілювала азербайджанська сторона, що свідчить про високу ймовірність координації інформаційних заходів з одного керівного центру.

Всі ці події демонструють, що інформаційні та психологічні операції вступили в найскладнішу й досить тривалу основну фазу Другої карабаської війни. Її суть полягала в масштабному і всеосяжному використанні контрольованих джерел інформації для формування або руйнування певних психологічних стереотипів та установок у вірменської сторони, на яку був спрямований вплив. По суті, цей етап складався з низки розвідувальних заходів, пропагандивних, психологічних та інших дій, здійснених з єдиною метою – досягнення цілей операції.

Азербайджан, Вірменія та РФ 9 листопада 2020 р. підписали угоду про припинення бойових дій у Карабасі. Відповідно до неї, Азербайджан зберігав територіальні переваги, які здобув за шість тижнів боїв із вірменськими військами. Баку матиме право контролювати південну частину Нагірного Карабаху, охопно із другим за величиною містом – Шуша. До початку грудня 2023 р. збройні сили Вірменії повинні відмовитися від контролю над втраченими територіями, а також територіями в Агдамському, Лачинському і Кербаджарському районах (ІС Президента АР, 2020).

Президент Азербайджану І. Алієв 11 листопада 2020 р. на зустрічі з пораненими військовими у шпиталі м. Баку назвав Другу карабаську війну – «вітчизняною». А 3 грудня підписав розпорядження про встановлення 8 листопада – Дня Перемоги в Азербайджанській Республіці (ІС Президента АР, 2020).

Війна, що тривала півтора місяці, закінчилася, і її результати та наслідки, безсумнівно, стануть предметом історичних досліджень і політичних дебатів. Однак є підстави стверджувати, що інформаційні та психологічні операції на підтримку

військового наступу Азербайджану з вересня по листопад 2020 р. були успішними та відіграли свою роль у цьому конфлікті.

Карабаський конфлікт докорінно змінив політичну ситуацію у Вірменії. Проте його вплив на Азербайджан видається не менш значимим. Перемога у Другій карабаській війні визначила траєкторію розвитку й політичну поведінку Баку. Тому зараз перед ним залишаються кілька важливих викликів, реалізація яких визначатиме долю регіону. Перший – інтеграція. Забезпечення вільного пересування і доступу у регіоні. Другий – демографічне питання, статус якого, рано чи пізно, має бути визначений.

Другий карабаський конфлікт, активна фаза якого тривала 44 дні (з вересня по листопад 2020 р.), дещо спростовує таке поняття, як заморожені конфлікти, оскільки вони можуть спалахнути будь-якої миті. Незважаючи на тривалу окупацію (понад 30 років), Азербайджан продемонстрував готовність звільнити свої території. Злагожденість, планування, чіткість і послідовність дій, а також швидка адаптація інформаційно-комунікаційних фахівців в умовах конфлікту – свідчення того, що весь медіакомплекс Азербайджану був заздалегідь підготовлений до війни.

На відміну від Азербайджану, Міністерство оборони і Міністерство закордонних справ Вірменії не були готові діяти скоординовано в умовах інформаційної атаки. Ці державні структури втратили стратегічну ініціативу й діяли хаотично на початку бойових дій, часто надаючи неправдиву та суперечливу інформацію, яку легко спростувала інша сторона.

Інформаційне переважання Азербайджану, комплексне використання високоточної зброї, БПЛА, значного арсеналу сил і медіа (телебачення, радіо, пропаганда у пресі, соціальні мережі, дипломатичні канали тощо) фактично позбавили Вірменію здатності ефективно протистояти інформаційно-психологічному тиску Баку та здійснювати ефективний інформаційно-психологічний вплив на населення й особовий склад Збройних сил Азербайджану.

Ще одна причина неспроможності Вірменії мобілізуватися у Другій карабаській війні – відсутність належних розвідувальних ресурсів та дисбаланс у системі координації дій державних і військових структур у цій сфері.

Загалом, завершення Другої карабаської війни створило всі передумови для суттєвих змін у геополітичній ситуації та геополітичному балансі сил у Кавказькому регіоні, який ставав усе залежнішим від політики найбільших світових геополітичних гравців.

У післяконфліктний період представники різних держав пропонували свої варіанти врегулювання «карабаського питання», але це лише його затягувало, оскільки кожна держава, передовсім Росія та Туреччина, намагалася відстоювати власні інтереси.

Варто зазначити, що Росія активно використовувала свої можливості для впливу на Азербайджан та Туреччину в межах своєї політики «розділяй і володарюй». Зокрема, намагалася завадити скасуванню економічної та транспортної блокади Вірменії, враховуючи розчарування серед вірменського суспільства, що наростало, у зв'язку з пасивною роллю офіційної Москви під час воєнної операції у Карабасі.

Водночас із листопада 2020 р. по вересень 2023 р. Азербайджан активно готувався до повного звільнення окупованих територій Карабаху. Антитерористична операція, яку він провів у вересні 2023 р. (Третя карабаська війна), була прогнозованою відразу після підписання у 2020 р. лідерами Азербайджану, Вірменії та РФ тристорон-

ньої заяви про припинення вогню. Так, 19 вересня 2023 р. Азербайджан провів у регіоні «антитерористичні дії місцевого характеру з метою забезпечення та відновлення конституційного ладу Азербайджанської Республіки» (IC MO AP, 2023). А вже після кількох годин бойових дій у Баку озвучили умови припинення вогню: «Незаконні вірменські збройні формування мають підняти білий прапор, здати всю зброю, а незаконний режим Карабаху має саморозпуститися» (IA BBC News Україна, 2023).

Зауважу, що військова перевага Азербайджану була цілком достатньою, щоби без особливих втрат взяти під контроль Карабах. Особливо, зважаючи на те, що вірменська влада заявила про невтручання у цей конфлікт, а РФ уже звично висловила свою «стурбованість» та утрималася від надання будь-якої допомоги чи підтримки сторін конфлікту.

Самопроголошена т. зв. Нагірно-Карабаська Республіка визнала владу Азербайджану і погодилася на реінтеграцію до його складу, а 28 вересня 2023 р. оголосила про припинення існування республіки з 1 січня 2024 р. Республіка, що проіснувала 32 роки, фактично і повністю капітулювала (IA JAM News, 2023).

Сорокачотириденна Друга карабаська війна, Третя карабаська війна, яка тривала менше дня, та їхні результати, безумовно, мають залишитися об'єктом подальших наукових розвідок в Україні та платформою для планування спеціальних дій як у фізичному, так і в інформаційному просторі, спрямованих на повне звільнення окупованих українських територій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Горбулін, В. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД.
- Жарков, Я., Онищук, М. (2015). Інформаційна боротьба як фактор національної безпеки України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 50, 87–92.
- Заблоцький, В. (2021). Визволення Нагірного Карабаху. Військово-технічні та оперативні-тактичні аспекти. *Аналітичний часопис «Чорноморська безпека»*, 1/39, 27–36.
- ІА Благовест:** *Армянская Церковь осуждает осквернение азербайджанскими военными храма Казанчевоц в Шуши*. (2020). <https://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=91595>
- ІА Інформ Напалм:** *Розбір інформаційних провокацій Вірменії та Азербайджану, спрямованих на втягування Грузії у воєнний конфлікт*. (2020). <https://informnapalm.org/ua/rozbir-informatsiinykh-provokatsii-vir>
- ІС МО АР:** *Сообщение Министерства обороны Азербайджанской Республики о начале антитеррористических мероприятий локального характера*. (2023). <https://mod.gov.az/ru/news/soobshenie-ministerstva-oborony-azerbajdzhanskoj-respubliki-49349.html>
- ІС Президента АР:** *Azərbaycan Respublikasında Zəfər Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı*. (2020). <https://president.az/az/articles/view/48455>
- Квятковский, Р. (2023). Протиборство в інформаційному просторі Азербайджану та Вірменії в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Військово-науковий вісник*, 39, 137–153. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.137-153>
- МЦР:** *Министерство цифрового развития и транспорта Азербайджанской Республики*. (2020). *Защитим себя в киберпространстве!* <https://mincom.gov.az/ru/media-ru/novosti/zashhitim-sebia-v-kiberprostranstve995>

Магда, Є. (2014). Гібридна війна: сутність та структура феномену. *International relations, part «Political sciences»*, 4.

Попович, К. (2016). Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2, 75–79.

Поплавський, О. (2020). Військовий складник загального успіху Азербайджану у «Другій карабаській війні». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*, 23, 77–85. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.23.14>

Поплавський, О., Левін, О., Саричев, В. (2021). Соціально-економічні та інформаційно-комунікаційні аспекти воєнного протистояння Азербайджану і Вірменії у «Другій Карабаській війні». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 61–71. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-61-71>

Хорошко, В., Хохлачова, Ю., Пірцхалава, Т., Іванченко, І. (2022). Інформаційна зброя як інструмент інформаційної війни. *Захист інформації*, 2, 50–58. <https://doi.org/10.18372/2410-7840.24.16930>

Bivainis, A. (2022). Multi-dimensional Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War. *Security and Defence Quarterly*, 38/2. Vilnius, 51–61.

Libicki, M. (1998). Information War, Information Peace. *Journal of International Affairs*, 51/2. New York, 411–428.

Libicki, M. (2007). *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare*. New York: Cambridge University Press.

Lin, H., & Kerr, J. (2021). *On Cyber-enabled Information Warfare and Information Operations*. Oxford: The Oxford Handbook of Cyber Security, 251–272.

Lucas, E., & Pomerantsev, P. (2016). *Winning the Information War. Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe*. Washington, 1–66.

De Waal, T. (2021). *The Nagorny Karabakh Conflict in its fourth Decade. CEPS Working Document*, 2. Brussels.

Global Security Forum: Transatlantic Defense. Washington, DC. (2023). *Center for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/events/global-security-forum-2023-transatlantic-defense>

IA Al Jazeera: *Fighting erupts between Armenia, Azerbaijan over disputed region*. (2020). <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/27/heavy-fighting-erupts-in-disputed-nagorno-karabakh-region>

IA Axar: *Азербайджанские хакеры вновь взломали армянские сайты*. (2020). <https://ru.axar.az/news/tehnologii/504976.html>

IA BBC News Україна: *Чому Азербайджан ударив по Карабаху саме зараз і що дали*. (2023). <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd1g44zdyjpo>

IA DSX Media: *«Ataş» klipi. İfa edirlər: Nur qrupu, Nərimin Kərimbəyova, Ceyhun Zeynalov*. (2020). YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=bSh5tm2Hmn0>

IA Defence Express: *Безпілотник армії Азербайджану знищив міністра оборони Карабаху (відео). Вірменія це спростовує*. (2020). https://defence-ua.com/news/bezpilotnik_armiji_azerbajdzhanu_znischiv_ministra_oboroni_karabahu_video-1939.html

IA Haqqin az: *Video*. (2020). YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=a07_EmNaOqY

IC 1news.az: *Ильхам Алиев принял генсека Совета сотрудничества тюркоязычных государств*. (2020). <https://1news.az/news/20201102110148588-Ilkham-Aliev-prinyal-genseka-Soveta-sotrudnichestva-tyurkoyazychnykh-gosudarstv-FOTO>

IA JAM News: *The Unrecognised NKR will Cease to Exist on 1 January by its own Decision.* (2023). <https://jam-news.net/unrecognized-nkr-will-cease-to-exist-on-january-1-2024/>

Qarabağ Azərbaycandır. (2020). *Telegram.* <https://tgstat.com/uz/channel/@azeqara>

NA Report: *Освобождена высота Миров.* (2020). <https://web.archive.org/web/20201003102342/https://report.az/ru/nagorno-karabakhskiy-konflikt/osvobozhdena-vysota-murov/>

REFERENCES

Horbulin, V. (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front.* Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Zharkov, Ya., & Onyshchuk, M. (2015). Informatsiina borotba yak faktor natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 50, 87–92 (in Ukrainian).

Zablotskyi, V. (2021). Vyzvolennia Nahirnoho Karabakhu. Viiskovo-tehnichni ta operatyvno-taktychni aspekty. *Analitychnyi chasopys «Chornomorska bezpeka»*, 1/39, 27–36 (in Ukrainian).

Armianskaya Tserkov osuzhdaet oskvernenie azerbaidzhanskimi voennimi khrama Kazanchetsots v Shushi. (2020). <https://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=915955> (in Russian).

Rozbir informatsiinykh provokatsii Virmenii ta Azerbaidzhanu, spriamovanykh na vtiahuvannia Hruzii u voiennyi konflikt. (2020). <https://informnapalm.org/ua/rozbir-informatsiinykh-provokatsii-vir> (in Ukrainian).

Soobshchenie Ministerstva oborony Azerbaidzhanskoi Respubliki o nachale anti-terroristicheskikh meropriyatiy lokalnogo kharaktera. (2023). <https://mod.gov.az/ru/news/soobshchenie-ministerstva-oborony-azerbaidzhanskoy-respubliki-49349.html> (in Russian).

Azərbaycan Respublikasında Zəfər Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2020). <https://president.az/az/articles/view/48455> (in Azerbaijani).

Kviatkovskyi, R. (2023). Protyborstvo v informatsiinomu prostori Azerbaidzhanu ta Virmenii v period Druhoi viiny u Nahirnomu Karabakhu. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 39, 137–153. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.137-153> (in Ukrainian).

Ministerstvo tsifrovogo razvitiya i transporta Azerbaidzhanskoi Respubliki. (2020). *Zashchitim sebya v kiberprostranstve!* <https://mincom.gov.az/ru/media-ru/novosti/zashhitim-sebia-v-kiberprostranstve995> (in Russian).

Mahda, Ye. (2014). Hibrydna viina: sutnist ta struktura fenomenu. *International relations, part «Political sciences»*, 4 (in Ukrainian).

Popovych, K. (2016). Hibrydna viina yak suchasnyi sposib vedennia viiny: istorychni ta suchasnyi vymiry. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 2, 75–79 (in Ukrainian).

Poplavskyi, O. (2020). Viiskovy skladnyk zahalnoho uspikhu Azerbaidzhanu u «Druhii karabaskii viini». *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys*, 23, 77–85. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.23.14> (in Ukrainian).

Poplavskyi, O., Levin, O., & Sarychev, V. (2021). Sotsialno-ekonomichni ta informatsiino-komunikatsiini aspekty voiennoho protystoiannia Azerbaidzhanu i Virmenii u «Druhii Karabaskii viini». *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu*

vnutrishnikh sprav, 1, 61–71. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-61-71> (in Ukrainian).

Khoroshko, V., Khokhlachova, Yu., Pirtskhalava, T., & Ivanchenko, I. (2022). *Informatsiina zbroia yak instrument informatsiinoi viiny. Zakhyst informatsii*, 2, 50–58. <https://doi.org/10.18372/2410-7840.24.16930> (in Ukrainian).

Bivainis, A. (2022). Multi-dimensional Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War. *Security and Defence Quarterly*, 38/2. Vilnius, 51–61 (in English).

Libicki, M. (1998). Information War, Information Peace. *Journal of International Affairs*, 51/2. New York, 411–428 (in English).

Libicki, M. (2007). *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare*. New York: Cambridge University Press (in English).

Lin, H., & Kerr, J. (2021). *On Cyber-enabled Information Warfare and Information Operations*. Oxford: The Oxford Handbook of Cyber Security, 251–272 (in English).

Lucas, E., & Pomerantsev, P. (2016). *Winning the Information War. Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe*. Washington, 1–66 (in English).

De Waal, T. (2021). *The Nagorny Karabakh Conflict in its fourth Decade. CEPS Working Document*, 2. Brussels (in English).

Global Security Forum. (2023). Global Security Forum: Transatlantic Defense. Washington, DC. *Center for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/events/global-security-forum-2023-transatlantic-defense> (in English).

Fighting erupts between Armenia, Azerbaijan over disputed region. (2020). <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/27/heavy-fighting-erupts-in-disputed-nagorno-karabakh-region> (in English).

Azerbaidzhanskie khakeri vnov vzlomali armyanskie saiti. (2020). <https://ru.axar.az/news/tehnologii/504976.html> (in Russian).

Chomu Azerbaidzhan udaryv po Karabakhu same zaraz i shcho dali. (2023). <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd1g44zdyjpo> (in Ukrainian).

«Ataş» klipi. İfa edirlər: Nur qrupu, Nərimin Kərimbəyova, Ceyhun Zeynalov. (2020). YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=bSh5tm2Hmn0> (in Azerbaijani).

Bezpilotnyk armii Azerbaidzhanu znyshchyy ministra oborony Karabakhu (video). Virmenii tse sprostovuie. (2020). https://defence-ua.com/news/bezpilotnik_armiji_azerbajdzhanu_znischiv_ministra_oboroni_karabahu_video-1939.html (in Ukrainian).

Video. (2020). YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=a07_EmNaOqY (in Azerbaijani).

Ilkham Aliev prinyal genseka Soveta sotrudnichestva tyurkoyazichnikh gosudarstv. (2020). <https://1news.az/news/20201102110148588-Ilkham-Aliev-prinyal-genseka-Soveta-sotrudnichestva-tyurkoyazychnykh-gosudarstv-FOTO> (in Russian).

The Unrecognised NKR will Cease to Exist on 1 January by its own Decision. (2023). <https://jam-news.net/unrecognized-nkr-will-cease-to-exist-on-january-1-2024/> (in English).

Qarabağ Azərbaycanıdır. (2020). *Telegram*. <https://tgstat.com/uz/channel/@azeqara> (in Azerbaijani).

Osvobozhdena visota Murov. (2020). <https://web.archive.org/web/20201003102342/https://report.az/ru/nagorno-karabakhskiy-konflikt/osvobozhdena-vysota-murov/> (in Russian).

Roman KVIATKOVSKYI*Master in Social Work**Adjunct of the Scientific and Organizational Department**The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7917-1739>**e-mail: roman_kviatkovskyi@ukr.net*

HYBRID WAR IN KARABAKH: THE INFLUENCE OF INFORMATION SPACE, DISINFORMATION AND PROPAGANDA IN THE SECOND KARABAS WAR

The article examines the nature of the conflict in Karabakh and describes its course during the Second Karabakh war. The information warfare is explored as one of the main components of hybrid wars in the context of this conflict. Various aspects of this war are analyzed, with a focus on the role of information-psychological operations in local conflicts, including the impact of disinformation and propaganda on shaping public opinion and the international community. Mechanisms for disseminating disinformation and propaganda, as well as the use of information and communication technologies, social networks, and other communication tools as a strategic resource, are discussed.

Strategies and tactics used by conflict parties to manipulate the information space and shape the image of the enemy are identified. Tools of propaganda employed for mobilizing public support and influencing international diplomacy are analyzed. The study investigates how information manipulation can lead to increased tension and conflict escalation, as well as its impact on the possibility of achieving peaceful resolution.

The effectiveness of information security measures aimed at preventing the influence of disinformation and propaganda on public opinion and political processes is assessed. Strategies and mechanisms for protecting the information space from external influences and manipulations by conflict parties are examined.

The effectiveness of information warfare between Azerbaijan and Armenia in the Second Karabakh war is analyzed, along with its correlation with the socio-economic potential of each country and the potential of using information and communication technologies as a strategic resource for the conflict parties.

The generalized results of the study may be useful for developing strategies to counter disinformation and propaganda in similar conflicts, as well as for the development of effective methods of information security and communication policy at the national level.

Key words: hybrid war, disinformation, the Second Karabakh war, information space, informational and psychological influence, Karabakh, propaganda.

Юрій ФІГУРНИЙ

*кандидат історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу етнології та історії України
Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету ім. Т. Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6463-0920>
e-mail: ukr.etnolog_fus@ukr.net*

ЕКОНОМІЧНЕ ПИТАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ МІФІВ

На основі джерельного матеріалу проаналізовано економічне питання у творчій спадщині М. Міхновського в контексті подолання російських історичних міфів. Виявлено, що М. Міхновський переконливо обґрунтував пріоритет загальнонаціональних українських інтересів над вузько класовими та ще з обов'язковим наголосом на відновленні української державності, націоналізації землі, створення фермерства в Україні тощо. Закцентовано увагу на тому, що у програмних документах УНП економічне питання було розроблено на достатньому для того часу рівні. Констатовано, що М. Міхновський мав стратегічне бачення покращення добробуту й економічної захищеності українського трудящого класу. З'ясовано, що економічні ідеї М. Міхновського, зокрема щодо націоналізації землі, створення потужного українського фермерства (середнього класу), достатньо продуктивні та залишаються актуальними.

Зазначено, що для перемоги в російсько-українській війні, подолання політичних, економічних, соціальних, мовних, етнокультурних та інших негараздів треба послідовно і системно спростовувати численні російські історичні міфи, зокрема й інсинуації рашистів про створення української державності В. Леніним, оскільки вона існувала задовго до нього. Доведено, що М. Міхновський на початку ХХ ст. актуалізував українські державотворчі, націєтворчі та етнокультуротворчі процеси, а його праці, особливо «Самостійна Україна», стали дороговказами для українських патріотів-націоналістів у створенні УССД.

Наголошено, що під час російсько-української війни сталий розвиток України, її національної економіки та розвінчування російської історичної міфотворчості – вагомі чинники в перемозі над рашизмом і рашистами, тому ці питання потребують подальшого всебічного наукового опрацювання.

Ключові слова: Україна, українці, Микола Міхновський, «Самостійна Україна», економічне питання, російсько-українська війна, російські історичні міфи.

Вже 11-й рік поспіль триває російсько-українська війна. Якщо впродовж 2014 – початку 2022 р. вона була гібридною і регіональною, то з 24 лютого 2022 р., із почат-

ку повномасштабного вторгнення російських військ на українські терени, ця конвенційна війна стала потужним викликом не лише для Української держави та її громадян, а й усього цивілізованого демократичного світу. Щоб перемогти знавцісілого нападника і знищити рашистську імперію, українцям треба напружити та мобілізувати не лише військові, економічні, дипломатичні, фінансові та інші ресурси, а й інтелектуальні. Росія завжди прагнула поглинути Україну, щоби згодом перетворити її на Новоросію, а українців – на росіян, тим самим остаточно вирішивши т. зв. українське питання – цілковито ліквідувати українську державність й політичну націю. Багато українців повелося на цю підступну політику, допомагаючи тим самим нищити українство й українськість, але найвідданіші та тверезо мислячі інтелектуали доклали чимало зусиль, щоб зірвати з імперців машкару і показати їхню справжню україноненавистницьку сутність. Одним із таких звияжців був, є і буде апостол української державності – Микола Міхновський.

Микола Міхновський

Актуальність заявленої проблематики в тому, що, аналізуючи економічне питання у творчій спадщині М. Міхновського, маємо можливість не лише досягнути, яке місце посідали економічні проблеми в тогочасному політичному дискурсі, а й винести повчальні уроки Української національної революції та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. у розбудові Української самостійної соборної держави (УССД) в умовах політичного, збройного, економічного, інформаційного, інтелектуального протистояння з Росією.

Новизна дослідження полягає у спробі осмислення економічного питання в інтелектуальних напрацюваннях М. Міхновського, насамперед «Самостійній Україні» й у програмних документах Української народної партії (УНП) тощо, для подолання російських історичних міфів.

Від часу смерті М. Міхновського проблема досягнення його життя і звершень цікавили як його сучасників, так і фахових дослідників. Одними з перших розпочали осмислювати його особистість самовидці тієї звияжної доби, зокрема Сергій Шемет (Шемет, 1925), Юрій Коллард (Коллард, 1972; Коллард, 2015); Варфоломій Євтимович (Євтимович, 1936; Євтимович, 1957); Олександр Коваленко (Коваленко, 1939); Віктор Андрієвський (Андрієвський, 1953; Андрієвський, 1974) й Андрій Жук (Жук, 2003).

Оскільки в підрадянській Україні дослідження про «українських буржуазних націоналістів» не вітали, то лише дослідники у вільному світі мали можливість вивчати звияжний чин М. Міхновського. Зокрема, Петро Мірчук (Мірчук, 1960; Мірчук, 1974) й Зиновій Книш (Книш, 1965a; Книш, 1965b; Книш, 1965c; Книш, 1976) доклали чимало зусиль для всебічного аналізу непересічної особистості М. Міхновського. Саме П. Мірчукові належить влучна характеристика його державотворчої діяльності – «Апостол української державності» (Мірчук, 1960). Водночас, як справедливо

зазначив Федір Турченко, використання передусім суб'єктивних спогадів учасників тих героїчних і трагічних подій та недоступність радянських архівосховищ, не дало можливості діаспорним дослідникам усебічно осмислити питання життєдіяльності М. Міхновського (Турченко, 2006, с. 17).

Лише з відновленням української державності в 1991 р., зняттям усіх заборон й обмежень осягнення непересічної особистості та звияжного чину М. Міхновського вийшло на зовсім інший рівень – системний і комплексний.

Окремі аспекти цієї проблематики висвітлювали: Борис Білецький (Білецький, Карпо, 1999), Владислав Верстюк (Верстюк, Осташко, 1998), Валерій Волковинський (Волковинський, 1995), Тетяна Геращенко (Геращенко, 2003), Ігор Гирич (Гирич, 2003), Микола Горелов (Горелов, 1996), Марія Кармазіна (Кармазіна, 1998), Василь Карпо (Білецький, Карпо, 1999), Роман Коваль (Коваль, 2002), Володимир Кривошея (Кривошея, 1996), Іван Курас (Курас, Турченко, Геращенко, 1992а; Курас, Турченко, Геращенко, 1992b), Тетяна Осташко (Верстюк, Осташко, 1998), Ростислав Семків (Семків, 2015), Федір Турченко (Турченко, 2000; Турченко, 2001; Турченко, 2002; Турченко, 2003а; Турченко, 2003b; Турченко, 2006; Турченко, 2008; Турченко, 2013; Турченко, 2023), Олександр Удод (Удод, 2006) та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій, економічні питання у працях М. Міхновського залишаються ще не достатньо опрацьованими, тому й потребують усебічного українознавчого осмислення.

Мета статті – на підставі аналізу творчої спадщини М. Міхновського схарактеризувати становлення економічної тематики в теоретичному дискурсі українського економічного націоналізму. Для її досягнення доцільно вирішити такі завдання: стисло схарактеризувати стан досліджуваної проблеми; розкрити потенціал економічного націоналізму в умовах глобалізації; проаналізувати, яке місце у творчій спадщині М. Міхновського займало економічне питання; з'ясувати важливість вивчення уроків минулого на сучасному етапі українського державо-, націє- та етнокультуротворення для подолання російських історичних міфів.

Тотальне й системне перекручення української історії, фальсифікація та брехня стали головною зброєю російської пропаганди та невід'ємною частиною путінського режиму. Тому аналіз історичних подій, їхнє критичне переосмислення – надзвичайно важливі завдання для українознавців. Розвінчування російських історичних міфів, на яких ґрунтуються претензії Росії до України, що Української держави й українського народу не існує, а українці – частина російського народу, який штучно розділив Володимир Ленін (Владимир Ленин), створивши Українську Соціалістичну Радянську Республіку, при цьому викресливши з історії факт її існування вже в середньовіччі у форматі Київської Русі-України, у ранньомодерну добу – як Козацько-Гетьманської держави й у XX ст. у започаткованих українцями – Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці, Карпатській Україні, сприятиме укріпленню державницьких і національно-визвольних наративів в українській історії, зміцненню національної безпеки та є одним з основних чинників перемоги над російськими загарбниками.

У 2025 р. виповниться 125 років від часу оприлюднення М. Міхновським знакового для українського державо-, націє- та етнокультуротворення твору – «Самостійна Україна». Саме ця вікопомна праця стала маніфестом українського національно-визвольного руху й націоналізму на десятиліття – дороговказом для багатьох

поколінь українських патріотів і, зрештою, посприяла відновленню в 1991 р. Української держави.

На зламі тисячоліть головною тенденцією розвитку людської цивілізації стала глобалізація. Але цей процес всепланетарної економічної, політичної і культурної інтеграції має не лише позитив (сприяє розвитку міжнародного поділу праці, допомагає швидкому і широкому впровадженню інновацій, активізує рух фінансових, виробничих, людських та інших ресурсів тощо), а й негатив (збільшує дистанцію між можливими і бідними країнами, сприяє тотальній уніфікації, етнокультурній асиміляції, засиллю транснаціональних компаній, деградації природного довкілля тощо).

На думку Олександра Сича, хоча глобалізація – це закономірний й об'єктивний результат розвитку технологій усесвітнього взаємозв'язку, її дуже вправно використовують наймогутніші держави світу, щоб підпорядкувати своєму впливу слабкіші та паразитувати на їхніх матеріальних і людських ресурсах. Також, зазначив учений, глобалізація руйнує національні кордони, культурну самобутність та суверенність національних держав, тим самим загрожує і найприроднішій субстанції сучасного світоустрою – нації (Сич, 2017, с. 264).

З цього приводу Богдан Галайко наголосив, що наразі відчувається глобальна криза як економічної моделі, так й інших штучних мультикультуралістичних моделей суспільства ідентичностей, а паралельно панівні фінансово-промислові еліти світу продовжують обороняти цінності глобалізму, окреслюючи національне відродження маніпулятивним терміном «популізм» (Галайко, 2017, с. 59).

Саме націоналізм як ідеологія та дієва політична сила може посприяти й посприяє, зрештою, не лише поступальному розвитку нації, її мови, культури, менталітету, ідентичності тощо, а й становленню та зростанню економічного потенціалу. Саме з цією метою була розроблена, а згодом і реалізована, політична доктрина економічного націоналізму, яка надає першість інтересам певної нації та її державному утворенню в економічній сфері в умовах конкуренції з іншими націями і державами.

Головні засади економічного націоналізму ґрунтуються на таких чинниках: 1) жорсткий внутрішній контроль при формуванні та реалізації економічних тактичних і стратегічних питань; 2) економічна взаємодія держави і капіталу – як національного, так й інтернаціонального – з перевагами для національного товаровиробника; 3) формування і становлення в державі потужного середнього класу, який має стати опорою громадянського суспільства та драйвером позитивних зрушень у політиці, економіці, культурі, освіті, науці тощо; 4) деолігархізація економіки й активне сприяння розвитку малого і середнього бізнесу – надійного підґрунтя національної промисловості; 5) підвищення конкурентоспроможності національної економіки як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках; 6) сприяння інвестицій в економіку для національного бізнесу; 7) дотримування при вирішенні макро- і мікрофінансових економічних завдань загальнонаціональних інтересів; 8) зменшення до необхідного мінімуму залежності держави та її економіки від зовнішніх фінансових запозичень; 9) відстеження експортного й імпортного потенціалу, щоб мати вигідний для національної економіки експортно-імпортний торговельний баланс; 10) проведення активної економічної політики протекціонізму й повсякчасний захист національної економіки від негативного впливу глобалізації; 11) творення потужних національних компаній та просування їх на геоекономічний рівень; 12) пропагування економічного націоналізму як вагомої складової національної ідеї.

Економічна політика в теорії та практиці українського націоналізму завжди була в центрі уваги її провідних теоретиків і практиків. Одним із перших, хто почав приділяти увагу економічним проблемам, був видатний український політик, громадський діяч, адвокат, основоположник, ідеолог і практик егалітарного (демократичного) напрямку в українському націоналізмі – М. Міхновський (1873–1924). Він став справжнім апостолом УССД, а в багатьох працях, зокрема «Самостійна Україна» і програмних документах УНП, не лише закрив методологічні основи українського націоналізму, а й намагався вирішити нагальні економічні питання.

Оскільки економічний націоналізм, як напрям державної діяльності в національній економіці остаточно сформувався у першій половині – середині ХХ ст., то період її зародження і становлення (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) можна схарактеризувати терміном «економічне питання», яке намагалося вирішити в силу своїх можливостей чимало європейських державників та молодих політиків, одним із яких і став М. Міхновський. Виникнення, формування й розвиток економічного націоналізму як певного системного комплексу заходів, орієнтованих на пріоритет національних економічних інтересів, відбувався протягом усього ХХ ст. і, зрештою, привів до створення та реалізації цієї цілісної концепції. Для українців важливо те, що багато зусиль для становлення цього концепту доклав саме М. Міхновський.

У цьому контексті хочу навести слова Ю. Колларда щодо того, що деякі українські «великі борці» за соціалістичні ідеали людства творили підлі й брехливі наклепи на М. Міхновського як на людину «реакційну», що нібито не цікавилася економічними проблемами українського народу, тоді як насправді він активно опрацьовував цю проблематику (Коллард, 2015, с. 118).

Миколу Міхновського виховував батько, сільський священник Іван, у пошані до української минушини, мови, традицій і звичаїв. Закінчивши Прилуцьку гімназію, навчався на юридичному факультеті Київського університету святого Володимира (1891–1895), де спочатку став членом студентської «Громади», а згодом і революційного гуртка «Братства тарасівців» (Андрієвський, 2015, с. 125–126). У січні 1900 р. він брав активну участь у створенні першої української політичної самостійницької організації – Революційної української партії (РУП), організував у Харкові Установчий з'їзд, написав програму РУП, яку видав того ж року окремою книжечкою під назвою «Самостійна Україна» (Коваль, 2002, с. 7).

«Самостійна Україна» – найголовніша праця М. Міхновського. У ній він не лише обґрунтував право українців на відновлення державності, а й запропонував шляхи вирішення національного та економічного питань, які нерозривно поєднані один з одним. «Бо хіба можливий для нашої нації поступ і освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатись собою і доки темрява єсть спосіб держати нашу націю у неволі!? Доки ми не здобудемо собі політичних і державних прав, доти ми не матимемо змогу уладнати стан речей у себе вдома до нашої уподоби, бо інтерес наших господарів єсть цілком супротивний нашим інтересам, бо розплущення очей у рабів єсть небезпечне для панів» (Міхновський, 2015, с. 171–172).

Згодом очільники РУП відмовилися від державницько-націоналістичних гасел «Самостійної України», тому М. Міхновський 1903 р. (за іншими джерелами – на зламі 1901–1902 рр.) створив нову політичну організацію – УНП – із таким кредо: «Самостійна Українська Республіка працюючого люду, всесвітнє визволення поневолених націй і визволення праці від капіталу» (Андрієвський, 2015, с. 135).

У Львові у вересні 1905 р. УНП в часописі «Самостійна Україна» за редакцією й у співавторстві з М. Міхновським оприлюднила «Основний Закон “Самостійної України”, спілки народу українського», де в частині «Територія України» було зазначено: «4. Територія України належить на праві власності всьому народові українському, себто Всеукраїнській Спілці, а не тій або іншій громаді чи землі. 5. Націоналізація землі має бути переведена на підставі правила: від власників-українців земля викупляється, від чужинців відбирається без відшкодування. 6. Ніяка частина національної землі не може нікому належатись на праві приватної власності, за виключенням ґрунтів (під селитьбами та будівлями). 7. Земля зайнята під селитьби (будівлі), як по селах, хуторах, так і по містах, не інакше може бути обернена на національну власність, як через окремий закон. 8. Чужинці не можуть ані мати права приватної власності на землю під селитьбами, ані користуватися національною власністю» (Основний Закон «Самостійної України», 2015, с. 177).

Знаково, що на першій сторінці цього часопису було оприлюднено звернення «До українського народу», автором, чи принаймні співавтором, якого, на мою думку, був М. Міхновський. Зокрема, у ньому зазначено: «Ми йдемо – годі з тим ховатись! – до повстання, до оружного повстання за визволення українського народу з-під економічного та національного рабства. З жалем у серці, з болем душі, але з міцним пересвідченням неминучості і конечності приходимо ми до потреби повстання. Ніхто дурно не зречеться своїх прав, ніхто з панів наших, до якого б народу вони не належали, не схоче признати українцям справедливості їх домагань і бажань, ніхто не віддасть українському народові його землю й його права. Навпаки, всякий захід наш до повернення нам наших прав людини викликає і з боку правительства царського, і з боку московських, польських чи й інших панів найгірші утиски, гострі, часом смертельні кари» (До українського народу, 2015, с. 175–176).

Дещо згодом, у 1906 р., у Чернівцях за редакцією й співавторства М. Міхновського була надрукована «Програма Української Народної Партії». У ній економічне питання займає вагоме місце, воно розроблене на достатньому рівні і навіть можна стверджувати, що М. Міхновський мав стратегічне бачення щодо економічної захищеності українського трудящого класу. Так, із 16 концептів 2 стовідсотково присвячені національній економіці: «Аграрна програма» і «Націоналізація землі». Україна на початку ХХ ст. була переважно аграрною країною, а українці – як наддніпрянці, так і наддністрянці – передусім пов'язували своє життя і майбуття зі сільським господарством, тому проблема землі та земельної власності для них була питанням життя і смерті. У цей час відбувалося значне розшарування селянства та його обезземелення. Унаслідок цих деструктивних процесів багато українських селян мігрувало до великих міст, містечок, вугільних копалень, видобувних рудень тощо, де починали зростати й поступово втрачати українську ідентичність і власну самодостатність. Селяни, які залишалися в селах, не витримуючи конкуренції з великими латифундистами-землевласниками, змушені були продавати за безцінь свої невеличкі земельні ділянки і ставали наймитами на колишній власній землі.

У Програмі УНП наголошено: «1. Не поділяємо тих думок, що селянин-хлібороб власник мусить врешті збанкрутуватись, позбутись свого ґрунту, обернутись в сільського пролетаря-наймита, який заробляє собі на життя, роблячи в панських економіях. 2. Не визнаємо, що врешті-решт земля перейде до рук земельних капіталістів, бо нібито тільки вони можуть запровадити усі найновіші машини і способи

оброблювання землі. Підстави наші такі: а) Концентрація земель на Україні, як і скрізь по світу, сталось не од чинників економічної еволюції, а фактом політичного захвату» (Програма, 2015, с. 269).

Враховуючи цей негативний тренд розвитку сільського господарства в Україні – як підросійської, так і підавстрійської, підсиленої її колоніальним становищем, – М. Міхновський із побратимами вважав, що земля має належати не капіталістам, а лише тим, хто на ній важко працює. Тому у Програмі УНП наголошено: «1. Усіх сільських робітників-рільників наділити землею. 2. Хліборобам-власникам, що не можуть прожити із своїх земельних ґрунтів, дорізати землі з земельного фонду. 3. Фонд земельний складають на Україні землі казенні, удільні, монастирські, поміщицькі. Цей земельний фонд колись належав українському народу на правах власності, і його силою одібрано. Натурально, під час всеукраїнської революції уся ця земля буде конфіскована і повернута без відшкодування її давнім правовим власникам. Але ж до того часу УНП вимагатиме: 1. Закони, які сприяють переходу земель на Україні в селянські руки. 2. Закони про викуп на вигідних для селян умовах, примусовий для дідичів і добровільний для селян» (Програма, 2015, с. 270–271).

Микола Міхновський з одностудцями вже тоді зрозумів, що лише самодостатній український селянин-фермер перетворить сільське господарство на міцний фундамент національної економіки, а згуртоване фермерство стане хребтом (сучасною мовою – середнім класом) української нації та активно сприятиме її розвою: «Перехід від капіталістичного господарства до орендного фермерства нам тим корисний, що тоді кожному найтемнішому чоловіку стане ясно як вдень, що клас земельної аристократії, що живе з оренди – єсть клас суспільних паразитів, клас шкідливих трутнів, який усунутий для громадського добра повинно, аби оберегти суспільство од морального розкладу. Українці-хлібороби мусять зорганізуватись у Всеукраїнський союз хліборобів, аби оборонити свої національні права і класові інтереси» (Програма, 2015, с. 271).

Для остаточного вирішення аграрного питання в Україні потрібно було робити кардинальні кроки. І найголовніше, що М. Міхновський з одностудцями мали дієвий задум: «Націоналізувати землю – значить зробити її власністю тієї нації чи народу, що цю землю оселяє, тільки власністю не окремих одиниць, а власністю усієї нації. Кождий член нації, що заробляє з землі, бере її тільки до уживання. Націоналізувати землю на Україні – значить зробити її національною власністю українського народу, кождий член української нації, що живе з землі, бере землю до уживання, скільки може обробити її власноручно без наймита» (Програма, 2015, с. 271–272).

Все геніальне – просте. Перетворення землі не лише на національне надбання, а й на дієздатний економічний чинник, давало можливість творення потужної економіки (з високорозвиненим аграрним, переробним, промисловим та іншими кластерами), яка сприяла становленню і розбудові УССД та сталому розвитку її громадян. Це і є справжній та дієвий економічний націоналізм.

Перша світова війна зруйнувала багато імперій, зокрема й Австро-Угорську та Російську, а український народ отримав шанс відновити свою державність. Микола Міхновський взяв активну участь в Українській революції й національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. На жаль, під час тих доленосних для України й українців подій він не зміг очолити цей потужний революційний здвиг, а його прогресивні національно-державницькі ідеї, як-от створення національного війська, націоналізація

всіх сільськогосподарських земельних угідь тощо, залишилися лише на папері. Російські більшовики, пообіцявши «землю – селянам», «заводи і фабрики – робітникам», «мир – солдатам», здобули значну підтримку працюючого люду по всій колишній Російській імперії, а українські соціалісти всіх гатунків та консерватори не змогли адекватно вирішити нагальні економічні питання, особливо земельне, і прогнозовано програли північно-східним займам.

Відтоді минуло понад 100 років. Україна на початку XXI ст. укотре стала об'єктом агресії Росії. Ми переконані, що перемога в цій війні буде за Українською державою, але для її здобуття нація потребує як надійної боездатної армії, так і потужної національної економіки. Саме економічний націоналізм допоможе українцям перемогти нападника та перетворити Україну на заможну й інноваційну державу, могутнього європейського зубра. Для вирішення цього нагального питання треба добре вивчити уроки минулого та використати їх на сучасному етапі українського державо-, націє- та етнокультуротворення. Також для перемоги в російсько-українській війні і подолання політичних, економічних, соціальних, мовних, етнокультурних та інших негараздів треба послідовно й системно спростовувати численні російські історичні міфи.

Отже, аналіз програмних документів УНП, підготовлених за редакцією та у співавторстві М. Міхновського, дав змогу виокремити економічне питання у його творчій спадщині. Микола Міхновський переконливо обґрунтував пріоритет загальнонаціональних українських інтересів над вузьокласовими та ще з обов'язковим наголосом на відновленні української державності, націоналізації землі й створенні фермерства в Україні тощо. Його економічні ідеї, зокрема щодо націоналізації землі, створення потужного українського фермерства (середнього класу) – достатньо продуктивні і перебувають на часі. Загалом, у програмних документах УНП економічне питання було розроблено на достатньому рівні і навіть можна стверджувати, що М. Міхновський мав стратегічне бачення покращення добробуту й економічної захищеності українського трудящого класу. Під час російсько-української війни сталий розвиток України, її національної економіки та розвінчування російської історичної міфотворчості є вагомими чинниками в перемозі над рашизмом і рашистами, тому ці питання потребують подальшого всебічного наукового опрацювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрієвський, В. (1953). М. Міхновський – передвісник українського націоналізму. *Календар-альманах «Відродження» на 1954 рік*. [б. м.], 131–135.

Андрієвський, В. (1974). Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії). *Визвольний шлях*, 6. Київ, 588–617.

Андрієвський, В. (2015). Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії). В *М. Міхновський, Суспільно-політичні твори*. Київ, 124–153.

Білецький, Б. Ф., Карпо, В. Л. (1999). Микола Іванович Міхновський (До 75-річчя від дня загибелі). *Питання історії України: збірник наукових статей*, 3. Чернівці, 96–107.

Верстюк, В., Осташко, Т. (1998). Міхновський Микола Іванович. В *В. Верстюк, Т. Осташко, Діячі Центральної Ради. Біографічний довідник*. Київ, 131–133.

Волковинський, В. (1995). Микола Міхновський. В *В. Замлинський (кер. авт. кол.), Історія України в особах: XIX–XX ст.* Київ, 261–266.

Галайко, Б. М. (2017). *Підстави сучасного українського соціал-націоналізму. Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 54–60.

Геращенко, Т. (2003). Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників. *Молода нація*, 2(27), 13–32.

Гирич, І. (2003). Листування Зиновія Книша з Андрієм Жуком з приводу книжки про Миколу Міхновського. *Молода нація*, 2(27), 170–225.

Горелов, М. (1996). Перший український державник. В М. Горелов, *Передвісники незалежної України. Історичні розвідки*. Київ, 14–58.

До українського народу. (2015). В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 175–176.

Євтимович, Є. (1936). Микола Міхновський – творець українського націоналізму. *Календар «Батьківщини» на 1937 рік*. Львів, 22–34.

Євтимович, Є. (1957, 21 квітня). Поручик Микола Міхновський (Творець новітнього українського війська). *Гомін України*.

Жук, А. (2003). Писання Миколи Міхновського. *Молода нація*, 2(27), 40–44.

Кармазіна, М. (1998). Світ ідей Миколи Міхновського. *Нова політика*, 6, 39–44.

Книш, З. (1965а). Конституція України в проекті Української народної партії. В З. Книш, *Так перо пише...: Вибрані статті*. Торонто, 73–107.

Книш, З. (1965b). Микола Міхновський і вибори до Четвертої Думи. В З. Книш, *Так перо пише...: Вибрані статті*. Торонто, 108–126.

Книш, З. (1965с). Військова діяльність Миколи Міхновського. В З. Книш, *Так перо пише...: Вибрані статті*. Торонто, 127–143.

Книш, З. (1976). Деякі думки Миколи Міхновського про націоналізм. *Самостійна Україна*, 3–4, 35–39.

Коваленко, О. (1939). На межі двох віків. *З минулого*, 2. Варшава.

Коваль, Р. (2002). Герой, що не зміг врятувати Батьківщину. В М. І. Міхновський, *Самостійна Україна*. Київ, 5–26.

Коллард, Ю. (1972). *Спогади юнацьких років*. Торонто.

Коллард, Ю. (2015). Передмова до книжки-промови М. Міхновського «Самостійна Україна». В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 113–123.

Кривошея, В. (1996). Родовід Міхновських. В М. Дмитрієнко (ред.-уклад.), *Українська генеалогія: теорія, методологія. Історія та практика: матеріали I генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського*. Київ, 144–149.

Курас, І. Ф., Турченко, Ф. Г., Геращенко, Т. С. (1992). М. І. Міхновський: постать на тлі епохи. *Український історичний журнал*, 9, 76–91.

Курас, І. Ф., Турченко, Ф. Г., Геращенко, Т. С. (1992). М. І. Міхновський: постать на тлі епохи. *Український історичний журнал*, 11, 63–79.

Мірчук, П. (1960). Микола Міхновський: апостол української державности. Філадельфія.

Мірчук, П. (1974). У 50-річчя від смерті М. Міхновського. *Авангард: журнал української молоді*, 2/3(118/119), 98–100.

Міхновський, М. І. (2015). Самостійна Україна. В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 165–164.

Основний Закон «Самостійної України», Спілки народу українського (Проект, утворений групою членів Української Народної Партії). (2015). В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 177–184.

Програма Української Народної Партії. (2015). В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 263–290.

Сич, О. М. (2017). Соціально-консервативний націоналізм: фактори становлення. Соціальна політика в теорії й практиці. В О. М. Сич (наук. ред.), *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 257–270.

Семків, Р. (2015). Архітектор демократичної нації. В М. Міхновський, *Суспільно-політичні твори*. Київ, 5–7.

Турченко, Ф. Г. (2000). Микола Міхновський: дитинство та юність. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 9. Запоріжжя, 36–54.

Турченко, Ф. Г. (2001). Микола Міхновський: студентські роки (Фрагмент біографії). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 10. Запоріжжя, 72–91.

Турченко, Ф. Г. (2002). Останні роки у Києві (Фрагмент з біографії Микола Міхновського). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 14. Запоріжжя, 45–66.

Турченко, Ф. Г. (2003а). «Харківський проект» Миколи Міхновського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 15. Запоріжжя, 7–34.

Турченко, Ф. (2003b). Микола Міхновський: становлення світогляду. *Молода нація*, 2(27), 59–125.

Турченко, Ф. (2006). *Микола Міхновський: життя і слово*. Київ.

Турченко, Ф. Г. (2008). П. Скоропадський і М. Міхновський 1918 р.: дві моделі державного будівництва. *Український історичний журнал*, 4, 48–59.

Турченко, Ф. Г. (2013). Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя). *Український історичний журнал*, 2, 74–94.

Турченко, Ф. (2023). Микола Міхновський: уроки для нащадків. *Український історичний журнал*, 4(571), 85–97.

Удод, О. (2006). Читайте цю книгу: вона навчить розуміти українську історію. В Ф. Турченко, *Микола Міхновський: життя і слово*. Київ, 5–8.

Шемер, С. (1925). Микола Міхновський: (Посмертна згадка). В Липинський, В. (гол. ред.). *Хліборобська Україна* (Кн. 5: 1924–1925). Відень, 3–30.

REFERENCES

Andriievskiy, V. (1953). M. Mikhnovskiy – peredvisnyk ukrainskoho natsionalizmu. *Kalendar-almanakh «Vidrozhennia» na 1954 rik*. [n. p.], 131–135 (in Ukrainian).

Andriievskiy, V. (1974). Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno-politychnoi biohrafii). *Izvolnyi shliakh*, 6. Kyiv, 588–617 (in Ukrainian).

Andriievskiy, V. (2015). Mykola Mikhnovskiy (Narys suspilno-politychnoi biohrafii). In M. Mikhnovskiy, *Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 124–153 (in Ukrainian).

Biletskyi, B. F., & Karpo, V. L. (1999). Mykola Ivanovych Mikhnovskiy (Do 75-richchia vid dnia zahybeli). *Pytannia istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei*, 3. Chernivtsi, 96–107 (in Ukrainian).

Verstiuk, V., & Ostashko, T. (1998). Mikhnovskiy Mykola Ivanovych. In V. Verstiuk, & T. Ostashko, *Diiachi Tsentralnoi Rady. Biohrafichnyi dovidnyk*. Kyiv, 131–133 (in Ukrainian).

Volkovynskiy, V. (1995). Mykola Mikhnovskiy. In V. Zamlynskiy (Head of the CT), *Istoriia Ukrainy v osobakh: XIX–XX st.* Kyiv, 261–266 (in Ukrainian).

Halaiko, B. M. (2017). *Pidstavy suchasnoho ukrainskoho sotsial-natsionalizmu. Sotsialna polityka v teorii i praktytsi ukrainskoho natsionalizmu: istoriia i sohodennia: materialy VII Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 75-i richnytsi UPA (Ivano-Frankivsk, 19–20 travnia 2017 r.)*. Ivano-Frankivsk, 54–60 (in Ukrainian).

Herashchenko, T. (2003). Mykola Mikhnovskiy u spohadakh i otsinkakh yoho suchasnykiv. *Moloda natsiia*, 2(27), 13–32 (in Ukrainian).

Hyrych, I. (2003). Lystuvannia Zynoviiia Knysha z Andriiem Zhukom z pryvodu knyzhky pro Mykolu Mikhnovskoho. *Moloda natsiia*, 2(27), 170–225 (in Ukrainian).

Horielov, M. (1996). Pershyi ukrainskyi derzhavnyk. In M. Horielov, *Peredvisnyky nezalezhnoi Ukrainy. Istorychni rozvidky*. Kyiv, 14–58 (in Ukrainian).

Do ukrainskoho narodu. (2015). In M. Mikhnovskiy, *Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 175–176 (in Ukrainian).

Yevtymovych, Ye. (1936). *Mykola Mikhnovskiy – tvorets ukrainskoho natsionalizmu. Kalendar «Batkivshchyny» na 1937 rik*. Lviv, 22–34 (in Ukrainian).

Yevtymovych, Ye. (1957, Kviten 21). Poruchy Mykola Mikhnovskiy (Tvorets novitnoho ukrainskoho viiska). *Homin Ukrainy* (in Ukrainian).

Zhuk, A. (2003). Pysannia Mykoly Mikhnovskoho. *Moloda natsiia*, 2(27), 40–44 (in Ukrainian).

Karmazina, M. (1998). Svit idei Mykoly Mikhnovskoho. *Nova polityka*, 6, 39–44 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1965a). Konstytutsiia Ukrainy v proekti Ukrainskoi narodnoi partii. In Z. Knysh, *Tak pero pyshe...: Vybranni statii*. Toronto, 73–107 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1965b). Mykola Mikhnovskiy i vybory do Chetvertoi Dumy. In Z. Knysh, *Tak pero pyshe...: Vybranni statii*. Toronto, 108–126 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1965c). Viiskova diialnist Mykoly Mikhnovskoho. V Z. Knysh, *Tak pero pyshe...: Vybranni statii*. Toronto, 127–143 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1976). Deiaki dumky Mykoly Mikhnovskoho pro natsionalizm. *Samostiina Ukraina*, 3–4, 35–39 (in Ukrainian).

Kovalenko, O. (1939). Na mezhi dvokh vikiv. *Z mynuloho*, 2. Varshava (in Ukrainian).

Koval, R. (2002). Heroi, shcho ne zmih vriatuvaty Batkivshchynu. In M. I. Mikhnovskiy, *Samostiina Ukraina*. Kyiv, 5–26 (in Ukrainian).

Kollard, Yu. (1972). *Spohady yunatskykh rokiv*. Toronto (in Ukrainian).

Kollard, Yu. (2015). *Peredmova do knyzhky-promovy M. Mikhnovskoho «Samostiina Ukraina*. In M. Mikhnovskiy, *Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 113–123 (in Ukrainian).

Kryvosheia, V. (1996). Rodovid Mikhnovskiykh. V M. Dmytriienko (Ed.-Comp.), *Ukrainska henealohiia: teoriia, metodolohiia. Istoriia ta praktyka: materialy I henealohichnykh chytan pamiati Vadyma Modzalevskoho*. Kyiv, 144–149 (in Ukrainian).

Kuras, I. F., Turchenko, F. H., & Herashchenko, T. S. (1992). M. I. Mikhnovskiy: postat na tli epokhy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 9, 76–91 (in Ukrainian).

Kuras, I. F., Turchenko, F. H., & Herashchenko, T. S. (1992). M. I. Mikhnovskiy: postat na tli epokhy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11, 63–79 (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1960). *Mykola Mikhnovskiy: apostol ukrainskoi derzhavnosti*. Filadelfia (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1974). U 50-richehia vid smerty M. Mikhnovskoho. *Avanhard: zhurnal ukrainskoi molodi*, 2/3(118/119), 98–100 (in Ukrainian).

Mikhnovskiy, M. I. (2015). Samostiina Ukraina. In *M. Mikhnovskiy, Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 165–164 (in Ukrainian).

Osnovnyi Zakon «Samostiinoi Ukrainy», Spilky narodu ukrainskoho (Proekt, utvorenyi hrupoiu chleniv Ukrainkoi Narodnoi Partii). (2015). In *M. Mikhnovskiy, Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 177–184 (in Ukrainian).

Prohrama Ukrainkoi Narodnoi Partii. (2015). In *M. Mikhnovskiy, Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 263–290 (in Ukrainian).

Sych, O. M. (2017). Sotsialno-konservatyvnyi natsionalizm: faktory stanovlennia. Sotsialna polityka v teorii y praktytsi. In O. M. Sych (Ed.), *Sotsialna polityka v teorii i praktytsi ukrainskoho natsionalizmu: istoriia i sohodennia: materialy VII Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 75-i richnnyi UPA (Ivano-Frankivsk, 19–20 travnia 2017 r.)*. Ivano-Frankivsk, 257–270 (in Ukrainian).

Semkiv, R. (2015). Arkhitekto demokratchnoi natsii. In *M. Mikhnovskiy, Suspilno-politychni tvory*. Kyiv, 5–7 (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2000). Mykola Mikhnovskiy: dytynstvo ta yunist. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 9. Zaporizhzhia, 36–54 (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2001). Mykola Mikhnovskiy: studentski roky (Frahment biohrafii). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 10. Zaporizhzhia, 72–91 (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2002). Ostanni roky u Kyievi (Frahment z biohrafii Mykola Mikhnovskoho). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 14. Zaporizhzhia, 45–66 (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2003a). «Kharkivskiy proekt» Mykoly Mikhnovskoho. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 15. Zaporizhzhia, 7–34 (in Ukrainian).

Turchenko, F. (2003b). Mykola Mikhnovskiy: stanovlennia svitohliadu. *Moloda natsiia*, 2(27), 59–125 (in Ukrainian).

Turchenko, F. (2006). *Mykola Mikhnovskiy: zhyttia i slovo*. Kyiv (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2008). P. Skoropadskiy i M. Mikhnovskiy 1918 r.: dvi modeli derzhavnoho budivnytstva. *Ukrainskyy istorychnyy zhurnal*, 4, 48–59 (in Ukrainian).

Turchenko, F. H. (2013). Mykhailo Hrushevskiy vs. Mykola Mikhnovskiy (dyskusiia suchasnykiv: pohliad cherez storichchia). *Ukrainskyy istorychnyy zhurnal*, 2, 74–94 (in Ukrainian).

Turchenko, F. (2023). Mykola Mikhnovskiy: uroky dlia nashchadkiv. *Ukrainskyy istorychnyy zhurnal*, 4(571), 85–97 (in Ukrainian).

Udod, O. (2006). Chytaite tsiu knyhu: vona navchyt rozumity ukrainsku istoriiu. In *F. Turchenko, Mykola Mikhnovskiy: zhyttia i slovo*. Kyiv, 5–8 (in Ukrainian).

Shemet, S. (1925). Mykola Mikhnovskiy: (Posmertna zghadka). In V. Lypynskiy (Ed.), *Khliborobska Ukraina* (Kn. 5: 1924–1925). Viden, 3–30 (in Ukrainian).

Yuriy FIHURNYI*PhD (History), Senior Researcher Fellow**Senior Researcher Fellow of the Department of Ethnology and History of Ukraine**Research Institute of Ukrainian Studies**T. Shevchenko National University of Kyiv**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6463-0920>**e-mail: ukr.etnolog_fus@ukr.net*

THE ECONOMIC ISSUE IN THE CREATIVE HERITAGE OF MYKOLA MIKHNOVSKY IN THE CONTEXT OF OVERCOMING RUSSIAN HISTORICAL MYTHS

Based on the source material, the economic issue in the creative heritage of M. Mikhnovsky is analyzed in the context of overcoming Russian historical myths. The author found that M. Mikhnovsky convincingly substantiated the priority of national Ukrainian interests over narrow class interests, with an obligatory emphasis on the restoration of Ukrainian statehood, nationalization of land, creation of farming in Ukraine, etc. Attention is focused on the fact that in the UPP program documents the economic issue was developed at a sufficient level for that time. It is stated that M. Mikhnovsky had a strategic vision of improving the welfare and economic security of the Ukrainian working class. M. Mikhnovsky's economic ideas, in particular regarding the nationalization of land and the creation of a powerful Ukrainian farming community (middle class), are quite productive and remain relevant.

The article emphasized that in order to win the Russian-Ukrainian war and overcome political, economic, social, linguistic, ethnocultural and other difficulties, it is necessary to consistently and systematically refute numerous Russian historical myths, including the insinuations of rascysts about the creation of Ukrainian statehood by V. Lenin, since it existed long before him. It is proven that M. Mikhnovsky at the beginning of the 20th century actualized Ukrainian state-building, nation-building and ethno-cultural processes, and his works, especially «Independent Ukraine», became guiding signs for Ukrainian patriots-nationalists in the creation of the UICS.

The author emphasized that during the Russian-Ukrainian war, the sustainable development of Ukraine, its national economy, and the debunking of Russian historical mythmaking were significant factors in the victory over rascysm and rascysts, therefore these issues require further comprehensive scientific study.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Mykola Mikhnovsky, «Independent Ukraine», economic issue, Russian-Ukrainian war, Russian historical myths.

Ярослав МАРЧЕНКО

*кандидат історичних наук, доцент
полковник*

Збройних сил України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

e-mail: ymarchenko8@gmail.com

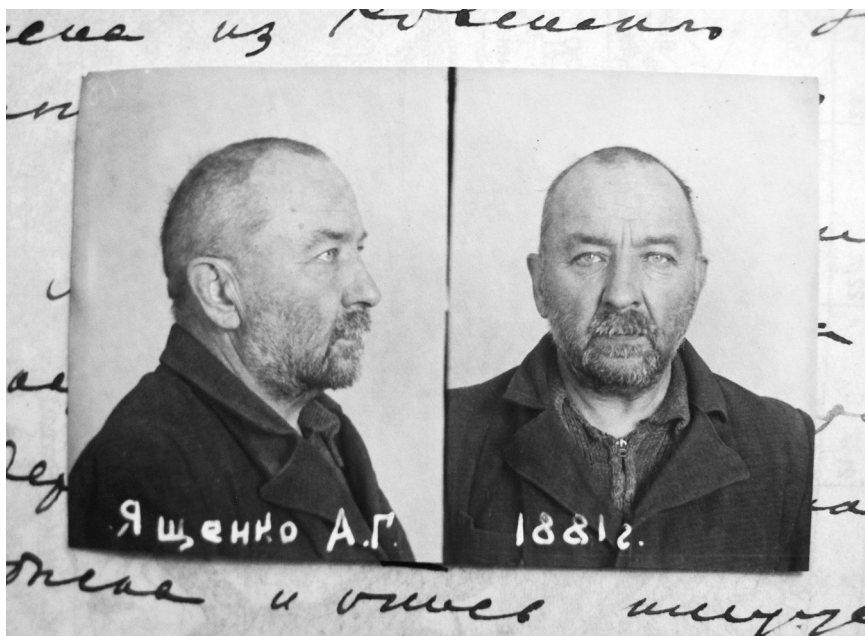
**ОЛЕКСАНДР ЯЩЕНКО:
ТРАГІЧНА ДОЛЯ ПІДПОЛКОВНИКА
АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Розглянуто військову і громадську діяльності підполковника Армії УНР О. Ященка, уродженця Варшави, рідним містом для якого з дитинства став Житомир. На основі розсекречених архівних документів спецслужб, що зберігаються в ГДА СБУ, реконструйовано основні сторінки військової біографії та цивільного життя цієї, донедавна невідомої – як в українській історії, так і у краєзнавчій літературі – поста-ті. Простежено, що військова служба в царській армії для О. Ященка почалася після закінчення Орловського кадетського корпусу та Київського військово-піхотного учи-лища. Встановлено, що з початком Великої війни був на фронті, воював у Галичині, у Карпатах, мав нагороди, у роки Української Центральної Ради підтримував процеси українізації війська, за Гетьманату був призначений комендантом Катеринославсько-го повіту, згодом став підполковником штабу Головного інтендантського управління Військового міністерства УНР, працював у Луцьку та Варшаві. З'ясовано, що після інтернування О. Ященко пов'язав своє життя з Волинським воєводством: працював художником мандрівного театру в Ковелі, вчителював, був членом Острозької філії УЦК, а в 1932 р. відійшов від громадської роботи – купив землю і почав господарю-вати, завів пасіку на хуторі поблизу містечка Тучин Рівненського повіту.

Зауважено, що початковий період Другої світової війни і прихід більшовицької влади у край не торкнулися колишнього підполковника Армії УНР: живучи самотньо на хуторі, він не потрапив під приціл органів НКВС. Встановлено, що посилення жорстокості нацистського окупаційного режиму змусило його шукати захисту серед українських повстанців, відтак, поділяючи ідеали УПА, він рушив на лівобережжя Горині, яку контролювала УПА-Північ.

Висвітлено роботу О. Ященка («Хуста») як перекладача політвідділу штабу УПА-Північ, який очолював Я. Бусел («Галина»). Зазначено, що терор нацистів про-ти повстанців змусив О. Ященка повернутися на хутір, де 1944 р. його заарештували органи НКВС. Проаналізовано власні свідчення підполковника, простежено його по-ведінку під час затримання, а також засудження Військовим трибуналом військ НКВС Київської обл. до розстрілу.

Ключові слова: Олександр Ященко, Гетьманат, Армія УНР, Волинське воєвод-ство, УПА, НКВС.

Олександр Яценко.

Фото з архівно-кримінальної справи

Повномасштабна російсько-українська війна з великими руйнуваннями і втратами воїнів, що боронять нашу землю від нового/старого окупанта, переконує у важливості створення національного пантеону, збереження пам'яті про всіх загиблих героїв. Борців за українську державність у 1917–1921 рр. більшовицька влада намагалася всіляко очорнити, затерти їхні імена, відтак актуальним залишається їхнє повернення як у дослідницький, так і публічний простір. Серед забутих імен – підполковник Армії Української Народної Республіки (УНР) Олександр Гаврилович Яценко, який згодом поділяв ідеали Української повстанської армії (УПА), за що його і знищила більшовицька система.

Наслідком Української революції 1917–1921 рр. стала вимушена еміграція вояків Армії УНР, зокрема й на територію Другої Речі Посполитої. Частина військових після перебування в таборах інтернованих, попри труднощі й обмеження, оселилася на західноукраїнських землях, утворивши спільноту унерівських політичних емігрантів. На першому етапі Другої світової війни багато хто з них потрапив під пресинг органів Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), був арештований і засуджений. Тих, хто зміг пережити радянізацію 1939–1941 рр. і не виїхав на Захід, більшовики почали «зачищати» відразу після витіснення з української землі нацистів. Основним звинуваченням була участь, допомога чи співпраця з УПА, але «старих гріхів» «петлюрівцям» ніхто не прощав і не забував. Звичайно, тих, хто боровся за УНР, а в 1940-х роках перебував в УПА, було небагато, адже вік, здоров'я, старі рани, труднощі еміграції вкорочували їхнє життя. До цих небагатьох належав О. Яценко, який залишається незнаною постаттю як в українській історії, так і у краєзнавчій літературі.

З огляду на специфіку, означена тема не є ґрунтовно розглянена в сучасній історіографії. Оскільки підполковник О. Яценко не обіймав високих посад, то про нього як учасника Української революції практично немає інформації. Окремі згадки про О. Яценка як уєнерівського політичного емігранта, який жив у Волинському вєводстві, є у праці Руслани Давидюк (Давидюк, 2016). Водночас зауважу, що в роки німецько-радянської війни він був перекладачем не «Поліської Січі» Тараса Боровця («Бульби»), а відділу УПА-Північ Дмитра Клячківського (Давидюк, 2023, с. 83). Олександр Іщук та Ігор Марчук у книжці «Брати Бусли. Життя за Україну» торкаються співпраці Олександра Яценка з очільником політичного відділу УПА-Північ Яковом Буслом («Галиною») (Іщук, Марчук, 2011). Коротка довідка про О. Яценка як про особу, що зазнала репресій і була реабілітована, вміщена у книжці «Реабілітовані історією. Рівненська область» (Жив'юк, 2019). Для загальної характеристики епохи у статті використані праці: Андрія Жив'юка (Жив'юк, 1992), Юрія Каліберди (Каліберда, 2010), Олександра Колянчука, Миколи Литвина, Кіма Науменка (Колянчук, Литвин, Науменко, 1995), Івана Патріляка (Патріляк, 2011).

З огляду на недослідженість запропонованої теми, у статті вперше до наукового обігу введено фактичний матеріал, який комплексно розкриває діяльність О. Яценка. З'ясувати його долю, окремі епізоди біографії стало можливим після виявлення, опрацювання та верифікації матеріалів архівно-кримінальної (АКС) (ГДА СБУ-1) та контрольно-наглядової справ (КНС) (ГДА СБУ-2), заведених після арешту, зокрема власноручних показів, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Доповнювали аналіз міжвоєнна періодична преса, документи, опубліковані на сторінках «Літопису УПА».

Методологічна основа – принципи історизму, верифікації, критичного аналізу, а також пошукового й біографічного методів.

Мета статті – висвітлити військову та громадську діяльності О. Яценка, який пройшов шлях від підполковника Армії УНР до учасника УПА. Цікавим є бачення його життєпису крізь призму суспільно-політичних процесів за різних політичних режимів.

Олександр Яценко народився 30 серпня 1881 р. у Варшаві в родині військового. У 7-річному віці, коли батько завершив службу і став ємеритом, родина переїхала до Житомира. Мати Олександра Василівна (з дому Харламова) походила з родини чиновника (ГДА СБУ-1, арк. 25). Батько Гаврило Микитович, уродженець Чернігівської губернії, служив капітаном царської армії, ймовірно хотів, щоб син продовжив сімейну традицію, ставши військовим. Олександр був прийнятий до кадетського корпусу в Орлі, який закінчив 1901 р., а за 2 роки став випускником Київського військового піхотного училища (ГДА СБУ-1, арк. 4 зв.; ГДА СБУ-2, арк. 34 зв.). У чині підпоручика його направили в піхотний полк фортеці Выборг, який згодом був перейменований на 12-й Фінський стрілецький полк. У 1910 р. як штабс-капітан прибув на службу до вже рідного Житомира, у 19-й Костромський полк. У губернському центрі його застав початок Великої війни та відправка на фронт. Воював О. Яценко в Галичині та Карпатах, за час служби був нагороджений Орденом святої Анни IV, III і II ступенів, Орденом Станіслава III і II ступенів (ГДА СБУ-1, арк. 78; ГДА СБУ-2, арк. 34).

Напередодні революційних подій О. Яценко перебував на Західному фронті, поблизу м. Барановичі. У 1917 р. його призначили командиром продовольчого відділу 9-го армійського корпусу та присвоїли звання підполковника. Намагаючись

зорієнтуватися в непростих революційних буднях, він підтримував процеси українізації армії, які широко популяризувало його оточчя (ГДА СБУ-2, арк. 34 зв.). Наприкінці 1917 р. приїхав до Житомира на час нетривалої відпустки, однак до царської армії вже не повернувся. Безпосередньо до подій Української революції долучився 1918 р., коли за часу Гетьманату Павла Скоропадського був призначений комендантом Катеринославського повіту. Після того, як Катеринославщину зайняли війська отамана Нестора Махна, Олександр Яценко вчергове повернувся до батьківського дому в Житомир. Волинський губернський комісар УНР Федір Сумневич, уродженець Поділля, відомий громадський і просвітянський діяч, запропонував йому посаду начальника міської міліції, яку він обіймав кілька місяців (ГДА СБУ-1, арк. 10, 26–27; ГДА СБУ-2, арк. 38).

Весною 1919 р., відступаючи з Армією УНР під натиском більшовиків, О. Яценко опинився в Рівному, де пережив хворобу, тривале лікування у шпиталі й перебування після хвороби в помешканні побратима, місцевого жителя. Одужавши, дістався Ковеля, який тоді перебував під контролем поляків. На початку 1920 р. вступив на службу в чині підполковника до штабу Головного інтендантського управління військового міністерства УНР у Луцьку. Його тимчасово очолював Михайло Тимофійович Руссіян, який народився 1876 р. у Таврійській губернії в родині військового, здобув військову освіту, був полковником царської армії, згодом полковником Армій Української Держави й УНР. Цікаво, що в міжвоєнний період М. Руссіян став послушником, а 1924 р. – монахом Успенсько-почаївської лаври під іменем Магістріан. У березні 1940 р. його арештував Почаївський районний відділ НКВС і за пів року він був звільнений із-під варті (ГДА СБУ-3, арк. 4, 13–15, 39).

Михайло Руссіян від Головного інтендантського управління відкомандирував Олександра Яценка до Варшави у складі Української місії, яка згодом була реорганізована в окрему структуру УНР у Польщі під керівництвом Віктора Зелінського. Місія повинна була займатися утриманням, згідно з умовами Варшавської угоди, обмундирування, харчування й озброєння. У Варшаві О. Яценка застало закінчення Польсько-радянсько-української війни і подальше інтернування.

Після нетривалого перебування в таборі Стшалкова, він виїхав до вже знайомого Ковеля, влаштувавшись художником мандрівного театру під орудою Якова Залуського. Пересувні аматорські групи в 1920-х роках були найпоширенішою формою театрального життя, популяризували українські п'єси, пісні, до того ж давали змогу емігрантам заробляти на прожиття. Театральний рух у цей час був пов'язаний із діяльністю «Просвіти», функціонував у межах музично-драматичних секцій товариства (ДАТО, арк. 1–2). У Ковелі громадсько-культурне українське життя відзначалося активністю, колишні діячі УНР об'єднувалися навколо Свято-Благовіщенської церкви, її настоятеля Івана Губи та керівника Українського хору Якіма Бартка (О. К., 1927).

Олександр Яценко жив у Ковелі до 1926 р. Отримавши посаду вчителя, переїхав до іншого волинського містечка – Острога. На певний час осів у с. Тесів, де давав приватні уроки. Долучився до допомогової роботи емігрантів УНР, увійшов до Острозької філії Українського центрального комітету (УЦК), центр якого перебував у Варшаві й займався підтримкою унерівських політичних емігрантів (ДАРО-3, арк. 11). Зауважу, що сформований в Острозі у жовтні 1923 р. відділ УЦК був найпершим у Волинському воєводстві (Організаційні здобутки, 1925). Очолював його полковник Костянтин Смовський (Організаційна та фінансово-господарська секція,

1923), який потрапив до Острога навесні 1918 р., коли організовував поповнення для Армії УНР як помічник військового коменданта міста (Колянчук, Литвин, Наumenko, 1995, с. 240). Секретарем Острозької філії УЦК був Костянтин Климович, який уперше прибув до Острога за розпорядження штабу Армії Української Держави як офіцер 4-го пішого Холмського полку. У чині хорунжого Армії УНР він воював із більшовиками, а після інтернування, з 1923 р., удруге повернувся до Острога (ДАРО-3, арк. 9). У кінці 1932 р., унаслідок виїзду значної частини емігрантів з Острога, як прикордонного містечка, відділ припинив діяльність. Учасники, які залишилися, долучилися до Рівненської філії УЦК (ДАРО-1, арк. 156; У Польщі, 1932).

Того ж, 1932, року О. Яценко покинув Остріг, позаяк зміг реалізувати свою давню мрію – працювати на власній землі. Приватне вчителювання не забезпечувало постійного заробітку, тому він купив шість десятин землі й перебрався на хутір (колонію) Несподіванка Тучинської гміни Рівненського повіту. З часом, окрім господарства, заклад пасіку і сад (ГДА СБУ-1, арк. 29; ДАВО, арк. 15). Ціком поглинений облаштуванням господарства, на деякий час відійшов від громадської діяльності. Напевно, це, як і віддалене життя на хуторі, врятувало його від «зачисток» у період першої радянізації, які органи НКВС повсюдно проводили щодо «петлюрівців».

Німецько-радянська війна змусила О. Яценка вчергове розмірковувати над новими життєвими обставинами. Посилення нацистського окупаційного режиму, збільшення податків і вилучення продукції сільського господарства, поширення діяльності УПА створювали нову реальність. Олександр Яценко часто зустрічався з місцевим учителем Павлом Пишком, що жив неподалік, у с. Пустомити новоутвореного більшовиками Тучинського р-ну. Вчитель детально розповідав про боротьбу УПА, підбадьорюючи, що О. Яценкові, як «колишньому підполковнику Армії УНР, робота в УПА обов'язково знайдеться, не менше як у штабі» (ГДА СБУ-1, арк. 96). Справді, через брак старшинських кадрів залучення вояків Армії УНР до УПА було актуальним і важливим, адже вони могли поділитися досвідом і військовою майстерністю (Давидюк, 2023, с. 83).

За рекомендацією вчителя, О. Яценко познайомився з повстанцями, шукаючи в них захисту від нацистської адміністрації. Під час транспортування продовольства повстанським відділом (до двох десятків підвод), до переїзду доєднався і він. Їхали п'ять діб, пересуваючись уночі лісовими дорогами; рухалися через с. Борщівка, оминули м. Костопіль, добралися до с. Велика Любаша, а звідти переправилися через річку. Так опинилися на території, яку контролювала УПА – «за річкою Горинь». Керував пересуванням і переправою через річку повстанець «Чайка» (ГДА СБУ-2, арк. 36 зв., 38 зв.).

На слідстві О. Яценко сказав: «Мета моєї поїздки за Горинь була викликана тим, щоб встановити зв'язок зі штабом УПА і стати на допомогу в спільній праці по боротьбі проти німецьких окупантів. Крім того, я переслідував ще іншу мету, яка полягала в тому, щоб за час перебування на звільненій від німецьких окупантів території УПА забути і частково заспокоїти свої нерви від тих знущань і репресій, яким піддавалось українське населення на окупаційній території від німців» (ГДА СБУ-1, арк. 34 зв.–35).

Від початку існування збройні відділи УПА проводили активну діяльність, на короткий час захоплювали цілі містечка, головно поліські районні центри: Колки, Володимирець, Степань, Висоцьк, Людвипіль, Деражне, Олика й ін. Ішлося про

частину території Полісся, яку цілком контролювали повстанські сили, подібно до Колківської республіки. Звільнене загоном «Котловина» під командуванням Степана Коваля («Юрія Рубашенка») містечко Колки перебувало під адміністрацією УПА та Запілля до листопада 1943 р. Олександр Ященко називав територію лівобережжя Горині, яку контролювала група УПА-Північ під проводом Дмитра Клячківського, «Українська Січ». Пройшовши «по повстанських зв'язках», він опинився на хуторі поблизу с. Малий Стидин на квартирі зв'язкової Ганни Козачок («Гані») (ГДА СБУ-1, арк. 11–12; Ішук, Марчук, 2011, с. 40). Саме там наприкінці жовтня 1943 р. зустрівся з керівником політичного відділу штабу Яковом Буслом («Галиною»), який розповідав йому про мету та завдання УПА в боротьбі проти «німецьких і московських окупантів» за «Самостійну Українську Державу». Яків Бусел народився в родині підпрапорщика Григорія Івановича Бусла, який служив тоді на території Сувалкської губернії. Після завершення військової кар'єри батька родина переїхала до містечка Клевань. Середню освіту здобув у Рівненській українській приватній гімназії, згодом вступив на факультет права Львівського університету. Разом із рідним братом Олександром у міжвоєнний період долучився до українського національного руху. Братів неодноразово арештовувала польська поліція, були засуджені на Рівненському процесі у травні 1939 р. Яків Бусел входив до Волинського крайового проводу ОУН, був учасником III Надзвичайного великого збору в серпні 1943 р., часто друкувався в підпільних виданнях (Маївський, Штендера, 1995, с. 19, 528–529).

Через переслідування й арешти нацистів улітку 1943 р. керівництво Волинського крайового проводу ОУН із Клеванщини перемістилося на хут. Півбіда, поблизу с. Малий Стидин (Ішук, Марчук, 2011, с. 39). Саме там Я. Бусел зустрівся з О. Ященком. Оскільки останній добре володів російською мовою, то «Галина» дав йому доручення перекласти українською російську книжку на 300 сторінок, яку видала Академія наук СРСР, під назвою «Важнейшие мероприятия воюющих стран» за редакцією проф. Трахтенберга (ім'я не встановлено, ймовірно, йдеться про спецкореспондента журналу «Коммунист»). Книжка цікавила керівництво УПА для з'ясування економічних і військових можливостей різних країн, а відтак її планували використовувати під час викладів на «вишколах» УПА. Олександрові Ященкові вдалося перекласти лише два розділи, які стосувалися Англії (ГДА СБУ-1, арк. 12 зв.).

Опинившись серед українських повстанців, О. Ященко одержав псевдо «Хуст» і був спрямований до політичного відділу штабу УПА-Північ як перекладач. Цей відділ обслуговував радіостанції, типографії, редакції, друкував газети, листівки, звернення, накази, інструкції, проводив агітаційну роботу серед населення. У політичному відділі, який очолював Яків Бусел («Галина»), що дислокувався в селах Перетоки та Малий Стидин, на той час працювали Йосип Позичанюк («Шаблюк»), Андрій Мисечко («Май») та ін.

Йосип Позичанюк, уродженець Східної України, був присланий 1939 р. на Львівщину, але долучився до ОУН, став заступником Державного секретаря інформації та пропаганди Українського державного правління, очільником якого був Ярослав Стецько, членом похідної групи ОУН(б). Після втечі з-під нацистського арешту весною 1943 р. доєднався до УПА, був редактором багатьох звернень і відозв (Патриляк, 2011, с. 563; Каліберда, 2010, с. 68–74).

Андрій Мисечко, уродженець Рівненщини, закінчив народну школу в с. Межирічі та Духовну семінарію у м. Кременець, на початку Другої світової війни виїхав

до Німеччини, а в жовтні 1941 р. повернувся до Рівного (Жив'юк, 1992). Від травня 1942 р. до липня 1943 р. редагував у Рівному газету «Волинь» (ДАРО-2, арк. 40). Перебуваючи перед загрозою арешту нацистів, А. Мисечко перейшов у розпорядження УПА. У селах Малий Стидин і Перетоки «Хуст» познайомився з «Маєм» і «Шаблюком», які на тоді були редакторами канцелярії (типографії) та займалися підготовкою повстанських листівок, відозв, газет (ГДА СБУ-1, арк. 48 зв.–49).

Крім очільника та працівників політичного відділу, О. Яценко мав епізодичну зустріч із Дмитром Клячківським («Охрімом»), спілкувався із повстанцями «Ковалем», «Матросом», «Тигром», «Чайкою», «Ганею» та ін. Добре відомі йому були інші вояки Армії УНР, які продовжували боротьбу за українську державність в УПА. Зокрема, ще з часу революції він був знайомий зі старшиною Армії УНР Олексом Гудемчуком, підполковником Леонідом Ступницьким, генералом Євгеном Білецьким, які у 1940-х роках допомагали повстанській боротьбі (ГДА СБУ-1, арк. 72–74 зв.; Давидюк, 2023, с. 82, 84).

У листопаді 1943 р., унаслідок організованих нацистських операцій, спрямованих проти УПА, повстанці змушені були розосередилися по навколишніх лісах. Місця явочних квартир, де зупинявся О. Яценко, були спалені, його знайомого вчителя П. Пишка окупанти закатували. Підполковникові з великими труднощами все ж таки вдалося дістатися до власного господарства на хут. Несподіванка.

Повернення в лютому 1944 р. до регіону радянської влади позначилося масовими арештами всіх причетних до українського національного руху. 4 березня 1944 р. співробітники управління Народного комісаріату державної безпеки в Рівненській обл. О. Яценка заарештували. Після кількох допитів у травні його етапували до Києва (ГДА СБУ-1, арк. 112). Слідчі констатували: «... незважаючи на часткове визнання низки [фактів], істотні обставини про свою ворожу діяльність, відомих йому учасників УПА обвинувачений від слідства приховує» (ГДА СБУ-1, арк. 113 зв.).

Звичайно, потрібно віддати належне мужності підполковникові Армії УНР, із якою він тримався на слідстві, однак вірогідно, що більшість прізвищ повстанців він не знав, позаяк усі користувалися псевдами. Після 17 допитів О. Яценко визнав себе «частково» винним. Зауважу, що свідків у справі не викликали, обмежившись допитами обвинуваченого. Під час медичного огляду арештованого у вересні 1944 р. було виявлено «повну нерухомість вказівного пальця» та зроблено висновок: «... до роботи обмежено придатний» (ГДА СБУ-1, арк. 121). Однак це вже було неважливо, адже Військовий трибунал військ НКВС Київської обл. 12 жовтня 1944 р. засудив О. Яценка до вищої міри покарання – розстрілу. 15 лютого 1945 р. вирок виконали (ГДА СБУ-1, арк. 134–136). 18 грудня 1992 р. підполковника Армії УНР й учасника УПА О. Яценка прокуратура Рівненської обл. реабілітувала (Жив'юк, 2019, с. 542).

Отже, звернення до життєпису розстріляного органами НКВС підполковника Армії УНР О. Яценка стало можливим після відкриття архівів спецслужб і розсекречення матеріалів його архівно-кримінальної й контрольно-наглядової справ. Архівні документи дали змогу з'ясувати, що О. Яценко належав до групи людей, які, будучи кадровими військовими, брали участь у Великій війні, Українській революції, а в 1940-х роках долучилися до боротьби в лавах УПА. Розсекречення архівних документів надалі слугуватиме поштовхом до повернення інших імен репресованих українських діячів, зокрема вояків Армії УНР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Рівне, ф. 5(Р), спр. 10787 (Архівно-кримінальна справа на Ященка О. Г.).

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(Р), спр. 10787 (Контрольно-наглядова справа на Ященка О. Г.).

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, м. Тернопіль, ф. П., спр. 2124 (Архівно-кримінальна справа на Русіяна М. Т.).

Давидюк, Р. (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*. Львів; Рівне: ПП ДМ.

Давидюк, Р. (2023). Уенерівці в УПА на Волині. *Новітня доба*, 11, 81–95. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-81-95>

ДАВО: Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46 (Волинське воєводське управління, м. Луцьк. Волинського воєводства. 1921–1939 рр.), оп. 9, спр. 4041.

ДАРО-1: Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 33 (Прокуратура Рівненського окружного суду), оп. 4, спр. 61.

ДАРО-2: Держархів Рівненської обл., ф. Р-22 (Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне), оп. 1, спр. 268.

ДАРО-3: Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771 (Управління Комітету державної безпеки УРСР по Рівненській області. 1939–1957 рр.), оп. 2, спр. 234.

ДАТО: Державний архів Тернопільської області, ф. 348 (Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта»), оп. 1, спр. 465.

Жив'юк, А. (1992, 10 липня). Редактор Андрій Мисечко. *Волинь*, 28, 2.

Жив'юк, А. (упоряд.). (2019). *Реабілітовані історією. Рівненська область*, 9. Рівне: Овід, 542.

Іщук, О., Марчук, І. (2011). *Брати Бусли. Життя за Україну*, 16. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Каліберда, Ю. (2010). Йосип Позичанюк – письменник, військовий та політичний діяч ОУН і УПА. *Воєнна історія*, 6(54), 68–74.

Колянчук, О., Литвин, М., Наumenко, К. (1995). *Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів.

Маївський, Ю., Штендера, Є. (ред.). (1995). *Літопис Української Повстанської Армії* (Т. 24: Ідея і Чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу). Торонто: Літопис УПА.

О. К. (1927, січень–лютий). З життя української еміграції у Ковлі. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 8–9, 35–37.

Організаційна та фінансово-господарська секція. (1923, 1 листопада). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 2, 10.

Організаційні здобутки української еміграції в Польщі. (1925, серпень). *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі*, 4, 33.

Патриляк, І. (2011). Позичанюк Йосип. В Ю. Левенець (гол. редкол.) та ін., *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво, 563.

У Польщі. (1932, 27 листопада). *Тризуб*, 46(354), 29.

REFERENCES

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), m. Rivne, f. 5(R), spr. 10787 (Arkhivno-kryminalna sprava na Yashchenka O. H.) (in Russian).

HDA SBU, m. Rivne, f. 5(R), spr. 10787 (Kontrolno-nahliadova sprava na Yashchenka O. H.) (in Russian).

HDA SBU, m. Ternopil, f. P., spr. 2124 (Arkhivno-kryminalna sprava na Rusiiiana M. T.) (in Russian).

Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva*. Lviv; Rivne: PP DM (in Ukrainian).

Davydiuk, R. (2023). Uenerivtsi v UPA na Volyni. *Novitnia doba*, 11, 81–95. <https://doi.org/10.33402/nd.2023-11-81-95> (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (Derzharkhiv Volynskoi obl.), f. 46 (Volynske voievodske upravlinnia, m. Luts'k. Volynskoho voievodstva. 1921–1939 rr.), op. 9, spr. 4041 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), f. 33 (Prokuratura Rivnenskoho okruzhnogo sudu), op. 4, spr. 61 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. R-22 (Rivnenskyi hebitskomisariat, m. Rivne), op. 1, spr. 268 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. R-2771 (Upravlinnia Komitetu derzhavnoi bezpeky URSR po Rivnenskii oblasti. 1939–1957 rr.), op. 2, spr. 234 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti, f. 348 (Kremenetske povitove upravlinnia tovarystva «Prosvita»), op. 1, spr. 465 (in Ukrainian).

Zhyviuk, A. (1992, Lypen 10). Redaktor Andrii Mysechko. *Volyn*, 28, 2 (in Ukrainian).

Zhyviuk, A. (Comp.). (2019). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast*, 9. Rivne: Ovid, 542 (in Ukrainian).

Ishchuk, O., & Marchuk, I. (2011). *Braty Busly. Zhyttia za Ukrainu*, 16. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Kaliberda, Yu. (2010). Yosyp Pozychaniuk – pysmennyk, viiskovy ta politychni diiach OUN i UPA. *Voienna istoriia*, 6(54), 68–74 (in Ukrainian).

Kolianchuk, O., Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrainskykh vyzvolnykh zmahan. Biohramy heneraliv ta admiraliv ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).

Maivskyi, Yu., & Shtendera, Ye. (Eds.). (1995). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii* (T. 24: Ideia i Chyn: Orhan Provodu OUN, 1942–1946. Peredruk pidpilnogo zhurnalu). Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

O. K. (1927, Sichen–Liutyi). Z zhyttia ukrainskoï emihratsii u Kovli. *Visti Ukrainskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 8–9, 35–37 (in Ukrainian).

Orhanizatsiina ta finansovo-hospodarska sektsiia. (1923, Lystopad 1). *Visti Ukrainskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 2, 10 (in Ukrainian).

Orhanizatsiini zdobutky ukrainskoï emihratsii v Polshchi. (1925, Serpen). *Visti Ukrainskoho Tsentralnogo Komitetu v Polshchi*, 4, 33 (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2011). Pozychaniuk Yosyp. In Yu. Levenets (Head of the EB) ta in., *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 563 (in Ukrainian).

U Polshchi. (1932, Lystopad 27). *Tryzub*, 46(354), 29 (in Ukrainian).

Yaroslav MARCHENKO*PhD in History, Associate Professor**Colonel**Armed Forces of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>**e-mail: ymarchenko8@gmail.com*

**OLEKSANDR YASHCHENKO:
THE TRAGIC FATE LIEUTENANT COLONEL OF THE ARMY
OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC**

The article is devoted to the military and public activities of lieutenant colonel O. Yashchenko, a native of Warsaw, whose hometown from childhood was Zhytomyr. The article, based on declassified archival documents of special services stored in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, reconstructs the main pages of the military biography and civilian life of this until recently unknown figure, both in national history and in local history literature. It has been traced that military service in the tsarist army for O. Yashchenko began after graduating from the Cadet Corps in Oryol and the Kyiv Military Infantry School. With the beginning of the Great war, he was at the front, fought in Galicia, in the Carpathians, and had awards. With the beginning of the Ukrainian revolution, he supported the processes of Ukrainization of the army, during the Hetmanate he was appointed commandant of the Katerynoslav district, later as a lieutenant colonel of the headquarters of the Chief Quartermaster Department of the Ministry of war of the Ukrainian People's Republic, he worked in Lutsk and Warsaw. It was found out that after the internment, O. Yashchenko connected his life with the Volyn Voivodeship: he worked as an artist of the traveling theater in Kovel, was a teacher, a member of the Ukrainian Central Committee Ostroh branch. In 1932, he withdrew from public work, bought land and started farming, established an apiary on a hamlet near the town of Tuchyn, Rivne District.

The initial period of the Second World war and the arrival of Bolshevik power in the region did not affect the former lieutenant colonel of the UNR Army: living alone on a farm, he did not come under the crosshairs of the NKVD authorities. The increasing brutality of the Nazi occupation regime forced the lieutenant colonel to seek protection among the Ukrainian rebels. Sharing the plans of the UPA (the Ukrainian Insurgent Army), he moved to the territory of the left bank of the Horyn, which was controlled by the UPA-North group.

The work of Oleksandr Yashchenko («Khust») as a translator for the political department of the UPA-North headquarters, headed by Yakiv Busel («Galyna»), is highlighted. Nazi terror against the insurgents forced O. Yashchenko to return to the farm, where he was arrested by the NKVD in 1944. The lieutenant colonel's own testimony is analysed, his behaviour during his arrest is traced, and his sentencing to death by the Military Tribunal of the NKVD troops of the Kyiv region is examined.

Key words: Oleksandr Yashchenko, Hetmanate, UNR Army, Volyn Voivodeship, UPA, NKVD.

Орест ЛИЛЬО

*кандидат історичних наук
доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>
e-mail: orest.m.lylo@lpnu.ua*

**СТАНІСЛАВ ПІЛЯТ:
ПІОНЕР НАФТОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ГАЛИЧИНИ,
ЗАСНОВНИК ШКОЛИ ТЕХНОЛОГІЙ НАФТИ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ПОЛІТЕХНІЦІ**

Встановлено, що впродовж усієї історії нафтової промисловості Галичини XIX – початку XX ст. важливою складовою її становлення та розвитку були не лише нові технології видобутку, а й висококваліфіковані інженери-нафтовики, які спричинилися до створення потужних нафтопереробних підприємств. Зазначено, що важливе місце в підготовці фахових спеціалістів цієї галузі займали вищі навчальні заклади, зокрема впродовж 1894–1921 рр. Цісарсько-королівська Політехнічна школа у Львові, яка від 1921 р. змінила назву на «Львівська політехніка». Зауважено, що у 20–30-х роках XX ст. цей навчальний заклад був не лише одним із провідних науково-освітніх осередків, а й вважався кузницею висококваліфікованих фахівців, які залишили яскравий слід не лише в університетській науці досліджуваного періоду, а й промисловості, зокрема нафтовій.

Описано події та з'ясовано факти, пов'язані із проф. С. Пілятом – однією з найяскравіших і найхаризматичніших постатей в історії видобувної та нафтопереробної промисловостей Галичини першої третини XX ст. і наукового осередку Львова загалом. Встановлено, що життя успішного піонера нафтової промисловості міжвоєнної Галичини, одного з талановитіших представників наукового середовища хіміків-технологів Львівської політехніки, трагічно обірвалося в липні 1941 р., коли німецька окупаційна влада розстріляла на Вулецьких пагорбах у Львові шерех відомих науковців із різних навчальних закладів міста. Констатовано, що смерть проф. С. Пілята і його колег-науковців від жакливого нацистського режиму була великою втратою не лише для нафтодобувної та переробної галузей, а й наукової спільноти Польщі міжвоєнного періоду зокрема та світової загалом. Зауважено, що наукова спадщина і практичні напрацювання С. Пілята не зникли безслідно, а його справу продовжили учні.

Ключові слова: нафта, «Галицька Каліфорнія», Львівська політехніка, нафтопереробна галузь, Львів, рафінерія, війна, Вулецькі пагорби, наукова школа.

Нафтова промисловість була і залишається однією з найприбутковіших у світі. Людство не відразу зрозуміло її потенціал. Мазута, ропи, скельна олія і, зрештою, «чорне золото» – нафта – ввійшли в когорту промислових корисних копалин лише з розвитком науково-технічного прогресу другої половини XIX – початку XX ст. Саме тоді світ дізнався про Бориславські родовища «чорного золота» в півдакарській Галичині, що становили 5 % світових покладів нафти. Іноземні компанії зацікавилися

перспективами і можливостями Прикарпатського нафтового регіону, що ввійшов в історію під різними назвами: «Галицьке пекло», «Бориславське Сан-Франциско», «Галицька Каліфорнія».

Мета статті – зібрати, систематизувати і проаналізувати розрізнені інформаційні матеріали для висвітлення життєвого шляху та професійної діяльності Станіслава Пілята (Stanislav Pilat), показати його внесок у становлення і розвиток не лише нафтопереробної галузі Галичини першої третини XX ст., Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду, а й шерегу європейських країн. Завдання – на основі зібраних матеріалів показати основні аспекти життя С. Пілята; проаналізувати процес становлення його як провідного інженера нафтодобувної та переробної галузей у 1920–1930-х роках, талановитого науковця Львівської політехніки, що займався дослідженнями, пов'язаними з технологіями видобутку й переробкою нафти та природного газу; висвітлити його вагомий внесок у становлення і розбудову науково-дослідницького осередку технології нафти Львівської політехніки.

Розвиток нафтовидобування в Галичині пройшов кілька етапів: від ручного вицерпування до механічних насосів. Це ж стосувалося і методів буріння. Вдосконалення технології видобутку нафти сприяло надходженню в Бориславський нафтовий регіон іноземного капіталу й започаткувало створення шерегу потужних нафтопереробних підприємств, що успішно працювали аж до початку Першої світової війни. Бурхливий розвиток нафтової промисловості в Галичині потребував нових технологій, а разом із ними – досвідчених фахівців. Важливу роль у їхній професійній підготовці займали заклади вищої освіти. Одне з чільних місць в історії наукового осередку Львова другої половини XIX – початку XX ст. і підготовці інженерів нафтової промисловості посідала Львівська політехніка. Серед її випускників був відомий львівський технолог-нафтовик, хімік С. Пілят.

Народився майбутній піонер нафтового промислу Галичини 25 січня 1881 р. у родині заможних львівських інтелігентів – Тадеуша Пілята та Марії (з дому Дуніковської) (Pilat Stanisław). Батько Станіслава був юристом, професором адміністративного права у Львівському університеті Яна Казимира. Декілька разів обраний деканом факультету права та адміністрації, а також ректором цього навчального закладу в 1886–1887 рр. (Prof. Stanisław Pilat). У 1888 р. він став членом-кореспондентом Краківської академії наук. Окрім наукової кар'єри, Т. Пілят показав себе на політичній ниві – у 1876–1914 рр. виконував повноваження депутата Галицького сейму, де був одним із лідерів політичної групи «Афінян» (див. фото 1). Син Т. Пілята одержав ім'я на честь дідуся, який виявив себе в літературі як перекладач, а також був учасником Листопадового повстання 1830 р.

Початкову освіту Станіслав Пілят здобув у Львівській гімназії ім. Франца Йосифа, яку закінчив 1899 р. (див. фото 2) (Станіслав Пілят). Того ж року вступив на факультет технічної хімії Львівської політехнічної школи. Навчаючись у Львові, продовжив свої студії у Королівській технічній вищій школі (Königliche Technische Hochschule) в Берліні-Шарлоттенбурзі, під керівництвом відомих учених хіміків Карла Ліберманна (Carl Liebermann) (див. фото 3) та Конрада Ставенгагена (Conrad Stavenhagen) (Станіслав Пілят). Свої наукові студії пов'язав із декількома університетами, зокрема після Берліна перейшов до Вюрцбурзького університету, Баварія¹.

¹ Сучасна назва університету – Julius-Maximilians-Universität Würzburg. Це – один із найстаріших університетів сучасної Німеччини, заснований 1402 р.

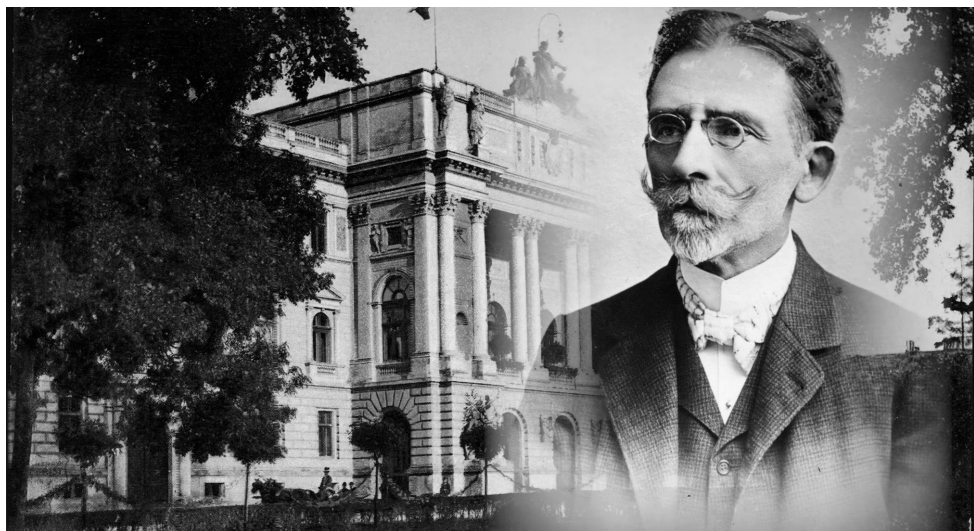

Фото 1. Тадеуш Пілят

Фото 2. Колектив учителів гімназії ім. Франца Йосифа

*Фото 3. Карл Ліберман – професор
Королівської технічної вищої школи,
Берлін-Шарлоттенбург*

Фото 5. Професор Роман Залозецький

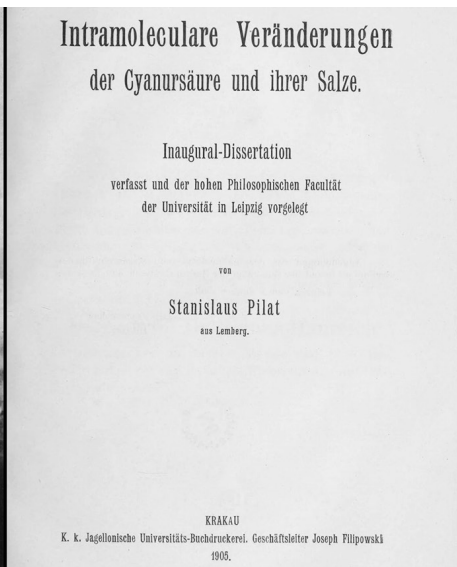

Фото 4. Дисертація Станіслава Пілята

Однією з цікавих звичок С. Пілята, вироблених у студентські роки і якої він дотримуввся до кінця життя, була біла хусточка у верхній кишенці піджака. У 1904 р. С. Пілят захистив докторську дисертацію в Ляйпцизькому університеті на тему «Про внутрішньомолекулярні зміни ціанурої кислоти та її солей» («Über Intramolekulare Veränderungen bei der Cyanursäure und ihren Salzen») (див. фото 4) та отримав ступінь доктора філософії з хімії (Братичак, 2023).

Після захисту докторської дисертації С. Пілят із головою поринув у професійну діяльність, пов'язану з нафтодобувною і переробною промисловостями Галичини – одного з найбагатших нафтових регіонів Габзбурзької імперії. У 1901 р. Бориславсько-Густановицьке родовище нараховувало до 249 свердловин і 1 740 шахт (Білецький, Гайко, Орловський, 2019). Борислав вважали одним із найуспішніших нафтових шельфів імперії, який навіть порівнювали з іншим нафтовим гігантом – Баку (Бойко, 1986, с. 5). Поява нових методів видобутку, обсягів нафти й механізмів її переробки потребували високоосвічених фахівців. Свої знання С. Пілят застосовував на практиці, зокрема в 1904–1905 рр. працював на експериментальній нафтовій станції «Галицьке складське товариство» в Бориславі. Цю роботу він поєднував із діяльністю у Крайовій науково-дослідницькій станції, яку вперше створив 1899 р. при Політехнічній школі проф. Роман Залозецький (див. фото 5)², для вивчення властивостей галицької нафти й озокериту (Буцко, Бойко, 1999).

У другій половині XIX – на початку XX ст. нові технологічні методи і розробки глибинного буріння спричинили різке збільшення видобутку нафти. Це вплинуло на становлення та розвиток нафтопереробних підприємств, що забезпечували нафтопродуктами не лише внутрішні потреби імперії, а й виводили їх на зарубіжні ринки збуту. Професійна діяльність С. Пілята не обмежувалася Галичиною – він активно працював в інших куточках Габзбурзької імперії. Зокрема, у 1905–1908 рр. працював хіміком, а потім технічним керівником перегонно-рафінувального заводу Станіслава Став'ярські (Stanisław Stawiarski) у Кросно, а також «Давида Фанто & К» у м. Пардубіце, Чехія (Станіслав Пілят). У 1908–1909 рр. працював у Румунії, де процес розвитку нафтової індустрії був дуже подібним до галицького. До кінця XIX ст. румунські родовища не мали такого шаленого попиту, як у Галичині, однак ще в середині XIX ст. у румунському м. Плоешті був збудований один із найбільших нафтопереробних заводів «Вега», на якому С. Пілят був керівником відділу машинних олив (Плоешті). На основі здобутого «галицького досвіду», використовував тут передові методи переробки нафти-сирцю, застосовував нові технології³.

² Роман Залозецький-Сас – відомий галицький науковець і громадсько-політичний діяч. Професор хімічної технології Політехнічної школи (тепер – Національний університет «Львівська політехніка»), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, посол до Галицького сейму, голова товариства «Сільський господар», організатор і директор Торгової школи товариства «Просвіта», почесний консул Великої Британії у Львові. Був одним із засновників нової галузі науки – геохімії нафти. Започаткував розроблення української технічної термінології. Вперше встановив у складі високомолекулярних вуглеводнів нафти й озокериту ізопарафінові сполуки, виявив оптичну активність прикарпатської нафти, вивчив склад повітря в озокеритних копальнях. Брав участь у виданні науково-технічного журналу «Нафта» («Nafta»), що довгий час був єдиним енциклопедичним часописом із нафтогазової справи. У 1894 р. Р. Залозецький організував створення нафтового павільйону на Крайовій виставці, що відбувалася у Львові на території Стрийського парку (Буцко, Бойко, 1999).

³ Під керівництвом С. Пілята на нафтопереробному заводі у Плоешті було запущено першу у світі високовакуумну установку для перегонки нафти.

Попрацювавши на провідних європейських нафтопереробних рафінеріях, С. Пілят став одним із найкращих спеціалістів у цій галузі. Популярність, що зростала, паротягів, залізничного руху, поява двигунів внутрішнього згоряння спричинили потребу у виробництві для них різноманітних нафтопродуктів. Тому, коли в 1909 р. С. Пілятові запропонували взяти участь у будівництві нафтопереробного підприємства у Дрогобичі, він повернувся до Галичини (Polmin, 2022)⁴. У 1910 р. С. Пілят спочатку керував транспортом, а потім одержав посаду головного інженера новозбудованої рафінерії, яка після Першої світової війни змінила назву на Державний завод мінеральних мастил «Польмін» (Polmin, 2022) (див. фото 6). Завдяки професіоналізму С. Пілята на підприємстві застосовували нові способи дистиляції нафти, будували нові установки. Він також активно брав участь у проектуванні й будівництві нових нафтопереробних підприємств не лише в Європі, а й за океаном⁵. Він працював на дрогобицькій рафінерії до 1918 р.

Перша світова війна та її наслідки вплинули не лише на геополітичну ситуацію у світі, а й внесли корективи в розвиток нафтодобувної промисловості післявоєнної Європи. Завдяки підтримці країн Антанти, зокрема Франції, в українсько-польському протистоянні Польща вийшла переможцем. Відтак польський уряд посприяв проникненню іноземного капіталу союзників у нафтодобувну промисловість. Зокрема, 1922 р. надав преференції французьким підприємцям в експлуатації нафтових родовищ Галичини (Масик, 2024, с. 64). У процесі становлення Польської незалежної держави С. Пілят активно брав участь у впорядкуванні її нафтовидобувної галузі. Зокрема, у 1918–1919 рр. очолював відділ Польської ліквідаційної комісії у Кракові (Литвин, 2011), що займався реорганізацією всієї нафтової промисловості, а також був інспектором нафтопереробних заводів Другої Речі Посполитої (Pilat Stanisław). У 1919 р. як технічний радник заводів Галицько-карпатського нафтового акціонерного товариства інспектував нафтові та газові родовища Прикарпаття – Ясло, Едліче, Горлице⁶.

⁴ Перед Першою світовою війною в Галичині, зокрема в Бориславі, Стрию, Надвірній, Львові, будували нафтопереробні заводи, в основі яких переважав іноземний капітал – бельгійський, англійський, австрійський, французький. Згідно з Гірничим статутом, який австрійський уряд видав 23 травня 1854 р., видобутком нафти могли займатися приватні особи-підприємці (Гайко, Білецький, 2015, с. 434).

⁵ У XIX ст. нафтова лихоманка охопила також Американський континент, зокрема Каліфорнію і Техас. Перспективним регіоном вважалася також Мексика, де пошуками нафти на замовлення мексиканського президента Порфіріо Діаса (Porfirio Díaz) займалися дві найбільші компанії – Нафтогазова та транспортна компанія «Пан Американ» Едварда Л. Досені (Edward L. Doheny) та Мексиканська нафтова компанія «Eagle» англійського інженера Вітмана Пірсона (Weetman Pearson) (див. фото 7). Останньому вдалося знайти кілька родовищ, що вивело Мексику на друге місце з видобутку нафти після США, а Мексиканську нафтову компанію «Eagle» – на одну із провідних позицій світу. Якість мексиканської нафти була дуже високою – її використовували в багатьох країнах світу як паливе для залізниць. У 1911 р. Мексика стала країною-експортером нафти. Для її швидкої переробки Мексиканська нафтова компанія «Eagle» потребувала передових технологій. У 1912 р. В. Пірсон доручив С. Пілятові розробити проєкт установки для безперервної перегонки нафтопродуктів, який був реалізований на нафтопереробному заводі Мінатітлан у Мексиці (Історія нафтогазовидобування, с. 99, 112).

⁶ Галицько-карпатське нафтове акціонерне товариство (Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne) – один із найбільших заводів польської нафтопереробної промисловості міжвоєнного періоду. Заснований 1895 р., раніше називався «Бергхайм & Мак Гарві», S.A (Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo).

Фото 6. Дрогобич. Державна фабрика мінеральних олів «Польмін»

Фото 7. Едвард Л. Доені та Вітман Д. Пірсон (Віконт Ковдрей) – першовідкривачі та розробники найбільших нафтових родовищ у Мексиці

Як уже зазначено, після Першої світової війни Галичина стала об'єктом французького капіталу в нафтопереробній галузі. Однією із провідних компаній, що мала великий вплив на галицьку нафтову промисловість, була «Дуброва», яку 1913 р. заснували французькі підприємці Луї Леон Рене Ландрен (Louis Leon René Landrin) і Фернан Жоффра (Fernand Joffra) (Масик, 2024, с. 64). На 1920 р. керівництву компанії «Дуброва» вдалося скупити акції нафтових компаній не лише Польщі, а й Угорщини, Чехословаччини, і одночасно залучити ще австрійські, англійські та німецькі інвестиції (Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo). Згодом компанія «Дуброва» була реорганізована в Домбровський нафтовий концерн, головний офіс якого був у Львові

(Масик, 2024, с. 65). Варто зауважити, що більшість середніх і малих польських нафтових підприємств не могли наодинці конкурувати з такими гігантами, як «Дуброва». Щоб захистити інтереси середніх і малих нафтових компаній перед засиллям іноземного капіталу, польські підприємці 1920 р. створили Об'єднання польських нафтопромисловців у Львові. Це була найбільша організація підприємств із польським капіталом у міжвоєнній Польщі (Масик, 2024, с. 64). У 1919–1923 рр. С. Пілят як один із найкращих нафтовиків-технологів очолював найуспішнішу польську нафтову компанію Акціонерне товариство (АТ) «Галицько-карпатське нафтове акціонерне товариство». За час його керівництва АТ активно співпрацювало з нафтовим концерном «Дуброва», яке згодом його поглинула. Після об'єднання цих компаній С. Пілят став технічним директором новоствореного нафтового концерну. Він не лише контролював роботу його нафтопереробних заводів, а й займався їх технічною модернізацією (Pilat Stanisław; Galicyjskie Karpackie Naftowe Towarzystwo).

Окрім нафтопереробної галузі, С. Пілят багато уваги приділяв видобутку природного газу, який довгий час вважався другорядним продуктом, – він ускладнював процес буріння свердловин та їх поглиблення, призводив до пожеж на бурових установках. У 1922–1923 рр. С. Пілят спричинився до організації масштабних бурових робіт у пошуках природного газу в Дашаві⁷, що належала до Стрийського повіту Станіславівського воєводства тогочасної Польщі (Прикарпаття).

У цьому ж проміжку часу С. Пілята було запрошено до Львівської політехніки для викладання студентам хімічного факультету технології переробки нафти, озокериту і газу (див. фото 8). За 2 роки керівництво університету призначило його на посаду звичайного професора хімічного факультету та доручило організацію, а згодом й керівництво кафедрою технології нафти і природного газу (Boberski, 1993, s. 270). Займаючись науково-викладацькою роботою, С. Пілят не поривав контактів із промисловим виробництвом. У кінці 1926 р. він був призначений виконавчим директором нафтової компанії «Польмін» (див. фото 9)⁸, до створення якої був причетним 1910 р. у Дрогобичі (Morawski, 2016, s. 44).

⁷ Першу розвідувальну газову свердловину в районі с. Дашава заклали 1920 р., але її буріння відбувалося дуже повільно, оскільки велося ударно-канатним способом. Шельф природного газу був великий, однак споживачів цього продукту вдалося знайти не відразу. У 1922 р. було закінчено будівництво першого газопроводу Дашава–Стрий, із якого газ активно використовували і для опалення. Станіслав Пілят був активним прихильником ідеї щодо використання природного газу для освітлення вулиць у 1920-х роках, зокрема у Дрогобичі (Wójcik, 2015, s. 254). 18 квітня 1924 р. при поглибленні першої свердловини Дашавського родовища отримано настільки великий притік газу, що за потужністю фахівці порівнювали його з найпродуктивнішими газовими свердловинами Румунії і США. Див. також: Прикарпаття.

⁸ У 1927 р. Державний завод мінеральних масил відокремився від державної адміністрації під новою назвою «Польмін» із центром у Львові. Під його керівництвом перебували: Нафтопереробний завод у Дрогобичі, шахти нафти та природного газу в Дашаві, Розтоках, Собнові, Садковій, Гурках, Франкові, Туржи Поле, Ліпінках, Ветшно, Тарговіській та Рівному, Державне управління газопроводів у Ясло, газопровід у Мосціце, Центральне управління будівництва газопроводу в Сандомирі. «Польмін» також мав 289 власних автозаправних станцій і торговельні філії, відповідальні за дистрибуцію мастильних матеріалів, олив, бензину та гасу, розташовані, зокрема, у Варшаві, Кракові, Катовіце, Сосновці, Бидгощі, Познані, Торуні, Гданську. Крім діяльності в нафтовій промисловості, «Польмін» мав власну цегельню в Полянці та Дрогобичі, а також Торгово-складський завод у Гданську. У 1930 р. у концерні працювало 3 000 співробітників. Компанію вирізняли висока оплата праці й увага до соціальних умов. Продукцію підприємства експортували до Данії, Швеції та Англії. 10 вересня 1939 р. «Польмін» розбомбили німці. Див. також: Polmin.

Фото 8. Львівська політехніка

У міжвоєнній Польщі «Польмін» була найбільшою нафтовою компанією і вважалася своєрідним буфером від зазіхань іноземного капіталу. Щоб нормалізувати ціни на закупівлю ропи-сирцю для польських рафінерій, захистити виробників нафти від агресивної конкуренції іноземних нафтових концернів, що розглядали Польщу лише як ринок збуту власних нафтопродуктів, уряд погодився на створення нової організації, яка мала вирішити наявні протиріччя (Масик, 2022, с. 279). Станіслав Пілят був одним із співорганізаторів і головним менеджером новоствореного 1928 р. Промислового нафтового синдикату «Польнафт», що відповідав за організацію нафтової промисловості в Польщі – видобуток нафти, врегулювання цін на неї на внутрішньому ринку та експорт (Масук, 2022, р. 81–82). Його проекти були успішно реалізовані завдяки підтримці президента Польщі Ігнація

Фото 9. Рекламний плакат нафтової компанії «Польмін»

Фото 10. Міністр оборони Юзеф Пілсудскі, президент Польщі Ігнацій Мосціцькі, прем'єр міністр Казимир Бартель

Фото 11. Еугеніуш Квятковскі – міністр економіки Польщі в уряді Казімежа Бартеля

Фото 12. Дружина Станіслава Пілята – Ева Нейман

Мосціцькі (Ignacy Mościcki)⁹ (див. фото 10) та міністра економіки Євгеніуша Квятковські (Eugeniusz Kwiatkowski)¹⁰ (Poplawski 1992, s. 270) (див. фото 11). У 1928 р. С. Пілят звільнився з керівництва «Польмін» і Промислового нафтового синдикату «Польнафт» і повернувся до наукової роботи у Львівській політехніці. Проте не поривав повністю зв'язків із нафтовим виробництвом, залишаючись технічним радником (Pilat Stanisław).

Для моніторингу нафтової галузі у країні Міністерство промисловості Польщі впровадило практику скликань спеціальних конференцій, на яких обговорювали актуальні проблеми нафтової промисловості, питання врегулювання цін на нафтопродукти, їхнього експорту, спірні питання щодо видобутку-переробки нафти і природного газу (Пасіцька, 2019, с. 51). Впродовж 30-х років ХХ ст. С. Пілята неодноразово запрошували на щорічні з'їзди-конференції нафтовиків не лише Другої Речі Посполитої, а й міжнародні – він був незмінним головою Рафінерної секції. У 1934 р. – учасник I Міжнародного нафтового конгресу в Лондоні, а в 1937 р. – член президії II Світового нафтового конгресу в Парижі, де репрезентував польський уряд¹¹. Загалом, завдяки старанням С. Пілята і його колег, ініціативи яких підтримував уряд Другої Речі Посполитої, останній удалося доволі успішно протистояти економічній кризі, що виникла в Європі й Америці на початку 1930-х років. Попри складнощі в системі організації нафтопереробної промисловості Галичини 1930-х років, проблеми внутрішніх цін на нафту-сирець, а також збуту нафтопродуктів на зовнішній ринок, польську сировину експортували до Чехословаччини, Швейцарії, Австрії, Англії, Німеччини, Франції, країн Скандинавії і Балтії (Масик, 2017, с. 242–244).

Одним з основних напрямів наукової діяльності С. Пілята на посаді керівника кафедри, а від 1930 р. декана факультету технічної хімії, було з'ясування можливостей використання й утилізації одного з основних відходів нафтоперегонного процесу – кислих гудронів¹². Дослідження щодо способів очищення і використання відходів у Львівській політехніці започаткував ще Роман Залозецький, із яким Станіслав Пілят познайомився 1904 р. на Крайовій науково-дослідницькій станції, що діяла при політехніці (Буцко, 1994, с. 56).

⁹ Польський учений-хімік, винахідник, професор і ректор Львівської політехніки (1925–1926). У 1916 р. організував у Львові Інститут наукових і технічних досліджень «Мета». Запроєктував оригінальний метод переробки ропи. Був обраний третім президентом у міжвоєнній Польщі (192–1939). У 1926 р. йому надано звання почесного професора. Автор майже 70 публікацій, 40 патентів у різних країнах світу. Див. також: Буцко, 1994, с. 105–106.

¹⁰ Польський економіст-реформатор, інженер-хімік, державний діяч – віцепрем'єр-міністр економіки, промисловості та торгівлі міжвоєнної Польщі.

¹¹ У 20–30-х роках ХХ ст. С. Пілят був членом багатьох наукових товариств: від 1932 р. – Академії технічних наук у Варшаві, Польського товариства наук, Німецького хімічного товариства, Інституту нафти в Лондоні, Американського хімічного товариства у Вашингтоні, Академії наук ім. Масарика у Празі (Poplawski, 1992, s. 235).

¹² Кислий гудрон – це відходи, що утворюються при очищенні деяких нафтопродуктів (наприклад, змашувальних масел) концентрованою сірчаною кислотою. Є в'язкою рідиною чорного кольору, що містить разом з органічними речовинами 15–70 % сірчаної кислоти. Застосовують у виробництві бітуму як дорожньобудівельний матеріал, як пом'якшувач у гумовій промисловості. Використання гудронів залишається важливою проблемою в нафтовій промисловості та для збереження навколишнього середовища (Гудрон).

У 1935 р. Станіслав Пілят одружився з Евою Нейман¹³ (див. фото 12), випусницею Львівської політехніки, працівницею нафтопереробного заводу «Польмін». Упродовж їхнього спільного життя Е. Нейман-Пілят не лише брала активну участь у розбудові кафедри технології нафти і природного газу, яку очолював С. Пілят, а й у створенні його наукової школи (Мельник, Самотий, 2022, с. 137–138). Завдяки спільним зусиллям подружжя Пілятів кафедра перетворилася на один із провідних підрозділів Львівської політехніки, який мав найсучасніше обладнання і здобув визнання на міжнародному рівні як науково-дослідний центр у галузі нафтохімії та технології нафти. Сучасники відзначали надзвичайну працьовитість і заангажованість проф. С. Пілята в розбудові наукового осередку. Він був людиною стійких поглядів, наполегливою і відповідальною, випромінював особливу харизму, завдяки якій йому вдалося сформувати колектив справжніх професіоналів (Wójcik, 2015, s. 251). У 1937 р. його разом з іншими професорами політехніки було відзначено Командорським хрестом Ордена відродження Польщі (див. фото 13) за внесок в економічний і науковий розвиток нафтової промисловості¹⁴.

Напередодні Другої світової війни подружжя Пілятів перебувало у Львові. Станіслав Пілят як професор кафедри технології нафти та природного газу Львівської політехніки активно займався підготовкою молодого покоління фахівців, керував аспірантами (Popławski, 1992, s. 258, 276) (див. фото 14). Із початком війни отримав запрошення працювати в Румунії, у м. Плоєшті, де діяв один із найбільших нафтопереробних заводів і на якому С. Пілятові довелося свого часу працювати. Однак із невідомих причин подружжя відмовилося від переїзду і залишилося у Львові. Їм, як і решті львівської інтелігенції, довелося жити в новій політичній реальності, пов'язаній із радянською владою. Станіслав Пілят продовжив наукову діяльність, читав лекції, надавав консультації радянським установам, зокрема співпрацював з Інститутом нафти в Києві, Академією наук УРСР, Інститутом теплотехніки в Москві й іншими науковими установами СРСР (Wójcik, 2015, s. 258). У травні 1940 р. подружжя, за наполяганням друзів-науковців, вирішило спробувати виїхати зі Львова до Варшави, однак в останній момент знову відмовилося.

Радянська влада заглавала із представниками польських наукових кіл, намагаючись заручитися їхньою підтримкою. У вересні 1940 р. Станіслав Пілят разом із групою професорів львівських вищих навчальних закладів, яку очолював проф. Казімеж Бартель (Kazimierz Bartel)¹⁵, відвідав Москву на запрошення Всесоюзного комітету у справах вищої освіти. У грудні 1940 р. його разом із низкою інших науковців міста було обрано до міської ради трудящих Львова (Popławski, 1992, s. 277).

¹³ Станіслав Пілят був одружений двічі. Першою дружиною була скульпторка Марія Амбровевич. Другою – Ева Нейман, у майбутньому доктор технічних наук, спеціаліст у галузі хімії та технології нафти. У 1934–1935 рр. працювала асистенткою на кафедрі неорганічної хімії Львівської політехніки. Основна сфера її інтересів – вивчення властивостей нафтових масел. Авторка 25 наукових публікацій. Подружжя залишилося бездітним. Мешкало на вул. Bogusławskiego, 9 (тепер – вул. Лукіяновича) (Мельник, Самотий, 2022, с. 137–138).

¹⁴ Командорський хрест Ордена відродження Польщі (Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski) – друга за значимістю цивільна нагорода (після Ордена Білого Орла) в Польщі. Відзнаку присуджують за особливі досягнення у громадській діяльності, зокрема у сфері культури, спорту, наукової роботи чи економічного розвитку, які приносять велику користь країні (Krzyż Komandorski).

¹⁵ Видатний польський учений, професор нарисної геометрії, математик, політичний діяч. Упродовж 1926–1930 рр. тричі був обраний прем'єром, міністром віровизнання і суспільної освіти в уряді Польщі. У 1930–1931 рр. був ректором Львівської політехніки (Глембоцька).

Фото 13. Командорський хрест Ордена відродження Польщі

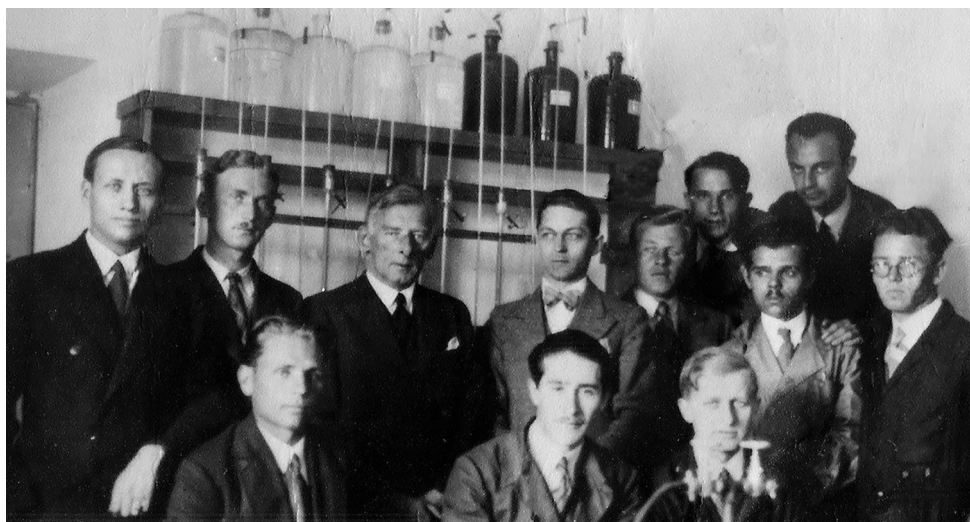

Фото 14. Професор Станіслав Пілят серед аспірантів і колег кафедри технічної хімії

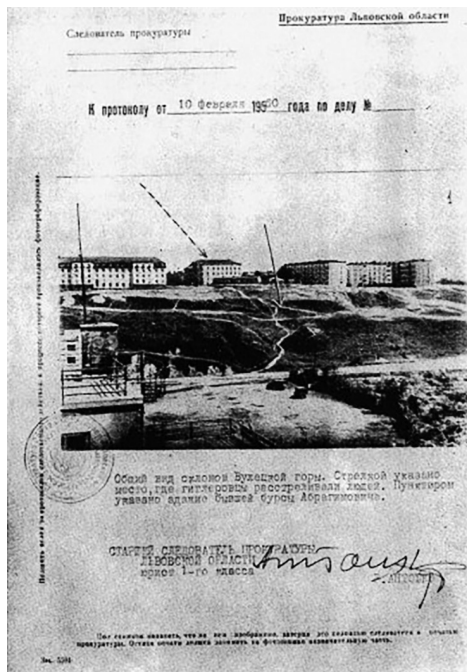

Фото 15. Вигляд Вулецьких пагорбів
(зі слідчої справи)

промисловості. Ева Нейман-Пілят навіть зверталася за інформацією безпосередньо до функціонерів гестапо Львова. Німецькі друзі-вчені С. Пілята також намагалися допомогти їй у цих пошуках, але марно¹⁶ (Schenk, 2011, s. 22).

Загибель С. Пілята була важкою втратою не лише для тогочасного львівського наукового осередку, середовища польських технологів-нафтовиків, а й світової нафтопереробної галузі загалом. Він був провідним інженером-практиком і талановитим науковцем, активно брав участь у конференціях, польських та зарубіжних нафтових конгресах, був членом багатьох міжнародних наукових товариств. Завдяки працелюбності, наполегливості та харизмі, йому вдалося створити потужну наукову

¹⁶ Для Е. Нейман-Пілят доля чоловіка довгий час залишалася невідомою. Після його арешту вона покинула викладання у Львівській політехніці. У 1941–1944 рр. працювала хіміком на фармацевтичній фабриці «Лакоон» у Львові (тепер – підприємство з виготовлення фармацевтичних препаратів «Галичфарм»). Після закінчення Другої світової війни, у 1945 р., виїхала спочатку до Кракова, де влаштувалася на роботу в Інституті рідких палив при Політехнічному відділі Гірничої академії. Тут їй дозволили читати лекції з нафтової технології. Її наукова кар'єра успішно розвивалася. У червні 1945 р. вона стала завідувачем кафедри технології нафти та рідких палив хімічного факультету Сілезької політехніки в Катовіце. Згодом таку ж посаду отримала на хімічному факультеті університету і політехніки у Вроцлаві. Ева Нейман-Пілят приєдналася до роботи Інституту нафти, створеного в листопаді 1944 р. та офіційно відкритого у Кросно 7 січня 1945 р. (тепер – Інститут нафти і газу – Національний науково-дослідний інститут у Кракові). Влітку 1945 р. у Кракові успішно захистила докторську на основі роботи «Синтетичні властивості мастильних масел». Це була одна з перших процедур габілітації, проведених на хімічному факультеті Сілезького технологічного університету. Ева Нейман-Пілят плекала надію, що чоловік залишився живий. Лише після того, як дізналася свідчення очевидців про розстріл львівських науковців на Вулецьких пагорбах, втратила сенс життя. 21 листопада 1945 р. вчинила самогубство. Похована на кладовищі Святого Лаврентія у Вроцлаві (Мельник, Самотий, 2022, с. 139; Ewa Neyman-Pilatowa).

Очевидно, така «співпраця» з комуністичною владою стала фатальною. Після окупації німцями Львова в 1941 р. прізвище С. Пілята було внесене до списків «радянських колаборантів» (Боляновський, 2011, с. 15). Попри той факт, що перед початком війни його пов'язували тісні наукові зв'язки з німецькими вченими, у ніч на 4 липня 1941 р. його заарештували функціонери гестапо разом з іншими науковцями вищих навчальних закладів міста, після короткого допиту на світанку було розстріляно на схилах Вулецьких пагорбів разом із групою львівської інтелігенції (Боляновський, 2011, с. 34; Albert, 1989; Schenk, 2011) (див. фото 15). На щастя, дружину професора гестапо не арештувало. Впродовж тривалого часу вона вірила, що її чоловік живий. Цю надію підсилював факт, що наступного дня після арешту професора до їхнього помешкання прийшов офіцер Вермахту, який мав доручення до нього як до фахівця нафтової

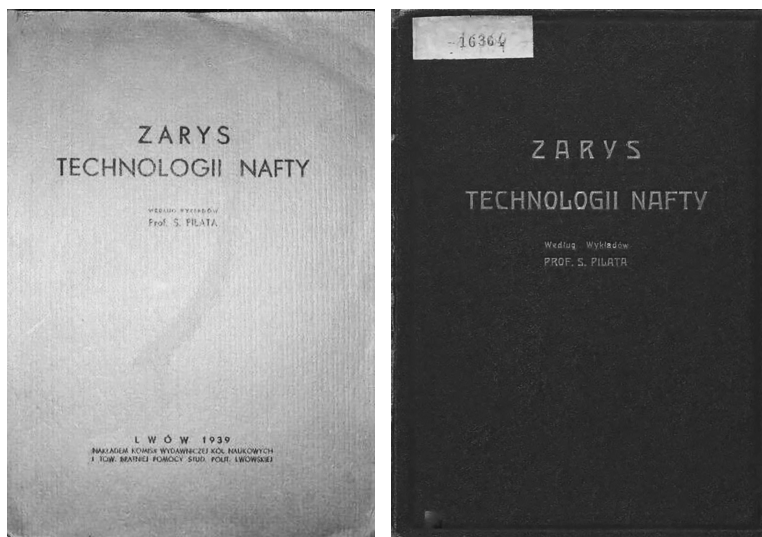

Фото 16–17. Монографії професора Станіслава Пілята

школу і підготувати цілу плеяду відомих фахівців нафтопереробної та нафтохімічної галузей. Наукова спадщина С. Пілята становить понад 50 наукових праць. Він автор двох монографій – «Технологія нафти і природного газу» («Technologia nafty i gazu ziemnego») і «Нарис технології нафти» («Zarys technologii nafty»). Остання вважалася однією з найкращих у своїй тематиці (див. фото 16–17). Він – автор багатьох методів досліджень у нафтопереробній галузі, результатом яких стали 32 патенти: 16 – у Польщі та 16 – за кордоном (Wójcik, 2015, s. 257), деякі у співавторстві з колегами-науковцями (див. фото 18–19). Все це знайшло практичне застосування як у нафтовій промисловості міжвоєнної Польщі, так і за кордоном¹⁷.

¹⁷ Одним із напрямів діяльності С. Пілята було вивчення складу нафт, нафтових фракцій і їхніх фізико-хімічних властивостей, процесів окиснення нафтових вуглеводнів, одержання на основі нафти карбонових та сульфокислот. Низка праць професора присвячена окремим питанням у сфері хімії нафти: хімічній і кристалічній будові парафінів, дослідженню нафтових кислот, зв'язків вуглецю в нафті-сирці, синтезу жирних кислот із парафіну, методиці вироблення термічної сажі із природного газу. Серед важливих публікацій: «Технологія нафти і природного газу» («Technologia nafty i gazu ziemnego», Lwów, 1928), «Спроби фракціонування залишків і важких типів сирої нафти шляхом закачування природного газу» («Próby frakcjonowania pozostałości i ciężkich gatunków ropy naftowej za pomocą wtłaczania gazu ziemnego», Lwów, 1935), «Про нафтові сульфокислоти» («O sulfokwasach naftowych») (у співавторстві з Ярославом Середою, Warszawa, 1938), «Переробка в Європі» («Refining in Europe») («Журнал Інституту нафтових технологів», 1932), «Циклічні складові нафти Церезин» («Cyclic Constituents of Petroleum Ceresin») (у співавторстві з Йозефом Мюллером (Joseph Müller), «Журнал Інституту нафтових технологів», 1935), «Про знання нафтових кислот» («Zur Kenntnis der Naphtensäuren») (у співавторстві Юрієм Козьким, «Нафта», 1916), «Про мінеральну олію сульфонові кислоти IV. Про знання вуглеводневого залишку гамма-сульфонових кислот» («Über Mineralölsulfosäuren IV. Zur Kenntnis des Kohlenwasserstoffrestes der Gamma-Sulfosäuren») (у співавторстві з Владиславом Шанковським, «Нафта», 1935). Розроблені методи переробки нафти-сирцю (зокрема холодного фракціонування нафтової суміші) та виготовлення термічної сажі із природного газу були успішно реалізовані в нафтоносних регіонах Польщі, Румунії, Мексики та США (De Pilat Process). Див. також: Станіслав Пілят; gigancinauki.pl. Однією з розробок С. Пілята, що виходила поза межі переробки нафти, була піна для гасіння пожежі. Цю ідею він реалізував і запатентував під час наукового перебування в Японії (Wójcik, 2015, s. 253).

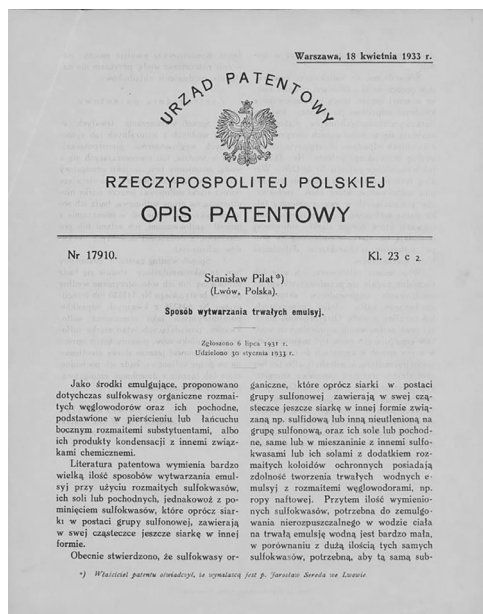

Фото 18. Патент професора
Станіслава Пілята

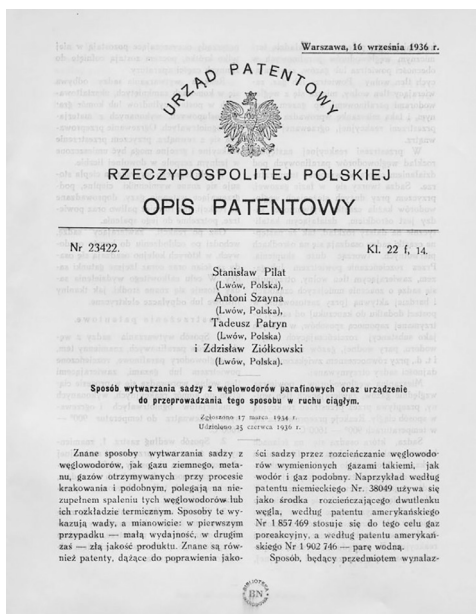

Фото 19. Патент професора Станіслава
Пілята у співавторстві з колегами

Фото 20. Відкриття пам'ятника загиблим професорам на Вулицьких пагорбах
3 липня 2011 р.

Фото 21. Пам'ятник загиблим професорам на Вулецьких пагорбах

Кажуть, що людина живе доти, доки про неї пам'ятають. Розпад Радянського Союзу, доступ до раніше заритих архівів, свідчення очевидців дали змогу з'ясувати обставини загибелі в липні 1941 р. проф. С. Пілята, його колег із Львівської політехніки й інших вищих навчальних закладів Львова. Лише за часів незалежної України їх пам'ять було гідно вшановано. 3 липня 2011 р. у Львові, на Вулецьких пагорбах, урочисто відкрили пам'ятник загиблим науковцям¹⁸. На відкритті була присутня польська делегація, зокрема президент м. Вроцлав Рафал Дуткевич (Rafal Dutkevych), представники вищих навчальних закладів Львова, ректор Національного університету «Львівська політехніка» Юрій Бобало (див. фото 20). Наукова спадщина і практичні напрацювання проф. С. Пілята не зникли, його справу продовжили учні. На сьогодні у Кракові на його честь названо один з інститутів дослідження нафти. Щорічно найталановитіших співробітників відзначають премією імені С. Пілята за внесок у галузь технології переробки нафти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Білецький, В. С., Гайко, Г. І., Орловський, В. М. (2019). *Історія та перспективи нафтогазовидобування*. <https://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/Istoriia-ta-perspektyvy-naftohazovydobuvannia.pdf>

Бойко, Г. (1986). *Борислав. Соціально-економічний нарис*. Львів.

Боляновський, А. В. (2011). *Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування*. Львів.

¹⁸ Ідея пам'ятника – це арка з 10 кубів із римськими цифрами, які символізують Десять заповідей Божих. Один куб, позначений цифрою «V» («Не убий»), зрушений (фото 21).

Братичак, М. М. (2023). Станіслав Пілят. *Енциклопедія сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-879974>

Буцко, М. (1994). *Відомі вчені Державного університету «Львівська політехніка» (1844–1994 рр.)*. Біографічний довідник. Львів.

Буцко, М., Бойко, Г. (1999). *Дослідник галицької нафти Роман Залозецький*. Львів. <https://zbruc.eu/node/49570>

Гайко, Г., Білецький, В. (2015). *Гірництво в історії цивілізації*. Київ. https://chtyvo.org.ua/authors/Biletskyi_Volodymyr/Hirnytstvo_v_istorii_tsyvilizatsii/

Глембоцька, Г. (б. р.). *Казимир Бартель*. <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/bartel-kazimierz/>

Гудрон та Кислий гудрон. (б. р.). *НВП ЕКО ОІЛ*. <https://nvp-ecooil.com.ua/gudron-ta-kyslyj-gudron/>

Історія нафтогазовидобування у Мексиці. (б. р.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_нафтогазовидобування_у_Мексиці; <https://core.ac.uk/download/pdf/196141113.pdf>

Литвин, М. (2011). Польська ліквідаційна комісія. *Енциклопедія історії України* (Т. 8: ПА–Прик). Київ. <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1142-7/978-966-00-1142-7.pdf>

Масик, Р. (2017). *Нафтопереробна промисловість в Східній Галичині у міжвоєнний період*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Masyk_Roman/Naftopererobna_promyslovist_v_Skhidnii_Halychyni_u_mizhvoiennyi_period.pdf

Масик, Р. (2022). *Союз польських нафтових промисловців у Львові*. <https://dx.doi.org/10.30970/fhi.2022.22-23.3620>

Масик, Р. (2024). *Французькі капітали в нафтовій промисловості Галичини у міжвоєнний період*. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306349>

Макітра, Р. (2007). *Роман Залозецький – огляд наукової діяльності (1861–1918)*. Львів. <https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73968/18-Makitra.pdf?sequence=1>

Мельник, Р., Самотий, М. (уклад.). (2022). *(Не)Відомі випускники Львівської політехніки. Біографічний довідник, 1*. Львів. <https://librarygo.lpnu.ua/?elbook=nevidomi-vypusknky-lvivskoyi-politehnyky-biografichnyj-dovidnyk-vypusk-1>

Пасіцька, О. (2019). *«Львівський Манчестер» і «Галицька Каліфорнія»: соціально-економічна діяльність українців Галичини (20–30-ті роки XX ст.)*. Львів.

Плоєшти. (б. р.). <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Плоєшти.html>

Прикарпаття – колыска нафтогазової промисловості Європи. (б. р.). <https://nung.edu.ua/content/istoriya-ifntung>

Станіслав Пілят. (б. р.). <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/pilat-stanislaw/>

Albert, Z. (1989). *Każń profesorów lwowskich – lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i oprac. przez Zygmunta Alberta*. Wrocław. <https://www.lwow.com.pl/albert/albert-pl.html>

Boberski, J. et al. (red.). (1993). *Politechnika Lwowska 1844–1945*. Wrocław.

Ewa Neyman-Pilatowa. (n. d.). https://leksykonkresowian.institutsaski.pl/index.php/Ewa_Neyman-Pilatowa

Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne. (n. d.). <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/703-lwow/103-handel-przemysl-uslugi/139779-galicyskie-karpackie-naftowe-towarzystwo-akcyjne-we-lwowie>

Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski. (n. d.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Order_Odrodzenia_Polski

- Masyk, R. (2022). *Attempts to organize oil industry in interwar Poland*. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.23258978>
- Morawski, W. (2016). *Galicyjskie zagłębia naftowe*. https://cor.sgh.waw.pl/bitstream/handle/20.500.12182/380/Anna_Jarosz_Nojszewska_Wojciech_Morawski_Problemy_energetyczne_Polski_cz1_surowce.pdf
- Pilatowie. (2015). <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/12/pilatowie/>
- Pilat Stanisław. (n. d.). *Gigancinauki*. <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/84614,Pilat-Stanislaw.html>
- Prof. Stanisław Pilat – ofiara mordu na Wzgórzach Wuleckich. (2021). https://wid.org.pl/stanislaw_pilat
- Polmin. (2022). <https://radiokierowcow.pl/artukul/2892745,polmin>
- Popławski, Z. (1992). *Dzieje Politechniki Lwowskiej: 1844–1945*. Wrocław.
- Schenk, D. (2011). *Noc morderców. Każdą polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*. Kraków.
- Wójcik, Z. (2015). Stanisław Pilat (1881–1941): technolog naftowy z Politechniki Lwowskiej. *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 19. Wrocław.

REFERENCES

- Biletskyi, V. S., Haiko, H. I., & Orlovskiy, V. M. (2019). *Istoriia ta perspektyvy naftohazovydobuvannia*. <https://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/Istoriia-ta-perspektyvy-naftohazovydobuvannia.pdf> (in Ukrainian).
- Boiko, H. (1986). *Boryslav. Sotsialno-ekonomichniy narys*. Lviv (in Ukrainian).
- Bolianovskiy, A. V. (2011). *Ubyvstvo polskykh uchenykh u Lvovi v lypni 1941 roku: fakty, mify, rozsliduvannia*. Lviv (in Ukrainian).
- Bratychak, M. M. (2023). Stanisław Pyliat. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. <https://esu.com.ua/article-879974> (in Ukrainian).
- Butsko, M. (1994). *Vidomi vcheni Derzhavnoho universytetu «Lvivska politehnika» (1844–1994 rr.)*. *Biohrafichnyi dovidnyk*. Lviv (in Ukrainian).
- Butsko, M., & Boiko, H. (1999). *Doslidnyk halytskoi nafty Roman Zalozetskyi*. Lviv. <https://zbruc.eu/node/49570> (in Ukrainian).
- Haiko, H., & Biletskyi, V. (2015). *Hirnyctvo v istorii tsyvilizatsii*. Kyiv. https://chtyvo.org.ua/authors/Biletskyi_Volodymyr/Hirnyctvo_v_istorii_tsyvilizatsii/ (in Ukrainian).
- Hlembotska, H. (n. d.). *Kazymyr Bartel*. <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/bartel-kazimierz/> (in Ukrainian).
- Hudron ta Kyslyi hudron. (n. d.). *NVP EKO OIL*. <https://nvp-ecooil.com.ua/gudron-ta-kyslyj-gudron/> (in Ukrainian).
- Istoriia naftohazovydobuvannia u Meksytsi*. (n. d.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Istoriia_naftohazovydobuvannia_u_Meksytsi; <https://core.ac.uk/download/pdf/196141113.pdf> (in Ukrainian).
- Lytvyn, M. (2011). Polska likvidatsiina komisiia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 8: PA–Pryk). Kyiv. <https://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1142-7/978-966-00-1142-7.pdf> (in Ukrainian).
- Masyk, R. (2017). *Naftopererobna promyslovist v Skhidnii Halychyni u mizhvoiennyi period*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Masyk_Roman/Naftopererobna_promyslovist_v_Skhidnii_Halychyni_u_mizhvoiennyi_period.pdf (in Ukrainian).
- Masyk, R. (2022). *Soiuz polskykh naftovykh promyslovtiv u Lvovi*. <https://dx.doi.org/10.30970/fhi.2022.22-23.3620> (in Ukrainian).

Masyk, R. (2024). *Frantsuzki kapitaly v naftovii promyslovosti Halychyny u mizhvoiennyi period*. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306349> (in Ukrainian).

Makitra, R. (2007). *Roman Zalozetskyi – ohliad naukovoï diïalnosti (1861–1918)*. Lviv. <https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73968/18-Makitra.pdf?sequence=1> (in Ukrainian).

Melnyk, R., & Samotyï, M. (Comps.). (2022). *(Ne)Vidomi vypusknky Lvivskoi politekhniky. Biohrafichnyi dovidnyk, 1*. Lviv. <https://librarygo.lpnu.ua/?elbook=nevidomi-vypusknky-lvivskoyi-politehniky-biografichnyj-dovidnyk-vypusk-1> (in Ukrainian).

Pasitska, O. (2019). «Lvivskyi Manchester» i «Halyska Kaliforniia»: sotsialno-ekonomichna diïalnist ukraïntsiïv Halychyny (20–30-ti roky XX st.). Lviv. (in Ukrainian).

Ploieshti. (n. d.). <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Ploieshti.html> (in Ukrainian).

Prykarpattia – kolyska naftohazovoï promyslovosti Yevropy. (n. d.). <https://nung.edu.ua/content/istoriya-ifitung> (in Ukrainian).

Stanislaw Pilat. (b. d.). <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/pilat-stanislaw/> (in Polish).

Albert, Z. (1989). *Każń profesorów lwowskich – lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty zebrane i oprac. przez Zygmunta Alberta*. Wrocław. <https://www.lwow.com.pl/albert/albert-pl.html> (in Polish).

Boberski, J. et al. (red.). (1993). *Politechnika Lwowska 1844–1945*. Wrocław (in Polish).

Ewa_Neyman-Pilatowa. (n. d.). https://leksykonkresowian.institutslaski.pl/index.php/Ewa_Neyman-Pilatowa (in Polish).

Galicyskie Karpackie Naftowe Towarzystwo Akcyjne. (n. d.). <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/703-lwow/103-handel-przemysl-uslugi/139779-galicyskie-karpackie-naftowe-towarzystwo-akcyjne-we-lwowie> (in Polish).

Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski. (n. d.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Order_Odrodzenia_Polski (in Polish).

Masyk, R. (2022). *Attempts to organize oil industry in interwar Poland*. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.23258978> (in Polish).

Morawski, W. (2016). *Galicyskie zagłębia naftowe*. https://cor.sgh.waw.pl/bitstream/handle/20.500.12182/380/Anna_Jarosz_Nojszewska_Wojciech_Morawski_Problemy_energetyczne_Polski_cz1_surowce.pdf (in Polish).

Pilatowie. (2015). <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/12/pilatowie/> (in Polish).

PilatStanisław. (n. d.). *Gigancinauki*. <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/84614,Pilat-Stanislaw.html> (in Polish).

Prof. Stanisław Pilat – ofiara mordu na Wzgórzach Wuleckich. (2021). https://wid.org.pl/stanislaw_pilat (in Polish).

Polmin. (2022). <https://radiokierowcow.pl/artykul/2892745.polmin> (in Polish).

Popławski, Z. (1992). *Dzieje Politechniki Lwowskiej: 1844–1945*. Wrocław (in Polish).

Schenk, D. (2011). *Noc morderców. Każń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*. Kraków (in Polish).

Wójcik, Z. (2015). Stanisław Pilat (1881–1941): technolog naftowy z Politechniki Lwowskiej. *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 19. Wrocław (in Polish).

Orest LYLIO

PhD (History)

*Associate Professor of the Department of History Museum Studies
and Cultural Heritage*

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>

e-mail: orest.m.lylo@lpnu.ua

**STANISŁAW PILAT:
PIONEER OF THE OIL INDUSTRY IN GALICIA,
FOUNDER OF THE OIL TECHNOLOGY SCHOOL
AT LVIV POLYTECHNIC**

It is established that throughout the history of the oil industry of Galicia in the 19th and early 20th centuries, an important component of its formation and development was not only new production technologies, but also highly qualified oil engineers, who led to the creation of powerful oil refineries. Higher education institutions played an important role in the training of specialists in this field, in particular, in 1894–1921, the Imperial-Royal Polytechnic School in Lviv, which changed its name to Lviv Polytechnic in 1921. In the 20^s and 30^s of the 20th century, this educational institution was not only one of the leading scientific and educational centres, but was also considered to be a kind of forge of highly qualified specialists who left a bright mark not only in the university science of the studied period, but also in industry, in particular the oil industry.

The events and facts related to Professor S. Pilat, one of the brightest and most charismatic figures in the history of the mining and oil refining industry of Galicia in the first third of the 20th century, and the scientific centre of Lviv in general, are described. The life of a successful pioneer of the oil industry in interwar Galicia, one of the most talented representatives of the scientific community of chemical technologists at Lviv Polytechnic, was tragically cut short in July 1941 when the German occupation authorities shot a number of well-known scientists from various educational institutions of the city on the Vuletsky Hills in Lviv. The death of Professor S. Pilat and his fellow scientists from the horrific Nazi regime was a great loss not only for the oil production and refining industry, but also for the scientific community of interwar Poland and the world at large. However, S. Pilat's scientific heritage and practical achievements did not disappear without a trace, and his students continued his work.

Key words: oil, Galician California, Lviv Polytechnic, oil refining industry, Lviv, refinery, war, Vulets Hills, scientific school.

Назарій ЮРЧИШИН

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3027-0127>
e-mail: nazaryour@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ЗЕНОНА КОССАКА (1907–1939)

Досліджено процес формування світогляду З. Коссака, видатного діяча українського визвольного руху першої половини XX ст., що став одним із керівників ОУН. Проаналізовано основні чинники, які вплинули на становлення його ідеологічних переконань й особистісних якостей, зокрема походження, родинне середовище, умови життя, освіта, суспільне оточення та участь у націоналістичних організаціях.

Особливу увагу приділено ролі дитинства, проведеного у Дрогобичі, де родинні традиції та спогади про героїчні вчинки дядьків, учасників Легіону УСС, сформували патріотичні погляди З. Коссака. Описано вплив воєнних подій Першої світової війни й національно-визвольних змагань на формування свідомості майбутнього підпільника. Висвітлено значення навчання в Перемишльській, Стрийській та Дрогобицькій гімназіях, а також у Львівському університеті, де З. Коссак здобув ґрунтовні знання, що сприяли формуванню його лідерських якостей.

Наголошено на ролі участі З. Коссака в молодіжних націоналістичних організаціях, як-от СУНМ і «Пласт», де він здобув перший ідеологічний та фізичний вишкіл.

Акцентовано увагу на особистісних рисах З. Коссака, зокрема його дисциплінованості, рішучості, інтелектуальній ерудованості та здатності вести за собою інших. Відзначено, що події, пережиті в юності, стали вирішальними у формуванні його світоглядних позицій.

Зазначено, що дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, спогадах сучасників і наукових працях, що дало змогу проаналізувати дитячі та юнацькі роки З. Коссака. У висновках наголошено на значенні формування світогляду провідних діячів ОУН для розуміння розвитку українського національно-визвольного руху міжвоєнного періоду.

Ключові слова: Зенон Коссак, український визвольний рух, ідеологія, ОУН, громадсько-політичне життя.

Після відновлення незалежності України в 1991 р. зникли попередні ідеологічні табу, які встановив радянський окупаційний режим на об'єктивне дослідження і популяризацію інформації, пов'язаної з українським визвольним рухом першої половини XX ст. загалом і його видатними представниками зокрема. Поступово, впродовж понад 30 років незалежності, історики й краєзнавці напрацювали значний масив фахової і науково-популярної літератури, присвячений визвольній боротьбі українського народу за свою державність у лавах Української військової організації (УВО), Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської ар-

мії (УПА). Набирає популярності такий напрям наукових досліджень, як біографістика, з'являється все більше праць, присвячених постатям керівників українського національно-визвольного руху. У когорті видатних представників українського націоналістичного підпілля особливе місце займає постать Зенона Коссака (1907–1939, псевда – «Сакко», «Конашевич», «Тарнавський»). Він відомий передовсім як очільник націоналістичного підпілля на Дрогобиччині, бойовий і організаційний референт крайової екіпировки ОУН на початковому етапі її існування, один із керівників «Карпатської Січі», а також завдяки ідеологічним працям (передовсім як співавтор 44-х правил життя українського націоналіста), що стали популярними в середовищі українських націоналістів, і виступам, завдяки яким зумів популяризувати націоналістичну ідеологію серед української молоді і робітництва Дрогобиччини. Однак досі немає комплексного дослідження його постаті загалом та формування світогляду зокрема. Така праця в поєднанні з подібними дослідженнями про інших керівників ОУН допомогла би краще зрозуміти особливості розвитку й діяльності українського національно-визвольного руху в 1920–1930-х роках. Зенон Коссак належить до плеяди керівників націоналістичного підпілля, яких відомий діяч ОУН Микола Климишин назвав «поколінням Бандери» (Климишин, 1987, с. 22–28). Однолітками Зенона Коссака були такі визначні діячі визвольного руху: Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Іван Мітріга, Роман Шухевич; на кілька років старшими: Зиновій Книш, Володимир Кобільник, Михайло Колодзінський, Богдан Кравців, Степан Ленкавський, Степан Охримович; дещо молодшими: Степан Бандера, Ярослав Гайвас, Микола Климишин, Василь Кук, Микола Лебідь, Дмитро Мирон, Лев Ребет, Василь Сидор, Ярослав Старух, Ярослав Стецько, Володимир Тимчій, Мирослав Тураш. Мета статті – висвітлити і проаналізувати чинники, що мали вирішальний вплив на формування світогляду провідного діяча ОУН З. Коссака.

Варто зазначити, що в українській і зарубіжній історіографії наразі, крім кількох авторських публікацій (Юрчишин, 2024а; Юрчишин, 2024б; Юрчишин, 2024с) і біографічних довідок (Дарованець та ін., 2007; Підкова, Шуст, 1995, с. 95–96; Посівнич, 2014; Мірчук, 1985, с. 95–96; Стасюк, 2008), відсутні ґрунтовні наукові праці, присвячені вивченню постаті З. Коссака. Водночас про нього дослідники українського визвольного руху часто згадують принагідно в контексті основної теми своїх публікацій (Пагіря, Посівнич, 2009, с. 45–88; Посівнич, 2023). Теоретико-методологічне значення для висвітлення чинників, що вплинули на становлення провідних діячів ОУН як особистостей, мають дослідження Григорія Дем'яна про Олексу Гасина (Дем'ян, 2003), а також публікації Василя Ільницького про Володимира Фрайта (Ільницький, 2021, с. 96–105), Назара Косенка про Ярослава Стецька (Косенко, 2024, с. 82–296), книжка Миколи Посівнича про Степана Бандеру (Посівнич, 2018), книжки і статті присвячені Головному командирі УПА Романові Шухевичу авторства Олеси Ісаюк (Ісаюк, 2023), Андрія Сови (Сова, 2019). Джерельну базу, на основі якої можна простежити чинники, що вплинули на формування світогляду З. Коссака, формують документи про його родинне походження, навчання у трьох гімназіях і Львівському університеті, що збереглися у Центральному державному історичному архіві у Львові (ЦДАЛУ-1, ЦДАЛУ-2, ЦДАЛУ-3, ЦДАЛУ-4, ЦДАЛУ-5, ЦДАЛУ-6, ЦДАЛУ-7, ЦДАЛУ-8, ЦДАЛУ-9, ЦДАЛУ-10), Державному архіві Львівської обл. (ДАЛО), а також на території Республіки Польща у Державному архіві в м. Перемишль (APP-1, APP-2). Суб'єктивне, але водночас цінне джерело про особистість і світогляд

3. Коссака, – спогади його родичів та товаришів у визвольній боротьбі, опубліковані в діаспорних виданнях (Бажанський, 1986, с. 58–65; Гладилевич, 1973, с. 680–682; Зенон Коссак, 1968, с. 19–24).

Серед чинників, які найбільше впливають на становлення особистості й формування світогляду людини, на мою думку, можна виділити: походження, сім'я, умови життя, оточення, освіта, участь у житті спільноти, до якої належить особа тощо.

Зенон Коссак народився 1 квітня 1907 р. у Дрогобичі в сім'ї коваля Миколи Коссака і його дружини Констанції (з дому Ячини) (фото 1) (ЦДІАЛУ-9).

1907		Mensis	Numerus domus	NOMEN	Religio	Sexus	Thori	PARENTES		PATRINI et eorum conditio
Natus	Baptizatus							Pater	Mater	
1/4	1/4			Stephams				Nicolaus Flint f. 2 Stepham et Anastasia Ja- kemerba agric	Gra Czerow No filia theu- dori et Annae Kocciu ba	Josephus Starypucki Julia Podolak Smoln bax m
1/4	1/4			Zeno				Nicolaus Kossak Constantina f. 2 Josephi et Korabiae m. Widelin fide- ferri	Jagyna filia Stepham et Korabiae m. Kocciu ba	Maximus Hansz m r Moria Kocciu ba Smoln bax m
5/4	6/4			Julia				Joannes Du- mowski	Helena La-	Theodorus

Фото 1. Метричний запис про народження і хрещення Зенона Коссака Джерело: ЦДІАЛУ-9

На становлення особистості майбутнього підпільника значний вплив мало його походження та родина. Чи не вперше інформація про представників численного й розгалуженого роду дрогобицьких передміщан Коссаків (передовсім про їхні земельні володіння) трапляється на сторінках першого поземельного кадастру для Галичини т. зв. Йосифінської метрики ще у другій половині 80-х років XVIII ст. (ЦДІАЛУ-1), а також на початку 20-х років XIX ст. її оновлення фіксує Францисканська метрика (ЦДІАЛУ-2). Різні гілки цього роду дали численних діячів культури й мистецтва, священнослужителів і військовиків для української та польської національних спільнот у XIX–XX ст. Серед багатьох інших представників роду Коссаків варто згадати про художників Юліана (Juliusz Kossak) і Войцеха (Wojciech Kossak) (Сов'як, 2013), священників та монахів-василіан Емільяна й Ігнатія (Соловка, 2013, 86–94), відомого лікаря Лева (Франко, 1914, с. 2), народовця Михайла (Кубійович, 1959, с. 1146), а гілка роду, яка проживала на Чортківщині, дала плеяду акторів українського театру, співаків і музикантів (Кудрицький, 1992, с. 321).

Дідусь Зенона зі сторони батька – Йосиф Коссак (1847–1927) – був відомим у Дрогобичі ковалем, товаришував з Іваном Франком, який часто приходив у гості, оскільки саме він був учителем ковальства найменшого брата поета Онуфрія (Коссак, 1997, с. 44–49).

У Йосифа із дружиною Єфросинією народилося 16 дітей, із яких лише половина вижила й досягла дорослого віку. Найвідоміші з них – три дядьки Зенона Косса-

ка – Іван (1876–1927), Григорій (1882–1939) і Василь (1895–1937), які стали знаними громадсько-культурними діячами на Дрогобиччині й Тернопільщині; після створення в 1914 р. Легіону Українських січових стрільців (УСС) долучилися до його складу і стали командирами, а з 1918 р. обіймали посади на різних щаблях у керівництві збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), після поразки національно-визвольних змагань перейшли на прорадянські позиції і переїхали в підрадянську Україну, де 1927 р. помер Іван, а Григорій та Василь у 1930-х роках були репресовані та розстріляні. Одна з дочок Йосифа – Емілія (1887–1962) – стала вчителькою й активно діячкою української громади Дрогобича (Юрчишин, 2024а, с. 24–25).

Окрім Зенона, у подружжя Миколи та Констанції Коссаків було ще троє дітей: старший син Йосиф (1904–1941) (ЦДІАЛУ-8) і молодші – Богдан (1908–1990) (ЦДІАЛУ-10) та Оленка (1912–2011) (Олена Гевко, 2012, с. 19). Усі вони здобули хорошу освіту, навчалися в гімназіях Дрогобича, Стрия, Берегового (ЦДІАЛУ-4; ЦДІАЛУ-5). Під кінець Другої світової війни Богдан зі своєю сім'єю, сестрою і мамою емігрував, у 1949 р. вони переїхали у США, де всі разом проживали в м. Детройт (Листи, 1990). Йосиф у середині 1920-х роках виїхав в УСРР, де став відомим інженером на Донбасі, у 1930-х роках разом із дядьками був репресований, але вижив і після звільнення продовжив працювати за спеціальністю, однак на початку німецько-радянської війни знову був заарештований, помер під час етапування (Тарнавський, 2021, с. 149–164).

Неабияк на формування світогляду З. Коссака вплинули воєнні події Першої світової війни (1914–1918). Через Дрогобич кілька разів восени 1914 р. – навесні 1915 р. проходила лінія фронту, в околицях міста відбувалися важкі бої. Дрогобиччина сильно постраждала від російської окупації (Лазорак та ін., 2022, с. 177–338). Від важких поранень у грудні 1915 р. помер його батько, якого мобілізували до австро-угорського війська (Kossak, 1915).

Мати через важкі матеріальні умови вимушено віддала сина на утримання батькам покійного чоловіка. Саме в їхньому помешканні на вул. Яна Собеського, 83 (тепер – Лесі Українки, 70) З. Коссак провів дитячі роки. Водночас він мав привід і для гордості: його надихав приклад дядьків, які воювали в УСС (Бажанський, 1986, с. 58–65). Саме під їхнім впливом у нього зародилися патріотичні почуття, він почав активно цікавитися суспільно-політичними процесами і військовою справою, а надихнувшись розповідями про фронтове життя від їхніх товаришів, які часто приходили в гості, написав своє перше художнє оповідання. Закономірно, що улюбленою забавою З. Коссака, як і його однолітків, була «гра у війну», під час якої він не раз виявляв особисту мужність та здатність вести за собою інших (Зенон Коссак, 1968, с. 19–21).

У листопаді 1918 р. З. Коссак став свідком встановлення влади ЗУНР у рідному місті. Проте українська державність не вистояла перед переважальними силами польського війська, яке за сім місяців захопило Дрогобич разом з усією Галичиною. Будинок, де розміщувалися органи української влади у Дрогобичі (тепер – вул. І. Франка, 32), розташований неподалік колишньої хати Коссаків (Лазорак, Б., Скварек, Лазорак, Т., та ін., 2022, с. 177–338).

Ці епізоди з ранніх років З. Коссака в дечому нагадують обставини життя Р. Шухевича під час Першої світової і Польсько-української війн (Ісаюк, 2023, 33–49), а також Я. Стецька, на якого в дитинстві сильне враження справили його дядьки вояки Української галицької армії (Косенко, 2024, с. 284). Втім, вплив подій визвольної

боротьби, існування власної держави й боєздатного війська, а згодом і гіркота від поразки були, за спогадами іншого видатного діяча націоналістичного руху Володимира Яніва, притаманними для світосприйняття цілого покоління галицької української молоді (Інтерв'ю, 1984).

За спогадами рідних і друзів, З. Коссак із дитинства виявляв особисту мужність, кмітливість та спритність, більше любив слухати, ніж говорити, втручався в суперечки лише за крайньої необхідності, при цьому не переставав бути виваженим, серйозним і водночас привітним та приємним для співбесідників. Дотримувався суворого розпорядку дня, тренував тіло і загартовувався. Зміцнював силу волі за допомогою голодування і тривалого перебування в холодному льосі, приховуючи це від рідних (Зенон Коссак, 1968, с. 19–21). Подібними практиками самотуртування з метою підготовки до випробувань визвольної боротьби і можливих катувань у підлітковому віці займався С. Бандера (Посівнич, 2018, с. 14–15).

Достатньо не відомо, де і за яких обставин З. Коссак почав здобувати освіту. Першим документально підтвердженим місцем його навчання була Перемишльська державна гімназія з українською мовою навчання, до якої він склав вступні іспити. У його обліковій картці учня цього навчального закладу за 1919/1920 н. р. вказані особисті дані, зокрема зазначено, що він «приватист» і має «достаточний» рівень із релігії, історії, географії, природознавчих наук. Також ґрунтовні знання – із чотирьох мов, які вивчав: української, латини, німецької та польської. І тільки з математикою були проблеми – рівень знань із цієї дисципліни визнано «недостаточним», але це не завадило визнати його здібним до навчання у вищих класах (АРР-1). Разом із З. Коссаком у Перемишлі вчився майбутній обласний провідник ОУН Дрогобиччини В. Кобільник (АРР-2).

Відповідно до інформації, вказаної у свідоцтві зрілості після Перемишльської гімназії, З. Коссак продовжив навчання в державній гімназії у м. Стрий (ЦДІАЛУ-6). Одночасно з ним у Стрийській гімназії, у різних класах, освіту здобували майбутні провідні діячі національно визвольного руху: Степан Бандера і його брат Олександр, Олекса Гасин, Богдан Кравців, Юліан Гошовський, Остап Каратницький, Степан Новицький, Степан Охримович, Володимир Фрайт (ЦДІАЛУ-3; Дем'ян, 2003, с. 37–39; Ільницький, 2021, с. 97).

У вересні 1921 р. З. Коссак вступив у 4-й клас української приватної гімназії ім. І. Франка в Дрогобичі (ЦДІАЛУ-6). Гімназія була середнім навчальним закладом класичного типу, а також давала ґрунтовні знання із грецької мови та латини (Пастух, 1991, с. 14–16). У гімназії функціювали власні бібліотека, учнівська крамниця, хор і драматичний гурток, регулярно проводили збори «дрібноі ощадності», що давало змогу накопичити значні кошти для потреб гімназистів (Сольчаник, 1973, с. 453–454).

Із З. Коссаком або в молодших класах навчалися діти відомих на Дрогобиччині громадських, політичних, освітніх і культурних діячів, численні майбутні видатні діячі культури, науки й мистецтва, учасники та керівники національно-визвольної боротьби на українських землях у 1930–1950-х роках, священнослужителі й активісти української діаспори (ЦДІАЛУ-7; Сольчаник, 1973, 447, 452, 456–459).

Період навчання З. Коссака у Дрогобичі припав на час політичної нестабільності в Польщі, активізації діяльності УВО та подальшого розгортання українського визвольного руху. Саме під час навчання у 5-му класі дрогобицької приватної гімназії З. Коссак вступив до лав УВО, розпочавши шлях націоналіста-підпільника (Зенон Коссак, 1968, с. 21).

Діяльність в УВО він поєднував з участю в молодіжних націоналістичних організаціях. Спершу був провідним членом дрогобицького осередку Організації вищих класів українських гімназій (ОВКУГ), у 1926 р. вона об'єдналася з іншими молодіжними націоналістичними групами і переросла в Союз української націоналістичної молоді (СУНМ). До керівництва останнього належав і З. Косак (Дарованець та ін., 2007, с. 716). У травні цього ж року він склав випускні іспити й отримав свідоцтво зрілості (атестат), де вказані оцінки, що окреслювали рівень його знань: із релігії, української і німецької мов – «добрий», «достаточний» – із математики, історії і науки про сучасну Польщу, латини, грецької і польської мов. Також із молодших класів, як річну оцінку йому зарахували «достаточну» з фізики і хімії, «добре» – із пропедевтики філософії і «дуже добре» – з гімнастики. Відтак його було визнано «зрілим до вищих студій» (фото 2) (ЦДІАЛУ-6).

KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO *Lwowskiego*
PAŃSTWOWA KOMISJA EGZAMINACYJNA

ŚWIADECTWO DOJRZAŁOŚCI

Kosak Zenon

urodzony dnia *1* miesiąca *kwietnia*,
roku *1907* w *Brokowiecu*,
województwa *Lwowskiego*
wyznania *grecko-katolickiego*
po ukończeniu nauki w latach *1919-1926*
w *gimnazjum państwowym z naukami jez. polsk.*
w Brańsku, do którego został egzaminowany, o powołaniu
gimnazjum w Brańsku i w tym gimnazjum N.P.
do którego był przyjęty do klasy czwartej
w *wiosnie* roku *1921*, zdawał w *maju* i *czerwcu* roku *1926*
gimnazjalny *rozszerzony* egzamin dojrzałości dawnego
typu klasycznego wobec Państwowej Komisji Egzaminacyjnej, powołanej przez
Kuratorium Okręgu Szkolnego *Lwowskiego* pismem
z dnia *6. maja 1926. r.* Nr. *II-5380/26* i otrzymał
następujące oceny ostateczne z przedmiotów egzaminacyjnych:

z religii	<i>dobry</i>
z języka polskiego	<i>dobry</i>
z języka ruskiego	<i>dobry</i>
z języka łacińskiego	<i>dobry</i>
z języka greckiego	<i>dobry</i>
z języka <i>niemieckiego</i>	<i>dobry</i>
z historii wraz z nauką o Polsce współczesnej	<i>dobry</i>
z fizyki	<i>dobry</i>
z matematyki	<i>dobry</i>

Фото 2: Свідоцтво зрілості (атестат) Зенона Коссака, видане Дрогобицькою приватною гімназією ім. І. Франка у червні 1926 р. Джерело: ЦДІАЛУ-6

Навчали Зенона Коссака знані педагоги, громадські й культурні діячі Дрогобиччини, серед яких особливо виділявся катехит о. Степан Венгринович (Сольчаник, 1973, с. 449–451). Саме він був опікуном 18-го пластового куреня ім. І. Франка до якого належав З. Коссака. На жаль, детальнішої інформації про його участь у «Пласті» немає. Відомо лише, що згодом він став членом 6-го старшопластунського куреня, був учасником Пластової зустрічі III Верховинської округи під час Зелених свят 1928 р., на якій виступив із промовою в честь 10-річчя відродження української державності (Гладилович, 1968, с. 46–50), а також виступав із рефератом про ідеологію старшопластунських куренів на VII З'їзді Уладу українських старших пластунів 18 грудня 1929 р. у Львові (Сова, 2019, с. 623–630). Серед пластунів було багато членів УВО, а згодом ОУН, із багатьома з них З. Коссака товаришував, але особливо дружні стосунки в нього були зі С. Бандерою та С. Охримовичем, з якими він часто вирушав у піші мандрівки Карпатами, що водночас слугували прикриттям для переправлення нелегальної націоналістичної літератури з-за кордону (Гікавий, 1968, с. 40–44).

У 1927 р. З. Коссака вступив на юридичний факультет Львівського університету ім. Яна Казимира (тепер – Львівський національний університет ім. І. Франка). У міжвоєнне двадцятиріччя тут здобували вищу освіту чимало діячів українського визвольного руху, найвідоміші з яких: Зиновій Книш, Михайло Колодзінський, Дмитро Мирон, Лев і Дарія Ребет (Зенон Коссака, 1968, с. 21–22; Ковальчук, Черченко, 2007; Дедик та ін., 2020, с. 92–93, 184–185).

Навчання З. Коссака перервала строкова служба в польському війську (1928–1929). Спершу його скерували до армійської кавалерійської школи у м. Грундзйонд, потім перевели у м. Сьрем, а згодом – до піхотної школи підхорунжих у м. Рава-Руська. Зенон Коссака розумів значення якісної військової підготовки (нехай навіть у війську ворожої на той момент держави) для успішного формування у майбутньому української армії. Він був природженим військовим і як зразковий курсант піхотної школи мав отримати звання підхорунжого, однак через політичну неблагонадійність був відрхований (Зенон Коссака, 1968, с. 24; Михальцевич, 1968, с. 34–36). Приблизно в той же час, що і З. Коссака, та за подібних умов пройшли строкову службу О. Гасин і Р. Шухевич (Дем'ян, 2003, с. 59–60; Ісаюк, 2023, с. 89–90).

Після служби З. Коссака поновився в університеті і в 1929/1930 н. р. прослухав лекції з таких дисциплін: загальна теорія права, історія і система римського приватного права, історія західноєвропейського права, історія польської політичної системи, польське судочинство, польське приватне право, сімейне право, історичні джерела науки про зобов'язання, які читали видатні професори юриспруденції: Освальд Бальцер (Oswald Balzer), Пшемислав Домбковскі (Przemysław Dąbkowski), Леон Пініньскі (Leon Piniński), Каміль Стефко (Kamil Stefko), Марцелій Хлямтач (Marceli Chlamtacz) (ДАЛО). Завершити навчання й отримати диплом З. Коссака не зміг через активну діяльність у підпіллі, арешти і допити поліції, які не давали змоги належно підготуватися до іспитів. Однак це не завадило йому впродовж усього життя займатися самоосвітою, багато читати і публікувати власні статті на ідеологічну тематику (Зенон Коссака, 1968, с. 21–22).

Отже, можна сказати, що на формування світогляду З. Коссака впливали такі чинники: патріотичне виховання в сім'ї, пережиті події Першої світової війни і національно-визвольних змагань, участь у молодіжних організаціях, особливо «Пласті», активна залученість до українського громадського життя і структур націоналістично-

го підпілля, а також навчання у гімназіях Перемишля, Стрия та Дрогобича, а згодом – у Львівському університеті. Всі ці обставини і події витворили характер та загартували силу волі, необхідні для майбутньої визвольної боротьби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бажанський, М. (1986). Зенон Коссак, Михайло Колодзінський і їх друзі, що загинули за Карпато-Українську державу. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 3. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 58–65.

Гікавий, М. (1968). Зенон Коссак – український націоналіст. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто, 40–44.

Гладилович, А. (1968). Зенон Коссак (Уривок зі спогадів). *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто, 46–50.

Гладилович, А. (1973). Зенон Коссак. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 680–682.

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. 26 (Університет ім. Яна Казимира у Львові), оп. 15, спр. 230, арк. 323–323 зв.

Дарованець, О., Мороз, В., Муравський, В., Посівнич, М. (ред.). (2007). Коссак Зенон. Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника). В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*. 3-тє вид. допов. Київ: Українська видавнича спілка.

Дем'ян, Г. (2003). *Генерал УПА Олекса Гасин – «Лицар»*. Львів.

Де́дик, О., Козицький, А., Мороз, В., Муравський, В. (2020). *Львів. Місто наших героїв*. 2-ге вид., допов. Львів: Літопис.

Зенон Коссак (Розповідь сестри Оленки і брата інж. Богдана). (1968). *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто, 19–24.

Ільницький, В. (2021). Життєвий та бойовий шлях Володимира Фрайта (1911–1951). В Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький (наук. ред.), *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи: кол. моногр.* (Т. 5: Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пандемії). Конін; Ужгород; Херсон: Посвіт, 96–105.

Інтерв'ю з проф. Володимиром Янівим. (1984). *Архів ОУН в УІС-Лондон*, ф. 33 (Українське відеоархівне товариство в Брадфорді), оп. 4, од. зб. 175, од. обл. 1. <https://ounuis.info/publications/1603/volodymyr-yaniv-po-sbanderu-vyzvolnu-borotbu-ta-uvu.html>

Ісаюк, О. (2023). *Роман Шухевич. Життя легенди*. Київ: Наш Формат.

Климишин, М. (1987). *В похіді до волі, 1*. Детройт.

Ковальчук, О. О., Черченко, Ю. А. (2007). Книш Зиновій Михайлович. В В. А. Смолій (ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 4: Ка–Ком). Київ: Наукова думка. https://www.history.org.ua/?termin=Knysh_Z

Косенко, Н. (2024). Становлення Ярослава Стецька як громадсько-політичного діяча. *Новітня доба*, 12, 282–296. <https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-282-296>

Коссак, І. (1997). Іван Франко та його брати. *Спогади про Івана Франка*. Львів: Каменяр.

Кубійович, В. (ред.). (1959). Коссак Михайло. *Енциклопедія Українознавства* (Т. 3: Зернове господарство – Кропивницький). Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1146.

Кудрицький, А. В. (ред.). (1992). Коссаки. *Митці України. Енциклопедичний довідник*. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана.

Лазорак, Б., Скварек, Б., Лазорак, Т. (2022). *Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914–1919 рр. Дослідження історії міста і регіону = Drohobycz i ziemia drohobycka w latach 1914–1919. Studia z dziejów miasta i regionu*. Варшава; Легніца; Дрогобич; Нагуєвичі.

Листи: Коссак (Гевко), О. (4.11.1990 р., 19.08.1991 р.). *[Листи до Катерини Кульчицької]*. Архів Юрія Кульчицького.

Мірчук, П. (1985). Зенон Коссак. В П. Мірчук, *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»*, 1. Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 95–96.

Михальцевич, І. (1968). Разом з Коссаком у війську. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто, 34–36.

Олена Гевко з дому Коссак (Некролог). (2012, 13 лютого). *Свобода*, 2, 19.

Пагіря, О., Посівнич, М. (2009). Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929–1939). *Український визвольний рух*, 13, 45–88.

Пастух, Р. (1991). *Рідна школа в Дрогобичі*. Львів.

Підкова, І., Шуст, Р. (ред.). (1995). Коссак Зенон. *Довідник з історії України: у 3 т.* (Т. 2: К–П). Київ, 96–97.

Посівнич, М. (2014). Коссак Зенон Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-3900>

Посівнич, М. (2018). *Степан Бандера*. Дрогобич: Посвіт.

Посівнич, М. (2023). *Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках*. Тернопіль: Крила.

Сов'як, П. (2013). Рід Коссаків. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 71. https://www.ji.lviv.ua/n71texts/Rid_Kossakiv.htm

Сова, А. (2019). *Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр.: спогади, документи, світлина*. Львів: Апріорі.

Соловка, О. (2013). Отець ігумен Еміліян (Ілля) Коссак – громадський діяч і доброчинець. *Літопис Бойківщини: журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*, 2/85(96), 86–94.

Сольчаник, А. (1973). Українська гімназія ім. Івана Франка в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 447–459.

Стасюк, О. Й. (2008). Коссак Зенон. *Енциклопедія історії України* (Т. 5: Кон–Кю). Київ. http://www.history.org.ua/?termin=Kossak_Z

Тарнавський, Р. (2021). *Коссаки (Гриць, Іван, Василь, Йосиф, Зенон)*. Дрогобич: Посвіт.

Франко, І. (1914, 5 вересня). Над сьвіжою могилою д-ра Льва Коссака. *Діло*, 194, 2.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 19 (Йосифінська метрика), оп. 14, спр. 177, арк. 36, 41, 44–45.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 20 (Францисканська метрика), оп. 14, спр. 65, арк. 4, 58, 65, 74, 79, 82–84, 86–89.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 179 (Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів), оп. 3, спр. 2218, арк. 30–32, 35, 40–41, 44–45.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2218, арк. 30, 44.

ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2321, арк. 53–54.

ЦДІАЛУ-6: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2321, арк. 15–16.

ЦДІАЛУ-7: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2321, арк. 3–4, 9–10, 13–14, 19–20, 27–30, 33–42, 49–50, 57–62, 65–68, 75–80, 89–90, 93–94, 99–104, 107–113.

ЦДІАЛУ-8: ЦДІАЛ України, ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 4-а, спр. 6558, арк. 217.

ЦДІАЛУ-9: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 4-а, спр. 6559, арк. 211.

ЦДІАЛУ-10: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 4-а, спр. 6559, арк. 246.

Юрчишин, Н. (2024а). Зенон Коссака (1907–1939): до питання генеалогічного дослідження. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 75/3. Дрогобич: Гельветика, 21–32.

Юрчишин, Н. (2024б). Діяльність Зенона Коссака в українському націоналістичному русі 1930-х рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 77/3. Дрогобич: Гельветика, 35–45.

Юрчишин, Н. (2024с). Зенон Коссака як публіцист та ідеолог українського націоналізму. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 78/2. Дрогобич: Гельветика, 49–62.

APP-1: Archiwum Państwowy w Przemyślu (APP) Zespół № 56/389: IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu, sygn. 56/389/0/0/35, strona. 380.

APP-2: APP Zespół № 56/389: IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu, sygn. 56/389/0/0/35, strona. 407.

Kossak Nikolaus. (1915). *Österreichische Nationalbibliothek* (Nr. 339: Verlustlisten ausgegeben am 21.12.1915). Wien, 25. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vll&datum=19151221&seite=25&zoom=33>

REFERENCES

Bazhanskyi, M. (1986). Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynski i yikh druzi, shcho zahynuly za Karpato-Ukrainsku derzhavu. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*, 3. Niu-Iork; Paryzh; Sidney; Toronto, 58–65 (in Ukrainian).

Hikavyi, M. (1968). Zenon Kossak – ukrainskyi natsionalist. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto, 40–44 (in Ukrainian).

Hladylovych, A. (1968). Zenon Kossak (Uryvok zi spohadiv). *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto, 46–50 (in Ukrainian).

Hladylovych, A. (1973). Zenon Kossak. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*, 1. Niu-Iork; Paryzh; Sydney; Toronto, 680–682 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 26 (Universytet im. Yana Kazymyra u Lvovi), op. 15, spr. 230, ark. 323–323zv. (in Polish).

Darovanets, O., Moroz, V., Muravskyi, V., & Posivnych, M. (Eds.). (2007). Kossak Zenon. Natsionalistychnyi ruh 1920–1930-kh rokiv (materialy do biohrafichnoho dovidnyka). In *P. Mirchuk, Narys istorii OUN. 1920–1939 roky* (3rd). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Demian, H. (2003). *Heneral UPA Oleksa Hasyn – «Lytsar»*. Lviv (in Ukrainian).

Diedyk, O., Kozytskyi, A., Moroz, V., & Muravskyi, V. (2020). *Lviv. Misto nashykh heroiv* (2nd). Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Zenon Kossak (Rozpovid sestry Olenky i brata inzh. Bohdana). (1968). *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto, 19–24 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2021). Zhyttiievi ta boiovyi shliakh Volodymyra Fraita (1911–1951). In Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, & V. Ilnytskyi (Eds.), *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy: kol. monohr.* (T. 5: Dynamika naukovykh ta osvitynykh doslidzhen v umovakh pandemii). Konin; Uzhhorod; Kherson: Posvit, 96–105 (in Ukrainian).

Interviu z prof. Volodymyrom Yanivym. (1984). [Interview]. *Arkhiv OUN v UIS-London*, f. 33 (Ukrainske videoarkhivne tovarystvo v Bradfordi), op. 4, od. zb. 175, od. obl. 1. <https://ounuis.info/publications/1603/volodymyr-yaniv-po-sbanderu-vyzvolnu-borotbu-ta-uvu.html> (in Ukrainian).

Isaiuk, O. (2023). *Roman Shukhevych. Zhyttia lehendy*. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).

Klymyshyn, M. (1987). *V pokhodi do voli, 1*. Detroit (in Ukrainian).

Kovalchuk, O. O., & Cherchenko, Yu. A. (2007). Knysh Zynovii Mykhailovych. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 4: Ka–Kom). Kyiv: Naukova dumka. https://www.history.org.ua/?termin=Knysh_Z (in Ukrainian).

Kosenko, N. (2024). Stanovlennia Yaroslava Stetska yak hromadsko-politychnoho diiacha. *Novitnia doba*, 12, 282–296. <https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-282-296> (in Ukrainian).

Kossak, I. (1997). Ivan Franko ta yoho braty. *Spohady pro Ivana Franka*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Kubiiovych, V. (Ed.). (1959). Kossak Mykhailo. *Entsyklopediia Ukrainoznavstva* (T. 3: Zernove hospodarstvo – Kropyvnytskyi). Paryzh; Niu-York: Molode zhyttia, 1146 (in Ukrainian).

Kudrytskyi, A. V. (Ed.). (1992). Kossaky. *Myttsi Ukrainy. Entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana (in Ukrainian).

Lazorak, B., Skvarek, B., & Lazorak, T. (2022). *Drohobych i Drohobytska zemlia u 1914–1919 rr. Doslidzhennia istorii mista i rehionu = Drohobycz i ziemia drohobycka w latach 1914–1919. Studia z dziejów miasta i regionu*. Varshava; Legnitsa; Drohobych; Nahuievychi (in Ukrainian).

Kossak (Hevko), O. (4.11.1990 r., 19.08.1991 r.). [Lysty do Kateryny Kulchytskoi]. *Arkhiv Yurii Kulchytskoho* (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1985). Zenon Kossak. In P. Mirchuk, *Revoliutsiinyi zmah za USSD. Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari», 1*. Niu-York; Toronto; London, 95–96 (in Ukrainian).

Mykhaltsevych, I. (1968). Razom z Kossakom u viisku. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto, 34–36 (in Ukrainian).

Olena Hevko z domu Kossak (Nekroloh). (2012, Liutyi 13). *Svoboda*, 2, 19 (in Ukrainian).

Pahiria, O., & Posivnych, M. (2009). Voienno-politychna diialnist OUN u Zakarpatti (1929–1939). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 13, 45–88 (in Ukrainian).

Pastukh, R. (1991). *Ridna shkola v Drohobychi*. Lviv (in Ukrainian).

Pidkova, I., & Shust, R. (Ed.). (1995). Kossak Zenon. *Dovidnyk z istorii Ukrainy: u 3 t.* (T. 2: K–P). Kyiv, 96–97 (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2014). Kossak Zenon Mykhailovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. <https://esu.com.ua/article-3900> (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2018). *Stepan Bandera*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2023). *Voienno-politychna diialnist OUN v 1929–1939 rokakh*. Ternopil: Kryla (in Ukrainian).

Soviak, P. (2013). Rid Kossakiv. *Nezalezhnyi kulturolohiichni chasopys «I»*, 71. https://www.ji.lviv.ua/n71texts/Rid_Kossakiv.htm (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). *Roman Shukhevych u hromadsko-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy 1920–1939 rr.: spohady, dokumenty, svitlyny*. Lviv: Apriori (in Ukrainian).

Solovka, O. (2013). Otets ihumen Emilian (Illia) Kossak – hromadskyi diiach i dobrochynets. *Litopys Boikivshchyny: zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny*, 2/85(96), 86–94 (in Ukrainian).

Solchanyk, A. (1973). *Ukrainska himnaziia im. Ivana Franka v Drohobychi. Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*, 1. Niu-Iork; Paryzh; Sydnei; Toronto, 447–459 (in Ukrainian).

Stasiuk, O. Y. (2008). Kossak Zenon. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 5: Kon–Kiu). Kyiv. http://www.history.org.ua/?termin=Kossak_Z (in Ukrainian).

Tarnavskiy, R. (2021). *Kossaky (Hryts, Ivan, Vasyl, Yosyf, Zenon)*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Franko, I. (1914, Veresen 5). Nad svizhoiu mohyloiu d-ra Lva Kossaka. *Dilo*, 194, 2 (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 19 (Iosyfinska metryka), op. 14, spr. 177, ark. 36, 41, 44–45 (in Polish).

TsDIAL Ukrainy, f. 20 (Frantsyskanska metryka), op. 14, spr. 65, ark. 4, 58, 65, 74, 79, 82–84, 86–89 (in Polish).

TsDIAL Ukrainy, f. 179 (Kuratoriia Lvivskoho shkilnoho okruhu, m. Lviv), op. 3, spr. 2218, ark. 30–32, 35, 40–41, 44–45 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 2218, ark. 30, 44 (in Polish).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 2321, ark. 53–54 (in Polish, & in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 2321, ark. 15–16 (in Polish, & in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 2321, ark. 3–4, 9–10, 13–14, 19–20, 27–30, 33–42, 49–50, 57–62, 65–68, 75–80, 89–90, 93–94, 99–104, 107–113 (in Polish and in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 201 (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia, m. Lviv), op. 4-a, spr. 6558, ark. 217 (in Latin).

TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 4-a, spr. 6559, ark. 211 (in Latin).

TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 4-a, spr. 6559, ark. 246 (in Latin).

Iurchyshyn, N. (2024a). Zenon Kossak (1907–1939): do pyttannia henealohichnoho doslidzhennia. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 75/3. Drohobych: Helvetyka, 21–32 (in Ukrainian).

Iurchyshyn, N. (2024b). Diialnist Zenona Kossaka v ukrainskomu natsionalistychnomu rusi 1930-kh rr. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 77/3. Drohobych: Helvetyka, 35–45 (in Ukrainian).

Iurchyshyn, N. (2024c). Zenon Kossak yak publitsyst ta ideoloh ukrainskoho natsionalizmu. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 78/2. Drohobych: Helvetyka, 49–62 (in Ukrainian).

Archiwum Państwowy w Przemyślu (APP) Zespol № 56/389: IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu, sygn. 56/389/0/0/35, strona. 380 (in Polish).

APP Zespol № 56/389: IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu, sygn. 56/389/0/0/35, strona. 407 (in Polish).

Kossak Nikolaus. (1915). *Österreichische Nationalbibliothek* (Nr. 339: Verlustlisten ausgegeben am 21.12.1915). Wien, 25. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vll&datum=19151221&seite=25&zoom=33> (in German).

Nazarii YURCHYSHYN

PhD Student of the Department of World History and Special Historical Disciplines

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3027-0127>

e-mail: nazaryour@ukr.net

FORMATION OF THE WORLDVIEW OF ZENON KOSSAK (1907–1939)

The article explores the process of shaping the worldview of Zenon Kossak, a prominent figure in the Ukrainian liberation movement of the first half of the 20th century and one of the leaders of the OUN. Key factors influencing the formation of his ideological beliefs and personal qualities are analysed, including his origin, family environment, living conditions, education, social surroundings, and participation in nationalist organizations.

Particular attention is paid to his childhood in Drohobych, where family traditions and stories of his uncles, members of the Legion Ukrainian Sich Riflemen, fostered Z. Kossak patriotic views. The impact of the First World War and the national liberation struggles, which left a deep imprint on his consciousness, is examined. The significance of his studies at the gymnasiums in Przemyśl, Stryi, and Drohobych, as well as at Lviv University, where Z. Kossak acquired thorough knowledge, which contributed to the formation of his leadership qualities.

The article emphasizes Z. Kossak involvement in youth nationalist organizations such as the Union of Ukrainian Nationalist Youth and Plast, where he received his first ideological and physical training.

Emphasis is placed on the personal traits of Z. Kossak, in particular his discipline, determination, intellectual erudition and ability to lead others. It was noted that the events experienced in youth became decisive in the formation of worldview positions of Z. Kossak.

The research is based on archival materials, memories of contemporaries and scientific works, which made it possible to analyse the childhood and youth years of Z. Kossak. The article's conclusions underscore the importance of understanding the formation of the worldview of OUN leaders for a deeper insight into the development of the Ukrainian national liberation movement during the interwar period.

Key words: Zenon Kossak, Ukrainian liberation movement, ideology, OUN, social and political life.

Василь СТРИЛЬЧУК

*аспірант відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
директор Комунальної установи
«Бродівський історико-краєзнавчий музей» Бродівської міської ради
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0839-9860>
e-mail: stirilchuk_v@ukr.net*

ОЛЕКСАНДР ВИСЛОЦЬКИЙ – ВИДАВЕЦЬ, РЕДАКТОР ТА ДОПISУВАЧ ЧАСОПISУ «БРІДСЬКІ ВІСТІ»

На основі періодики 1930-х років, архівних матеріалів, літератури розглянуто один із напрямів діяльності українського громадського і політичного діяча О. Вислоцького, зокрема його роботу як видавця, редактора й дописувача часопису «Брідські вісті». Простежено процес формування О. Вислоцького як публіциста, проаналізовано його публікації, надруковані в часописах «Діло», «Народня справа», «Український голос».

Досліджено історію становлення повітового часопису «Брідські вісті», що виходив у 1936–1937 рр., з'ясовано роль та участь у цьому процесі О. Вислоцького. Висвітлено мету видання, основні завдання, цільову аудиторію та тематику публікованих матеріалів. Звернено увагу на проблеми, з якими стикалися видавці часопису, причини припинення виходу газети.

Окрему увагу зосереджено на статтях О. Вислоцького, вміщених у часописі «Брідські вісті», де виокремлено основну тематику та напрями публікацій: розвиток українського підприємництва та поширення гасла «свій до свого», історія краю, розбудова повітового товариства «Луг», проблема збору коштів на будівництво українського Народного дому у Бродах, виховання дітей дошкільного віку, моральний стан української сільської молоді, проблеми важкої праці хліборобів і необхідність їх об'єднання заради відстоювання власних інтересів.

Стверджено, що матеріали часопису «Брідські вісті» розкривають додаткові риси О. Вислоцького, характеризуючи його як сміливу, відверту людину з демократичною позицією, здатну сприймати критику. Звернено увагу на своєрідний стиль публікацій діяча, що відзначається доступною мовою, простим і зрозумілим викладом, емоційністю.

На основі опрацьованих матеріалів виснувано, що тематика публікацій О. Вислоцького повністю збігалася з напрямками його організаційної діяльності, яку він проводив у складі різних товариств та організацій краю, а також будучи депутатом польського парламенту (1928–1930). Наголошено на важливості цього матеріалу для вивчення та розуміння суспільно-політичних відносин, що склалися в міжвоєнний період ХХ ст. на західноукраїнських землях.

Ключові слова: Олександр Вислоцький, часопис «Брідські вісті», міжвоєнний період, періодичні видання 1920–1930-х років, гасло «свій до свого», товариство «Луг», Броди, Брідщина, суспільно-культурна та громадська діяльність, публіцистика.

Фото 1. Олександр Вислоцький – посол до польського сейму. Броди, 1928 рік. Світлина із приватного архіву родини Вислоцьких.

При дослідженні національного життя на західноукраїнських землях у міжвоєнний період XX ст. важливе місце відведено вивченню діяльності окремих особистостей. Мова про людей, які були авторитетами в тогочасному українському суспільстві, організовували й очолювали різні напрями національного життя, сприяли піднесенню економічного, культурного та морального рівня власного народу. До таких осіб належить і український громадський та політичний діяч Олександр Вислоцький (1896–1941) – уродженець Лемківщини, сотник Січових стрільців, депутат польського парламенту від Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) (1928–1930), організатор економічно-господарських, спортивних, культурно-просвітницьких організацій, в'язень польських (1930–1932) і більшовицьких тюрем (1939–1941).

Мета статті – висвітлити одну зі сторінок діяльності О. Вислоцького, пов'язану з виданням і редагуванням повітового часопису

«Брідські вісті», а також розглянути основні напрями його публіцистичної діяльності.

Проаналізовані матеріали дають можливість глибше зрозуміти суспільно-політичні відносини, що склалися на західноукраїнських землях під владою Польщі в міжвоєнний період. Зміст публікацій О. Вислоцького відображає ті проблеми й виклики, які стояли перед українським суспільством у 1920–1930-х роках. Розвідка розкриває способи та методи праці одного із представників тодішньої регіональної української еліти.

Про О. Вислоцького написано декілька публікацій, у яких систематизовано основні етапи його життя і діяльності. Зокрема, матеріали, які зібрав Юліан Чорний (Чорний, 1988), спогади о. Степана Клепарчука (Клепарчук, 1971, с. 114, 175, 183–184, 192), газетні статті Ярослава Тимуса (Тимусь, 1994) і Мар'яни Фещук (Фещук, 2007), розвідка Дмитра Ляшука в літературно-краєзнавчому журналі «Брідщина» (Ляшук, 1997) та дослідження, що ґрунтуються на різноманітному джерельному матеріалі (архівних документах, спогадах, публікаціях у тогочасній пресі тощо), яке підготував автор цієї статті (Стрільчук, 2017а). Декілька статей апробовано на наукових і краєзнавчих конференціях та опубліковано у відповідних збірниках матеріалів (Стрільчук, 2019а; Стрільчук, 2019b; Стрільчук, 2020). Однак у цих працях лише побіжно згадана робота О. Вислоцького з видання часопису і не проаналізовані матеріали його авторства.

Часопису «Брідські вісті» була присвячена невелика стаття Тараса Лехмана «“Брідські вісті” як джерело краєзнавства» (Лехман, 1998). У ній йшлося лише про одну публікацію О. Вислоцького – «Пізнаймо свій повіт» і відзначено важливість висвітлених краєзнавчих матеріалів, без глибшого їхнього аналізу, розгляду контексту, у якому вони були опубліковані. Ще одна стаття, присвячена часопису, надрукована у відновленій газеті «Брідські вісті» (Стрільчук, 2007) – виданні громадської організа-

ції «Край» (м. Броди). Однак основний акцент там зроблено на історії виникнення часопису, його видавця та редакторів і здійснено загальний огляд рубрик публікованих матеріалів, а також висвітлено умови, у яких видавали часопис і розглянуто причини припинення виходу газети.

Безпосередня джерельна база дослідження – часопис «Брідські вісті», комплекти якого зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника та Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка; публікації О. Вислоцького в часописах «Діло», «Народня справа»; матеріали західноукраїнської преси 1920–1930-х років; документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львів та Державного архіву Тернопільської обл.

«Брідські вісті» – це єдиний україномовний часопис, що впродовж недовгого часу (з листопада 1936 р. по листопад 1937 р.) виходив на теренах Брідського повіту Тернопільського воєводства. Загалом, надруковано 17 номерів газети (2 – за 1936 р. і 15 за 1937 р.). Цей часопис – цінний зразок серед подібних видань, які виходили в інших повітових містах Галичини (Золочів, Бережани, Сокаль, Зборів та ін.), а також важливе джерело для дослідження і розуміння історії західноукраїнських земель у міжвоєнний період ХХ ст.

Про історію виникнення газети дізнаємося зі статті-звернення О. Вислоцького «До Вас селяне-хлібороби Брідщини!», опублікованої в першому номері «Брідських вістей». «Думка видавати в Бродях часопис виринала серед громадянства Брідщини вже давніше, однак годі було якось взятися до діла, годі було знайти людей, щоби спільно взялись за редагування повітового часопису і щоби взяли весь тягар видавництва на свої плечі, та щоби повести цю справу з повним успіхом» (Вислоцький, 1936с). Свої міркування і побоювання в цій справі колишній посол, який на той час проживав у с. Гаї Дітковецькі (за 8 км від повітового міста Броди) та займався рільництвом, подав так: «Думав я над цією справою довго, однак сам боявся брати до діла, бо ж я не заводський редактор, без практики у видаванні часопису, не “битий в пері”, а селянин хлібороб як і Ви. Живу на селі, відірваний від міста, центру нашого повітового життя» (Вислоцький, 1936с).

Олександр Вислоцький хоча і не був фаховим журналістом, редактором чи публіцистом, проте мав значний досвід організаційної роботи у створенні та діяльності різних товариств, працюючи в повітовому комітеті УНДО, а також був добрим промовцем. Практичні навички роботи з текстовими матеріалами він розвинув під час депутатської діяльності (1928–1930), готуючи виступи в сеймі, інтерпеляції (депутатські запити). Зокрема, у львівській газеті «Свобода» було опубліковано його промову, виголошену на засіданні сейму при розгляді питання щодо підвищення земельного податку (В обороні, 1928). Під час своїх посольських поїздок, справоздавчих віч, зустрічей він збирав різного роду матеріали, готував звіти, окремі з яких публікували у пресі. Зокрема, у газеті «Українська громада» було опубліковано інформацію про поїздку посла О. Вислоцького, як представника Українського парламентського клубу, до Кременецького повіту з метою вивчення шкоди, яку заподіяв град, жителям окремих сіл (Посол Вислоцький, 1928). Інша поїздка була у с. Жабче Луцького повіту, де наприкінці лютого 1929 р. стався церковний конфлікт між представниками «неоунії» (т. зв. східнокатолицького обряду) та православними. Звіт посла з описом подій був надрукований (подекуди переказаний) у часописах «Праця», «Діло», «Український голос», «Народня справа» (Вернули, 1929; Трагедія, 1929; Вислоцький, 1929;

Неймовірно, 1929). Крім того, О. Вислоцький, листуючись із редакціями газет (Відповіді, 1928), надсилав їм матеріали про різні події та випадки, свідком яких він був. На даних О. Вислоцького, поданих до газети «Народня справа», побудована замітка «Як “урядують” пани в Бродах» (Як «урядують», 1929) про зловживання і крадіжки грошей чиновниками повітового виділу у Бродах. Невеликі повідомлення з інформацією від посла О. Вислоцького є в рубриці «Новинки» в цьому ж часописі. Так, у листопаді 1929 р. опубліковано матеріал про вбивство в містечку Козин Дубенського повіту шинкарем Мечиславом Малолепшим (Mieczysław Małecki) селянина Івана Харуна (Новинки, 1929). У березні 1930 р. О. Вислоцький став свідком залізничної аварії біля м. Дубно, коли поїзд розстроїв віз із кіньми і селянином (Новинки, 1930).

Окрім того, що О. Вислоцький мав шість класів гімназійної освіти, гірничі курси (практику), складений у період Першої світової війни іспит на атестат зрілості («Kriegsmatura») (ЦДІАЛУ, арк. 24), він багато займався самоосвітою. Був активним членом товариства «Просвіта»: заснував читальню у с. Гаї Дітковецькі, де проживав, і був першим її головою, дарував книжки, читав лекції з історії України, виголошував реферати на господарські й інші теми (ДАТО-2, арк. 1, 10; Лаба, 2019, с. 78–87). Входив до управи філії товариства «Просвіта» у Бродах (ДАТО-1, арк. 47). Навіть перебуваючи понад 2 роки в польських в'язницях за політичну діяльність, колишній посол до сейму, попри різні обмеження і заборони, намагався читати (ЦДІАЛУ, арк. 229, 240). У книжці «На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі», яку видав Провід Організації українських націоналістів (ОУН) у Празі 1931 р. (На вічну ганьбу, 1978, с. 78–80), були опубліковані його свідчення про арешт й ув'язнення в Берестейській військовій тюрмі, які записав він сам або за протоколював адвокат. Вийшовши на волю в листопаді 1932 р. та дякуючи адвокату Степанові Білякові й усім іншим людям за допомогу і підтримку, він окремо висловив вдячність львівському книжковому видавництву «Ізмарагд» «за безкорисне випозичання книжок» (Вислоцький, 1932).

Ще до праці над виданням газети «Брідські вісті» О. Вислоцький мав низку публікацій у львівських часописах. Так, 30 липня 1933 р. у газеті «Діло» була надрукована його стаття «Провінція і отаманщина» (Вислоцький, 1933b), яка стосувалася партійного протистояння в УНДО. Цей конфлікт набув розголосу серед громадськості через газетні публікації. Позиціонуючи себе як селянин із глибокої провінції, де пошта приходить двічі на тиждень, Олександр Вислоцький вказував на пагубний вплив «часописного двобою» між Дмитром Паліївим та УНДО на українських селян й інтелігенцію, які не могли зрозуміти, що відбувається в українському політичному проводі. Він закликав припинити протистояння, зайняти конструктивну позицію в такий складний для українців час. «Через ту розпаношену в нас отаманщину ми і визвольну війну програли, бо кожний вояка був невдоволений, кожний по своєму Україну будував, але лише таку, яку собі в своїй голові уявляв, іншої не хотів», – писав діяч, звертаючись до Дмитра Паліїва та Володимира Кохана (Вислоцький, 1933b). «Нам треба спокою для творчої праці, яка має нас довести до кращого завтра, а до нашого політичного проводу мусимо мати довіря, бо інакше спричинимо анархію, яка нас пограбає на довгі віки», – завершив звернення О. Вислоцький, «бувший посол, берестейський в'язень, господар у Гаях Дітковецьких, пов. Броди» (Вислоцький, 1933b).

Інша його публікація під назвою «Чи селяне можуть нині курити і пити?» була надрукована на сторінках «Народньої справи» 3 вересня 1933 р. (Вислоцький, 1933a).

Олександр Вислоцький спростовував закиди польської преси і промови в сеймі, що нібито заяви українців про утримання від куріння та вживання алкоголю, опубліковані в часописах, є саботажем і бойкотом державної монополії. У статті на власному прикладі він описав досвід курця та пояснив причини, через які підписав заяву і вже 10-й місяць не курить. Розмірковуючи над тим, «чи селянин (нині нуждар) може нині дозволити собі на курення чи уживання алкоголю з монополією?», він коротко відповів: «Ні» (Вислоцький, 1933а). Порахувавши реальні витрати пересічного курця за рік, порівнявши з цінами на збіжжя, худобу, різні товари, він на конкретних прикладах пояснив, скільки коштів селянин пускає «на дим», яким «затроює воздух собі та своїй родині» (Вислоцький, 1933б). Щодо горілки, то, вважав автор статті, селянин і думати про неї не може, якщо не хоче змарнувати своєї тяжкої праці. Олександр Вислоцький закликав селян перестати нищити себе і своїх близьких, а заощаджені кошти рекомендував витрачати для потреб родини. Він також звернув увагу на важливість придбання книжок і часописів, а також нагадав, що фінансової підтримки потребують «Просвіта» та «Рідна школа».

Ще одна публікація Олександра Вислоцького в «Ділі» стосувалася обговорення статті-переможниці економічного конкурсу часопису – «Основуймо фарми годівлі курей!» – авторства інженера Костя Котецького (Котецький, 1934). Колишній депутат сейму підтримав важливість цього економічного проекту, застерігши при цьому: «Серед українців бувало вже нераз, що хтось видвигне якусь корисну думку в пресі, яку можна би було і зреалізувати, але ми, крім її одобрення й еwentуально нагороди за статтю в цій справі якоюсь редакцією, лишаємо це все надаліше в спокою, бо нема кому цих золотих думок у діло перевести» (Вислоцький, 1934). В опублікованому матеріалі він відзначив надзвичайну актуальність цієї ідеї та виклав власне бачення («рецепту») того, «як оснувати цю “фарму” і де взяти гроші», розкривши при цьому питання залучення фахівців («спеців»), пошуку ресурсів, організатора справи, й запропонував потенційне місцезосташування майбутнього господарського об’єкта.

У матеріалі «Що може ненависть до людей і організацій...» О. Вислоцький спростував неправдиву інформацію, опубліковану в часописі Союзу українок «Жінка» про причини інциденту, який стався під час Свята Просвітянки у Бродях (28.06.1936), коли комуністи вчинили провокацію та поранили українського адвоката (Вислоцький, 1936а). Друга частина цієї замітки О. Вислоцького спростовувала інше неправдиве твердження, надруковане в часописі «Громадський голос» про те, що нібито одне з товариств «Луг» у Брідському повіті опановане комуністами і під час згаданого свята його члени напали на учасників дійства. Він зазначив, що жоден із понад 20 «Лугів» Брідщини не є опанований комуністами, а всі луговики національно свідомі та побоюються комунізм. Саме завдяки луговикам, написав автор статті, вдалося забезпечити порядок на святі та завершити його спокійно. Цю публікацію О. Вислоцький підписав як колишній посол і голова повітового товариства «Луг» у Бродях.

У газеті «Діло» 26 листопада 1936 р. вийшла стаття О. Вислоцького «В. Вітос про польську колонізацію (Зі споминів б[увшого] берестейського в’язня)» (Вислоцький, 1936б). У ній діяч згадує про своє перебування в одній камері з колишнім польським прем’єром і «творцем першої повоєнної колонізації» західноукраїнських земель Вінцентієм Вітосом (Wincenty Witos), який також був ув’язнений за наказом Юзефа Пілсудські (Józef Piłsudski). За словами О. Вислоцького, польський політик у розмовах з українцем визнавав, що заборона купувати українським селянам панську

землю була неправильним рішенням, «якби Польща допустила була при допомозі державних банків українців до купна землі, була би мала тих селян за собою; вони були б добрими і вдоволеними громадянами держави» (Вислоцький, 1936b); і як, наслідок, не було б ворожого ставлення місцевого населення до польських колоністів. Ця публікація вийшла в той період, коли відбувалася чергова хвиля колонізації українських земель польською владою. Свою статтю колишній парламентар закінчив такими словами: «Але здається, що наслідники Вінкентія Вітоса йдуть шляхом старим, утоптанним. Історія колись скаже, чи то був добрий шлях для польської держави» (Вислоцький, 1936b).

Отже, як видно з наведеного, на момент заснування повітового часопису О. Вислоцький мав певний досвід публіцистичної діяльності, тематика якої була тісно переплетена з актуальними проблемами життя українців краю.

Поштовхом до появи «Брідських вістей» стала повітова нарада у справі побудови Народного дому в м. Броди, що відбулася 1 листопада 1936 р. у с. Суховоля (Вислоцький, 1936с; Дописи зі сіл, 1936). На ній обговорювали ідею видати «летючку із закликом до збірки» на Народний дім, але на пропозицію начальника Повітового союзу кооператив Юрія Чубатого було прийнято рішення видавати повітовий часопис. Взятися за цю справу було запропоновано О. Вислоцькому як добре знаній особі в повіті. «Не легко і це прийшлося, але в кінці найшлися люди, що створили редакційну колегію і рішили видавати покищо раз у місяць повітовий часопис», – написав колишній посол у першому номері газети, що побачив світ у листопаді 1936 р. (Вислоцький, 1936с).

Необхідно зазначити, що прізвище О. Вислоцького як видавця чи редактора часопису не фігурувало від 1 до 11 числа «Брідських вістей». Він був лише автором низки публікацій. Очевидно, це пов'язано з непростими стосунками діяча із владою і бажанням не зашкодити появі та розвитку такого важливого національного проєкту, як видання повітового часопису. Оскільки за декілька місяців перед заснуванням «Брідських вістей», при реєстрації повітового осередку товариства «Луг», на початку червня 1936 р. староство відхилило статут цієї організації. Причиною стало те, що головою повітового «Лугу» обрали О. Вислоцького, який був «караний дволітньою тяжкою тюрмою за політичні проступки з часів свого послування» (З життя, 1936; ДАТО-3, арк. 20–24). Оскарження колишнього посла в Тернопільському воєводському управлінні не дали результату. Далі цією справою займалася Українська парламентська репрезентація (УПР), і щойно наприкінці травня 1937 р. було зареєстровано повітовий «Луг» Брідщини на чолі з О. Вислоцьким (ДАТО-3, арк. 25). Так, до 15 липня 1937 р. про видавців часопису на останній сторінці газети значилося: «Відповідальний редактор і видавець: Володимир Чубатий. Редагує: Колегія». Хто на той час входив до складу редакційної колегії, крім В. Чубатого й О. Вислоцького, – наразі невідомо. У часописі від 15 квітня 1937 р. було поміщено замітку «Українці Брідщини у Канаді піддержують наш повітовий часопис», яку за редакцію підписали В. Чубатий – «відвіч. редактор» та О. Вислоцький – «нач. редактор» (Українці Брідщини, 1937). У 12-му номері газети (від 1 серпня 1937 р.) у статті «До передплатників і читачів “Брідських вістей”» редакція, борючись із байдужістю читачів та труднощами підготовки й випуску газети, звернулася до громадян Брідщини з вимогою визначитися, чи потрібний повітовий часопис, чи ні. У зверненні зазначено: «Може дехто сказати: “... редагує Колегія...” – так, але коли візьметься під увагу, що Колегія складається тепер з причини браку відповідних чи охочих до цього роду і праці одиниць, з трьох членів, та що з огляду на це головний обов'язок зредагування числа, з причини заабсорбування часу

у прочих двох членів Колегії іншими обов'язками, спочиває на одному членові Колегії» (Редакція, 1937с). З цього номеру вказують прізвища людей, завдяки енергійній і самовідданій праці яких виходив часопис: «За редакцію відповідає: Володимир Чубатий, Нач[альний] редактор Ярослав Сірко, видає Олександр Вислоцький» (Брідські вісті, 1937). Отже, можна припустити, що на той час за загальний зміст, спрямованість і якість видання відповідав В. Чубатий¹, відповідальним за редакційну політику, підбір і підготовку матеріалів до друку був Я. Сірко². Олександр Вислоцький виконував функції адміністратора видання: організовував випуск, розповсюдження та вирішував інші технічні й фінансові питання, пов'язані з виходом газети. Члени редакційної колегії були не лише активними дописувачами, а й авторами колективних текстів, підписаних як «Редакція», «Редакція і Адміністрація», «Редколегія».

Для ініціаторів створення газети була очевидною необхідність існування такого засобу комунікації в повіті для інформування тагуртування українського населення Брідщини, обміну інформацією, підвищення інтелектуального, морального й матеріального рівня українців краю, обговорення суспільних проблем, виявлення негативних явищ, їх подолання, а також для поширення національних ідей, які домінували в тогочасному західноукраїнському суспільстві. Як і більшість україномовних часописів Галичини цього періоду, газета «Брідські вісті» була зорієнтована на селянську аудиторію (Редакція, 1936). Редколегія визначила три основні завдання видання: 1) інформувати українців повіту про діяльність громадських організацій і події в селах Брідщини; 2) пропагувати ідею побудови Народного дому у Бродях та реєструвати списки жертводавців на це; 3) поширювати в повіті клич «свій до свого» і цим сприяти розвитку української торгівлі (Від Редакції, 1936).

Для досягнення поставлених завдань у часописі були запровадженні окремі рубрики: «З життя наших організацій» (про діяльність «Просвіти», «Сільського господаря», «Рідної школи», «Лугу», УСК «Богун», районних молочарень тощо), «Будуймо Народний Дім в Бродях» (про збірку коштів на фонд будови), «Дописи із сіл» (інформація, що надходила від читачів про життя, події та національні свята в селах повіту), «Новинки» (різні випадки, зокрема кримінальна хроніка), «Огляд політичних подій» (згодом – «Що чувати в світі?»), «Важне для селян!» (господарські, юридичні поради) й ін. Окремо публікували описові статті про важливі події краю (наради, зібрання, курси, святкування, прощі тощо). На сторінках часопису обговорювали різні актуальні проблеми, зокрема розвиток української торгівлі у м. Броди та повіті й поширення гасла «свій до свого». У розділі «Пізнаймо свій повіт» висвітлювали історію краю. Публікували також звернення й оголошення українських організацій, списки жертводавців на пресовий фонд «Брідських вістей», некрологи повітових діячів тощо. Остання сторінка часопису була відведена для розміщення реклами українських крамниць і підприємств.

¹ Володимир Чубатий (1896?–1965) – колишній старшина української армії, урядник (Савчин, 2010). Від початку 1920-х років проживав у передмісті Бродів – Великі Фільварки. Брав активну участь у громадському житті Брідського повіту, був засновником і членом місцевої «Просвіти», товариств «Луг», «Сільський господар». Керував церковним хором та був учасником Музичного товариства «Боян». Займався фотографією. Перед Другою світовою війною переїхав до м. Городенка, де одружився. З 1951 р. проживав у США (Вовк, 1988).

² Ярослав Сірко (1912–1979) – на той час абсолювент Богословської академії у Львові, згодом священник (висвячений 1941 р.). Після Другої світової війни емігрував до Аргентини (1948–1955), а пізніше переїхав до США та був священником у штатах Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Огайо (Стрільчук, 2017b).

Перший номер газети вийшов накладом 1 000 примірників, наступні – 1 500. Часопис спочатку був місячником, а з січня 1937 р. мав виходити двічі на місяць, проте через низку перешкод не завжди це вдавалося. Двічі на місяць газета виходила у квітні, травні, липні, серпні й вересні 1937 р. Обсяг становив 8 с. (за винятком № 8(10) – 10 с. та № 14(16) – 4 с.). У червні 1937 р. не вийшло жодного номера. Останнє число газети побачило світ у листопаді 1937 р. (рівно за рік після виходу першого). І хоча автор книжки «Дорогами і стежками Брідщини» о. С. Клепарчук зазначав, що «незважаючи на конфіскації та фінансові труднощі, цей корисний часопис проіснував майже три роки» (Клепарчук, 1971, с. 175), на сьогодні невідомо про жоден примірник, що вийшов би після листопада 1937 р. Основною причиною припинення виходу газети стали фінансові труднощі та недостатня підтримка населення, про що свідчили постійні звернення редакції (Редакція, 1937b; Редакція, 1937c; Нарада, 1937; Від Редакції, 1937; Редакція, 1937a; Редакція, 1937d; Редакція і адміністрація, 1937).

У кожному номері часопису були статті О. Вислоцького. Також він був автором чи співавтором публікацій, звернень, підписаних від імені редакції або без підпису. Стиль і структура викладеного матеріалу деяких непідписаних публікацій були дуже подібними до статей його авторства. Нижче розгляну публікації діяча, які можна ідентифікувати як його авторства та які мали один із підписів: «Олександр Вислоцький, бувш. посол», «О. В.», «Олександр Вислоцький, б. посол і господар», «Олександр Вислоцький», «Олександр Вислоцький, господар», «Олександр Вислоцький, голова Повіт. Лугу в Бродях», «Ол. Вислоцький», «О. Вислоцький».

Першою публікацією О. Вислоцького в часописі «Брідські вісті» була вже згадана стаття-звернення «До вас селяни-хлібороби Брідщини!». Автор апелював до основної цільової аудиторії видання та зазначав, що те, яким буде часопис, залежить від самих селян, їхньої моральної і матеріальної підтримки. Він закликав до співпраці та стверджував: «Безповоротно минув той час, коли наш хлібороб-селянин не інтересувався тим, що коло нього діється. Нині мусимо і ми селяне йти з поступом, з духом часу, з життям, а життя то є боротьба» (Вислоцький, 1936c). Публікація закінчувалася словами з «Гімну» Івана Франка: «Не ридать, а здобувати».

У першому числі часопису О. Вислоцький пояснював значення гасла «свій до свого» в однойменній публікації (О. В., 1936b). Аналізуючи потребу і стан розвитку української торгівлі у м. Броди, він звертав увагу на слабку підтримку селянами українських підприємців: «Чому ми бідні? Бо не вміємо свого рідного піддержати, допомогти йому, а не раз і завидуємо» (О. В., 1936). Автор перелічив різні види крамниць, у яких є велика потреба, і ствердив, що на цей час ніхто з українців їх не відкриває через нерозуміння в повіті гасла «свій до свого». Намагаючись достукатися до свідомості земляків, О. Вислоцький зазначив, що підтримка своїх купців – національний обов'язок кожного українця. «Не биттям шиб у чужих склепах, а свідомістю та розумінням загальної справи розвинемо свою рідну торгівлю, рідний промисл, дамо змогу виростати нашим фабрикам, відтяжимо наше село і усунемо наше безробіття» (О. В., 1936b). Цю тему він продовжив у наступному числі газети, «щоби відкрити очі нашому селянству, як ми самі собі шкодимо в нинішніх тяжких часах незрозумінням клича “свій до свого”» (О. В., 1936a). Діяч аналізував торгівлю окремими товарами широкого вжитку (шкіра на взуття, тканина для пошиття одягу, галантерейні вироби, канцелярські товари), основними покупцями яких є селяни повіту. На підставі простих підрахунків показував, скільки коштів хлібороби дають у руки чужинцям,

Фото 2. Перша сторінка часопису «Брідські вісті» від 1 липня 1937 р. (Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка)

замість того, щоб підтримати своїх купців «і дати неодному українцеві хліб у руки та поліпшити долю нашого народу» (О. В., 1936а). Узагальнюючи, О. Вислоцький констатував: «Ми хліборобський нарід не маємо іншого виходу й мусимо старатися як найшвидше опанувати місто. Тільки національно-українське місто, опановане національним капіталом сільського населення може спричинитися до поправи положення нашого села» (О. В., 1936а). Колишній посол також написав про професійних адвокатів і лікарів, що працювали у Бродах. Він запитував читачів, хто їх утримує та скільки поміж ними українців? Навівши цифри та зіставивши їх із потребами населення, дійшов висновку, що у Брідському повіті бракує українських фахівців, «бо якщо чужинцям можемо дати змогу жити, то мусимо дати змогу жити і своїм» (О. В., 1936а). На противагу твердженню, що «наші батьки селяни звикли говорити, чого буду вчити сина, як з науки не може нині їсти хліба» (О. В., 1936а), він закликав відправляти дітей здобувати освіту, бо в місті є чимало роботи, коли дотримуватися гасла «свій до свого».

Ще одна публікація О. Вислоцького, присвячена проблемі розвитку українського підприємництва, вийшла друком у першому номері газети за 1937 р. і мала символічну назву – «З Новим Роком» (Вислоцький, 1937s). Колишній посол, аналізуючи стан українського села, відзначав низку проблем (перенаселення, безробіття, загроза колонізації, призупинення заробітчанської еміграції, підвищення податків), що ведуть до фізичного замирання села й інших негативних наслідків. Єдиний вихід у цій ситуації бачив в опануванні вихідцями зі села нових професій («нових варстатів праці») у «чужонаціональних містах». Олександр Вислоцький розглядав важливі початкові кроки і напрацювання, які зробила українська кооперація, окремі приватні купці, промисловці та ремісники, Союз українських купців та промисловців, «Рідна школа», та стверджував, що «спрямування надміру нашого здорового та підприємчого елементу з сіл до міст є конечною життєвою потребою» (Вислоцький, 1937s).

У матеріалі «Українська приватна торгівля в Бродах» О. Вислоцький звертав увагу на той факт, що до Першої світової війни українці недооцінювали важливість торгівлі (О. В., 1937а). У той час, нагадав він, інтелігенція легко могла обіймати державні посади або посідати високі становища в суспільстві. Неприйнятним для українського громадянства було те, щоби випускники гімназій, навіть за наявності бажання, йшли в торгівлю – для освіченої людини це вважалося принизливим. Однак, як зазначив автор, час змінився, українців не допускають до державних посад, у селах надмір робочих рук і все це змушує деяких підприємливих («рухливіших») українців шукати нових занять. Він також відзначив, що донедавна переважно вся торгівля у Бродах перебувала в руках єврейських купців. Однак ситуація змінюється і «в цілому нашому краю, по містах, повстають як гриби по дощі українські крамниці, не зістають і позаді наші Броди» (О. В., 1937а). Перелічуючи в публікації всі українські крамниці міста, О. Вислоцький наполегливо закликав читачів: «Скажимо собі вже раз тверде слово: ніодин гріш в чужі руки не сміє від нас піти. В ім'я кращої долі своїх дітей та свого народу, розбудуємо свою торгівлю і промисл, купуванням у своїх купців, та своїх виробів» (О. В., 1937). Тих, хто купуватиме в чужих магазинах, він обіцяв «дати на чорну лісту під осуд всего громадянства» і їхні прізвища друкувати на сторінках «Брідських вістей».

Про ефективність публікацій О. Вислоцького й інших матеріалів часопису «Брідські вісті», присвячених підтримці та поширенню гасла «свій до свого», свід-

чить зростання кількості рекламних оголошень українських підприємців і повідомлень про відкриття нових українських крамниць упродовж усього часу виходу газети (листопад 1936 р. – листопад 1937 р.). Також на дієвість цих матеріалів вказує і саботаж друкування газети євреєм, власником друкарні у Бродях, через тиск на нього інших єврейських підприємців. Це сталося після виходу двох перших номерів часопису (де були дві статті О. Вислоцького «Свій до свого» та повідомлення про українських купців) і відмови редакції публікувати оголошення єврейських фірм, оскільки часопис розміщував лише рекламу українських підприємців (Вчімся, 1937). Через такі методи жорсткої конкуренції видавці змушені були друкувати «Брідські вісті» у Львові, що створило додаткові організаційні труднощі та вплинуло на збільшення вартості видання, але не зупинило його вихід.

Окремої уваги заслуговують історичні матеріали, які О. Вислоцький опублікував під назвою «Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини» (Вислоцький, 1937г; Вислоцький, 1937q; Вислоцький, 1937b; Вислоцький, 1937l; Вислоцький, 1937h; Вислоцький, 1937с; Вислоцький, 1937n; Вислоцький, 1937g; Вислоцький, 1937o; Вислоцький, 1937a; Вислоцький, 1937i). «В тій невеликій праці хочу Шанов[ним] Читачам “Брідських Вістей” дати образ нашого повіту з минулого і теперішнього та подати хід національного розвою Брідщини», – писав автор (Вислоцький, 1937r). В основі роботи були дослідження Івана Созанського «З минувшини м. Бродів» (Созанський, 1911), з якого він зробив витяги, а також офіційні статистичні матеріали, праці польських авторів Садока Баронча (Sadok Barącz) (Barącz, 1865), Люціана Татомира (Lucjan Tatomir) (Tatomir, 1883) та ін. У публікації О. Вислоцький планував використовувати також спогади окремих людей, інформацію із книг-протоколів українських товариств тощо. Однак ця робота залишилася незавершеною і від лютого до вересня 1937 р. вийшло 11 її частин. Звертаючись до минулого, автор намагався сприяти пробудженню в читачів національної свідомості, наголошував на власній ідентичності українців, підтримував патріотичні настрої. У тодішніх умовах бездержавності він показував тяглість української історії на прикладі Брідщини. Зокрема, відобразив роль і місце українських купців та ремісників у Бродях XVII ст., як і чому вони втратили свої позиції й були витіснені представниками інших національностей; розповідав про міські права, привілеї та нехтування ними представниками власника міста, самими жителями, пояснив, до чого це призводило; описував стосунки між міщанами; писав про історію давніх церков Бродів; розповідав про події Хмельниччини у краї; подав переклад із польської опису міста і замку придворним короля Яна III Собескі (Jan III Sobieski). Діяч розумів свій скромний вклад у справу висвітлення та популяризації історії рідного краю і був переконаний у важливості цього: «Може ця маленька, скромненька, та як слід неупорядкована збірка про брідську землю, не буде всесторонньою, може вона і декого не вдоволить, одначе вважаю, що ці рядки придатуться нашому грядучому поколінню, а може хтось після мене доповнить отсю історію Брідщини» (Вислоцький, 1937r). Друкуючи ці історичні матеріали, О. Вислоцький, як і багато інших українських громадських та політичних діячів того часу, чітко усвідомлював важливість знання своєї історії в умовах політики колонізації та асиміляції, яку провадив уряд Другої Речі Посполитої.

Часопис «Брідські вісті» став своєрідним інформаційним бюлетенем у справі заснування та розбудови повітового осередку товариства «Луг» і поширення лугового руху на теренах Брідського повіту. Олександр Вислоцький був одним із засновників

цієї спортивно-пожежної організації у м. Броди 1927 р. (ДАТО-3, арк. 1–2). Однак подальша його політична і парламентська діяльність, арешт й ув'язнення, а також пацифікація, внаслідок якої було ліквідовано більшість осередків «Лугу» на Брідщині, призупинили розвиток цієї організації в повіті та участь у ній діяча. Відродження і новий етап розвитку «Лугів» у Брідському повіті настав 1936 р. Після скликання повітової наради й підписання нового статуту спортивно-руханкового товариства «Луг» було вибрано тимчасову управу, яку очолив О. Вислоцький. У зв'язку з тим, що староство відкинуло Статут і не погодилося, щоб головою повітового «Лугу» була особа, яка перебувала в ув'язненні за політичні проступки, товариство «Великий луг» у Львові призначило О. Вислоцького своїм уповноваженим «до надзору і контролі» «Лугів» на Брідщині (3 життя, 1936). Про ці й інші факти розбудови молодіжної організації можна дізнатися з публікацій часопису, окремі з яких із зазначеним авторством колишнього парламентаря. У засадничій статті «Лугова організація Брідщини» О. Вислоцький звертав увагу на недооцінення українцями значення фізичного виховання і стверджував, що «людина, щоб могла з користю працювати для добра нації, мусить бути здорова, сильна, метка, відважна, підприємлива» (О. В., 1937d). Як приклад він навів німців та італійців – сильні нації, які стали такими і завдяки фізичному вихованню молоді у спортивно-руханкових товариствах. Він визначив основну місію «Лугу» так: «Гуртуючи членів у тіловиховних (руханкових) організаціях, об'єднуємо розбитий і розпорошкований нарід і підготовляємо його до великих завдань нації, навіть і до війни» (О. В., 1937d). Головною метою товариства діяч бачив військову підготовку молоді: «“Луг” хоча формально і статутowo є тільки руханково-спортивним товариством, веде фактично військову підготовку серед своїх членів» (О. В., 1937d). У луговій організації О. Вислоцький вбачав тяглість національно-визвольної традиції: «“Луг” перебрав на себе місію і традицію Українського Січового Стрілецтва та вірить, що доведе її до позитивного і успішного кінця» (О. В., 1937d).

Окреслюючи загальну політичну ситуацію, що склалася, він констатував факт поділу світу на два табори: національні держави і комуністичний фронт на чолі з Росією. Олександр Вислоцький стверджував, що рано чи пізно ці два світи протистоятимуть один одному, «і чи ми хочемо чи ні, воєнна хуртовина перейде по наших землях» і луговики будуть на стороні протикомуністичного фронту. До інших тіловиховних організацій, вважав діяч, «Луг» не відноситься вороже, а навпаки тішиться їхніми здобутками та переконаний, що як 1914 р., так і тепер, українські тіловиховні організації знайдуть спільну платформу для великої справи. У цьому ж березневому номері була поміщена замітка (без авторства), яка інформувала про те, що 22 лютого 1937 р. у Бродях відбувся I Луговий повітовий з'їзд за участю голови «Великого лугу» у Львові полковника Романа Дашкевича (Перший, 1937). У з'їзді взяли участь представники 33 лугових осередків.

Наступний матеріал О. Вислоцького «Повітовий луговий інструкторський курс у Бродях» – репортаж про організацію та проведення 10-денного інструкторського курсу в передмісті Старі Броди 9–18 березня 1937 р. за участю 41 луговика з 30 осередків повіту (О. В., 1937b). Автор публікації передав атмосферу курсу, поділився з читачами результатами, наголосив на значимості події і висловив сподівання на майбутнє.

Важлива для розуміння постаті О. Вислоцького, зокрема його як видавця часопису, стаття «Вісті з Лугу» (Луговик, 1937), авторства невстановленої особи, підпи-

саної як «Луговик». У матеріалі мовиться про молоду повітову організацію «Луг» на Брідщині, певні здобутки товариства і вибори керівництва організації, що відбулися 22 квітня 1937 р. Висловлена критика О. Вислоцького під час процесу вибору і вимога, щоб його обрали головою. Автор зауважив, «що вибір Старшини відбувся в дуже тяжкій і неприємній атмосфері, викликаній промовою п. Вислоцького Олександра, в якій він просто домагався, щоб вибрати його головою, заявляючи, що не шанується його шаржі сотника, яку він здобув в “огні і крові”, а не витряс з рукава, що його бойкотують та недооцінюють його жертвенної праці у всіх ділянках українського зорганізованого життя повіту. По тій заяві не можна було дібрати 4-ох членів Старшини з-поміж громадян Бродів, які, знаючи поведінку і спосіб праці п. Вислоцького О., відмовились від співпраці з ним. Тим більше, що вибрано його головою 21 голосами проти 17» (Луговик, 1937). Так, враховуючи безпосередню причетність колишнього посла до виходу газети, публікація цього матеріалу може свідчити про сміливу, відверту й демократичну позицію, а самого О. Вислоцького показує таким, що вміє приймати критику та прагне до прозорості, не боїться публікувати різні погляди, зокрема і не зовсім позитивні для себе.

Вже як керівник повітової організації «Луг», а також член старшини «Великого лугу» у Львові (Величавий, 1937), діяч надрукував матеріал «Луги Брідщини на Луговому Святі у Львові» (Вислоцький, 1937m). Автор коротко описав поступ у розвитку організації на Брідщині за рік існування та зазначив, що на свято до Львова із Брідщини приїхало 379 луговиків в одностроях і 120 луговичок у народних строях. Як довідуємося з матеріалу, із Бродів до Львова в ніч на 5 липня 1937 р. вирушив окремий поїзд, у якому їхало 400 луговиків, понад 100 луговичок і до 400 гостей, які хотіли подивитися на свято. Олександр Вислоцький емоційно описав підготовку до поїздки, перебіг свята, часто використовуючи в тексті порівняння з подіями визвольних змагань 1917–1921 рр. У матеріалі він виклав свої спостереження щодо результатів свята та переконання: «Це Лугове Свято вказує, що починаємо розуміти вартість конструктивної творчої праці. Навчає воно, як належить оцінювати реальний почин, а глибше переконування, що під будову майбутнього не можна ставити лише паперових резолюцій, починає просякати найширші маси нашого народу» (Вислоцький, 1937m). «Переживаємо часи дуже непевні, тож мусимо пам’ятати на відвічне право в світі, що хто хоче жити і розвиватися, мусить бути здоровий і сильний» (Вислоцький, 1937m).

Провідною темою часопису «Брідські вісті» була збірка коштів на будову Народного дому в місті. Серед численних матеріалів із цієї проблематики є три статті з безпосереднім зазначенням авторства О. Вислоцького. У матеріалі «Мій проєкт, як побудувати Народний Дім в Бродах! Стаття до дискусії» діяч висловив занепокоєння тим, як пройшла збірка коштів (Вислоцький, 1937k). Він зазначив, що існує дві думки щодо подальших дій: придбати за зібрані гроші кам’яницю у Бродах або збирати кошти на будівництво Народного дому. І обстоював будівництво окремої споруди, яка має бути призначена для відповідних цілей і стати символом національної гордості. «Цеж має бути наша народня святиня, цеж дім цілого повіту, цеж має бути окраса Бродів, та доказ, що ми українці є в більшості в повіті» (Вислоцький, 1937k). Він пропонував за зібрані кошти купити ділянку для майбутнього будівництва, яка має бути на видному місці, досить великою, де на подвір’ї мало би вміститися хоча б 100 возів. На його думку, потрібно купити приблизно 300 тис. штук цегли, яку має придбати громадянство. Вартість цеглини «в мурі» – 10 грошів. Він радив зробити розподіл робіт між

українськими організаціями повіту (наприклад, кожна читальня бере зобов'язання оплатити виготовлення одного вікна, кооператива – дверей, кошти на дах і накриття мають покрити всі повітові установи разом і т. п.). Діяч закликав читачів до дискусії та інформував, що голоси «за» і «проти» його пропозиції будуть поміщені на сторінках «Брідських вістей». Щоб не здаватися голослівним, О. Вислоцький пожертвував кошти на 25 цегол, даючи приклад іншим.

У матеріалі «Не просипляймо справи Нар. Дому в Бродах» колишній посол до сейму знову звертав увагу на пасивність українців повіту та зазначав, що багато української інтелігенції не зложили пожертв на цю важливу справу, а дехто склав пожертви «смішно малі» (Вислоцький, 1937f). Він пояснював, що одиниці Народного дому не збудують, а якщо збудують, то він не зможе тоді називатися Народним домом повіту. Олександр Вислоцький писав, що не всі священники повіту припилювали справи збірок на місцях або не зробили пожертв відповідно до «масткового стану та морального обов'язку» (Вислоцький, 1937f).

Водночас пропонував ще один спосіб збірки на Народний дім, закликаючи селянство повіту продавати збіжжя лише через Повітовий союз кооператив та кілька кілограмів урожаю складати на «збіжжевий фонд» Народного дому. У матеріалі він згадував успішні приклади спорудження українцями повітових народних домів у Підгайцях, Перемишлянах, Сокалі. Цю тему він продовжив публікацією «Ще про Народ. Дім в Бродах!», у якій словами відомого українського мецената Євгена Чикаленка звертався до селян полюбити свій народ «до глибини своєї кишені» (Вислоцький, 1937р). У передосінній час він зазивав селян здавати збіжжя у «збіжжевий фонд» Повітового союзу кооператив (по 1 кг пшениці та жита від 1 морга) і пояснював, що якби половина господарів здала таку кількість збіжжя, то Народний дім у Бродах був би побудований за рік.

Не оминув діяч проблеми виховання наймолодших українців – дітей дошкільного віку. В одному з номерів часопису було опубліковано статтю «Діти наша майбутність!», у якій О. Вислоцький звертав увагу громадськості на важливість цієї справи: «... ми, українці, як нація недержавна, мусимо присвятити велику увагу на виховання своїх дітей» (О. В., 1937с). Він зазначав, що школа не дає потрібного національного виховання та й не всі батьки можуть виховати своїх дітей на добрих громадян свого народу, бо не вміють прищепити любов до свого рідного. Особливо гостро проблема догляду за дітьми дошкільного віку постає в період польових робіт. «Діти – оцей найбільший скарб нації, що на него нема ціни, не можуть у той гарячий час польових робіт лишатися без опіки, без відповідного виховання, бо це бувби непростимий гріх батькам, а ще більший національний гріх тих усіх, що свідомі того, чим для нації є молоде покоління» (О. В., 1937с). Автор зауважив, що діти 4–7 років допитливі й цікавляться всім довкола та потребують опіки і постійного нагляду. А через зайнятість батьків у сільському господарстві вони дуже часто залишаються без догляду, що може призвести до різних нещасних випадків (пожеж, каліцтв, навіть смертей). Діти без опіки можуть набувати поганих звичок, які залишаються на все життя, змінюючи навіть характер. У цьому випадку, як зазначив діяч, важливі дитячі садки, які організовує товариство «Рідна школа». Саме ці заклади відіграють важливу роль у житті дитини, навчають і готують її до подолання перешкод, які траплятимуться в її житті. «По скінченню “садку” прийде для дитини школа часто чужа з чужинцем учителем – тому мусять батьки дитину до тої школи приготувати» (О. В., 1937с).

Олександр Вислоцький написав також про минулорічний успішний досвід діяльності дитячих садків в окремих селах повіту. Він закликав батьків звертатися до провідників села у справі організації дитячих садків та інформував, що підтримку в цій справі можна одержати в товаристві «Рідна школа» у Бродах.

Моральний стан української молоді теж став важливою темою, на яку звернув увагу О. Вислоцький у статті «Сумна дійсність нашого села» (Вислоцький, 1937j). «Молодь – це надія нації, яка молодь – такий буде і нарід, в руках нинішньої молоді – доля нашого народу. Так дійсно й є, тому кожний нарід звертає увагу на добре виховання своєї молоді, щоби її приготувати на майбутніх добрих та чесних громадян свого народу» (Вислоцький, 1937j). Автор відзначив важливу роль, яку відіграють у вихованні української молоді такі товариства й організації, як «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Сокіл», «Луг». Він стверджував, що більшість української сільської молоді є ідейною, чесною, культурною, такою, що «шукає у книжці знання». Однак є незначний відсоток молоді, яка приносить нації своїми вчинками ганьбу. «Така молодь – це кукіль в нашому суспільному життю, який мусимо завчасу виполоти, щоб охоронити здорове зерно, себто решту сільської молоді, від загибелі» (Вислоцький, 1937j). На загальних прикладах О. Вислоцький висвітлював проблему грабунків і крадіжок, бійок на забавах і весіллях, що трапляються у селах. Також він гостро піднімав проблему п'янства серед молоді. Діах стверджував, що сільська молодь перебрала «від міста “від інтелігенції”», чи як то на селі кажуть від “панів” культурний на зверх вигляд», але не перейняла інтелігентної поведінки (Вислоцький, 1937j). Завершуючи публікацію, О. Вислоцький запропонував молоді бойкотувати тих людей, які зганьбили себе різними негідними вчинками чи аморальною поведінкою. Також наголошував, що таким людям не місце в українських товариствах і їх треба позбавляти членства у всіх національних організаціях.

Проблематика важкої праці українського селянина розкрита у статті «Тогорічна посуха. Хлопський “перший” zagrożений» (Вислоцький, 1937d). Як людина, зайнята в сільському господарстві, колишній парламентар добре розумів ризики цієї праці. У цьому матеріалі він зробив огляд наслідків посухи 1937 р. для різних видів рослин (озимих, ярих, картоплі, паші) та сільськогосподарських занять (садівництва, пасічництва) і прогнозував складний рік. «Хлібороб-селянин має раз у рік “першого”, себто заплату за його цілорічну тяжку працю, це жнива, а той “перший” для селянина цього року вийшов скупий, значно обнижений» (Вислоцький, 1937d). Олександр Вислоцький порівнював важку працю хлібороба з іншими професіями: «... він найважче між працюючим народом живе, він не знає годин праці, у нього все знаходиться робота, він приневолений працювати з раннього ранку до пізньої ночі. Хлібороб залежний не тільки від своєї тяжкої праці на ріллі, але рівнож від природи. Цєю залежністю різниться хлібороб від кожного іншого, що працює на іншій ділянці суспільного життя» (Вислоцький, 1937d). Продовжуючи свою думку, автор розмірковував, що коли зменшують зарплату тим, що отримують її щомісяця, то у пресі читаємо про протести, відбуваються віча, а то й страйки. А що ж має робити селянин, який змушений платити високі податки? Якщо його доходи нижчі, то повинні бути меншими й податки. Тому селяни теж мають «підняти голос в обороні своїх інтересів» (Вислоцький, 1937d). Однак, щоб голос хліборобів був почутий, вони повинні об'єднатися у своїй становій організації – «Сільський господар». Олександр Вислоцький закликав селян не нарікати на біду, адже від них самих залежить їхня доля.

Інша публікація – «Відгомін цьогорічної посухи» – це звіт про його участь у засіданні комісії з перевірки шкоди, завданої посухою у Брідському повіті (Вислоцький, 1937е). Засідання відбувалося за участю представників Хліборобської та Скарбової палат зі Львова. Олександр Вислоцький був єдиним українцем, делегованим товариством «Сільський господар». Вказуючи на вияви національної дискримінації місцевою владою, автор зазначив, що серед учасників засідання переважали польські колоністи. Також він навіть відповідь повітового старости на запитання про відсутність у складі комісії представників інших українських хліборобських організацій та впливовіших українських господарів. У публікації описано поїздку комісії селами повіту, огляд сільськогосподарських угідь і зафіксовано подив із того, що жителі одного зі сіл, які зазнали значних втрат через град, не звернулися до місцевої філії «Сільського господаря». Автор наголосив, що, відповідно до чинного законодавства, селяни мають право на пільги в оподаткуванні або допомогу у грошовій чи натуральній формі, та пояснив алгоритм дій у подібних ситуаціях. Окремо звернув увагу на те, що до складу комісії з оцінки елементарної шкоди при скарбовому уряді входили двоє українців.

Отже, вивчаючи один із напрямів діяльності О. Вислоцького, а саме працю над виданням і редагуванням часопису «Брідські вісті», вдалося простежити основні аспекти його публіцистичної діяльності. Він хоч і не мав профільної освіти та не був професійним журналістом, проте завдяки своєму організаційному досвіду, комунікаційним здібностям разом з однодумцями зумів налагодити видання часопису, що став основою для згуртування українського суспільства Брідщини, піднімав його культурний, освітній, моральний та економічний рівень.

Тематика публікацій О. Вислоцького повністю збігалася з напрямками його організаційної діяльності, яку він проводив у складі різних товариств та організацій краю, а також будучи депутатом польського парламенту (1928–1930). У статтях він звертав увагу на розвиток українського підприємництва і необхідність поширення та втілення в життя гасла «свій до свого», закликав до підтримки і розбудови українських громадських інституцій, заохочував дбати про фізичний та моральний розвиток особистості, переконував у надважливості піклування за дітьми дошкільного віку, проводив культурно-просвітню роботу, спрямовану на пізнання історії рідного краю, навчав українців гуртуватися заради відстоювання своїх прав та інтересів.

Публікації О. Вислоцького написані доступною мовою, виклад простий і зрозумілий для читача. Тексти його статей емоційні, наповнені життєвими прикладами та риторичними запитаннями. У своїх матеріалах він доносив до читачів певну інформацію, окреслював завдання, які стояли перед українцями, аналізував поточну ситуацію та пропонував свій спосіб вирішення проблеми. Діяч показував вади українського суспільства та закликав до їх подолання з метою досягнення загальних національних інтересів. Статті О. Вислоцького були покликані в умовах чужої держави допомагати українцям долати почуття меншовартості, дисциплінувати громадськість, виховувати майбутніх борців за Українську державу.

Цей матеріал відображає важливість вивчення діяльності таких постатей, як О. Вислоцький, для розуміння суспільно-політичних процесів, які відбувалися в тогочасному західноукраїнському суспільстві.

ДЖЕРЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Брідські вісті. (1937, 1 серпня). 10, 8.

В обороні українського хлібороба. Промова посла Ол. Вислоцького в соймі 23 листопада 1928 р. в справі ґрунтового податку. (1928, 9 грудня). *Свобода*. Селянська газета. Орган Українського Національно-Демократичного об'єднання, 50, 1.

Величавий здвиг Лугів у Львові. (1937, 6 липня). *Діло*, 146, 5.

Вернули давні часи. (1929, 7 березня). *Праця*. Орган Української Партії Праці, 14, 1–2.

Вислоцький, О. (1929, 17 березня). Події в Жабчу. *Український голос*. Політично-економічний орган, 11, 1.

Вислоцький, О. (1932, 25 листопада). Подяка. *Діло*, 261, 5.

Вислоцький, О. (1933а, 3 вересня). Чи селяне можуть нині курити і пити? *Народня справа*. Український тижневий часопис, 39, 3.

Вислоцький, О. (1933b, 30 липня). Провінція і отаманщина. *Діло*, 197, 2–3.

Вислоцький, О. (1934, 22 квітня). За краєву українську фарму годівлі курей. *Діло*, 102, 3–4.

Вислоцький, О. (1936а, 19 серпня). Що може ненависть до людей і організацій... *Діло*, 186, 5.

Вислоцький, О. (1936b, 26 листопада). В. Вітос про польську колонізацію. Зі споминів б[увшого] берестейського в'язня. *Діло*, 267, 2.

Вислоцький, О. (1936с, листопад). До Вас селяни-хлібороби Брідщини! *Брідські вісті*, 1, 2.

Вислоцький, О. (1937а, 1 вересня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 12, 3–4.

Вислоцький, О. (1937b, 1 квітня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 4, 3–4.

Вислоцький, О. (1937с, 1 липня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 8, 3–5.

Вислоцький, О. (1937d, 1 липня). Тогорічна посуха. Хлопський «перший» загрожений. *Брідські вісті*, 8, 4.

Вислоцький, О. (1937е, 1 серпня). Відгомін цьогорічної посухи. *Брідські вісті*, 10, 2.

Вислоцький, О. (1937f, 1 серпня). Не просипляймо справи Нар. Дому в Бродях. *Брідські вісті*, 10, 3.

Вислоцький, О. (1937g, 1 серпня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 10, 3–4.

Вислоцький, О. (1937h, 1 травня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 6, 3–4.

Вислоцький, О. (1937i, 15 вересня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 13, 3–4.

Вислоцький, О. (1937j, 15 вересня). Сумна дійсність нашого села. *Брідські вісті*, 13, 4–5.

Вислоцький, О. (1937k, 15 квітня). Мій проект, як побудувати Народній Дім в Бродях! Стаття до дискусії. *Брідські вісті*, 5, 1–2.

Вислоцький, О. (1937l, 15 квітня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 5, 3–4.

Вислоцький, О. (1937m, 15 липня). Луги Брідщини на Луговому Святі у Львові. *Брідські вісті*, 9, 5–6.

Вислоцький, О. (1937n, 15 липня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 9, 3–4.

Вислоцький, О. (1937o, 15 серпня). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 11, 5–6.

Вислоцький, О. (1937p, 15 серпня). Ще про Народ. Дім в Бродах! *Брідські вісті*, 11, 2.

Вислоцький, О. (1937q, березень). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 3, 4–5.

Вислоцький, О. (1937r, лютий). Пізнаймо свій повіт! Хроніка Брідщини. *Брідські вісті*, 2, 3–4.

Вислоцький, О. (1937s, січень). З Новим Роком. *Брідські вісті*, 1, 2–3.

Відповіді редакції. (1928, 11 листопада). *Народня справа. Український тижневий часопис*, 5, 4.

Від Редакції. (1936, листопад). *Брідські вісті*, 1, 1.

Від Редакції. (1937, 1 липня). *Брідські вісті*, 8, 1.

Вовк, А. (1988). Володимир Чубатий – один з громадських діячів Брідщини. В Я. Чумак (ред.), *Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник*. Торонто, 520–522.

Вчїмся від жидів. (1937, лютий). *Брідські вісті*, 2, 1–2.

ДАТО-1: Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. 231 (Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)), оп. 2, спр. 170, 56 арк.

ДАТО-2: Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 2, спр. 176, 14 арк.

ДАТО-3: Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 2, спр. 3635, 25 арк.

Дописи зі сіл. Суховоля. (1936, листопад). *Брідські вісті*, 1, 6.

З життя Лугової організації. (1936, листопад). *Брідські вісті*, 1, 5.

Клепарчук, С. (1971). *Дорогами і стежками Брідщини. Спомини*. Торонто.

Котецький, К. (1934, 15 березня). Основуймо фарми годівлі курей! *Діло*, 68, 3.

Лаба, В. (2019). *Історія сіл Гаї Дітковецькі та Дітківці від найдавніших часів до 1939 року*. Львів.

Лехман, Т. (1998). «Брідські вісті» як джерело краєзнавства. В Б. Зробок (ред.), *Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник*, 2. Броди, 153–154.

Луговик. (1937, 1 травня). Вісті з Лугу. *Брідські вісті*, 6, 4.

Лящук, Д. (1997). Патріот рідного краю (до 100-річчя від дня народження Олександра Вислоцького). *Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал*, 11, 33–44.

На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. (1978). 3-тє вид. Нью-Йорк: Говерля.

Нарада в справі розбудови «Брідських Вістей». (1937, 15 травня). *Брідські вісті*, 7, 1.

Неймовірне, але правдиве. Боротьба за віру в селі Жабчу. (1929, 17 березня). *Народня справа. Український тижневий часопис*, 10, 2.

Новинки. Убийник на волі? (1929, 17 листопада). *Народня справа. Український тижневий часопис*, 46, 5.

Новинки. Страшне нещастя через необережність. (1930, 30 березня). *Народня справа. Український тижневий часопис*, 13, 2.

- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1936a, грудень). Свій до свого. *Брідські вісті*, 2, 3.
- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1936b, листопад). Свій до свого. *Брідські вісті*, 1, 2–3.
- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1937a, 1 вересня). Українська приватна торговля в Бродах. *Брідські вісті*, 12, 8.
- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1937b, 1 квітня). Повітовий луговий інструкторський курс у Бродах. *Брідські вісті*, 4, 2.
- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1937c, 1 травня). Діти наша майбутність! *Брідські вісті*, 6, 3.
- О. В. [Олександр Вислоцький]. (1937d, березень). Лугова організація Брідщини. *Брідські вісті*, 3, 1–2.
- Перший луговий з'їзд у Бродах. (1937, березень). *Брідські вісті*, 3, 2.
- Посол Вислоцький (УНДО) на місці градової катастрофи на Крем'янецьчині. (1928, 24 червня). *Українська громада*, 24, 2.
- Редакція. (1936, грудень). Наш часопис, а селянство повіту. *Брідські вісті*, 2, 1–2.
- Редакція. (1937a, 1 серпня). До передплатників та читачів «Брідських вістей». *Брідські вісті*, 10, 1.
- Редакція. (1937b, 1 січня). Більше розуміння для нашого часопису. *Брідські вісті*, 1, 1–2.
- Редакція. (1937c, 15 квітня). Чи наше видавництво «Брідських Вістей» розвивається чи нидіє. *Брідські вісті*, 5, 1.
- Редакція. (1937d, 15 серпня). До наших Читачів! *Брідські вісті*, 11, 2.
- Редакція і адміністрація. (1937, 15 жовтня). До наших читачів! *Брідські вісті*, 15, 1.
- Савчин, О. (уклад.). (2010). *У борні за українську державу. Матеріали Державного архіву Тернопільської області про вояків Української Галицької армії*. Тернопіль.
- Созанський, І. (1911). *З минувшини м. Бродів. Причинки до історії міста в XVII в.* Львів.
- Стрільчук, В. (2007, січень–лютий). Часопис Брідщини: погляд в історію. *Брідські вісті*, 1, 1–2.
- Стрільчук, В. (2017a). Громадсько-політична діяльність Олександра Вислоцького у 1920–1930-х роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 30, 82–96.
- Стрільчук, В. (2017b). Штрихи до портрету отця Ярослава Сірка (до 105-річниці від дня народження діяча). В В. Стрільчук та ін. (ред. кол.), *Брідщина – край на межі Галичини й Волині* (Вип. 10: Матеріали одинадцятої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження діячки ОУН Галини Столяр (1917–1942)). Львів, 115–122.
- Стрільчук, В. (2019a). Діяльність українського політичного і громадського діяча Олександра Вислоцького (1896–1941) на Волині у 20–30-х роках XX століття. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: збірник наукових праць*, 17. Рівне, 230–237.
- Стрільчук, В. (2019b). Олександр Вислоцький – учасник відзначення 280-ї річниці Зборівської битви. В Б. Макогін, О. Макогін, В. Шевчук (упоряд.), *Білий Берег: Історико-краєзнавчий та літературний часопис*, 4–5. Зборів; Львів, 98–108.
- Стрільчук, В. (2020). Олександр Вислоцький (1896–1941): вояк, політик, публіцист. В В. Піскун, М. Потапенко (упоряд.), *Крути: проблеми державотворення від*

доби Української революції (1917–1921 рр.) до сьогодення: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Крути, 29 січня 2020 р.), 3. Київ; Ніжин, 169–196.

Тимусь, Я. (1994, 26 березня). Борець за народну справу. *Голос відродження*.

Трагедія Жабча. Опис подій пос. Вислоцького. (1929, 8 березня). *Діло*, 51, 1–2.

Українці Брідищини у Канаді піддержують наш повітовий часопис. (1937, 15 квітня). *Бридські вісті*, 5, 4–5.

Фещук, М. (2007, березень). Олександр Вислоцький: штрихи до біографії. *Бридські вісті*, 2.

ЦІАЛУ: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 371 (Шухевич Степан (1877–1945), адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист), оп. 1, спр. 121, 261 арк.

Чорній, Ю. (1988). Олександр Вислоцький. В Я. Чумак (ред.), *Броди і Брідищина. Історично-мемуарний збірник*. Торонто, 507–511.

Як «урядують» пани в Бродах. (1929, 13 жовтня). *Народня справа. Український тиждневий часопис*, 40, 1.

Barącz, S. (1865). *Wolne miasto handlowe Brody*. Lwów.

Tatomir, L. (1883). *Ślady króla Jana III w kraju naszym: 106 miejscowości w Galicyi, zostających w związku z żywotem dziejowym i domowym Jana Sobieskiego*. Lwów.

REFERENCES

Bridski visti. (1937, Serpen 1). 10, 8 (in Ukrainian).

V oboroni ukrainskoho khliboroba. Promova posla Ol. Vyslotskoho v soimi 23 lystopada 1928 r. v spravi gruntovoho podatku. (1928, Hruden 9). *Svoboda. Selianska hazeta. Organ Ukrainskoho Natsionalno-Demokratychnoho obiednannia*, 50, 1 (in Ukrainian).

Velychavyi zdvyh Luhiv u Lvovi. (1937, Lypen 6). *Dilo*, 146, 5 (in Ukrainian).

Vernuly davni chasy. (1929, Berezen 7). *Pratsia. Orhan Ukrainskoi Partii Pratsi*, 14, 1–2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1929, Berezen 17). Podii v Zhabchu. *Ukrainskyi holos. Politychno-ekonomichnyi orhan*, 11, 1 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1932, Lystopad 25). Podiaka. *Dilo*, 261, 5 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1933a, Veresen 3). Chy seliane mozhut nyny kuryty i pyty? *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 39, 3 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1933b, Lypen 30). Provintsii i otamanschyna. *Dilo*, 197, 2–3 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1934, Kviten 22). Za kraievu ukrainsku farmu hodivli kurei. *Dilo*, 102, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1936a, Serpen 19). Shcho mozhe nenavyst do liudei i organizatsii... *Dilo*, 186, 5 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1936b, Lystopad 26). V. Vitos pro polsku kolonizatsiiu. Zi spomyniv b[uvshoho] beresteiskoho viaznia. *Dilo*, 267, 2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1936c, Lystopad). Do Vas seliany-khliboroby Bridshchyny! *Bridski visti*, 1, 2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937a, Veresen 1). Piznaimo svii povit! *Khronika Bridshchyny. Bridski visti*, 12, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937b, Kviten 1). Piznaimo svii povit! *Khronika Bridshchyny. Bridski visti*, 4, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937c, Lypen 1). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 8, 3–5 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937d, Lypen 1). Tohorichna posukha. Khlopskyi «pershyi» zahrozhenyi. *Bridski visti*, 8, 4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937e, Serpnia 1). Vidhomin tsohorichnoi posukhy. *Bridski visti*, 10, 2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937f, Serpen 1). Ne prosypliaimo spravy Nar. Domu v Broдах. *Bridski visti*, 10, 3 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937g, Serpen 1). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 10, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937h, Traven 1). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 6, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937i, Veresen 15). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 13, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937j, Veresen 15). Sumna diisnist nashoho sela. *Bridski visti*, 13, 4–5 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937k, Kviten 15). Mii proiekt, yak pobuduvaty Narodnii Dim v Broдах! Stattia do dyskusii. *Bridski visti*, 5, 1–2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937l, Kviten 15). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 5, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937m, Lypen 15). Luhyy Bridshchyny na Luhovomu Sviati u Lvovi. *Bridski visti*, 9, 5–6 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937n, Lypen 15). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 9, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937o, Serpen 15). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 11, 5–6 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937p, Serpen 15). Sheche pro Narod. Dim v Broдах! *Bridski visti*, 11, 2 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937q, Berezen). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 3, 4–5 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937r, Liutyi). Piznaimo svii povit! Khronika Bridshchyny. *Bridski visti*, 2, 3–4 (in Ukrainian).

Vyslotskyi, O. (1937s, Sichen). Z Novym Rokom. *Bridski visti*, 1, 2–3 (in Ukrainian).

Vidpovidy redaktsii. (1928, Lystopad 11). *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 5, 4 (in Ukrainian).

Vid Redaktsii. (1936, Lystopad). *Bridski visti*, 1, 1 (in Ukrainian).

Vid Redaktsii. (1937, Lypen 1). *Bridski visti*, 8, 1 (in Ukrainian).

Vovk, A. (1988). Volodymyr Chubatyi – odyń z hromadskykh diiachiv Bridshchyny. In Ya. Chumak (Ed.), *Brody i Bridshchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. Toronto, 520–522 (in Ukrainian).

Vchimsia vid zhydiv. (1937, Liutyi). *Bridski visti*, 2, 1–2 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti (Derzharkhiv Ternopilskoi obl.), f. 231 (Ternopilske voievodske upravlinnia (1909–1939 rr.)), op. 2, spr. 170, 56 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 231, op. 2, spr. 176, 14 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 231, op. 2, spr. 3635, 25 ark. (in Ukrainian).

Dopysy zi sil. Sukhovolvia. (1936, Lystopad). *Bridski visti*, 1, 6 (in Ukrainian).

- Z zhyttia Luhovoi orhanizatsii. (1936, Lystopad). *Bridski visti*, 1, 5 (in Ukrainian).
- Kleparchuk, S. (1971). *Dorohamy i stezhkamy Bridshchyny. Spomyny*. Toronto (in Ukrainian).
- Kotetskyi, K. (1934, Berezen 15). Osnovuimo farmy hodivli kurei! *Dilo*, 68, 3 (in Ukrainian).
- Laba, V. (2019). *Istoriia sil Hai Ditkovetski ta Ditkivtsi vid naidavnishykh chasiv do 1939 roku*. Lviv (in Ukrainian).
- Lekhman, T. (1998). «Bridski visti» yak dzherelo kraieznavstva. In B. Zrobok (Ed.), *Brody i Bridshchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*, 2. Brody, 153–154 (in Ukrainian).
- Luhovyk. (1937, Traven 1). Visti z Luhu. *Bridski visti*, 6, 4 (in Ukrainian).
- Liashchuk, D. (1997). Patriot ridnoho kraiu (do 100-richchia vid dnia narodzhennia Oleksandra Vyslotskoho). *Bridshchyna. Literaturno-kraieznavchyi zhurnal*, 11, 33–44 (in Ukrainian).
- Na vichnu hanbu Polshchi, tverdnyi varvarstva v Yevropi*. (1978). (3rd ed). Niu-Iork: Hoverlia (in Ukrainian).
- Narada v spravi rozbudovy «Bridskykh Vistei». (1937, Traven 15). *Bridski visti*, 7, 1 (in Ukrainian).
- Neimovirne, ale pravdyve. Borotba za viru v seli Zhabchu. (1929, Berezen 17). *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 10, 2 (in Ukrainian).
- Novynky. Ubiinyk na voli? (1929, Lystopad 17). *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 46, 5 (in Ukrainian).
- Novynky. Strashne neshchastia cherez neoberezhnist. (1930, Berezen 30). *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 13, 2 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1936a, Hruden). Svii do svoho. *Bridski visti*, 2, 3 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1936b, Lystopad). Svii do svoho. *Bridski visti*, 1, 2–3 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1937a, Veresen 1). Ukrainska pryvatna torhovlia v Brodakh. *Bridski visti*, 12, 8 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1937b, Kviten 1). Povitovy luhovy instruktorskyi kurs u Brodakh. *Bridski visti*, 4, 2 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1937c, Traven 1). Dity nasha maibutnist! *Bridski visti*, 6, 3 (in Ukrainian).
- O. V. [Oleksandr Vyslotskyi]. (1937d, Berezen). Luhova orhanizatsiia Bridshchyny. *Bridski visti*, 3, 1–2 (in Ukrainian).
- Pershyi luhovy zizd u Brodakh. (1937, Berezen). *Bridski visti*, 3, 2 (in Ukrainian).
- Posol Vyslotskyi (UNDO) na misti hradovoi katastrofy na Kremiane chyni. (1928, Cherven 24). *Ukrainska hromada*, 24, 2 (in Ukrainian).
- Redaktsiia. (1936, Hruden). Nash chasopys, a selianstvo povitu. *Bridski visti*, 2, 1–2 (in Ukrainian).
- Redaktsiia. (1937a, Serpen 1). Do peredplatnykiv ta chytachiv «Bridskykh vistei». *Bridski visti*, 10, 1 (in Ukrainian).
- Redaktsiia. (1937b, Sichen 1). Bilshe rozuminnia dlia nashoho chasopysu. *Bridski visti*, 1, 1–2 (in Ukrainian).
- Redaktsiia. (1937c, Kviten 15). Chy nashe vydavnytstvo «Bridskykh Vistei» rozvyvaietsia chy nydiie. *Bridski visti*, 5, 1 (in Ukrainian).

Redaktsiia. (1937d, Serpen 15). Do nashykh Chytachiv! *Bridski visti*, 11, 2 (in Ukrainian).
 Redaktsiia i administratsiia. (1937, Zhovten 15). Do nashykh chytachiv! *Bridski visti*, 15, 1 (in Ukrainian).

Savchyn, O. (Comp.). (2010). *U borni za ukrainsku derzhavu. Materialy Derzhavnoho arkhivu Ternopils'koi oblasti pro voiakiv Ukrain'skoi Halys'koi armii*. Ternopil (in Ukrainian).

Sozanskyi, I. (1911). *Z mynuvshyny m. Brodiv. Prychynky do istorii mista v XVII v.* Lviv (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2007, Sichen–Liutyi). Chasopys Bridshchyny: pohliad v istoriiu. *Bridski visti*, 1, 1–2 (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2017a). Hromadsko-politychna diialnist Oleksandra Vyslotskoho u 1920–1930-kh rokakh. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 30, 82–96 (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2017b). Shtrykhy do portretu ottsia Yaroslava Sirka (do 105-richnytsi vid dnia narodzhennia diiacha). In V. Strilchuk & in. (EB), *Bridshchyna – krai na mezhi Halychyny y Volyni* (Vyp. 10: Materialy odynadtsiatoi naukovo-kraieznavchoi konferentsii, prysviachenoj 100-richchiu vid dnia narodzhennia diiachky OUN Halyny Stoliar (1917–1942)). Lviv, 115–122 (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2019a). Diialnist ukrainskoho politychnoho i hromadskoho diiacha Oleksandra Vyslotskoho (1896–1941) na Volyni u 20–30-kh rokakh XX stolittia. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu: zbirnyk naukovykh prats*, 17. Rivne, 230–237 (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2019b). Oleksandr Vyslotskyi – uchasnyk vidznachennia 280-oi richnytsi Zborivskoi bytvy. In B. Makohin, O. Makohin, & V. Shevchuk (Comps.), *Bilyi Bereh: Istoryko-kraieznavchy i literaturni chasopys*, 4–5. Zboriv; Lviv, 98–108 (in Ukrainian).

Strilchuk, V. (2020). Oleksandr Vyslotskyi (1896–1941): voiak, polityk, publitsyst. In V. Piskun, & M. Potapenko (Comps.), *Kruty: problemy derzhavotvorennia vid doby Ukrain'skoi revoliutsii (1917–1921 rr.) do sohodennia: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo konferentsii (Kruty, 29 sichnia 2020 r.)*, 3. Kyiv; Nizhyn, 169–196 (in Ukrainian).

Tymus, Ya. (1994, Berezen 26). Borets za narodnu spravu. *Holos vidrodzhennia* (in Ukrainian).

Trahediia Zhabcha. Opy podii pos. Vyslotskoho. (1929, Berezen 8). *Dilo*, 51, 1–2 (in Ukrainian).

Ukrain'tsi Bridshchyny u Kanadi pidderzhuiut nash povitovy chasopys. (1937, Kviten 15). *Bridski visti*, 5, 4–5 (in Ukrainian).

Feshchuk, M. (2007, Berezen). Oleksandr Vyslotskyi: shtrykhy do biohrafii. *Bridski visti*, 2 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 371 (Shukhevych Stepan (1877–1945), advokat, hromadskyi i viiskovy diiach, vydavets, publitsyst), op. 1, spr. 121, 261 ark. (in Ukrainian).

Chornii, Yu. (1988). Oleksander Vyslotskyi. In Ya. Chumak (Ed.), *Brody i Bridshchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. Toronto, 507–511 (in Ukrainian).

Iak «uriadiuit» pany v Broдах. (1929, Zhovten 13). *Narodnia sprava. Ukrainskyi tyzhnevnyi chasopys*, 40, 1 (in Ukrainian).

Barącz, S. (1865). *Wolne miasto handlowe Brody*. Lwów (in Polish).

Tatomir, L. (1883). *Ślady króla Jana III w kraju naszym: 106 miejscowości w Galicyi, zostających w związku z żywotem dziejowym i domowym Jana Sobieskiego*. Lwów (in Polish).

Vasyl STRILCHUK*PhD Student of the Department of Contemporary History**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**Director of the Brody Museum of History and Local Lore**ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0839-9860>**e-mail: strilchuk_v@ukr.net***OLEKSANDR VYSLOTSKYI – PUBLISHER, EDITOR
AND CONTRIBUTOR TO THE «BRIDSKI VISTI» NEWSPAPER**

Based on the periodicals of the 1930^s, archival materials and literature, this paper examines one of the areas of activity of the Ukrainian public and political figure Oleksandr Vyslotskyi (1896–1941), particularly his work as a publisher, editor and contributor to the newspaper «Bridski Visti». The process of O. Vyslotskyi's formation as a publicist is traced, and his publications, which were printed in the newspapers «Dilo», «Narodnya Sprava» and «Ukrainskyi Holos» are analyzed.

Among other things, the history of the establishment of the county newspaper «Bridski Visti», which was published in 1936–1937, is explored, and O. Vyslotskyi's role and participation in this process are clarified. The purpose of the publication, its main tasks, target audience and the topics of the published materials are highlighted. Attention is drawn to the problems faced by the newspaper's publishers and the reasons for the cessation of the newspaper's publication.

Special attention is focused on O. Vyslotskyi's articles published in the «Bridski Visti» newspaper, highlighting the main themes and directions of the publications: the development of Ukrainian entrepreneurship and the promotion of the slogan «Own to Own», the history of the region, the development of the district society «Lug», the problem of fundraising for the construction of the Ukrainian People's House in Brody, preschool education, the moral state of Ukrainian rural youth, the problems of hard work of farmers and the need for their unification to defend their own interests.

The author asserted that the materials of the «Bridski Visti» newspaper reveal additional features of O. Vyslotskyi, characterizing him as a brave, outspoken person with a democratic stance, capable of accepting criticism. Attention is drawn to the unique style of the publicist's publications, which are distinguished by accessible language, simple and clear presentation, and emotionality.

Based on the processed materials, the article concluded that the topics of O. Vyslotskyi's publications completely coincided with the directions of his organizational activities, which he carried out as part of various societies and organizations of the region, as well as being a deputy of the Polish parliament (1928–1930). The importance of this material for studying and understanding the socio-political relations that developed in the interwar period of the 20th century in Western Ukrainian lands is emphasized.

Key words: Oleksandr Vyslotskyi, «Bridski Visti» newspaper, interwar period, periodicals of the 1920^s–1930^s, slogan «Own to Own», «Lug» society, Brody, Bridshchyna, socio-cultural and public activities, publicism.

Микола ПОСІВНИЧ

кандидат історичних наук

*старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-0753>

e-mail: posiv@yahoo.com

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА БАШУКА

На основі опрацьованих архівних документів та опублікованих спогадів досліджено життя і діяльність провідного члена ОУН та громадсько-політичного діяча української діаспори в Канаді П. Башука. Висвітлено формування його націоналістичного світогляду, навчання в Перемишльській гімназії та репресії польської окупаційної влади. Описано тогочасні умови та середовище П. Башука, його світобачення й суспільно-політичну ситуацію. Показано етапи еволюції типу і психіки революціонера та підпільника, присвячення і підпорядкування власного життя служінню ідеалам нації, тюремні ув'язнення.

З'ясовано роль П. Башука як керівника й організатора повстання Поліського лозового козацтва у вересні 1939 р. на Поліссі та Пінському, Дорогичинському, Столинському, Давигородському, Луинецькому повітах. Відтворено його громадсько-політичну діяльність у 1939–1941 рр. у Генерал-губернаторстві (Закерзоння), де він організовував сільські кооперативи, «Рідні школи», працював організаційним референтом УДК.

Проаналізовано діяльність у структурах українського визвольного руху: формування похідних груп ОУН, навчання в підстаршинській школі в с. Варяж та організація військових вишколів для 700 осіб. Окреслено роль П. Башука під час проголошення Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р., керування у Львові від імені УДК перехідним пунктом для військовополонених на вул. Клепарівській, де він допомагав звільнитися або втекти багатьом українцям. Встановлено, що для того, щоб уникнути арешту гестапо перейшов у збройне підпілля ОУН і боровся проти німецької окупаційної влади.

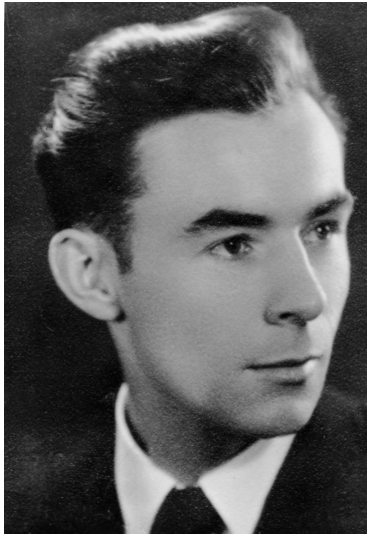
Розкрито основні моменти арешту й відправки в німецькі тюрми та концтабори до кінця Другої світової війни П. Башука й інших провідних членів ОУН, багатьох із яких знищили фізично. Висвітлено концтабірний світ в'язнів «Аушвіцу» та умови, у яких перебував П. Башук, взаємну допомогу в тюремному побуті й опікування новоприбулими.

Описано періоди діяльності П. Башука у структурах ЗЧ ОУН, формування молодіжних і студентських організацій, співзасновника в Канаді Ліги визволення України, члена видавництва і редколегії «Гомону України» та його постійного кореспондента. Зазначено, що, крім численних навчально-освітніх програм для СУМ, він також постійно займався організацією антикомуністичних демонстрацій біля консульств і посольств СССР.

Ключові слова: Петро Башук, громадсько-політична діяльність, український визвольний рух, політичні репресії, Західна Україна, ОУН, Поліське лозове козацтво, німецькі тюрми і концтабори, СУМ, Ліга українських політичних в'язнів, українська діаспора та еміграція.

Роль окремої особистості в історії – досі одна з найдискусійніших проблем для вчених. Проте важко заперечити, що воля та діяльність окремої людини здатні переломити, здавалося б, закономірний хід історії. Факти з життя багатьох історичних осіб – яскраве цьому підтвердження. У найважчі періоди на арені з'являлися люди, які своєю діяльністю змінювали перебіг подій. Дослідження їхніх біографій, життєвих шляхів дадуть повнішу картину боротьби української нації за незалежність. Для сучасників важливо не тільки ознайомитися з історією їх життя та діяльності, а й середовищем, у якому вони творили, і чинниками, що змушували приймати ті чи ті рішення. Історія крізь призму біографій її діячів важлива для дослідження ідей, прагнень та намагань окремого покоління українців, які народилися і жили в той час, коли навколо їхньої Батьківщини вже не існувало імперії з багатонаціональним складом, а викристалізовувалися окремі національні держави, приклад яких їм дуже імпонував. Люди цієї епохи – унікальні не так через свої бажання, як через спосіб їх реалізації. Їхнє життя – зразок вибору певного способу життя, притаманного багатьом громадянам Західної України.

Мета статті – окреслити становлення й висвітлити особливості громадсько-політичної діяльності П. Башука в 1930–1990 рр. Зазначу, що в історіографії ця тематика висвітлена фрагментарно.

Петро Башук

Петро Башук («Чок», «Зборовський») – син Івана й Анни (з дому Бриль) – народився 26 листопада 1911 р. у с. Пивовщина (тепер – частина с. Себечева, Белзької об'єднаної територіальної громади Червоноградського р-ну Львівської обл.). Навчався в народній школі с. Себечева та приватній гімназії отців редemptористів у Львові, закінчив державну гімназію з українською мовою навчання в Перемишлі 1933 р. і належав до таємного «Пласту» (Петруха, Бриль, 2004, с. 152). Юного Петра Башука Іван Бриль схаактеризував так: «Будучи від природи цікавим і допитливим хлопчиком, Петро рано навчився читати і писати, любив займатися спортом: зимою на лещатах та саморобних ковзанах, а літом – походи з рюкзаком на плечах. Там [у гімназії – М. П.] налагоджує зв'язки з революційним підпіллям, стає членом ОУН і плекає в собі шляхетні прикмети українського націоналіста, формує і кристалізує свій націоналістичний світогляд» (Петруха, Бриль, 2004, с. 153).

Після закінчення гімназії був прийнятий у Лювєнський університет (Бельгія), але через заборону польських властей і відсутність документів не зміг виїхати на навчання. Тому змушений був стати студентом факультету журналістики Варшавського університету (1933–1934).

З початком 1930-х років став членом Організації українських націоналістів (ОУН) і належав до керівного ядра на Белзчині разом із Василем Макаром, Василем Царем, Андрієм Глушко, Михайлом Запесоцьким, Михайлом Погодою (Макар, 2001a, с. 214). За поданням львівського воєводи Владіслава Беліна-Пражмовські (Władysław Belina-Prażmowski), Петра Башука за активну діяльність в (ОУН), військову підготовку молоді, вороже ставлення до Польської держави, великий вплив на людей, особливу молоді, та у зв'язку із вбивством міністра внутрішніх справ Броніслава Перацкі (Bronisław Pieracki) відправили до табору в Березі Картузькій (9.07.1934–1.03.1935). (Львів, Шандрук, Мазур, Гудима, 2010, с. 26).

Його заарештували в с. Себечів у середині червня 1934 р. разом із Василем Вавруком. Вони просиділи в Белзькій тюрмі три тижні, де до них польські в'язничні наглядачі застосовували методи, що принижували їхню гідність. 7 липня 1934 р. їх доправили до м. Сокаль, де у складі групи із 25 осіб демонстративно провели містом закутими в кайдани, щоб усі бачили, до товарного вагону, що був набитий членами ОУН, яких відправляли в Березу Картузьку (Макар, 2001b, с. 13–22). Цей концтабір славився нелюдськими умовами. Постійне знущання над арештованими, фізичне й моральне, стало системою і було доведено до садизму. До концтабору вони, закутими в кайдани, пройшли 5 км. Одразу були піддані «ремонту» – їх почали катувати, щоби при звичаїти до таких умов. Петра Башука й інших помістили в непристосовані камери, переповнені й вошиві. Кожен із них отримував номер, який мав носити: на плечах – великий, а на лівому рамені – малий. Наприклад, Дмитро Грицай отримав № 44, а колега із групи Башука Володимир Макар – № 99. Звертатися і зголошуватися вони мали тільки за номером, а за порушення були биті. В'язнів щоденно піддавали «вишколу» – били всіх підряд, за будь-яке найменше відхилення від правил (Макар, 2001b, с. 29–30).

В'язні концтабору працювали 10 годин на день. Праця була передбачена як одна з форм (як і побиття) фізично-морального «виховання». Також щодня проводили руханку, яка дуже виснажувала, а харчування було зовсім погане. Робота в'язнів зводилася до осушування поліських боліт, будівництва доріг, корчування дерев, сільсько-господарських робіт, функціонування табору тощо. У таких нелюдських умовах в'язні створили самооборону, яку очолювали Роман Шухевич, Володимир Янів, Дмитро Грицай, Михайло Кравців. У них була велика солідарність, яка виявлялася у взаємній охороні й допомозі в будь-якій ситуації. В'язні свій примусовий побут прагнули використати для підвищення знань. Кожен із них був то вчителем, то учнем, навчаючи себе й інших різних мов, основ математики, фізики, філософії тощо. У концтаборі перебували поляки-націоналісти, з якими був нейтралітет, а з комуністами відбувалися постійні сутички й бійки. Так Петро Башук мав двобій з одним із чільних комуністів Рахілем Блянком (Макар, 2001a, с. 80, 112–118, 142).

Після такого пекла П. Башук ще активніше долучився до національно-визвольного руху. У 1935–1936 рр. – працівник видавництва «Дешева книжка» у Львові. Писав історичний нарис «Святослав Завойовник», збирав матеріали на Горохівщині про історію Українського народного козачого руху (УНАКОР), які вийшли згодом у вигляді брошури. Також писав статті до місячника «Молодняк» і двотижневика «Самоосвітник». Урядник філії товариства «Рідна школа» в Белзі та Сокалі (1936–1937), організатор читалень «Просвіт», кружків «Рідної школи» та ощадних кас Українського банку. Він постійно їздив у цих справах до Радеківського, Кам'янецького, Равського повітів, а також на Холмщину й Волинь. Поєднуючи громадську роботу з підпільною

діяльністю організовував ламання т. зв. Сокальського кордону, який влаштувала польська влада, щоб не допустити вплив Галичини на решту українських земель у складі Польщі. Активно проводив виховні навчання з молоддю і спортивні змагання. Під цим прикриттям набирив нових членів та розвивав діяльність ОУН. Мав надзвичайний організаційний хист, який використовував для визвольної справи впродовж усього життя.

Водночас він став членом окружного проводу Сокальщини, очільником якого був Василь Сидор. Після масових сутичок із поляками та комуністами у с. Варяж (1936) та м. Сокаль (1937) – один із командирів бойових груп «Вовки» (25 осіб) під керівництвом Василя Сидора («Шелеста») та Василя Макара («Сіроманця»), які проводили рейди Волиню й Поліссям, виконуючи саботажні акції й агентати проти поліцаїв.

Весною 1937 р. у с. Поториця Василь Макар і Петро Башук привели до присяги першу бойовку в такому складі: Петро Канюка, Андрій Вовк, Пилип Саїка, Микола Свистун (Макар, 2001, с. 215; Мірчук, 1968, с. 459). Перша акція бойової групи «Вовки» відбулася 12 липня 1937 р. під гаслом «Свій до свого по своє». Через заборону продавати українцям на базарі на Святого Петра бойовики саботували торгівлю польським і єврейським продавцям. Поліція та польські «Стшельци», через зраду Дмитра Шклянки, почали здійснювати погроми щодо українців та арешти членів ОУН. Загалом було заарештовано і піддано катуванням 100 осіб. Згодом активних погромників-поляків та зрадників було ліквідовано (Макар, 2001, с. 216–217). Петра Башука й інших товаришів обвинувачували у державній зраді та змові з іншими особами через організаційні зв'язки ОУН із метою відокремлення території Західної України від Польської держави шляхом збройного повстання (ДАЛО, арк. 6–9).

Петро Башук опинився в польській тюрмі «Бригідки» у м. Львів, на вул. Городоцькій (22.08.1937–16.07.1939), де став членом Ради політичних в'язнів і учасником масового політичного голодування 1938 р. За це був ізольований у камері-одиночці на четвертому поверсі тюрми та ще шість разів покараний дисциплінарними стягненнями й заборонами (ДАЛО, арк. 1–2, 43). Один із друзів по тюрмі, Ярослав Гайвас, так описував тодішню ситуацію: «Бригідки – це чималенька частина нашої історії на Західних Землях, це кузня характерів, своєрідна висока школа [університет – *М. П.*] українського націоналізму ... Власне ми, що частину своєї молодості проводили в тюрмах, як ніхто інший, ненавиділи їх. Всі люди люблять і прагнуть свободи, але ніхто так гаряче не прагне її, не цінить так глибоко, як в'язень. Тюрма була для нас, молодих, тяжкою, ні, таки страшною карою, на яку ми наражувалися тільки тому, що наше прагнення кращого життя для народу було сильніше від усього іншого» (Гайвас, 1970, с. 68).

Тому не дивно, що П. Башук мав нав'язливу думку про втечу. Для провідних членів ОУН завжди було дилемою: втекти з тюрми і залишити своїх хлопців чи ні? Він вирішив утікати, але не для того, щоб заховатися від ворога, а щоби знову долучитися до визвольної боротьби. Крім Петра Канюки, староста політичних в'язнів Василь Сидор подав у кандидати на втечу члена обласного проводу, очільником якого він був, Петра Башука, а Ярослав Гайвас – члена крайового проводу Василя Турковського (Гайвас, 1970, с. 82–84).

Щоденні проблеми та боротьба за права в'язнів вимагали уваги й сили, а до того проводилися вишколи з виховання членів ОУН, опрацьовування літератури. Тому

втеча дещо відкладалася. У тюрмі було багато спеціалістів із різних галузей, з яких створили раду, що під проводом В. Сидора підготувала навчальні курси. Традицією «Бригідки» було якнайшвидше усувати відставання членів ОУН, які приходили малограмотними. Такий новоприбулий потрапляв у напоегліве «опрацювання» своїх друзів у камері і протягом кількох місяців поринав у навчання. Основними предметами були українознавство й ідеологічно-політична проблематика, викладали основи з читання мап, планування місцевості і будівництва засобів для переходу рік, піротехніки та підривання різних будівель тощо (Гайвас, 1970, с. 89–90).

Активна діяльність членів ОУН доводила неспроможність польської поліції в Західній Україні тримати все під контролем. Поліція почала вдаватися до масових тортур. Їх проходили майже всі, хто сидів у «Бригідках», і між членами ради політичних в'язнів почалися наради. Одночасно надійшли звістки, що дівчат теж узяти на такий конвеєр. Після 10-денного безперервного допиту Дарія Цісик (згодом Ребет) ні в чому не зізнався, але Ірина О. і Богданна С. (прізвища невідомі) не витримали 5–6 діб конвеєра й почали свідчити, як наслідок відбулися нові арешти (Гайвас, 1970, с. 91–96).

Василь Турковський, Гладкий¹, Петро Башук, Ярослав Гайвас під проводом Василя Сидора підготували план і розіслали доручення: 1) ніхто не має йти на побачення з відвідувачами, при цьому на кожний виклик повинен був заявляти: поліція проводить тортури, доки вони не припиняться, відмовляємося від побачень; 2) відмовлятися від свідчень у слідчих суддів і прокуратурі, подаючи ті самі заяви; 3) ні в яких справах не звертатися до адміністрації, де лише можна, чинити спротив і не виконуючи її накази; 4) усіма шляхами передавати на волю звістки про протестну акцію, зокрема за кордон, і писати листи до суддів, прокуратури, преси із протестами; 5) якщо поліція надалі катуватиме арештованих, то перейти до інших засобів боротьби (Гайвас, 1970, с. 98).

У березні 1939 р. у Львові відбувався Конгрес Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП). За наказом польської влади, переляканій зростом революційних настроїв, поліція заарештувала майже всіх його учасників. Потрапивши до тюрми, вони відразу одержали інформацію та доручення, що робити. І коли їх викликали на допит, вони мовчали. Це було перешкодою слідству поліції. Також ширилася інформація про тортури. Камери наповнювалися політичними в'язнями. Серед заарештованих було багато нових, які не знали тюремного життя й поліційних трюків. По камерах почала ходити тюремна адміністрація, питати в'язнів про їхні потреби. Одночасно прокурори й судді викликали в'язнів, показували їм документи про звільнення із тюрми – аби тільки підписали зізнання. Але відповідь була одна: припиніть тортури, надайте людські умови утримання і провід в'язнів відключе протестну акцію (Гайвас, 1970, с. 99–102). У камерах було удвічі–втричі більше в'язнів, ніж мало бути за нормою. Петро Башук написав 13 скарг на тюремний побут і адміністрацію, які не були задоволені (ДАЛО, арк. 43). У камеру Петра Канюки посадили злодія Тадеуша Стемпеня (Tadeusz Stepień). Грипсом П. Башук повідомив провід, що П. Канюка переказує, що Т. Стемпень зорієнтувався в розкладі ізолятора, побачив можливість і запропонував утечу (Чок-Зборовський, 1994, с. 51–52).

У неділю, 16 липня 1939 р., уранці в'язнів вивели на подвір'я перед шпиталем. Петро Канюка і Тадеуш Стемпень у камері обеззброїли сторожа Зелінського, звільнили Петра Башука, який згодом звільнив Ярослава Гайваса. На вул. Яховича втікачів зауважив тюремний сторож, який почав погоню: догнав Т. Стемпеня і двома пострілами

¹ Тут і далі частину імен встановити не вдалося.

вбив, а тоді повернувся в тюрму й підняв тривогу. На початку вул. Клепарівської троє втікачів зійшлися (Гайвас, 1970, с. 115–118).

Ярослав Гайвас повів групу паралельно дорогою Львів–Янів, а під вечір вони приблизилися до с. Страдч. Далі звернули на схід і знову попрямували на Львів, де зупинилися у п. Іванчук, що проживала напроти церкви Святих Петра й Павла на Личакові. Втеча наробила величезного шуму в Польщі, бо це була неординарна подія – із Бригідок у міжвоєнний період ніхто із в'язнів не втік (Гайвас, 1970, с. 120–126).

Втікачі зустрілися із крайовим провідником ОУН Володимиром Тимчієм («Лопатинським»), який запропонував їм виїхати до Відня або вирушити на Полісся. Після згоди на останній варіант В. Тимчій перейшов до завдань: основним буде творення військово-бойових груп і підготовка перекидання людей у ССРСР. Під охороною озброєної бойовики П. Башук з Я. Гайвасом зійшли на станції перед Бровами, щоби звідтіль добратися до с. Тараканів під Дубном. Поліційні облави на Волині змусили їх повернутися до Львова. Згодом на Полісся не поїхав і Я. Гайвас. Із Волині приїхала місцева провідниця Оксана Пеленська («Ріко») та поручник Володимир Війтюк («Погоня»), відтак Володимир Тимчій («Лопатинський») в їхній присутності плани підняти повстання на Поліссі, які намітив Петро Башук, відклав (Гайвас, 1970, с. 126–130; Чок-Зборовський, 1994, с. 52).

Скерування націоналістів на Полісся не було випадковим, адже наприкінці 1930-х років ОУН посилювала свою роботу на слабо опанованих теренах Західної України. Рівень національної свідомості місцевих українців був низьким через відсутність громадського руху й установ, якісної освіти, колонізаційної політики польського воєводи Януша Костека-Бернацкі (Janusz Kostek-Biernacki), потужний вплив комуністів тощо. Тому було створено Поліську округу ОУН, а місцеву мережу підсилювали членами з Галичини та Волині. У серпні 1939 р. на Полісся на допомогу Семенові Левицькому («Кліщу») та Андрієві Мандзію («Байді») прибули: Петро Башук («Чок») (його Володимир Тимчій призначив провідником), Василь Загакайло («Білий») та Ховайло («Ромашківський») (Гайвас, 1970, с. 129; Чок-Зборовський, 1994, с. 52).

Впродовж серпня 1939 р. під керівництвом П. Башука вивчено переходи на радянський бік, пункти переховування повстанців у Пінському, Дорогичинському, Столинському, Давигородському, Сарнинському, Лунинецькому повітах. Наближення війни докорінно змінювало плани їхньої діяльності. Потрібна була мобілізація і перехід до конфронтації з польською окупаційною владою. Оксана Пеленська («Ріко») передала провід Петрові Башуку, а сама з с. Люб'язя поїхала до Львова за допомогою. Петро Башук із Володимиром Війтюком («Погонею»), Семеном Левицьким («Кліщом»), Андрієм Мандзієм («Байдою»), Василем Загакайлом («Білим»), Ховайлом («Ромашківським») через Янів повернулися на головну квартиру, що була на хуторі Кіндрата Адамського. Їх забезпечували стрільці Кость, Земляк, кур'єри Саша, Вова та Коля. Петро Башук з іншими членами ОУН ходили від села до села і готували людей до повстання. 3 вересня 1939 р. провідник ОУН на Поліссі П. Башук видав відозву та летючки. Розповсюджені по селах, вони справили на поліщуків надзвичайне враження. У них був заклик не йти в польську армію, а вступати в ОУН. Того ж вечора зголосилися перші добровольці (Чок-Зборовський, 1994, с. 52–53).

Через Земляка комуністи налагодили контакт з ОУН. На зустрічі в лісі біля с. Кленки були присутні Башук, Земляк, Байда та Федір з Янова – другий секретар Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) на Поліссі, Лопачук та Прокопович,

а також представники партії з Дорогичинщини, Пинщини і Сарненщини. Комуністи зобов'язалися надати людей під командування ОУН, не відновлюючи КПЗУ, не вести комуністичної пропаганди та дотримуватися військової дисципліни. Комуністам у випадку провалу повстання гарантувало безпеку і на їхню пропозицію відділ названо Поліським лозовим козацтвом (Чок-Зборовський, 1994, с. 54).

Перед П. Башуком постала проблема – брак зброї. У селах Кленки і Кліщі були військові станиці. Напасти на лісничівку в с. Кліщах було неможливо, бо там перебувала сотня «стшельцуф». Двом бойовикам ОУН пощастило, бо тоді було лише кілька надцять старшин, які від несподіванки без жодного опору віддали зброю. Тієї ж ночі роззброєно ще дві станиці біля Янова. До них тоді долучилося понад 20 українців. Звіди повстання поширилися всією околицею і було сформовано військовий штаб Поліського лозового козацтва: В. Війтюк («Погоня»), В. Загакайло («Білий»), Ховайло («Ромашківський») та ін. Упродовж трьох днів було роззброєно військові станиці та постерунки поліції в околицях Скибич, Кліщів, Мотоля й інших сіл, захоплено значну кількість зброї (Чок-Зборовський, 1994, с. 56–59).

У звітах ОУН організаторами збройних виступів у Дорогичинському повіті названо «Вія» та «Орла» (Руккас, 2002, с. 393). Збройні загони були створені також у Гутові, Дорогичині, Кленках, Окдимирі, Стрільній, Янові Поліському. Однак обіцяної П. Башукові сотні військових інструкторів зі Львова не було (Шпіцер, Мороз, 2004, с. 99).

З початком Другої світової війни, у вересні 1939 р., лінія Пінськ–Дорогичин–Кобринь була переповнена втікачами із Заходу Польщі. У містах було багато війська й починався голод. Відбувалися бої з різними відділами польської кінноти, що виїжджали грабувати села. Спроба пацифікації села закінчувалася відсічню військових відділів ОУН під проводом С. Левицького («Кліща») і місцевого населення (Чок-Зборовський, 1994, с. 59–60).

Червона армія 17 вересня 1939 р. перейшла кордон Польщі для «возз'єднання» західних земель України. Поліське лозове козацтво опинилося у складній ситуації, передовсім тому, що в ньому було чимало симпатиків комуністичної ідеології. На нараді Проводу ОУН на Поліссі П. Башук, В. Загакайло, С. Левицький, А. Мандзій, Ховайло з наближенням радянських військ вирішили повернутися в Галичину. Перед відходом заховали значні запаси зброї та різні матеріали. Команду Поліським лозовим козацтвом і Провід ОУН на Поліссі перебрав поручник В. Війтюк («Погоня») (Чок-Зборовський, 1994, с. 60–61). Під його керівництвом 22 вересня відділ Лозового козацтва зайняв м. Дорогичин, а наступного дня відступив під натиском загонів радянської армії і був саморозформований (Шпіцер, Мороз, 2004, с. 100).

Групу П. Башука між Кобрином та Жабінкою схопили поляки й хотіли розстріляти і лише через наближення радянських військ вирок не виконали. Після прибуття до Бреста вона сконстатувала із членами ОУН і поїхала далі. У Малориті її затримали радянські солдати і мали розстріляти за шпигунство, але П. Башук переконав майора, що вони комуністи, які сиділи в Березі Картузькій, а в Ратно їм надали підводу й харчі на дорогу. З Ковеля група попрямувала потягом до Львова, де налагодила контакт з ОУН і долучилася до її підпільної діяльності (Макар, 2001, с. 60, 354).

У 1939–1941 рр. Петро Башук виконував обов'язки повітового провідника ОУН Белзчини, був одним із співробітників крайового провідника ОУН Івана Климів (а «Легенди»). Організовував перебування Степана Бандери на Сокальщині (орієнтовно 18–23 вересня 1939 р.). Вони відвідали м. Сокаль, села Поторицю, Завишень,

Себечів, проводили наради з чільними членами ОУН (Малащук, 1987, с. 198; Дем'ян, 2006, с. 444–448, 478–479). Наприкінці 1939 р. він появився в с. Себечові на повній фірі зброї, щоб допомогти умиротворити польські збройні банди в навколишньому районі. У Генерал-губернаторстві (на Закерзонні) організовував сільські кооперативи, «Рідні школи», належав до Українського допомогового комітету (УДК), був його організаційним референтом. Брав участь у підготовці та проведенні навчальних зборів для молоді в селах Турковичі й Ощів. Брав участь у навчанні в підстаршинській школі в с. Варяж для 50 слухачів разом з Іваном Кравчуком, Петром Мигалем, Василем Дишкантом та ін. Також у м. Белз і с. Варяжі організовував військову підготовку для 700 оунівців. На початку 1941 р. його заарештувало гестапо і вивезло до Кракова із зобороною повертатися на українські землі. Вів підготовку членів похідних груп ОУН до підпільної діяльності в підрадянській Україні. У перших числах липня 1941 р. нелегально прибув до Львова, де від імені УДК керував перехідною станицею для військовополонених на вул. Клепарівській, допомагав звільнитися або втекти багатьом українцям. Щоб уникнути арешту, перейшов у збройне підпілля ОУН і боровся проти німецьких окупантів (Петруха, Бриль, 2004, с. 154; Макар, 2001, с. 97–98, 167).

На початку 1943 р. німецьке гестапо заарештувало Петра Башука й помістило у Львові у в'язницю на вул. Лонського, де його і дружину Наталку (з дому Леонтович) катував гестапівець-садист Вільгельм Вірзінг (Wilhelm Wirsing). Однорічна дочка Оксана залишилася без батьків під опікою родичів – Романа й Анни Леонтовичів, директора та вчительки на Закерзонні. За спогадами в'язнів, П. Башук багатьом допомагав у тюремному побуті й опікувався новоприбулими. Він намагався організувати втечу собі і ще п'ятьом членам ОУН (Макар, 2001, с. 97–98, 135, 154, 177; Марунчак, 1990, с. 356, 494).

Так, 1 жовтня 1943 р. відправлений як політв'язень в окремому вагоні із групою 12 осіб чільних діячів ОУН (зокрема Зиновія Матли, Володимира Лобая, Івана Кашуби) в концтабір «Аушвіц», а згодом – у «Біркінау» (10.1943–18.11.1944). Після прибуття їм добряче дісталось від охорони концтабору. Петрові Башуку присвоїли концтабірний номер в «Аушвіці» – № 154625. Вся група потрапила в четвертий блок, де ними заопікувався Микола Климишин. Разом З. Матлою підготували список 150 членів ОУН, яких удалося перевести в 11 блок і цим врятувати їм життя. Перебував в одиночній камері, звідки написав у грипсі до дружини: «Мене замкнули на поодинокі, мабуть, без тебе марно пропаду» (Ленко, 1999, с. 27). Цей грипс його дружина одержала за 10 місяців. Друзі по концтабору відзначали його моральний дух та чудовий баритон і це при постійному браку харчування і садистському ставленні адміністрації (Марунчак, 1990, с. 499, 503; Романюк, 2020, с. 392).

Після звільнення відновив зв'язки з ОУН і перебував у Кракові, Відні, Празі, Братиславі. У 1945 р. переїхав до м. Мюнхен, а в 1946 р. – до м. Лювена (Бельгія), де був співорганізатором УДК і членом студентської організації. Делегат конгресу «Пакс Романа» в м. Касабланка (Іспанія), м. Фрібург (Швейцарія), де вибраний делегатом на Світовий конгрес молоді у Празі 1946 р. Спільно з дядьком дружини Наталії, д-ром Іваном Леонтовичем, законспіровано керував нелегальними переходами кур'єрів ОУН у Празі. Там і зустрівся із дружиною та дочкою і нелегально їх переправив до Бельгії. Згодом переїхав до Мюнхена, де працював у Головній управі Ліги українських політичних в'язнів та структурах Закордонних частин (ЗЧ) ОУН. У 1949 р. переїхав до м. Вінніпег (Канада). Активно долучився до громадсько-політичного життя

діаспори, був членом теренового проводу ОУН Канади. Виконував організаційні доручення провідника Степана Бандери та голови проводу ЗЧ ОУН Степана Ленкавського в 1950–1960 рр. у Південній Америці в місцях компактного проживання українців. Співзасновник у Канаді кредитівки «Віра», був членом Головної управи Ліги визволення України (від 1954 р. працював організаційним референтом, створив понад 40 осередків у Канаді) та Братства українців-католиків, ексекютиви і президії Конгресу українців Канади, був організатором Товариства української студіюючої молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ) і Спілки української молоді (СУМ) у Канаді та членом її крайової управи, а також в Аргентині, Бразилії, Парагваю. Був головою комісії з побудови пам'ятника Тарасові Шевченку в м. Вінніпег, засновником «Фундація Тараса Шевченка» і членом її дирекції, членом видавництва і редколегії «Гомін України» та його постійним кореспондентом. Він став публіцистом: писав літературні нариси, статті, есе, спогади, які друкував на сторінках діаспорних українських видань. Був одним із найбільших експертів українського громадсько-політичного життя Канади 1950–1980 рр. Відігравав значиму роль в організації та функціонуванні соціального, релігійного й економічного життя українців Канади. У нього народилося ще три дочки – Ірена, Богдана і Лада.

З 1970 р. П. Башук був виховником 4-го ступеня СУМ, організатором виховно-вишкільних таборів молоді, членом верховної управи Братства св. Миколая, багаторічним управителем видавництва «Поступ», у 1978–1990 рр. керував українським католицьким тижневиком «Поступ» («Postup»). Нагороджений Шевченківською медаллю та почесними грамотами Централі «Просвіти», ТУСМ в Аргентині, видавництва «Поступ». У м. Буенос-Айрес (Аргентина) організував Комітет побудови пам'ятника на цвинтарі відомому бойовику ОУН Григорієві Мацейку («Гонті»). У 1985 р. брав активну участь у II Конгресі Світової ліги українських політ'язнів німецьких концтаборів і тюрем, де ввійшов до Головної управи як місто-голова та редактор при головуванні д-ра Михайла Марунчака й о. Семена Іжика. Крім численних навчально-освітніх програм, також постійно займався організацією антикомуністичних демонстрацій біля Посольства ССРСР у столиці Канади Оттаві.

Помер Петро Башук 29 травня 1995 р. у м. Вінніпег, Канада, похований на цвинтарі Пресвятої Родини (Пришляк, с. 1021–1022; Провід ОУН, с. 890–891).

У Львові в урочистій атмосфері 14 квітня 2008 р. було встановлено пам'ятний барельєф «Воля ціни не має!» із зображенням трьох соколів на тлі розірваних ґрат і дошку на вул. Городоцькій, 20, авторства Олександра Сениці про втечу 16 липня 1939 р. із польської в'язниці «Бригідки» політ'язнів, пластунів та членів ОУН Я. Гайваса, П. Башука, П. Канюки.

Одним із найважчих періодів в історії українського народу було ХХ ст. Але водночас він став апогеєм розвитку визвольного руху – саме в цей час на арені з'явилися люди, які своєю діяльністю змінювали власну долю та долю всієї нації. Петро Башук став гідним продовжувачем справи своїх попередників. Він, як і багато його ровесників, у дитинстві бачив та пережив становлення окупаційних режимів і знущання ворога. Небажання терпіти такий стан речей надалі поставило його на шлях активної боротьби в рядах ОУН. Найкращою характеристикою життєвого шляху провідного члена ОУН Петра Башука будуть слова Юрія Пашковського («Юрія Борця»): «Скромний, працьовитий, висококультурний і чесний, відданий українській визвольній справі» (Провід ОУН, с. 891).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Гайвас, Я. (1970). *Воля ціни не має*. Торонто: Срібна сурма.
- ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. 255 (Львівська кримінально-слідча тюрма), оп. 1, спр. 2044 (Особова справа арештованого Петра Башука).
- Дем'ян, Г. (упоряд.). (2006). *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах*. Львів.
- Ільїн, О., Шандрук, С., Мазур, П., Гудима, А. (упоряд.). (2010). *За тебе, Україно... З архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934–1935) часів II Річі Посполитої Польської*. Тернопіль.
- Ленко Н. (Леонтович-Башук Н.). (1999). *На межовій землі (спогади з Закерзоння)*. Київ.
- Макар, В. (2001a). *Спомини та роздуми. Зібрання творів: в 4 т.* (Т. 2: Бойові друзі; кн. 1). Торонто; Київ.
- Макар, В. (2001b). *Спомини та роздуми. Зібрання творів: в 4 т.* (Т. 4: Роки неволі та боротьби). Торонто; Київ.
- Малашук, Р. (1987). *З книги мого життя* (Т. 1: Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу). Торонто.
- Марунчак, М. (упоряд.). (1990). *В боротьбі за Українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни*. Вінніпег.
- Мірчук, П. (1968). *Нарис історії ОУН*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Петруха, Я., Бриль, І. (2004). *Себечів у розповідях та спогадах*. Жовква: Місіонер.
- Пришляк, Я. (1995). Прощальне слово над могилою сл. п. Петра Башука. *Визвольний шлях*, 8, 1021–1022.
- Провід ОУН. (1995). Петро Башук–Чок (1911–1995). *Визвольний шлях*, 7, 890–891.
- Романюк, М. (упоряд.). (2020). *Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: збройне протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали*. Львів.
- Руккас, А. (2002). Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА*. Дрогобич, 385–395.
- Чок-Зборовський, Ю. (1994). Спогади надбужанця про Лозове козацтво. В М. Мартинюк (гол. ред.), *Надбужанина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмищина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник*, 3. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 51–63.
- Шпіцер, В., Мороз, В. (2004). *Крайовий Провідник Володимир Тимчій – «Лопатинський»*. Львів: Афіша.

REFERENCES

- Haivas, Ya. (1970). *Volia tsiny ne maie*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 255 (Lvivska kryminalno-slidcha tiurma), op. 1, spr. 2044 (Osobova sprava areshтовanoho Petra Bashuka) (in Polish).
- Demian, H. (Comp.). (2006). *Stepan Bandera ta yoho rodyna v narodnykh pisniakh, perekazakh ta spohadakh*. Lviv (in Ukrainian).
- Ilin, O., Shandruk, S., Mazur, P., & Hudyma, A. (Comps.). (2010). *Za tebe, Ukraino... Z arkhivu viazniv kontstaboru Bereza-Kartuzka (1934–1935) chasiv II Richi Pospolytoi Polskoi*. Ternopil (in Ukrainian).

- Lenko N. (Leontovych-Bashuk N.). (1999). *Na mezhovii zemli (spohady z Zakerzonnia)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Makar, V. (2001a). *Spomyny ta rozдумы. Zibrannia tvoriv: v 4 t.* (T. 2: Boiovi druzi; kn. 1). Toronto; Kyiv (in Ukrainian).
- Makar, V. (2001b). *Spomyny ta rozдумы. Zibrannia tvoriv: v 4 t.* (T. 4: Roky nevoli ta borotby). Toronto; Kyiv (in Ukrainian).
- Malashchuk, R. (1987). *Z knyhy moho zhyttia* (T. 1: Vyrostesh ty, synu, vyrushysh v dorohu). Toronto (in Ukrainian).
- Marunchak, M. (Comp.). (1990). *V borotbi za Ukrainsku derzhavu. Esei, spohady, svidchennia, litopysannia, dokumenty Druhoi svitovoi viiny*. Vinnipeh (in Ukrainian).
- Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii OUN*. Miunkhen; London; Niu-Iork: Ukrainске vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Petrukha, Ya., & Bryl, I. (2004). *Sebechiv u rozpovidiakh ta spohadakh*. Zhovkva: Misioner (in Ukrainian).
- Pryshliak, Ya. (1995). Proshchalne slovo nad mohyloiu sl. p. Petra Bashuka. *Vyzvolnyi shliakh*, 8, 1021–1022 (in Ukrainian).
- Provid OUN. (1995). Petro Bashuk–Chok (1911–1995). *Vyzvolnyi shliakh*, 7, 890–891 (in Ukrainian).
- Romaniuk, M. (Comp.). (2020). *Ukrainski natsionalisty v borotbi proty natsyzmu: zbroine protystoiannia, sprotyv u nimetskykh tiurmakh i kontstaborakh, diialnist na emihratsii. Dokumenty ta materialy*. Lviv (in Ukrainian).
- Rukkas, A. (2002). Boiovi dii zahoniv OUN u veresni 1939 r. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk do 60-richchia UPA*. Drohobych, 385–395 (in Ukrainian).
- Chok-Zborovskyi, Yu. (1994). Spohady nadbuzhantsia pro Lozove kozatstvo. In M. Martyniuk (Ed.), *Nadbuzhanshchyna. Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhyshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*, 3. Niu-Iork; Paryzh; Sydnei; Toronto, 51–63 (in Ukrainian).
- Shpitser, V., & Moroz, V. (2004). *Kraiovyi Providnyk Volodymyr Tymchii – «Lopatynskyi»*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).

Mykola POSIVNYCH

PhD (History)

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-0753>

e-mail: posiv@yahoo.com

PETRO BASHUK'S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES

Based on archival documents and published memoirs, this study examines the life and activities of P. Bashuk, a leading member of the Organisation of Ukrainian Nationalists (OUN) and a public and political figure in the Ukrainian diaspora in Canada. It highlights the formation of his nationalist worldview, his education at the Peremysl Gymnasium, and the repression of the Polish occupation authorities. The conditions and environment of P. Bashuk at that time, his worldview and the socio-political situation are described. The

stages of evolution of the type and psyche of a revolutionary and underground activist, the dedication and subordination of his own life to the service of the ideals of the nation, and his imprisonment are shown.

The role of P. Bashuk as the leader and organiser of the Polissya Cossack uprising in September 1939 in Polissya and the Pinsk, Dorogichin, Stolin, Davygorod, and Luninets counties is clarified. His social and political activities in 1939–1941 in the General Government (Zakerzonja), where he organised rural cooperatives, «Native Schools» and worked as an organisational consultant for the UDC, have been reconstructed.

The activities in the structures of the Ukrainian liberation movement are analyzed: the formation of OUN marching groups, training at the non-commissioned officer school in the village of Varyazh, and the organization of military training for 700 people. The role of P. Bashuk during the proclamation of the Act of Restoration of the Ukrainian State on June 30, 1941, his management of the transit point for prisoners of war on Kleparivska Street in Lviv on behalf of the UDC, where he helped many Ukrainians to free themselves or escape, is outlined. It is established that in order to avoid arrest by the Gestapo, he joined the Armed Underground of the OUN and fought against the German occupation authorities.

The main moments of the arrest and sending to German prisons and concentration camps by the end of the Second World War of P. Bashuk and other leading members of the OUN, many of whom were physically destroyed, are revealed. The concentration camp world of Auschwitz prisoners and the conditions in which P. Bashuk, mutual assistance in prison life and care for newcomers.

The periods of P. Bashuk's activity in the structures of the Central Committee of the OUN, the formation of youth and student organizations, co-founder of the League for the Liberation of Ukraine in Canada, a member of the publishing house and editorial board of «Gomon Ukrainy» and its permanent correspondent are described. It is noted that, in addition to numerous educational programs, he was also constantly engaged in organizing anti-communist demonstrations near the consulates and embassies of the USSR.

Key words: Petro Bashuk, social and political activity, Ukrainian liberation front, political repressions, Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Western Ukraine, OUN, Polissia Willow Cossacks, German prisons and concentration camps, CYM, League of Ukrainian Political Prisoners, Ukrainian diaspora and emigration.

Назар КОСЕНКО

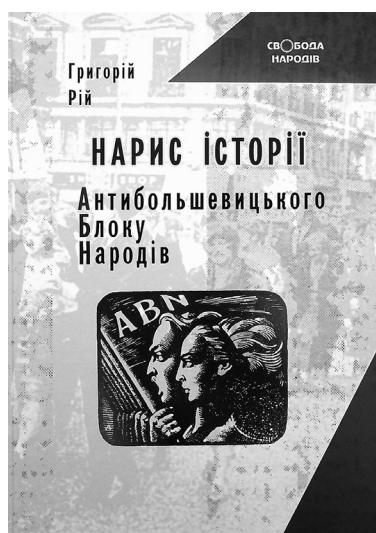
аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>

e-mail: nazzzarkossenکو@gmail.com

**[Рец.] ПЕРША СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО БЛОКУ НАРОДІВ [на кн.]: Рій Г. «Нарис історії
Антибольшевицького блоку народів». Київ: УВС, 2021. 236 с.**

Створений з ініціативи революційної Організації українських націоналістів (ОУН(р)) Антибільшовицький блок народів (АБН), без сумніву, є одним із найуспішніших українських міжнародних проєктів ХХ ст. Організація під проводом провідного діяча українського національно-визвольного руху Ярослава Стецька, а пізніше його дружини Ганни Музики (більше відомої як Слава Стецько), була помітною силою в повоєнній боротьбі за незалежність не лише України, а й інших поневолених комунізмом країн. У реаліях «холодної війни» та страху Заходу перед потугою СРСР АБН докладав зусиль для лобіювання інтересів народів, які опинилися за залізною завісою, під владою більшовицької диктатури. Видається закономірним, що саме в Україні діяльність антикомуністичного об'єднання мала би викликати найбільший інтерес серед істо-

риків з огляду на провідну роль українців у створенні блоку та його функціюванні. До того ж, зважаючи на 11-річну війну Московії проти нашої держави, досвід роботи АБН у сьогоденні – вкрай актуальний приклад об'єднання народів у єдиний фронт проти Кремля на антиімперській платформі. Попри це, тривалий час історія цієї міжнародної антикомуністичної мережі в українській історичній науці залишалася на маргінесі зацікавлень дослідників новітньої доби. Діяльність АБН висвітлювали переважно побіжно в контексті студій про окремих постатей, визвольні змагання ОУН чи українську політичну еміграцію. Поодинокі тематичні матеріали про АБН зазвичай були популяризаторськими (див., наприклад, Фаріон, 2017).

Заповнити прогалину, яка довгий час існує в сучасній українській науці, вирішив київський дослідник Григорій Рій. Зі студентських років він працював над роботою тематики діяльності АБН. У грудні 2018 р. захистив дисертацію в Українському вільному університеті (Мюнхен, Німеччина) на тему «Антибольшевицький блок народів: транснаціональна історія Східної Європи в часи Холодної війни». Саме ця робота лягла в основу книжки «Нарис історії Антибольшевицького блоку народів».

У виданій у Києві 2021 р. монографії молодий науковець задекларував амбітний намір – «уперше комплексно висвітлити історію утворення та діяльності Антибільшовицького блоку народів у контексті національної боротьби народів Східної Європи та транснаціональної діяльності АБН у період біполярного світового протистояння» (С. 2). У вступі автор також зазначив використання «транснаціонального підходу». У книжці з чотирьох розділів Г. Рій висвітлив діяльність АБН від створення до фактичного припинення активності на зламі ХХ і ХХІ ст., розкривавши широкий спектр аспектів функціонування блоку. Тональність викладу автора наукова та загалом об'єктивна. Текст роботи доповнюють численні світлини, що ілюструють діяльність АБН, а також додаток наприкінці монографії з короткою хронологією функціонування блоку.

Автор прагнув вписати діяльність АБН в історію України та загальносвітовий контекст. «Побічний ефект» такого підходу – надмірна увага до сторінок минулого, які безпосередньо не пов'язані із заявленою темою. Цей недолік став помітним уже у вступній частині – в огляді історіографії. Григорій Рій сфокусувався на полеміці серед західних дослідників щодо оцінки українського націоналістичного руху ХХ ст. (С. 21–23), яка безпосередньо не стосується діяльності АБН. Дивує, що, вказавши в огляді історіографії низку праць західних науковців, де побіжно розкрито окремі аспекти історії антикомуністичної мережі під проводом Ярослава Стецька, автор оминув увагою аналогічні роботи українських дослідників, зокрема дисертаційні дослідження Юрія Недужка (Недужко, 2009) й Олександра Сича (Сич, 2020), наукову розвідку Мирослави Гурик (Гурик, 2009). Згадавши пропагандивну публікацію проти АБН представника російської еміграції й контрпропагандивні брошури блоку, дослідник проігнорував цінні праці учасника визвольного руху Степана Мудрика (Мудрик-Мечник, 1995; Мудрик-Мечник, 1996), присвячені діяльності ОУН на еміграції, що містять інформацію про історію очолюваної Ярославом Стецьком східноєвропейської антикомуністичної мережі, а також нарис Слави Стецько про міжнародну діяльність її чоловіка (Стецько, 1996, с. 5–12).

Суттєва перевага роботи Г. Роя – використання доволі широкої джерельної бази: матеріалів з архіву ОУН(р) у Лондоні, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, оприлюднених у мережі оцифрованих документів Центрального розвідувального управління періоду «холодної війни». Також автор звертався до еміграційних пресових видань і збірників офіційної документації АБН, надрукованих ОУН(р). На жаль, при цьому дослідник повністю оминув увагою великий пласт мемуарних джерел. Зокрема, у книжці не було використано спогадів засновника та президента АБН Ярослава Стецька (Романишин, 1986), учасників діяльності міжнародного антикомуністичного об'єднання Василя Гришка (Гришко, 1999), Володимира Косика (Косик, 2018), діячів ОУН на еміграції Ярослава Пришляка (Пришляк, 1999), Омеляна Ковалю (Коваль, 2016), Романа Малащука (Малащук, 1988), Степана Мудрика (Мечник, 1984) і Василя Шушка (Шушко, 1999), які містять багатий фактографічний матеріал про різні аспекти діяльності блоку.

У першому розділі – «Поневолені народи versus більшовицька імперія» – автор приділив надмірну увагу висвітленню безпосередньо непов'язаних з АБН аспектів історії: опису подій Другої світової війни 1943 р. (С. 27–29), характеристиці ставлення українських партій Галичини до СРСР (С. 33–34), детальному викладу історії розвитку українського націоналістичного руху в міжвоєнний період (С. 35–40), аналізу Польсько-української війни 1942–1947 рр. (С. 46–48), спростуванню звинувачень в

антисемітизмі на адресу Я. Стецька (С. 57–60). Такий підхід негативно впливає на наукову цінність дослідження. У розділі також закралися фактографічні помилки. Так, автор ствердив: «У 1934 році у Варшаві було вбито польського міністра Броніслава Перацького. У результаті Варшавського та Львівського судових процесів за організації вбивства українських націоналістів засудили до різних термінів ув'язнення» (С. 57). Насправді, лише на Варшавському процесі предметом розгляду був атентат на голову польського Міністерства внутрішніх справ, натомість, Львівський суд виносив вирoki керівництву націоналістичного підпілля за «державну зраду» та підготовку й реалізацію низки інших замахів.

Отож, приділивши в першому розділі непропорційну увагу вторинним аспектам, автор не зумів достатньо глибоко висвітлити генезу ідеї спільного фронту поневолених народів в українському націоналістичному дискурсі. Зокрема, він оминув увагою пропагування цієї концепції на шпальтах друкованого органу ОУН «Розбудова нації» ще 1929 р. чільним діячем визвольного руху Макаром Кушніром (Богущ, 1929, с. 392–396), її обґрунтування під час підготовки II Конгресу ОУН Ярославом Стецьком 1937 р. (АОУН, арк. 40, 44–45), популяризацію консолідації уярмлених націй на антибільшовицькій платформі націоналістичним публіцистом Іваном Мітрінгою в журналі «Геть з большевизмом», що виходив у Львові в 1937–1938 рр. (Дужий, 1993, с. 16–17). Натомість, доволі ґрунтовно Г. Рій висвітлив розвиток і практичну реалізацію концепції спільного фронту поневолених народів під час Другої світової війни: від періоду українського державотворення 1941 р. до доби боротьби Української повстанської армії (УПА). Автор схаактеризував спробу втілення ідеї про консолідацію уярмлених більшовизмом націй українськими повстанцями в 1943–1945 рр. Конференцію поневолених народів 21–22 листопада 1943 р. він вважав «підсумком усіх попередніх напрацювань щодо спільної боротьби бездержавних народів» (С. 49). На жаль, недостатньо висвітлена в першому розділі книжки історія створення АБН у повоєнній еміграції. Автор поверхово описав як підготування до I Установчого конгресу об'єднання, так і саму подію 16 квітня 1946 р., не назвавши навіть приблизно учасників заходу.

Другий розділ праці Г. Роя – «Ідеологія антикомунізму» – лише опосередковано стосується історії АБН. Автор висвітлив загальні особливості антикомуністичних політичних течій у глобальному вимірі. Він схаактеризував витоки означених ідей на різних континентах, теоретичні підходи західних науковців до вивчення рухів антикомуністичного спрямування, ідейний вимір «холодної війни». Детальний опис історії антикомуністичних рухів у Латинській Америці й Азії (С. 82–85) виглядає недоречно не лише через принципові відмінності їхньої сутності від АБН, а й з огляду на значно меншу увагу дослідника до набагато ближчих до блоку східноєвропейських об'єднань, зокрема прометеїстського руху, заснованого ОУН під проводом Андрія Мельника «Інтернаціоналу свободи» або ж інспірованих американськими спецслужбами проєктів на зразок Американського комітету визволення народів Росії, що декларували намір звільнити бездержавні народи Сходу Європи від комуністичної тиранії.

Лише у третьому розділі – «АБН як східноєвропейська антикомуністична мережа» – Г. Рій перейшов безпосередньо до розкриття історії діяльності АБН. Автор схаактеризував становлення антикомуністичного об'єднання та перші кроки в його боротьбі проти комунізму. Дослідник ґрунтовно висвітлив процес побудови інституцій АБН упродовж 1948–1954 рр., формування й розширення організаційної мережі. Торкаючись питання періодичних органів блоку, автор зосередився на започаткованому

1949 р. журналі «ABN-Correspondence», оминувши увагою раніше створені часописи «За свободу народів» і «Набат». Окремий підрозділ третього розділу Г. Рій присвятив характеристиці національних організацій АБН: білоруської, болгарської, естонської, козацької, латвійської, литовської, словацької, хорватської, української, угорської та чеської. Поряд автор із незрозумілих причин розмістив опис російської еміграції (С. 109–111), що ніколи в жодній формі не була частиною антикомуністичного руху під проводом Я. Стецька. Також впадає у вічі диспропорція у висвітленні національних рухів: чотири сторінки виділено болгарським антикомуністичним силам (С. 100–103), натомість, лише пів – естонським (С. 104), менше сторінки – латвійським і литовським (С. 106–107).

Доволі цінний підрозділ третього розділу книжки про взаємини АБН із західними розвідками. Провівши ґрунтовну роботу із джерелами, автор ствердив: «... крім співпраці британських спецслужб зі ЗЧ ОУН наприкінці 1940-х років, інших подібних фактів виявити мені не вдалося» (С. 134). Проте дослідник обмежився аналізом взаємин АБН із британськими й американськими спецслужбами лише в 1940–1950-х роках, фактично на етапі становлення очолюваного Я. Стецьком блоку. В окремому підрозділі третього розділу автор висвітлив конфлікти всередині міжнародної антикомуністичної мережі, що вилилися у кризу 1954 р. Григорій Рій розкрив загальне тло, причини та наслідки наростання внутрішніх суперечностей в АБН.

У четвертому розділі – «АБН і трансконтинентальна антикомуністична мережа» – автор схарактеризував відносини блоку з іншими силами, спрямованими проти радянської ідеологічної та політичної експансії: від громадських об'єднань до окремих держав. Зокрема, Г. Рій розкрив багато фактів про контакти Я. Стецька і його підлеглих з урядовими колами Іспанії, Китайської Республіки на о. Тайвань, політичними силами Федеративної Республіки Німеччина, скандинавськими й ізраїльськими противниками комунізму. Автор дослідив основні аспекти участі АБН в інтеграційних процесах зі створення глобальної антикомуністичної організації, що закінчилася заснуванням Світової антикомуністичної ліги. У третьому підрозділі четвертого розділу монографії розглянув також вплив періодів «розрядки» та подальшої ескалації «холодної війни» на ставлення західних урядів, зокрема американського, до організацій, які були принциповими антагоністами СРСР. У прикінцевому підрозділі четвертого розділу автор коротко схарактеризував останні півтори десятиліття активності АБН. Загалом, у четвертому розділі книжки практична діяльність блоку поза контактами із союзними організаціями в означений період висвітлена вельми поверхово – переважно короткими описами конференцій і зібрань об'єднання у 1980–1990-х роках і задекларованих на них програмових позицій.

У висновках автор ствердив: «... немає жодних підстав сумніватися, що під час Холодної війни АБН був найчисленнішим транснаціональним антикомуністичним об'єднанням Східної Європи» (С. 170). Однак у книжці відсутні будь-які цифри щодо кількості членів блоку та порівняння з аналогічними структурами-«конкурентами» за цією ознакою. Підбиваючи підсумки, Г. Рій наводить три основні риси АБН, які, на його думку, відрізняють блок від решти тогочасних антикомуністичних рухів на міжнародній арені: східноєвропейськість, орієнтація на конкретне національне середовище та результативність діяльності (С. 171).

З чотирьох розділів книжки повністю відповідає заявленій тематиці третій, у якому автор на доволі професійному рівні комплексно висвітлив становлення АБН у

1948–1954 рр. Натомість, у подальшому викладі історії блоку домінує тематика зовнішніх зв'язків створеного з ініціативи ОУН(р) антикомуністичного об'єднання з потенційними союзниками в контексті відносин західних демократій із СРСР. Очевидно, цей напрям був лише частиною діяльності АБН і зводить до нього всю активність блоку абсолютно некоректно. Із незрозумілих причин автор приділив мінімальну увагу практичним заходам антибільшовицького об'єднання, спрямованим безпосередньо на боротьбу проти кремлівського імперіалізму в 1950–1980-х роках, зокрема масовим акціям на підтримку українських політичних в'язнів у СРСР (див., наприклад, Паска, 2018, с. 177; Недужко, 2009, с. 337), різноманітним інформаційно-пропагандивним ініціативам (Пришляк, 1999, с. 47–48). Так, про сам факт проведення маніфестацій на підтримку репресованих українців у 1950–1980-х роках у книжці наявна лише одна згадка, без конкретних деталей (С. 162). Також Г. Рій не висвітлює реакції АБН на основні події міжнародних відносин періоду «холодної війни», що стали виявом агресивної зовнішньої політики Кремля або ж боротьби блоків за сфери впливу: придушення Угорської революції 1956 р., війну у В'єтнамі, вторгнення радянських військ до Чехословаччини 1968 р. Наявна лише згадка про увагу східноєвропейського антикомуністичного об'єднання до подій в Афганістані після інтервенції СРСР до держави 1979 р., без конкретних подробиць (С. 162).

Попри суттєві недоліки, праця Г. Роя – оригінальне та вартісне дослідження, яке збагачує сучасну українську історичну науку. Книжка справляє позитивне враження насиченістю фактографічного матеріалу, зібраного на широкій джерельній базі. На жаль, лівова частка фактажу на сторінках монографії має дуже опосередкований зв'язок із заявленою тематикою праці. Натомість, низку основних для розуміння витоків і практичної діяльності АБН аспектів проігноровано або розкрито на поверховому рівні. Тож першу спробу «комплексно висвітлити історію утворення та діяльності Антибільшовицького блоку народів» важко назвати на 100 % вдалою. Проте книжка Г. Роя може стати базою для більш повної та ґрунтовної праці про АБН, яка нарешті дасть змогу повністю заповнити велику прогалину в українській історичній науці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АОУН: Архів ОУН в Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 118 (Теоретичні матеріали до II конгресу ОУН), арк. 1–45.

Богуш, В. (1929). Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію. *Розбудова нації*, 12, 392–396.

Гришко, В. (1999). *Карби часу: Історія, література, політика, публіцистика: в 2 т.* (Т. 1: (1946–1952)). Київ: Смолоскип.

Гурик, М. (2009). Еміграційна діяльність Ярослава Стецька (1967–1968 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія: Історія*, 3, 140–143.

Дужий, П. (1993). *50-літні роковини Першої Конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії*. Стрий: Українська видавничо-інформаційна служба.

Коваль, О. (2016). *Спомини мого життя*. Львів: Галицька видавнича спілка.

Косик, В. (2018). *Спогади*. Львів: Таїс.

Малашук, Р. (1988). *3 книги мого життя: в 2 т.* (Т. 2: «Вибрати не можна тільки Батьківщину»). Торонто: Гомін України.

Мечник, С. (1984). *Початок невідомого. Спогади 1945–1954*. Мюнхен: Українське видавництво.

Мудрик-Мечник, С. (1995). *Закордонні частини Організації Українських Націоналістів*. Львів: Галицька видавнича спілка.

Мудрик-Мечник, С. (1996). *Закордонні частини ОУН. Внутрішні справи і діяльність в еміграції (причинки до історії)*. Львів: Галицька видавнича спілка.

Недужко, Ю. (2009). *Діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років XX століття)* [дис. ... д-ра іст. наук, Інститут історії України НАН України]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Neduzhko_Yurii/Diialnist_ukrainskoi_diaspory_schodo_vidnovlennia_derzhavnoi_nezalezhnosti_Ukrainy_seredyna_40-kh_-pdf

Паска, Б. (2018). *Валентин Мороз: прапор українського дисидентства*. Івано-Франківськ: Фоліант.

Пришляк, Я. (1999). *За Україну!: Записки члена ЗП УГВР*. Львів.

Романишин, Д. (упоряд.). (1986). Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедрієм, переведені і записані на лентах дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постюю. *Архів УІС ОУН в Лондоні*.

Сич, О. (2020). *Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми* [дис. ... д-ра політ. наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. <https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Dysertatsiia-Sycha-Oleksandra-Maksymovycha.pdf>

Стецько, С. (1996). Міжнародна політична діяльність Ярослава Стецька. *Життєвий шлях та політична діяльність Ярослава Стецька: матеріали конференції*. Київ, 5–12.

Фаріон, С. (2017). Спільний фронт проти російського імперіалізму: досвід АБН. *Націоналістичний портал*. <https://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/2975-spilnyi-front-proty-rosiiskoho-imperializmu-dosvid-abn.html>

Шушко, В. (1999). *Завдання виконав*. Львів: Місіонер.

REFERENCES

Arkhyv OUN v Kyievi, f. 1, op. 1, spr. 118 (Teoretychni materialy do II konhresu OUN), ark. 1–45 (in Ukrainian).

Bohush, V. (1929). Liga vyzvolennia narodiv Skhidnoi Evropy, Kavkazu ta Zakaspiiu. *Rozbudova natsii*, 12, 392–396 (in Ukrainian).

Hryshko, V. (1999). *Karby chasu: Istoriia, literatura, polityka, publitsystyka: v 2 t.* (T. 1: (1946–1952)). Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Huryk, M. (2009). Emihratsiina diialnist Yaroslava Stetska (1967–1968 rr.). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka: Seriia: Istoriia*, 3, 140–143 (in Ukrainian).

Duzhyi, P. (1993). *50-litni rokovyny Pershoi Konferentsii ponevolenykh narodiv Skhodu Evropy y Azii*. Stryi: Ukrainska vydavnycho-informatsiina sluzhba (in Ukrainian).

Koval, O. (2016). *Spomyny moho zhyttia*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Kosyk, V. (2018). *Spohady*. Lviv: Tais (in Ukrainian).

Malashchuk, R. (1988). *Z knyhy moho zhyttia: v 2 t.* (T. 2: «Vybraty ne mozha tilky Batkivshchynu»). Toronto: Homin Ukrainy (in Ukrainian).

Mechnyk, S. (1984). *Pochatok nevidomoho. Spohady 1945–1954*. Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mudryk-Mechnyk, S. (1995). *Zakordonni chastyny Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Mudryk-Mechnyk, S. (1996). *Zakordonni chastyny OUN. Vnutrishni spravy i diialnist v emihratsii (prychynky do istorii)*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Neduzhko, Yu. (2009). *Diialnist ukrainskoi diaspory shchodo vidnovlennia derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (seredyna 40-kh – pochatok 90-kh rokiv XX stolittia)* [Doctoral thesis, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Neduzhko_Yurii/Diialnist_ukrainskoi_diaspory_schodo_vidnovlennia_derzhavnoi_nezalezhnosti_Ukrainy_seredyna_40-kh_.pdf (in Ukrainian).

Paska, B. (2018). *Valentyn Moroz: prapor ukrainskoho dysydentstva*. Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).

Pryshliak, Ya. (1999). *Za Ukrainu!: Zapysky chlena ZP UHVR*. Lviv (in Ukrainian).

Romanyshyn, D. (Comp.). (1986). *Rozmovy dostoinoho Yaroslava Stetska z d-rom Anatolem Bedriem, perevedeni i zapysani na lentakh dvanadtsiat kasetok v chasi vid 17 do 23 chervnia 1985 roku v mistsi postoiu. Arkhiv UIS OUN v Londoni* (in Ukrainian).

Sych, O. (2020). *Suchasnyi ukrainskyi natsionalizm: politolohichni aspekty transformatsii paradyhmy* [Doctoral thesis, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy]. <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Dysertatsiia-Sycha-Oleksandra-Maksymovycha.pdf> (in Ukrainian).

Stetsko, S. (1996). *Mizhnarodna politychna diialnist Yaroslava Stetska. Zhyttievyi shliakh ta politychna diialnist Yaroslava Stetska: materiialy konferentsii*. Kyiv, 5–12 (in Ukrainian).

Farion, S. (2017). *Spilnyi front proty rosiiskoho imperializmu: dosvid ABN. Natsionalistychnyi portal*. <https://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/2975-spilnyi-front-proty-rosiiskoho-imperializmu-dosvid-abn.html> (in Ukrainian).

Shushko, V. (1999). *Zavdannia vykonav*. Lviv: Misioner (in Ukrainian).

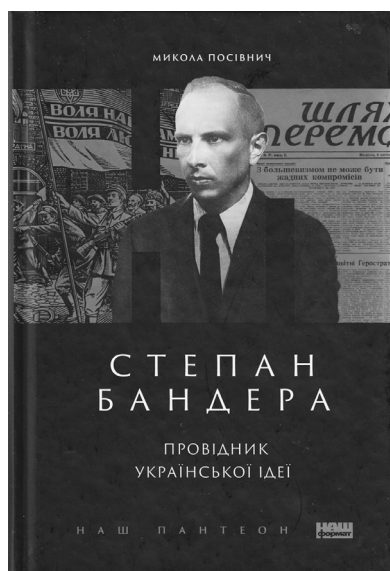
Петро ІВАНИШИН

*доктор філологічних наук, професор
завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9624-0994>
e-mail: pivanyshyn@gmail.com*

Віра КОЗАЧОК

*викладачка кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4355-9328>
e-mail: Virusik89@ukr.net*

**[Рец.] ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОВІДНИЦТВА ЯК СЕНСУ БУТТЯ
[на кн.]: Посівнич М. Степан Бандера. Провідник української ідеї.
Київ: Наш формат, 2023. 288 с. (Серія «Наш пантеон»)**

Праці українського історика Миколи Посівнича, присвячені передусім вивченню українського національно-визвольного руху, давно відомі в Україні та поза її межами. Вони відзначаються світоглядною виваженістю, методологічною ґрунтовністю, надійною фактографічністю і верифікацією використовуваних джерел. У 2023 р., у час тривання московсько-української війни, він, розвиваючи попередні напрацювання, запропонував об'ємне дослідження життя, творчості й боротьби Степана Бандери (1909–1959) – одного з найзнаменитіших провідників українського націоналістичного руху і теоретиків національної ідеї, який понад 30 років належав до чільних організаторів національного спротиву найрізноманітнішим окупантам. Монографія вийшла в серії «Наш пантеон» видавництва «Наш формат», де також побачили світ біографії Романа Шухевича та Василя Кука.

Серед різнотипних бандерознавчих праць Володимира В'ятровича (В'ятрович, 2013), Ігоря Загребельного (Загребельний, 2021), Івана Патриляка (Патриляк, 2016), Сергія Плохія (Плохій, 2016), Олександра Сича (Сич, 2021), Юрія Юзича (Юзич, 2020) та ін., що вийшли останнім часом, студія Миколи Посівнича вирізняється не лише обсягом, а й концепцією. І вона, як видається, максимально близька до того типу історіософської та політичної герменевтики, яка акцентує на ролі визначної особистості (провідника) й еліти в історії. Так, принаймні, трактували минувшину народу та суспільну структуру Плутарх (Πλούταρχος), Светоній (Suetonius), Лоренцо

Валла (Lorenzo Valla), Ніколо Макиавеллі (Niccolò Machiavelli), Бенджамін Дизраелі (Benjamin Disraeli), Томас Карлайл (Thomas Carlyle), Вільфредо Парето (Vilfredo Pareto), Геатано Моска (Gaetano Mosca), Володимир Липинський, Дмитро Донцов, Джованні Сарторі (Giovanni Sartori) й ін. І це допомагає авторові виявити важливу закономірність тлумачення національно-визвольного руху: «Роль особистості в історії досі є однією з найбільш дискусійних проблем для науковців. Проте важко заперечити, що воля та діяльність окремої людини здатні переломити, здавалося б, закономірний перебіг подій. Життя багатьох історичних постатей є яскравим підтвердженням цього факту. Минуле українського народу багате на визначні фігури. Недаремно цілі етапи національно-визвольної боротьби окупанти пов'язували з його провідниками, називаючи українців за їхніми іменами – мазепинцями, петлюрівцями, бандерівцями» (С. 7–8).

Інший важливий інтерпретаційний момент пов'язаний із намаганням дослідника подати нехай і в популярній формі, але академічний історичний та інтелектуальний портрет, на відміну від попередніх, переважно політичних та публіцистичних розвідок. У такий спосіб М. Посівнич прагне стимулювати «ґрунтовні оцінки» новітніх істориків із метою «зробити належний аналіз ... діяльності та визначити ... місце в історії» С. Бандери в різних аспектах: «... як людини, політика, теоретика й інтерпретатора націоналістичної ідеології, організатора й лідера ОУН [Організації українських націоналістів – *Авт.*] 1930–1959 років» (С. 8).

Ще одним головним актуалізаційним моментом стає наголошення на прикрій відсутності адекватної часу історичної державної політики в період незалежності – належного зацікавлення історичними постатями як чинниками націотворення, морально-світоглядними зразками, що здатні формувати в молодшого покоління національну ідентичність, гідність, патріотизм і бойовий дух. Це засвідчили, наприклад, масові народні повстання (майдани) та московсько-українська війна від 2014 р., коли навіть організаційне вітання бандерівської ОУН (Слава Україні! Героям слава!) стало спершу гаслом загальнонародним, а згодом уже політичним та армійським. Це тим більше важливо, наголошує автор, що постійно продовжуються (приймавши естафету з радянських часів) потужні пропагандивні операції з демонізації, міфологізації постаті С. Бандери, коли бандерофобія стає органічною складовою ширших українофобських переконань. І це, на жаль, стосується не лише Російської Федерації, а й значної частини довоєнного українства (особливо на Сході країни), а також інформаційного простору таких держав, як Польща, Чехія, Ізраїль, Німеччина, де українського провідника зображають переважно як «фанатичного терориста» чи «воєнно-кримінального злочинця» (С. 245–246).

Якраз цьому, вважає М. Посівнич, найефективніше може протиставитись не оспівувальна, емоційна й бездумна апологізація, а вдумливе наукове тлумачення, що ґрунтується на «об'єктивному фактажеві», «перевірених джерелах», «сумлінному аналізі контексту тодішніх подій» (С. 246). Тобто «постать Степана Бандери потрібно виводити з біло-чорних тіней, забронзовіння й подавати його погляди, вчинки та умови ухвалення тих чи інших рішень у контексті історичних реалій і викликів того часу» (С. 249). Так автор розглядає проблему трактування С. Бандери як визначної культурно-історичної та політико-ідеологічної постаті комплексно, виявляючи основні контрверсії: звууженість (частковість) розуміння, поверхова й неадекватна глорифікація (забронзовування) та свідоме упередженість (фальсифікація, очорнювання).

Реалізувати ці завдання допомагає продумана структура книжки. Вона складається зі вступу і післямови, 5 частин і 17 розділів, які ретельно, у часовій послідовності з'ясовують основні етапи дорослішання, специфіку революційної діяльності й формування світоглядних вимірів С. Бандери як людини-борця, допомагаючи читачеві осягнути сенс його багатогранного лідерського буття. Цьому ж сприяють і додаткові елементи монографії: перелік умовних скорочень, джерела ілюстративних матеріалів, список музеїв, створених у честь С. Бандери, численні світлини. Водночас історик опирається не лише на різні дослідження, а й на праці самого провідника, а також спогади та рідкісні архівні документи.

Видання насичене цікавими, зокрема й побутовими, фактами про життя і боротьбу національного лідера, що роблять його постать живою та близькою читачеві, не применшуючи при цьому його значущості й гідності. Ретельними мазками автор малює в уяві читача широке культурно-історичне та політико-суспільне тло і виокремлює на ньому постать С. Бандери як змалку патріотичного, жвавого, веселого, спортивного, цілеспрямованого й самовимогливого юнака, активного члена української студентської спільноти і низки українських молодіжних організацій, передусім «Пласту» й Союзу української націоналістичної молоді, талановитого, безкомпромісного революціонера й лідера в лавах УВО (Української військової організації) та ОУН, успішного керівника й організатора націоналістичного руху, багатолітнього та незламного в'язня польських і німецьких тюрем та концтаборів, голови крайового, революційного проводу ОУН та Закордонних частин ОУН(р), активного ідеолога й публіциста, люблячого батька й чоловіка, людяного й товариського побратима, глибоко віруючого християнина тощо. Особливо цікава та важлива деталізація успішної пропагандивної акції оунівців на Варшавському і Львівському процесах; наголошення на формуванні С. Бандерою ще 1934 р. «зелених кадрів» на Волині й у Карпатах – попередників пізнішого партизанського руху; ініціатива створення вже 1941 р. Комісії поневолених народів, що після війни структурувалася в Антибільшовицький блок народів тощо.

Дослідник володіє даром виокремлювати особливо важливі моменти в житті С. Бандери так, що без зайвої аргументації допомагає читачеві доходити вивірених висновків як про постать національного лідера, так і про суть державницького та геополітичного мислення в бандерівському русі. Наприклад, наголошує на вирішальному історичному значенні Маніфесту ОУН (грудень 1940 р.), де, між іншим, зазначено: «Ми, українці, підносим прапор боротьби за свободу народів та людини. Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів. ... тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську державу та визволимо поневолені Москвою народи» (С. 120). Наведена цитата допомагає побачити як увагу революційного проводу до індивідуальної та колективної свободи, так і проголошення в переддень великої війни опертя на власні сили (на відміну від мельниківської ОУН), на революційний потенціал поневолених Московією народів та стратегію розвалу московської тюрми народів. Здається, саме такого масштабного та проникливого політичного мислення забракло і українській владі, і світовій спільноті перед масштабним вторгненням путінських військ у 2022 р.

Ще одним вкрай актуальним моментом, на який звертає увагу реципієнта історик, стає Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. у Львові та ство-

рення українського уряду – Українського державного правління на чолі з Ярославом Стецьком. Цей доленосний чин автор трактує, прив'язуючись і до сучасних подій: «Значення цього Акта в українській історії свідомо недооцінюють і спотворюють. Саме він засвідчив тяглість державницької ідеї, започаткував новий етап національно-визвольної боротьби та переформатування боротьби інших поневолених націй. Під гаслами ОУН і УПА в 1940–1950-х роках український народ розгорнув боротьбу за Українську соборну самостійну державу, що в різноманітних формах триває і на сучасному етапі російсько-української війни» (С. 130).

До особливо вдалих і важливих сюжетів книжки варто зарахувати постійне, але ненав'язливе, продумане, розвінчування основних міфів про С. Бандеру. Дослідник упродовж викладу виокремлює чотири хибні стереотипи, покликані демонізувати національного провідника: 1) кривавий і бездумний терорист; 2) колаборант (нацист, фашист та ксенофоб); 3) пасивний символ боротьби після 1945 р.; 4) тоталітарний лідер і розкольник. Усі ці фальсифікаційні наліпки М. Посівнич ретельно й переконливо деміфологізує.

Наприклад, він вказує на елементарний брак фактів щодо будь-якої – етичної чи політичної – відповідальності Степана Бандери за «злочини українських націоналістів/фашистів» і відзначає: «... основним міфом про Степана Бандеру як терориста стає штамп про нацистського колаборанта та мало не головного поплічника Гітлера в Україні, відкидаючи антинацистську боротьбу ОУН і УПА, його арешт і вбивства рідних» (С. 130). При цьому деякі відомі дослідники пропонують «викривлений образ Провідника ОУН і націоналістичного руху», намагаються переконати, що основною метою цього руху загалом й особисто С. Бандери «було насильство заради насильства» та підводять читача до думки, що «масштабний і багатовимірний» український опір не був «визвольним чи антиколоніальним», а лише «тероризмом, етнічними чистками й геноцидами». Такі голобельні інтерпретації, відзначає автор, насторожують, бо, за дивним збігом обставин, «тотожні російській інформаційній пропаганді до 24 лютого 2022 року» (С. 130–131). Не випадково такого типу упереджених, заангажованих космополітичною ідеологією авторів в сучасному українському метадискурсі часто окреслюють «українофобським академічним інтернаціоналом».

Розвінчуючи ще один міф про пасивність, про те, що Степан Бандера начебто мінімально впливав на суспільно-політичну ситуацію в Україні, дослідник опирається на думку авторитетного історика Володимира В'ятровича, який на основі ретельного аналізу фактів (інкорпорація УВО у склад ОУН, здійснення гучних бойових і пропагандивних акцій, підготовка організації до світової війни, до розгортання УПА тощо) доводить, що він відіграв «визначальну роль» в українському визвольному русі, «був реальним і небезпечним для ворогів діячем українського визвольного руху», тому закономірно став його символом, давши своє ім'я цілому культурно-історичному та політико-світоглядному явищу (С. 151–152).

Щодо міфу про авторитарність С. Бандери, то М. Посівнич наводить чимало доказів того, що він хоча і стояв на класичних орденських засадах розбудови ОУН, коли, як сам писав: «... такий рух, як наш, мусить очолювати й явно репрезентувати одна людина» (С. 153), однак це не означало тоталітарного стилю керівництва, самозакоханого вождизму чи безвідповідального самодурства. Навпаки, С. Бандера вмів пошанувати своїх опонентів-«двійкарів» чи мельниківців (бо «вони не гірші патріоти за нас»), він уважав, що всім україноцентричним людям «знайдеться місце»

в українській національній державі (УССД), що треба уникати взємного поборення і в середині організації, і між різними націоналістичними структурами (про це йшлося, наприклад, на зустрічах з Андрієм Мельником 1948 р.). Зрештою, очевидним результатом такого мислення було урочисте вшанування 20-ї річниці загибелі Євгена Коновальця 1958 р. усіма тогочасними лідерами націоналістичного руху. Ще одним фактом стало і створення 1948 р. з ініціативи С. Бандери репрезентаційного центру українців-емігрантів на основі багатопартійності та широкої громадянської участі під промовистою назвою Українська національна рада (С. 169–170).

Ще одна вдала сюжетна лінія у монографії – тлумачення основних світоглядних ідей С. Бандери. Саме ця інтелектуальна лінія допомагає зрозуміти його як видатного політичного мислителя середини ХХ ст., як націософа, як «провідника української ідеї», на що вказує і підзаголовок книжки. Микола Посівнич виокремлює лише най-основніші, на його думку, концепти націоналістичної філософії провідника, які увиразнюють розвиток класичної української ідеї: від комплексного інваріантного зразка у творчості Тараса Шевченка, через трактування окремих ідей в українофільському й ранньомодерністичному періоді, через вольовий (чинний) націоналізм Дмитра Донцова та його однодумців (передусім вісниківців) і до ідеології організованого націоналізму (ОУН), у межах якої одне з чільних місць якраз і зайняла націоцентрична концепція Степана Бандери. Вона була виражена переважно у формі глибоких публіцистичних статей, рідше – есе й інтерв'ю, подібних на політико-філософський дискурс Макса Нордау (Max Nordau), Івана Франка, Гілберта Кіта Честертона (Gilbert Keith Chesterton), Вальтера Ліппмана (Walter Lippmann), Володимира Жаботинського, Сімони Вейль (Simone Weil) та ін.

Передовсім автор показує, як С. Бандера деміфологізує радянські й західні очорнювальні наративи, міфи про національно-визвольний рух, даючи власні трактування. Наприклад, пояснює, що націоналізм – світогляд свободи, на противагу імперіалізму (зовнішньому і внутрішньому) як світогляду несвободи, а націоналіст – найвищий ступінь буття патріота: «Український націоналізм бореться проти імперіалізму, проти тоталітаризму, расизму і всякої диктатури чи застосування насильства. Ім'я “український націоналіст” є співзвучним з “український патріот”, який є готовий боротися за свободу свого народу, жертвувати для свого народу все, що він посідає, навіть життя» (С. 194).

Іншим важливим поняттям національно-екзистенційної концепції провідника стає опертя на власні сили народу, а не сподівання на допомогу міжнародних чинників. Багато про це могли б розповісти ті сучасні політичні лідери, які опирали свою діяльність на міжнародні гарантії безпеки (наприклад, Будапештський меморандум чи договори з Росією) для держави Україна: «Без власних змагань українського народу найсприятливіші ситуації не дають нам ніколи державної незалежності, хіба тільки заміну одного поневолення на інше ... Як визволення, так і оборона самостійної України може в основі спиратися тільки на власні сили, на власну боротьбу і постійну готовність до самооборони» (С. 194).

Основна мета, суть будь-якої національної ідеї – здобуття національної держави як провідної соціальної інституції – основного гаранта захисту й розвитку етнонаціонального буття. При цьому основний метод здобуття цієї політичної мети – національна революція. Степан Бандера, мабуть, найсистемніше з усіх політичних філософів розробив теорію національної («національно-визвольної») революції. Передовсім

він трактує її як «цілий процес боротьби, від її початків до кінцевого завершення», мета якого – «усунення існуючого, зненавидженого ладу та створення на його місці нового, кращого, намальованого революційною ідеологією і програмою» (С. 195). Він, як наголошує дослідник, виокремлює три основні чинники успішної революції: ідея, кадри та перманентна боротьба. Щоправда, при цьому історик забуває додати ще й революційну організацію, якою для С. Бандери завжди була ОУН.

Щодо кадрів, то це одна з найбільших проблем для будь-якого суспільного руху, тому саме «якість і кількість кадрів» «вирішує напрямок, силу й успіх цілого революційного процесу» (С. 195). Відповідно треба не шукати готових революціонерів, а формувати їх – «виховувати ... мобілізувати й організувати з таких людей, які до цього надаються своєю настановою і характером» (С. 195–196). Головну роль у формуванні кадрів відіграє ідея (як революційний, визвольний світогляд) і чин (ідейна, осмислена дія). Водночас ідея та людина – основні складники «кожного ідеологічного чи політичного руху», де «провідні ідеї і світоглядні засади» чи «керівні програмові постанови» творять «душу» (істоту, внутрішній зміст) руху, а активні учасники руху – «його живий, діючий організм» (С. 196–197).

Володіючи донцовським розумінням націоналізму як передусім певної філософської, світоглядної системи, найвищий ідеал якої – національна свобода, С. Бандера, і це простежує історик, пропонує глибокі та проникливі історіософські й геополітичні трактування. Наприклад, викриває різні форми московського імперіалізму (в комуністичній формі й у вигляді антикомунізму на еміграції (С. 201)), а також критикує ті геополітичні стратегії Заходу, які нехтують національно-визвольними і державотворчими ідеалами в міжнародній політиці та відмовляються від ідеї знищення московської імперії: «Доки західні держави не йтимуть на повне знищення большевизму й російського імперіалізму, на розвал СРСР і відродження на його руїнах національних держав поневолених нині народів, а змагають лише до припинення большевицької агресії і експансії ..., доти немає підстав, щоб наші визвольні змагання зв'язувати з їхньою політикою і з їхніми конфліктами» (С. 199). Тому провідник виступав за організаційне об'єднання поневолених московитами народів і водночас остерігав деякі з них від ґрунтування своєї визвольної боротьби на поєднанні протилежних речей – національної та імперської ідей. Наприклад, так він трактує внутрішні суперечності польського антиколоніального руху, часто просякненого колективним егоїзмом: «Польща, яка воює чи воюватиме з Україною за Львів, з Білоруссю і з Литвою за Вільно, тим самим воюватиме проти своєї власної суверенності» (С. 199–200). Цю внутрішню світоглядну роздвоєність, знову таки, можемо спостерігати і в теперішньому ставленні польської влади та суспільства до воюючого українства: від захоплення і підтримки до ненависті й недружніх акцій.

Водночас, попри всю детальність портрета С. Бандери, дослідникові, можливо, у наступних доопрацюваннях цього видання варто би звернути більшу увагу на ті моменти, які свого часу виявили Василь Іванишин, Олег Баган чи Ігор Загребельний. Ідеться про детальніше висвітлення розбудови ОУН як ордену, про розуміння провідником української національної ідеї, про ідеологічні причини конфліктів в організованому націоналістичному русі, про концепцію українського національного «народо-правства» як можливого суспільного устрою в національній державі тощо.

Спостерігаючи продовження масового зацікавлення постаттю й ідеями С. Бандери, його невпинну глорифікацію і демонізацію різними середовищами та країнами,

незмінну популярність серед українського суспільства (не випадково серед воїнів-добровольців новітньої московсько-української війни так багато українських націоналістів, особливо тих, що відверто ідентифікують себе бандерівцями), мимоволі відчуваємо жаль, що ми все ще лише на початку вдумливого та глибокого прочитання життя, чину й ідей цього національного провідника. У цьому плані науково-популярний історико-інтелектуальний портрет С. Бандери авторства М. Посівнича – добрий зразок для наслідування всім прихильникам валідної, неупередженої інтерпретації історичних феноменів і персонажів, що прагнуть досягнути провідництва як сенс буття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

В'ятрович, В. (2013). *Історія з грифом «секретно»: українське XX століття*. 2-ге вид. Львів.

Загребельний, І. (2021). *Степан Бандера: міфологія української свободи*. Тернопіль: Крила.

Патриляк, І. (2016). Акт 30 червня: плани ініціаторів та історичні реалії. В Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк (упоряд.), *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (Київ, 3 лютого 2016 р.)*. Київ; Івано-Франківськ: Місто НВ, 85–129.

Плохій, С. (2016). *Убивство у Мюнхені. По червоному сліду*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

Посівнич, М. (2023). *Степан Бандера. Провідник української ідеї*. Київ: Наш формат.

Сич, О. (2021). Тексти і контексти творів Степана Бандери. В С. Ленкавський (упоряд.), *Бандера С. Перспективи Української Революції*. Київ: Наш формат, 11–19.

Юзич, Ю. (2020). *Пластовий характер Степана Бандери*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

REFERENCES

Viatrovych, V. (2013). *Istoriia z hryfom «sekretno»: ukrainske XX stolittia* (2nd ed.). Lviv (in Ukrainian).

Zahrebelnyi, I. (2021). *Stepan Bandera: mifolohiia ukrainskoi svobody*. Ternopil: Kryla (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2016). Akt 30 chervnia: plany initsiatoriv ta istorychni realii. In T. Boiko, B. Halaiko, & Yu. Syrotiuk (Comps.), *Treti Banderivski chytannia «Viziia Ukrainskoi derzhavy v ideolohii ukrainskoho natsionalizmu»: zbirnyk materialiv (Kyiv, 3 liutoho 2016 r.)*. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Misto NV, 85–129 (in Ukrainian).

Plokhii, S. (2016). *Ubyvstvo u Miunkheni. Po chervonomu slidu*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2023). *Stepan Bandera. Providnyk ukrainskoi idei*. Kyiv: Nash format (in Ukrainian).

Sych, O. (2021). Teksty i konteksty tvoriv Stepana Bandery. In S. Lenkavskyi (Comp.), *Bandera S. Perspektyvy Ukrainskoi Revoliutsii*. Kyiv: Nash format, 11–19 (in Ukrainian).

Yuzych, Yu. (2020). *Plastovyi kharakter Stepana Bandery*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

ЗМІСТ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Єлизавета Д. МОЛНАР (Берегове), Каталін ПОЛЛОІ (Берегове), Стефан Д. МОЛНАР (Берегове). Становище внутрішньо переміщених осіб на українсько-угорському прикордонні.....	3
Анатолій ФІЛІНЮК (Кам'янець-Подільський). Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 роках.....	19
Vasyl ILNYTSKYI (Drohobych), Mykola HALIV (Drohobych), Yuliya TALALAY (Drohobych). The Russo-Ukrainian war in Analytical Reflections of British Observers (Based on Materials From «The British Army Review») (2022–2024))	31
Олег МУРАВСЬКИЙ (Львів). Втрати Російської Федерації у техніці та живій силі в перший рік повномасштабного вторгнення на територію України.....	49

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Andrii SOVA (Lviv). Riflemen's Training in the Theory and Practice of the «Sokil» Societies in Galicia on the Eve of the First World War	66
Дмитро ПУГАЧ (Львів). Польсько-українська війна 1918–1919 років у символічному просторі Львівщини.....	75
Василь СТЕФАНІВ (Львів). Дмитро Донцов та релігія: свідчення текстів і контекстів.....	84
Наталія МИСАК (Львів). Видавнича діяльність як форма документування війни і збереження історичної пам'яті українців (на прикладі видавничого кооперативу «Червона калина»)	96
Ярослав АНТОНЮК (Київ). Карпатська Україна в донесеннях радянських агентів	113
Олександр ПАГІРЯ (Київ). Мілітаризація жіноцтва: створення та діяльність Жіночої Січі в Карпатській Україні (1938–1939).....	125
Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ (Івано-Франківськ). УНС як основа постановня УПА-Захід (кінець 1943 – початок 1944 року).....	140
Лідія МАЗУРЧАК (Дрогобич). Функціонування медичного відділу УЧХ у складі УПА на Львівщині (1943–1945): основні аспекти.....	149
Андрій ЩЕГЛОВ (Львів). Місцева преса Станіславщини як інструмент інформаційної війни сталінського тоталітарного режиму проти УПА й ОУН (1944–1945).....	158
Ольга МАЛЮТА (Київ). Переосмислення теоретичних підходів до дослідження української державності в контексті асиметричних викликів, миротворчості та конкурентоспроможності країни	168
Юлія АРТИМИШИН (Львів). Побут і релігійні практики виживання українських політ'язнів: за матеріалами фондової колекції Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору».....	176

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Іван ПАТЕР (Львів). Бойові дії в галицько-буковинських землях: серпень 1914 року – квітень 1915 року	192
Богдан ЗЕК (Луцьк). Український легіон самооборони (31-й охоронний батальйон СД): Волинський період.....	211
Роман КВЯТКОВСЬКИЙ (Львів). Гібридна війна в Карабасі: вплив інформаційного простору, дезінформації і пропаганди у Другій карабаській війні	224

ПОСТАТІ

Юрій ФІГУРНИЙ (Київ). Економічне питання у творчій спадщині Миколи Міхновського в контексті подолання російських історичних міфів	236
Ярослав МАРЧЕНКО (Львів). Олександр Яценко: трагічна доля підполковника Армії Української Народної Республіки	249
Орест ЛИЛЬО (Львів). Станіслав Пілят: піонер нафтової промисловості Галичини, засновник школи технології нафти у Львівській політехніці	259
Назарій ЮРЧИШИН (Дрогобич). Формування світогляду Зенона Коссака (1907–1939).....	280
Василь СТРІЛЬЧУК (Броди). Олександр Вислоцький – видавець, редактор і дописувач часопису «Брідські вісті».....	293
Микола ПОСІВНИЧ (Львів). Громадсько-політична діяльність Петра Башука..	317

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Назар КОСЕНКО (Львів). [Рец.]: Перша спроба комплексного дослідження Антибільшовицького блоку народів [на кн.]: Рій Г. «Нарис історії Антибольшевицького блоку народів». Київ: УВС, 2021. 236 с.	329
Петро ІВАНИШИН (Дрогобич), Віра КОЗАЧОК (Дрогобич). [Рец.]: Інтерпретація провідництва як сенсу буття [на кн.]: Посівнич М. Степан Бандера. Провідник української ідеї. Київ: Наш формат, 2023. 288 с. (Серія «Наш пантеон»).....	336

УДК 94(477:100)"19/20"

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. Вип. 13. 346 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Наталія Кічула

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Редактор анотацій англійською мовою
Христина Меренюк

Художньо-технічний редактор
Ірина Дяк

Технічний супровід видання
Юлія Артимішин

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03115

Підписано до друку 15.08.2025 р. Надруковано 20.09.2025 р. Формат 70х100/16.

Обл. друк. арк. 28,03. Друк офсетний.

Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4, тел. +38(032)270-70-22,
e-mail: novitniadoba@gmail.com